PALAESTRA CALASANCTIANA
A PIARISTÁK DOKTORI ÉRTEKEZÉSEI AZ 1932. ÉVTŐL
33. szám

A KATOLIKUS AUTONÓMIA-MOZGALOM 1848—1871

ADALÉKOK A MAGYAR LIBERÁLIS-KATOLICIZMUS TÖRTÉNETÉHEZ

ÍRTA
TÖRÖK JENŐ
PIARISTA

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA
1941

+

Szeretett Rendfőnök Atyámnak
hódoló tisztelettel hűséges fia
Vác, 1941. február 23. Jenő

Nr. 1708/1940. Imprimi potest. *Julius Zimányi Sch. P.*, Praepositus Provincialis. – Nr. 6880/1940. Nihil obstat. *Dr. Josephus Félegyházy*, censor dioecesanus. Imprimatur. Vacii, die 18. Novembris 1940. *Stephanus* Episcopus Vaciensis.

Felelős kiadó: *Török Jenő.*

Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

TARTALOM.

Lap

Tartalom 3
Rövidítések 8

Bevezető rész.

Első fejezet. **Kútfők és irodalom** 11
Második fejezet. **Az autonómia-eszme felvetődése** . 17
Az egyház jogi helyzetének megváltozása a miniszteriális rendszerben 17. A püspöki kar tanácskozásai 18. Az autonómia eszméjének felvetődése 18. Első kifejezése 19. Törekvések a főkegyúri jog gyakorlatának a kormánytól való függetlenítésére 20. — Második változás: A vallásegyenlőségi törvény 21. Háttere Kossuth visszaemlékezéseinek tükrében 22. A törvényjavaslat vitája 23. Következményei 24. — Az autonómia követelése és elutasítása: a petíció 25. Mellőzése és a történeti igazság 26. Egykorú vélemények a kudarc okairól 26. A magyar katolicizmus akcióképtelensége 27. Elkésett szervezkedés: zsinatok sürgetése 29. Liberális magatartás a mozgalommal szemben 30. Kossuth álláspontja az autonómia ügyében 31. A kudarc szükségképisége 32.

Harmadik fejezet. **A mozgalom első hullámzása** . 33
A megindulás: A kudarc buzdító hatása 33. A pozsonyi értekezlet 34. Jelentősége és a hívek erősebb bevonása 34. A pécsi körlevél elindítja a mozgalmat 35. Zsinatok követelése 36. Tervek az autonómia körül: Danielik javaslata 37. A mozgalom terjedése 38. A 48-as autonómia-eszme vizsgálata 38. — A mozgalom eredménytelenségének okai. Az előfeltételek hiánya: 1. Az államhatalom és az egyház viszonyában 39. 2. Az egyházban: a forradalmi idők és a papság 41. Reformkövetelések 43. — A 49-es «forradalmi papság» autonómiai törekvései 44. Horváth Mihály felfogása: autonómia és egyházreform 44. Függetlenségi és demokratikus törekvések 45. A tervezett «egyházi közgyűlés» 46. Horváth Mihály elgondolásának jelentősége 47.

Első rész.

Negyedik fejezet. **Eötvös József báró kezdeményezése** 49
A mozgalom szünetelése az abszolutizmus korában 49. A kérdés időszerűvé válik 1867-ben 50. Sürgető hangok 50. Ellenséges

radikális álláspont 51. — Eötvös kezdeményezésének gyökerei : Államb ölcseleti rendszere ; központosítás és önkormányzat 53. Az egyház szabadságának szerepe e rendszerben 56. — A vallás síkján mozgó megfontolások. Kiindulás az állam oldaláról : a vallás, mint az állam támasza 56. A vallás oldaláról : a kereszténység a szabadság vallása 57. Eötvös érzelmi vallásossága ; a katolicizmushoz való viszonya 58. Eszmei találkozás a francia liberális-katolikusokkal 59. Kapcsolatuk tisztázása 60. — Közelebbi és távolabbi célkitűzések 61. A magyar katolicizmus megújítása 61. Az egyházreform kérdése 62. Politikai és kulturális szempontok 63. Eötvös újra megindítja a mozgalmat 65.

Ötödik fejezet. **Az egyház, a közvélemény — és az autonómia kezdeményezése** 68

A legújabbkori egyetemes egyházi fejlődés. Centralizmus : a Syllabus 68. — Az ortodox-katolikus irány hazánkban ; Palásthy Pál 70. Állásfoglalása Eötvössel és kezdeményezésével szemben 71. Simor válasza Eötvösnek 73. Autonómia-eszméjük különbözése 74. Egyházi igények Körmöczy megvilágításában 75. A konkordátum és a püspöki kar 78. — A püspöki kar tárgyalásai az autonómia ügyében. Tervezet készítése ; érintkezés Eötvössel 79. Püspöki aggályok 80. Simor megnyugtatja püspöktársait 81. Haynald a veszélyek elhárításáról és a korszellemről 82. Fenntartás és óvatosság 82. A kinevezések kérdése 83. — A közvélemény. Sürgetés 83. A liberális-katolicizmus lapja : a «Független Lapok» 84. Programmja, iránya, álláspontja az autonómia ügyében 85. Radikális felfogás : katolikus «emancipáció» és gyökeres egyházreform 88. Az intranzigens irányzat gyöngülése : Palásthy kényszerű visszavonulása 89. A passzív és simuló egyházpolitika elítélése 90. Kasszandra-jóslata 91. A «Religio» mérsékeltebb iránya ; Pollák János 92.

Hatodik fejezet. **Az autonómia-eszme hármas változata** 94

A fejlődés új szaka : sürgetés helyett kritika 94. Az erdélyi státus-gyűlés. Kapcsolatai mozgalmunkkal 95. Lefolyása ; ellentétek és küzdelmek ; Fogarassy a püspöki jogok védelmében 96. A kisebbség tiltakozása 99. A gyűlés eredménye : szakadás és eszmetisztázás 101. Fogarassy a kisebbség laikoliberális törekvéseiről 102. Hazai hatások 103. — A «püspöki munkálat» közlése 103. Ismertetése 104. Kritikája a közvélemény részéről. Ortodox-katolikus álláspont 105. Beható liberális-katolikus kritika 106. Radikális kifogások és óhajok 109. — Az autonómia-eszme hármas változata 110. Az egyházias, a liberális-katolikus és a radikális autonómia-eszme eltérései 111. E hármasság jelentősége 113.

Hetedik fejezet. **A püspöki kar, Eötvös, Deák és az autonómia** 114

Az autonómia sürgetése 114. Szervezkedés 116. Eötvös befolyására módosul a tervezet 118. Bírálata és kívánságai 119.

Szövetkezzék az egyház a kormány helyett a néppel 121. Eötvös újabb javaslatai 122. — A püspöki kar tanácskozásai. Fogarassy erdélyi magatartásáról ; aggályai a hívekkel szemben 123. Haynald a cselekvés szükségességéről 124. Simor megnyugtató szavai 125. A bécsi nuncius bizalmatlansága az autonómiával szemben 125. Haynald újabb bátorító fellépése 126. Aggasztó hírek a «vegyes tanácskozmány» küszöbén 126. A püspökök higgadt magatartása 127. Nyilatkozatuk ; a felelősség kérdése 128. Gyakorlati állásfoglalás 129. Súlyos aggályok 130. — A «vegyes tanácskozmány». A prímás megnyitója 131. Deák új irányt szab 132. Radikális kísérlet : Perczel indítványa 133. — A közvélemény. Katolikus részen megelégedés 133. Egyházellenes liberális és radikális hangok 135. Világos protestáns felismerés 136. — A «vegyes tanácskozmány» jelentősége : Új fordulat 138. Deák liberális érvelése 138. A püspöki kar kényszerhelyzete : a döntő irányítás átengedése 139. További veszélyes lehetőségek 140.

Nyolcadik fejezet. **A liberális befolyás erősödése** . . 141

Szervezkedés a sajtófronton : az «Autonómia» és a «Magyar Állam» megindulása 142. — A hazai liberális-katolicizmus eszmevilága 1869-ben. 1. Vallási téren : történeti fejlődés 145 ; külső és belső elhatárolás 146 ; a Rómához való viszony 148 ; reformtörekvések 149. — 2. Egyházpolitikai téren : egyház és állam viszonyának alakulása 151 ; a válás 152 ; a magyar katolikus egyház követelései és igényei ennek következtében 153. Szabad egyház és autonómia 153. Liberális katolicizmus vagy katolikus liberalizmus? 154. — A választási szabályzat 154. Barkóczy sürgetése 154. A halogatás politikai okai 155. A szabályzat fogadtatása a közvélemény részéről : Az egyházi álláspont 158. Liberális-katolikus kritika 160 ; mesterkedésük 162. A külső liberális közvélemény éles bírálata 163. Radikális vallomás 165. — A választás előkészítése : Szervezkedés 166. Az országgyűlési képviselők beavatkozása 168. A választás elrendelése : A püspöki kar utasításai 169. A képviselők mozgalmának erősödése 170. Kiéleződnek az érzelmi ellentétek 171. A liberális-katolikus sajtó forradalmiasodása 172. — A választások lefolyása : Részvétlenség és tiltakozás 176. A prímás válasza a képviselőknek 179. Akciójuk állandósítása ; a lapalapítás 180. Felfogásuk az autonómiáról 182.

Kilencedik fejezet. **Az első erőpróba : az előkészítő kongresszus** 185

Megindulása. A hercegprímás megnyitóbeszéde 185. Békés hangulat ; a gyűlés elnapolása 186. A «Szabad Egyház» megindítása 187. Álláspontja az autonómia ügyében 187. Liberális iránya 188. Az egyház és állam szétválasztásának megítélése mindkét oldalon 189. A választási szabályzat és bírálata 190. — A kongresszus vitája : Általános vita 192. Kuti liberális ellenzékieskedése 193. Beszédének

háttere és hatása 193. Schlauch és Palásthy az ortodox-katolikus álláspont védelmében 195. A részletes vita 196. Deák erélyes fellépése nyomán szabadelvű sikerek 196. — A gyűlés mérlege a közvélemény tükrében 197. Eredmény: kompromisszum és balra tolódás 200.

Második rész.

Tizedik fejezet. **Vatikánum és autonómia** 201

Új külső hatások alatt 201. A közvélemény érdeklődése és egyházellenessége 202. — A vatikáni zsinat a hazai hatások szempontjából. A különböző ideológiai irányok: Gallikanizmus és ultraliberalizmus 204. Ultramontanizmus és neoultramontanizmus 205. Az inopportunista álláspont 207. A küzdelem 208. A dogma megszavazása 209. Hazai hatások 211. Laiko-liberális elképzelések és kritikák 211. Az egyházi állam elrablása: az «invázió» 213. — Vatikánum, invázió és a hazai közvélemény: 1. Legnagyobb érdeklődés liberális-katolikus részen 214. Infallibilitás és autonómia 215; Hatala tanítása 215; aggályok és bizakodás 217. Gát a centralizmus ellen 218. A dogma és az invázió hatása 219. — 2. A közvélemény másik oldala: A «Religio» az ultramontán álláspont képviseletében; öröm és tiltakozás 222. A külső liberális közvélemény zsinatellenessége; megtorlások követelése 225. A dogma protestáns megítélése; várakozások; ujjongás az invázió miatt 227. Radikális örömök és óhajok 229. — Választások részvétlenség közepette 231. A gyűlés sürgetése 232. A püspökök akadályoztatása 232. Barkóczy felszólítása; a képviselők fellépése 233. — A kongresszus előestéjén 234. Zavaros hangok a közvéleményben: Autonómia a főpapok ellenére 235. Ki az igazi katolikus? 236. A kongresszus feladata a tévedhetetlenséggel kapcsolatban 236. — Az autonómia-eszme hármas arculata a fejlődés e szakán 238. — Az autonómia esélyei a zsinat után: a prímás ítélete 240. A püspöki kar nehéz helyzete Rómával szemben 241. A kormánnyal és a hazai közvéleménnyel szemben 243. A mozgalom Róma szemszögéből: ellentétes fejlődés eszmei és egyházkormányzati vonatkozásban 244.

Tizenegyedik fejezet. **A kongresszus**..... 246

1. A közvélemény a kongresszus előestéjén: Aggodalmak egyházi körökben 247. A liberális-katolikusok óvatossága 247. Liberális kétkedés 248. Radikálisok reformtervei 250; materialista szemléletük 253. Protestáns tiltakozás 254. — A kongresszus megnyitása 255. A 27-es bizottság tárgyalásai: irányelvek, hatáskör, személyi ügyek és egyházi vagyon 256. Kedvezőtlen fogadtatás a külső közvélemény részéről 257. — A kodifikációs 9-es bizottság tárgyalásai 260. A konzervatív és liberális álláspont ellentéte 261. Messzemenő biztosítékok 261. A vagyoni kérdés: Egyházi javadalmasok értekezlete 262; főpapi aggályok 263; áldozatvállalás és jövedelembevallás 264. A vagyoni kérdés függő-

ben hagyása ; a kritika pergőtüze 266. — A 27-es bizottság általános vitája 267. A pápai szentesítés kérdése 267. Az egyházi vagyon telekkönyvi átírásának kimondása ; a püspökök tiltakozása 269. A kisebbség kudarca a továbbiakban 269. — A szembenálló pártok és vezéreik : Haynald Lajos és Bartal György 269. Döntés előtt 271.

2. A kongresszus vitája. Prímási megnyitó 272. Az általános vita. 1. A kisebbségi felfogás képviselői : Bartal György 273 ; Horváth Döme 275 ; Hatala Péter 277. Radikálisok : Horánszky Nándor 278 ; Kállay Ödön 279. Papságellenes hangok ; az «unikum» 280. — 2. A többség vezérszónokai : Haynald Lajos 281 ; Perger János 283 ; Sennyei Pál báró 285. Bartal újabb felszólalása 288. A vita lezárása : szavazás 288. A számarány vizsgálata 289. — A részletes vita 290. A tervezetek s a végső szöveg egybevetése az első püspöki tervezettel : nagy eltávolodás a kiindulástól 290. Alkudozás 294. A kisebbség tiltakozása 294. — A kongresszus mérlege a közvélemény tükrében : Ortodox-katolikus ítélet 295. A hivatalos lap megelégedettsége 297. Liberális-katolikusok bizalma az uralkodóban és az országgyűlésben 298. A külső liberális körök elutasító és ellenséges álláspontja 298. Radikális visszautasítás 300. — A mi mérlegünk : Lényeges eltolódás balra ; az ellentétek kiéleződése ; liberális-katolikusok és radikálisok együttfutása 303 ; az egyházellenes hangulat fokozódása 305. A kongresszus nagy tanulsága 305.

Tizenkettedik fejezet. **Holtponton** 306

Ghyczy Kálmán interpellációja és előzményei 306. A hivatalos egyházi álláspont Szilágyi Virgil röpiratában : a világi hívek befolyása 309 ; a törvényellenesség vádja 310 ; a korona jogainak megsértése 311 ; a javadalmak adományozása 312 ; az egyházi vagyon és az alapok kérdése 313. — Az interpelláció és a közvélemény. 1. Liberális-katolikus felfogás : Hatala Ghyczy elfogultságáról ; a kisebbségi javaslat ajánlása 316. — 2. A külső közvélemény. Liberális visszhang : Árnyalati különbség ; Pauler megfenyegetése 317. Politikai következményeket (Deák—Ghyczy fúzió) vár a liberális és protestáns közvélemény 318. — A kongresszusi munkálat felterjesztése 320. A felirat 321. Öröm katolikus részen 322. Liberális vélemény 323. A kérvény sorsa 323. Trefort nyilatkozata 324. A mozgalom holtpontra jut 324. — Miért holtponton? 325. Kifejezett megállapodásra nincs adat 325. Valószínű a hallgatólagos megegyezés 327. Cui bono? Az illetékes tényezők álláspontja : 1. A kormány 327 ; 2. A király mint főkegyúr 328 ; 3. A püspöki kar 328. 4. A Szentszék 331. Egyikük számára sem kívánatos az autonómia 334.

Függelék : **Jegyzőkönyvek a magyar püspöki karnak az autonómia ügyében folytatott 1867—68. évi tanácskozásairól** 335

Rövidítések.

Artner = Hermann Egyed—Artner Edgár : A hittudományi kar története 1635—1935. Budapest, 1938. (A Pázmány P. Tudományegyetem tört. I.)

Aschenbrier = Aschenbrier Antal dr. : A kath. egyház autonómiájáról Magyarországban. Budapest, 1893.

Au = Autonomia (1868—9).

BL = Butler, Dom Cuthbert—Lang, Hugo : Das vatikanische Konzil. Seine Geschichte von innen geschildert in Bischof Ullathornes Briefen. München, é. n.

Brisits = Brisits Frigyes : A XIX-ik század első fele. Bpest, 1939. (Alszeghy Zs. : A magyar irod. története V.)

Concha = Concha Győző dr. : Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katholikusok autonomiájának kezdeteihez. Budapest, 1918. (Függelékében Eötvös levelei Montalemberthez.)

Dogmatika = Schütz Antal : Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere. I—II. Budapest, 1937[2].

Emlékirat = Emlékirat az 1847—48. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy résztvevőtől. Pesten, 1848. (Szerzője Fogarassy Mihály.)

Ehrhard = Ehrhard, Albert : Der Katholizismus und das zwanzigste Jahrhundert im Lichte der Entwicklung der Neuzeit. Stuttgart, 1902.

Eötvös = Eötvös József báró : A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. Budapest, 1885[3].

Észrevételek = Észrevételek Ghyczy Kálmán úrnak 1871. april 3-án a kultuszminiszter úrhoz intézett interpellatiójára. Pest, 1871. (Szerző Szilágyi V.)

FL = Független Lapok.

Forster = Forster Gyula : A katholikusok autonomiájáról. Budapest, 1897.

Gratz = Gratz Gusztáv : A dualizmus kora. I—II. Budapest, 1934.

Gurian = Gurian, Waldemar : Die politischen und sozialen Ideen des französischen Katholicismus (1789—1914), München-Gladbach, 1929.

Günther = A magyarországi latin és görög szertartású katholikus egyház önkormányzatát szervező gyűlés naplója, jegyzőkönyvei s irományai. I—II. kötet. Szerk. Dr. Günther Antal. Pest, 1871.

Hajdu = Hajdu János: Eötvös József báró első miniszterszége (1848). Bpest, 1933.

Hanuy = Hanuy Ferenc dr.: Hetvenéves küzdelem az autonomiáért. Budapest, 1918.

Három irata = A főméltóságú herceg-prímásnak három irata. Pest, 1867.

Horváth FHT = Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története. Pest, 1872[2].

IT = Idők Tanuja

K. Török = K. Török Mihály Miklós: A magyar egyházpolitikai harc története. Bpest, 1933.

Karácsonyi = Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970—1900. Veszprém, 1929[3].

Keményffy = Keményffy K. Dániel: Ötven év alkotmányos egyházpolitikája. 1848—98. Esztergom. 1898.

Kirsch-Veit IV 2 = Veit, D. Dr. Ludwig Andreas: Die Kirche im Zeitelter des Individualismus (1648 bis zur Gegenwart). 2. Hälfte: Im Zeichen des herrschenden Individualismus (1800 bis zur Gegenwart). Freiburg i. Br. 1933.

Kónyi = Deák Ferencz Beszédei. I—VI. Összegyüjtötte Kónyi Manó. Budapest, 1882—98.

Körmöczy = Körmöczy Imre: A magyar kath. egyház jogállása a mai viszonyokban. Pest, 1867.

Lepold = Lepold Antal: A katolikus autonomia. Az Egyház álláspontjának megvilágítása. Bpest, 1920.

Mansi 52 = Mansi, I. D.: Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio. Tomus 52. Arnhem et Leipzig, 1927.

MÁ = Magyar Állam

Meszlényi = Meszlényi Antal dr.: A magyar katolikus egyház és állam 1848—49-ben. Budapest, 1928.

MU = Magyar Ujság

Palásthy = Palásthy Pál: Emlékül s igazolásul. (Posthumus feljegyzések.) Magyar Sion 1902, 102—107.

PH-k = Pesti Hirnök

PLl = Pester Lloyd

PN = Pesti Napló

PrEIL = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap

Rel = Religio

Rel. és Nev. = Religio és Nevelés

Salacz = Salacz Gábor: A vatikáni zsinat és a placetum. (A Gr. Klebelsberg Kunó Magy. Történeti Intézet Évkönyve IV. évf.) Budapest, 1934.

Schmidlin, II. = Schmidlin Josef: Papstgeschichte der Neuesten Zeit II. Papsttum und Päpste gegenüber den modernen Strömungen. É. n.

Schwicker	= Schwicker, J. Heinrich: Die Katholiken-Autonomie in Ungarn. Pest, 1870.
Seppelt—Löffler	= Seppelt, Franz Xaver—Löffler, Klemens: Papstgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. München, é. n.
SzE	= Szabad Egyház
Szemnecz	= Szemnecz Emil: Katholikus autonómia. Budapest, 1897.
Szekfű HN	= Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1938[5].
Szekfű MT V.	= Szekfű Gyula: Magyar Történet. V. k. Bpest, 1939[6].
Szeremlei M. Kr.	= Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéből. Pest, 1868.
Sz	= Századok
Sz-k	= Századunk (1868—69).
Tomcsányi	= Tomcsányi Lajos S. J.: A katholikusok némely sérelmeinek orvoslása. Bpest, 1920.
Török K.	= Török Kálmán: A kath. autonómiai mozgalmak története 1848-tól napjainkig. Kat. Szemle, 1893.
Veszely	= Veszely Károly: Az erdélyi róm. kath. püspöki megye autonómiája . . . Gyulafehérvár, 1893.
Zeller	= Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika 1847—94. Első kötet. Budapest, 1894.
IV[50].	= IV. fejezet,[50] jegyzet.

Az *idézés* rövidítéssel, (római) kötetszámmal és (arabs) lapszámmal történik, hírlapoknál keltezéssel.

Kövér szedéssel az alfejezetekre, r i t k a szedéssel pedig a kisebb egységekre utalok. Egyéb kiemelés *dőlt* szedéssel. A *r i t k a d ő l t* szedés pedig azt jelenti, hogy az aláhúzás az eredeti szövegből való. Mivel az idézett hírlapok közül néhány bőven alkalmazott szövegkiemelést, egyöntetűség kedvéért csak ott tüntettem fel az eredeti kiemeléseket, ahol azokat jellemzőeknek tartottam.

A Függeléknek ettől eltérő jelölését lásd a 336. lapon.

BEVEZETŐ RÉSZ.

I. FEJEZET.

Kútfők és irodalom.

A KATOLIKUS AUTONÓMIA-MOZGALOM CÉLJA hazánk bevett felekezeteiéhez hasonló önkormányzat megszerzése a magyar katolikus egyház számára az 1848. évi XX. t.-c.-ben kimondott vallásegyenlőségi elv alapján. Az 1848-ban kitűzött cél még nem valósult meg s a magyar katolikus egyház a teljes önkormányzatra irányuló igényét sohasem ejtette el: a fejlődés tehát nem tekinthető lezártnak.

A történelmi vizsgálódás körébe azonban az autonómia-mozgalomnak csak az a hét évtizede tartozhat, amely 1848-al kezdődik és az 1917. évi Apponyi-féle törvényjavaslattal zárul. A következő szakaszokra oszthatjuk: 1. A megindulástól Világosig (1848—49). Ezután az alkotmányos élettel együtt az autonómikus törekvések is szünetelnek. 2. Eötvös József báró kezdeményezésétől az első autonómiai szervezet megalkotásáig az I. autonómiai kongresszuson (1867—71). 3. Az első szervező kongresszus után a mozgalom ideiglenes szünetelése, majd újabb lendülete; a II. szervező kongresszus (1872—1902). 4. Törekvések a kilencszázas évek első két tizedében a kérdés törvényes rendezésére (1902—1917). — Ami ezután történt, bár részleges valósulása az autonómiának — az egyházközségi szervezet kialakulása (vagyis az autonómia kiépülése alulról felfelé, tehát a régi törekvésekhez képest megfordított irányban), valamint a tanügyi önkormányzatot részben valósító törvényes rendelkezések (az 1934: XI. és 1935: VI. t.-c.) — már innen esik a történelmi vizsgálódás határán.

Tanulmányunk a mozgalomnak *első két szakát* öleli fel. A dolog természeténél fogva rövidebben az első, eléggé ismert s kevésbbé jelentős, bevezető szakát (Bevezető rész) s

részletesebben a másodikat (I. és II. rész). Ez a legjelentősebb és hatásaiban legfontosabb korszak: ehhez fűződik a mozgalom teljes nekiindulása (társadalmi téren és a sajtóban is), ekkor történik először az eszmék tisztázása a megoldás első kísérlete kapcsán, s gyökerében, kiindulásában itt figyelhető meg a kérdés minden vonatkozása.

Történeti kútfőinket három nagyobb csoportra oszthatjuk.

1. Az első csoportba tartoznak a hivatalos okmányok: az autonómiával foglalkozó püspöki körlevelek,[1] a nyomtatásban megjelent szervezeti szabályzatok (a püspöki kar 1868-i tervezete, az 1870/1-i kongresszus többségi és kisebbségi javaslata, a kongresszuson elfogadott szöveg),[2] a kongresszus naplója,[3] az országgyűlési napló,[4] végül a prímás és kultuszminiszter hivatalos levelezése.

2. A második csoport gazdag és szinte teljesen kiaknázatlan: a sajtó (napilapok, folyóiratok) és röpiratok, vagyis a közvélemény megismerésére szolgáló források.

3. A harmadik csoportba azokat a kútfőket sorozzuk, amelyek az irányítók, felelős vezetők vagy a mozgalomban más fontos szerepet vivő tényezők állásfoglalását, gondolkodásmódját világítják meg. Ezek a kútfők általában bizalmas jellegűek: levelek, visszaemlékezések, egyéni használatra szánt feljegyzések, püspöki értekezletek jegyzőkönyvei stb.; mások viszont épp a nyilvánosságnak szánt írások. E csoport kútfői közül eddig jóformán kizárólag azokat használták fel, amelyek nyomtatásban is megjelentek,[5] de nem dolgozták fel a különböző — első-

[1] Megtalálhatók nyomtatásban a püspöki levéltárakban; megjelentek egyidejűleg a katolikus sajtóban. V. ö. a RELIGIO megfelelő köteteit. (A továbbiakban csak az 1848—71. korszak kútfőiről és irodalmáról lesz szó.)

[2] Találhatók az 1. alatt említett helyeken kívül a hivatalos kongresszusi naplóban (v. ö. I[3]), az elfogadott szöveget pedig közli ASCHENBRIER (v. ö. I[12]), SZEMNECZ (v. ö. I[14]) és MELICHÁR (v. ö. I[13]) is.

[3] A magyarországi latin- és görögszertartású katholikus egyház önkormányzatát szervező gyűlés naplója, jegyzőkönyvei s irományai. I—II. kötet. Szerk. DR. GÜNTHER ANTAL. Hiteles kiadás. Pest, 1871.

[4] Az egyházpolitikai tárgyalásokat kiadta ZELLER ÁRPÁD: A magyar egyházpolitika 1847—1894. I—II. kötet. Bpest, 1894.

[5] Ezek közé tartozik: Emlékirat az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy résztvevőtől. Pesten, 1848. (Második kiadása Pest, 1866. Szerzője FOGARASSY MIHÁLY.) — EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ levelei Montalemberthez, kiadta CONCHA GYŐZŐ alább idézett művének függelékében. — PALÁSTHY PÁL: Emlékül s igazolásul. (Posthumus feljegyzések.) Magyar Sion 1902, 102. skk.

sorban a püspöki — levéltárak anyagát.[6] De még a nyomtatásban megjelent kútfők egy része is kiaknázatlan maradt, amelyek t. i. nem közvetlenül az autonómiára vonatkoznak. Igy két kultuszminiszterünk autonómikus terveire vonatkozólag nem méltatták kellő figyelemre saját írásaikat, amelyek elgondolásukat teljesen megvilágítják.[7]

Az autonómia-mozgalom irodalma nagy. Jobbára publicisztikai és egyházjogi munkák, amelyek az időszerűségnek köszönték megjelenésüket s többnyire nem minden célzat nélkül láttak napvilágot. Vannak ezek között olyanok, amelyek történelmi áttekintést is adnak nagy vonásokban s olyanok, amelyek egyes hivatalos okmányok közlései miatt jól használhatók. Kifejezetten történelmi mű három van:

1. Első helyen kell említenünk ezek között HANUY FERENCét.[8] Az egész hét évtized történetét felöleli. A szerző célja az 1917-ben időszerű kérdés «rövid és áttekinthető» történetét adni. A nagy lelkiismeretességgel és szinte filológiai akribiával megírt mű célzata és az ehhez szabott rövid terjedelme magyarázza, hogy csak az 1. csoportban felsorolt kútfőket dolgozta fel, a levéltári kutatás és a közvélemény vizsgálata nem tartozott feladatai közé. A legmegbízhatóbb feldolgozás.

2. CONCHA GYŐZŐ[9] Eötvös és Montalembert levelezése alapján vizsgálja kettejük kapcsolatait s vizsgálódásait irodalmi térre is kiterjeszti. Itt inkább a Karthausi vonja magára figyelmét, mint a «XIX. század uralkodó eszméi», ez pedig felfogásunk szerint jobban rávilágít Eötvös felfogására. Az autonómia csak másodlagosan, Eötvösön keresztül érdekli Conchát, ezért nem is törekszik teljességre, hanem csak Eötvössel való kapcsolataiban érinti a mozgalmat. Értékessé teszi, hogy a hírlapirodalmat is felhasználja — s ebben egyedül marad —, továbbá felhasználja Palásthy Pál visszaemlékezéseit is. A vallástalan közhangulatnak, valamint Eötvösnek a magyar katolikus egyház-

[6] Itt nem a vaskos kötegeket megtöltő hivatalos iratokra (választási jegyzőkönyvek, papi írásbeli szavazatok stb.) célzok, hanem a gyakran nem is autonómiai fasciculusokban található akkori levélanyagra.

[7] HORVÁTH MIHÁLY: A függetlenségi harc története I—III. Pest, 1872[2]; EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. Budapest, 1885[3].

[8] HANUY FERENC DR.: Hetvenéves küzdelem az autonomiáért. Bpest, 1918. Függelékében az 1897—1902. kongresszus megalkotta szervezeti szabályzat és az 1917-i Apponyi-féle törvényjavaslat szövege.

[9] CONCHA GYŐZŐ DR.: Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katholikusok autonomiájának kezdeteihez. Bpest, 1918.

hoz és Montalemberthez való viszonyának a rajza a mű legértékesebb része, amelynek páratlan becset kölcsönöznek a függelékben kiadott Montalemberthez írt Eötvös-levelek. Conchát egyébként nem titkolt liberális nézőszöge befolyásolja (v. ö. pl. Palásthy kedvezőtlen beállítását); a francia liberális-katolikus mozgalomról s a Vatikánum kisebbségéről szóló sok megállapítását pedig az idevágó újabb külföldi tudományos kutatás világánál túlhaladottnak kell tekintenünk.

3. FORSTER GYULA művének[10] szintén az időszerűség adott ösztönzést. Kimerítően tárgyalja az állam és egyház viszonyát, a magyar és erdélyi autonómia ügyét a hivatalos kútfők alapján. Érdeklődésének homlokterében a kormány és a püspöki kar tárgyalásai állanak. Eötvösnek az autonómiával kapcsolatos fáradozásait a prímáshoz írt levelei alapján tisztázza. Felhasználja az 1868-i püspöki értekezletek jegyzőkönyveit is, helyenkint szinte szószerint, a nélkül azonban, hogy idézné vagy legalábbis hivatkozna rájuk. E tudományos szempontból meg nem engedhető eljárás sokat levon a mű értékéből, hiszen saját megállapításainak gondolhatni számos olyat, amelyekről idézés esetén kitűnne, hogy illetékes tényezők akkori kijelentései. Fogalmazásai a püspöki karral szemben olykor élesek.

A kérdés addigi történetét tárgyaló kisebb-nagyobb cikkeken és tanulmányokon[11] kívül meg kell említeni néhány olyan nem történelmi munkát is, amelyek mellékesen a mozgalom történetével is foglalkoznak. Ilyenek ASCHENBRIER[12] és MELICHÁR[13] egyházjogi munkái, amelyek kútfő-publikációkat is tartalmaznak. Ez kölcsönöz értéket SZEMNECZ[14] vaskos publicisztikai művének is, amely voltakép nem egyéb, mint a második kongresszus idején kiadott röpirat. E művek mind csak hivatalos kútfőcsoportra támaszkodnak s a hírlap-, röpirat- és levéltári anyagot nem használják fel.

[10] FORSTER GYULA: A katholikusok autonomiájáról. (Különlenyomat a Budapesti Szemle 1897-i évfolyamából.) Bpest, 1897.

[11] FÜSSY TAMÁS: A kath. autonomia története. Tájékozó, 1882. — TÖRÖK KÁLMÁN: A kath. autonomiai mozgalmak története 1848-tól napjainkig. Kath. Szemle, 1893.

[12] ASCHENBRIER ANTAL DR.: A kath. egyház autonomiájáról Magyarországban. Bpest, 1893.

[13] MELICHÁR KÁLMÁN DR.: A katholikus autonomia Magyarországon. Bpest, 1907.

[14] SZEMNECZ EMIL: Katholikus autonomia. Bpest, 1897.

Nem tartozik feladatunkhoz, hogy itt olyan munkákra is kitérjünk, amelyek nem történeti, hanem jogi[15] és egyéb szempontból foglalkoznak az autonómiával, sem az, hogy olyan feldolgozásokat[16] említsünk amelyek a mozgalom egy-egy szereplőjét vagy eseményét érintik: ezekre a megfelelő helyen történik utalás.[17]

A feladat, amelyre vállalkoznunk kell, minthogy a történeti feldolgozások a kútfők jelentékeny részét nem dolgozzák fel s «inkább csak jogi és formális dolgokkal foglalkoznak»,[18] a következő:

1. Az autonómia-mozgalom vizsgálata *társadalmi síkon:* a közvélemény fejlődésének és a társadalmi megmozdulásoknak nyomonkísérése az eddig kiaknázatlan hatalmas hírlap-, folyóirat- és röpiratanyag alapján.

2. A fejlődés vizsgálata *eszmei síkon:* vagyis az autonómia-eszme alakulásának, különböző árnyalatú változatainak megfigyelése, elsősorban a közvélemény tükrében, másodsorban a mozgalom irányítóinak írásaiban az eddig felhasználatlan levéltári anyag alapján.

3. Külső egyháztörténelmi és belső politikai *kapcsolatok* vizsgálata a modern történeti irodalom[19] alapján.

[15] A jogi munkák között a legkitűnőbb: HANUY FERENC DR.: A katholikus autonómia főbb problémái. Bpest, 1918. V. ö. még GÜNTHER, ANTON: Die kath. Autonomie in Ungarn. Archiv für kath. Kirchenrecht, 1900—1902.

[16] Meg kell azonban említenem, hogy az 1848/49-es korszak történetének feldolgozása során ismételten felhasználtam e monográfiát: MESZLÉNYI ANTAL DR.: A magyar katholikus egyház és állam 1848/49-ben. Bpest, 1928.

[17] Tanulmányomnak az egyes kútfőkhöz és feldolgozásokhoz való viszonyára v. ö. még az egyes fejezetek 1. jegyzetét.

[18] SZEKFŰ GY. MT V, 643.

[19] Ezek közül *egyháztörténeti* vonatkozásban kiemelkedik a Kirsch-féle egyháztörténet idevonatkozó kötete: VEIT, D.—DR. LUDWIG ANDREAS: Die Kirche im Zeitalter des Individualismus (1648 bis zur Gegenwart) 2. Hälfte: Im Zeichen des herrschenden Individualismus (1800 bis zur Gegenwart). Freiburg i. Br. 1933; továbbá a liberális-katolicizmussal kapcsolatban felhasznált alapvető munka: GURIAN, WALDEMAR: Die politischen und sozialen Ideen des französischen Katholicismus (1789—1914), München—Gladbach, 1929; a Vatikánum legmodernebb feldolgozása: BUTLER, DOM CUTHBERT—LANG, HUGO: Das vatikanische Konzil. Seine geschichte von innen geschildert in Bischof Ullathornes Briefen, München é. n. — A *belpolitikai* kapcsolatokra a Magyar Történet és a Három Nemzedék mellett fontos GRATZ GUSZTÁV: A dualizmus kora. Magyarország története 1867—1918. I—II. Bpest, 1934.

4. Eddig kevésbbé ismert, de a fejlődés szempontjából *jelentős részletek* feltárása a levéltári anyag és a sajtó alapján.

Amikor a feladat lényegét az autonómia-eszmének a közvélemény tükrében történő vizsgálatában látjuk, akkor módszertani megfontolások mellett az a felismerés vezetett, hogy a mozgalom meddőségének okaira egyedül ezen az úton lehet rávilágítani.

Mivel a közvélemény tükrében akartuk vizsgálni és bemutatni az autonómia-eszme fejlődését, indokoltnak látszott, hogy a közvéleményt lehetőleg személytelenül visszahúzódva minél inkább — eredeti gondolkodását és hangját visszatükröző — szószerinti idézetekben mutassuk be. A hírlap- és folyóiratirodalomból a katolikus felfogás megszólaltatói — a jellemzendő árnyalatok szerint — a RELIGIO (illetve RELIGIO ÉS NEVELÉS), IDŐK TANUJA, PESTI HIRNÖK, MAGYAR ÁLLAM, FÜGGETLEN LAPOK, AUTONOMIA, SZABAD EGYHÁZ; a liberális közvéleményt a PESTI NAPLÓ, PESTER LLOYD, ELLENŐR és A HON képviselik; a radikális- szabadkőműves szólamot az 1848, a SZÁZADUNK és a MAGYAR UJSÁG szolgáltatják, míg a protestáns felfogást a PROTESTÁNS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI LAP hasábjain vettük vizsgálat alá.

Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez — ez kívánkozott alcímül értekezésünk élére. Az autonómia-mozgalom az itt vázolt kor katolikus életének szinte mindent kitöltő élménye lévén talán nem szerénytelenség azt gondolni, hogy ha ennek történetét feltárjuk, egyúttal az itt bőségesen szóhoz és szerephez jutó hazai liberális-katolikus törekvések megírandó történetéhez is adalékokat szolgáltattunk.[20]

[20] Itt mondok köszönetet mindazoknak, akik mind kutató, mind feldolgozó munkám során segítségemre voltak.

II. FEJEZET.

Az autonómia-eszme felvetődése.

A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ JOGI HELYZETÉNEK MEGVÁLTOZÁSA A MINISZTERIÁLIS RENDSZERBEN. A PÜSPÖKI KAR POZSONYI TANÁCSKOZÁSAI EZZEL KAPCSOLATBAN. A KATOLIKUS AUTONÓMIA ESZMÉJÉNEK FELVETŐDÉSE; ELSŐ KIFEJEZÉSE A KIRÁLYHOZ BENYUJTOTT FELIRATBAN. TÖREKVÉSEK A FŐKEGYÚRI JOG GYAKORLATÁNAK A FELELŐS KORMÁNYTÓL VALÓ FÜGGETLENÍTÉSÉRE. — MÁSODIK VÁLTOZÁS: A VALLÁSEGYENLŐSÉG KIMONDÁSA. A JAVASLAT BENYUJTÁSÁNAK ÉS ELFOGADÁSÁNAK HÁTTERE ÉS MEGÍTÉLÉSE. A VITA. KÖVETKEZMÉNYEK. — AZ AUTONÓMIA KÖVETELÉSE ÉS ELUTASÍTÁSA: A PETÍCIÓ. A KUDARC OKAI. EGYKORÚ FELFOGÁS ERRŐL. A MAGYAR KATOLICIZMUS AKCIÓKÉPTELENSÉGE: HITKÖZÖNY, TÁJÉKOZATLANSÁG, SZERVEZETLENSÉG. ELKÉSETT SZERVEZKEDÉS: A ZSINATI MOZGALOM. LIBERÁLIS MAGATARTÁS A MOZGALOMMAL SZEMBEN.

A NEGYVENNYOLCAS törvényhozás gyökeresen megváltoztatta a magyar katolikus egyház közjogi helyzetét.[1] E változás következtében vetődött fel a katolikus autonómia, azaz önkormányzat eszméje.

Az első változást az 1848: III. t.-c. idézte elő a **felelős miniszteriális rendszer** meghonosításával. E törvény ugyanis kimondja, hogy az addig dikaszteriális úton intézett különféle polgári, *egyházi* és katonai ügyekben a király «a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni».[2] A főpapok kinevezésével kapcsolatban a törvény következő paragrafusa úgy intézkedik, hogy annak joga «mindig az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett Ő Felségét

[1] E fejezet főforrása az Emlékirat (v. ö. I[5]), valamennyi feldolgozás erre támaszkodik, ezek közül tehát csak a legújabb és legmegbízhatóbb Hanuy-féle munkára (v. ö. I[8]) hivatkozom. Hiányzott az eddigi felfolgozásokban Kossuth Lajos 1871-i visszaemlékezéseinek felhasználása a vallásügyi törvény keletkezésének megvilágítására és a katolikus közvéleménynek vázolása.

[2] Idézett törvénycikk 6. §.

illeti»[3] éspedig ez ügyben a király személye körüli miniszter volt illetékes.[4]

A magyar püspöki kar tudvalevőleg az 1847—48. országgyűlés tartama alatt Pozsonyban tanácskozásokat folytatott. Ennek folyamáról egyik résztvevőjének, *Fogarassy* Mihály skodári püspöknek még 1848 nyarán megírt Emlékiratából értesülünk. Március 20-i tanácskozásukon, tehát még az említett 1848 : III. t.-c. szentesítése előtt az új, miniszteriális kormányrendszer következtében «újjá alakítandó egyház-álladalmi viszonyok»[5] kerültek szőnyegre. A püspöki kar ugyanis megértette az idő szavát. «Ők jókor megértették — írja Fogarassy — a politicai fejlemények intését, hogy ezentúl a kath. egyháznak a status irányában a szabadabb alkotmány vértje alatt az őt illető *önállósági helyzetet* elfoglalni kelletik.»[6] Az egyházat megillető «önállósági helyzet» szerintük nem lehet más, mint a protestánsok régóta törvényesen biztosított *önkormányzata* az államhatalom legfőbb felügyelete mellett.

Ezzel kapcsolatban egyhangúlag szögezik le álláspontjukat: 'Az uralkodó «azon kormányzási legfőbb hatalmát», amelyet az 1791 : XXIII. t.-c. értelmében a katolikus egyház körül gyakorolt, a felelős minisztériumnak «át nem adhatja, mivel ez a magyar apostoli királyságnak (!) személyes, az egyháztól vett s épen ezért másra *át nem ruházható joga*, melly, ha azt Ő Fölsége tovább nem gyakorolandja, *visszaesik azon egyházra*, melly azt az apostoli király iránti pietásból s legszentebb érdekeinek a királyi hatalomban oltalmat keresendő, a koronának átadta». Kifejtették, hogy a fejedelmi hűségesküben látja a magyar katolikus egyház annak biztosítékát, hogy a főkegyúri jog gyakorlása csak javára fog történni. A püspökök biztosították is az új kormányt bizalmukról, erkölcsi támogatásukról, de az Emlékirat szerzője szerint tekintettel arra, hogy a parlamentáris rendszer a kormányférfiak örökös változását hozza magával, «lehetetlen azt is ohajtaniok, hogy a ministeri kormány a kath. egyház fölött szinte azon hatalmat gyakorolja», amit a király gyakorolt kormányszékei útján egyházi ügyekben. «A szabadabb alkotványos (!) institutiók engedményeit kívánja azért a katholika egyház is — úgymond az Emlékirat — magára alkalmazni», amikor oly helyet kíván az államban elfoglalni, mint a protestáns felekezetek, amelyek az állam felügyelete mellett önkormányzattal bírnak.[7]

Ezen a napon született meg tehát a katolikus autonómia eszméje.[8] Tehát a püspöki kar vetette föl. A cél

[3] U. a. 7. §.
[4] U. a. 21. §.
[5] Emlékirat, 33.
[6] U. o.
[7] U. a. 33. sk.
[8] Ez az Emlékirat szövegéből világosan kitűnik; átment az irodalomba is. V. ö. Török K., 353., Forster, 10., Melichár, 99. Érdekes,

kizárólag az egyház jogainak védelme az új viszonyok között. Ezt a további fejlődés szempontjából fontos megállapítanunk.

E gondolat a király elé terjesztett feliratban is kifejezést nyert. Ez három kérést terjeszt az uralkodó elé: 1. Tartsa fenn a maga számára a főkegyúri jogot s gyakorolja azt egy vegyes bizottság által; 2. ha pedig nem volna fenntartható, adja meg a katolikus egyháznak is az önkormányzati jogot; 3. végül töltse be az üresedésben lévő érseki és püspöki székeket.

A feliratnak számunkra fontos első két pontja szószerint így szól: (A püspökök kérik Ő Felségét) «*a)* Hogy a kath. egyház fölött eddig gyakorlott apostoli királyi jogát, mint személyes és átruházhatlan sajátját, magának tovább is föntartván, az 1790. XXIII. t. czikk értelmében gyakorolja azt egy e végre az ország prímása, vagy más, ő Fölsége által nevezendő világi tagokból alakítandó kath. egyházi bizottmány által, melynek hivatása legyen: az egyház javait, alapítványait ő Fölsége nevében kezelni, a kath. iskolák kormányát vezetni, azok igazgatására fölügyelni, a kath. egyház jogait s egyéb érdekeit minden külső beavatkozástól megvédeni.

b) Ha pedig ő Fölsége az egyház fölötti legfőbb pártfogói jogát eddigi kiterjedésében, az események hatalmának engedve, fönn nem tarthatná, az 1790. XXVI. t. czikk 10. és 12. §§-ainak értelmében s erejénél fogva, méltóztassék a kath. egyháznak önkormányzási jogát, mellyhez a változott jogviszonyok következtében elutasíthatlan igénye van, hogy tudniillik mint a protestansok és g. n. egyesültek az egyház, iskolák, ezeknek javai, alapítványai, elrendezése s kormányzása körül önállólag intézkedhessék, elismerni, biztosítani, s e végre a kath. bizottmány fölállításába bele egyezvén, legfönsőbb betekintési jogának épségben tartása mellett, a kath. egyházat is azon szabadságban részesíteni, mellyet a magyar korona és alkotmány ernyőzete alatt a kisebb számú protestansok s n. e. görögök háborítatlanul élveznek.»[9]

Az első kérés még nem jelent autonómiát, hiszen a vegyes bizottság a királyi főkegyúri jog gyakorlásának szerve lett volna, mely a dikasztériumok örökébe lép. Csak a második kérés vonatkozik az autonómiára, abban az esetben, ha a király «az események hatalmának engedve» a főkegyúri jogok gyakorlását magának fenn nem tarthatná. Itt már kifejezetten — igaz, hogy feltételesen kért — «*önkormányzási jog*»-ról van szó s az itt körvonalazott bizottság már nem végrehajtó szerv, hanem «önállólag» intézkednék a király felügyelete alatt. Az így feltéte-

hogy Hanuy alapos munkája ezt nem említi, sőt az autonómia eszméjének születésnapjául az országgyűlés elé benyujtandó petíció megszövegezésének napját — április 6. — veszi. (Hanuy, 5.) Ez pedig már a második lépés volt.

[9] Emlékirat, 34. sk.

lesen kért autonómia hatásköre elsősorban és kifejezetten csak a vagyoni és iskolai ügyre terjeszkedett volna ki.[10]

A feliratot küldöttség vitte Bécsbe, abban a reményben, hogy annak meglesz a foganatja a szentesítésre felterjesztett törvényjavaslat leiratában. Ez március 29-én érkezett le és a király azon szándékát fejezte ki, hogy a főkegyúri jogot saját személyének tartja fenn s a bécsi udvari kancellária útján gyakorolja. A kancellária illetékességének fenntartásába azonban a rendek semmiképen sem egyeztek bele s így a leiratot sem fogadták el. Az elfogadásra került leirat azután már csak a főpapi kinevezést tartja fenn a királynak, a feliratban említett egyéb külviszonyokra (vagyoni és iskolai ügy) azonban nem terjeszkedett ki. Tehát természetes volt — írja az Emlékirat —, hogy a püspököknek figyelmüket azok rendezésére, és egykor törvényes úton való elintézésére kellett fordítaniok.[11]

A püspöki kar még a leirat leérkezése előtt, a törvényjavaslat főrendiházi tárgyalása alkalmával[12] nyilatkozott a miniszteri ellenjegyzés ügyében, ha állásfoglalása nem is volt egészen egységes. *Ocskay* kassai püspök határozottan tiltakozott az egyházi ügyeknek a dikasztériumoktól teljesen a minisztériumok hatáskörébe való utalása ellen, már csak azért is, mert azokban az egyházi rend kellőképen képviselve volt, ezekben pedig nincs. *Lonovics* csanádi püspök részben elismerte a minisztérium illetékességét, de a szorosan vett főkegyúri jogot a királynak kívánta fenntartani. Utalt arra a lehetőségre is, hogy a miniszter protestáns is lehet s ez esetben méltánytalan volna a főkegyúri jogot általa gyakorolni. A miniszterelnök megnyugtató szavaira azonban a püspökök magukévá tették a kormány álláspontját.[13]

Az a törekvés, amely a főkegyúri jog gyakorlását a felelős kormánytól függetleníteni kívánta, ilymódon kudarcot vallott. E kudarchoz járult és részben magyarázza is azt az országgyűlésen tapasztalható egyházellenes hangulat,[14] mely nyilt

[10] Szűkkörűnek (v. ö. Forster, 10. ; Melichár, 99.) azért nem nevezem, mert a 2. kérésbe foglalt bizottsági hatáskör — s csakis e kérésről lehet szó — tágabb értelmezést is megenged, amennyiben a katolikusoknak adandó *ugyanolyan* szabadságról szól, amilyet a protestánsok élveztek.

[11] Emlékirat, 36. sk.

[12] Március 23-án.

[13] Zeller, 80—85.

[14] Karácsonyi, 264.

támadásokban is nyilvánult: a kassai követ a papság politikai jogainak elvételét indítványozta, a szatmári követ pedig szekularizációt ajánlott.[15]

SOKKAL ÉRZÉKENYEBBEN érintette a katolikus egyházat a debreceni szuperintendencia petíciója, illetve az ennek alapján alkotott **vallásegyenlőségi törvényjavaslat.** E javaslatnak különösen a 2. és 3. §-a érdekelte a katolikusokat:

«2. §. E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonosság állapíttatik meg.

3. §. Minden bevett vallásfelekezetek, egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek s ez elvnek részletes alkalmazásával a ministerium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elébe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.»[16]

Van olyan felfogás, amely a javaslat benyujtása mögött *katolikusellenes törekvést* lát.[17] Hiszen a debreceni szuperintendencia nyujtotta be, amely az egyenlőséget nem a másik protestáns fél irányában kívánhatta, mert azzal egyenrangú volt, hanem csak az államvallás privilégiumával rendelkező katolikus egyházzal szemben. Nyilvánvaló, hogy az egyenjogúsítás következménye csakis a katolikus vallás kiváltságos helyzetének megszüntetése lehetett. Nincs is csodálkoznivaló azon, hogy a protestáns felekezetek törekedtek jogi alacsonyabbrendűségük megszüntetésére. Ezen törekvésük azonban szembentalálkozott a katolikus egyház érdekeivel. Igy tehát a vallásegyenlőségi törvényjavaslat benyujtásával kapcsolatban a katolikusellenes tendenciát, amint indokaiból is érthető, eltagadni bajos volna.

Mindazonáltal a törvény megszavazását *nem lehet egyedül egyházellenes indítékokkal magyarázni,* bár az alsóház említett erős katolikusellenes hangulata kétségtelenül közrejátszott abban, hogy a katolicizmus uralkodó állását megszüntető törvényt a legsímábban megszavazták. Hiszen az összes feudális előjogok, kiváltságok eltörléséről volt szó. Liberális szemszögből nézve az uralkodó vallás «szörnyeteg»[18] volt, a vallásegyenjogúság eszméje pedig, mint a kor katolikusai is érezték,

[15] Nemzeti Ujság, 1848 ápr. 2. V. ö. Meszlényi, 72.
[16] Emlékirat, 58. Id. Meszlényi, 75.
[17] Aschenbrier, 35.
[18] Kossuth kifejezése, v. ö. 23. l.

benne volt a levegőben. S a világosabban látók számoltak is a következményekkel. Már a vallásegyenlőségi törvényjavaslat benyujtása előtt írja Danielik, a politikai változásokra célozva, hogy «. . . ennyi roppant és nagyszerű változásoknál az egyház sem marad érintetlen . . . S épen azért meglehet, körülmények fognak fölmerülni, mellyek következtében a magyar kath. egyház polgári állása, különösen pedig annak a statushoz eddigi viszonyai, egészen új alakot öltendnek magukra».[19] Az Emlékirat szerzője természetesnek látja, hogy a politikai rendszer változása nyomán megváltozik az egyház és állam viszonya és ezért legkevésbbé sem ütközik meg a vallásegyenjogúság kimondásán.[20] Az esztergomi főkáptalan is elismeri, hogy «az újabb kor eszméi nem tűrnek többé statusvallást, nem tűrnek uralkodó religiót».[21]

Érdekes világot vet a vallásegyenjogúsági törvény kimondásának h á t t e r é r e *Kossuth Lajos 1871-i visszaemlékezése.* Azt írja, hogy amikor 1848-ban eltörölték az uralkodó vallás «borzasztó eszméjét», az egyenlőség megvalósítására kettős lehetőség kínálkozott: az állam egyik egyháznak sem ad semmit — vagy pedig minden vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségleteit fedezi. «Helyesebb az első alternativa» — mondja ki a szélsőséges liberális álláspontot Kossuth. Hazánkban azonban különleges volt a helyzet. Egy vallás «igen gazdag ellátásban részesült» s ez elv alkalmazása az lett volna, hogy az állam megszünteti a katolikus egyház támogatását. «Joga lett volna», mondja Kossuth, bár elismeri a magyar klérus hazafias érzelmeit, sőt megszokta «tiszteletreméltó kivételes példakint állítani ellentétbe a hazát s hazafiságot megtagadó ultramontánizmus hadseregével». «De mert az ember infulában is ember marad, meg voltam — írja — s meg voltunk mindnyájan győződve, hogy ha a vallásfelekezetek közti egyenlőségnek ezen módját hozzuk akkor indítványba, oly megkérlelhetlen harczot és háborút idézhettünk volna elé, s oly *hatalmas segéderőt kergettünk volna hazánk szabadsága bécsi ellenségeinek karjai közé, hogy az egész átalakulási munka veszélyeztetve lehetett volna. Nem mertük tenni.*» Az ily kérdéseknek felvetése, fűzi hozzá Kossuth, békés időkre való, amikor a szenvedélyek nyugodtan kitombolhatják magukat, anélkül, hogy a hazát veszélybe sodornák. Ezért nem maradt más választás, mint érintetlenül hagyni

[19] Rel. és Nev., 1848. I. 210.
[20] Emlékirat, 57.
[21] Rel. és Nev., 1848. I. 293.

«sajgó sebként» a vallásügyet, vagy a második alternativát választani. «Rossz expediens, de mi azt választottuk — kénytelenségből, s a mi legfájdalmasabban esett pártunknak, még ezzel is csak a törvényesen bevett vallásfelekezetekre valánk kénytelenek szorítkozni, mert ha másként cselekszünk, — céloz a zsidóság bevételére Kossuth — harcra kel vala ellenünk a kereszténység nevében a hatalmas állású türelmetlenség vak heve.» Mindazonáltal elégtétellel állapítja meg, hogy legalább sikerült kiirtani «közjogunk táblájáról az uralkodó vallás szörnyetegét».[22]

A vallásügyi törvényjavaslatot az alsó táblán maga Kossuth nyujtotta be a március 31-i kerületi ülésen.[23] Természetesen a túlnyomóan liberális többségű és erősen egyházellenesen hangolt alsóház a javaslatot elfogadta. A konzervatív többségű felsőházban azonban már élénk vita folyt a javaslat körül.[24] Erre itt részletesen nem terjeszkedhetünk ki, de röviden rá kell mutatnunk a katolikus részről történt kifogásokra és javaslatokra, mert az 1848 : XX. törvénycikk az autonómia szempontjából alapvető jelentőségű s így a mozgalom folyamán ezek lépten-nyomon újra felmerülnek.

Scitovszky pécsi, *Ocskay* kassai és *Fogarassy* skodári püspök képviselte a főrendiház április 2-i vitájában a katolikus álláspontot. A vallásegyenlőség elve ellen nem emeltek kifogást, de a viszonosság elvének kimondása szerintük a félreértések és surlódások magvát hinti el. Ennek azzal akarták elejét venni, hogy a «*saját hitelveik s egyházi szerkezetök épségben tartása mellett*»[25] szavaknak közbeiktatását javasolták. Tiltakoztak a 3. § ellen is, mely az egyházi és iskolai szükségletek «közálladalmi fedeztetéséről» szólt. Ebben oly rendszabály alapját látták, amelynek végrehajtása «az egyházak szabadságát és önállóságát veszélyeztetné, a katolikusokat pedig talán még vallási és iskolai saját alapítványaiktól is megfosztaná, hogy azután a status kegyelemkenyerére szorulni kényteleníttessenek».[26] Ezért, hogy e törvény csak a rászoruló egyházak állami támogatását, nem

[22] Kossuth cikke, amelyet az irodalom eddig, tudtunkkal, figyelmen kívül hagyott, a Magyar Ujságban és a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban is megjelent. (PrEIL 1871, 130. skk.) Kossuth Lajos iratai. Sajtó alá rendezte Kossuth Ferenc. Bpest, 1900. VIII. 339. skk.

[23] Zeller, 85.

[24] Zeller, 86—127.

[25] Emlékirat, 59.

[26] U. a. 61.

pedig az önállóságot veszélyeztető s az önrendelkezést megsemmisítő feltétlen támogatást jelentse, ennek a feltételnek közbeiktatását kívánták: «Minden vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei, mennyiben azok a vallásfelekezetek mostani javaikból s alapítványaikból ki nem telnek, és az oktatás szabadságának saját elveik szerinti teljes alkalmazása mellett közálladalmi költségek által fedeztessenek... stb.»[27] E betoldás első felét *Vay Miklós* koronaőr megnyugtató szavaira a főrendek elvetették. Vay szerint a debreceni szuperintendencia petíciója ezzel a ponttal már csak azért sem akarhatta egyházi és iskolai javak lefoglalását kimondatni, mert a protestánsok is meg akarják tartani saját alapítványaikat. Az oktatás szabadságát védő részét a betoldásnak elfogadták. Az alsó tábla ingerülten fogadta a főrendek módosítását. Kossuth szerint a «hitelvek és egyházi szerkezet sérelme nélkül» kifejezés «copulative» nem vehető be a törvénybe, mert az természetes, hogy a hitelvek törvényhozás útján nem korlátozhatók, tehát ezt beiktatni fölösleges; «de másképp van az egyházi szerkezettel, már ehhez szólója van a statusnak». Az oktatás szabadságáról szóló betoldást fölöslegessé tette a rendek szerint a kilátásba helyezett oktatási törvény. A módosításokat másodszori leküldés után sem fogadták el; a főrendiház ekkor Majláth György országbíró békéltető indítványára megnyugodott az eredeti szerkezetben, a püspökök pedig óvást emeltek.[28] Hiába volt e tiltakozás, hiába veti szemére Sárkány Miklós bakonybéli apát Kossuthnak az alsótáblán a magyar katolikusság méltatlan helyzetét. Csak gúny, értetlenség és ellenséges hangulat volt a válasz.[29]

A vallásegyenlőségi törvényjavaslat törvényerőre jutásával *a katolikus vallás megszűnt államvallás lenni.* A vallásegyenlőség és viszonosság kimondása egyfelől megingatta az egyház történeti jogait és felbontotta az állammal való szoros viszonyát, másfelől azonban egy szabadabb és önállóbb létforma lehetőségeit hozta magával. Mint az Emlékirat szerzője mondja: E törvény az egyházat «azon tér elfoglalására utasította, hol magát a nyomasztó pártfogoltság függése alól az önállás szabad s épp azért kívánatosabb állapotára fölemelheti», hiszen elsősége, történeti jogai ellenére «mellette

[27] U. o.

[28] Zeller, 105. sk.

[29] Sárkány és Kossuth vitáját ld. Rel. 1848. I. 241. skk. V. ö. Meszlényi, 78. skk.

a protestansok és nemegyesült görögök egyházai önállóságra s a statustóli függetlenségre vergődtek fel, míg ő a pártfogoltság historiai elsőségében a kormányhatalom gyámsága alatt a külbefolyás zsibbasztó korlátai közt hasonló szabadsággal nem dicsekedhetett».[30] Az Emlékirat ezzel világosan jelzi, hogy a vallásegyenlőségi törvény a magyar katolikus egyház autonómiájának *jogalapja*. Sőt tovább megy, amikor kérdi, hogy a tökéletes viszonosság kimondásával «valljon . . . nem maga a törvényhozás hívta e föl a katolikusokat, hogy azon vallásszabadságot és egyházkormányzati joghelyzetet követeljék maguknak is, mellyet az evangelikusok ezen törvény alkotása előtt is bírtak?»[31]

AZ A LEHETŐSÉG, sőt parancsoló szükségesség, amely az 1848 : XX. t.-c. révén a katolikus autonómia megvalósítására nyílott, arra indította a püspöki kart, hogy ebben az ügyben a világi hívek bevonásával tanácskozást folytasson. A tanácskozások eredménye az országgyűlésnek benyujtandó **petíció** volt.

«A törvényesen kimondott és általunk is üdvezlett lelkismeretszabadság, s vallások közti egyenlőség tekintetéből, de a kath. egyház biztosításaul is kívánjuk, hogy : 1-ször. Valamint minden bevett vallások egyházának polgári hatalom irányábani viszonyaik egyedül törvény által vannak meghatároztatva : úgy a kath. egyháznak polgári hatalom irányábani viszonya is a szabadság s vallásos függetlenség alapján hasonlóan törvény által rendeztessék, és minden ellenkező gyakorlat s rendelet megszüntessék (!).» A petició 2. pontja az egyházi zsinatok szabad tartásának engedélyezését, a 3. pont az állam felügyeleti jogának épségben tartása mellett az iskolák alapításának és igazgatásának jogát, a 4. pont pedig az egyházi és iskolai alapítványok önálló kezelésének jogát követeli. A petíció azzal az indokolással kívánja mindezeknek törvény által való biztosítását, hogy ezt «úgy a lelkiismeret szabadságának érdeke, s a vallások közti egyenlőség méltánylata, mint a kath. egyház szabadságának biztosítása, s így az azt képező számos híveknek megnyugtatása egyaránt» igényli.[32]

E petíciót s az ezt röviden tartalmazó törvényjavaslattervezetet Rónay János csanádi követ nyujtotta be április 7-én a táblán. Annak a reményének adott kifejezést, hogy az ügyet a Ház melegen pártfogolni fogja s megadja a katolikusoknak is a másvallásúak számára már engedélyezett szabadságot. *Deák Ferenc* szólt hozzá. Sajnálkozását fejezte ki,

[30] Emlékirat, 57.
[31] U. a. 78, v. ö. Hanuy 8[4].
[32] Emlékirat, 62. sk. Id. Hanuy, 6. sk.

hogy ily későn került e tárgy a tábla elé. Mivel «a peticióban sok van — mondá —, mi méltányosságon alapul, s a legszámosabb vallásfelekezet tagjainak kedélyét megnyugtatás nélkül hagyni nem lehet», a következő napra konferencia egybehívását ajánlotta. D. u. 6 órakor a kerületi ülésen kimondották, hogy a király leérkezésére való tekintettel több tárgyat nem vesznek tárgyalás alá; este 10 órakor megtartották a konferenciát a petíció ügyében. Azonban a tanácskozáson úgy találták, hogy a petíció «elkésett» s ezzel napirendre tértek fölötte.[33] Ezzel *az autonómia-mozgalom első megmozdulása nyílt kudarccal végződött.*

A «*Religio és Nevelés*», az egyetlen katolikus lap lemondóan állapítja meg, hogy még «e tárgy fontossága sem vívhatá ki annak, bár legigazságosbnak, egyszerű elfogadtatását; sőt, a megtartott conferentiában az egész petitio mint ‚elkésett' elmellőztetett. Kilencz millió katholicus igazságos kérésének ugyan soha sem volna szabad, mint hisszük, későn érkeznie . . .»[34] Ezzel nem fejezi ki nyiltan, csak sejteti felfogását, amely később eléggé átment a katolikus köztudatba, hogy az elkésés csak ürügy volt, mely a jóakarat hiányát palástolta.[35] Azonban kétségtelennek látszik, hogy e kudarcnak *mélyebb okai* is voltak, amelyekből szükségszerűen következett. Ezeket az okokat a történeti igazság szellemében nem szabad egyoldalúan megállapítani.

Ha már most a kudarc okait vizsgáljuk, először az egykorú véleményeket kell szemügyre vennünk.

Legfőbb forrásunk, az Emlékirat, pár hónappal később így vélekedik: «Nyiltan kimondjuk, hogy nem ellenokok, hanem az akarat hiánya, a rendi táblának akkori sajátságos, discussiót nem tűrő, az erősbnek hatalma alatt elzsibbadt helyzete szülték az épen nem várt eredményt, hogy a petitio mint ‚elkésett' elmellőztessék. E mellőzést annál meglepőbbnek tartja, minthogy a görög nem egyesültek autonómiájának törvénybe iktatására találtak időt.[36] Mindazonáltal az Emlékirat óvakodik a felelősség egyoldalú megállapításától.

[33] Zeller, 165. sk., v. ö. Hanuy, 9.

[34] Rel. és Nev. 1848. I. 252.

[35] V. ö. pl. Rel. és Nev. 1849. II. 262; Aschenbrier, 41; Zeller, 166.

[36] A *történeti igazság* megkívánja annak megállapítását, hogy merőben a *görög-keletieknek* megadott autonómia alapján nem lehet sérelemnek minősíteni a katolikus autonómiai javaslatnak, mint elkésettnek mellőzését, bármennyire is átment ez a nézet az irodalomba. Ugyanis, mint Hanuy is világosan kiemeli (Hanuy, 10[1]; v. ö. II[40].), a görög-keletiek már a vallásegyenlőségi törvényjavaslatnak a tárgyalása folyamán beadták javaslatukat — ebből lett a törvény 8. §-a —, amelyről a rendek már április 5-én (Zeller, 122—124.), a főrendek pedig április 6-án

Bár látja a liberalizmus óriási hatalmát a többség fölött s meg is állapítja róla, hogy «nagy bajban sínlik; abban tudniillik: hogy a kath. egyház irányában szabadelvű lenni nem tud, úgy látszik fél a vallás hatalmától»,[37] mégse hárítja teljesen erre az ódiumot. Megállapítja, hogy a «tárgy maga új s a követ urak nagyobb része előtt váratlan is volt; ők, de az újonnan fölavatott felelős ministerium is készületlenül lepetvén meg a petitioval, az egyébkint is az országgyűlés végnapjaiban egymásra toluló végzendők közt a hosszabbra terjedhető vitatkozásokat kerülni kívánták».[38]

Ezt a *készületlenséget* a magyar katolikusságra vonatkoztatva egészen tág értelemben kell vennünk. A petíció elvetését követő mozgalmak folyamán a különböző körlevelek, papi tanácskozások jegyzőkönyvei, feliratai világosan rámutatnak a baj gyökerére. Ez pedig nem volt más, mint az, hogy a magyar katolikusság a maga egészében átütő erejű akcióra képtelen volt. A hódító liberalizmus nyomán *hitközöny* uralkodott a lelkeken, a papság legnagyobb része a jozefinizmus zsibbasztó szellemében nevelkedett.[39] A hívektől nagy szakadék választotta el, hiányzott az együvétartozás érzete, a közös érdekek és jogok tudata, a katolikus közszellem és öntudat. A világiak tájékozatlanok voltak az egyház ügyeiben s ha szórványosan voltak is az egyház ügyei iránt érdeklődő világiak, a *szervezettség teljes hiánya* lehetetlenné tett minden eredményes megmozdulást: irányítás,

késő estig tárgyaltak, sőt 6-án és 7-én kétízben üzenetváltás is történt (Zeller, 124—159.). Igaz, hogy a szöveget csak április 7-én este 9 órakor véglegesítették, egy órával azelőtt, hogy a katolikusok petícióját, mint elkésettet, elutasították. Innen a sérelmezés. — Fokozott mértékben csak vélt sérelemnek minősítendő az a forrásokból nem igazolható állítás, hogy április 8-án az *újvidéki szerbek* küldöttsége 16 pontból álló petíciót nyujtott be az országgyűlésnek — tehát másnap, mint a katolikusok — és a rendek a kérelemnek azonnal helyt adva módosították a már végleges formájú törvényjavaslatot (v. ö. Aschenbrier, 42; Szemnecz, 20; Meszlényi, 85). Ezzel szemben megállapítható, hogy az említett küldöttség beterjesztette ugyan március 27-én kelt petícióját, minthogy azonban a plenáris ülésen már elfogadták a XX. t.-c.-et, amelynek 8. §-a megadta a görög-keletiek autonómiáját, a küldöttség szónoka, Kostich S. hálával elismeri, hogy «az országgyűlés a 16 pontú kérelem legnagyobb részét megadta már az új törvényczikkekben» s a még nem teljesülteket a gyűlés kegyébe ajánlja. A tábla nevében Kossuth válaszol s kijelenti, hogy «a még nem teljesült kívánatok és sérelmek intézkedés és orvoslás végett a miniszteriumhoz fognak utasíttatni». Ezt a küldöttség köszönettel vette tudomásul. (Szeremlei M. Kr. I. 64. sk.)

[37] Emlékirat, 69.

[38] U. a. 66.

[39] A XIX. század első felének jozefinisztikus szellemű szemináriumi neveléséről lásd Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780—1848). Bpest, 1934. 129. sk., 203. sk.

közös állásfoglalás nélkül még gyenge ellenállással is nehéz felvenni a harcot. Ez a szervezetlenség magyarázza meg *eljárásuk lassúságát* az autonómiai törvényjavaslat benyujtása körül: hiszen az elkésés ténye[40] kétségtelen, bár jóakarattal elhárítható akadálya volt az autonómia törvénybeiktatásának. Hozzájárult még az is, hogy nem volt meg a lehetőség a nyilvánossággal való kapcsolat megszerzésére: hiszen katolikus napilap nem volt, csak egy hetenkint kétszer megjelenő — jobbára papi — közlöny, a *Religio és Nevelés*.

Lévay Sándor egri nagyprépost körlevelében azt írja, hogy az egyházi élet szemlélőjének sajnálkozva kell tapasztalnia, «mikép némi aléltság nehezült ránk, melly egy részről tétlenség, más részről hithidegség és vallási közönyösség kórjeleiben nyilatkozik». Ennek egyik főokát abban látja, hogy «hiányzott az egyházi és világi hívek között a közremunkálás» a vallás és egyház javára, s a hívek nem is tudván az egyház ügyeiről, a válságos pillanatokban nem is érezték magukat hivatva azok védelmére.[41]

Danielik szerint pedig az országgyűlésen a püspökök óvásait semmibe sem vették, mert «a kath. népességnek alkalma nem lévén nyilatkozni, az meggyőződésének súlyját, főpásztorainak szava mellett, a mérlegbe nem vethette» s így azokat csak a hierarchia érdekképviseletének tekintették. Innen súlyos helyzetük, a gúny és ellenszenv, amellyel találkoztak. Kevés világi mert hozzászólni az egyházi kérdésekhez. Előzetes, még jókor megkezdett tanácskozások híján «magunkra hagyattunk; a fölöszoltan álló világiaink könnyen intimidáltattak» s a dolgok alapos ismerete nélkül nem is mertek vitába bocsátkozni, sőt «ami egészen az ő tudtuk nélkül behozatott, annak védelmét magukhoz nem is tartozónak ítélni hajlandók valának . . .».[42]

A magyar katolikus egyházat így a csakhamar vallási térre is átcsapó politikai átalakulás *gyengén, szervezetlenül* találta. Mikor a nagy, Európán végigszántó forradalmi hullám ideért, katolikus részen kevesen voltak, akik észrevették, hogy az egyházra súlyos megpróbáltatások várnak.

Idéztük már Danielik sorait,[43] amelyek a vallásegyenlőségi törvény-

[40] *Igaza van Hanuy* Ferencnek: «A katholikus autonomiai törvényjavaslat *beható tárgyalására*, úgy látszik, *valóban nem volt már idő*. Kár, hogy az 1848. évi katholikus rendek és főrendek, kik a törvényjavaslat 2. és 3. §-ainak szövegét március 31. óta ismerték, már a vallásügyi törvény március 31-iki alsóházi és az április 2—6. felsőházi tárgyalása alatt nem terjesztették be autonomiai törvényjavaslatukat, mint tették ezt a görög-keletiek, kiknek szintén később, április 2. után benyujtott, külön törvényjavaslatából és Kossuth L. külön pótlékjavaslataiból keletkezett a XX. t.-c. 6., 7. és 8. §-a». Hanuy, 10[1].

[41] Rel. és Nev. 1848. I. 339.

[42] U. a. 217.

[43] V. ö. 22. l.

javaslat előtt iródtak még s a bekövetkező változást jelzik. Figyelmezteti a magyar katolikusokat: egyhamar beköszönthetnek oly idők, mikor «a kath. öntudat egész súlyjával kellend föllépni» az egyház jogai, szabadsága és függetlensége érdekében. Jöhet oly idő, amikor a papság ellátása, templomok, iskolák, nevelőintézetek emelése és gondozása érdekében «az összes kath. népesség áldozatkész és szeretetteljes közremunkálására lesz szükség». Mindezek előfeltétele a papság és hívek összefogása: «Nem fog . . . sem egyik, sem másik sikerülni, ha csak a magyarhoni kath. hívek összesége velünk (papsággal) együtt test- és lélekben össze nem forr, és lelkipásztorait, törekvéseikben, az országos mérlegbe vetett, és milliók voksát magában foglaló egyhangú szavazatával nem gyámolítandja.» A népet a papsághoz közelebb vinni, «érdekeit az egyházéival összeforrasztani», vagyis úgy nevelni, hogy az egyház ügyeit magáéinak tekintse — ez Danielik szerint a legelső tennivaló.[44]

A felismert, közelgő megpróbáltatások lehető elhárítására tehát a világi elemnek a papsággal való szorosabb egyesítését tartották szükségesnek. E cél elérésére egyházmegyei zsinatok tartása látszott a legbiztosabb eszköznek, amely egyúttal az autonómiai törekvéseket is szolgálta volna. Egymást követik a felszólítások és indítványok, magánosok részéről is, de főleg a papság kerületi tanácskozásairól,[45] melyek mind egyetértenek abban, hogy követelik az autonómiát: «Katholikus institutum létesítését egyhangúan óhajtjuk»[46] szinte szószerint visszatérő refrén. A főcél a papság kasztszerű különállásának megszüntetése, a laikusok nagy tömegeinek a vallás számára való visszahódítása.

Hogy mily lelkesedéssel karolták fel ennek érdekében a zsinatok eszméjét, mutatja a csanádi egyházmegye makói kerületének fölirata, melyben *nemzeti zsinat* s ennek előkészítéseül előtte egyházmegyei zsinatok összehívását kéri mielőbb. De úgy, hogy az egyházmegye papsága kivétel nélkül résztvegyen, sőt kívánják, hogy «mivel az egyházi és világi katholikusok vallási érdeke egy és ugyanaz, megyei zsinatunkban a keresztény hajdankor ős szelleme szerint az egész megyei kath. közönséget óhajtanók képviseltetni . . . *Nekünk a néppel, mellytől magunkat elkülönöztük, egybe kell olvadnunk.* Mi a vallási közönyösségnek, a világi katholikusok az egyház irányábani részvétlenségének, sőt itt-ott mutatkozó ellenséges indulatának egyik, s talán legfőbb okát abban találjuk, hogy közülük igen sokan a zsinatok elmulasztása miatt alig ismerik tulajdon egyházuk érdekeit, mindenünneni kizáratásuknál fogva alig tudnak azokról egyebet, mint amit ferde irányú könyvekből olvasnak, vagy nem katholikusoktól hallanak». A keserű tapasztalat mutatja, hogy ez az állapot nem tudja a hitközöny, sőt egyházellenes hangulat

[44] Rel. és Nev. 1848. I. 209. sk.

[45] V. ö. 38. l.

[46] Rel. és Nev. 1848. II. 280. Itt az «institutum» szóval Danielik autonómiai tervére történik utalás, v. ö. 37. l. sk.

terjedését meggátolni. «Az anyaszentegyház első századaiban egyháziak s világiak közösen tanácskoztak, s azon idők vértanukat szültek . . .»[47]

Érdekesen jellemzőek e sorok. Bennük izzik a fennálló állapot elítélése s a vágy egy igazibb, keresztényibb hitélet után, — de bennük sivárlik sok racionalizmus, amely az őskeresztény időkben a külsőséget, a keretet, az eszközt (zsinatok) látja s nem a régi keresztények hegyeket elmozdító hitét, krisztusi szeretetét — s naívul hiszi, hogy az akkori keretek felújítása visszahozza a vértanuk korát . . . De hiába is látott a nagy lelkesedés csodaszert a zsinatokban — bár tagadhatatlanul jót is hoztak volna —, hiába indult meg a mozgalom a zsinatok tartása érdekében — elkésett. Mikor a bajt felismerték, mikor a jelszót kiadták, már késő volt, megtörtént szinte órák leforgása alatt a nagy, gyökeres változás az állam és a katolicizmus viszonyában. Még mielőtt a valóságban csak kísérlet történt volna a hívek s papság közelítésére, a nagy szervezésre s akcióra: már bekövetkezett, mitől félni, s aminek elhárítására készülni kellett. Hiábavaló utolsó percben gátépítésre gondolni, mikor már közelít az ár. *A katolikus megmozdulást elsöpörte a liberális szabadságeszmék forradalmi hulláma.*

Mert e hullám nem kis erővel tört az egyházra. S ha túlzás is a szabadságharc leveretése utáni elkeseredett hangulatban fakadt megállapítás a forradalmi kormánynak «közvetlenül az egyház megdöntésére irányzott vétkes lépteiről»,[48] mellyel «az egész hont, legalább is ennek legnagyobb részét akarta dekatholizálva látni»;[49] ha túlzás is Kossuth gúnyos szavairól, amelyek az alsóházi vitában a coelibátus eltörlését ajánlották, azt tartani, hogy «üszköt, tagadhatatlanul üszköt vetett ő ezáltal az egyház magasztos épületére, melly magának a szent hierarchiának bámulatos egységét perzselendette össze»[50] s ha túl erős is az a vád, hogy alantas egyéni indokból: sértett hiúsága miatt gáncsolta el a katolikus autonómiát[51] — annyi bizonyos, hogy a liberalizmus mindig ellenséges indulattal állott szemben az egyházzal[52] s «nem mulasztott el egy alkalmat sem egyházellenes . . . irányának dokumentálására».[53] Igy legalább ahhoz nem fér két-

[47] Rel. és Nev. 1848. I. 401.
[48] Rel. és Nev. 1849. II. 245.
[49] U. a. 261.
[50] U. a. 245.
[51] V. ö. Szemnecz, 19.
[52] V. ö. Meszlényi, 85. sk.
[53] Szekfű, HN 87. Hogy a 30-as és 40-es évek magyar liberális közvéleményében mennyire uralkodott az egyházellenes hangulat, irodalmi

ség, hogy nem volt kívánatos előtte a katolikus egyház megerősödése[54] és nem volt gondja annak függetlenségére, önállósulására, továbbá, hogy *nem nézhetett jóindulattal semmiféle, a «hierarchia részéről» kiinduló autonómikus mozgalmat.* Nemcsak azért, mert minden hierokratikus törekvés gyűlöletes volt előtte, hanem azért is, mert liberális felfogás szerint az államnak beleszólása van az egyház szervezésének kérdésébe, amint ezt Kossuth az alsó táblán nyiltan hirdette is.[55] Igy tehát nem akarhatta a merőben egyházi kezdeményezésű és elgondolású autonómia törvénybeiktatását.

Különben is Kossuth idézett nyilatkozatából[56] tudjuk, hogy csak «rossz expediens»-ként, kénytelenségből választották az összes felekezetek állami támogatását s a *legszívesebben megtagadtak volna minden támogatást,* vagyis elvették volna a katolikus egyház állami eredetű alapítványait, megszüntették volna az állami javadalmazást. Ezt csak politikai megfontolásból, az átalakulás művének megóvása, biztosítása érdekében nem tették. Semmikép sem akarhatták azonban ezt a jövőre nézve, mondjuk a nyugalmasabb időkre, eleve kizárni, lehetetlenné tenni. Ezt jelentette volna pedig, ha a katolikusoknak megengedik a «rossz expediens» számukra kedvezőtlen, s a katolikusokra kedvező jogi következményeit — az autonómiában — levonni és állandóan biztosítani.

Különben is, hogy milyen autonómiába *egyeztek volna bele Kossuthék,* arra vonatkozólag nemcsak találgatásokra vagyunk utalva. Már említett cikkében azt is elmondja Kossuth, hogy mikor Lonovics püspök kérte, támogassa a viszonosság alapján kért katolikus autonómiát, mit felelt erre. Gúnyosan célzott arra a «lényegtelen» különbségre, hogy a protestánsok sem Genftől, sem Berlintől nem függnek, mint a katolikusok Rómától, de abban a reményben, hogy a magyar katolikusok fognak arra ügyelni, «hogy a mindenkit egyenlően kötelező magyar törvényt magyar polgárok ne sérthessék, akármit is rendelnek nekik Rómából», megígérte Lonovicsnak, hogy pártolni fogja a katolikus egyház autonómiáját, úgy mint a protestánsokét. Majd így folytatja : «Ön természetesen az egyházról szól, s az egyház a hívők egyeteme ; azért a rendelkezés nem

téren érdekesen mutatja Farkas Gy. : A «Fiatal Magyarország» kora. Bpest, 1932. 113. skk.

[54] V. ö. Meszlényi, 87.

[55] V. ö. 24. l.

[56] V. ö. 22. l.

az egyház szolgáié, a papoké. Aki azt mondja, én felmondom a függést az államnak, nem tűröm semmi rendelkezését, semmi avatkozását, szóval semmit sem abból, amit így neveznek ‚iura majestetica circa sacra', annak azt is kell mondania, hogy ‚de nem is veszek igénybe semmi javadalmat, semmi ellátást az államtól . . .' Reméllem tehát, midőn az autonomiát indítványozza ön — mondta Lonovicsnak —, egyszersmind ki fogja jelenteni, hogy *a magas Clerus az államtól eddig élvezett ellátásáról és javadalmakról önként lemond.* Hálás elismeréssel fogjuk *az autonomia e szükségszerű corollariumát* törvénybe iktatni, a magyar katholikus clerus örök dicsőségére . . .»[57] Kossuth e szavai természetes megnyilvánulásai annak a szélső liberális felfogásnak, amely a vallásügyi kérdés megoldására az első alternativát, a felekezetek minden állami támogatásának megvonását tartotta a leghelyesebb megoldásnak. A szélsőséges liberalizmus, amelyet Kossuth képviselt — szemben a mozgalom további folyamán megnyilvánuló mérsékelt liberális álláspontta l —, nem tűrt oly autonómiát, amely az alapokat és javadalmakat meghagyta, sőt egyházi kezelésbe adta volna, legfeljebb olyanba ment volna bele, amely későbbi, nyugalmasabb időkben lehetővé teszi a vallásügyi kérdés megoldásának első alternativájához való visszakanyarodást . . .

Csak kudarc lehetett tehát abból, hogy a szervezetlen, amúgysem akcióképes katolikusság törekvése szemben találkozott a Kossuth-képviselte szélső liberális álláspontta l s az ő lenyügöző hatása alatt álló képviselőházzal.

[57] Kossuth Lajos iratai, VIII. 345. sk.

III. FEJEZET.

A mozgalom első hullámzása.

A MEGINDULÁS: A KUDARC BUZDÍTÓ HATÁSA; A POZSONYI ÉRTEKEZLET. AZ AUTONÓMIA TÁGABB KÖRVONALAZÁSA A VILÁGIAK ERŐSEBB BEVONÁSÁVAL. A PÉCSI KÖRLEVÉL MEGINDÍTJA A MOZGALMAT. ZSINATOK KÖVETELÉSE. TERVEK AZ AUTONÓMIA KÖRÜL: DANIELIK INDÍTVÁNYA. A 48-AS AUTONÓMIA-ESZME VIZSGÁLATA. — A MOZGALOM EREDMÉNYTELENSÉGÉNEK OKAI: AZ ELŐFELTÉTELEK HIÁNYA EGYHÁZ ÉS ÁLLAM VISZONYÁBAN. AKADÁLYOK AZ EGYHÁZ RÉSZÉRŐL: A FORRADALMI IDŐK ÉS A PAPSÁG; REFORMKÖVETELÉSEK. — A 49-ES «FORRADALMI PAPSÁG» AUTONÓMIAI TÖREKVÉSEI. HORVÁTH MIHÁLY FELFOGÁSA: AUTONÓMIA AZ EGYHÁZREFORM KAPCSÁN. FÜGGETLENSÉGI ÉS DEMOKRATIKUS TÖREKVÉSEK. A TERVEZETT «EGYHÁZI KÖZGYŰLÉS». HORVÁTH MIHÁLY ELGONDOLÁSÁNAK JELENTŐSÉGE.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSEN szenvedett kudarc[1] «a kérelmezők kedélyére nemhogy leverőleg hatott volna, hanem ügymelletti lelkesedésöket nevelte és élénkítette.»[2] Az elutasítás a még szunnyadó katolikus öntudatra ébresztőleg, serkentőleg hatott s a már megindult szervezkedési folyamatot nagy lendülettel vitte előre: a **mozgalom megindult.** Erős szervezkedés kezdődik, hogy a következő országgyűlésen eredményesen léphessen fel a katolikus tábor. Megerősödik a zsinati mozgalom, a papi és világi elemek egyesítésének s a világiaknak adandó több befolyásnak hangoztatása karöltve haladt a katolikusok autonómia-igényének tudatosításával és népszerűsítésével. Oly lendü-

[1] E fejezetnek is fontos forrása az Emlékirat, továbbá a püspöki (káptalani helynöki, nagypréposti) körlevelek; a Hám-akták (Esztergom, Prím. Ltár.), e forrásokat Meszlényi már feldolgozta idézett művében. Feldolgozatlanok voltak a fejezetnek azok a részei, amelyek a közvéleményt rajzolják a Religio és Nevelés, valamint röpiratok alapján (mindezt Meszlényi céljának megfelelően csak röviden érinti), az autonómia-eszme vizsgálata, Danielik tervének ismertetése és Horváth Mihály elképzelésének, terveinek feltárása saját felvilágosításai alapján.

[2] Emlékirat, 63.

lettel meginduló szervezkedésről van szó, amely messze kiható jelentőségű lett volna a magyar katolicizmus életében, ha a közben kitörő szabadságharc fel nem borította volna a helyzetet.

Mindjárt a petició elutasítását követő napon Scitovszky János pécsi püspöknek, a püspöki kar legidősebb tagjának lakásán értekezletet tartottak a püspökök, káptalani követek, az alsó és felső tábla világi tagjai[3] — összesen mintegy hatvanan.[4] A tanácskozáson kimondották, hogy a katolikus petició «bárha megfoghatlan könnyedséggel vettetett félre, de *meg nem bukott és buknia nem is lehet.* Visszautasíthatlan igényeket foglal magában, jogokat követel vissza, mellyek sajátjai, s az egyenlőség és viszonyosság törvényes alapján a törvényhozástól azt kéri részére biztosíttatni, minek a többi vallásfelekezetek háborítatlan birtokában vannak.»[5] Az értekezlet tárgya a katolikus autonómia előkészítése volt.

Arról folyt a tanácskozás, hogy mint lehetne a katolikus egyházi és iskolai vagyont, amelynek eredete részint adomány, részint az eltörölt szerzetek vagyona, rendeltetése pedig kizárólag az egyházi és iskolai szükségletek fedezése, a katolikusok kezelésébe átvenni, oly módon, hogy e vagyon «kormányzása vegyes, egyházi- és világiakból álló bizottmányra bizassék, a legfensőbb betekintés joga ő fölségének, mint a magyar katholikus egyház legfőbb védnökének, azontúl is sértetlenül fönmaradván» — írja a pécsi püspök körlevelében. E követelést valamennyien a «legigazságosabbnak» ismerték el s három pontból álló határozatot hoztak: 1. Az autonómia követelését sajtó útján népszerűsítik. 2. A következő országgyűlés elé kéréssel járulnak, hogy alapítványaikat a tökéletes viszonosság elve alapján «minden más befolyás kirekesztésével, ők maguk kezelhessék, és saját szükségeikre fordíthassák», mint a protestánsok és görög-keletiek. 3. Elhatározták még, hogy e kérés nyomatékozására országszerte aláírásokat fognak gyüjteni az egyes plébániákon; az íveket az alesperesek útján a megyéspüspökökhöz terjesztik fel, akik azután az országgyűlés elé juttatják.[6]

E tanácskozás alapvető jelentőségű az autonómia-mozgalom történetében. Nem azért, mert elhatározták az autonómia eszméjének széleskörű terjesztését, népszerűsítését, hanem mert *itt körvonalazták az autonómia szervezésének alapelveit, nagy szerepet juttatva a világi elemnek.* A megjelent világiak ugyanis mindjárt kijelentették, hogy a katolikus érdekeket tárgyaló tanácskozásokban örömest résztvesznek és eddig is részt

[3] A pécsi püspök 1848. május 3-i körlevele. Rel. és Nev. 1848. I. 313. skk.

[4] Emlékirat, 66.

[5] U. a. 64.

[6] Lásd a 3. alatt.

vettek volna, hogyha felszólítást kaptak volna s végül kifejezetten kérték, hogy nekik a katolikus közügyekre nézve az eddiginél több befolyást engedjenek.[7] E kívánságot, amely itt hangzott el először, de még számtalanszor visszatér a mozgalom folyamán, teljes mértékben méltányolták. Hiszen általános óhaj volt már ekkor egyházi részen is, hogy a papság és a világiak között közeledést hozzanak létre. De az is világos volt, hogy egyházpolitikai érdek, az ügy sikere is megkívánja a kérés teljesítését. Amikor az egyház «a fejedelmi pártfogás ernyőzete alól ki van rántva, s a bevett vallások sorába állítva» — írja Fogarassy —, «saját híveinek védelme alá kell húzódnia . . .»[8] Belátták, hogy a petició sikerét csak a világi katolikusok tömeges megmozdulása biztosíthatja, az ő közönyösségüket pedig annak az elszigeteltségnek tulajdonították, amellyel részint a kormány, részint a klérus kizárólagosan kezelte az egyház külső ügyeit. Ezért kimondották a későbbi időben sokszor idézett követelményt: «Ezentúl adassék a világiaknak is befolyás az egyház külviszonyainak elintézésébe; ami nem szorosan religiói vagy papi ügy, mi a lelki hatalom körén kívül áll, azok tárgyaltassanak ezentúl vegyes egyházi gyülekezetekben, hol a katholikus nép is választottai által képviselve legyen». Az autonómia szervezését úgy tervezték, hogy az egyes plébániákon alakítsanak az értelmesebbekből egyházi gondnokságokat s ezeknek tiszte legyen az egyház vagyonára s az iskolára fölügyelni; ezek közül választandó képviselőkből alkossanak egyházkerületi választmányokat s innen a székesegyházak mellé alakítsanak központi bizottmányokat, mindenütt legalább kétannyi világi taggal mint egyházival.[9] Ily autonómiának nagy fontosságot tulajdonítottak. Az Emlékirat szerint egy ilyen szervezet, élén a megyéspüspökkel, a hívek részvétét és buzgalmát az egyház ügyeinek pártolására fölébresztené, az egyház jogainak s viszonyainak ismeretét terjesztené, az egyházias szellemet fejlesztené s a papságot a világi elemhez közelebb vinné.[10]

A tanácskozásból kifolyólag a *pécsi püspököt* megbízták, hogy k ö r l e v é l b e n tudassa a többi püspökökkel a határozatokat s közölje a tiltakozó ívek szövegét.[11] Scitovszky e fel-

[7] U. o.
[8] U. a. 65.
[9] U. o.
[10] U. a. 66.
[11] «Alulírottak a bevett minden vallásra nézve törvényszerűleg kimondott viszonosság és egyenlőség elve szerint, ohajtjuk és követeljük:

szólításnak eleget is tett. Egyúttal egyházmegyéje számára pásztorlevelet bocsátott ki[12] s ebben elrendelte, hogy minden plébánián világiakból «állandó választmányt» alakítsanak. Kifejtette az autonómiára való igényeket, a katolikusok fő követeléseit, közli az aláírások gyüjtésére való tudnivalókat, de egyben híveit a király iránt rendíthetetlen hűségre, a törvények, hatóságok, rendeletek tiszteletben tartására intette.[13] A felszólítás és példa megtette hatását s a többi egyházmegyék főpásztorai sorban bocsátották ki hasonló tárgyú pásztorleveleiket.[14]

A pécsi körlevél kibocsátásakor gyűlésezett az árva *esztergomi egyházmegye főkáptalana*. Kijelentették, hogy a katolikusok mellőzött peticiójukat sorsára nem hagyhatják és nem is fogják hagyni. A közvélemény erősebb kiépítése és kifejezésre juttatása érdekében elutasíthatatlan követelményképen állítják fel egy nemzeti zsinat és ennek előkészítésére egyházmegyei zsinatok összehívását. Erre az ország összes főpásztorait fel is szólítják körlevelükben s egyben bejelentik, hogy elárvult egyházmegyéjükben zsinatot fognak összehívni. S mikor önként ajánlkozik a káptalan arra, hogy új áldozatokkal járul az alsópapság «illőbb ellátására», tiltakozva «az egyházi vagyon iránti minden törvénytelen intézkedések ellen», felkéri a többi főpásztorokat példája és intézkedése követésére.[15]

A zsinatokhoz országszerte nagy várakozásokat fűznek: remélik az autonómia-törekvések előmozdítását.

«Eme szent gyülekezetektől — írja a zsinatokról Danielik — reméljük és várjuk, hogy létesítendnek olly egyesületeket, mellyek, mint például az angolhoni katholikus insitutum által, a nép az egyház érdekeibe vonható, a nélkül, hogy annak az egyház kormányzási ügyeibe avatkozni, módja vagy alkalma volna.»[16]

Mindjárt eleinte a sürgetés mellett tervek is vetődnek fel az autonómia megvalósításának mikéntjével kapcsolatban: hozzászólások hangzanak el, hogy milyen ügyek tartozzanak az auto-

hogy mi katholicusok a vallás- és iskola-alapítványi javadalmakat magunk, minden más vallásuak befolyása nélkül kezelhessük, és azokról sz. egyházunk és iskoláink szükségeire rendelkezhessünk.» Rel. és Nev. 1848. I. 314.

[12] Közli a Rel. és Nev. 1848. I. 322. sk.

[13] U. o.

[14] A kalocsai érsek körlevelét lásd Rel. és Nev. 1848. I. 369. skk; az egri nagyprépostét u. a. 337. skk; v. ö. Meszlényi, 91.

[15] Rel. és Nev. 1848. I. 294.

[16] Rel. és Nev. 1848. I. 225. sk.

nómia illetékessége alá s azokat kik s hogyan intézzék. Ezek közül említésreméltó Danielik János javaslata. Angol intézményt akart, mint már fent idézett szavaiból is kitűnik, magyar földre átültetni. Egy nagy, egyházmegyei és egyházkerületi tagozatokra oszló, egyházi és világi tagokból álló egyesületet kívánt megvalósítani, amely a püspöki kar védelme, de egy kimagasló világi férfiúnak elnökletével intézte volna mindazon ügyeket, «mellyek által az egyház a statussal, mint illyennel némi érintkezésbe jön». A szigorúan vett egyházi ügyeket a zsinatok hatáskörébe utalja Danielik. A javasolt egyesület és a zsinatok feladata lesz az egyház mindazon ügyeinek kezelése, amelyek terén a protestánsok szintén önállóan intézkednek.[17]

A «magyar kath. institutum» megalkotásánál Danielik az első teendőnek tartja a *hatáskör* pontos megállapítását. Kiveszi ebből s a zsinatok elé utalja a «szigorúan vett egyházi ügyek» címén a tanítás, az egyházfegyelem, liturgia, kizárólagos papi funkciók, erkölcsi felügyelet, az iskolai tanítási és fegyelmi rendszer körét, bár az utóbbiról megjegyzi, hogy «vegyes természetű lévén, részben világiak közremunkálását igényelné». Minden egyebet: a katolikus sajtó ügyét, az egyház jogainak és függetlenségének védelmét, templomok és iskolák fenntartásának, papok fizetésének elintézését, az egyházi alapok kezelését és megőrzését, különféle katolikus jótékonysági és egyéb intézmények s egyesületek szervezését, vagyis azt a területet, ahol az egyház és állam kapcsolatba kerül egymással — az új katolikus intézmény működési körébe kell vonni.

Az egyesület *szervezete* — teljesen az angol analógia alapján[18] — Danielik javaslata szerint így alakulna: Alapító-, részvényes-, társ- és munkástagjai volnának. Utóbbiak az írók és hivatalnokok, akik díjazásban részesülnének munkájukért; tagtárs minden katolikus, aki évenkint 12 krajcárt, részvényes, aki 2 ezüstforintot, alapító, aki 40 ezüstforintot egyszerre letesz. A tagoknak naptár, illetve egyéb kiadványok járnának évenkint. A szervezet egyházmegyénkint «sectiókra», ezek kerületenkint «filiákra» oszlanának. Ezeknek külön-külön állandó bizottmányuk volna tisztikarral; a bizottmány tagjai szabadon választandók azzal a kikötéssel, hogy a filiákba az összes plébánosok, a sectiókba két kanonok, két lyceumi (szemináriumi?) tanár, a helybeli plébános és kerületi esperes egyszersmindenkorra beválasztandó. A papi tagok részvételét az indokolja, hogy egyházi ügyekben eligazítást nyujthassanak. Az új intézmény legfontosabb szerve a központi bizottmány, amelynek elnöke — s egyszersmind az egész egyesületé — mindenkor «egy jelleméről, buzgóságáról, feddhetetlensége és tudományáról ismeretes világi férfiú» volna. Azt remélte Danielik, hogy így kiváló katolikus világi vezérférfiak fognak majd támadni.

A szervezet *működésének* a terve: A központi bizottmány évenkint

[17] Rel. és Nev. 1848. I. 253. skk; v. ö. Török K., 359.
[18] Az angol egyesületre nézve v. ö. Rel. és Nev. 1848. I. 225[1].

Pesten, a sectiók félévenkint a püspöki székhelyeken, a filiák negyedévenkint a kerület legkatolikusabb városában tartanának gyűlést. Az utóbbiakon a kerületi tagok, a sectiók gyűlésein a filiák, a központi választmány gyűlésein a sectiók kiküldöttei vennének részt. A filiák jelentéseiket a sectióknak, ezek a központi bizottmánynak terjesztenék föl, ez azután összegyüjtve, valamennyit kivonatosan mindegyikkel közölné. A pénzt a központi bizottmány kezelné és arról évenkint számadással tartozik.[19]

Danielik javaslata, amelyet «egy nagy, következményeiben kiszámíthatlan fontosságú épület» terveként ajánl, eléggé egyedülálló elgondolás. Bár a «katholikus institutum» gondolata átment a papság köztudatába, tudtunkkal soha még csak tárgyalás alapjául sem szolgált. Az érdeklődés ébrentartására és fokozására mégis alkalmas volt.

Az autonómia-mozgalom egyre szélesebb gyűrűzésekben terjed tova országszerte. A *Religio és Nevelés*ben egymásután jelennek meg a cikkek, amelyek hol békésebb, hol erélyesebb hangon, de mind egyforma határozottsággal követelik az autonómiát.[20] Az ország papsága az egyes espereskerületi tanácskozásokon foglalkozik a kérdéssel. Felajánlják közreműködésüket megvalósítása érdekében. Szinte egyhangúan kívánják az autonómia előfeltételeként a nemzeti zsinat — illetve az ezt előkészítő egyházmegyei zsinatok összehívását a világi és papi elem egybeolvadása érdekében.[21]

Az autonómia-eszme fejlődését vizsgálva fontos annak a megállapítása, hogy a mozgalom e kezdő szakában, akárcsak az eszme felvetődésének első pillanatában, még mindig szinte kizárólag csak a vagyoni kérdésben, az egyházi alapok önálló kezelésében, legföljebb még az iskolaügyben sürgetik az autonómiát. A pozsonyi értekezlet az első petició elutasítása után jóformán csak az egyházi vagyon kérdésére terjeszkedett ki s a második petició, amelyre aláírásokat gyüjtöttek, szintén csak a vagyoni kérdést, az első petició negyedik pontját tartalmazta. Erre gondol elsősorban az esztergomi főkáptalan is, amikor sürgeti a petició törvénybeiktatását, főként 4. pontjáét, hiszen e nélkül «minden, a kath. egyháznak engedett szabadság, egyenlőség és viszonosság üres szó és keserű gúny lenne».[22] Azt pedig már nem az autonómia, hanem

[19] Rel. és Nev. 1848. I. 253. skk.

[20] Pl. Rel. és Nev. 1848. 318. skk.

[21] A *Religio és Nevelés*ben tömegesen találunk beszámolókat ilyen kerületi tanácskozmányokról.

[22] Rel. és Nev. 1848. I. 295.

a megtartandó nemzeti zsinat legfőbb feladatai közé sorolja, hogy a megvá tozott köz gazgatási rendszerrel foglalkozzék, továbbá az egyházi méltóságok betöltésének kérdésével a többi vallásfelekezetnek engedett és így az ősi kat. egyháztól sem megtagadható szabadság értelmében, valamint az alsópapságnak «a kor szükségeihez alkalmazott» jobb elláttatásáról és célszerűbb szervezéséről.[23] Ha később mindezt sokan az autonómia feladatai közé sorolják, már új fejlődéssel állunk szemben, mely az eredeti elgondolással szemben többletet tartalmaz. Danielik javaslata is mutatja, hogy a vezető körök elgondolásától eltérő autonómiai tervek, legyenek még oly sajátságos kivitelűek is, mind egyetértenek célzat és hatáskör tekintetében. A cél mindenütt az egyház jogainak és érdekeinek védelme — ennek érdekében közbenső célkitűzés a világi és papi elem egybeolvasztása —, a világiaknak adandó hatáskör az autonómiában csak a külvonatkozású dolgokra, nem pedig hitbeli, egyházfegyelmi, egyházszervezeti vagy liturgiai kérdésekre terjedt ki. *A 48-as autonómia-eszme* tehát elsősorban — és szinte kizárólag — *jogvédelmi koncepció.*

Rövidesen összeültek a legtöbb egyházmegyében az annyira sürgetett egyházmegyei zsinatok, amelyek mind egyetértettek az autonómia sürgetésében s az országgyűlés elé benyujtandó újabb petició eszméjének pártolásában.

BÁRMENNYIRE IS megindult a szervezkedés katolikus részen, az autonomikus mozgalom a 48—49-es idők folyamán nem vezethetett sikerre. Az akkori idők bizonytalansága és mozgalmassága nem volt alkalmas egy új intézmény megfontolt, nyugodt kiépítésére. Ennek **előfeltételei egyaránt hiányoztak** állam és egyház viszonyában és magában a magyar katolikus egyházban is.

Természetes, hogy egyik fontos előfeltétele lett volna az autonómia megalkotásának az államhatalom és az egyház közötti teljes összhang. Viszont a fiatal felelős kultuszminisztérium és a magyar katolikus egyház viszonya nem fejlődött a kívánatos összhang jegyében. Az első barátságos fogadtatás után, amelyben a főpásztorok és katolikus közvélemény részesítette az új alkotmányos rendszert, már Eötvös József báró minisztersége alatt is romlani kezdett a viszony.[24]

[23] U. a. 294.

[24] V. ö. Hajdu, 86. sk.

Az *első súrlódások Eötvös minisztersége alatt* épp az autonómia-mozgalommal kapcsolatosak: Az aláírásra köröztetett peticiós íveket Lukács Sándor győri polgármester túlbuzgóságból vagy elfogultságból elkoboztatta. Az ügyről a kultuszminisztériumnak jelentést tett, amely viszont véleményadás végett a belügyminisztériumhoz tette azt át. A belügyminiszter megengedhetőnek találta bizonyos keretek között az aláírások gyüjtését, de kérésére Eötvös átírt a prímásnak, hogy papságát utasítsa a béke megóvására. Levelében elismeri, hogy a kérvényezés alkotmányos jog, amely «elvileg s addig, míg az ösztönszerű meggyőződés terén forog», nem tesz szükségessé tiltó rendszabályt.[25] A prímás ezt a levelet közölte a győri püspöki helynökkel, Deáky Zsigmonddal és egyúttal jelentést kért az ügyről. Deáky azt jelentette, hogy a papság az aláírások gyüjtése körül kifogástalanul járt el. Mégis a *Hazánk* c. lap izgatással vádolta a papságot s a püspöki helynök helyreigazító nyilatkozatát sem közölte megjegyzés nélkül. Fájdalommal állapítja meg a püspöki helynök, hogy a kormány hivatalos lapjában, a *Közlöny*ben csakúgy, mint a *Népbarát* c. lapban is megjelentek «a papság ellen ingerlő és igaztalanul gyalázó» cikkek. Azt is említi, hogy a peticiós ívekkel kapcsolatban rosszindulatú bujtogatások is történtek. Számosan, többek között vármegyei tisztviselők is, alattomban oly gyanúsításokat terjesztgettek, mintha a papságot ezen kérelemmel kapcsolatban nem más cél vezetné, mint a dézsmák és robotok visszaállítása. Hozzátették még, hogy akik az íveket nem írják alá, mentesülnek e terhektől, az aláírók pedig ezekre újból kötelezik magukat. A papság az így félrevezetett községekben az íveket nyilvánosan megsemmisítette.[26] Ezek a Győr megyében hivatalosan jelentett esetek egyebütt is előfordultak.[27] A falvak népét még azzal is igyekeztek egyesek félrevezetni, hogy a papok kereszteshadjáratra toboroznak, az értelmiség körében pedig azzal tartottak sokakat távol, hogy az aláírással bizalmatlanságot fejeznek ki a kormánnyal szemben.[28] Még a hódmezővásárhelyi alesperesi kerü-

[25] Prím. Ltár: Hám Acták, 159. Közli a Rel. és Nev. 1849. II. 269 és Meszlényi, 93. sk.

[26] A fogalmazványt (kelt 1848. szept. 30.) lásd Győr, Püsp. Ltár: Miscellanea, Fasc. 18. 820/1848.

[27] Vándorfy konkrét eseteket hoz fel Szepes és Árva megyéből: A magyar katholika egyháznak Martius-forradalom utáni sérelmei. Kassán, 1849., 11. l.

[28] Rel. és Nev. 1848. II. 263; v. ö. Keményffy, 60.

let lelkészei is azzal küldötték vissza az íveket aláíratlanul, hogy nem akartak aláírásukkal — «ezen idő előtti eljárás által» — a minisztérium irányában bizalmatlanságot tanusítani.[29]

Súlyos kifogás tárgya katolikus részről a «rólunk-nélkülünk» elve alapján kifogásolt elemi iskolai törvényjavaslat, a szakrendszer bevezetését célzó középiskolai reform, az önálló magyar irgalmasrendi tartomány szervezésével s a hadbavonult papok és tanítók jövőjének biztosításával kapcsolatos rendelkezés.[30]

Eötvös lemondása után *Szász Károly* államtitkár veszi át a Honvédelmi Bizottmány megbízásából a kultuszminisztérium vezetését. Ekkor egészen elmérgesedik a helyzet. A katolikus közvélemény felzúdulása kíséri egyes intézkedéseit. A *Religio és Nevelés* már azt írja, hogy a katolicizmus legfőbb ellenségeinek székhelye a kultuszminisztérium,[31] a püspöki kar pedig emlékiratban fejezi ki tiltakozását a sérelmezett intézkedésekkel kapcsolatban a Honvédelmi Bizottmánynál.[32]

Míg az egyház és a kormány viszonya elmérgesedett, magában az egyházban is hiányoztak az új intézmény kiépülésének előfeltételei. *A forradalmi idők szele kikezdte a katolikus klérust is.* A liberális egyházellenes hangulat és a papsággal s általában a katolicizmussal szemben az osztrákgyűlölettel egyenes arányban növekvő ellenszenv kedvező talaj volt bizonyos forradalmi törekvések számára. Ennek oka részint az alsópapság kedvezőtlen anyagi helyzete, amely elégedetlenségre hangolta; részint pedig a szabados szellem és liberális felfogás terjedése, amely az egyházfejedelmen könnyíteni akart; részint bizonyos meghasonlott s a papsággal lélekben már rég szakított egyének törekvése, akik a zavaros, forradalmi időkben reméltek szabadulást — akárcsak 1918-ban. Ezek az indokok magyarázzák a pesti lelkészkedő papság néhány tagjának röpiratban közzétett s a napilapokban is megjelent 12 pontból álló kiáltványát: a coelibátus eltörlését, a nemzeti ruhaviselet, szakáll és bajusz meghonosítását követelték, továbbá a liturgiába a nemzeti nyelv bevezetését a latin

[29] Rel. és Nev. 1848. II. 100.
[30] Hajdu, 87. sk.
[31] Rel. és Nev. 1848. II. 436; id. Hajdu, 88.
[32] Hajdu, 88.

helyett.[33] E pontok nagy port vertek fel, vitákat indítottak s válságos időkben bontották meg a klérus békéjét. Cikkekben, espereskerületi gyűléseken sokat foglalkoztak e kérdéssel.[34] Egyre élénkebben kezdik a reform szükségességét hangoztatni: «radical reformot egész a dogmák határáig!»[35] A protestánsok már egyenesen «reformatioi jelentőséget» tulajdonítanak annak a ténynek, hogy Temes megye közgyűlésén egy teológiai tanár a püspök jelenlétében indítványozta a coelibátus eltörlését.[36] Zsinatokat követelnek a radikálisok is reformjaik megszavaztatása érdekében és döntő (deliberativ) presbyteri szavazati jogot követelnek (szemben a tanácsadó, consultativ szavazati joggal) a főpapság befolyásának ellensúlyozására.[37]

A *Religio és Nevelés* a szabadságharc leveretése után visszatekintésében így jellemzi a helyzetet: «A kath. egyház a szakadás küszöbére sodortatott!»[38] «Mint két ellenséges tábor egy nagy harcz előestéjén: úgy állott egymással szemközt az . . . érzelemben megosztott magyarhoni clerus . . .»[39]

Röpiratok jelennek meg katolikus papok és hitehagyott papok tollából, amelyek a «szabadság, egyenlőség, testvériség» jelszavával és más hangzatos szólamokkal követelnek reformot.[40]

«A szabadság, egyenlőség és testvériség édes hazánkban ki van mondva, de sok választófalnak kell még összedőlni, hogy ezen mondat teljesedésbe menjen. Míg a papság hazánkban régi állását megtartandja, ezen elv csengő érc és pengő cimbalom; mert lehet-e ott szabadság, hol a zsarnoki hatalom a természet adta legszentebb jogokat lábbal tiporja? lehet-e ott egyenlőség, hol az elavult institutiók korhadt alapjain egyik a másik fölé emelkedni, s paptársait lenézni, paptársait apró férgekként tekinteni törekszik? lehet-e ott testvériség, hol a szív legszentebb érzelmei elfojtatnak? én azt mondom: nem; és így, míg a papság világi polgártársaitól bármi tekintetben elkülönözve marad, a kimondott dicső elv alkalmazása hiányos.»[41]

[33] «Magyarország alrendű papságának üdvözlet az Úrban . . .» Nemz. Múz. Törzsanyag, 1848. ápr. 15. Közli a Nemzeti Ujság 1848. ápr. 23-i, 26-i és 28-i száma. V. ö. Meszlényi, 48. skk.

[34] Az esztergomi káptalani helynök válaszát lásd Rel. és Nev. 1848. I. 301. skk; egyéb hozzászólások Rel. 1848. I. 307. sk. és 320. sk. stb.

[35] Id. Rel. és Nev. 1848. II. 388.

[36] PrEIL 1848, 781.

[37] V. ö. Rel. és Nev. 1848. II. 267, 300; 1849. I. 4, 9. stb.

[38] Rel. és Nev. 1849. II. 247.

[39] U. a. 253.

[40] Ilyenek pl. Szerencspataky János: «Szózat az egyházi reform ügyében. Pesten é. n.; Valyko Endre: Egyenlőség, szabadság, testvériség alapos ismeretei. Lőcse, 1848.; Szabó Richard: A coelibatus. Szegeden, 1848.

[41] Szerencspataky i. m. 14. l.

A kívánt reformok két körben mozognak. Egyik részük a terheken való könnyítés, illetve bizonyos kötelezettségek megszüntetése és az elkülönítő *külsőségek megszüntetése* körül, másik részük pedig az *egyház szervezetét* akarta demokratikus szellemben, bizonyos politikai vívmányok átültetésével módosítani. Egy tekintetben csaknem valamennyi reformkövetelés megegyezik: az egyházias szellem és gondolkodás teljes hiánya jellemzi őket.

Egy valószínűleg álnéven írt röpirat a következő 12 pontban foglalja össze reform-követeléseit: 1. A politikai helyzet tisztázása után a kat. egyház «a törvény értelme szerint saját körében teljes hatalommal rendelkezhessék». 2. Az egyházi javakat az állam kezelje és ez fizesse illő módon «nem pártfogolás, hanem érdem és munka szerint» az egyház szolgáit. 3. A püspököket («egyházi főnököket») az egyházmegye papságának jelöltjei közül a király, a lelkészeket pedig a hívek jelöltjei közül a püspök nevezze ki. 4. Rendezzék törvényesen a plébánosok és káplánok közötti viszonyt. 5. Kívánja «némely fölösleges egyházi hivatalok», mint pl. a káptalanok, apátságok, prépostságok és főesperességek megszüntetését, továbbá 6. a férfi és női szerzetek «becsülettel» való feloszlatását. 7. «Az isten és a természet törvénye ellen behozott coelibatus törültessék el.» 8. Az egyházi szolgálaton kívül járjanak világi ruhában a papok s hordhassanak bajuszt, szakállt. 9. «A bőjtölés mindenkinek saját lélekismeretére (!) és szabadságára bizassék.» 10. «Némely egyházi szertartások, mint gyónások, szent menetek módosíttassanak; mások, mint breviariumok, búcsújárások, olvasók stb. szüntessenek meg.» 11. Az istentiszteletet magyar nyelven tartsák. 12. «A papnöveldék célszerű javítás és átalakítás alá vétessenek.»[42]

A komolyra fordult egyházi helyzet orvoslása végett hívja össze a kalocsai érsek a püspöki kart 1848. szeptember 24-re nemzeti értekezletre, majd zsinatra; erre azonban már a válságos időkben nem kerülhet sor.[43]

A forradalmi kormány a radikális papság előretörését hozza magával: a kultuszminiszter közülük való. *Horváth Mihály* még hatvani prépost korában elnököl a papság turai reformértekezletén; püspökké való kinevezése után a nunciatura ezért felelősségre is vonja, bár az is tény, hogy Horváth az említett értekezleten nem a szélsőséges túlzókkal tartott s csak törvényes úton kívánta a reformot.[44]

Közben a rohamosan fejlődő eseményeknek hatására, a Béccsel való viszony elmérgesedésével *egyre jobban kiéleződik a*

[42] U. a. V. sk.

[43] Rel. és Nev. 1848. II. 233; v. ö. Márki S. :Horváth Mihály. Bpest, 1917. 87. és Meszlényi, 125.

[44] Márki i. m. 84. skk.

papság megoszlása is. A magyar egyházkormány egy részének részint nyilt, részint rosszakaratú beállítással még túlzott[45] osztrák-szimpátiája[46] következtében közte és a nemzeti önvédelmi harcban résztvevő és abban egyre jobban fanatizálódó alsópapság között növekszik az érzelmi ellentét.

E POLITIKAI ellentétekből és anyagi válságból táplálkozó főpapellenes hangulat, továbbá a liberalizmus eszmeáramlata és a forradalmi s háborús idők felszabadította tisztulatlan indulatok jegyében fogant a **«forradalmi papságnak» mozgalma,** amely az 1849. augusztus 20-i egyházi közgyűlésen szólhatott volna bele az autonómia s általában a magyar katolikus egyház szervezetének kérdésébe, ha a közbejött világosi tragédia ezt meg nem akadályozza.

Az 1848/49-es autonómia-mozgalom ezen utolsó — ha valójában el sem hangzott — akkordja az autonómia-eszme fejlődése szempontjából oly jelentős, hogy bővebben kell foglalkoznunk vele. Most vetődik fel elsőízben az autonómia-eszme liberális és radikális színezetű változata. Bár a megvalósulástól távol van még 49-ben, de két évtized múlva feléled s döntő befolyással van a mozgalom sorsára. Az egész elgondolás ezidétt még Horváth Mihályhoz fűződik. Az ő felfogását kell tehát megvizsgálnunk s ez annál könnyebb, mert elképzeléseiről, indítékairól és célkitűzéseiről sajátmaga adja meg a felvilágosítást.[47]

Horváth Mihály felfogásának veleje: az államnak beleszólása van az alája vetett egyház külső ügyeibe. Ha az egyház reformra szorul, akkor az államnak erre alkalmat kell nyujtania. Márpedig a magyar katolikus egyház *demokratikus és liberális reformokra szorul:* törvényes igényeken alapuló *önkormányzata csak ezek kapcsán adható meg.*

[45] Meszlényi, 140. sk.

[46] V. ö. Horváth, FHT III. 127.

[47] Érdekes, hogy Horváth Mihály autonómikus terveivel az általa kihirdetett egyházi közgyűléssel kapcsolatban senki sem foglalkozott. Pedig a Függetlenségi harc történetében a szerző saját miniszterségének e nagyfontosságú kezdeményezéséről, önkormányzati elgondolásairól és terveiről részletes felvilágosítást ad. A különböző feldolgozások ennek ismertetése helyett megelégszenek a gyűlést kihirdető rendelet ismertetésével és kommentálásával, egyesek találgatásokkal. V. ö. Keményffy, 61. skk.; Szemnecz, 21. skk.; Aschenbrier, 44. sk.; Meszlényi, 221. sk.

A magyar katolikus egyház ugyanis Horváth szerint «a száműzött dynasztia alatt» azért mert államvallás volt, nemcsak «súlyos gyámság alá volt vetve», hanem az államnak «valósággal hivatalos szolgájává, kényuralmának támaszává alacsonyíttatott». Az egyház érdekeit többnyire mellékes, gyakran önző és alacsony érdekeknek áldozták fel. A püspökök erős politikai függésbe kerültek Béccsel szemben s miután politikai jogokat gyakoroltak, a bécsi kormány «hivatalos ügynökeinek» tekintették őket. A püspöki székek betöltésénél politikai szempontok voltak az irányadók s akiket így választottak ki, kevés kivétellel az egyházi közérdeket alávetették a politikai érvényesülés egyéni érdekeinek. A szoros függés a «papság jellemére felette károsan hatott», hiszen nem a jámborság és tudomány, hanem a politikában érvényesülő «szolgai szellem és tettetés» nyerte el a jutalmat.[48]

Horváth reformigényei tehát elsősorban a f ü g g e t l e n s é g i törekvésből fakadnak. Innen elgondolásának sajátos jellege s egyben aktuális színezete. A magyar katolikus egyház bajainak főforrása eddigi függése — az okot kell tehát megszüntetni, ha a bajokat ki akarjuk küszöbölni. A függetlenségi harc kapcsán a többi mellett azokat a szálakat is el kell vágni, amelyek az egyházat Bécshez fűzték.

De reformot sürgetnek Horváth Mihály d e m o k r a t i k u s törekvései is. Fel akarta szabadítani az alsópapságot a főpapság «zsarnoksága» alól és csökkenteni akarta e két fél anyagi helyzete között fennálló éles különbséget.

Horváth szerint amilyen mértékben «szolgai szellemet nyilvánítottak . . . kevés kivétellel, a kormány iránt, oly mértékben gyakorlották hierarchiai zsarnokságukat alárendeltjeik, a lelkészek iránt a püspökök». A munkás alsópapság valóságos önkényuralom alatt élt. Ez ellen ismételten felszólalt s követelte, hogy mivel a «korlátlan hatalomról lemondani nem akaró püspökök reformokról hallani sem akarnak», az állam lépjen közbe, módot és alkalmat nyujtva «az egyházi kormány és fegyelem körül szükséges reformokra». A reformokat az egyház külső szervezetében «mulhatatlanul szükségessé tette a politikai átalakulás»: ugyanis a demokratikus állam «nem tűrhette a maga kára s hátránya nélkül, hogy a polgárok egy része egyszersmind oly társaság tagjai, melynek szerkezete s kormánya az absolutismus legélesebb elveire, puszta önkényre van alapítva», különösen akkor, amikor a főpapok nagy része «a nemzettel meghasonlott dinasztia» iránt tanusított rokonszenvet.[49]

«Legkiáltóbb volt a reformok szüksége az egyházi férfiak anyagi ellátása tekintetében.» Horváth Mihály részletesen kifejti, hogy míg a főpapság egy része fejedelmi javakk és jövedelmekkel rendelkezett, addig az alsópapság sokhelyütt «a legszükségesebbekben is hiányt és nyomort szenvedett s nem ritkán lelkészi kötelességeinek, sőt erkölcsiségének rovására merül az élelemszerzés gondjaiba». Bár a tizedről való

[48] Horváth, FHT III. 123. skk.
[49] U. a. 125. skk.

lemondás csökkentette a főpapi jövedelmeket, nagyrészt mégis a kelleténél nagyobb jövedelemmel rendelkeztek ugyanakkor, amikor számos lelkész összjövedelme nem volt 200 forint; a segédlelkészeké csak 24—40 forint körül mozgott.[50]

Az állam feladatát vizsgálva e reformokkal kapcsolatban megállapítja, hogy az uralkodó felfogás szerint nem lehetett az államnak oly jogot tulajdonítani, hogy az egyházat önmaga reformálja, «annyi mindazonáltal kötelességében állott, hogy e reformokra, melyeket az értelmes világiaknak mondhatni összessége, a papságnak pedig nagy többsége, mint szükségest kívánt, s melyeket egyedül a főpapok egyrésze önzésből ellenzett, *alkalmat nyujtson.*»[51]

Horváth magáról azt írja, hogy tárcája átvétele után «minden idejét és erejét arra fordítá», hogy felismerve az idők igényeit, a szükséges reformokat megvalósítsa, amelyekre egyházi állásánál fogva alkalmasabb volt bármely világi férfiúnál. Kiemeli az egyházi közgyűlés érdekében tett előmunkálatait.

A közgyűlés szervezetét, hatáskörét, tervbevett intézkedéseit és a kormány szándékait illetőleg is fontos tájékoztatást nyujt Horváth Mihály. Évenkint szándékozta összehívni az $^1/_3$-ában egyháziakból és $^2/_3$-ában világiakból álló közgyűlést. Ezeken az alsópapságot és világiakat kerületenkint választott képviselők, a főpapságot pedig a püspökök, szerzetesfőnökök és a káptalanok 1—1 tagja képviselte volna.

Az egyházi közgyűlések tárgya elsősorban az *egyház külügyei* körébe tartozó *reformok munkába vétele.* Ezek közül mindjárt az első közgyűlés programmjában első helyen szerepelt a papság anyagi ellátásának s felekezeti népiskolák ügyének rendezése. Ezt az egyházi javaknak «commasatio»-jával akarta a kormány megoldani.[52]

Az egyházi vagyon tömegesítése, «*commasatio*»-ja volt a tervezett intézkedések között a legjelentősebb. Horváth Mihály nem hagy kétséget aziránt, hogy ez valóban szándékában állott a kormánynak.

«A kormány kész volt — írja — az egyházi alapítványos javakat a gyűlés rendelkezése alá bocsátani olyvégre, hogy azok minden egyéb, a püspökök, káptalanok és szerzetesek által bírt javakkal tömegesíttetvén, egy, a közgyűléstől választandó központi hivatal által igazgattassanak.» Az így tömegesített egyházi vagyonból akarták ellátni az egész egyházi és népnevelési szolgálatot a közgyűléstől megállapítandó díjaránybban.

A közgyűlés tárgysorozatában másodsorban a «belkormányzat, fegyelem s általában *belső szerkezet*» körül javaslatba hozandó reformok

[50] Horváth, FHT III. 127. sk.
[51] U. a. 126.
[52] U. a. 128. sk.

szerepeltek. Hogy az «általános egyházi átalakulásnak és újjászületésnek» bölcsőiként hirdetett közgyűlésektől ilyen irányban mit lehetett várni, elég nyiltan jelzi Horváth Mihály: «Kételkedni abban sem lehet, hogy az egyház ezen képviselői tanácskozásaik folytán hamar feltalálták volna az egyházi bajok azon forrásait is, melyek különösen az erőszakolt nőtlenségben, s a kor szellemével, előrehaladott felvilágosodásával meg nem férhető szerzetes rendek létezésében rejlenek, s azoknak eltörlésére meg is tették volna a szükséges lépéseket».[53]

Az első közgyűlést 1849. augusztus 20-ára tűzte ki Horváth Mihály a Közlöny 1849. június 15-i számában megjelenő rendeletében. A «kormány el volt határozva — mondja a rendelet — teljesen visszaadni elveszett autonómiáját» az egyháznak. A reformokat illetőleg «nem akart kényszerítőleg hatni.» A rendelet röviden utal a fentebb bőven kifejtett indokokra és hivatalosan megállapítja, hogy a gyűlés «feladatának csak azt tekinti, hogy a magyar katholikus egyháznak a szabadság alapján történendő újjászületésére s mind az álladalom iránti viszonyainak, mind a belkormány szabályozására módot és alkalmat nyujtson, s gondoskodjék, hogy az egyháznak az álladalom irányában szabályozandó viszonyai a törvény által is biztosíttassanak.» A közgyűlést azonban két héttel később, közbejött akadályokra való hivatkozással bizonytalan időre elhalasztották.[54]

Kétségtelen, hogy csak a szabadságharc leveretésével előállott válságos helyzet következtében maradt el az autonómia ügyének rendezése, amelyről tudjuk, hogy Horváth Mihály legnevezetesebb miniszteri tervének tartotta.[55] Ezzel a *48/49-es mozgalom utolsó kísérlete is lezárult.* Egyben megegyezett ez a kormánytól kiinduló liberális kezdeményezés is azzal, amely a püspöki kartól indult ki: ha más okból, de ez sem vezethetett sikerre.

Ha kézzelfogható eredménye nem is volt, a mozgalom 48-as szakának ez az utolsó akkordja mégis igen jelentős az autonómia-eszme fejlődése szempontjából. Ebben az akkordban szólal meg először a liberális szólam. Indítékaiban, célkitűzéseiben, módszerében s egész felfogásában világosan kimutatható a konzervatív-egyházi és a liberális elgondolás ellentéte. Horváth Mihály elgondolása két évtized mulva újra feléled — egyetlen akkor már nem időszerű osztrákellenes mozzanatától eltekintve — a liberális és radikális autonómia-eszmében, amelynek ér-

[53] U. a. 129.
[54] Közlöny, 1849 jún. 30.; v. ö. Szeremlei, M. Kr. I. 202.
[55] V. ö. Márki tanulmányát: Századok, 1917. 134.

dekében Horváth majd újra akcióba is lép. Elgondolásának elvitathatatlan nevezetessége, hogy az egyházreform és autonómia gondolatának összekapcsolásával *elsőnek ütötte meg minden későbbi liberális és radikális hozzászólás alaphangját.*

A frissen megindult mozgalom fonalát kettészakította a világosi tragédia.

ELSŐ RÉSZ.

IV. FEJEZET.

Eötvös József báró kezdeményezése.

AZ AUTONÓMIA-MOZGALOM SZÜNETELÉSE AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁBAN. A KÉRDÉS IDŐSZERŰVÉ VÁLIK AZ ALKOTMÁNYOSSÁG HELYREÁLLTÁVAL. SÜRGETŐ HANGOK. ELLENSÉGES RADIKÁLIS ÁLLÁSPONT. EÖTVÖS FELLÉPÉSE. — EÖTVÖS KEZDEMÉNYEZÉSÉNEK GYÖKEREI: 1. ÁLLAMBÖLCSELETI MEGFONTOLÁSOK: A KÖZPONTOSÍTÁS ÉS ÖNKORMÁNYZAT EGYENSÚLYOZOTT RENDSZERE. AZ EGYHÁZ KIMAGASLÓ SZEREPE EBBEN. — 2. A VALLÁS SÍKJÁN MOZGÓ MEGFONTOLÁSOK: KIINDULÁS AZ ÁLLAM, MAJD A VALLÁS ÉRDEKEIBŐL. ESZMEI TALÁLKOZÁS A FRANCIA LIBERÁLIS-KATOLIKUSOKKAL. — KÖZELEBBI ÉS TÁVOLABBI CÉLJAI. POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS SZEMPONTOK. — EÖTVÖSNEK A PRÍMÁSHOZ ÍRT LEVELE ÚJRA MEGINDÍTJA A MOZGALMAT.

AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁBAN komoly autonómikus megmozdulásról nem lehet szó.[1] Az alkotmány felfüggesztése, a felelős minisztérium szünetelése egyfelől, másfelől pedig a konkordátum teremtette kedvezőbb helyzet — a jozefinizmus béklyóinak végleges lerázása[2] — folytán nem volt ok az auto-

[1] E fejezetben az eddig e vonatkozásban kellőképpen figyelemre nem méltatott «A XIX. sz. uralkodó eszméinek befolyása az államra» alapján igyekszem Eötvös autonómiai elképzeléseinek, terveinek gyökereire rámutatni. Gurian kitűnő művének (v. ö. I[19].) megállapításai nyomán — ezek mellett Concha (v. ö. I[9].) feldolgozása sokban elavult — próbálok Eötvösnek a francia liberális-katolikusokkal (nemcsak Montalemberttel) rokon beállítottságára és értékelésére s az ebből következő azonos állásfoglalására rámutatni. Eötvös célkitűzéseit pedig Montalemberthez írt s Concha kiadásában közzétett levelei alapján mutatom be, valamivel részletesebben Conchánál, aki — miután a leveleket egész terjedelmükben közli — azok anyagát nem dolgozta fel teljesen. A bőséges szószerinti idézetanyag Eötvös felfogásának minél hűségesebb visszaadását célozza.

[2] Szekfű MT V, 521. A konkordátumra v. ö. 78. l.

nómia szorgalmazására.[3] Mindazonáltal az eszme nem merül teljesen a feledés homályába. 1861-ben a borsodmegyei katolikusok sürgetik az egri érsekhez intézett feliratukban az autonómiát, újra megpendítve azt a gondolatot, hogy a hívők közönye annak a következménye, hogy nincs befolyásuk az egyházi ügyek vitelébe. Abaúj-megye követutasításában — de máshol is — szerepel az autonómia követelése.[4] A katolikus napisajtó is követeli az egyházi birtokjog törvényes védelmét az autonómia által. 1850-ben és 1860-ban maga a püspöki kar próbálkozik ilyen irányban. Kérvényezi a királytól a katolikus alapok kiadását egy vegyes bizottság kezelése alá. Mikor az utóbbi kérés is elintézetlenül maradt, újból megismétli, de hasonló sikerrel. Minderről a közvélemény vajmi keveset tudott s csak akkor mozdult meg igazán, amikor 1867-ben, az alkotmányosság helyreálltával Eötvös József báró, az akkori kultuszminiszter felveti az újra aktuálissá váló gondolatot a hercegprímáshoz intézett levelében.[5]

A kérdést az alkotmány helyreállítása tette időszerűvé. Még ennek a küszöbén írja a katolikusok napilapja, az *Idők Tanuja:*

«A magyar katholikusoknak, ha már saját hibáik s mulasztásaik miatt a 48-ik év oly zilláltan, készületlenül lepte meg őket . . . azon kell lenniök, hogy ami 48-ban és 48 előtt sajnálatosan elmulasztatott, az minden erővel helyrepótoltassék.» Csak ezen az úton lehet a 48-as törvényeknek a magyar kat. «egyház ellen irányozható élét elfordítani vagy megtompítani . . . .».[6]

Ettől fogva többször látnak napvilágot cikkek, amelyek az autonómia kérdését érintik. Mikor az erdélyi katolikusok sürgetik autonómiájuk helyreállítását, az *Idők Tanuja* örömmel üdvözli mozgolódásukat s felveti a kérdést : «Mikor indulunk el már az erdélyiek példája után? . . . Reméljük, hogy nem maradunk el tőlük.»[7] A kultuszminiszteri ellenjegyzés okozza a legtöbb aggodalmat ; újra felmerül az az óhajtás, hogy a főpapi kinevezések ne essenek ellenjegyzés alá,[8] bár voltak katolikus részen, akik a főkegyúri jogban elég biztosítékot láttak.[9] A katolikus napisajtó általában elég bizalommal nézett az új kultusz-

[3] V. ö. Hanuy, 11; Karácsonyi, 247. sk.
[4] Török K., 364. sk.
[5] Hanuy, 11. sk.
[6] IT, 1867. jan. 29.
[7] IT, 1867. júl. 24.
[8] IT, 1867. febr. 27.
[9] IT, 1867. márc. 13., 15.

miniszter elé.[10] Mindjárt első ténykedései igazolták e bizalmat: Haynald érseki kinevezése s nyilatkozata, hogy «elve minden vallást egyenlő tiszteletben részesíteni», reményt nyujtottak az autonómia kérdésének rendezésére. «Mi e jogtiszteletben látjuk a legbiztosb garanciát egyházunkra nézve» írja az *Idők Tanuja*.[11]

Nemcsak katolikus részen volt várakozó a hangulat az autonómia tekintetében. A 48-as alapra való visszatéréssel, a 48-as alkotmány népszerűségével szinte politikum lett a vallásszabadság és egyenlőség következményének levonása is. Ezen az alapon s nem az egyháznak juttatandó kegyképen kívánja többek közt az autonómiát a balpárt is.

Programmjában szerepel, hogy «a hazában levő minden hitfelekezeteknek egymáshozi viszonyai a teljes egyenlőség és viszonyosság alapján rendeztessenek, az államhozi viszonyaik pedig mindenikre nézve egyenlően, saját hitelveikből folyólag, de az állam biztosságának kellő figyelembevételével határoztassanak meg».[12] Lapja, *A Hon*, nyilt levélben szólítja fel a kultuszminisztert a kat. autonómia függőben levő ügyének rendezésére. Reményének ad kifejezést, hogy az autonómia ügyét rendezni fogják, ha nem akarják, hogy a szabadelvűség nagy sérelmére a «vallási izgatás hydrája» üsse föl a fejét, ami végeredményben csak a reakció és ultramontanizmus malmára hajtaná a vizet. «Végre pedig tartozunk az igazságnak annak kijelentésével, hogy sz. István koronája alá tartozó birodalomban csak maga a kath. egyház hitközönsége van autonomicus szempontból valóságos abnormis rendezetlen állapotban, holott másvallású honfitársaink egyházi autonomiájok alapelveit egyenesen a kath. egyház autonomiájának alapelveiből kölcsönözték el.»[13]

A kormányhoz közelálló körökben sem idegenkednek a katolikus autonómia megvalósításától. A «*Magyarország*»[14] türelemre inti a sürgetőket, de határozott véleménye, hogy az autonómia «behozatala korunk egyik legfőbb követelményeképen jelentkezik.»[15]

Csak egy irány nézte ellenszenvesen az autonómia sürgetését s ez a volt emigránsokból, szabadkőművesekből álló radikális tábor. Materialista világnézetük természetszerűleg fordította el őket minden kinyilatkoztatott vallástól, de elsősorban a katolikus egyháztól.[16] Lapjuk, a féktelen radikalizmus

[10] Nem így a hajthatatlanul konzervatív *Religio*. V. ö. 71. l.
[11] IT, 1867. júl. 24.
[12] *A Hon*, 1867. jún. 26.
[13] U. a. júl. 10.
[14] Miniszteriális közlönynek nevezi az IT (1867. júl. 16).
[15] *Magyarország*, 1867. júl. 13.
[16] V. ö. Szekfű: MT V, 526. sk.; Concha, 226. skk.

szócsöve, az *1848*[17] engesztelhetetlen gyűlölettel tekint mindent, ami az egyházzal kapcsolatos.

Jellemző erre, hogy a koronázás egyházi szertartása milyen nyilatkozatra ragadtatja: Nemcsak azon botránkozik meg, hogy ez templomban megy végbe, holott az egyház alárendeltetett az államnak, hanem, hogy a vallásegyenlőség megtagadásával «abban főszerepet az egyház szolgái visznek, még pedig nem minden, hanem csak a törvény ellenére még mindig kiváltságos egyház szolgái».[18] «Mindenütt a püspökök functióira bukkanunk, a sötétség eme bajnokai állnak első sorban s veszik körül azon királyt, ki az 1848-ki alkotmányra megesküszik.» A katolikus sajtóval kapcsolatban: «A feudális eszmék hirdetőit, a hierarchia zsarnokságának szószólóit oly mély örvény választja el tőlünk, melyet áthidalni nem lehet. A szabadelvű-demokratikus, és az aristokratikoclerikális irány engesztelhetetlen ellenei egymásnak».[19]

Nyiltan támadja az egyházi szervezetet s vagyont és szekularizációt követel. «Igen téved, ki azt hiszi, hogy a püspökök, káptalanok és dúsgazdag szerzetesrendek jószága oly tulajdonságú jog, mint az Eszterházy, Batthyányi és más világi családok jószága.»[20] Mikor az IT leinti, hogy ne avatkozzék az egyház ügyeibe, így reagál: «Ime a régi ultra montán tétel, hogy a laikus ne avatkozzék a hierarchia dolgaiba. Nem oda Buda; nemcsak, hogy beleavatkozunk, de ezentúl számon akarjuk kérni, hogy az államvagyon azon része, mely a püspökök kezére van bízva, mire fordíttatik, mikép kezeltetik».[21]

Érthető, hogy ezen egyházellenes irány nem akarhatott autonómiát. Ezidétt azonban még gyenge volt ez az irány ahhoz, hogy a közvéleményt döntően tudta volna befolyásolni; különösen akkor, amikor ép katolikus részről sikerült e tábor szócsövét elnémítani.[22] A lap utolsó számában még összefoglalja programmját s ebben részletesen kifejti álláspontját az egyházzal szemben. Követeli az állam és egyház szétválasztását, összes előjogainak megszüntetését, és teljes, demokratikus átszervezését. Ezekről van szó autonómia helyett.

Hogy a magyar kat. egyház helyzetét a többi felekezetekhez hasonlóan rendezni lehessen és hogy az ne legyen többé állam az államban, továbbá, hogy elejét vegyék az egyház «absolutistikus hierarchiai szervezetéből» eredő káros hatásoknak, elkerülhetetlenül szükségesnek tartják, hogy

«34.) a római egyház decentralisáltassék, s demokratisáltassék; —

[17] Szerk. Frankenburg Adolf.
[18] *1848*. 1867. jún. 13.
[19] U. a. jún. 16.
[20] U. a. jún. 11.
[21] U. a. júl. 13.
[22] A lapot a Szent István-Társulat buktatta meg azzal, hogy közös nyomdájukat (Emich G.) a megrendelés visszavonásával fenyegette meg. V. ö. IT, 1867. júl. 19.

mi csak úgy érhető el, ha az egyházjavak commassátiója s világiak általi kezelése, valamint a lelkészeknek a nép, a püspököknek a nép és lelkészek általi választásának kimondása mellett újjá szervezteti. Magától értetődvén, hogy

35.) az országban lévő minden felekezetek híveikre, papjaikra, egyházaikra s az állam iránti jogaikra és kötelezettségeikre nézve teljesen egyenjogúakká tétessenek».

Mint minden radikális programmban, ebben is benne szerepelt az egyházreformnak három legállandóbb tétele: a coelibátus eltörlése, hogy a papság «kasztszerű elszigetelt helyzete megszűnjék ... s hogy a demoralisátió benne minél alacsonyabb fokra szállíttassék»; a szerzetesrendek eltörlése javaiknak közoktatási célokra való lefoglalásával «miután a szerzetesek improduktiv osztálya nemzet-gazdászati tekintetben ... és a közerkölcsiségre fölötte ártalmas»; végül a felbontható polgári házasság intézményének behozatala, ami «a közerkölcsiség és a józan jogi fogalmak szempontjából» kívánatos.[23]

Ezzel a szélsőséges programmal némult el az *1848* című lap. Igy a radikálisok befolyása is csökkent némileg, de elkeseredett egyházgyűlöletük ép az elszenvedett vereség miatt csak növekedett. Nem kellett sok idő s a sajtóban is, az irodalomban is hallatták szavukat. Az itt megpendített eszmék mint valami vörös fonal futnak végig az egész autonómia-mozgalom történetén s ezek adják meg a szélsőbal irány alapszínezetét.

UGYANABBAN a hónapban, amelyben ez a programm napvilágot látott, az 1849 óta szünetelő autonómia-mozgalom újra megindult.: Eötvös József báró kultuszminiszter előállt régóta ápolt autonómia-tervével, amelynek érdekében csendesen már jóideje szívós tevékenységet fejtett ki az illetékes egyházi körökkel való szóbeli tárgyalásaival. 1867. augusztusában azután napvilágot lát Simor János hercegprímáshoz írt, júliusban kelt levele. Ez indítja meg újra a mozgalmat s ez állítja újra az érdeklődés homlokterébe az autonómia kérdését. Eötvös kezdeményezése oly jelentős, hogy bővebben kell vele foglalkoznunk.

Autonómikus kezdeményezésének **gyökereit** felfogásunk szerint elsősorban nem külső hatásokban, hanem saját állambölcseleti rendszerében kell keresnünk. Ha megvizsgáljuk állambölcseleti eszméit, úgy, amint azokat «A XIX.

[23] E programm az *1848* utolsó számán (1867. júl. 14.) kívül megjelent még Toldy István röpiratában is: «Elmélkedések az egyházreformról». Lipcse, 1868. 3—6.

század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra» c. művében[24] tiszta logikával felépített, imponáló rendszerbe foglalta, azt kell látnunk, hogy az önkormányzat elvileg szervesen beletartozik e rendszerbe, az egyházi önkormányzat eszméje pedig annak egyik leglényegesebb alkateleme.

A század uralkodó eszméi — a szabadság, egyenlőség, nemzetiség — és államberendezései között fennálló nagy ellentétet látva keresi a koreszméknek leginkább megfelelő államot. Arra a megállapításra jut, hogy az államot az egyéni szabadság elvének alapulvételével kell újjárendezni, vagyis *az önkormányzati elv alkalmazásával* csökkenteni azt a hatalmat, amelyet az állam az egyénre gyakorol.

Gondolatsora ez: Az állam sohasem cél, hanem csak eszköz. Mivel az egyén az államot csak eszköznek tekinti saját személyes céljai érdekében, csak annyiban veti magát alája, amennyiben általa remélheti céljai elérését; természetesen csak oly célokét, amelyeket saját erejével vagy egyszerűbb eszközökkel — pl. kisebb társulatok útján — el nem érhet.

Az *állam célja* tehát tagjai oly igényének kielégítése lehet csak, amely valamennyinél közös és más úton meg nem valósítható: ez az egyéni biztonság, az egyén anyagi és erkölcsi javainak biztosítása. Az újkorban, az egyéni szabadság eszméjének uralkodó csillagzata alatt, amikor a legfőbb erkölcsi szükség az egyénre ennek az eszmének a valósítása, az állam főfeladata szükségkép az *egyéni szabadság biztosítása* lesz.

Erre csakis az állam vállakozhatik. Célja megvalósítására azonban erőre van szüksége — ezt pedig csak úgy éri el, ha erőit központosítja és alárendeli a közakaratnak. A *központosítás* az állam korlátlan hatalma «mind a fölött, amire nézve az egyéni biztosságot csupán az állam föntartása és tevékenysége által óvhatni meg».[25]

Ugyanakkor, amikor az államnak az egyén biztonsága érdekében központosítottnak kell lennie, az egyénnek *biztosítékokra* van szüksége az állam hatalmával szemben. Abban talál biztosítékot, ha résztvesz a közakarat meghatározásában. E részvétel, vagyis az államvezetésre gyakorolt befolyás és az államtól való függés között azonban mindig megfelelő — éspedig egyenes — aránynak kell lennie. Az egyén szabadsága akkor lesz biztosított, ha ez az arány mindig megmarad: a több függést több befolyás ellensúlyozza.

A hiányzó szabadságot tehát úgy lehet megadni és biztosítani, ha akár a polgárok befolyását növeljük az állam vezetésében, akár függésüket korlátozzuk az állammal szemben. Eötvös kimutatja, hogy az előbbi lehetetlen: az egyén nem nyerhet több befolyást a közakarat meghatározására, mint amennyit a modern alkotmányok nyujtanak

[24] Az alábbiakban a mű harmadik kiadását idézem (Bpesten, 1885—86. I—III. kötet) a szerző nevével, kötet- és lapszámmal.

[25] Eötvös II. 327.

(választási jog, felelősségrevonás stb.) — az egyéni szabadság biztosítására tehát csak a másik lehetőség marad meg: «ha *kevesbíteni törekszünk a hatalmat, melyet az állam jelenleg minden egyén viszonyaira gyakorol*».[26]

Eötvös az erős központosítás hatásait az államélet egész vonalán vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy az államéletet fenyegető legfőbb veszélyek főoka épp az erős központosításban rejlik, — ez ellen pedig csak egy *védőszert* ismer: ha az állami gondoskodás körét «az összes állam vezetésére s azon érdekre szorítják, melyek azon állam minden tagjával közösek».[27] Amit az államtól elvonnak, azt az egyén, illetve a községek, tartományok és azok a szervezetek kapják, amelyek az egyént az államhoz fűzik, hogy ezeknek «bizonyos kört adjanak önálló tevékenységre, s ez által az államhatalomnak gyakorlatilag szilárd határokat vessenek».[28]

A «legjobb, sőt egyedüli biztosíték» a szabadság elvén felépülő államot fenyegető két veszélyes szélsőséggel — a korlátlan egyeduralommal és a forradalom anarchiájával — szemben, és Eötvös meggyőződése szerint «semmi más eszköz nincs ezen kívül, mellyel a jelenkor bajain gyökeresen segíteni lehessen»[29]: «Ha az államhatalmat arra szorítják, ami természeténél fogva az egész államot illeti, s az *önkormányzás* jogát oly kiterjedésben, amint az egységes állam fönállásával megegyezhető, minden körben alkalmazzák».[30]

Melyek ezek a körök? Eötvös nem hagy kétséget az iránt, hogy az oktatás, nevelés ügye s méginkább a vallásé az önkormányzat és nem az állam hatáskörébe tartozik.

Minthogy a polgárok az államtól szellemi és anyagi javaiknak nem megszerzését, hanem csak biztosítását várják, nem lehet az állam feladata, hogy polgárai hitét, meggyőződését és érzelmeit alakítsa, hanem csak az, hogy erre nekik lehetőséget nyujtson s e javakat minden sérelemtől óvja. De liberális-individualista felfogásához híven azt vallja, hogy az államot nem is illeti meg a nevelés joga, mert nem az államnak kell a polgárok érzületére hatni, hanem megfordítva, «épen abban áll a szabad alkotmányok előnye, hogy a polgárok érzülete ad irányt a kormánynak».[31]

Eötvös alaposnak tartja azt a feltevését, hogy az államhatalom «folyvást kijebb törekszik terjeszteni hatáskörét».[32] Ezért kell megszabni a *végső határt*, amelyen túl már nem terjeszkedhetik. Melyek lesznek azok a körök, amelyek az államhatalom illetékességének végső határán már túl vannak? Ilyen kör «csupán az egyház lehet, mivel csupán az mozog

[26] Eötvös II. 379.
[27] U. a. III. 172.
[28] U. a. 173.
[29] U. a. III. 289. sk.
[30] U. o.
[31] U. a. III. 37.
[32] U. a. III. 285.

az államtól különböző téren, hol az összeütközések lehetőségét kikerülhetni»[33] s mert a benne levő éltető elvnél fogva ellenállásra képes függetlenségének veszélyeztetése esetén. Az önkormányzat tehát megilleti az egyházat (természetesen nemcsak a katolikus egyházra vonatkoztatja ezt, de a többi vallásfelekezetek ekkor már önkormányzatuk birtokában voltak s így e konklúzió gyakorlatilag, itt és most a magyar katolikus egyházra vonatkoztatható) — sőt legalább is az egyházat illeti meg.

A szabadságelven újjárendezett államban, a központosítás és önkormányzat sajátságosan egyesített rendszerében Eötvös elgondolása szerint oly intézményekre és szervekre van szükség, amelyek e kettő között az *egyensúlyt* biztosítják. Így szükségesnek mutatkozik egy felsőbb törvényszék létesítése. Ennek rendeltetése az volna, hogy az illetékesség vitás kérdéseit eldöntse. Az egyensúly másik legfőbb biztosítéka pedig épp az egyház önállósága, önkormányzata.

Az egyház önállósága *előfeltétele* a többi körök önállóságának, mert ha az állam főhatalmát hit dolgában elismerték, akkor az önállósági igényeknek semmi más téren nincs meg a logikai alapjuk. Ha az egyház nem független az államtól, akkor «az állam mindenhatósága felől általában elterjedt tévtant nem küzdhetni le következetesen».[34] Tehát az alkotmánynak azok az intézkedései, melyek bizonyos körökre korlátozzák az államhatalmat s a vitás kérdések eldöntésére bíróságot állítanak fel, «mind csak akkor felelhetnek meg czéljoknak, ha az egyházat illetőleg elismerik és tettleg életbe léptetik azon elvet, miszerint az állam hatalma azon körre nézve, melyre kiterjed, korlátolt».[35]

Ezért juttat az egyházi önkormányzatnak rendszerében olyan kimagasló helyet Eötvös: «*Az egyház szabadsága legfőbb, egyedüli, rendíthetlen erkölcsi biztosítéka az állam egyes részei önállóságának az egyetem anyagi hatalma ellenében*».[36]

FÜGGETLENÜL az önkormányzat és központosítás most vázolt, sajátos, eötvösi rendszerétől — az állam és vallás viszonyán s a kereszténység mivoltán elmélkedő filozófus a **vallás síkján** is eljut az egyházi függetlenség gondolatához, akár az állam, akár a vallás oldaláról indul ki.

Lássuk az állam érdekeiből és szükségeiből kiinduló elmélkedését.

[33] U. o.
[34] U. a. III. 288.
[35] U. a. III. 286.
[36] U. o.

«. . . egy állam sem állhat fön vallás nélkül.»[37] E történelmileg igazolt tény okát abban látja, hogy az államok fennállásához szükséges jogfogalmak «mindig vallásos eszméinken alapszanak».[38]

A vallás az állam támasza: de csak akkor töltheti be hivatását, ha az államhatalom tiszteletben tartva alattvalói vallásos meggyőződését, maga is felsőbb hatalomnak tekinti a vallást és elismeri, hogy számára az erkölcsi lehetőségek határát épp a vallás írja elő. Ezzel az állam egyúttal előmozdítja a nép vallásos fogalmainak megszilárdulását.

Ezen túl azonban már nem mehet az állam. Mivel a vallás alap, «nem tehet az állam egyebet, mint hogy támaszul használja».[39] Az a vallás, amely az államhatalom gyámkodására szorul, «üres ragyogvány»[40] és nem is tartható fenn. E tényt a római történelemben is igazolva látja.

Ha az állam az egyházat *eszközül* használja saját fönntartása érdekében, «szükségkép akkor találja magát megfosztva e támasztól, mikor leginkább rászorult».[41]

«*A vallás csak annyiban szolgálhat támaszul az államnak,* amennyiben az állam a vallást *fensőbbnek tekinti* s parancsait zsinórmértékül veszi eljárásaiban.»[42] Nemcsak az államtól való függés káros a vallásra: «Erősen meg vagyok győződve — mondja Eötvös —, hogy a vallásnak az állam általi *minden támogatása, mely a vallás elveinek tiszteletén túl terjed, csak gyöngítheti* azon befolyást, melyet a vallás az emberek kedélyére gyakorol».[43] Többek között azért is, mert az állami gyámkodás létrehozta szoros kapcsolatok folytán minden ellenzéki magatartás szükségképp vallásellenessé válik.

Igy jutott el az állam oldaláról kiindulva a probléma vallási vonatkozásait boncolgató Eötvös az egyházi önállóság eszméjéhez. Ide vezet a v a l l á s o l d a l á r ó l kiinduló gondolatmenet is.

«A keresztyénség hatalma az emberi kedélyben székel. Abban áll föladata, hogy minden egyest jobbá, bensőleg elégedettebbé tegyen . . . a gyöngét türelemre, az erőst hatalma erkölcsi korlátaira, s mindnyájokat kötelességökre inti . . .».[44] A keresztény vallás e nevelői misszióját csak úgy teljesítheti, ha teljesen független: hiszen ha az államhatalomtól függ, miképp felelhetne meg feladatának az egyén és államhatalom konfliktusában? Egyébként is alapvető igazságként vallja Eötvös: «A keresztyénség a szabadság vallása».[45] E tételt a történelem igazolta, mert amilyen mértékben terjedt a kereszténység, «azon mértékben törtek össze a rabszolgák láncai».[46] Kétségtelennek tartja, hogy «az egyház, mint ilyen, magára nézve, a keresztyénség hívei vallásos meg-

[37] U. a. III. 275.
[38] U. o.
[39] U. a. III. 277.
[40] U. o.
[41] U. a. III. 278.
[42] U. o.
[43] U. a. III. 278. sk.
[44] U. a. III. 283.
[45] U. a. III. 280.
[46] U. a. III. 281.

győződésére nézve, mindig a legnagyobb szabadságot igényelte . . E szabadság . . . a keresztyénség lényegéhez tartozik . . .».[47]

A szabadság szeretetében látva a kereszténység lényegét, ennek megfelelően alakul merőben vallási megfontolásokból is felfogása az egyház és állam viszonyát illetőleg: «*Az egyedüli, amit az államtól követel a keresztyénség, — a teljes szabadság*; csupán e szabadság biztosítása, amit minden keresztyén egyház irányában meg kell adnia; s *a vallásnak egyedüli természetes állása* keresztyén államokban: ha *a világi és egyházi hatalom függetlenül állnak egymás mellett*».[48]

Eötvös egyik alapjellemvonása nagy szabadságszeretete[49] lévén, erősen szubjektív, bátran mondhatjuk: *érzelmi vallásossága*[50] szemszögéből tekintve a kereszténységet, legnagyobb szen-

[47] U. o.

[48] U. a. III. 283. sk.

[49] V. ö. Concha, 39. skk.

[50] A vallással kapcsolatos nyilatkozatai alapján ez kétségtelennek látszik. Az idézetteken kívül v. ö. még: «. . . a vallás, ha nemesebb érzeményeink eredménye, a legnagyobb erőt kölcsönzi az embernek» (Eötvös III. 292.). «A vallás olyan szoros összeköttetésben áll kedélyi és szellemi életünkkel, hatása annyira attól függ, hogy az szellemi és kedélyi szükségeinknek megfeleljen, hogy midőn ezek változnak, módosulnia kell a vallásnak is.» (Kiadatlan naplójából. Lukinich I. közlése: Minerva IV. 7. sk.)

Eötvös vallásosságának kérdésével itt részletesen nem foglalkozhatunk, de nagyjából meg kell állapítanunk a katolicizmushoz való viszonyát. Sok igazság van Farkas Gyula megállapításában, aki Eötvösben látja az összekötő kapcsot a nemzedék katolikus és protestáns csoportja között, s így jellemzi: «Istenhivő ő is, de vallása lehántván a felekezeti korlátokat, az általános krisztusi szeretet vallásává magasztosul». (A magyar irodalom története. Bpest, 1934. 161. l.) A *kereszténység* benső átélése feltétlenül megállapítható írásaiban, de nem így a speciális *katolikus* vallási élmény, pl. oly kegyelmi benyomások, amelyek Széchenyinél is nyomonkísérhetők. Viszont igazságtalan és történelmietlen eljárás volna tanait a katolikus dogmatikával szembesítve «kozmopolita filozófiának és teológiának» minősíteni Dudekkel. (Magyar Kultúra 1913, 273. skk.) Egy dogmatikus spekulációk iránt érzéketlen korban, hitközönyös környezetben, a katolikus dogmarendszert hódító erővel képviselni nem tudó, túlnyomórészt jozefinista szellemben felnőtt, sekélyes teológiai képzettségű papsággal találkozott. Liberális beállítottsága folytán a skolasztikus teológia iránt ellenszenvet érezve, az akkori közhangulatnak hatására inkább Renan és Schleiermacher érdekelték. (V. ö. Eötvös Lórándhoz írt levelét [Irodt. Közl. XL. Bpest, 1930. 64. sk.]) Mindamellett *egyedülálló kortársai között abban, hogy egyháza érdekében kezdeményezőként lép föl* s fáradhatatlan tevékenységet fejt ki. Igaz, hogy nem az Úr házáért égő apostoli hevület ösztönzi, mint a «bonus miles Christi» jelzőjét méltán kiérdemlő és dogmatikus értelemben mélyen hívő s gyakorlati vallásos életet élő Montalem-

vedéllyel annak *szabadságtartalmát* ragadja meg. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha itt látjuk a *legmélyebb találkozási pontot* közte és a francia liberális-katolikusok között. A francia mozgalom a «Dieu et la liberté» forradalmi jelszavával zászlaján végelemzésben megindítóinak szenvedélyes szabadságszeretetéből fakadt. Tudjuk, hogy ez radikális forradalmisággá duzzadva elszakította Lamennais-ben azokat a szálakat, amelyek az egyházhoz kötötték, Montalembertben pedig csak erős küzdelmek árán tudott meghódolni az egyházi tekintély előtt.

A szabadságeszmének ez a szenvedélyes igenlése lesz a forrása Eötvösben is, mint a francia liberális katolikusokban annak az attitüdnek, amelyet az utóbbiakra nézve az újabb kutatás alapvetőnek ismer fel : s ez nem más, mint a szabadságelven felépülő *liberális társadalmi berendezkedés pozitív értékelése*, továbbá az a meggyőződés, hogy a kereszténység, a szabadság vallása, és a szabadságelven felépülő modern társadalom között *összhang* van. E meggyőződés a francia liberális katolikusok mozgalmának alapfeltevése s ezért viseltetnek bizalommal és rokonszenvvel a liberális politikai és társadalmi rendszerrel szemben, — innen lelkes törekvésük, hogy kibékítsék az egyházat a modern társadalommal. E törekvés bevallottan nemcsak az egyház, hanem a modern társadalom érdekét is kívánja szolgálni : már Lamennais is hangoztatja, Montalembert is vallja, hogy az egyház feladata megóvni az államot, a demokratikus társadalmat a forradalom és önkényuralom, az anarchia és despotizmus veszélyes végleteitől. Vagyis hivatása megnevelni, megkeresztelni a demokráciát. Eötvös is ilyen missziót tulajdonít a kereszténységnek, ő is hirdeti, mint Montalembert, hogy a modern szabadságjogon felépülő társadalom feltételezi az egy-

bert-t, mégis *őszinte jóindulattal* fáradozik a katolikus egyház megújítása érdekében. Ily értelemben veendő Alszeghy megállapítása, hogy e korszak — egy vallásilag igen sivár kor — «írói és politikusai között a legbensőbb és legnemesebb katholicizmus Eötvöst töltötte el». (A XIX. század magyar irodalma. Bpest, 1923. 123. sk.) Mint miniszter gyakran kényszerült liberális álláspontja következtében a szigorú egyházias felfogással szemben «az interkonfessionális béke és viszonosság álláspontjának» képviselésére. (Hajdu, id. Brisits, 288.) Brisits Frigyes találóan látja benne mintaképét annak az «egészen egyedülálló magyar liberális politikusnak, aki a közpályán a liberális állami felfogás minden elvét — a legtisztább meggyőződéssel — érvényesítette, ugyanakkor azonban a magánélet keretei közé szigetelte el önmagában a hívő katolikust *(mi úgy mondanók: keresztényt)*, akiből csak erkölcsi jellemének tisztasága ragyogta be a politikust». (Brisits, 288. sk.)

ház szabadságát, e nélkül el sem képzelhető, s mint láttuk, sajátos rendszerében szintén az egyház nyujtja a biztosítékot a despotizmus és anarchia ellenében.[51]

E rokon értékelés, beállítottság és törekvés Eötvösnél is, Montalembertéknél is egyaránt *azonos állásfoglalásra vezet* az államhatalommal szemben: ez a feltétlen szabadságigény, követelése annak, hogy az állam az egyház számára — Eötvösnél általában a kereszténység számára — a legfőbb szabadságot biztosítsa, ezen túl pedig elutasítása minden állami támogatásnak. Állásfoglalásuk azonosságát szépen jellemzi, hogy Montalembert a pápához benyujtott emlékiratában álláspontját így foglalja össze: «Az állam ma csak az egyházszabadság védője lehet. Ez az egyetlen védelem, amit az egyház számára igénylünk . . .»[52] Szinte ugyanebben a fogalmazásban idéztük már az előbb Eötvös felfogását. S ugyanígy jellemzi álláspontját egyik Montalemberthez írt levelében, hozzáfűzve, hogy ez szilárd meggyőződése, melyben Montalembert beszédei és írásai őt még jobban megerősítik.[53]

Eötvös eredetibb egyéniség volt, semhogy a francia liberális-katolikusok szolgai utánzójának gondolhatnók eleve is, de ezek a szavak, amelyeknek igazságában nincs okunk kételkedni, megvilágítják a kapcsolatokat. Eötvös a vele rokonfelfogású és beállítottságú francia liberális-katolikusoktól *függetlenül* alkotja meg nézeteit az egyház és állam viszonyát illetőleg, amelyekkel magyar földön eléggé egyedül állott s épp ezért szívesen keres igazolást és megerősítést a francia mozgalomból. Ezért keresi fel, terveit feltárva, tevékenységéről beszámolva a francia mozgalom legkiválóbb s vele rokonelkű egyéniségét, Montalembert-t, aki bátoríthatta, biztathatta, — de sohasem irányította döntően Eötvöst törekvéseiben.[54]

[51] Fentiekre v. ö. Gurian megállapításait (különösen 107. sk.; 127. skk.; 221—230. stb.); Montalembertre még Lexikon für Theologie und Kirche VII. 294. Az irodalmat lásd Gurian-nál és Kirsch-Veit IV. 2., 100. skk.; 237. skk. V. ö. még V[20].

[52] Gurian, 182. — Eötvös azonos állásfoglalására még v. ö. 121. l.

[53] 1867 május 22-én írja: «Es ist meine feste Überzeugung — in der mich Ihre so ausgezeichneten Schriften und Reden noch mehr bestärken — daß das Einzige, was der Staat in unserem Jahrhundert für die Kirche tun kann, das Einzige dessen Sie vom Staate bedarf das ist: daß ihr die vollste Freiheit gesichert werde.» Concha Függelék, 297.

[54] Eötvös és Montalembert kapcsolatait vizsgálva Concha sem beszél determináló hatásról: szerinte Montalembert eszméi «ha nem egyenesen ösztönzői, mindenesetre gyámolítói» voltak Eötvös autonómiai kezdeményezésének. Concha, 178.

Mindebből látnivaló, hogy Eötvös autonómikus kezdeményezésének gyökerei nem külföldre nyúlnak, hanem hazai talajból fakadnak.

A GYÖKEREKET megvizsgálva szemügyre kell még vennünk Eötvös kezdeményezésének további rúgóit, távolabbi és közelebbi, elméleti és gyakorlati **célkitűzéseit.** Mindezekről maga tájékoztat bennünket Montalemberthez írt leveleiben, — bár említi Simor hercegprímáshoz írt nevezetes levelében is, mégsem tehette ezt oly leplezetlen nyiltsággal és őszinteséggel, mint amazokban.

Végső célkitűzése egész egyházpolitikai tevékenységének: öregbíteni a kereszténység befolyását a kultúrára az egész művelt világnak példaképül szolgáló intézmény meghonosításával,[55] amelytől közelebbi céljának: a magyar katolicizmus megújulásának és megerősítésének megvalósulását várta.

Montalembertnek írja egyik levelében, visszaemlékezés keretében: Annak a befolyásnak a titka, amelyet a kereszténység a civilizációra gyakorolt — ha ezt a történeti tényt természeti okokból próbálja magyarázni az ember —, kétségtelenül abban keresendő, hogy a kereszténység sohasem kötötte magát bizonyos meghatározott politikai formákhoz, hanem mindenfajta államalakulatot s -formát felhasznált tanainak, igazságainak terjesztésére s így folyt be a politikai viszonyok alakulásába azzal, hogy nem az államformára, hanem az emberek meggyőződésére, kedélyére hatott alakítólag. Ezért a kereszténységnek most is ugyanerre az álláspontra kellene helyezkednie az állammal szemben s nem volna szabad érdekeit bármely, a középkorból való formával azonosítani, hanem most is és mindig a fennálló, uralkodó formákat kell szolgálatába állítania. Ha célszerű volt az abszolút királysággal való szoros kapcsolat, akkor most a szabadsággal kötött szövetség még természetesebb, hiszen az a befolyás, amit a népnek enged az egyház, nem oly veszélyes, mint amit a királyok gyakoroltak: mert vallástalan király gyakran volt, sőt lehet is még, de vallástalan nép — legalább is huzamosan — nem maradhat fenn. E fölfogásában megerősítette Eötvöst annak a ténynek mér-

[55] Tanárky Gedeon: Emlékbeszéd Molnár Aladár l. tag felett. M. Tud. Akad. 1884. Bpest, 16. skk. V. ö. Concha, 206. skk.

legelése, hogy a protestáns egyházak sokkal jelentősebb befolyást gyakorolnak a nép szellemi és erkölcsi fejlődésére a túlnyomóan protestáns országokban, viszont a katolikus egyház befolyása számos, szinte tiszta katolikus országban jóformán teljesen elenyészett. Ennek okát abban látja, hogy a protestáns egyházak szervezete a kor szellemirányával megegyezik, a katolikus egyházé viszont azzal szöges ellentétben van. Az egyház érdekében kitűzendő feladat, Eötvös szerint, ennek szolgálatába állította minden törekvését: *megszüntetni a különbséget az állami és egyházi szervezet között s legalább az egyház külső ügyeiben érvényre juttatni azokat az alapelveket,*[56] *amelyek az állam kormányzásában érvényesülnek.*[57]

Ezzel Eötvös azt jelzi, hogy némi mérsékelt egyházreform — amely távol marad a hit körétől s csak az egyház külső viszonyait érinti — conditio sine qua non. Igaz, hogy itt még csak csekély változtatásról van szó, mint egy másik leveléből, valamint a prímáshoz intézett sorokból is kitűnik: s ez a világiaknak adandó nagyobb befolyás, a 48-as idők demokratikus követelése. Elvi jelentősége van ennek: ugyanis minden liberális és radikális autonómiai elképzelésnek ez a reformtörekvés az általános jellemzője. Ezt már Horváth Mihálynál is láttuk.[58] De egyúttal fokmérő is: minél radikálisabb körökből vetik fel az autonómia eszméjét, annál mélyrehatóbb reformokhoz kötik.

A legelső, amin Eötvös felfogása szerint változtatni kell, a papság korlátlan hatalma, befolyása az egyház minden ügyében, még a világi vonatkozásúakban is. Nem adható meg a katolikusoknak — írja egy másik levelében — az autonómiának az a mértéke, amit a protestánsok élveznek, mert az egyházat kizárólag a főpapság képviseli s minden jog, amely az egyházra száll, a püspökök jogait gyarapítja. A protestánsok önállóan kezelik vagyonukat és iskoláikat, de az államnak megvan a

[56] Vagyis a korszellemnek megfelelően a szabadságelven felépülő liberális állam elveit: logikus következménye ez Eötvös azon meggyőződésének, amely szerint a haladás lehetetlen a korszellemmel ellenkező irányban (v. ö. Eötvös III, 452.) s ezért kereste a korszellemnek megfelelő államot — most tehát az egyházat gondolja bizonyos korlátok között a korszellemhez hozzáidomíthatni. Jóhiszemű racionalizmusa e feladatot elvben könnyűnek tartja — Montalembert természetesen nem osztja ezt s kétszeresen megkérdőjelezi Eötvös állítását. (Concha, Függelék 312.)

[57] Concha, Függelék 310. skk.

[58] V. ö. 44. l.

biztosítéka, hiszen a protestáns polgárok gyakorolják a hatalmat, akiknek saját érdekük, hogy a tanítás s a vagyon hovafordítása megfelelő legyen. A katolikusoknál nem forog fenn ez a biztosíték s a tapasztalás is mutatja — írja Eötvös —, hogy a népiskolák, amelyek addig szinte kizárólag papi vezetés alatt állottak, az országban a legrosszabbak és ezeket is 25%-kal kevesebb katolikus tanuló látogatja, mint protestáns.[59]

A hazai katolikus közállapotokat nagyon sötét színekkel ecseteli Eötvös. Törekvéseinek közelebbi célja épp ezeknek a megjavítása. Montalembertnek nyiltan megírja véleményét: Egyházi állapotaink elszomorítóak s a katolikus szellem legföljebb, ha a más felekezetekkel való versengésben nyilvánul meg. Ez annál szomorúbb, mert Európa súlyos válság előtt áll s ilyen időkben épp a hitközömbösség a legveszélyesebb. Pedig talán nincs még egy olyan ország, amelynek katolikusai között a hitközöny olyan általános volna, mint hazánkban. Tisztelettel nyilatkozik a magyar papság politikai megbízhatóságáról: hazaszeretet és polgári erények dolgában jó példával járnak elől, de nem így az egyházi élet terén. Azok a vétkek, amelyekkel a francia forradalom előtti papságot vádolták, nálunk kivételszámba mentek ugyan, de különböző okok folytán oly fásultság és közöny vett erőt a papságon, amely szinte egyedülálló. Ennek következménye a világiak nagy közönyössége s az a szomorú tény, hogy a papságra bízott elemi iskolák és gimnáziumok olyan állapotban vannak, ami a művelt Európában párját ritkítja — írja Eötvös.[60]

E közöny eloszlatásának, az egyház megerősítésének egyedüli módja az, ha az önkormányzat elve alapján felkeltik a katolikusok érdeklődését az egyház ügyei iránt. A külső megoldást úgy gondolja, hogy egyházközségenkint 6—12 elöljárót választanak, akik a plébánossal együtt intézik az ügyeket; ezek képviseltetik magukat a kerületi tanácsban, ez viszont az egyházmegyeiben, végül az a központi választmányban.[61]

Távolabbi és közelebbi célkitűzésen túl még két praktikus szempont sürgeti Eötvös szerint az autonómiát: politikai és kulturális érdek.

Politikai szempontból azért kívánatos az autonómia:

[59] Concha, Függelék 297. sk.
[60] U. a. 298. és 303.
[61] U. o. 299. sk.

mert a katolikus egyház megerősödésére egy államnak sincs annyira szüksége, mint a monarchiának, s ennek keretében egy nemzetnek sem annyira, mint a magyarnak. A monarchia lakosságának többsége szláv, s a pánszláv mozgalom a monarchia életére tör. Ez ellen semmi sem szegezhető olyan hatékonyan, mint a katolicizmus, hiszen a szlávok — a szerbektől eltekintve — katolikusok s minél jobban erősödik katolikus érzésük, öntudatuk, annál erősebb bástya épül az oroszokkal szemben. A katolikus szlávok egyesítésén kell tehát dolgozni. Mindezt Eötvös oly jelentősnek tartja, hogy még akkor is a katolikus egyház megerősítésén munkálna, ha protestáns volna.[62]

A másik nagyfontosságú szempont a kulturális érdek: a katolikus oktatásügy nívójának emelése, mert a katolikus kultúrviszonyok tarthatatlanok.

Már idéztük Eötvös súlyos megállapításait a katolikus iskolaüggyel kapcsolatban. Montalemberttel becsületbeli feladatának tartja, hogy ennek felemelésén fáradozzék. Hiszen ugyanazon a vidéken, sőt községben, ahol a katolikusoknak alig a fele tud úgyahogy olvasni, addig ugyanott a protestánsok iskolázottsága nem sokkal marad el a németországi viszonyok mögött; a vegyes vallású falvakon végigmenve a házukról megállapítható a vallási hovatartozás: a szegényes házak a katolikusoké, a szebbek pedig a műveltebb protestánsoké. S itt megállapítja, hogy nincs mentség. Ugyanis nem lehet a jozefinizmusban mentséget keresni, mert egyrészt annak elveit a maguk teljességében szerinte nálunk nem honosították meg; másrészt tény, hogy a magyar klérus leginkább bővelkedik világi javakban és senki sem akadályozta abban, hogy a népnevelésben tevékenykedjék.[63]

E tarthatatlan állapotokon — írja Eötvös — segíteni kell: ha az egyház nem teszi, az államnak kell megtennie. De meggyőződése volt, hogy az előbbi megoldás jobban szolgálná a katolicizmus érdekeit — ezért ezt az utat is választotta.[64]

A prímással és több főpappal közölte tehát az autonómiával kapcsolatos nézeteit s annak az óhajának adott kifejezést, hogy a kezdeményezés egyházi részről induljon ki. Mikor azonban ez ismételt felszólalásai után sem következett be — amint ezt Montalembertnek írja —, arra határozta el magát,

[62] Concha, Függelék 301. sk.
[63] U. a. 303. sk.
[64] U. o.

hogy most már hivatalosan ír a prímásnak.[65] Levelének másolatát megküldte a kalocsai és az egri érseknek is.[66] A levelet azután az *Idők Tanuja* Eötvös tudta nélkül közölte.[67]

A levél megírásának közvetlen előzménye az erdélyi katolikusok megmozdulása volt, akik feliratban kérték ősi autonómiájuk visszaállítását.[68]

Ebből indul ki levelében Eötvös.[69] A politikai unió és az egyházkormányzati kapcsolat szükségszerűen veti fel szerinte a magyarországi autonómia kérdését is. Felsorolja ennek sürgető indokait, amelyeket Montalembertnek írt leveleiben sokkal részletesebben és nyiltabban tárt fel. Hivatkozik tehát a közszellem hiányára, a népnevelésben való elmaradottságra, a nagy hitközönyre. Azt állítja, hogy mindennek oka abban rejlik, hogy a hívek az egyház és iskola körül «minden befolyástól kizáratván, rég megszokták minden az egyházat vagy iskolát illető ügyeket olyanoknak tekinteni, melyekhez semmi közük sincs».[70] Hangoztatja álláspontját: az egyház egyetlen s elutasíthatatlan követelése szabadságának biztosítása minden támadással szemben. Ez pedig «csak úgy lehetséges, ha az nem az egyházi rendnek adott kiváltság, hanem az ország katholikus polgárai közös jogának tekintetik».[71] A világiak befolyását az

[65] U. a. 304.

[66] Három irata, 37. skk.; Szemnecz, 25. skk.

[67] V. ö. Eötvös idézett levelét; Concha, Függelék 301.

[68] *Az erdélyi katolikus autonómia* teljesen különálló téma, ezért csak a magyarországi autonómia-mozgalomra való közvetlen behatásaiban érintjük. A reá vonatkozó főbb irodalom: Veszely Károly: Az erdélyi róm. kath. püspöki megye autonomiája... Gyulafehérvár, 1893.; Csorba K.: Az erdélyi katholikus autonomiáról. Bpest, 1897. Részletesen foglalkozik az erdélyi autonómiával Forster Gyula (v. ö. I[10].), aki Veszely adatait cáfolja s bizonyítja, hogy az erdélyiek azelőtt tényleg nem bírtak oly terjedelemben autonómiával, mint kérvényükben állítják. Forster, 36—57.

[69] Concha Győző érdekes magyarázatát adja Eötvös eljárásának: azt állítja, hogy Eötvös az időpont alkalmatlan voltára s a liberális-katolikusokkal ellenkező egyházi közvéleményre való tekintettel nem indította meg a mozgalmat a montalemberti jelszó alatt, hanem az akkori közfelfogásnak megfelelően évszázados intézménynek tüntetve fel az erdélyi autonómiát, ennek jelszava alatt akarta a magyarországi katolikus autonómiát megadni s ezáltal a legmodernebb egyházpolitikai intézményt, az autonómia révén az államtól elválasztott egyházat egy legkevésbbé modern (mert legrendibb színezetű) köntösben megvalósítani. (Concha, 235. sk.)

[70] Szemnecz, 27.

[71] U. o.

egyház érdekében feltétlenül szükségesnek, az iskolaügyre üdvös, közszellemet fejlesztő és hitközönyt oszlató hatásúnak tartja. Valóban látnoki ihletre vall jövendölése,[72] hogy az egyházat, különösen ha ez politikai befolyással és nagy birtokkal rendelkezik, a politikai mozgalmak nem fogják érintetlenül hagyni, tehát hazánkban sem: reá tehát «később vagy előbb küzdelmek várnak, melyek közt állását csak úgy tarthatja fenn, ha minden híveinek lelkesült támogatására számíthat és ezek egyházuk függetlenségében saját szabadságukat, birtokában saját vagyonukat, befolyásában saját befolyásukat látják».[73] Mivel nem így volt, a tényleg bekövetkezett harc a XIX. században nem is vezethetett sikerre! Eötvös a prímásnak írt levelében erősen nyomatékozza, hogy az autonómia megalkotásánál elengedhetetlen feltétel a világiaknak adandó nagyobb befolyás. Ezt az állam is megköveteli, amely nagy érdekeit, minő a népnevelés is, nem bízhatja kizárólag a papságra, «egy elzárt s az államtól független osztályra».[74] A befolyás nem terjedhet ki a «tisztán egyházi dolgokra»,[75] viszont nem ilyen az egyházi vagyon és oktatás ügye, amint ezt az 1848-as püspöki tanácskozáson is elismerték. Az autonómia megalkotását a püspöki karra bízza, ellenvéleményt és ellenkező lehetőséget kizáróan hangsúlyozva: «Herczegséged és egyházunk főnökei *fogják meghatározni* azon formákat és szervezetet», amelyen keresztül a világiak befolyása érvényesülni fog a «püspökök egyházi hatóságának veszélyeztetése nélkül» és annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy e befolyás elől elzárkózni többé nem lehet, «sőt, hogy ennek elismerése már el sem is halasztható . . .»[76]

E levéllel indította meg újra az autonómia-mozgalmat Eötvös. Az az eszmei tartalom, amellyel gyarapította azt, gazdagabb és hatásában jelentősebb bárkiénél. Magán viseli Eötvös nemes egyéniségének, egyedülálló államférfiúi koncepciójának, komoly vallásosságának, az egyház iránti őszinte jóindulatának és egyúttal a liberalizmus egyetlen eszményi formájának, a liberális-katolicizmusnak bélyegét. Ha elgondolása nem is áll felül minden kritikán, ez a liberalizmus — még montalemberti kiadásában sem megtagadható — eredendő bűnének tudható be. Kétségtelen, hogy minden későbbi liberális elgondolással szemben Eötvösé a legtisztultabb és legszelídebb elképzelés, egyetlen reformja, a világiak nagyobb bevonása kárt önmagában

[72] V. ö. Hanuy, 14[2].
[73] Szemnecz, 29.
[74] U. o. 29.
[75] U. o.
[76] U. a. 31.

véve nem okozott volna. Eötvös maga dédelgetett tervének tekintette, amelynek sorsát élénk figyelemmel kísérte. Munkatársa szerint ez volt a «legnehezebb oszlopfő» a magyar közművelődés épületén, melynek a tervező korszakos jelentőséget tulajdonított: meggyőződése szerint mintául szolgált volna az egész világnak, hogy a világiakat is befolyáshoz juttató nagy autonóm nemzeti egyházak a kereszténységet oly befolyáshoz juttassák, amelyre a hierarchia egymagában többé nem képes.[77] Talán nem túlzás Hanuy elismerése, aki szerint az autonómia épületén — ha felépül — az alapvetés érdemeiért Eötvös neve fog a homlokzaton ragyogni.[78] Az azóta eltelt két emberöltő távlatából nézve egyre jobban igazoltnak látjuk Eötvös elgondolását. Azóta a «szél fordult»,[79] a liberalizmus napja letűnt ugyan, de a világi híveknek nagyobb bevonása az egyházkormányzatba, ha nem is a liberális szabadságjog-elképzelések alapján, de mégis egyre általánosabb lesz. Ez az, amit annyi más között szintén előre megsejtett Eötvös.

[77] Tanárky i. m. 18.
[78] Hanuy, 401; Forster lesújtó ítéletével szemben. (Forster, 180)
[79] Prohászka.

V. FEJEZET.

Az egyház, a közvélemény — és az autonómia kezdeményezése.

A LEGÚJABBKORI EGYETEMES EGYHÁZI FEJLŐDÉS. CENTRALIZMUS: A SYLLABUS. — HAZAI EGYHÁZI TÖREKVÉSEK A KIEGYEZÉS UTÁN: AZ ORTODOX-KATOLIKUS IRÁNY MAGYARORSZÁGON, PALÁSTHY PÁL. ÁLLÁSPONTJA EÖTVÖSSEL ÉS KEZDEMÉNYEZÉSÉVEL SZEMBEN. SIMOR VÁLASZA EÖTVÖSNEK; VITÁJUK. HIVATALOS ÁLLÁSPONT AZ EGYHÁZI IGÉNYEKKEL KAPCSOLATBAN: KÖRMÖCZY RÖPIRATA. SIMOR ÉS A KONKORDÁTUM. — A PÜSPÖKI KAR TÁRGYALÁSAI AZ AUTONÓMIA ÜGYÉBEN: TERVEZET KÉSZÍTÉSE, ÉRINTKEZÉS EÖTVÖSSEL. PÜSPÖKI AGGÁLYOK. HAYNALD ÉS SIMOR MEGNYUGTATÓ SZAVAI. FENNTARTÁS ÉS ÓVATOSSÁG. — A KÖZVÉLEMÉNY: SÜRGETÉS. A LIBERÁLIS-KATOLICIZMUS ORGÁNUMA: A FÜGGETLEN LAPOK. IRÁNYA, PROGRAMMJA, ÁLLÁSPONTJA AZ AUTONÓMIÁVAL SZEMBEN. A RADIKÁLIS KÖZVÉLEMÉNY: KATOLIKUS «EMANCIPÁCIÓ» ÉS GYÖKERES EGYHÁZREFORM. AZ INTRANZIGENS KATOLIKUS IRÁNY GYÖNGÜLÉSE: PALÁSTHY KÉNYSZERŰ VISSZAVONULÁSA. A PASSZÍV ÉS SIMULÓ EGYHÁZPOLITIKA ELÍTÉLÉSE. A RELIGIO MÉRSÉKELTEBB IRÁNYA: POLLÁK JÁNOS.

MIELŐTT MEGVIZSGÁLNÓK, hogy a kő, amelyet Eötvös vetett bele a magyar katolikus közvélemény tengerébe, milyen hullámokat vetett, egy pillantást kell vetnünk arra a nagy tengerre, melynek a magyar katolicizmus csak egy kis öble, mely részese minden hullámzásának — s ez a világegyház.[1] Mert ha

[1] Az itt feldolgozott püspöki tárgyalások eddig nem voltak ismeretesek, épp ezért e kútfőt a Függelékben részletesen közlöm. A közvélemény részletes rajza sem volt mellőzhető. Utóbbit röviden érinti Concha, Zoványi és Palásthy szerepével kapcsolatban. Három kiragadott idézet alapján futólag érinti a *Független Lapok* és Zoványi irányát, működését, de ezt félreismerve helytelenül mutatja be (v. ö. 73. j.); Palásthy visszavonulását is említi kidomborítva posthumus iratainak történeti jelentőségét, de az okokat részletesen nem fejti ki, ezt pótlandónak tartottam. — Az I. rész Concha és Forster műveiből inkább ismert anyagot tárgyal. Palásthy felfogását részletesebben ismertettem s igyekeztem megszabadítani azoktól az árnyfoltoktól, amelyek Concha liberális nézőszögében gyökerező ellenszenve következtében estek reá. Körmöczynek Concha által csak megemlített röpiratát részletesen ismer-

valahol, akkor az egyháztörténeti részletkérdések vizsgálatánál kell mindig tekintettel lenni az egyetemes fejlődésre, hiszen az átfogó egyházi szervezet révén az egyes részek eleven kapcsolatban vannak az egésszel.

A legújabbkori egyházi fejlődés fő jellemvonása Ehrhard szerint a vallásos *konfesszionalizmus* és az egyházi *centralizmus*.[2] Az első a felvilágosodás ellenhatásaképen jelentkezett. Fejlődni kezdett a felekezeti öntudat, ami azután sokszor felekezetieskedésbe csapott át. A centralizmus többek közt az előző századi partikularizmus ellenhatásaképen jött létre. Közrejátszott azonban a szekularizáció is, mely a püspököket politikai hatalmuktól megfosztotta s így a pápával szemben nagyobb függésbe hozta; a restauráció, azaz a pápának és a világi hatalomnak összefogása a konkordátumokban; de volt még egy igen nevezetes oka is, és ez az egyházi erők szükséges összefogása s az egyházi tekintély fegyelme alá állítása a modern ideák fenyegető rohama ellen. Ez a centralizmus, melynek kétségtelenül meg voltak az árnyoldalai is, de amely mindenképen a korszükségletnek hatására jött létre, az «ultramontanizmus» elnevezés magja.[3] *Ez a centralizmus a főjellemzéke IX. Pius pápa uralkodásának*,[4] ez jellemzi uralkodásának nagy vallási és egyházi építőmunkáját.[5] E munka három legnevezetesebb alkotása az újskolasztika megalapítása, a Syllabus és a vatikáni zsinat. Minket e két utóbbi érdekel.

A *Syllabus*[6] — melynek inkább kortörténeti, mint dogmatikus jelentősége van — jelentette az egyház önvédelmét a liberalizmusnak egyre elhatalmasodó támadásaival és túlkapásaival szemben. Tulajdonképen nem egyéb, mint az 1864-i «Quanta cura» encyklikához csatolt, 80 téves tételt tartalmazó jegyzék. E jegyzékben csak felsorolását találjuk már elítélt — s akkor megbírált — tételeknek, a legkülönbözőbbeknek, a pantheizmustól a liberalizmus alaptételéig; köztük szerepel az egyház és állam különválasztandósága («ecclesia a statu seiun-

tetem, mert a hivatalos álláspontot fejezi ki. Az autonómia-eszme jegyeinek elemzése tisztázza Simornak és Eötvösnek Forstertől félreértett vitáját (v. ö. 29. j.).

[2] Ehrhard, 247.

[3] U. a. 249.

[4] Seppelt—Löffler, 435.

[5] Kirsch—Veit, IV. 2, 141.

[6] V. ö. Ehrhard, 260. skk.; Kirsch—Veit, IV. 2, 112; Schmidlin, II. 319. skk. és Concha, 192. skk. Itt csak a Syllabusról lesz szó, a vatikáni zsinatról részletesen a X. fejezetben.

genda») is. A Syllabusnak hatása óriási volt: izgalomba hozta az egész kat. világot. A liberális-katolicizmus kapta a legsúlyosabb csapást: Montalembert azonban hivő alázattal alávetette magát s csak az egyház jövőjén aggódott: hogyan fog elhelyezkedni ilyen merev elzárkózás mellett a dolgok új rendjében? Az izgalom különösen Franciaországban volt nagy. Talán egy pápai iratot sem ért annyi támadás, mint a Syllabust: ez érthető is, hiszen virágkorában, uralmának tetőpontján fordult szembe a liberalizmussal. Hiába hangoztatták, hogy a Syllabus nem tartalmaz új ítéleteket, (tehát az elítélt tételek eredeti indokolása veendő figyelembe) hiába tompította Dupanloup az élét azzal a magyarázattal, hogy a tételek tagadása nem a kontrér, hanem a kontradiktórius ellentételek állítását jelentik. Az encyklika világszerte heves támadások tárgya s az egyház ellenségeinek állandó ütőkártyája, gúnyuknak céltáblája hazánkban éppúgy, mint a külföldön. S ez áll nemcsak az egyházellenes radikálisokra, hanem a mérsékelt liberálisokra is: erre a hazai hírlapirodalomból halmozni lehetne a példákat. Majd látni fogjuk, hogy évek mulva a pápai tévedhetetlenséggel kapcsolatban majd kifejezetten, majd burkoltan a Syllabust támadták. Bármily enyhített értelmezést is hoztak fel, az tény, hogy a Syllabus fegyver, hathatós védőfegyver volt az egyház kezében a liberalizmus ellen. S ez elég volt ahhoz, hogy liberális részről ádáz támadások tárgya legyen évtizedeken keresztül.

Természetes, hogy a fönt vázolt centralizmus hullámai a magyar katolicizmushoz is eljutottak. A liberalizmussal szemben való erős elzárkózás, elszánt küzdelem; a felekezeti öntudatosodás s az ezzel elkerülhetetlenül együttjáró felekezetközi szóharc magyar földön is megállapítható.

A magyar ortodox-katolikus irány vezéregyénisége Palásthy Pál,[7] az egyetem hittudományi karán a morális tanára; lapja a szerkesztése alatt álló *Religio*. Palásthy régi nemesi család sarja, a magyar klérus egyik legtudósabb, de mindenesetre legintranzigensebb tagja volt. Rendkívül képzett skolasztikus elme, feddhetetlen papi jellem, szenvedelmes vitázó, aki éles csatákat vív protestánsokkal[8] és liberálisokkal egyaránt.

[7] Palásthy alakjára, jelentőségére először Concha mutatott rá, szellemi képességeit elismerve ugyan, de liberális szemszögéből nézve hajthatatlan konzervativizmusa miatt kissé ellenszenvesen kezeli. Concha, 220. sk.

[8] V. ö. a Rel. és a PrEII. 1866/67. évfolyamait.

A liberalizmusnak szenvedélyes, elvi ellensége. Szerinte a liberalizmus «politikai protestantizmus»[9] s a «hazugság rendszere».[10] Élesen elítéli a liberális-katolicizmust is, Montalembert-et is malinesi beszédével kapcsolatban, mert az a francia forradalmi eszméken alapult.[11]

A liberális zászló Palásthy szerint katolikus kézben ön- és világcsalás. Igazi katolikus nem lehet liberális és viszont. Palásthy elítéli a liberális-katolicizmus alaptételét, amelynek értelmében az egyház elválasztandó az államtól. A lélek és a test elszakadása halál; az egyház és állam közötti szakadás pedig az államokra, a társadalomra is halált hoz.[12] A természetfölötti rendeltetéstől eltekintve, a természeti rendben az indokolja az egyház szükségességét, hogy «oly javakat nyujt és biztosít, amelyeket az állam nem nyujthat, nem biztosíthat, de az ember számára mégis szükségesek».[13] Minthogy az állam, az emberiség rászorul az egyházra, jogos mindkettő, «tehát nem alávetést, hanem kölcsönös egyességet, testvéries viszonyt javasol a kettő között a józan ész».[14] Ebben gyökerezik a konkordátumok szükségessége és jogossága. Aki ezt tagadja, az egyházat létében támadja. «Szabad egyház a szabad államban» Palásthy szerint lenyűgözése az egyháznak az állam által, s mivel a vallásos lelkiismeret jogainak megsértése az egyes polgár jogainak, csakúgy mint az összességnek semmibevevését jelenti, ezért az említett mondás igazi értelme: «szolga egyház a szolga államban».[15]

Az iránytű Palásthy kezében a Syllabus, s ezt az iránytűt akarja a katolikus írók és politikusok kezében látni.[16]

Palásthyt politikai rokonszenve inkább 47, mint 48 felé vonzotta.[17] «Nem írunk dícséretet az előbbi kormányok sírja fölött; de létük az egyház nyílt bevallása volt, míg a mai liberális alkotmányok léte az egyház tagadása.»[18] Érthető, hogy a felelős kultuszminiszterrel szemben bizalmatlan s a kegyúri jogok gyakorlását teljesen ki akarja vonni hatásköréből, vagy legrosszabb esetben meghagyni, de a parlamenti felelősség alól kivonni. Szemében «nincs más biztonság, mintsem ő Fölsége személyes vallásossága és erélye . . .»[19]

Természetes, hogy ezt a hajthatatlan konzervativizmust és ortodox egyházhűséget éles ellentét választotta el Eötvös katolikus liberalizmusától is. Ezért, bár gyakorlatilag egyetért vele az autonómia szükségét illetőleg, ellentétes elvi alapból kiindulva jut ugyanarra a végkövetkeztetésre s ezért Eötvös indokolását elveti s több megállapítását visszautasítja. Hosszú

[9] Rel. 1866. I. 347.
[10] Rel. 1866. II. 289.
[11] Concha, 221.
[12] Rel. 1867. II. 414.
[13] U. a. 415.
[14] U. o.
[15] U. a. 415. sk.
[16] U. a. 417.
[17] V. ö. Concha, 215. skk.
[18] Rel. 1867. II. 421.
[19] Rel. 1867. I. 141.

cikksorozatot szentel Eötvös levelének. Ebben dícséri jóindulatát, hogy Horváth Mihállyal ellentétben az ügy rendezését a püspöki karra bízta. Kijelenti, hogy ezért nem talált a levél ellenszenvre a papság körében. Az, hogy lelkesedést nem váltott ki, szerinte néhány megdöbbentő és meglepő állítás és indokolás következménye, amelyek a papság körében lelkesedés helyett ellentmondást váltottak ki. *Palásthy «más indokból, más alapon, más irányban» akarja az autonómiát, mint Eötvös.*[20]

Heves ellentmondást vált ki Palásthy részéről Eötvösnek az a kijelentése, hogy a hitközöny egyik fő előidézője épp az egyház, azáltal, hogy híveinek nem nyujt elegendő befolyást.

Egy megkapó hangú párbeszédben cáfolja ezt a tételt éles dialektikával és meleg lírával. A püspök szól befolyást kérő híveihez. Szelíd szemrehányással kérdi, hogy nem az ő fiaik kezelték-e azelőtt a helytartótanácsnál, kancelláriánál s most a minisztériumban mindazon ügyeket, amelyek nem kívánnak meg papi hatalmat? Az államnál van minden befolyás. «De miután fiaim most semmi, vágy igen kevés van már kezeimben, amit még veletek megoszthatok, forduljunk mindketten oda, ahol ezen befolyás tartatik s az idők követelik, hogy a ti kezetekben legyen.» Egyenként kimutatja, hogy a kinevezések, az alapítványok, az iskolák kezelése körül vagy alig van, vagy egyáltalában nincs a híveknek átengedhető befolyása. Igy pl. a kinevezések körül csak előterjesztési joga van az egyháznak, de a miniszter ezen is túlteheti magát. A püspök az előterjesztés jogának utolsó, kezében maradt szálát nem adhatja át. «Látjátok tehát, hogy a kinevezésekre nézve veletek semmit sem osztthatok meg, mert kezeimben is csak egyetlen vékony szálacska maradt fön ; hogy befolyástok legyen, ez csak úgy lehet, ha az, ami a minister kezében van, a ti kezeitekbe tétetik át.»[21]

Miután tehát Palásthy bebizonyította, hogy a világiak befolyását nem az egyház tagadta meg, hanem a kormány bitorolta, levonja a következtetést : ha most a híveket az Egyház érdekében befolyáshoz kell juttatni, akkor «nem a püspökséghez kell fordulni, hanem a kormányhoz, hogy ami csak a magyar király apostoli jogaihoz nem tartozik, vagy pedig amit csak ezen apostoli jogaiból a király a magas kormány helyett, kath. rendek és ezeknek köréből választott bizottmány által gyakorolhat, mindaz a magas kormány kezeiből kivétetve a kath. rendekre bizassék».[22]

Részletesen cáfolja Palásthy Eötvösnek azt a megállapítá-

[20] Rel. 1867. II. 188. — Eötvös és Palásthy szembenállását elvileg úgy kell elbírálnunk, mint Montalembert és Veuillot ellentétét. Ennek klasszikus elvi megítélését l. Schütz A. : Őrség, Bpest, 1936. 12. l.

[21] U. a. 190. skk.

[22] U. o.

sát, hogy a hitközönyt a befolyás hiánya szülte.[23] Szerinte a hitközönyt más tényezők hozták létre, elsősorban a liberalizmus. «A liberalismus, mely maga a politikai rendszer keretébe feszített vallási közönyösség, osztatlan uralkodást gyakorol az államban, s csudálkozunk, honnan a hitközönyösség? . . . Hitközönyösséget hirdetett, terjesztett, aki a liberalismusnak uralkodását elősegítette, s meddig ezen uralkodás megmarad, a hitközönyösség is terjedni fog . . .»[24] Tehát ha nem a befolyás hiánya szülte a hitközönyt, akkor a befolyás megadása nem is szüntetheti meg azt. Különben is Palásthy katolikusokhoz méltatlan «zsidós alkusz-mentalitás»-nak minősíti azt, amely azt mondja : «ha adsz jogot, nyitsz befolyást, védelmezlek politikai téren, ha nem — nem».[25]

Palásthy tollcsatáját már azelőtt megkezdte, mielőtt a hercegprímás válaszát a lapok közölték volna.[26] A prímás állásfoglalása megegyezik Palásthyéval. Szintén visszautasítja Eötvösnek a hitközönyre[27] és az egyház szervezetére vonatkozó megállapításait. Kétségbevonja a miniszter lesújtó összehasonlításának igazságát : hogy t. i. a katolikusok a hitélet terén nem közelítik meg, de a hitközöny tekintetében felülmúlják a protestáns felekezeteket.[28] Amilyen hálával emlékezik meg a katolikus egyháznak a királytól nyert előjogairól és adományairól, époly határozottsággal állítja, hogy az állam jogbitorlásában rejlik az «egyház szerencsétlen állapotának» oka s igazságtalanságnak tartja, hogy az állammindenhatóság hibáját az egyház szervezetének róják fel.[29] Bizonyítja, hogy az egyházi szervezet különféle módon már eddig is igénybevette a világiak közreműködését (pl. kegyuraság). Visszautasítja azt a vádat is, hogy a katolikusok a népművelés és az egész oktatásügy terén hátrább állanak, mint a protestánsok. A prímás egyébként köszönettel fogadta Eötvös kezdeményező felhívását, ám egyúttal felhívta figyelmét arra, hogy a püspöki kar a multban ismételten foglalkozott a kérdéssel — szószerint idézi az

[23] U. a. 246. és 253. skk.

[24] U. a. 253.

[25] U. o.

[26] Az 1867. szeptember 8-án kelt választ lásd Három irata, 5. skk. ; Szemnecz, 33. skk.

[27] A prímás is, Palásthy is hitelvi közömbösségről ír, Eötvös azonban hitközönyön a vallás iránti érdeklődés hiányát érti. V. ö. Hanuy, 16[1].

[28] Eötvös pedig levelében még enyhén nyilatkozik ahhoz a sötét képhez viszonyítva, amelyet Montalembertnek fest leveleiben. V. ö. 64. l.

[29] Szemnecz, 37.

1865. évi felirat szövegét — s közli, hogy mint már amúgyis tervbevette, tanácskozni fog az illetékesekkel ez ügyben. A miniszter jóindulatában a kedvező megoldás zálogát látja.[30]

A prímásnak az a megállapítása, hogy a püspöki kar fáradozott a Bach-korszakban is az autonómia érdekében s azt jelenleg is óhajtja, valamint a tények közötti látszólagos ellenmondás magyarázatát akkor kapjuk meg, ha figyelembevesszük, hogy Simor itt mást ért autonómián, mint Eötvös, akinek fogalmazása a mozgalom további folyamán a köztudatba átment. Amikor ugyanis a prímás azt állítja, hogy «... a katholikus egyház autonomiájának majdnem korlátlan kezelését hazánkban is a királyi kormányszékek ragadták magukhoz,»[31] természetesen nem az Eötvös elgondolásában szereplő, szoros értelemben vett autonómiára gondol, hiszen az sohasem valósult meg, erről tehát nem lehetett a multra vonatkozólag beszélni. Simor fogalmazásában autonómián nyilvánvalóan az egyház *önálló kormányzatát* lehet csak és kell is érteni. S ezt, vagyis az egyháznak az állami gyámkodástól való megszabadítását akarta is, ezen fáradozott is a püspöki kar, de nem egyúttal a világiaknak adandó befolyás és a kormányzatban való részvétel megadásával. Az autonómia eötvösi és később általánossá lett — s a hivatalos egyházi terminológiában is szereplő — fogalmához e kettő elválaszthatatlanul hozzátartozik.

E *két mozzanat* — önállóság és a világiak bekapcsolása szemmeltartása szükséges a kellő tájékozódáshoz. Az 1848-as püspöki tanácskozáson csak az első merült fel; utána a második, de csak az első érdekében: a világiaknak adott befolyás segítségével akarta a püspöki kar az önállóságot megszerezni s az «államhatalom ernyőzete alól kivonva a hívek oltalma alatt» megtartani.[32]

[30] Simor levelét *Forster* veszi éles bonckés alá s azt, mint Hanuy is megállapította, némi ellenszenvvel kezeli. Szerinte nem felel meg a valóságnak Simornak azon állítása, hogy a püspöki kar 1848 után ismételten fáradozott az autonómia érdekében s ennek megvalósítását régóta óhajtja: 1850-ben ugyanis a püspöki kar csak a vallási és tanulmányi alapítványok elkülönítését kérte a kincstártól, hogy azok a «kormányszék mellett fölállítandó egyházi bizottság által kezeltessenek» s később sem történt lényegileg más; hogy pedig Simor levelének írásakor sem volt az autonómia a püspöki kar főgondja, azt Forster az első püspöki munkálatban (v. ö. 104. 1.) látja bizonyítottnak. (Forster, 126. skk.; v. ö. Hanuy, 16[1].) Mint a továbbiakból kitűnik, más és más autonómiaeszme szerepel Simornál és Forsternél.

[31] Szemnecz, 36.

[32] V. ö. 35. l.

Ezért mondottuk, hogy a 48-as autonómia, a püspöki kar kezdeményezése elsősorban jogvédelmi koncepció.[33]

Az abszolutizmus alatt, a 48-as demokratizmusra következő visszahatás szellemében érthető, ha a püspöki kar a világiak bevonása — e 48-as szabadelvű kellék — nélkül próbálta az autonómia főcélját legalábbis részben megvalósítani. Részben : vagyis nem a teljes függetlenítést, hanem az alapok külön kezelését. Nem is szorult ekkor a világiak támogatására, hiszen a kormányzat elég jóindulatú oltalmát élvezte, épp ezért korlátozódott a törekvés kizárólag a vagyoni kérdésre s nem terjedt ki pl. az iskolai kérdésre sem.[34]

A kiegyezés után a hatalomnak ez a jóindulatú támogatása többé nem látszott biztosítottnak. Ezért merült fel a püspöki kar előtt a 48-ban megoldatlanul maradt kérdés rendezésének gondolata — vagyis a főkegyúri jog, miniszteri felelősség és vallásegyenlőség összhangba hozatala, az itt uralkodó ellentéteknek az egyház számára kedvező kiegyenlítése. Ez volt 1867-ben a püspöki kar főtörekvése, legfőbb gondja. A másik mozzanat : a hívek bevonása nem igen került szóba, illetve csak nyiltan másodrendű kérdésként, amelynek elengedhetetlen feltétele az önállóság kérdésének megoldása : «. . . most a főteendő, hogy az 1848-dik évi 20-dik törvényczikk alapján, a katholikus egyház jogi önállósága a kormánynak a katholikus egyház ügyeire tettleg gyakorlott hatóságával, a király apostoli jogával kiegyenlíttessék. Mindaddig, míg ez meg nem történt, a világi elemnek kisebbszerű befolyásávali rendelkezés másodrendű teendő» — írja a hivatalos egyházi álláspontot képviselő *Körmöczy Imre.*[35]

Körmöczy felfogása épp ezért behatóbb vizsgálatot igényel. Amint Palásthy felfogása elvi, úgy ez *gyakorlati szempontból* jelentős oppozíciót képvisel. Szerinte az első teendő az 1848 : XX. t.-c. «nyilt ellentétben

[33] V. ö. 39. l.

[34] Hogy a püspöki karnak abszolutizmus alatti fáradozásai egyházi megítélés szerint sem a szoros értelemben vett autonómiára irányultak, az Török Kálmán előadásából is világos, aki ezeket az «előzményeket» csak oksági viszonyba hozza és nem azonosítja az autonómiai törekvésekkel, mert első céljuk az volt, hogy az 1848. XX. t.-c. alapján a magyar kat. egyház «jogi önállósága a kormánynak a kath. egyház ügyeire tényleg gyakorolt hatóságával, a király apostoli jogával kiegyenlíttessék, mert csak ennek rendezése mutathatja meg a helyes utat az önkormányzat életbeléptethetésére». Török K., 365.

[35] Körmöczy, 99. E röpirat a Szent István-Társulat tagilletménye volt ; Simor felfogásához közelállónak tartották. V. ö. Forster, 135. és Concha, 215.

álló» paragrafusait «megegyeztetni és összhangzásba hozni».[36] Az első ellenmondás mindjárt a 2. és a 6. pont között van. Az előző tökéletes egyenlőséget és viszonosságot állapít meg a felekezetek között, — ami azt jelenti, hogy a kat. egyháznak a kormánnyal szemben ugyanolyan függetlennek kell lennie, mint a prot. és gör. kel. felekezeteknek; az utóbbi pont értelmében pedig a kormányszékek kezelése alatt állott *vallási* — éspedig csak katolikus — *ügyekben a király a hatalmat minisztériuma által* gyakorolja. A viszonosságnak a 2. pontban kimondott elve alapján, ha a protestánsok vallási és nevelési ügyeiket maguk intézik, ugyanaz a jog megilleti a katolikusokat is «s azért a volt egyházi és tanulmányi bizottmány teendői nem tartozhatnak már a vall. s okt. minister tárczájának köréhez . . ., hanem azok visszaszállanak az egyházra . . . Ez a magy. kath. egyháznak világos és elvitázhatlan joga . . .».[37]

A másik rendezendő probléma a III. t.-c. 3. és a XX. t.-c. 7. pontja kapcsán merül fel: az utóbbi szerint *a főpapok kinevezésének joga* a királyt illeti a felelős miniszter ellenjegyzésével; az előbbi szerint a rendeletek, kinevezések csak miniszteri ellenjegyzéssel érvényesek. Ez tehát kizárja a XX. t.-c. 7. §-ának enyhébb értelmezését, mintha a miniszteri ellenjegyzésnek csak olyan szerepe volna, mint régen a kancellár aláírásának, hanem érvényességi kelléknek teszi meg.[38] Ezzel pedig a király akadályozva van a főkegyúri jog gyakorlatában. Ez pedig a király elidegeníthetetlen joga. E jogot pedig e törvény szerint a miniszter vétójogával, az ellenjegyzés megtagadásával «nullificálhatja» s így a király «a nevelés és vallás ügyében a párti irányzattól vezetett cultusminister nézetétől függ»[39] s a főpapi kinevezések csaknem a kultuszminiszter kizárólagos joga lévén «alapos a félelem — írja Körmöczy —, hogy a püspöki székek és más nagyobb egyházi javadalmak pártérdekeknek válnak tárczáivá s nem az egyháznak és híveknek, hanem saját pártjok érdekei lesznek irányadók azok adományozásában».[40] Ezért «a katholikusoknak megnyugtatásukra mulhatlanul szükséges leszen, hogy vagy az apostoli király jogát ministeri ellenjegyzés nélkül, mint nyolcz századon át divatozott gyakorolja, vagy ha az autonomiai viszonosság a kath. egyházra valóság akar lenni, találtassék oly választási mód, mely az apostoli király jogával összhangzásban legyen».[41] Minthogy a főpapok közjogi kiváltságai (főrendiházi tagság stb.) mégis igénylik a minisztérium befolyását, ez az önkormányzat megsértése nélkül csak addig terjedhet, ameddig a régi kormány befolyása; tehát a király meghallgatja a minisztert az egyházat illető ügyekben. «De a cultusminister úrnak ellenjegyzésétől nem tétethetik függővé az apostoli jog. Ebbe mi be nem egyezhetünk, ez ellen ünnepélyesen tiltakozunk. Ezt szerintünk még a fejedelem sem engedheti meg törvényes formában. Erre elébb pápai beleegyezés kellene.»[42]

Végül ellentmondást lát Körmöczy az 1848 : XX. és XIX. t.-c. között. Az előző kimondja a vallásbeli egyenlőséget és viszonosságot, az utóbbi pedig az *egyetemet* egyenesen a kultuszminiszter hatósága alá

[36] Körmöczy, 9. sk.
[37] U. a. 10.
[38] U. a. 19.
[39] U. a. 20.
[40] Körmöczy, 22.
[41] U. a. 23.
[42] U. a. 24.

rendeli. Amint tehát «a protestánsok nem engednék sem sárospataki, sem debreczeni, sem késmárki, sem más tanodájukat a minister úrnak hatósága alá rendelni azon egy okból, mert sajátjok; mi szintén csak ezt követeljük és a katholikus egyetemet államegyetemmé átalakíthatni nem engedhetjük... A kath. egyháznak és nagy kath. többségnek elsajátíthatlan joga van a pesti egyetemhez; ez nem állami egyetem, ennek kath. eredete, jellege, alapja elvitázhatlan s ezért a XIX. t. czikket a XX. t. czikkel ki kell egyeztetni».[43]

Mindezen sérelmek orvoslását és megszüntetését Körmöczy *alkotmányos úton* várja.: «sem nem javallunk tényleges feltámadást — írja — a törvény ellen, sem nem izgatunk a társadalmi téren jogaink visszaszerzésére»;[44] kijelenti, hogy sem a papság, sem a hívek «nem vetik reményök horgonyát valamely nemzetellenes eshetőségben» s a király, a kormány és nemzet iránti bizalommal kívánják az egyháznak jogait biztosítani.[45] A magyar katolicizmus az új alkotmány szentesítésével tehát «nyiltan és az ő jogosságának egész erkölcsi súlyával igényli mindazt, mit az igazság és méltányosság tekintetében követelhet. Hisz a 20. törv. czikknek nem lehet olyatén értelme, hogy míg az minden vallásfelekezeteknek kedvezéseket nyujt, addig a katholikus egyházat jogaitól megfossza...».[46]

Tehát a katolikus egyháznak Magyarországon két követelése volt 1867-ben: 1. Az 1848 előtt dikaszteriális úton kezelt egyházi ügyek *ne a kultuszminisztérium hatáskörébe* tartozzanak, hanem kezelésük szálljon a magyar kat. egyházra. 2. A püspöki és egyéb főpapi kinevezéseknél a *miniszteri ellenjegyzés mellőzendő*. Láttuk, hogy ezek a követelések szerepeltek 1848-ban is, amikor a püspökök megkísérelték a főkegyúri jog gyakorlásának a felelős minisztériumtól való függetlenítését.[47]

Hogy Körmöczy felfogása és követelései teljesen megegyeztek a hivatalos magyar egyházi álláspontal, nevezetesen Simor János hercegprímás felfogásával, nem kétséges. Ezek a kívánságok nyernek kifejezést abban az emlékiratban, amelyet később Simor hercegprímás szerkesztett Haynald és Samassa közreműködésével s a király elé terjesztett[48] — ha nem is talált meghallgatásra.[49]

[43] U. a. 31.
[44] U. a. 32.
[45] U. a. 37.
[46] U. a. 35.
[47] V. ö. 20. l.
[48] Forster Gyula br.: A katolikus autonómia törvényhozási rendezésének kérdéséről. Bpest, 1914. 24. l.; v. ö. Concha, 245.
[49] Halász szerint Simor még a minisztérium kinevezése előtt emlékiratot terjesztett a király elé, amelyben kifejtette, hogy a főkegyúri jog az apostoli királynak személyesen gyakorlandó joga. Itt tehát a felelős kultuszminiszter közbejöttére — sem javadalmi, sem iskolai,

Míg a fenti követelések az egész magyar püspöki kar érdeklődésének homlokterében állottak, felmerült még egy óhaj a prímás részéről, de ez már nem találkozott püspöktársai rokonszenvével. Ez a konkordátum törvénybeiktatásának kérdése volt. Simor itt tulajdonkép Róma kívánságát képviselte: a pápa 1867. jún. 22-i allokuciójában annak az óhajának adott kifejezést, hogy a magyar püspökök, az osztrákokhoz hasonlóan törekedjenek az egyház jogait és a konkordátumot megvédeni.[50] Az alkotmány szünetelése idején megkötött s a magyar püspöki kartól is elismert konkordátum az alkotmányosság helyreállta után csak úgy talált volna általános elismerésre, ha a magyar törvények közé becikkelyezik. Épp ezért a bécsi nuncius sürgetésére[51] Simor a püspöki kar előtt ennek az eszméjét vetette föl.[52] Ismeretes, hogy Simornak, mint Thun Leó tanácsosának a konkordátum létrejötte körül szerepe volt s így érthető, hogy nem idegenkedett annak törvénybeiktatásától s erre a linzi béke becikkelyezésében látott analógiát. A püspöki kar azonban egyértelműleg más véleményen volt. Először utaltak arra, hogy a konkordátumnak életbeléptetése Magyarországon magyarellenes és alkotmányellenes cselekedet volt s mint ilyen gyűlöletes volt és marad is: a konkordátum nevének említése is már országos gyűlöletet zúdítana a püspöki karra. De a linzi béke analógiáját sem találták helytállónak, amennyiben ez új jogokat biztosított a protestánsoknak, viszont a konkordátum csak a katolikus egyháznak Ausztriában élvezett ősi jogait biztosítja — ehelyett tehát elegendő a magyar katolikus egyházat ősi jogainak élvezetében törvényileg biztosítani. A prímás a püspöki kar egyértelmű állásfoglalását látva — az értekezleten jelenvoltak közül senki sem szólt a terv mellett — elejtette indítványát s a «cum honore sepeliatur» álláspontjára helyezkedett.

sem kinevezési ügyekben — nincs szükség. Azt indítványozta, hogy az uralkodó főkegyúri jogait a prímás közbejöttével gyakorolja. E memorandumot állítólag Deák Ferenc 1867. február 8-i személyes felvilágosításai tették hatástalanná. Halász Imre: Egy letűnt nemzedék. Bpest, 1911. 314. sk. Halász okmányilag alá nem támasztott értesülésére Concha is hivatkozik, de Forster levéltári kutatások alapján készült műve nem tud róla. V. ö. Concha, 245. Halásznak idézett feljegyzései még igazolásra szorulnak.

[50] Forster, 131; Concha, 245.

[51] U. o.

[52] A szóbanforgó püsp. értekezlet jegyzőkönyvét lásd Függelék, 1. E jegyzőkönyveket használja, helyenkint szószerint Forster (131.) is, bár nem hivatkozik forrására. V. ö. még Függelék, 17.

Ebben valamennyien egyetértettek s elhatározták, hogy a Szentszéket magánúton világosítják fel arról, hogy a konkordátum felújítása Magyarországon nem lehetséges, megkísérlése rendkívül gyűlöletes volna, de egyúttal fölösleges is. Az emlékiratot a püspöki kar megbízásából Haynald szerkesztette meg és személyesen vitte Rómába.[53]

KÖZBEN MEGINDULTAK az autonómia tárgyában a **püspöki kar**[54] tárgyalásai is. Először Eötvös kezdeményezésére készítettek egy autonómiai tervezetet. Az itt rögzített elvek értelmében az autonómia venné át az iskolai és a vagyon-ügy kezelését. Két tanácskozó szervet állítottak be a tervezetbe: egy egyházközségit és egy országosat, vagyis a főtanácsot. Az előbbi kezelné a templomi és iskolai alapítványokat s vagyont, a másik kezébe kerülnének a kormánytól azok az ügyek, amelyeket azelőtt az ú. n. egyházi és iskolai bizottmányok kezeltek.[55]

A püspöki kar Eötvössel Haynald révén állandó kapcsolatban volt. *Haynald döntő szerepet játszott* az autonómia kérdésében. Eötvös észrevételeit Haynald útján közölte a püspöki karral. Különvéleménye a kiindulópont különbözőségéből adva volt. A püspöki kartól indítványozott két tanács elegendő volt az iskola- és vagyonügy kezelése céljából: de nem elég liberális szemszögből, amely demokratikus, képviseleti alapon és szélesebb rétegek által történő ügyvitelt tartott kívánatosnak. Eötvös először csak egy harmadik tanácskozó szervnek, az egyházmegyei tanácsnak közbeiktatását indítványozta. Ennek lett volna az is a feladata Eötvös elgondolása szerint, hogy — a tanítóknak megadatván a képviselet — egyúttal az egyházmegyei közművelődési egyesületeket pótolja. Ezt Eötvös nagyon a szívén viselte.[56]

Eötvös az indítványozott javítások elfogadásának esetére hathatós *támogatását helyezte kilátásba.* Megígérte: oda fog hatni, hogy a katolikus egyház az alapokat és az iskolaügyet kezébe vehesse. Egyben türelmesen megvárta, hogy az autonómia ügye megérjék s biztosította a tárgyalások nyugodt menetét: ígérte,

[53] Az emlékiratot ismerteti Forster, 131. skk. V. ö. Concha, 247.

[54] A püspöki kar a kiegyezés utáni időben sűrűn folytatott tanácskozásokat. Ezeknek jegyzőkönyvei részben fennmaradtak. Lásd Függelék.

[55] Függelék, 2.

[56] U. o.

hogy a vallásüggyel kapcsolatos törvényjavaslatait csak azután terjeszti az országgyűlés elé, miután az autonómia ügyét már szabályozták.[57]

Felmerült egy «vegyes tanácskozmány» eszméje is az autonómia szervezetének megvitatására, azonban Eötvös ezt fölösleges hátráltatásnak minősítette. Inkább a nagyobb súllyal latba eső *magánvélemények* meghallgatását ajánlotta a püspöki karnak, amelynek illetékességét a kérdés intézésében egy percig sem vonta kétségbe. Felajánlotta közbenjárását az akkori legnagyobb tekintély, Deák Ferenc véleménye kikéréséhez is.[58]

Bármily barátságos állásfoglalást is tanusított Eötvös az autonómia ügyében, ez még *nem tudta a püspöki kar egy részének aggodalmait eloszlatni*. Több püspök nem minden aggály nélkül nézett az alakuló autonómia sorsa elé. Nem állapítható meg, hogy az autonómiával elsőízben foglalkozó értekezleten a püspöki kar milyen arányban döntött az autonómia ügye mellett. Ennek az értekezletnek jegyzőkönyve ugyanis sajnos hiányzik.[59] A következő ülések jegyzőkönyvei megvannak és ezek pontos képet adnak egyrészt az aggályokról, amelyek az autonómia ellen hangoltak egyes püspököket, másrészt azokról az érvekről, amelyek viszont döntően befolyásolták a püspöki kart az autonómia irányában.

Igy Papp-Szilágyi József nagyváradi g. sz. püspök a nov. 4-i értekezleten felszólal s bár kijelenti, hogy a távollétében hozott határozatot, amellyel a püspöki kar leszögezte magát az autonómia mellett, tiszteli, mégis fájdalmát fejezte ki azon út fölött, amelyre a püspöki kar lépett. Nemcsak veszélyes, hanem szokatlan és fölösleges intézménynek tartja az autonómiát, mert figyelmen kívül hagyja, hogy az egyházat isteni tekintéllyel a papság kormányozza. Profán elgondolásnak mondja azt, amely — mint Eötvösé — ily merőben emberi eszközzel akarja az egyházat megmenteni, figyelmen kívül hagyva az isteni gondviselést. E demokratikus rendszerről megállapítja, hogy a protestánsok táborába való, ahol a hatalom a népet illeti meg. A katolikus egyházban azonban nincs helyén. Nem bízik abban sem, hogy ezek az engedmények a világgal kibékítik az egyházat. Sőt, szerinte a javítás szükségességének elismerése csak a régi vádak igazolása. Nem tartja jó ajánlólevélnek a radikális tábor tapsait, amellyel az autonómia ügyét kíséri. Gyakorlatban

[57] U. o.
[58] U. o.
[59] A jegyzőkönyvek közül az első öt hiányzik.

pedig ellenzi Eötvös javaslatát az egyházmegyei tanácsokat illetőleg, mert e tekintetben Róma álláspontjára helyezkedik.[60]

A hercegprímás sajnálattal veszi tudomásul Papp-Szilágyi nyilatkozatát, mely szerinte félreértésen alapul. A tervezett engedmények egyedül az egyházi vagyon és a nevelésügy körül forognak. Ezek addig sem voltak a püspöki kar kizárólagos joghatósága alatt, valójában a kormány kezében vannak, ebből pedig nagy veszély származhat. Tehát tanácsosabb, ha a kormány helyett a vegyes tanácsok kezére bízzák azokat. A tervezett két tanács átveheti az iskola- és vagyonügy kezelését, ez nem érinti a katolikus egyház alkotmányát. Nem látja be, hogy miért nem lehet a híveket bevonni az egyház világi érdekeibe, amelyekre nézve valódi hasznot hajtanak. Végül hivatkozik arra, hogy hasonló intézmény Erdélyben már régóta létezik. Ami pedig az egyházmegyei gyűlést illeti, kijelenti, hogy zsinatokat ő sem akar. Addig csak választó gyülekezeteket tervezett egyházmegyénkint (az országos tanács tagjainak megválasztására), de az élet úgy látszik ennél többet, valóságos törvényhozó tevékenységet követel. Ettől sem fél, sőt sok jót vár tőle, így pl. a püspöki tekintély emelését. Példaként az elemi tanügyre hivatkozik. E téren a püspök addig csak olyan közeg volt, amelyen keresztül a leveleket továbbítják. Az elemi tanügy körül véglegesen határozó egyházmegyei tanács élén a püspök bizonnyal több befolyással fog bírni.[61]

Simornak ez a megnyilatkozása, valamint a következők, nem igazolják Eötvös aggodalmát, amellyel az autonómiát Simortól féltette. Montalemberthez intézett leveléből csendül ki ez. Simort egyházi, Haynaldot minden tekintetben kiváló férfiúként jellemzi,[62] akitől sokkal többet várt az autonómia megvalósítását illetőleg s ezért az első puhatolózó lépéseket nem Simornál, hanem Haynaldnál és a hasonlóan szabadelvű Bartakovics egri érseknél tette meg.[63] A konkordátum kérdésében nem, de az autonómia ügyében egyformán foglal állást a püspöki konferencián Simor és Haynald, a különbség kettejük közt nyilvánvalóan az, hogy Simor a parancsoló szükségességnek engedve, az egyház érdekében teszi, Haynald pedig Eötvös liberális koncepciójával rokonszellemű meggyőződésből.

Lehet, hogy Eötvöst az az aggodalom vezette, hogy Simor autokrata, aki más kezdeményezését, ha még oly közérdekű is,

[60] Függelék, 2.
[61] U. o.
[62] Concha, Függelék, 296.
[63] U. a. 304.

nem támogatja. Volt ilyen felfogás a papság körében is az «oligarcha-prímásról».[64]

Haynald is hozzászól a kérdéshez. Nem tagadja a veszélyt, de épp azt akarja az autonómiával elhárítani. Reméli, hogy az egyházi vagyon kezelésében addig tapasztalt hibákat orvosolni, a tanügyön pedig lendíteni fog az autonómia. Az alapokat már csak azért is ki kell venni a kormány kezéből, mert immár nem lehetetlen, hogy a kultuszminiszteri tárca nemkatolikus kézbe kerülhet.

Ami az egyház kifosztásának veszélyét illeti, azt válaszolja, hogy ismeri a korszellem irányát. Ezt nem fogják megjavítani azzal, ha semmit sem tesznek — ellenkezőleg, azt reméli, hogy elejét veszik a fosztogatásnak, ha a világi hívek veszik pártfogásba az egyházi vagyont. A püspöki karnak a szükségleteket ismerve, nem szabad visszariadni az áldozatoktól. A maga részéről ezerszer inkább szűkölködő paptársaival osztja meg jövedelmét, mintsem hogy az a kormány prédájává legyen.

Amikor pár nap múlva szóváteszik a kiszivárgott részletek vagy csupán merő kombinációk alapján meginduló izgatásokat, Haynald ismét megnyugtatólag hallatja szavát. Csüggedő s újból a bizalmatlanságra hajló püspöktársait figyelmezteti, hogy a reformok korában élnek, amelyek egyházi viszonylatban époly elkerülhetetlenek, mint politikai téren. Helyesli Eötvös felfogását, amely az állami közigazgatás terén is az autonómia elvét alkalmazza: a község dolgában a község, a megye dolgában a megye határozzon.[65]

Haynald rögzíti elvi álláspontját: Az idők szavát és hívei óhaját megértve kész megosztani velük az ügykezelést — s az adott engedmények korrektivumaként csak a vétójogot követeli a püspök számára, hogy ezzel esetleges egyházellenes határozatokat tudjon megakadályozni.[66]

Tehát a vallásalapok és vagyonügy kezelését, az iskolaügyben való illetékességet kívánta a püspöki kar s ennek érdekében az egyházközségi, egyházmegyei és országos tanácsok megállapításával teret kívánt nyujtani a világiak közreműködése számára. De *óvatos álláspontra* helyezkedett velük szemben: csak ½—½ arányban kívánta a világiak részvételét a papoké-

[64] V. ö. Ernyei Lajos: Három magyar prímás: Simor János, Vaszary Kolos, Csernoch János. 1867—1927. (Amint én ismertem őket.) Év és hely n. 5. és 11. l. U. a.: A pálya végén. Kézirat gyanánt. 1917. H. n. 52. l.

[65] Függelék, 3. [66] U. o.

val szemben, továbbá végső ellensúly gyanánt alkalmazni kívánta a vétó jogát.[67]

Többre nem terjedt ki a püspöki tervezet. A kinevezés ügyét — a tulajdonképpeni autonómia egyik lényeges tartozékát — nem kívánta érinteni. Itt nem kívánt szerepet az autonómia számára, hiszen legjobban szerette volna az 1848 : XX. t.-c. 7. §-ának eltörlését, illetve legalább azt, hogy a kinevezési jogot a király a kormány közbejötte nélkül gyakorolja, tehát csak a püspöki kar tanácsával éljen és mellőzze a miniszteri ellenjegyzést. Ebben az ügyben a püspöki kar megbízással küldi a prímást a király elé. Simor remélte, hogy a király az egyház irányában annyiszor tanusított engedékenységénél fogva teljesíteni fogja a püspöki kar óhaját. Sőt úgy tartja, hogy a kormány is mellőzni fog minden olyan rendszabályt, mely a katolikus autonómiával ellenkezik, hacsak lehetetlenné nem akarja azt tenni.[68]

November végére elkészül a püspöki kar autonómiai tervezete, amelyet Eötvös tanácsához híven kiadnak tekintélyes világiaknak hozzászólás végett. Közben a sajtót élénken foglalkoztatja a kérdés.

BÁRMILYENEK IS voltak a hivatalos igények, bármilyen tartózkodó volt is egyes püspökök álláspontja az autonómiával szemben : Eötvös kezdeményezése után már a megvalósítás, illetve a kezdő lépések megtétele elől elzárkózni többé nem lehetett. A lavina, amelyet Eötvös megindított, nem volt megállítható. Mitől nőtt ez hatalmassá és magával ragadó erejűvé? Most is, és a mozgalom további során is világosan látszik, hogy itt nem más játszott közre, mint a **közvélemény.**

Ez követelte már 1867. őszén is — mindig hangosabban, mindig sürgetőbben — az autonómia megvalósítását. Talán legbeszédesebben mutatja ezt, ha nem is az ellenséges, vagy legalábbis ellenzéki szellemű sajtót, hanem a püspöki karhoz közelálló és anyagi támogatását élvező *Idők Tanuját* idézzük. Ez már szeptemberben írja, hogy rég meg kellett volna valósulnia az autonómiának,[69] majd örömhírként közli, hogy megadták az erdélyi katolikusok önkormányzatát, de hangoztatja, hogy «állandóságra ez intézmény erdélyi megyénkben úgy szá-

[67] Függelék, 3.
[68] U. a. 7.
[69] IT, 1867. szept. 11., 19., 27. stb.

míthat biztosan, ha Magyarország többi püspökségeiben is létrejövend.»[70] Természetes, hogy sürgetései mellett bizalommal várja a püspöki kar döntését.[71] December végén jelenti, hogy a püspökök tanácskozásuk eredményét előzetes beleegyezés végett a király elé terjesztették, éppúgy, mint a miniszterek is szokták a törvényjavaslatok országgyűlés elé terjesztése előtt.[72] E hír tudvalevőleg tévedésen alapult, mert a tervezetet előkelő világiaknak adták át hozzászólás végett s hivatalos felterjesztésről nem lehetett szó (legföljebb bizalmas tájékoztatásról). A közvéleménynek más berkeiben azonban, amint a következőkből kitűnik,[73] e hír és a püspöki karnak elnyúló tanácskozásai, amelyeket a liberális és radikális kritika a maga laikus módján sérelmezett, mert zárt ajtók mögött s a nyilvánosság kizárásával folytak — nem kis rosszalást és idegességet váltottak ki.

Az autonómia kérdésének *napirenden tartását* nagyban elősegítette egy új katolikus orgánum, a Zoványi Mihály szerkesztésében megindult «F ü g g e t l e n L a p o k».[74] Ezzel a *liberális*

[70] IT, 1867. november 27.
[71] IT, 1867. november 7, december 5.
[72] IT, 1867. december 31.
[73] V. ö. 88. l.
[74] A *Független Lapok* (FL) az autonómiai mozgalom kezdő szakaszának legértékesebb s eddig szinte kiaknázatlan forrása. Török K. érinti futólag cikkében, egyházellenes lapnak tüntetve fel (KSz 1893, 371. skk.) s Concha Gy. mint a nemzeti demokratikus egyház lapját említi (i. m. 249.). A lap beható tanulmányozása arról győzi meg az olvasót, hogy a fenti megállapítások a forrás hiányos ismeretében gyökerező tévedések. (Concha szerint pl. a lap hetenkint kétszer jelent meg, holott ötnegyedéves fennállásának mozgalmunk szempontjából jelentősebb szakán [v. ö. a következő fejezetet], a fejlődésnek kritikus szakában, 1868 első felében, napilap volt s így hatott a közvélemény útján a mozgalomra. Az sem áll, hogy a lap *Szabad Egyház* címen folytatta Zoványi szerkesztésével működését, hanem mint látni fogjuk, a mozgalomnak egy másik jelentős szakán *Autonomia* címmel, s pálfordulása ekkor következik be, viszont ezért Zoványi vissza is vonul s a *Szabad Egyház* szerkesztésében nem vesz részt. [V. ö. 8. fejezet.]) A lap püspöki égisz alatt indult, kezdetben pásztorlevelekben is ajánlották. Mint a liberális-katolikus világi elem és alsópapság lapja helyt adott különféle — sokszor névtelen — cikkeknek és leveleknek olvasóközönsége részéről. Ezek liberális álláspontjuknak megfelelően sokszor inkább csak az alkotmányos, szabad kritika határait vették tekintetbe, mint az egyházfegyelem és tekintélytisztelet parancsolta szűkebb korlátokat. A szerkesztő többnyire jelezte is, ha a beküldött cikk nem a lap véleményét fejezte ki. S bár a lap irányában bizonyos fejlődés észlelhető: hangja később merészebb, ellenzékibb lesz, még utolsó szakában sem lépi túl az igazhitűség és egyházhűség határait. Döntő súllyal esik a

katolicizmus magyar földön a sajtóban állandó képviselethez jutott. A lap elsősorban az alsópapság liberális és demokratikus felfogású rétegének hírlapja volt. Papi szerkesztője nyiltan megvallja, hogy a katolicizmusnak konzervatív és liberális irányzata között választva nem a középutat választja, hanem «tiszta öntudattal» lépett lapjával «az úgynevezett *szabadelvű katholikus eszmék sorompóiba.*»[75] «Katholicizmus és haladás nem ellentét» írja zászlajára ;[76] azon ügy pedig, melynek «előidézésére és létrehozására . . . munkássága egész erejét szenteli», nem más, mint az autonómia.[77]

Mindjárt megindulásakor a kat. egyház méltánytalan helyzetének megváltoztatása érdekében tör lándzsát. Ennek érdekében szerinte első lépés a kat. egyházi és világi elem egyesítése. Az egyház erőben nyerni fog, ha az új viszonyok között *korszerű szervezkedéssel* helyezkedik el. Ez az elhelyezkedés és ennek *életképes szerve* a nyolcmilliós magyar katolikusság legfontosabb és egyetemes érdeke.[78]

Az új lap állandóan napirenden tartja az autonómia kérdését s a konzervatívoknál semmivel sem kevesebb határozottsággal követeli a tarthatatlan helyzet megváltoztatását. Úgy látja, hogy a belügyek terén «első és legfontosabb a kath. kérdés.»[79] Szerinte az állam, a nemzeti szabadság érdeke sem tűrheti, hogy a kat. egyház fölötti hatalom a kormány kezében állandósuljon.

Az ellenjegyzés kérdésében sem kevésbbé határozott az álláspontja a konzervativokénál. A vallásegyenjogúság sérelmének tartja, hogy a miniszter a katolikusoknál befolyást gyakorol a kinevezésekre, a protestánsoknál nem. Hogy a 48-as törvényekbe ez az ellentmondás becsúszhatott, azt szerinte «az akkori rohamos eljárás ténye mentheti», de 1867-ben, amikor van idő a megfontolásra «vagy ki kell törvényeinkből törölni a vallás szabadságának, teljes egyenlőség és viszonosságának frázisait a XX. czikkben — vagy azt korunk exigentiájának ismerve valósággá tenni s emancipálni a vallást is teljesen az államhatalom befolyása alól s visszaadni önmagának».[80] A 48-as püspöki kar álláspontját fogadja el s követeli a kegyúri jog személyes gyakorlását az ellenjegyzés kikapcsolásával «s ha ez nem történhetnék, a jog visszaszáll az egyházra magára, melytől az kiszármazott».[81]

A lap vezetése az *autonómia kérdését kifogástalan katolikus szellemben* kezelte s minden liberális és ellenzéki színezete mellett sem sértette a dogmát és egyházfegyelmet.

latba a *Religio* szerkesztőjének, a Pázmány-egyetem teológus rektorának akkori ítélete : a lap «bár baloldali színezetű, mégis korrekt katholikus irányú». (Rel. 1868. II. 378. sk.)

[75] FL, 1867. dec. 21.
[76] FL, 1867. dec. 5.
[77] FL, 1867. nov. 30.
[78] FL, 1867. okt. 1.
[79] FL, 1867. okt. 10.
[80] FL, 1867. dec. 28.
[81] FL, 1868. jan. 22.

Hangoztatta, hogy «két szempontot szem elől soha és semmi esetben téveszteni nem szabad; először azt: hogy a katholikus egyház pozitiv isteni institutio lévén alapítójától nyert egyházi szervezetében semmi lényeges változást, vagy módosítást nem tűr, és másodszor: hogy ezen egyházban... csak egyetlen törvényes hatalom létezhetik», amelynek jogcíme és gyökere az isteni alapítású szervezetben rejlik. Tehát «ferde felfogás és soha törvényesen nem érvényesíthető postulatum volna», ha valaki az autonómia rendezésénél a püspöki kar kezdeményezési jogának mellőzésével más úton akarna eljárni, vagy ha valaki azt gondolná, hogy az autonómia a püspöki kar beleegyezése nélkül megszervezhető.[82]

Ezekre és hasonló nyilatkozatokra azért volt szükség, mert — mint majd látni fogjuk, — hangzottak el oly radikális hangok is, amelyek a püspöki kartól elvitatták a kezdeményezés jogát, és gyökeresen akarták az egyház szervezetét megváltoztatni.

Mindazonáltal félreismerhetetlenül végigvonul a lapon *liberális és demokratikus színezete.* Elejétől fogva hangsúlyozzák, hogy az autonómia alapjául a 48-as Emlékiratot ismerik el, amely kimondotta, hogy a fejedelmi pártfogástól megfosztott egyháznak hívei védelme alá kell húzódnia. Vagyis oly szabadelvű autonómiát óhajt, amely a hívek nagyobb mértékű bevonásán alapul, tehát teljesen Eötvös elgondolását teszi magáévá. A püspöki kar tartózkodó magatartása e tekintetben — már a tanácskozások elhúzódása révén is — egyszer csak kipattant. A FL ekkor — anélkül, hogy forradalmi hangot ütne meg — nyiltan az Emlékirat álláspontjára helyezkedik s az alsópapság felfogását képviseli:

«Csakugyan létezik differentia az alsó papságnak az autonomia körül képzelt óhajai és azon formák között, melyekben hír szerint az autonomiát alkotják... Mi a legjobbat várjuk... Egész, valódi autonomia ma még sokat segít; félszabály, hiányos rendszer elronthatná a jövő sikerét örökre.»[83]

Mindinkább előtérbe nyomul a lap *ellenzéki jellege* is. Az vitathatatlan, hogy e tekintetben az egyház, a magyar katolicizmus sanyarú helyzetén javítani akaró jószándék vezette, akár az egyházi közállapotok orvoslása, akár az államtól való függetlenítés tekintetében. Ez utóbbi érdekében — mint majd kitűnik — küzdött a főpapok választásáért, az előbbire vonatkozólag dícséretére válik az a törekvése, amellyel már ekkor küzdött az ú. n. *sekrestyekatolicizmus ellen.*

«Mi azt akarjuk, hogy az evangélium szelleme a templom falain kívül, az egyház, vagyis a papság körén túl, elhasson a társadalom min-

[82] FL, 1867. okt. 22. [83] FL, 1868. jan. 5.

den rétegébe, az állami és culturai élet minden ágába. Akarjuk, hogy a haladás és a fejlődés szövetségesét ismerje föl a vallásban... Bele óhajtanók vonni a papságot e társadalmi alkotások zömébe.» Magasabb érdekből a papságtól az «áldozatok netovábbját» követeli. Emelkedjék műveltsége európai színvonalra, tudományban, sajtóban, szószéken, iskolában tünjék ki egyaránt — legyen «élő igéje az evangéliumnak»...[84]

A veszély abban rejlett, hogy a FL hasábjain egymásután láttak napvilágot levelek az ország különböző részeiből, világiaktól és alsópapságtól egyaránt, amelyek időnkint elég erős, elkeseredett bíráló hangokat hallattak. Nem hiányoztak ugyan mérséklő megjegyzések, megnyugtató válaszok, — de egy-egy fullánk csak megmaradt a közvéleményben. Ezért figyelmeztették a lapot jóakaró pap-olvasói s óvatosságra intették.

Az egyik elismeri, hogy a szerkesztők «correct katholikus politikát követnek» s egyházi vezércikkeik a «hitelvek sérthetetlenségének határai között mozognak» megnyerő módon. Hanem a mérget a lap «nem a szerkesztőségi irodából, hanem a vidéki íróktól hozza.»[85]

Különösen két dolog adott alkalmat az ilyen cikkek és levelek megjelenésére. Az egyik az *egyházreform* kérdése az egyházfegyelem tekintetében. A liberális álláspont itt természetszerűleg nyilvánult meg abban a törekvésben, hogy az egyház külső formáit összhangba akarta hozni a korszellemmel. Ilyen értelemben került szóba a papi ruha, a bajuszviselet, liturgikus nyelv és coelibátus kérdése, szinte kivétel nélkül beküldött levelekben, cikkekben. A szerkesztőség elvszerűen hirdette: «mi minden józan irányú reform-czikknek nyitvatartjuk a FL-kat.»[86] Bizonyos, hogy ez a törekvés sokakat joggal elidegenített és alkalmat nyujtott a többi katolikus napilapnak az amúgyis nagy erővel megindult támadásokra, amelyek az ilyen cikkekben csak újabb tápot kaptak. Ezek a sokszor a személyeskedés legvégső határáig tévedő tollcsaták mindjobban és jobban hozzájárultak az érzelmi ellentétek növeléséhez.

Azt azonban meg kell itt jegyeznünk, hogy a *«nemzeti egyház» gondolatától távol volt a Független Lapok*. Ezt azzal a beállítással szemben kell hangsúlyozni, amely szerint a FL a nemzeti egyház gondolatának jegyében indult meg.[87] Ez csak a FL második utódjánál, a *Szabad Egyház*nál állapítható meg, de ott is csak később, a vatikáni zsinat hatása alatt. A FL-nál erről még nincs szó. Szerepelnek ugyanis frázisok autonómiáról, melyet a «hazafiság emelt a vallásosságnak»[88] és ehhez hasonlók; de ugyanakkor

[84] FL, 1867. nov. 16.
[85] FL, 1867. dec. 17.
[86] FL, 1868. jan. 25.
[87] V. ö. Concha, 249.
[88] FL, 1868. márc. 17.

elvszerűen visszautasít minden olyan törekvést, amely Róma alól akarná felszabadítani a magyar katolikus egyházat. A «nemzeti egyház» mozgalmának pedig ez a nyiltan bevallott célja. «Róma a kath. egyház záróköve. Ez oly hitágazat, mely nem téphető ki a Credo szövegéből a nélkül, hogy az összes hitágazatok, mint azokat a kath. egyház vallja, halomra ne dőljenek.» Megállapítja, hogy a «nemzeti egyház tervét . . . kath. földön hitágazati szakítás nélkül keresztülvinni nem lehet.»[89]

A másik ellenzékieskedésre csábító alkalom — ami azután már közvetlenül beletartozik mozgalmunk történetébe — a *püspöki kar tanácskozásainak elhúzódása* s a titoktartás homálya, amely ezeket a kíváncsi közvélemény elől fedte, továbbá a tanácskozásoknak — természetszerűen — zárt jellege, a világiak «kirekesztése».

Igy azt írják, hogy «a mint ma már népre alkotmányt octroyálni nem lehet, úgy «rólunk, nélkülünk» egyházi szervezet sem állhat elő».[90] Majd: «Nem szeretünk jósolgatni, de igen félünk, hogy majd Roma deliberante Saguntum perit . . .»[91] Időnkint egész elkeseredett hangok hallatszottak. Egy falusi plébános írja a FL-kat lerendelő püspöki titkárnak a zárt ajtók mögötti tanácskozásokra célozva: «Minden pap, aki püspökéhez fiúi bizalommal nem fordul . . . . kiáltván: Salva nos perimus! ugyanannyi ellensége a kath. ügynek . . .»[92] Egy nagyváradi levél pedig a püspöki tanácskozásokat egyenesen fikciónak minősíti.[93]

Mialatt még egyházi körökben is ily irányban fejlődött a hangulat a püspöki karnak — a kultuszminiszter s más világiak ismételt meghallgatása s a hozzászólások következtében eszközölt újabb és újabb változtatások miatt — lassan elhúzódó tanácskozása, érthető okokból óvatos és el nem hamarkodó magatartása következtében, addig a radikális oldalon legkevésbbé sem kesztyűs kézzel bolygatták meg az autonómia kérdését. Az *1848* c. lap radikális-szabadkőművesi álláspontját nagyjából, némileg mérsékeltebb hangnemben a *Századunk*[94] vette át. Egyházi téren alapelve a gyökeres egyházreform.

Az egyházi bajok főforrását az egyházi szervezetben látja; az érdeklődés hiányát a protestánsokkal ellentétben a papság kasztszerű elzártságában (coelibátus) és a népnek a jogokból

[89] FL, 1868. jan. 11.
[90] FL, 1868. jan. 3.
[91] FL, 1868. jan. 28.
[92] FL, 1868. febr. 1.
[93] FL, 1868. jan. 3.
[94] Az Egyenlőségi-Kör közlönye. Lapvezér Klapka György. Munkatársa Toldy István (ő írta többnyire a lap egyházi vonatkozású cikkeit).

való kirekesztésében látja megindokolva. Ezen kell tehát elsősorban segíteni; e reformokkal «nemzeti egyházzá» kell tenni a magyar egyházat «és rövid idő alatt meg fog szűnni a kath. polgárokban mostani részvétlenségök egyházi ügyeik iránt.» Ezt azonban nem akarja szerinte a püspöki kar, amely zárt ajtók mögött tanácskozik. Figyelmezteti, hogy a nép, ha el is tűri a korlátlan hatalmat, de részvétet nem fog tanusítani iránta, sőt az első alkalommal megkísérli a menekvést a «püspöki absolutismustól.»[95]

A *Századunk* nem autonómiáról, hanem «*emancipációról*» beszél. Erre az uralkodó egyház ugyancsak rászorul — írja —, mert a «szolgaság egyháza». «Ennek oka nem a népben, hanem a hierarchiában rejlik» s ennek a szolgaságnak véget kell vetni, azaz emancipálni kell az egyházat Róma, az állam és a hierarchia hatalma alól. Ezt egy nemzeti zsinatnak kell végrehajtania.[96]

Tiltakozik az ellen, hogy a katolikusok a protestánsokra hivatkoznak. A protestáns egyházak «minden idegen külföldi hatalomtól» függetlenek. Ezért kell az emancipáció Róma hatalma alól. De kell az állam hatalma alól is, amelyhez a katolikusok «a függés különböző szálaival vannak hozzákötve». A legfontosabb azonban az emancipáció a belszervezet tekintetében. Más felekezetek híveinek beleszólásuk van egyházuk ügyeibe, «csak mi katholikusok vagyunk rabszolgákként kizárva» . . . A papság, mely gyakran a hívek nélkül, sőt ellenökre jut «az egyházi hatalom szédítő magasságú polcaira» korlátlan abszolutizmussal intézkedik. «Nyáj vagyunk a szó teljes, lealázó értelmében.»[97] (Ez állandóan visszatérő szólam.)

Ezek a sorok — *Toldy István* tollából — a legrövidebben jelzik a radikálisok óhajait az autonómia ügyének rendezésével kapcsolatban. Az egyházreform kérdése — teljesen rokon az *1848* hasábjain megjelent programmával[98] — egybekapcsolódik az autonómia kérdésével. Horváth Mihály elképzelésében láttuk első nyomait az itt is szereplő s már szélsőségesebben jelentkező törekvésnek, amely azután végig jellemzi a radikálisok álláspontját az autonómiával kapcsolatban: kívánják az autonómiát, de a katolikumot szinte teljesen eltüntető radikális egyházreform árán.

A liberális-katolikusoknak középső és a radikálisok szélsőbaloldali iránya mellett a szélsőjobboldali álláspontot, az ortodox-katolikus felfogást *Palásthy Pál* képviselte oly erővel és intranzigenciával, hogy nemsokára kénytelen volt kellő hátvéd hiányában a fegyvert letenni. Hajthatatlan elvi

[95] Sz-k, 1868. jan. 4.
[96] Sz-k, 1868. jan. 15.
[97] U. o.
[98] V. ö. 52. l.

konzervativizmusa, elszánt harciassága és lobogó tennivágyása következtében nemcsak Eötvössel került összeütközésbe, hanem a püspöki karral is.[99]

Palásthy ugyanis, mint láttuk, *áthidalhatatlan ellentétet* látott a katolicizmus és a liberalizmus között. Ennek gyakorlati következményét abban találta, hogy a liberalizmus jegyében született új magyar kormányrendszer és parlamentarizmus szükségkép összeütközésbe került a katolikus érdekekkel. S mivel nemcsak, hogy nem hitt a két álláspont összeegyeztethetőségében, hanem a minden megalkuvástól írtózó gerincessége nem akart békés kompromisszumról, halogató taktikázásról, kényelmes passzivitásról hallani. Úgy érezte, hogy csak két lehetőség van az egyház számára: a harc vagy a szolgaság.

Vállalta a harcot. Éveken át küzdött elszántan a toll fegyverével a liberalizmus ellen és sürgette az egyház égető kérdéseinek megoldását. A kiegyezést követő időben egyre inkább azt kellett tapasztalnia, hogy a harcban magára marad. Azt várta a püspököktől, hogy legalább elvi tekintetben magukévá teszik a *Religió*ban hirdetett álláspontját s nyilt melléállásukkal erkölcsi támogatásukat nyujtják. De csak egyetlen tagja a püspöki karnak — Haulik György bíboros — írt Palásthynak helyeslő sorokat. Fájdalmasan érintette ezzel szemben Palásthyt a liberális sajtó pártolása (a *Független Lapok* ajánlása körlevelekben, Hatala-Zoványi *Egyházi Lapjai*nak támogatása az egri érsek részéről), különösen pedig a liberális *Idők Tanuj*ának nyilt pártfogolása. Az akkori közvélemény ezt tekintette a püspöki karhoz közelálló napilapnak, ezért kétszeresen kínos lehetett Palásthyra, hogy ez a lap nyiltan Eötvös mellett foglalt állást.[100]

A liberális vonatkozáson kívül Palásthy más szempontból is ellentétet látott a püspökök és a saját felfogása között. Ő az egyházi élet egész területét felölelő, a részletekig apróra kidolgozott terv szerinti katolikus tevékenység megindítását tartotta szükségesnek. Ebben a szellemben vezette lapját, ugyanakkor azonban panaszosan jegyzi fel, hogy «az egyházi élet mezején

[99] A következőkben Palásthynak «Emlékül s igazolásul» címmel írt s halála után napvilágot látott feljegyzéseire támaszkodom (közzétette Némethy Lajos a *Magyar Sion* 1902. évfolyamában «Posthumus feljegyzések Palásthy Páltól» címmel, 101—110. l.), amelyeket röviden már Concha is felhasznált (Concha, 224. és 241.).

[100] IT, 1867. júl. 24. és aug. 25. Vö. Concha, 242. — Az IT liberális irányára még jellemző: «Tagadhatatlan, hogy az egyháznak az államtóli különválasztása az egész nyugati culturának egyik alapelvét képezi». IT, 1867, nov. 12.

néma hallgatást, teljes tétlenséget»[101] kell tapasztalnia, mert «a püspökök jónak látják időzni».[102]

Úgy érzi tehát, hogy *a lapszerkesztéstől vissza kell vonulnia:* «Mikor én elveimmel magamra hagyatom, mikor a püspökök szabadelvű irányban indulnak, lapirodalmi munkámnak létalapja elveszett».[103] Ellenkező esetben két lehetőség nyílott előtte: folytatni a küzdelmet és ezzel izgatónak látszani mind a polgári, mind az egyházi hatalommal szemben, mert meggyőződésére hallgatva annak azt kellett volna mondania, «hogy igazságtalanul cselekszik, ennek pedig, hogy bűnösen semmit sem cselekszik»[104] vagy az ellentéteket elkendőzni és közömbös dolgokról írva a felszínen mozogni. Ez utóbbi árulásnak tűnt fel szemében, amit utálattal hárított el, — de az előbbire sem vállalkozhatott: nem kerülhetett nyiltan szembe a püspöki karral, de mint egyetemi tanár a kormánnyal sem.

Visszavonulásakor búcsút mond olvasóinak és búcsúcikkében «öt éven át szórt nyilait egybefogva röpíti»[105] Eötvös és a liberalizmus ellen. Visszalépése valódi okait nem tárhatja fel a nyilvánosság előtt, ezért igazolásul az utókor számára saját lappéldányához kézzel hozzáírja mindazt, ami elkeseredett szívét nyomta, de közölhető nem volt. Félrevonulásának már ismertetett indokait azért adja, hogy már eleve elhárítsa magáról a felelősséget a bekövetkező csapásokért — ezeket biztosra vette a szerinte egyedül sikerre vezető harcias konzervativizmus és egyházi aktivitás feladása miatt.

Ezért félreérthetetlenül nyomatékozza a püspöki karnak kompromisszumokra hajlamos álláspontjával szemben saját álláspontját: «alkalmazkodás, simulgatás az egyháznak sem jogait, sem vagyonát nem menti meg»,[106] sőt ez szerinte «dicstelen» magatartás,amely rövidesen «szolgaságra, teljes odaengedésre, ellenállás nélküli vonszoltatásra változik».[107]

Elkeseredett csalódottságában sivárnak látja a jelent, de még *sötétebbnek festi a jövőt.* A jelenben úgy látja, hogy a nagyrészt hajlottkorú püspököket a kormány «hízelgései» és «hazug hitegetése»[108] mellett az öregkornak természetes békés hajlama tartja vissza a harctól, de visszariasztotta őket az is, hogy sokan hazafiatlanságnak minősítették az újonnan meginduló alkotmányos életnek egyházi panaszokkal való megzavarását. A jövőt

[101] Palásthy, 103.
[102] U. a. 105.
[103] U. a. 103. sk.
[104] U. a. 105.
[105] Concha, 223.
[106] Palásthy, 109.
[107] U. a. 106.
[108] U. a. 104.

azért látja sötétnek, mert a püspökök öregedésével a védekező erő gyöngülésétől tart ugyanakkor, amikor a liberalizmus támadó ereje egyre növekszik; biztosra veszi, hogy az öreg püspökök helyébe majd a «politikai s pártérdem» vagy «szolgai készség»[109] s nem az egyházi erény fog új, liberális püspököket juttatni, a papság körében a liberális sajtó izgatása szakadást fog előidézni és az emelkedés lehetősége mindig többet és többet fog közülük a liberális oldalra csábítani. Ezzel a főellenség, amely ellen ő küzdött, befészkeli magát az egyházba s megrontja... Palásthy Kassandra-jóslata állami szolgaságba jutott, belsőleg meghasonlott és Róma ellen lázongó magyar egyházat jövendöl és felelős vezetőire, a zsidókra kimondott szentágostoni ítéletet akarja ráolvasni: «temporalia amittere metuebant, aeterna non cogitaverunt, ideo utrumque amiserunt» s hozzáfűzi: «Ez a mi jövőnk».[110]

A megfelelő emberanyag hiánya miatt bekövetkezett sikertelenség szülte elkeseredés prizmáján keresztül természetesen torzítva látta Palásthy a jelent és a jövőt is. Kétségtelen, hogy a veszély nagy volt s a liberalizmus valóban komoly sebeket ejtett a magyar katolikus egyház testén. De, ha Palásthynak nem is sikerült a liberalizmus ellen a magyar katolicizmus erőit sikeresen mozgósítani,[111] sötét jóslata szerencsére nem vált valóra, mert néhány évtized múlva mások diadalra vitték az általa kényszerűségből félbeszakított harcot.

Palásthy mint a hittudományi kar tanára folytatta tovább működését s az autonómia-mozgalomban, mint látni fogjuk, tevékenyen részt vett. Utóda a *Religio* szerkesztőségében teológus tanártársa, a mérsékeltebb, békésebb hajlamú *Pollák János* lett. A katolikus elvi álláspont sértetlen megtartásával, de erősen gyöngült konzervatív szellemben folytatja alatta pályafutását a *Religio*. Igy politikai tekintetben nyiltan közelít a liberális álláspontho z. Az új szerkesztő elődjével ellentétben — bár egyéni nézeteként — így ír: «... több biztosítékot látunk a fölségnek és nemzetnek egyaránt felelős minisztériumban, mint csakis a fejedelemnek egyéni vallásosságában, ezt II. József példája eléggé tanusítja.»[112] Protestáns részen világosan felismerik, hogy itt nem egyszerűen egyéni nézeteltérésről van szó s hangoztatják, hogy e nézet «csak annyiban egyéni, amennyiben oly egyén

[109] Palásthy, 107.
[110] U. a. 109.
[111] V. ö. Rel. 1902. I. 340. id. Artner, 415.
[112] Rel. 1868. I. 27. V. ö. Palásthy ellenkező véleményét 71. l

választatik, aki annak helyességéről meg van győződve, a máskép vélekedő pedig nyugalomba tétetik».[113] Itt örülnek, hogy a nekik annyi gondot okozó, harcias Palásthyt békésebb utód váltja föl. A *Religio* kérlelhetetlen elvi harca liberalizmus és protestantizmus ellen jóidőre valóban megszűnt.

A közvéleménynek eddig vázolt fejlődésében az 1868. év elején akkor következik be irányváltozás és élénk visszahatás, amikor a püspöki kar munkálata elől félrelibben a függöny. Ezzel a mozgalom új szakához érkezett.

[113] PrEIL 1868, 536. — Az autonómia kérdésének protestáns részről történt elvi megítéléséről később lesz szó. V. ö. 136. l.

VI. FEJEZET.

Az autonómia-eszme hármas változata.

A FEJLŐDÉS ÚJ SZAKA: SÜRGETÉS HELYETT KRITIKA. — AZ 1868-I ERDÉLYI STÁTUS-GYŰLÉS: KAPCSOLATAI MOZGALMUNKKAL. A GYŰLÉS LEFOLYÁSA. ELLENTÉTEK ÉS KÜZDELMEK. FOGARASSY MIHÁLY A PÜSPÖKI JOGOK VÉDELMÉBEN. A KISEBBSÉG TILTAKOZÁSA. SZAKADÁS ÉS ESZMETISZTÁZÁS. FOGARASSY A KISEBBSÉGRŐL. HAZAI HATÁSOK. — A PÜSPÖKI TERVEZET KÖZLÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI. ISMERTETÉSE. KRITIKÁJA: KATOLIKUS ELVI ÁLLÁSPONT A RELIGIOBAN. BEHATÓ LIBERÁLIS-KATOLIKUS BÍRÁLAT. TÁRGYI KIFOGÁSOK: FÜGGÉS, TESTÜLETI ÖSSZEÁLLÍTÁS, JOGKÖR ÉS SZERVEZET. ELVI KIFOGÁS: «RÓLUNK NÉLKÜLÜNK». A RADIKÁLIS SAJTÓ KRITIKÁJA. — AZ AUTONÓMIA-ESZME HÁRMAS VÁLTOZATA: KÉT LÉNYEGES ELEME. AZ EGYHÁZIAS, LIBERÁLIS-KATOLIKUS ÉS RADIKÁLIS AUTONÓMIA-ESZME ELTÉRÉSEI A CÉL, HATÁSKÖR ÉS SÚLYPONT TEKINTETÉBEN.

«AZ ALPHÁN már régóta túl vagyunk.[1] Többé már nem arról van az autonómia körül szó: lenni vagy nem lenni. Hanem arról: így lenni és nem amúgy lenni.»[2] Ezek a szavak a *Független Lapok* egyik tavaszi számának hasábjain világosan mutatják, hogy 1868. tavaszán már a mozgalom új szakában vagyunk.

Ugyanis 1868. február 4-én az *Idők Tanuja* egész terjedelmében közölte a püspöki karnak a királyhoz felterjesztett autonómiai tervezetét. Ez új helyzetet teremtett. Azelőtt az autonómia sürgetésétől hangos a közvélemény. Az

[1] E fejezet két kútfője: a sajtó és az erdélyi státusgyűlésnek Veszelytől kiadott irományai s jegyzőkönyve. Ez utóbbit használta Forster, röviden ismertetve a tervezetet s Fogarassy felterjesztésének legfőbb érveit. Ezen túl szükségesnek tartottam kitérni Fogarassy elvi megállapításaira, a kisebbség megítélésére csakúgy, mint a kisebbség felfogásának vizsgálatára nyilatkozatuk és cikkeik alapján. A gyűlés lefolyásának elvi szempontból fontos részleteit, mivel a jegyzőkönyvben nem találhatók, a legrészletesebb közlést adó kat. napilapból, a *Pesti Hirnök*ből vettem. A püspöki munkálat kritikájának ismertetése után idekívánkozik az autonómia-eszme hármas változatának elemzése az eddig tárgyaltak alapján. Az erdélyi kat. autonómiára v. ö. IV[68].

[2] FL, 1868. ápr. 5.

elégedetlenkedők azt terjesztik, hogy a püspöki kar nem akarja az autonómiát. A tervezet közlésével — ennek körülményeire még rátérünk — ismeretesekké váltak a püspöki kar szándékai. Nyilvánvaló lett, hogy nem akar kitérni az autonómia megvalósítása elől.

Minthogy azonban a püspöki kar nem úgy akarta megvalósítani az autonómiát, mint a közvélemény túlnyomó része, most a módozat kritikája kerül a napirendre s tart mindaddig, amíg a tervezet módosítást nem nyer. A kritikának még erős tápot adtak az erdélyi események. Ott ugyanis a státusgyűlésen épp autonómikus ellentétek mutatkoztak a püspök és a hívek között.

Mozgalmunkra nagy hatással[3] voltak az erdélyi események, épp ezért legelőször erre kell kitérnünk. Az 1868. febr. 9—15. között Gyulafehérvárott megtartott **erdélyi státusgyűlésen** rendkívül éles ellentétek merültek fel a világiak és a klérus között, különösen a püspöki joghatóság kérdésében, ami azután az ujságok bő közlései nyomán erősen foglalkoztatta az anyaország közvéleményét. A mozgalom minden tényezőjére, a közvélemény minden rétegére nagyon tanulságos volt ez a gyűlés. Az erdélyi püspök intranzigens, szilárd, jogaiból mit sem engedő álláspontja sejtetni engedte a hazai mozgalom ellenzékével, hogy a püspöki kar mennyire fog ragaszkodni eredeti álláspontjához; viszont a püspöki kar az erdélyi példán okulhatott s számba vehette, hogy az anyaországban is legalább ugyanakkora, — sőt az ottani kudarc láttára felbőszült szabadelvűek részéről még nagyobb harcra számíthat; aminthogy valóban erős hullámzásba hozta a szabadelvű közvéleményt az erdélyi eset, de különösen bő anyagot nyujtott a radikális tábornak, mely szinte szórta a tüzet a magyar püspöki karra. Ezért helyénvaló itt a behatóbb tárgyalás.

Az erdélyi gyűlés alapjául három tervezet szolgált: a nemrég közzétett s nem végleges magyar püspöki munkálat, az erdélyi püspöknek hasonló szellemű tervezete és egy, több kolozsvári státustag készítette szabadelvű munkálat. Ez elvileg nagyrészt megegyezett az anyaország szabadelvűinek felfogásával.

[3] E hatás tényére Forster (136, v. ö. még 78—82) mutatott rá; részleteket közöl az elfogadott tervezetből a kisebbség óvásával és a püspök felterjesztésével. A gyűlésen lefolyt nagy küzdelmet, a hatás mibenlétét közelebbről már nem érinti. Ez a hirlapi közleményekből állapítható meg; legrészletesebben a *Pesti Hirnök* febr. 14—márc. 1. számában.

Zoványi a FL elismerő vezércikkében írja, hogy e szabadelvű munkálat «szelleme teljesen kielégítő». Gyakorlati szempontból csak azt rója fel, hogy az egyházközségi és kerületi tanácsokra nem terjeszkedik ki,[4] holott az autonómia éppen ezeken kezdődőleg — mint helyesen megjegyzi — csakis alulról fölfelé épülhet ki. Elvileg csak a püspöki kinevezés megtartását kifogásolja ; hogy miért, később kitűnik.[5]

A gyűlés már rossz kilátások között indult meg. A világiak, s ezt látva a papok is külön tanácskoztak előtte, ami a kölcsönös bizalmat nem növelte.[6] *Fogarassy Mihály* megyéspüspök megnyitóbeszédében[7] körvonalazta a követendő alapelveket. Hangsúlyozta, hogy a püspöki joghatóság nemcsak a «ius in sacris», hanem a «ius circa sacra» tekintetében is illetékes ; továbbá, hogy a protestáns consistoriumok nem szolgálhatnak mintául, végül, hogy a világiak nem külön pártként vesznek részt a tanácskozáson, hanem mint az egyház fiai, s ezért óva inti a világiakat és a papságot a versengéstől. A tárgyalás alapjául szolgáló javaslat kidolgozására húsztagú bizottságot küldenek ki. Ez ki is dolgozza, de *nem a püspöki, hanem a kolozsvári szabadelvű tervezet alapulvételével.* Érthető, hogy ez nagy izgalmat keltett. Még az előterjesztés előtti külön papi tanácskozáson kijelenti a püspök, hogy «készebb bármit elszenvedni, mint a hierarchiából folyó és az egyház változhatlan elveiben gyökerező jogokat feladni».[8] Különben is utal arra, hogy Erdélynek az anyaországgal való egyesülése bevégzett tény s ezért «egyházilag is oda kellene gravitálni» s inkább a magyarországi püspöki tervezetet elfogadni, mint attól egészen különbözőt alkotni. Tehát törekvése oda irányult, hogy ne is vegyék tárgyalás alá a bizottsági tervezetet. Ezért az első közös tanácskozás alkalmából komolyan felteszi a kérdést, hogy a munkálatot elfogadják-e alapul. Mikor látja, hogy a többség nem zárkózik el elvben a megvitatás elől, mégegyszer nyomatékosan figyelmezteti a gyűlést a kérdés nagy horderejére. «Ha keresem — mondotta[9] — e munkálatban *a kath. püspököt, sehol sem találom.*» A javaslat «új rendszert, új alkotmányt» akar az egyházba be-

[4] Az előzetes konferencián kiderült, hogy ezt a már saját elveik szerint megválasztott egyházmegyei tanáccsal akarták pontosan meghatározatni. V. ö. PH-k, 1868. febr. 14.

[5] FL, 1868. febr. 11.

[6] PH-k, 1868. febr. 18.

[7] Szószerint közli az értékes, az ortodox álláspontot szépen kifejtő beszédet a PH-k, 1868. febr. 18. ; Rel. 1868. I. 137. sk.

[8] U. o.

[9] U. a. febr. 21.

hozni s lelkiismeretükre hivatkozik, amikor kérdi tőlük: van-e ehhez joguk? «A kath. egyházban ily önállólag rendelkező hatalom nem adatik. Vannak dolgok, melyekbe a világiak is belé szólhatnak, de *soha meg nem engedhetem, hogy az Istentől adott hatalmat kezemből kiragadják*, csupán a misemondásra szorítva, az iskolai és nevelési ügyekből kizárjanak ... A *püspököt minden hatalomtól megfosztják*. Ki tudja, mi a kath. anyaszentegyházban a püspök, — az *ily munkálatot el nem fogadhat*.» Végül határozottan kijelenti: «a püspököt egyházjogi állásában megingatva és lealázva látom, azért a munkálatot ily szellemben és szerkezetben el nem fogadhatom, valamint azt egy jó katholikus sem fogadhatja el.»[10]

Mikor azonban a bizottság elnöke, a nagytekintélyű s kétségtelenül jószándékú *Jósika Miklós báró* felszólalásában megdöbbenve fogadja «az anathemát» s kijelenti, hogy a világiak nem akarják az Egyház kárát s készek a kifogásolt részek megváltoztatására, mert annak még a gondolatától is távol vannak, hogy a püspököt befolyásától vagy állásához méltó tekintélyétől megfosszák, a javaslatot a *vita alapjául elfogadták*, de a püspök újból kijelentette, hogy jogairól le nem mond s új alkotmányt, mely nem egyezik az eddigivel, nem hajlandó elfogadni.[11]

A küzdelem így a püspöki joghatóságot érintő lényegesebb paragrafusokra maradt. Igy mindjárt az elsőnél kitört. A javasolt első pont szerint az erdélyi státus «saját ügyeit az őt törvényesen megillető autonomia folytán önállólag s függetlenül intézi».[12] Ehhez azután betoldást javasoltak, hogy az a püspök eddig is gyakorolt jogait és befolyását biztosítsa; majd ezt önálló, első vagy utolsó paragrafusként akarták megszavaztatni. A püspök ragaszkodott ahhoz, hogy legalább egy paragrafus biztosítsa jogait; Jósika báró a katolikusok jó szellemében és ragaszkodásában látja ennek biztosítékát. A mind élesebbre forduló vitának szavazás vet véget: csak elenyésző szótöbbséggel, 44 szavazattal 39 ellen[13] sikerült az eredeti szövegezést elvetni. «A szavazás eredménye mint egy nehéz golyó gurult végig további tárgyalásainkon» írja a gyűlés papi tudósítója. Később azután újabb küzdelem árán sikerült az elvetett paragrafus helyébe újat megszavaztatni a következő ülés alkalmával, mikor az ellenzék látta a püspök hajthatatlan

[10] PH-k, 1868. febr. 21.
[11] U. o.
[12] U. a. febr. 22.
[13] Veszely, (2. r. 60.) szerint 42 : 35 arányban.

állásfoglalását — késznek mutatkozott a gyűlés feloszlatására — s ez lett az 1. §: «Az erdélyi megyés püspöknek az egyházi és országos közügyekből folyó jogi és hatósági köre az e szabályzatokban foglalt határozatok által nem érintetik és teljes érvényben fenntartatik».[14] Ez azután az egész javaslat püspökellenes élét legalább elvben elvette.

Vita volt még az egyháziak és világiak képviseltetési aránya körül; a papság egy része a püspöki javaslatban — a magyarországi munkálathoz hasonlóan — érvényesülő paritásos képviseletet akarta. Hogy ez ekkor már mennyire túlhaladott álláspont volt, mutatja, hogy nagy többséggel elvetették, mert a papság tekintélyes része a világiakkal együtt ellene szavazott.[15]

A legkomolyabb vita a státusgyűlés jogkörét tárgyaló 53. § körül folyt.[16] A javaslat alapján e jogkör vagyoni és iskolai ügyekben szinte kizárólagos volt.

E § lényegesebb pontjai: *c)* «A státusgyűlés rendelkezése alá tartozó iskolai, egyházi és alapítványi vagyon kezelésére nézve az irányelveket megállapítja s az egyházi főtanácsnak utasításba adja». — *d)* «Az alapvagyon szerzéséről, eladásáról, átváltoztatásáról végérvényesen határoz.» — *e)* «Átveszi az összes oktatás- és nevelésügyet.» — *f)* «Az erdélyi katholikus tan- és nevelési ügy felett önállólag intézkedik»; az alsó-, közép- és felsőfokú kat. iskolák «ügyei és érdekei fölött őrködik és intézkedik» mind anyagi, mind szellemi tekintetben. — *g)* Általában a státusgyűlés rendelkezése alá tartozó vagyoni és iskolai ügyeket érdeklő «minden elvileges és lényeges intézkedések csak a státusgyűlés jóváhagyásával történhetnek».[17]

A püspök erősen tiltakozott e javaslat ellen, «mely a sekrestyén kívül mindentől megfosztja»[18] s ezért ünnepélyesen kijelentette, hogy ha elfogadnák, kötelességszerűen óvást fog emelni ellene. Ezért kérdi, elfogadják-e, vagy nem? Komoly, elszánt fellépése nagy hatással volt. Nagy többséggel elvetették az eredeti szövegezést. De mikor az újonnan javasolt §-ba az «önálló intézkedés» helyett az 1. §-ban biztosított püspöki jogkörre való hivatkozás mellett azt akarták felvétetni, hogy a státusgyűlés a püspökkel «egyetértőleg» intézkedig, elkeseredett küzdelem tört ki. Ebben ugyanis az ellenzék burkolt püspöki «vétójog» kimondását látta. Érveltek azzal is, hogy a püspök a gyűlés feje lévén, attól el nem választható és azzal szembe nem állítható. Végre hosszas, fárasztó vita után nagynehezen, 42 szavazattal (kizárólag papság) 35 ellenében (közte két papi szavazat) sikerült meg-

[14] PH-k, 1868. febr. 22.
[15] U. a. febr. 24.
[16] U. a. febr. 26.
[17] U. o.
[18] U. o.

szavaztatni a módosítást. A szavazat kimenetele paraszthajszálon függött ; 9-en nem szavaztak (8 papi és 1 világi követ ; nyilván a szabadelvűbb papi követek, akik nem akartak a püspök ellen szavazni). E szavazásnál már a világiak egyöntetűen szembehelyezkedtek a püspöki álláspontval, mellette csak a papság szavazott.[19]

A világiak elkeseredése akkor hágott tetőpontra, mikor a vita utolsó napján indítványozták a püspöki tervezet 60. §-ának változatlan átvételét utolsó, 66. §-ként. Ez a püspök és a státusgyűlés viszonyát szabályozta s ellenzéki felfogás szerint «illuzóriussá tette» az egész autonómiát.[20]

E § értelmében «a megyéspüspöknek az egyházakra és iskolákra, alapítványokra, növeldékre eddig gyakorolt befolyása és hatásköre sértetlen és érintetlen fentartatván» hivatali viszonya a főtanácshoz úgy alakul, hogy a kérvények, jelentések, hivatalos iratokat ezentúl is hozzá intézik, ő teszi át véleményezése mellett tárgyalás végett a főtanácshoz. Minden egyenesen az egyházi főtanács elé terjesztett «fontosabb tárgy elintézés előtt vele hivatalosan közöltetik, a rendelvények véleménye és ajánlata tekintetbe vételével hozatnak», a főtanács intézkedéseit átiratban tudatja a püspökkel, aki az érdekelteket hivatalosan értesíti ; végül a püspök intézkedéseivel szemben «felebbező folyamodványokat az egyházi főtanács el nem fogad».[21]

A szavazásnál élesen kettévált a világi és papi elem : 42 papi szavazattal 37 világi szavazata ellenében szavazták meg a javaslatot (nem szavazott 5 papi és 2 világi követ).[22]

Az eddig is elégedetlen liberális, és mint a püspök megállapította, szabadkőműves szellemű[23] világiak ekkor türelmüket vesztették és a következő napon *óvást* emeltek. Ezt írásban terjesztették a kultuszminiszter elé. Óvásukban az eredeti bizottsági tervezet alapjára helyezkednek s tiltakozásukat bejelentve a három újonnan beiktatott — 1., 53. és 66. — § ellen, annak alapján kérik az autonómia életbeléptetését.

A kisebbségi nyilatkozat[24] elvi jelentőségű mozzanataira rá kell mutatnunk. «Leginkább megdöbbentette» őket — írják — az 53. § megszavazása. Ebben a papság részéről jelen volt többségnek azt a törekvését látják, hogy «a kormány által gyakorolt hatóság tettleg megszüntessék ugyan, de ezen hatóság csak akként ruháztassék át a kath. statusgyűlésre, hogy ez mindent csak a püspök, ki különben is mint első, a leglényege-

[19] PH-k, 1868. febr. 26 ; v. ö. Veszely 2. r. 60.
[20] PH-k, 1868. febr. 27.
[21] Veszely 2. r. 62.
[22] U. a. 63.
[23] Függelék, 14.
[24] Veszely 2. r. 59—63.

sebb befolyást gyakorolja a statusgyűlésre, egyetértésével intézhessen», de ez az egyetértés a vita során «annyira beléegyezésnek magyaráztatott», hogy amiben a püspök egyet nem ért, még ha a gyűlés minden tagja is hozta a határozatot «érvényre nem juttathatik». Nyugtalanítónak tartják a püspök kijelentését, hogy a püspöki hatalom dogma, viszont nem hallották, hogy annak határa meddig terjed, továbbá azt a kijelentést, hogy «a kanoni törvények a világiaknak semmi jogot nem adnak» azért, mert «ezután még annyi befolyás sem marad fenn a világi elemnek, a mennyit a világi katholikusokból és az időszerinti püspökből alakult kath. commissióban, melyben a püspöknek csak egy szavazata volt, gyakorolt». Aggodalommal látják, hogy a világiak és gyermekeik közé s az alapítványok fölé «egy hatalom állíttatik, mely azt követelhetné, hogy a gyermekeink nevelése körüli intézkedésekre a vallási mellett minden egyéb irányban több joga van, mint az atyáknak és az alapítóknak».

Laikus liberális szemléletükre igen jellemző ez utóbbi aggodalom, amely az egyház és hívei közé ékelődő «idegen hatalmat» lát a püspöki hatalomban. Természetes, hogy teljesen elvetik a tiltakozásukba szószerint beiktatott 66. §-t, amely az egyházi főtanácsnak csak annyiban enged szabad mozgást, «a mennyiben az időszerinti püspök tért engedni akar» s amelyben a püspök intézkedései «annyira sérthetleneknek állíttatnak», hogy még fellebbezésnek sincs ellenük helye a főtanácsnál.

Mindebből azt látják, hogy a státusgyűlés és a főtanács «a nélkül, hogy a körébe tartozó dolgokat illetőleg önállóságra jutna, még sokkal inkább megszoríttatni czéloztatik» mint az addig létező «kath. commissio», amit bizonyára sem a kormány, sem a király nem akart s «a mibe a kath. status soha belé nem egyezhetnék».

A kisebbség a hazai sajtóban is hallatta szavát. Felszólalásaiban kül nösen az állapítható meg, hogy elgondolásukban az autonómia nagyrészt politikum: az alkotmányos életben érvenyesülő szabadságeszméket és jogokat akarták ott is érvényesíteni, a parlamentáris elvet az egyházi életbe bevinni. Eötvös emelkedett liberális-katolikus elgondolásában állandóan szerepel az egyházi állapotok javítása, a hitközöny megszüntetése — az erdélyi kisebbségnél ez alig kerül szóba.

Alkotmányos érzületüket sérti az 53. §. Ennél a lengyelországi, és szabadelvű szempontból gyűlöletes vétójogra gondolnak. A FL-ban meg is írja a kisebbség egyik tagja, hogy az «egyetértőleg» szó beiktatása ellen nem azért tiltakoztak, mert nem akarnak a püspökkel egyetértés-

ben intézkedni, hanem mert a státusgyűlés «saját intézkedései ellen nem akar vétó jogot adni a püspöknek».[25]

Politikai minták szerint gondolkodásukat jellemzően mutatja az a bírálat, amely a javaslat püspöki betoldásait azért kifogásolja, mert azok rendeltetése, hogy az alapokat a kormány kezéből a hívek támogatásával kivegyék, «de azok egy másik absolut hatalom, a püspökség kezeibe úgy tétessenek le, hogy azokba senkinek másnak a püspökön kívül szava, befolyása ne lehessen — ily alkotmányt nem kívánunk, a Scheinconstitutiók iskolájából átvett hasonló törekvéseknek ellenemondunk».[26]

Az erdélyi státusgyűlés sajnálatos eredménye az erdélyi klérus és a világiak között támadt *érzelmi szakadék* lett, aminek ezek nyiltan is kifejezést adtak. De megvolt a pozitív eredmény is az *eszmék és álláspontok tisztázásában.* A gyűlésen világosan kitűnt az alapvető elvi különbség a két fél között. A liberális világiaknak demokratikus eszméket, politikai analógiák megvalósítását célzó törekvéseivel szemben világosan mutatkozott a katolikus elvi alap is. Ez a gyűlés papi jegyzőjének, Veszely Károlynak szavaiban domborodott ki legélesebben: «*mi az autonomia? Egyházi független kormányzat.* Minthogy pedig az egyház tanító és tanulók, azért az egyházi autonomia e kettőnek függetlenségében áll; és minthogy e kettő együtt tesz egyházat, azért ha a kormány csupán a püspök kezébe tenné is le az autonomiát, akkor is csak autonomia volna, mert a püspököt, híveitől nem lehet elválasztani. — Az egyházi autonomia csak a kormánytól való függést zárja ki s nem a püspöktől valót».[27] Ilyen nyiltan nem fogalmazták meg eddig a püspöki kar képviselte egyházias álláspontot a liberálissal szemben. A sorok között olvashatóan erre a különbségre ismertünk rá már Eötvös és Simor levelezésében.[28] Természetes, hogy ha az egyház az autonómia lényegét a kormánytól független egyházkormányzatban látta, nem gondolhatott vele kapcsolatban semmiféle szervezeti változtatásra, reformra.

Az itt jelzett, nyilvánosság előtt elhangzott éles distinkció minden apró részletre kiterjedő gondossággal s egyszersmind a katolikus tan pontos körvonalazásával bontakozik ki *Fogarassy Mihály* püspöknek hosszú emlékiratában, amelynek kíséretében a státusgyűlés jegyzőkönyvét, a megszavazott szervezeti szabályzatot és a kisebbség különvéleményét a miniszterhez terjesztette.[29]

[25] FL, 1868. márc. 5.
[26] FL, 1868. márc. 10.
[27] PH-k, 1868. febr. 21.
[28] V. ö. 74. l.
[29] L. Veszely, 2. r. 63—85.

Fogarassy az ellentétek gyökerét a világi elemnek téves nézőpontjában látja. Ez már a kiindulásnál eltérítette őket az egyházi térről. Oly értelmet tulajdonítottak a kat. státusnak, hogy annak joghatóságát ki akarták terjeszteni az erdélyi egyházmegye egész kormányzatára, belefoglalva magát a püspöki kormányhatóságot, hogy a «püspök külön és függetlenül az egyházban ne intézkedhessék, hanem csak mint a kath. státusnak része». Mivel az egyházi autonómiát a hierarchiai kormány függése alól való szabadulásnak tekintik, ezért az állami kezelésben volt ügyeken kívül befolyásuk alá akarják vonni «kivéve csupán, azokat, mik a sekrestyéhez tartoznak, a püspöki kormányzat minden külső teendőit is». A püspököt és papságot nem az egyház kormányzatára rendelt testületnek tekintik, hanem «csak mint egyháztagokat, kik nem a gondozásukra bízott katholikus népet, hanem csak magukat képviselik a státusgyűlésben».[30]

Úgy látja, hogy a státusgyűlésben «katholikus parlamentet»[31] alakítottak és egyéb intézkedések is «a parlamentáris tanácskozási formákból vannak lehozva és . . . alkalmazva».[32] Ezzel szemben megállapítja, hogy «a népképviselet eszméje különben is csak olyan egyházra volna alkalmazható, melynek tana azt tartja, hogy a kulcsok hatalma az összes népre bízatott és ennek akaratából ruháztatik át az általuk meghívott egyházi személyekre», e tanítást azonban az egyház «mint eretnekit, nyilván kárhoztatja». Az egyház elvei szerint «nem a szám lévén döntő s a jog nem alulról terjedvén fölfelé» a státusgyűlésen is csak a paritás elvét lehetne papság és világiak között alkalmazni, mint az erdélyi luteránusoknál is, nem pedig kétannyi világival, mint a kisebbség akarta.[33]

Az igazgató-tanácsnak juttatott nagy hatalommal szemben a püspök megállapítja, hogy a katolikus vallás tanítása szerint nem alakítható oly testület, amely a püspöki hatalommal koordinált, vagy éppen fölébe kerül. «Ha tehát az egyház ügyeinek kormányzásában a püspök mellett nemcsak a papság, hanem a világiak is befolyást kívánnak gyakorolni, azt jogszerűen és békésen csak úgy lehet elintézni, hogy az egyház változhatlan szervezete általa sarkából ki ne forgattassék», tehát minden egyházi intézkedés csak a püspök «tudtával és beleegyezésével» történhetik.[34]

A részletbe menő kifogások nem tartoznak ide. Csak a

[30] Veszely, 2. r. 65. sk.
[31] U. a. 71.
[32] U. a. 72.
[33] U. o.
[34] U. a. 77.

püspök végső kérése: a miniszter ne engedje előbb életbeléptetni az erdélyi autonómiát, mint az anyaországit. Nem kedvez ennek sem az idő, sem a hely. Az idő: mert a modern koreszmék ellentétben állanak az egyházi felfogással, «az egyházi tekintélynek és hatalomnak nemcsak nem kedveznek, hanem annak háttérbe szorítását a jelenkor elutasíthatlan kívánalmai közé sorozzák,»[35] ezért kívánt a világi elem a püspöki hatalom fölött úgy osztozni, mint alkotmányos tényezők szoktak a király hatalmán. A hely azért nem kedvező, mert a püspöki hatalom rovására terjeszkedő törekvések a demokratikus szervezetű s Erdélyben «uralkodó» protestantizmusban bő tápanyagot találnak.[36]

Az erdélyi gyűlés nemcsak a tanulságok levonására volt alkalmas, hanem az anyaországban élénk érzelmi hatást váltott ki. A vezető egyházi köröket aggodalommal töltötte el, a szabadelvű irányt elkeseredett harcra ingerelte, az egyházellenes közvéleményt pedig gyűlölködő kifakadásokra késztette.

A FL is szélsőséges kifejezésekre ragadtatja magát: «... kimondatik a világiaknak, hogy nekik a kánonok szerint semmi jog nem competál. Ők meghivatnak s szívesen fogadtatnak — decorationak, mert a mai európai áramlatban jól veszi magát ki a világiak jogtalan nyája is a kíséretben. És a souverain nép, mely a koronával, Isten földi felkentjével hatalomban osztozik, mily jól veszi ki magát porig alázva a tiara előtt. Valóságos hildebrandi gondolat! Csakhogy a gondolat nem új, s pár századot megkésett, és azóta más világ lőn. A mi akkor méltó bámulatunk tárgya, az ma —».[37]

MINT EMLITETTÜK az autonómia-mozgalom új szakába lépett a püspöki tervezet megjelenésével. Azért kellett előrebocsájtanunk az erdélyi státusgyűlés ismertetését, mert a püspöki tervezet kritikája során lépten-nyomon utalás történik az erdélyi eseményekre és állásfoglalásokra.

A «püspöki munkálat» közlésének kiváltó oka a *Századunk* irányzatos cikke volt. Ugyanis bécsi tudósítója tollából főbb vonásaiban ismertette a király elé terjesztett püspöki munkálatot. A cikk természetesen a lap szellemének megfelelően kiélezte a «főpapok által ... hermetice elzárt ajtók mögött»[38] készített munkálat gyengéit. Megjegyzi azt is, hogy a kultuszminiszter a javaslat ellensúlyozására megtette a kellő felterjesztést. E rosszindulatú beállítás indította az *Idők Tanuját*

[35] U. a. 84.
[36] U. o.; v. ö. 66.
[37] FL, 1868. márc. 4.
[38] Sz-k, 1868. jan. 29.

a tervezet közlésére, melyet «kitűnő elaboratum»-nak nevez.[39] Mivel nyilvánvaló volt, hogy ez nagy megdöbbenést fog kelteni, a *Pesti Hirnök*[40] azonnal kijelentette «a leghitelesebb forrásnál kelt értesülés nyomán», hogy a javaslatot a püspöki kar elkészítette ugyan, de végleges megállapítása előtt szükségesnek tartotta egyes «kitűnő világi katholikus államférfiakkal véleményadás végett közleni», hogy indítványaiknak helyt adhasson.[41]

Bármint állott is a dolog, a *tervezettel napvilágra került a püspöki kar* — legalábbis nagyobb részének — *első állásfoglalása* az autonómiával kapcsolatban. Ez adott alkalmat arra, hogy a javaslat bírálata során az autonómia körül az eszmék tisztázódjanak. Erre leginkább a *Független Lapok* révén nyílt mód. Hasábjain szóhoz jutott a szabadelvű alsópapság, szóhoz a katolikus világi közvéleménynek az a nem kis része, amely a püspöki karral szemben inkább Eötvös liberális elgondolását tette magáévá s az egész mozgalomban a közepet képviselte, a jobboldalt pedig az *Idők Tanuja* és a *Pesti Hírnök* — ezek a püspöki kar támogatását élvezve, annak felfogását hirdették —, továbbá a katolikus elvi álláspontot képviselő *Religio*, amely nem helyezkedett a hivatalos felfogással szemben a feltétlen helyeslés álláspontjára, de az autonómia kérdését, a személyeskedések elkerülése érdekében is, csak ritkán érintette. A szélsőbalon a radikális *Századunkat* látjuk ; a többi lapok jórészt érdektelenek voltak, de amennyiben beleszóltak a kérdésbe, ez természetesen a liberális frontot erősítette.

A püspöki tervezet két részre oszlik. Az első, rövidebb, általános rész szól a vegyes egyházi tanácsok céljáról és szervezetéről. Cél : «a kath. templomi, ájtatos alapítványi, kegyes intézeti s iskolai vagyonra és tanügyre való felügyelés, ezek kezelése és ellenőrzése». Háromféle vegyes egyháztanácsról volt szó : egyházközségi, egyházmegyei és az országos főegyháztanács. Ennek végrehajtó és közigazgatási szerve egy állandó bizottság ; végső fokon az ötszemélyes főbb egyházi bizottság. A tagok egy része választás útján, másik része hivatalánál fogva lesz azzá. A választás csak a legalsó fokon, az egyházközségi tanács tagjainál történik közvetlenül ; ezek választják az al-

[39] IT, 1868. febr. 4.

[40] Török János szerkesztésében megjelenő, kifejezetten katolikus, konzervativ-arisztokratikus napilap, mely az akkori közfelfogás szerint a prímáshoz állott közel (a liberális Idők Tanuja Haynaldhoz).

[41] PH-k, 1868. febr. 4.

espereskerületi választókat, ezek az egyházmegyei tanács tagjait, végül ezek a főegyháztanácséit. Ezzel akarta a püspöki kar távoltartani a nem kívánatos elemeket: ezek a többszörös választási rendszer szitáján fennakadtak volna. Érthető a gondoskodó aggodalom, de az is, hogy a liberális közszellem ilyen választási módozatról nem akart hallani. Tetézte mindezt az a körülmény, hogy a hívek a papsággal egyenlő arányban szerepeltek, ami nemcsak a korszellem ellenkező óhajtásába ütközött, hanem az Emlékirattal szemben visszaesést s mintegy jogfosztást, az akkor adott bizalmi vótum megvonását jelentette a közvélemény felfogása szerint. Ezért a legtöbb villámot ez a pont vonta magára.[42]

A tervezet, vagy mint akkor hívták, a «püspöki munkálat» megjelenése nagy hatást váltott ki. A FL, mely kétkedéssel fogadta a *Századunk* előzetes közlését, az *Idők Tanuja* közleménye után így ír:

«Mi mély megadással hajlunk meg a Gondviselés előtt, ha e perczben megfogni nem is bírjuk utainak titkait. A koczka vetve van. Mi nem tekinthetünk mély illetődés nélkül, ha reményeink egy boldogabb egyetértés és őszinte sorakozás iránt szétfoszlanak. Ám zengjen fel az IT-ban a tömjénezés megszokott hymnusa, a mi füleinkben a magyar ősrégi egyházi szellemnek hattyúdala ez, mellyel a legközelebb mult időnek s az 1848-ki püspöki kar munkálatainak emlékét sírba teszik. Mi részünkről az elfoglalt téren híven s mozdulatlanul megállunk, s meddig lehet vívunk a magyar egyház függetlenségeért minden irányban . . .»[43]

A **«püspöki munkálat» kritikája** világosan elárulja a különböző irányok felfogását az autonómia kérdéséről. Közöttük különösen három álláspont az, amely éles körvonalakkal emelkedik ki a többi közül: az egyházias katolikus álláspont, a liberális-katolikus álláspont és a radikális álláspont. A közbülső, mint kevésbbé ismert, behatóbb tárgyalást igényel.

Az ortodox-katolikus álláspontot képviselő *Religio* a püspöki kar munkálatát tisztelettel fogadja, helyeselve bölcs előrelátását, hogy a többszörös választási rendszer segítségével a káros befolyást távoltartani igyekezett, de megteszi kifogásait is. Így fölösleges aggódásnak minősíti az ötös főbizottmány felállítását, mert ha ez «a közigazgatás és végrehajtás terén végső fokozatban mint legfelsőbb jog- és hatáskörrel bíró hatóság végzendi az összes ügyeket, az önkormányzatot igen könnyen veszélyeztethetné».[44] Helyteleníti továbbá a papság és a világiak

[42] IT, 1868. febr. 4.; részletes ism. ld. Forster, 141. skk.
[43] FL, 1868. febr. 5.
[44] Rel. 1868. I. 129.

számarányát.[45] Hangsúlyozza a «cselekvő factorok» közti egyensúly szükségességét, ami csak a világiaknak kellő, számuknak megfelelő képviseltetése révén fog helyreállni. Az egyháznak különben is támaszt kell a híveiben keresnie.[46]

«Nem magánérdek, hanem önfentartási ösztön hozza magával, hogy a kath. világiak befolyása lehetőleg biztosíttassék... Ez által világi híveink bevonatnak az egyház körébe, megismerik... szervezetét, tanítását és tevékenységét.»[47] A *Religio* is elismeri annak az ismeretes panasznak, hogy «nyáj vagyunk...», némi jogosultságát: «Kétséget nem szenved, hogy e tekintetben nem ártana szélesbíteni az önkormányzat talapzatát, aminthogy csakugyan tennünk is kell valamit, hogy t. i. egyházunk rendszerét kibékítsük a kor szellemével; miszerint belássák híveink, hogy a kath. egyház épen nem ellenzi, hogy a kath. világiak az ő ügyeibe beleszólhassanak, föltéve, hogy az egyház díszének, felvirágoztatásának ügyét valóban szívükön viselik».[48]

A liberális-katolikus kritika a legbehatóbban vette bonckés alá a püspöki tervezetet a *Független Lapok* hasábjain. Nemcsak a szerkesztő cikksorozatából, hanem a számos beküldött, világi és papi tollból származó cikkből, amelyek között szélsőséges hangúak is voltak, megállapítható a liberális-katolikus álláspont. Kifogásaikat négy főcsoportba foglalhatjuk.

Első kifogásuk, hogy a tervezet nem szabadítja fel az egyházat az *állami gyámkodás* alól, sőt még szorosabb függésbe hozza azáltal, hogy az egyházban korlátlanul rendelkező hatalmat alkot — a püspöki hatalmat (!) —, ez pedig a kinevezés révén az államhatalomtól függ. Az autonómia célja «szabad és független egyházat előállítani», amely az állami befolyástól «ép oly független, mint a protestánsoké».[49] E függetlenségnek pedig előfeltétele, hogy a főpapokat ne a kormány nevezze ki. Alapelve, hogy a püspököt válasszák, de mivel tudja, hogy ez egyelőre akadályokba ütközik, legalább a jelölésnél kívánja, hogy «a kath. értelmiségnek az egyháziak és világiak sorából nyomatékos befolyás szereztessék».[50] Helyteleníti azt is, hogy a püspöknek korlátlan joga van az alsópapság kinevezése körül.

«Ne csináljunk magunknak illusiót. Ha a püspököket és főpapokat a kormány nevezheti ki korlátlanul, ezek pedig az alpapság helyzetére döntő befolyással bírandnak egyedül, a papi rend mindíg szigorúan elkülönzött kasztot képezend, mely a világi elemekkel összevegyülni s a legintimebben összeforrni nem fog.»[51]

[45] Rel. 1868. 131.
[46] U. a. II. 137.
[47] U. a. 139.
[48] U. a. 153.
[49] FL, 1868. febr. 11.
[50] U. a. febr. 5.
[51] U. a. febr. 11.

Az 1848-as püspöki karra hivatkozik: ők voltak, akik az egyház függetlenségének feltételeként hirdették a papi állások betöltésére gyakorolt befolyás rendezését. «Ők voltak azok, kik a változott kormányrendszer mellett a kinevezéseket megférhetlenségnek nyilvánították, s kimutatták, miszerint a magyar király apostoli joga visszaesik az egyházra magára.»[52] E nélkül merő illúziónak tartja az autonómiát. A kinevezés kérdésének rendezése azért is szükséges, mert e nélkül a tanügy és egyházi vagyon nem vehető ki teljesen a kormány kezéből.

A *Századunk* támadását, hogy a püspöki tervezet korlátlan hatalmat ad a vagyon és iskola tekintetében az egyház kezébe, azzal utasítja vissza, hogy ha így volna «hozsánnát» zengene, hiszen épp az a törekvése, hogy amihez az egyháznak csalhatatlan joga van, kivegyék az állam kezéből, de a püspöki munkálat nem ezt teszi, sőt «ellenkezőleg a mi nem volt az államé soha . . . azt átadja maradandólag az államnak». U. i. megerősíti az alapok és az iskola körül a püspökök «döntő hatalmát, azonban kinevezésüket föltétlenül a kormány befolyása mellett régi állapotában hagyja».[53]

A FL tehát már egyedül a püspök-kinevezés változatlan megtartása miatt is teljesen elveti a tervezetet. Felteszi a kérdést, hogy annak elfogadása által teljesen «önálló és szabad» lenne-e a magyar kat. egyház? és «határozott nem-mel» kénytelen felelni, mert ha a tervezet az egyházi rend s ebben a főpapság hatalmát «erősebbé teszi az egyház világi ügyeiben is, mint valaha lehetett, de másrészről az egyházi rendet magát a polgári hatalom teljes rendelkezése alá adja».[54] A tervezet tehát «éppen az államnak kedvez, az egyház teljes alárendeltsége mellett és függetlenségének rovására».[55]

A második főkifogás az autonómiai *testületek összeállítását* illeti és a szabadelvű szellem érvényesülését hiányolja. Összehasonlítást tesz az erdélyi szervezettel és itt többségben látja a világi és választott tagokat. Ezzel szemben a püspöki munkálatban szerinte «a hatalom súlya az egyházi rendre s abban is a főklérusra van fektetve egészen, a többi csak díszítmény. E szerint az egyház nem más, mint a papságban a főklérus. Az alpapság befolyástalan, a világiak — a milliók — semmik».[56] Ez szerinte nem autonómia, hanem azon hatalom megerősítése és törvényesítése lenne, amely ellen az egész világon küzdenek.[57]

Már a számszerinti megoszlást sem találja megfelelőnek. 72 világi (45 válogatott képviselő, a többi patrónus) mellett 72

[52] FL, 1868. febr. 11.
[53] U. a. febr. 14.
[54] U. a. febr. 9.
[55] U. a. febr. 14.
[56] U. a. febr. 12.
[57] U. a. febr. 18.

egyházi (köztük 49 «főpap», idesorolva t. i. a káptalani tagokat és szerzetesfőnököket), vagyis a választott és kinevezett tagok aránya 45 : 99. A magyar katolikusok számát 8 milliónak véve, 177,000 lélekre jut egy képviselő, akit azonban közvetve választanak, három fokozatban (egyházközség, espereskerület, egyházmegye) s így a többszörös választás «nem óvja meg az ősválasztók reális képviseletét, hanem illusoriussá teszi a többszörös átszűrődések által».[58] Természetesen kifogás alá esik a paritás elve a világiak és papság között, mikor az országban 1000 hívőre csak egy pap esik.

A legfőbb hiba, szerinte a *világi hívek csekélyszámú képviselete*. Hiszen az autonómia lényegét abban látja, hogy az egyház az állam helyett most híveire támaszkodik. Az autonómia tehát nem más, mint «az államról az egyházra visszaállandó circa sacra jogoknak oltalom fejében megosztása a hívekkel».[59]

Ha a kormány helyébe ők léptek, «nem méltányos-e — kérdi —, hogy legalább annyiba vegyük híveinket, mint a kormányhatalmat tekintettük» s nekik «annyi befolyást biztosítsunk, mint amennyivel az államot felruházni az egyház sem hitelveivel, sem egyházi rendszerével összeütközőnek nem tartotta».[60] Az erdélyi püspöknek, aki kétségbevonta a világiak jogát, «circa sacra» az a «legegyszerűbb és megdönthetetlen válasza», hogy: «A koronás király és annak kormánya épen úgy világi, mint mi. Amibe eddig ők beleszólhattak, abba mi is a kath. elv sérelme nélkül beleszólhatunk».[61]

A püspöki munkálatban biztosított *jogkör* a vizsgálat másik tárgya. A két főkérdés itt az egyházi vagyon és a tanügy. Itt is kínálkozott az erdélyi szabadelvű tervezettel való összehasonlítás. Az erdélyi tervezet, mint láttuk, a tanügy tekintetében korlátlan rendelkezési és intézkedési joggal ruházza fel a közgyűlést, mind a tanrendszer, mind az iskolai alapítványi vagyon tekintetében. — A püspöki munkálattal szemben a FL erre az álláspontra helyezkedik, mert szerinte lehetetlen «a vallásegyenlőség és viszonosság korában a tan- és nevelési rendszer közvetlen megállapításáról kizárni az atyákat». A püspöki tervezet ugyanis a tanrendszer meghatározásának jogát nem adta meg. Erősen kifogásolja a püspöki munkálatnak az egyházi vagyon kérdésében elfoglalt álláspontját. Itt is az erdélyi tervezetre hivatkozik, mely hallgatólag elismeri és biztosítja a státus tulajdonjogát s ennek adja meg a korlátlan rendelkezési jogot. Ezzel szemben a püspöki munkálat a tulajdonjogot — a FL meg-

[58] Fl, 1868. febr. 16.
[59] U. a. márc. 20.
[60] U. a. márc. 19.
[61] U. a. márc. 3.

állapítása szerint — a főpapság kezében hagyja, kezeléséből kizárva az alsópapságot és világiakat, s csak az ellenőrzés jogát engedi meg nekik.[62]

«Ha valami napjainkban veszélyes, az az alapítványok körüli tulajdonjog iránt támasztott minden kétely és kérdés.» Oly időben, amikor a pápa is csak úgy tudja megtartani birtokát, hogy az «összes kath. világ birtokának nyilvánítja», akkor a koráramlatok ellen «csak a tulajdon szolidaritása az egyedüli mentőszer».[63]

Kifogások merültek még fel a tervezet ellen *alkotmányjogi* szempontból is. A FL már azért sem tartja megfelelőnek, mert nem tesz eleget annak az általános alapkövetelménynek, hogy a végrehajtó testület a törvényhozó testületnek egyenes kifolyása legyen, amely ennek tartozik felelősséggel. A tervezet u. i. a főtanács mellé rendeli a kebeléből választandó állandó bizottmányt. Természetesen, miként a *Religio* is, még inkább kifogásolja a FL az ötös főbizottmányt, amellyel az országos főtanács «hatalma paralyzálva van», mert az ötös főbizottmánynak «sem alárendeltsége, sem felelőssége nincs kimondva sehol» a főtanáccsal szemben. Lehetetlennek tartja, hogy a prímás, mint az ötös főbizottmány elnöke «felelősséggel és megbírálással járó megbízások teljesítője legyen».[64]

A püspöki munkálattal szemben az imént ismertetett tárgyi kifogásokon kívül *elvi* kifogást is emel a FL. Azt t. i., hogy a tervezet kizárólag a püspökök tanácskozásának eredménye volt. A szabadelvű alsópapság részéről egymásután látnak napvilágot erősebbnél-erősebb tiltakozások.

«. . . mi azt hisszük, hogy az alpapság, ha kell, még várni és tűrni fog, de e munkálatot el nem fogadja soha.» A FL-kal az 1848-as alapon kívánják az autonómia megvalósítását s ebben maguk mellett érzik a világi elemet.[65]

«Mi kimondjuk nyíltan és habozás nélkül — írja a fehérmegyei alsópapság több tagja —, hogy mi a püspöki kar munkálatát kiindulási alapul sem fogadhatjuk el, mert az alklérus határozottan alkotmányos érzülete — egy perczig sem hajolván meg ezen elvnek «sine me, de me» — fellázad ellene, mert ez már csírájában megfojtana minden szabadabb mozgást s minket, alpapságot, s a velünk jóakarólag közreműködő világi elemet csak az absolutismus bábjátékává aljasítanák.»[66]

A radikális sajtó azonnal élénk érdeklődéssel kezelte a püspöki munkálatot. A püspöki abszolutizmus dokumentumának tartotta, uralmi törekvései bizonyítékának.

[62] FL, 1868. febr. 13.
[63] U. o.
[64] U. a. febr. 16.
[65] U. a. febr. 14.
[66] FL, 1868. febr. 16.

A *Századunk* szerint «félreismerhetetlen azon törekvés: az 1848-ki törvények által megállapított kultusministeriumot lehetetlenné tenni azáltal, hogy minden teendői egy oly egyházi zsinathoz utaltatnának, melyben a főpapságé a döntő súly».[67] A szervezetre vonatkozólag megjegyzi, hogy ötszörös hierarchiai fokozatot állapít meg s ezzel biztosítja a főpapság túlsúlyát. Az alpapságnak ugyanis kevés képviselője volna, s a «négyes választás retortáján keresztül ment világiak még ezen alpapságnál is készebb szolgái volnának a püspöki karnak». Kiemeli, hogy az alapokat ki akarja a püspöki kar a kormány kezéből venni s ezek «egy állandó választmányra bízatnának, melyet az országos zsinat választ, de mely annak nem felelős. Ugyanily nem felelős, tehát korlátlan hatalmú öttagú főtanács állna a zsinat felett, mely akkor, midőn az együtt nem ül, tehát az év legnagyobb részében önhatalmúlag intézné a zsinat hatáskörébe vágó tárgyakat».[68]

A *Századunk* a püspöki munkálattal szemben, a legdemokratikusabb alapokra kívánja fektetni az autonómiát. Az összes egyházi állásokat a püspöktől le a plébánosig választás útján akarja betölteni: válassza a plébánost a nép, a püspököt a nép és a papság. A gyűlés kizárólag választott tagokból állana, világi többséggel, mindenben határozna, ami a dogma körén kívül esik, tehát egyházkormányzati és -fegyelmi ügyekben is. Végül azt kívánja, hogy az egyház mondjon le kiváltságos helyzetéről, állami javairól.[69]

A PÜSPÖKI tervezet kritikája és az erdélyi státusgyűlés teljes mértékben tisztázta az eszméket az autonómia körül. Úgy vesszük észre, hogy nagyjából az **autonómia-eszme hármas változatával** állunk szemben. A különböző világnézetű és felfogású irányzatok között eddig három emelkedett ki álláspontjának a többitől való éles elhatároltságával. Most megállapíthatjuk, hogy mindhárom álláspontón más-más autonómia-eszmét fogalmaztak meg maguknak s a kritika során mindegyik a maga elképzeléséhez méri, hasonlítja és ahhoz viszonyítva bírálja a püspöki kar tervezetét.

E három elgondolás: az egyházias, a liberális-katolikus és a radikális autonómia-eszme.

Láttuk, hogy az autonómia-eszme két lényeges alkatelme: az önálló, független egyházkormányzat és a világiak belekapcsolása ebbe.[70]

Mind a három elgondolás megegyezett abban, hogy akarta

[67] Sz-k, 1868. jan. 29.
[68] U. o.
[69] V. ö. FL, 1868. febr. 22.
[70] V. ö. 74. l.

az elsőt. A célzat tekintetében azonban már eltértek egymástól és még inkább a továbbiakban.

Az egyházias[71] elgondolás tisztán *egyházi érdekből*, kizárólagos jogvédelmi és jogbiztosítási célzattal akarta az *önállóságot*. Elsősorban, sőt *önmagában véve* — per se — *csakis ezt* akarta ;[72] a másik mozzanat csak másodsorban — per accidens — az elsőnek az érdekében szerepelt ez elgondolásban. Látnivaló volt ugyanis, hogy a világi hívek nagyobbmérvű bekapcsolása elől nem lehet kitérni, ezért szakítani kell az elzárkózással, ami lassan ugyan, de mégis megtörtént. Megemlítendő az is, hogy még az önálló egyházkormányzatnak sem gyökeres, az egész vonalon való keresztülvitelére gondolt egyelőre az egyházias irányzat. Igy pl. nem bolygatta a főpapi kinevezések ügyét, hanem *főleg az egyházi vagyonnak és tanügynek* állami kezelésből egyházi kezelésbe vételére gondolt. Elvszerűen zárkózott el mindenféle reformtól — a világiak bekapcsolásán kívül —, amit a korszellemre való hivatkozással követeltek sokan, mint pl. az egyházszervezet demokratikus átalakítása, részesedés a püspöki jogokban, papválasztás stb. Az egyházszervezet változatlanul maradván, minthogy ennek súlypontja a tanító és kormányzó egyházon, vagyis a püspöki hatalomban van, ugyanez áll az egyházias irány autonómikus elgondolására is : az autonómiával elnyerendő jogok hordozója elsősorban a püspöki kar, minden más csak engedmény, jogátruházás folytán : «iure delegato».

A liberális-katolikus elgondolás *nem egyedül s elsősorban* akarta az önállóságot, de még csak *nem is kizárólagos egyházi érdekből*. Feltétlenül s az első mozzanattal együtt követelték a másodikat, a világiak erősebb bekapcsolását éppen a cél érdekében. Ez nem merőben jogvédelmi, hanem a vallás befolyásának öregbítése (Eötvös), a *vallás és a haladás összeegyeztetése* a kor gyermekének meghódítása érdekében *(Független Lapok)*. E távolabbi cél érdekében szerepeltek egész *profán elképzelések* is : szabadságjogok, alkotmányosság, demokratikus

[71] Szándékosan kerülöm a liberális-katolikussal szemben kínálkozó konzervatív-katolikus jelzőt, mert e felfogás képviselői között liberálisokat is találunk (egyes püspökök, az *Idők Tanuja*). Az ortodox-katolikus sem megfelelő : láttuk, hogy a *Religio* és a püspöki kar álláspontja nem mindenben egyezett. Különböző érdekellentétek és adottságok kereszteződnek a világnézeti ellentétekkel s teszik a kérdést rendkívül bonyolulttá.

[72] V. ö. Veszely Károly jellemző szavait, 101. l.

eszmék meghonosítása mint közelebbi cél; valamint szerepeltek még egyéb profán (azaz nem egyházi) célkitűzések: kulturális, politikai érdekek szolgálata stb. Mindezzel már adva van az is, hogy ennek az elképzelésnek nélkülözhetetlen velejárója az egyházi szervezetnek némi *korszerű módosítása*, reformja, amely annak bizonyos demokratikus színezetet kölcsönözve, a haladó kor szellemével hozta volna összhangba: így pl. a püspöki joghatóság részleges átruházása, illetve az azon való osztozkodás, a vagyoni ellentétek kiegyenlítése az alsópapság anyagi helyzetének javításával, a hívek és papság beleszólása a főpapi állások betöltésébe s általában a parlamentáris elv érvényesülése az egyházkormányzatban (szavazás, többségi határozat stb.) Épp ez utóbbi körülmény teszi, hogy ha a püspöki kar legfőbb vezetését és irányítását el is ismerte ez az elgondolás, a külső egyházkormányzati ügyekben a súlypont mégis szükségkép a többségen, tehát az *alsópapságon és a hívek összeségén* nyugodott volna. A legjelentősebb szerep tehát így az alsópapságnak jut, mert a hívek tőle kapják közvetlen vallási irányításukat.

Nem lényegbevágó, hanem csak *árnyalati eltérések* vannak a (br. Eötvös József és a FL — tehát az alsópapság — képviselte) liberális-katolikus, s az egyéb szabadelvű világiak képviselte liberális felfogás között. Az eltérés a célkitűzés tekintetében a profán szempontoknak erősebb hangsúlyozásában s a jogok gyakorlatánál, a befolyás tekintetében a világi elem előtérbe nyomulásában mutatkozik. Ez azután egyeseknél oly erősen érvényesül, hogy felfogásuk már erősen megközelíti a radikálisokét, esetleg át is hajol abba. A liberális sajtó hasábjain (pl. *Pesti Napló, Pester Lloyd)* többször tapasztalhatjuk ezt. Mindenesetre felfogásbeli dolgokban nehéz éles határt vonni; de az is biztos, hogy a liberális-katolikusok és egyes más liberális világiak (erdélyi kisebbség,[73] országgyűlési képviselők,[74] Szilágyi Virgil[75]) felfogásában az említett, s a többi irányoktól élesen elkülönülő jellemző elemek felismerhetők.

A radikális elgondolás a liberálissal a reform szükségességének hangoztatásában megegyezik. Itt azonban már erős fokozati különbség van; azonkívül a célkitűzés tekintetében elvi különbség. A *célzat* ugyanis bevallottan és határozottan *politikai:* az egyház demokratikus szellemben történő gyökeres *átalakítása;* politikai kategóriák bevezetése; az egyházi hatalom

[73] V. ö. 99. l. skk.
[74] V. ö. 182. *l.* skk.
[75] V. ö. 239. l.

illetékességének a legszűkebb köre: a hit belső világára való korlátozása. Már a külsőségekben is megnyilvánuló — pl. egyházfegyelmi, liturgikus — dolgokban az egész közösség illetékes (a liberális-katolikus elgondolás itt csak javaslatok megtételét engedi meg). Minthogy pedig a nép választja a papjait is, sőt püspökeinek választásába is döntő súllyal folyik be (a papsággal együtt választ ugyan, de övé a többség) ebben az elgondolásban a népnek van a legnagyobb szerepe. Tekintve azonban, hogy a főcél politikum, a szabadságeszmének az állam minden rétegében való érvényesítése, s mivel az egyes felekezetek mint társadalmi közületek szerepelnek, a hívek egyházukban is politikai jogokat gyakorolnak, melyeknek az államérdek szab célt és korlátot; s az államérdek lévén itt is a főcél, az állam legfőbb ellenőrzése alatt állanak — a *súlypont a népen* nem mint a hívők összeségén, hanem mint az államtest tagjain, az állampolgárokon nyugszik.

Ki fog tűnni, hogy az autonómia-eszmének itt jellemzett hármas arculata végig kísért mozgalmunkon. Mindhárom részen úgy néznek minden további lépést a fejlődés során, hogy az közelebb visz-e, vagy távolít saját eszméjük valósításától, s ez lesz továbbra is minden kritika főszempontja. Mindegyik irányzat a maga eszméjével zászlaján küzd annak érvényesítése, megvalósítása érdekében. E küzdelemben az egyházias irányzatot tekinthetjük a jobb-, a liberális felfogás képviselőit a bal-, a radikálisét a szélsőbalszárnynak. A továbbiak során fokmérő és irányjelző lesz annak a megállapítása, hogy melyik fél, s mily mértékben tudta álláspontját érvényesíteni, s az erőviszonyok mérkőzéséből győztesen kikerülve melyik szabott irányt a fejlődésnek az eszmei síkon, jobb vagy bal felé . . .

VII. FEJEZET.

A püspöki kar, Eötvös, Deák és az autonómia.

SÜRGETÉS ÉS SZERVEZKEDÉS. — EÖTVÖS BEFOLYÁSÁRA MÓDOSUL A TERVEZET: HIVATALOS ÉS MAGÁNLEVELE. BÍRÁLATA, KÍVÁNSÁGAI. TÖBB BEFOLYÁST A HÍVEKNEK; SZÖVETKEZZÉK AZ EGYHÁZ VELÜK AZ ÁLLAM HELYETT. EÖTVÖS ÚJABB JAVASLATAI A MÓDOSÍTÁS UTÁN. — A PÜSPÖKI KAR TANÁCSKOZÁSAI: FOGARASSY ERDÉLYI MAGATARTÁSÁRÓL. AGGÁLYAI. HAYNALD A CSELEKVÉS SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL. SIMOR MEGNYUGTATÓ SZAVAI. A BÉCSI NUNCIUS BIZALMATLANSÁGA AZ AUTONÓMIÁVAL SZEMBEN. HAYNALD ÚJABB BÁTORÍTÓ FELLÉPÉSE. AGGASZTÓ HÍREK A «VEGYES TANÁCSKOZMÁNY» KÜSZÖBÉN. A PÜSPÖKÖK HIGGADT MAGATARTÁSA. NYILATKOZAT ELJÁRÁSUK IGAZOLÁSÁVAL ÉS A FELELŐSSÉG KÉRDÉSÉVEL KAPCSOLATBAN. ELŐZETES MEGÁLLAPODÁSOK. — A «VEGYES TANÁCSKOZMÁNY»: SIMOR MEGNYITÓJA. DEÁK ÚJ IRÁNYT SZAB. PERCZEL KÍSÉRLETE. — A KÖZVÉLEMÉNY. — A «VEGYES TANÁCSKOZMÁNY» JELENTŐSÉGE: ÚJ FORDULAT. DEÁK LIBERÁLIS ÉRVELÉSE. AZ ÜGY A PÜSPÖKI KAR KEZÉBŐL «KISODORTATOTT». TOVÁBBI LEHETŐSÉGEK.

MIUTÁN A KÖZVÉLEMÉNY elvégezte a püspöki tervezet kritikáját, vagyis elmondotta véleményét: milyen autonómiát kíván, lassankint egyre erősebben kezdte **sürgetni** ennek az autonómiának a megvalósítását.[1] Először a sajtóban hangzanak el — az árnyalatok szerint különböző hangú — sajnálkozások, illetve szemrehányások az egyházi vezetőség halogató magatartásával kapcsolatban. A végrehajtás kezdeményezését sürgetik, helyenkint elég fenyegető hangon.

Még az ortodox-katolikus álláspontot képviselő *Religio* is hangoztatja, hogy az autonómia halogatása «bármi okból, de a katholicizmus-

[1] E fejezet anyagából Eötvös hozzászólásai ismertek Forster művéből, ezért ezeket röviden tárgyalom, hasonlókép a «vegyes tanácskozmány» lefolyását, amelyet valamennyi feldolgozás ismertet. Hiányzott eddig a szervezkedés és közvélemény alakulásának rajza a sajtó alapján, továbbá az októberi tanácskozás mérlege. A püspöki tárgyalások részletes ismertetése szükségesnek látszott a Függelékben közzétett jegyzőkönyvek alapján; ezeknek egy részét Forster feldolgozta, de ez hivatkozás és idézés hiányában (v. ö. 34. j.) teljes értékűnek nem tekinthető.

nak nagy hátrányával történik».[2] Bár elismeri a nehézségeket, mégis azt tartja, hogy a vegyes értekezlet összehívását és a püspöki kar nyilatkozatát «nem lehet eléggé siettetni». (A szerkesztőt ezért a püspöki kar dorgálásban részesítette.)[3]

Az *Idők Tanuja* szerint látnivaló, hogy a bajok «főoka az, hogy a kath. státus még életbe léptetve nincs».[4] Bármi okból történt a halasztás, «az efeletti sajnálkozás általános és mély», sőt «csaknem a vádaskodásig» mérgesedett el. «Ne titkoljuk magunk előtt, hogy nagyon lábra kapott a gondolat, mintha a kath. státus felállítását főpapjaink szándékosan halogatnák.» Itt az idő a cselekvésre, «egyházunk állapota így nem maradhat . . . ha mi nem teszünk, majd tesz más . . . Gondolkozzunk és tegyünk, míg idő van».[5]

A megvalósítás első lépéseit e lapok a világiak nagyobbmérvű bekapcsolásával: vegyes értekezlet összehívásával képzelik el. Az *Idők Tanuja* ezzel kapcsolatban azt a gondolatot veti fel, amit később némi eltéréssel Deák Ferenc javaslatára[6] meg is valósítottak, hogy t. i. ne az autonómia szervezését, hanem az erre hivatott gyűlés összehívásának módozatait beszéljék meg.

Mit használ az autonómia, ha attól az öntudatos világi elem elfordul? Mivel a magyar ember «az octroyálástól, bárhonnan jöjjön is az, idegenkedik» a püspökök összehívta vegyes tanácskozmány ne foglalkozzék érdemileg az autonómiával.[7]

Természetesen a sürgető cikkekkel párhuzamosan, sokszor azok kapcsán újra meg újra hozzászólásokat is hallunk az autonómia mikénti rendezéséhez. A világi híveknek adandó befolyás mértéke ezekben a középponti probléma.

Az *Idők Tanuja* ott látja a kérdés csomóját, «melyet nem kettévágni, hanem közegyetértéssel megoldani kell», hogy a világi hívek igényeit ki kell elégíteni. «Hiszi-e valaki, hogy az elégedetlen hívek megoltalmazzák-e egyházunkat? . . . Ime itt az alternativa. Vagy megfelelő kört nyitni a világiaknak, vagy maradni úgy, amint vagyunk, a kormány kezei között.[8]

A püspöki joghatóság alá tartozó ügyeket leszámítva, a többire «széles, a világiakat is kielégítő befolyást» kell adni.[9] Ide tartozik az iskola és egyházi vagyon kérdése, de e befolyás nem lehet kizárólagos és korlátlan, mert ezáltal a püspök «kánonszerű felvigyázási hatósága» semmisülne meg.[10]

Míg a *Független Lapok* az Emlékiratra hivatkozva követel több befolyást a világiaknak, addig az *Idők Tanuja* e tekintetben óvatosabb: Hangoztatja, hogy az Emlékirat az egyházi külügyeknek «csak tárgya-

[2] Rel. 1868. II. 163.
[3] U. a. 170. V. ö. Függelék, 17/5.
[4] IT, 1868. márc. 17.
[5] U. a. márc. 18.
[6] V. ö. 132. l.
[7] U. a. márc. 19.
[8] U. a. márc. 20.
[9] U. a. ápr. 8.
[10] U. a. ápr. 25.

lását engedi meg, ennek módozatait nem szabályozza».[11] Az 1868-as püspöki munkálatban az Emlékirat elveinek részletes kifejtését látja.[12] A mérséklő módosítást örömmel üdvözli. Hálát ad azért, hogy a «minden elhamarkodástól tartózkodva, még azt is, ami az 1848-iki püspöki értekezlet alkalmával a szorongató körülmények miatt nem eléggé volt meglatolva, most újra fontoló alá veszik».[13]

Az autonómia sürgetése a sajtóból csakhamar átcsap a **szervezkedés** terére. A mozgalom egyre erősödik országszerte. Vidéken itt is, ott is gyűléseket tartanak, amelyeken türelmetlenül sürgetik az autonómiát s erősen liberális szellemben tervezik annak megoldását. A legtöbbet vitatott kérdés itt is, akár a sajtóban, a híveknek adandó befolyás mértéke.

A vidéki szervezkedés első megnyilvánulása a *soproni* katolikusok gyűlése, ezt követte a *nagyváradi*, majd mások.[14] A gyűléseken megszövegezett feliratok feltüntetik az ott elhangzott eszméket. Ezek a következőkben foglalhatók össze: 1. sürgetik az autonómiát, de 2. nem a püspöki munkálat alapján, hanem 3. egy újonnan megalkotandó tervezet alapján, amely 4. nem a «rólunk, nélkülünk» elve alapján fog készülni, hanem abba a világi híveknek is beleszólásuk lesz.

A soproninál[15] érdekesebb a két *nagyváradi*[16] felirat. Az egyiket a *kultuszminiszterhez* intézik. A püspöki tervezetről azt írják, hogy «tekintettel a fennálló vallás jogegyenlőségi törvényre, az országban naponta erősödő kath. hangulatra, az egyház jól felfogott érdekeivel össze nem egyeztethető». Úgy tartják, hogy az 1848-as Emlékirat szellemében történő megoldás mind az egyház érdekeinek, mind nézeteiknek s a katolikus közvéleménynek jobban felelne meg.

A *primáshoz* intézett felterjesztés előrebocsátja, hogy a nagyváradi gyűlés az egyház isteni szervezetét tisztelve, jogait nem kívánja csorbítani. «De azontúl, nem talán valamely jognyeremény, vagy túlsúlyú befolyás ingerétől, hanem magasabb indokból, magának az egyháznak érdekében szükségesnek véli», hogy a híveknek mindazt a befolyást megadják és biztosítsák, amely nélkül sem az autonómia, «sem a híveknek az egyházhoz, a kormányhoz őszinte bizalma meg nem szilárdulhat, sem a hívektől az egyházra oly szükséges érdekeltség, sem azon erős támasz és meleg pártolás nem várható, melyre pedig átalakulási korszakunkban, még inkább a bekövetkezhető válságos időben egyházunknak igenis nagy szüksége van és lehet».

Feltárják aggályaikat: «Nyugtalanítja . . . vallásos és alkotmányos érzelmeinket az autonomia kérdése megoldásának halasztása». Szeretnék,

[11] IT, 1868. márc. 27.
[12] U. a. ápr. 2.
[13] U. a. máj. 26.
[14] V. ö. Forster, 159. sk.; Török K., 370. sk.
[15] FL, 1868. márc. 10.
[16] U. a. május 30.

hogy a hívek meggyőződhessenek arról, miszerint a prímás és a püspöki kar «az autonomia kérdésének megoldására akadályozólag nem hat». «Mert be kell vallanunk — írják —, hogy egyházmegyénk területén is kezd éledni azon hiedelem, mintha egyházunk autonomiája tárgyalásának halasztása a világi kath. hívek iránti bizalmatlanságból és jogféltékenységből eredne . . .»[17]

Még a radikális *Egyenlőségi Kör* is hallatja szavát. Közgyűlésükről feliratot terjesztenek a kultuszminiszter elé az «1848 : XX. t. c. végrehajtása tárgyában» : «Eszközölje nagyméltóságod valahára — írják —, hogy a katholikusok is helyes és korunknak megfelelő képviseleti alapokon országos zsinatra minél előbb összehívassanak, hogy az annyi oldalról sürgetett szervezkedési alkalom e vallásfelekezetnek is, mint a többinek megnyittassék.»[18]

A *miniszterhez* írt felterjesztés érdekes indokolása arra hivatkozik, hogy az 1848 : XX. t.-c. szerint «a katholikusok is a többi vallásúakkal tökéletesen egyenlő felekezeti álláspontra lévén utalva, azt elfoglalni kötelességük és kétségtelen joguk is». Ennek következménye Eötvös lépése, akinek részéről «gyöngéd figyelem» volt a kezdeményezést a végrehajtás terén a püspöki karnak átengedni. A hívek azonban csalódtak, amikor azt hitték, hogy a püspökök «készségesen állnak azon alapra, amelyet 1848-ik dicső őseik kijelöltek». A püspökök vonakodása miatt most már a híveknek kell beavatkozni, s ami azelőtt «hivatlan beavatkozás» volt, «ma már polgári kötelesség». Hivatkozik a felirat a görögkeletiek és a zsidók önkormányzatának elismerésére s kijelenti : «*Egyedül a magyar katholikusok eddig azok, kikről a törvény és kormány megfelejtkezik*». Minthogy szerintük az indok, amely a kezdeményezést Eötvös részéről a püspöki karnak átengedte, «nemcsak megszünt, sőt a felmerült események parancsolólag követelik, hogy . . . állásának teljes súlyával *követeljen azon törvényeknek érvényt, melyeknek alapján a mai kormány áll* s államjogi minden viszonyaink nyugosznak. A vallási tökéletes egyenlőség, melyet a törvény kimondott, azon korszak egyik leglényegesebb vívmánya, ennek életbeléptetése sem törvényhozási, ez egyedül végrehajtási kérdés már. Ezen törvény elutasíthatlan rendelete nyomán a katholikusok önálló egyházi és iskolai független kormányzatának szervezését, az *államnak az egyháztóli teljes elkülönzésének* művét, s a vallások tökéletes egyenlőségét minden következményeiben valósítani oly feladat, mely a mai kormányra s ennek során legfőkép nagyméltóságod vállaira nehezedik».[19]

Egy másik feliratuk *Pest város hatóságát* kéri, hogy egyházkegyúri állásánál fogva a «kath. városlakosság érdekeinek előmozdítása végett a lehető legrövidebb idő alatt» hívjon össze népgyűlést az autonómia megállapítása érdekében.[20]

[17] FL, 1868. ápr. 5.
[18] U. a. május 6.
[19] U. a. május 6.
[20] U. a. május 7.

TALÁN NEM érhetett ártatlanabbul sürgetés az autonómiával kapcsolatban senkit sem, mint éppen **Eötvöst.** Montalembertnek írt leveléből tudjuk, hogy csak azért nem avatkozott be tevőlegesen, mert tiszteletben tartotta az egyház kezdeményezési jogát. De a zsidó-autonómiával serkentőleg és példaadólag akart hatni.[21] Majd alkalma nyílott a tényleges befolyásra is. Kevéssel az Egyenlőségi Kör sürgető felirata előtt kapta meg a püspöki karnak — az ő megjegyzései és a megkérdezett világiak véleménye alapján — módosított tervezetét. Ezt beható vizsgálat alá vette és két levélben válaszolt: egy hivatalos és egy magánlevélben.

Hivatalos válaszában[22] a miniszter *kitért* az érdemleges véleményadás elől. A tervezet ugyanis az egyház «világi híveinek minden befolyása nélkül készült». Minthogy a kedélyek megnyugtatása mindig csak akkor remélhető, ha az ügyek elintézésénél az érdekeltek óhajait figyelembe veszik, *első teendőnek* tartja egy olyan *vegyes értekezletnek összehívását*, amelyen tekintélyes és közbizalomnak örvendő világiak fogják az egyháziakkal együtt megalkotni az autonómia tervezetét. Véleményt hivatalosan csak ezután fog nyilváníthatni. De azt is kiköti, hogy e gyűlés választási szabályzata megalkotásában is vegyenek részt tekintélyes világiak.

Ez utóbbival minden olyan kifogásnak akarja elejét venni, mintha az autonómiával «nem az egyháznak függetlensége, hanem csak a hierarchiának feltétlen uralma czéloztatnék, mi valamint a püspöki kar szándékaitól távol áll, úgy a világi katholikusoknak nagy többségénél határozott ellenzésre találna».

Egyidejűleg küldött magánlevelében[23] mint a kat. egyház «egyik igénytelen tagja» *őszintén közli észrevételeit a primással* s teljesen rábízza, hogy azokat a püspöki karral mennyiben tudatja. Kimerítő, 40 oldalas levele — amely beszédes bizonyítéka: milyen szívügye volt az autonómia — először az elvi jelentőségű szempontokra mutat rá, majd pontról pontra bírálja a tervezetet. Az autonómia szervezésénél, szerinte, két szempontot kell szem előtt tartani: «1-ször, hogy katholikus egyházunk úgy organizáltassék, hogy maga az organisatio által azon ürügyek megczáfoltassanak, melyek a katholikus egyház autonomiája ellen fölhozatnak, 2-szor, hogy ez organis-

[21] Concha, Függelék, 313.

[22] Kelt 1868. május 11-én, VKM 450. eln. sz. a. Esztergom, Prímási Ltár: N 39/secr. 1868. Fasc. autonomia a. Kivonatosan közli Forster, 144.

[23] A hivatalos levélhez csatolva; kivonatosan lásd Forster, 145—156.

mus által azon bajok, melyek alatt egyházunk szenved, eltávolíttassanak s egyházunknak azon állás biztosíttassék, melyet az hazánkban egykor gyakorolt, s mely ez egyházat megilleti».

Eötvös szerint ugyanis hiába követelik a vallásegyenlőség törvénye alapján a magyar katolikusok az autonómiát teljes joggal, a törvényhozás ezt aligha fogja megszavazni. Ennek oka pedig az, hogy a fennálló viszonyok között, mikor az egyházi vagyon és iskolaügy körül «az egyházi renden kívül e vallás követőinek semmi befolyásuk nincs, az egyháznak az államtól függetlensége sokak nézete szerint, gyakorlatilag nem e hon katholikusainak szabadságát, hanem az egyházi rendnek korlátlan hatalmát vonná maga után.» A vallási kérdésben európaszerte uralkodó szellemre is utal. Biztosra veszi, hogy a katolikus autonómia *törvényes rendezése csak úgy remélhető, ha azt nem csak a papság, hanem a katolikusok összesége követeli*, s ha a kormánynak az egyházi vagyon és iskolaügy körül gyakorolt addigi befolyása «a katholikus polgárok kezébe tétetik le.» Csak ez esetben fogja az autonómia beváltani a hozzáfűzött várakozásokat — itt utal az első levelében kifejtettekre, — de ezt a *célt a püspöki tervezetben megalkotott autonómiával elérve nem látja.*

Részletekbe menő megjegyzései közül csak a legjelentősebbekről teszünk említést. Első óhaja : szervezzenek espereskerületi tanácsokat is az egyházközségi, egyházmegyei és országos tanács mellé. E plébánosokból, kegyurakból és egyházközségi kiküldöttekből álló tanácsot bizonyos körben — pl. iskolai ügyekben — határozó és intézkedő testületté kívánja fejleszteni. — Kifogásolja továbbá a pontatlanul körülírt s «részint fölösleges, részint czélellenes» ötszemélyes főegyházi bizottságot. Törölni kívánja a választói jogosultság megszorítását — azokra korlátozását, akik keresztény katolikus életet élnek — nehéz lévén itt akár kritériumot, akár döntésre hivatott tényezőt találni. — Helyteleníti, hogy kifejezetten kizárnak a tanácskozásból minden olyan indítványt, amely az egyház elveivel, szellemével és elidegeníthetetlen jogaival ellenkezik. Ennek feltételezését sértőnek találja, a tilalmat pedig nem szabatosnak, s helyette ajánlja, hogy a dogmák és kánonok körébe tartozó vagy ezekkel ellenkező tárgyakat rekesszék ki a tanácskozás köréből. Ez esetben a vitát lezárná a megfelelő dogmára vagy kánonra hivatkozás — más, vallási vonatkozású ügyeknél a résztvevő egyháziak szakismeretükkel, «pásztori lelkületüknek erejével s világos érvekkel» győzzék le az egyház szellemével ellenkező esetleges érveket.

Talán leglényegesebb kívánsága, hogy a különböző tanácsok ne felerészben álljanak egyházi és világi tagokból, hanem $^2/_3$ *részben világiakból és* $^1/_3$ *részben egyháziakból.* Nem lehet a protestánsok egyenlő számarányára hivatkozni, mert ott a lelkészek a világiakkal egyenlő jogon határoznak. Mivel az autonómiával a világiak az egyháznak «csak úgyszólván világi ügyeibe igényelhetnek befolyást», vagyis oly tárgyak kezelésére, amire «még talán nagyobb képességet is érezhetnek magukban, mint a hivatásuknál fogva földfelettiekkel foglalkozó egyháziak» s mivel a kat. papság «helyzeténél, állásánál és hatáskörénél fogva különben is nagyobb befolyást gyakorolhat az egyháznak nem szorosan vett vallási ügyeibe is», mint a protestáns lelkészek, természetes és méltányos, hogy az 1848-i püspöki kar is már az $^1/_3$—$^2/_3$ arányt határozta el. A hívek ennek megtagadását most zokon vennék, — mutatja ezt az erdélyi státusgyűlés.

Kevesli Eötvös az egyházközségi tanácstagoknak juttatott csekély mértékű befolyást. Ez u. i. csak annyi, amennyit minden katolikus polgár a dolog természeténél fogva gyakorolhat. Ezzel a szervezettel és «hatáskörrel az önkormányzat után sóvárgó katholikus közönség kielégítve s kedélye megnyugtatva» nem lenne. De ilyen «valódi befolyás nélküli hatáskörrel» a különböző egyháztanácsok a világiak és a papság között kitörő «s az egyház legjobb erejét fölemésztő roppant küzdelem fészkeivé válnának». Ezt csak úgy lehet elkerülni, ha az autonómia szervezését «nem határozatlan kifejezésekbe burkolt félrendszabályokkal kezdjük!»

Eötvös keményen kritikája tehát azért éri a püspöki tervezetet, mert *kevesli benne a világiaknak juttatott befolyást.* Levelének legérdekesebb része épp az, amely e tekintetben a püspöki kart elvi álláspontjának elfogadására akarja rábírni. Elismeri a püspökök aggodalmait, amelyek az erős korlátokat felállíttatták velük, egyben kockára téve az ügy sikeres keresztülvitelét: hogy t. i. a világiak tág téren mozogva esetleg tilos területre tévednek s hogy a papság tekintélyét és befolyását megcsonkítanák. De Eötvös szilárd meggyőződése, hogy e veszélyek «épen azon mód által idézhetők elő legbiztosabban, mellyel a tervezetben a püspöki kar ki akarta azokat kerülni.»

A határvonal kijelölését és megtartását ő is fontosnak tartja. De azt gondolja, hogy ezt csak úgy lehet biztosítani, ha a világiakat kielégítik azáltal, hogy «mindazon valóságos befolyást élvezhetik, mely az egyház dogmái és kánonai szerint megilletheti» őket. Ellenkező esetben minden erejükkel azon

lesznek, hogy ezt maguknak kivívják s a «küzdelem hevében» könnyen megtörténhetik, hogy a határvonalat túllépik. Eötvös az európaszerte tapasztalható egyházellenes törekvésekre utalva valószínűnek veszi, hogy az elégedetlenek ily elemekkel fognak szövetkezni. Kétségtelennek tartja, hogy az egyháznak ily «küzdelemnek elkerülése áll legfőkép érdekében.»

A klérust az egyházban megillető vezérszerepében és befolyásában «nem a világiak valódi befolyása gyengíti, hanem megfordítva, az egyházi rendnek a világiaktól való elszigeteltsége, vagy velök ellentétben állása zsibbasztja meg.»

Amire Eötvös a püspököket felszólítja, ugyanaz, mint amit a francia liberális katolikusok követeltek: miután az egyház megszűnt államvallás lenni, *szövetkezzék a kormány helyett a néppel* — az egyház hatalma ezentúl a népek lelkiismeretében lesz.[24] Az egyház befolyását az államra immár nem főpapjainak politikai előjogai révén gyakorolja, hanem az egyesek lelkén keresztül, a szellem és erkölcs eszközeivel. Ezért írja Eötvös: Az államegyház letüntével az egyház «már magasztos hivatását s vezérszerepét csak úgy töltheti be teljesen, ha szellemi fensőbbségével s erkölcsi hatalmával a kedélyeken uralkodván, irányt ad a kath. hívek gondolkodásának s cselekvésének.»[25] Sajnálattal állapítja meg, hogy az egyházi rend befolyása messze elmarad a mögött, amelyet «pásztori feladatánál, gazdag s tudományosan művelt értelmiségénél, magas társadalmi állásánál és vagyonilag is előnyös helyzeténél fogva gyakorolnia kellene és lehetne.» Ennek okát abban látja, hogy a papság a világi hívektől «el van szigetelve és nincsenek oly találkozásaik, hol közös tanácskozásokban az egyház férfiai a keresztyén pásztori szeretet és a művelt értelmiség fegyvereivel az elméket irányozhatnák, a szíveket bizalomra hangolhatnák és megnyerhetnék.» E befolyás még csökkenne, ha az elszigeteltséget a meghasonlás váltaná fel. Ellenben bízik benne, hogy a magyar papság «gazdag értelmiségével és szellemi erejével» befolyását legfényesebben a szellemi síkon fogja érvényesíteni.

Eötvös levelét «legforróbb óhajtásával» zárja, hogy az észrevételeiben körvonalazott autonómia, amely a híveket is

[24] V. ö. Gurian, 136.

[25] V. ö. a «XIX. század . . .» hasonló gondolatát: «A keresztyénség azon befolyást, mellyel a vallásos fogalmak az élet minden viszonyára s tehát az államra is mindig birnak, nem az állam által gyakorolja az egyénekre, hanem az egyén által az államra, s ebben fekszik egyik lényeges különbség e vallás és más vallások közt.» Eötvös II, 243.

kielégíti, mielőbb valósuljon meg, mert csak ez lesz alkalmas az egyházat fenyegető veszély elhárítására.

A válasz megérkezte után újra összeült a püspöki kar, amely tanácskozásait épp addig napolta el. 1868. június 16-án a miniszter válaszának felolvasása után elhatározták, hogy észrevételeit figyelembeveszik. Ennek megfelelően módosították is a tervezetet és haladéktalanul — négy nap leforgása alatt — eljuttatták Eötvöshöz.[26]

A miniszter július 1-i magánlevelében[27] örömének adott kifejezést a püspöki kar készségéért, amellyel az észrevételeit magáévá tette. Ezután már csak a formulázás szabatosságát s a kimondott elvek következetes keresztülvitelét kérte a püspöki kartól, amely «elismerésre méltó jelét adta azon főpásztori gondosságának és törekvésének, hogy ez ügyben önmaga akar hívei elé oly javaslatot terjeszteni, mely az egyház hitelveinek sérelme nélkül azokat remélhetőleg (!) kielégíti és megnyugtatja.»

Konkrét kívánsága elsősorban az, hogy minden egyházmegyéből 1—1 tanító kapjon helyet a főegyháztanácsban, hiszen ennek egyik leglényegesebb feladatát a népnevelésről való gondoskodásban látja.

Továbbá nem látja az alapszabályokban a tanácsok munkakörének szabatos körülírását s az egyház joghatósága alá tartozó ügyek határozott elkülönítését. Kifogásolja, hogy a tervezet tanácskozást, vitatást, ellenőrzést, nyilvántartást említ mindenütt, de seholsem kezelést, rendelkezést, intézkedést. A munkálat 1. §-a ugyan nagyon helyesen kimondja, hogy az egyháztanácsok az állammal szemben külviszonyaiban képviselik az egyházat — de ez «nagyon sajátságos és alig tartható helyzet volna» oly viszonyokban, amelyekben maguk is csak tanácskozási, nem pedig határozati vagy rendelkezési joggal bírnak.

Ezért javaslatot terjeszt elő a főegyháztanács és az egyházmegyei tanácsok hatáskörének rendezésével kapcsolatban. Javaslata értelmében a főegyháztanács «az egyház dogmáit, az isteni tiszteletet, a papi rend szervezetét és a papi egyházfegyelmet tanácskozás tárgyává sem teheti.» Ezenkívül azonban intézkedési joga van — az országos törvények és a főkegyúri jog tiszteletben tartása mellett — a magyarországi és erdélyi kat. egyház «szervezete, kormányzata és minden ügyeiről, melyek nem tartoznak kizárólag az egyes egyházmegyék

[26] Forster, 156. [27] Forster, 156—9.

körébe.» A főegyháztanács továbbá «rendelkezik és gondoskodik» mindazon egyházi vagyon kezeléséről és hovafordításáról, amelynek nem az egyházközségek, illetőleg egyházmegyék tulajdonosai vagy kezelői. Tanügyi téren «határoz és intézkedik» az országos törvények tiszteletbentartása mellett az egyház által fenntartott alsó-, közép- és felsőiskolákban: tanrendszert állapít meg, főfelügyeletet gyakorol stb. (a hitoktatás és vallásgyakorlatok ügyét kivéve). Egyházi és iskolai ügyekben felterjesztett kérelmeket tárgyal, továbbá legfőbb fellebbezési fórum az egyházközségi, illetve -megyei tanácsokkal szemben.

E széleskörű rendelkezési és intézkedési jogon kívül többek között azzal is a főegyháztanácsot bízná meg Eötvös, hogy a kormánykézen lévő kat. alapok és alapítványok célszerű kezelését illetőleg — a főkegyúri jog biztosításával és az egyház tulajdonjogának épségbentartásával — javaslatot tegyen. A főegyháztanács végzései ellen a kultuszminiszter 20 napon belül indokolt ellenvetést tehet, ellenkező esetben azok végrehajthatók.

AZ EÖTVÖS legújabb észrevételei alapján átdolgozott autonómiai tervezetet **a püspöki kar** július 4-i értekezletén tárgyalta. A miniszter szabadelvűbb álláspontjának elfogadása *nem talált a püspöki kar kebelében osztatlan helyeslésre.* Igy Girk György pécsi és Fogarassy Mihály erdélyi püspök aggodalmát fejezte ki az egyháztanácsok «világi tagjainak többségéből eredhető veszélyek miatt.» A püspöki kar többsége azonban arra a meggyőződésre jutott, hogy a világiak túlsúlya mindaddig nem veszélyes, amíg hatáskörüket túl nem lépik. S mivel a tervezet a határvonalat pontosan megállapítja, elfogadhatónak tartották. Eötvös óhajának megfelelően elhatározták és ki is tűzték a vegyes értekezletet az autonómia ügyében.[28]

Látható tehát, hogy a püspöki kar nem riadt vissza Eötvös újabb meg újabb kívánságaitól s továbbhaladt a megkezdett úton — jóval tovább annál a pontnál, amelyet a megindulásnál végső határnak gondolt. Pedig ez nem ment símán és egyértelműen. Komoly ellenvetések s nem indokolatlan aggályok merültek fel a püspökök egy részénél.

Igy már Eötvös első észrevételeinek megszívlelése után Fogarassy Mihály püspök kéri püspöktársai véleményét az 1868-i erdélyi státusgyűlésen[29] tanusított magatartásá-

[28] Függelék, 16. [29] V. ö. 95. skk.

val kapcsolatban. Fogarassy szerette volna, ha a püspöki kar helyeslését elnyerheti. Óhajtja, hogy a püspöki kar ne engedjen a világiaknak oly jogokat, melyeket ő szükségesnek látott megtagadni. Pedig úgy látja, hogy az engedmények már is tovább mentek a kelleténél : mert «ha a világiak a püspököt leszavazhatják, akkor a püspök superintendenssé változott, ki hívei előtt elveszti tekintélyét.» Szerinte van sok olyan vegyestermészetű ügy, «amelyek alatt a dogma lappang». Aggodalmait az erdélyi 1868. státusgyűlés tapasztalataiból meríti, ahol oly indítványok idézték elő éles nyilatkozatait, «melyeket hívei *nem katholikus, hanem valóságosan szabad kőműves szellemben* tettek.» Hivatkozik bizonyos erdélyi esetekre, amikor az iskolaügy terén a tanács szembehelyezkedett a püspök akaratával. Úgy gondolja, a magyarországi püspöki kar csak a jövőben fogja tapasztalni, milyen jogokat adhat a híveknek. *A hívek túlnyomó számarányától nem félne, «ha azok valódi hívek volnának . . .*, de most fél, mert ismeri a hitetlen kornak embereit.» Egyébként, aggályai ellenére sem riad vissza a püspöki kar tervezetének megvalósításától s ezzel szolidaritást vállal.[30]

H a y n a l d — aki Fogarassy erdélyi magatartását nem helyeselte[31] — *elismeri, hogy a siker kétes, de a viszonyok cselekvést parancsolnak.* A király jogköre megváltozott, a «kormány természete veszélyesbbé vált, s a kath. püspök éppen a kormánynál nem számíthat pártfogásra», amennyiben hívei vele szembehelyezkednek. Tehát a célszerűségi szempont azt követeli, hogy a püspök a jövőben híveivel egyetértésben járjon el. De a kényszerhelyzet, amelybe a magyar kat. egyház került, szintén ezt diktálja. Mert ha a világi híveket nem veszi be az önkormányzat szervezetébe, akkor az állam nem adja ki sem az egyházi vagyont, de a jogokat sem adja át. Ezeket pedig a kormány kezén hagyni nem szabad. «. . . nem válunk-e *ügyünk s hivatásunk valóságos árulóivá,* — kérdi Haynald — oly emberek kezén hagyván jogaink(at) és vagyonunkat, kik maguk vallják magukról, hogy nem katholikusok?» Teljes mértékben átérzi az aggodalma-

[30] Függelék, 14.

[31] Haynald : «A multra nézve nem akar *ítélni,* mégis neki úgy látszik, mintha . . . az erdélyi püspök úr oly állapotot akarna előállítani, mely idáig nem létezett» (Erdélyben). De érthető is Haynald álláspontja tárgyi és személyi okokból egyaránt. A volt egyházmegyéjét figyelemmel kisérő püspök látja, hogy a régi összhang helyett «sajnálatra méltó differentiák keletkeztek» (Függelék, u. o.) s a liberálisabb elődd dezavuálását is láthatta utódja álláspontjában.

kat, de bizonyosnak tartja azt is, hogy *«ezen aggályok megszaporodnának, ha híveinkkel szakítanánk.»* Ez a meggyőződés vezette a püspöki kart, s erre hivatkozva kéri Fogarassyt, kövesse nyugodtan azt ezen az úton s bízzék az isteni gondviselésben, amely a hívek sorában fog védőket támasztani egyháza számára a protestánsokkal szemben is. Ezektől Haynald jobban tartott, mint a Fogarassy említette szabadkőműves szellemű liberálisoktól.[32]

Simor János hercegprímás érdekes válasszal nyugtatja meg Fogarassyt. Azt ajánlja, hivatkozzék a magyarországi püspöki karra. Ha Magyarországon sikerül egy tágabb keretű autonómia megvalósítása, alárendelheti ítéletét a püspöki kar többségének, ha pedig nem sikerül, akkor igazolva lesz.[33]

A július 14-ére kitűzött autonómiai értekezletet az előreláthatható nyári részvétlenségre való tekintettel, őszre halasztották. Előtte újból összeült a püspöki kar a teendők és a közös állásfoglalás megbeszélésére.

A szeptember 26-i értekezlet legérdekesebb pontja a prímás bejelentése volt: a bécsi nuncius *«a keletkezőben levő autonómiai tervezet iránt gyógyíthatatlan bizalmatlansággal viseltetik»*. A prímás mindjárt hozzá is fűzte, hogy a nunciust nyilván a magyar helyzettel nem ismerős osztrák katolikusok befolyásolják s ezeknek hatására «túlságosan elfogultnak látszik» a hazai katolikus mozgalmak iránt, amelyeket «határozottan nem helyesel.»[34]

A nunciust az hangolta leginkább a magyar egyházi törekvések ellen, hogy a magyar püspöki kar nem azonosítja magát az osztrák püspökök törekvéseivel, nevezetesen *nem kíván a konkordátum alapjára helyezkedni*. A püspöki kar ebben a kérdésben ismételten leszögezte álláspontját s azt a pápa elé is terjesztette.[35] Most újból megállapítják, hogy noha annakidején a magyar alkotmány felfüggesztésének tartama alatt létrejött konkordátumot (1855.) aláírta, ahhoz az alkotmány helyre-

[32] Függelék, 14.

[33] U. o.

[34] Függelék, 17. A jegyzőkönyveknek eme egyik leglényegesebb részletét Forster már feldolgozta, de minden idézés és hivatkozás nélkül: «A curia gyógyíthatlan bizalmatlansággal viseltetett az autonomiai mozgalmak irányában, melynek forrása részben e mozgalmaknak Ausztriában való helytelen megítélése s fő részben az ennek következtében félrevezetett bécsi nuncius ellenszenvében keresendő». Forster, 150.

[35] Függelék, 1.

állítása után már nem ragaszkodhatik, «ha csak önmagát és az egyházat számtalan bajba dönteni nem akarja.»[36]

Az autonómiával kapcsolatban az értekezlet küszöbén utoljára ismét Haynald nyugtatja meg az aggodalmaskodókat. Kifejtette, hogy az autonómia *inkább forma szerint, mint lényegileg hoz újat.* Lényegileg azért nem hoz újat, mert az iskola és egyházi vagyon kezelése eddig sem az egyház, hanem a világi hatalom illetékessége alá tartozott. Eddig a kormány az apostoli király nevében intézkedett, most azonban megváltozott a helyzet és a «felekezeteken kívül álló kormány» nem rendelkezhetik az apostoli király előjogánál fogva. Nem tartja sem helyesnek, sem igazságosnak, hogy a katolikus iskolák és az egyházi vagyon továbbra is a kormány kezében maradjon, «annál is inkább, mert Magyarországban minden más hitfelekezet e téren saját belátása szerint önhatalmúlag intézkedik.» E felfogással az egész püspöki kar azonosította magát.[37]

A «vegyes tanácskozmány» küszöbén nem a legbiztatóbb volt a helyzet. A *püspöki kar aggodalommal látta, hogy a világi elem bizalmatlansággal viseltetik* a püspöki kezdeményezéssel szemben s azt a maga kezébe akarja venni. Pár nappal az értekezlet előtt értesültek a püspökök, hogy Somssich Pál fel akarja vetni a kérdést : vajjon a világi elem, — amelyet bizalommal hívtak meg tanácskérés céljából, — jog alapján vagy csak kegyelemből vesz részt az értekezleten? Aggodalommal vette tudomásul a püspöki kar Deák Ferencnek azt az állítólagos nyilatkozatát is, hogy «a világi hívek a sekrestyébe nem kívánkoznak ugyan, de azon kívül, t. i. az iskola és az egyházi vagyon körül túlsúlyú intézkedési jogot követelnek.» Az egyházi vagyon tekintetében e kijelentés igen erős elhajlást mutat az addigi követelésektől, ugyanis itt már nemcsak az állami kezelésben volt egyházi alapokra történt célzás, hanem az egyéni javadalmakra is, amelyeket egyházi közcélokra akart lefoglalni és kezelésébe beleszólást követelt. Deák Ferenc nagy tekintélye s az amúgysem kedvező közhangulat hatása nyomán az volt tehát várható, hogy a világi elem nagy része nem látván biztosítva az óhajtott «túlsúlyú befolyást», nem is kíván tárgyalni a püspöki tervezetről, hanem a magyar katolikusok egyetemét képviselő gyülekezet elé kívánja terjeszteni az ügyet.[38]

A püspöki kart azonban e *nyugtalanító hírek nem riasztották vissza* attól, hogy a megkezdett úton továbbhaladjon.

[36] Függelék, 17. [37] U. o. [38] U. o.

Imponáló az a nyugalom és határozottság, amellyel becsületes szándékainak és tiszta lelkiismeretének tudatában visszautasítja a gáncsoskodást és akadékoskodást, mohó túlkövetéseket kívülről, ugyanakkor pedig elhallgattatja az éppen nem idokolatlan aggályokat kebelén belül, hogy végre is hajtsa azt, amit megkezdett.

Az előbb jelzett hírekkel és nyilatkozatokkal kapcsolatban a püspöki kar kijelenti, hogy minden jogtól és kegyelemtől függetlenül kéri a világiak bölcs tanácsát. A szervezeti javaslat elkészítése csak a kezdeményezést jelentette, aminek jogát a püspöki kar az autonómiával kapcsolatban egészen természetesen gyakorolta. A végleges szabályzat elkészültéig a világi elemnek bőséges alkalma fog nyílni a beleszólásra és változtatásra, mert a püspöki kar «szívesen beleegyezik» abba, hogy «a szervezet körüli végmegállapodás a főegyháztanács gyűléséig függőben tartassék.» Feltételezve természetesen azt, hogy a hívek «a kath. egyház sarkalatos elveit és a püspöki kar jogait tiszteletben tartandják.» Azoknak, akik a tervezet mellőzésével a magyar katolikusok egyetemére kívánják a kezdeményezés jogát hárítani, azt válaszolják, hogy az is csak előre meghatározott forma szerint és meghatározott célra gyülekezhetik s a püspöki javaslat az autonómikus szervezkedés célját és formáját úgy határozza meg, hogy a szervezet egyelőre a kormány jóváhagyását elnyerhesse s a tárgyalásokat megkezdhesse. A vegyes értekezletnek legalábbis a választási szabályzatot kell figyelemre méltatnia, ha egyáltalában autonómiát óhajt.[39]

E nyilatkozat sorai közül is, de a továbbiakból még inkább kitűnik, hogy *a püspöki kar biztos volt a kormány jóváhagyásának elnyerésében*, hiszen Eötvös megígérte, hogy indítványozott módosításainak keresztülvitele esetére biztosítja ezt. Pedig Eötvös azóta megírta említett levelében a prímásnak, hogy csak olyan autonómia számíthat elfogadásra, amelyet a magyar katolikusok összeségét képviselő gyűlésen állapítanak meg, — de ezt is csak akkor, ha már olyan választási szabályzat alapján gyült össze, amelyet a püspöki kar a világi hívekkel együttesen alkotott meg.[40] Nem kis optimizmusra vallott azt feltételezni, hogy a közvélemény s az ennek befolyása alatt álló törvényhozás és kormány jogosultnak ismeri el az autonómia életének megindítására, autonómikus szervek és gyűlések választási szabályzatának megalkotására a püspökökből és az általuk meghívott

[39] Függelék, 17. [40] V. ö. 118. l.

világiakból álló gyűlést. Hiszen már a katolikus közvélemény is hangoztatta, hogy a megindításnál a kényszer látszatát is el kell kerülni s hangoztatta már Eötvös előtt, hogy az autonómia szervezése és életbeléptetése helyett a szervezésre hivatott gyűlés választási szabályzatát kell a világiakkal megtárgyalni.[41] S mint majd látni fogjuk a liberális közvéleményt inkább kifejező Deák-féle javaslat még ezen túlmenőleg még erre sem tartotta magát illetékesnek.

Az *egyházi vagyon felosztását* célzó radikális tervek s egyéb túlzó követelések visszhangjakép a püspöki kar, hogy a történelem ítélőszéke előtt is igazolja magát, nagyfontosságú nyilatkozatot foglalt jegyzőkönyvbe.

E nyilatkozat tanusága[42] szerint a püspöki kar az említett követeléseket tudomásul veszi, de hozzátéve, hogy mindamellett «*egy percig sem haboz az autonomiai ügy további pártolásában és megállapításában előrehaladni*» s bár tudja, hogy a világi elem túlkövetéleseivel zavart fog előidézni, «saját öntudatára támaszkodván már most *minden felelősséget* elhárít magától». Hangsúlyozza a püspöki kar, hogy az autonómia ügyének felkarolásában egyedül a katolikus érdekek megmentése és biztosítása vezette. Erre azért választotta ezt az utat és módot, mert «*erkölcsi nyomás alatt állván máskép nem is cselekedhetett*». Ugyanis meg volt győződve arról, hogy «ha az általános mozgalmak ellenében semmit sem tesz, akkor a katholikus egyház magyarországi birtokait szintúgy el fogják kobozni, mint elkobozták más országokban», ahol azután ezek az egyház számára végleg elvesztek. Az autonómia megalapításával, úgy látják, «nem csekély remény mutatkozik» a katolikus egyház vagyonának egyházi célokra való megóvására.

Az autonómia körét illetőleg leszögezik, hogy egyelőre csak olyan tárgyakra kívánták kiterjeszteni, «melyekre nézve az intézkedés *elkerülhetetlenül szükségessé* vált», vagyis a tanügyre és az egyházi vagyon kérdésére. Ezeket a tárgyakat nem hagyhatván többé a kormány kezén, gondoskodni kellett arról, hogy ezeket annak kezei közül kivéve saját kezelésébe vegye.

Az autonómiára vonatkozó katolikus igényeket illetően *Eötvös distinkciójával szemben* kétséget kizáróan feltárják álláspontukat: «A püspöki kar meg van győződve arról, hogy a kath. egyház Magyarországban szintoly intézkedési joggal bír,

[41] V. ö. 115. l. [42] Függelék, 17.

amint a hitfelekezetek saját körükben bírnak, különben az 1848. XX. t. czikknek a katholikusokra nézve nincs értelme!»

Eddigi tárgyalásait illetőleg azt állapítja meg a püspöki kar, hogy azok egyrészt a *tárgynak megfelelően «óvatosan»*, *másrészt a kormány és hívek iránti «gyengéd figyelemmel»* folytak. Abban a meggyőződésben, hogy a kormány beleegyezése és támogatása elengedhetetlen feltétele az autonómia életbeléptetésének, «kitünő engedékenységgel» teljesítette a miniszter óhajait. Hivatkozva Eötvös többszöri elismerő nyilatkozatára s arra, hogy a vele való eszmecsere útján létrejött autonómikus szervezet pártolását megígérte és biztosította, a püspöki kar úgy véli, hogy a minisztert mármost «adott szavára emlékeztetheti és a pártolásra fölkérheti».

Ezen elvi állásfoglaláson kívül a vegyes értekezlet kérdésében gyakorlati állásfoglalásra is kényszerült a püspöki kar. Különösen a tanácskozmányt megelőző «előértekezlet» kiszivárgott nyugtalanító hírei miatt. A közvélemény valószínűleg az amúgysem kedvező nyilatkozatokat célzatosan kiszínezte. Deák Ferenc bírálatát már úgy dobták a köztudatba, mintha az egész autonómiát elvetné s az egyházi vagyon és oktatás ügyét továbbra is a kormány kezében szeretné látni.[43]

A püspökök ezért úgy határoznak, hogy a tervezethez a *világi urak hozzászólását* fogják kérni. Elfogadható módosítások elől nem fognak elzárkózni, viszont az elfogadhatatlanokat kellő indokolással elvetik.[44] A «velük egyetértésben maradni szándékozó» főrendeket a tervezet támogatására szólítják fel. Az ellentétek letompítása érdekében úgy határoznak, hogy az értekezlet vezetése bizalmas modorban fog történni.[45]

Arra az eshetőségre, hogy a *világi elem megtagadja hozzájárulását* a püspöki tervezettől, először úgy határoztak, hogy akkor egyszerűen felterjesztik a kormányhoz s a történelemre hivatkoznak: az egyetértést akarta a püspöki kar s nem rajta múlott, hogy ez nem jött létre. Hiszen Zalka János győri püspök szerint a hívek óhajai iránt való gyengéd figyelmében «annyira ment, hogy tovább mennie már nem is lehet».[46]

Másnap azonban felmerült az a lehetőség is, hogy az autonómia elvi elfogadása mellett *csak a megvalósítás módja, a püspöki tervezet ellen* fognak nyilatkozni a világiak. Haynald ezzel kapcsolatban azt indítványozta, hogy ez esetben készít-

[43] Függelék, 18. és 19.
[44] U. a. 18.
[45] U. a 19.
[46] U. a. 18.

tessenek a világiakkal új tervezetet, de a szolidarítás vállalásának elkerülésére ebben ne vegyenek részt. Ő is hangsúlyozza, hogy a püspöki kar nyugodt lehet, mert számos világi úr, főként pedig Eötvös véleményét meghallgatta s ez utóbbi a miniszter szavának döntő súlyával esett a latba. A prímás elvben elfogadta a kalocsai érsek indítványát, de nem látta indokoltnak a püspökök távolmaradását az előkészítő bizottság munkájától. Ha tanácskozni akarnak, nem tekinthetik az alapul szolgáló tervezetet utolsó szavuknak, de a módosításokkal kapcsolatban szükség is lehet felvilágosításukra. A püspöki kar ezt az álláspontot fogadta el s az említett esetre Bíró László szatmári és Zalka János győri püspök kiküldését határozta el, ha ezt a világi urak kérni fogják.[47]

Még az az eshetőség is felmerült, hogy a *világiak új tervezettel* állnak elő. Erre vonatkozólag elhatározták, hogy ezt vizsgálat alá venné a püspöki kar s ha elfogadható, elfogadja, ha pedig nem, akkor elveti. Ha pedig a világiak nem akarnának határozni, akkor első megállapodásukhoz híven saját tervezetüket terjesztik az uralkodó elé szentesités végett. A határozat értelmében ezt a püspöki kar jogos önérzettel teheti, mert az autonómiát az egyház akkori állapota követeli, sokan igen várják s ha még sokáig késne, reá hárulna a hátráltatás vádja.[48]

Nem kétséges, hogy a szilárd elvi állásfoglalás mögül nem hiányzott a sötét aggodalmak árnya sem. Az eddigiekből is kitűnik, hogy több püspök előtt úgy tűnt fel, mintha engedményeikkel máris túllépték volna a megengedett határt. Ezek most egyrészt fokozott aggodalommal tekintettek a világi elem további követelései elé, másrészt az első pillanatban szilárdan eltökélték, hogy elvi engedményt nem tesznek, s ha kell, kenyértörésre viszik a dolgot. Az autonómiának a püspöki karban legőszintébb pártolója, az élesszemű Haynald látta ezt s minden erejével azon volt, hogy kikerülje a püspökök és világiak között könnyen szakításra vezethető elvi vitát. De a keménykötésű Perger János kassai püspök kijelentette, hogy most már félúton nem állhatnak meg. Igenis ki kell kényszeríteni a világiak elvi nyilatkozatát, s ha «kitűnnék, hogy a püspöki kar nem indulhat utánuk, jelentse ki, hogy *ők és a püspökök szakítottak!*» Perger különben is «egyenesen az *isteni gondviselés művé-*

[47] Függelék, 19. Nem véletlen, hogy két olyan püspök neve szerepel itt, akik az autonómia ügyében tartózkodó álláspontot foglaltak el.
[48] U. o.

nek tekintené — mondotta —, ha az autonómiai szervezet, *úgy amint idáig fejlődött, soha életbe nem léphetne*».[49]

1868. OKTÓBER 1-ÉN Pesten, a központi szemináriumban[50] összeült a **«vegyes tanácskozmány»**. Mint láttuk, aggodalmak előzték meg egyfelől, szervezkedés másfelől. A világi elem felkészült, hogy az ügy döntő irányítását kivegye a püspöki kar kezéből. Pedig a gyűlés célja csak az volt, hogy a püspöki kar — Eötvös és más világi kitűnőségek közreműködésével készített, illetve átdolgozott — tervezetének a királyhoz való felterjesztése előtt tanácsot kérjen a világi uraktól az autonómiát illetőleg.

A püspöki kar tagjain kívül 81 főrend és képviselő jelent meg a tanácskozáson, nagyjából egyenlő arányban.[51] Az elnöki tisztet Simor János harcegprímás látta el.

Megnyitójában[52] vázolta a történeti fejlődést, az autonómia követelését megindokoló 1848-as változást. Az 1848 : XX. t.-c.-ben kimondott jogegyenlőségi elv alapján a *kat. egyháznak joga van követelni* — hangsúlyozza Simor az Eötvöstől is hallott s liberális, radikális körökben egyformán hangoztatott distinkciókkal szemben —, hogy neki is adják meg ugyanazt az autonómiát és függetlenséget, amelyet a protestáns és görög-keleti egyházak élveznek, de azt is, hogy «a legfőbb felügyelet jogának terjedelmére nézve ezekkel egyenlő lábra állíttassék».

Majd a történeti visszapillantás után vázolta a püspöki kar álláspontját az autonómia megvalósításával kapcsolatban, mellőzve — előzetes megállapodás szerint[53] — minden utalást azokra a tárgyalásokra, amelyek a püspöki tervezet létrejöttét megelőzték. A hívek kívánsága, «a katholikus közérzület» indította — úgymond a prímás — a püspöki kart az autonómiai tervezet megalkotására, amelyben az egyház isteni alapítójától eredő «*sarka-*

[49] Függelék, 18.

[50] V. ö. Rel. 1868. II. 225. skk. és 241. skk.

[51] A névsort lásd Szemnecz, 49. — A megjelentek közül nevezetesebbek, illetve a mozgalomban szereplők : Andrássy Gyula gr., Eötvös József br., Apponyi György gr., Cziráky János gr., Széchen Antal gr., Zichy Jenő gr., Sennyei Pál br., Wenckheim László br., Deák Ferenc, Perczel Miklós, Bartal György, Bittó István, Gál János, Ghyczy Kálmán, Horváth Boldizsár, Horváth Döme, Trefort Ágoston, Somssich Pál, Gajzágó Salamon stb.

[52] Szemnecz, 49. skk.

[53] Függelék, 19.

latos elveit» vették figyelembe s a fejedelem *főkegyúri jogát.* E *«mellőzhetlen határok közt»* oly tervet hoztak létre, amely a világi elemnek «minden őt megillető téren a legszélesebb mérvben gyakorlati befolyást nyújt».

A prímás szerint a klérus a legnagyobb önzetlenséget és bizalmat tanusította azzal, hogy a világi elemnek a megszabott határok közötti hatáskörében a többséget biztosította. Nyomatékozza azonban, hogy *«csakis a kitűzött határok közt* járulhatott a magyar püspöki kar e terv elfogadása által oly szervezethez, mely eddig a katholikus egyházban sehol a világban nem létezett».

A hercegprímás megnyitóbeszéde után Károlyi György gróf indítványozza, hogy olvassák fel és vegyék számonkint tárgyalás alá a püspöki elaborátumot. Ekkor azonban Deák Ferenc emelkedik szólásra[54] s indítványával új irányba tereli az autonómia ügyének fejlődését.

Az államhoz való viszonyból kiindulva megállapítja, hogy attól egyháza számára csak az oltalmat kívánja a magyar katolikusság s az állam törvényes hatalmának tiszteletbentartása mellett egyházi ügyeinek szervezésében és vezetésében szabadságot és egyenjogúságot, független önállást követel. Ebben áll voltaképpen az autonómia, amelynek létesítéséhez a világi és egyházi elem egyesült erejére van szükség. Úgy tartja, hogy az egyházra és hazára súlyos veszedelemmel járó szakadás lehetőségének megelőzésére «különös óvatosságot kívánnak már az első lépések» s *fölötte fontos, hogy az új intézmény «minden bizalmatlanság és gyanú kizárásával jöjjön létre».*

A bizalmatlanság lehetőségének kikapcsolását célozza javaslata: A püspöki kar, «mely magas egyházi állásánál fogva hivatva van a kezdeményezésre» egyelőre *ne terjesszen elő javaslatot* az autonómia szervezésére, hanem *csak választási szabályokat állapítson meg,* amelyek — túlnyomó többséget biztosítva a világi elemnek — királyi megerősítés után az első autonómikus gyülekezet megválasztására nyujtanak majd lehetőséget. Ez az első gyülekezet szintén ne bocsájtkozzék az autonómia szervezésébe, «minthogy némileg octroyált szabályok alapján leend választva», hanem csak újabb választási szabályzat kidolgozásába. Csak az ennek alapján összeülő második «gyülekezet fogja a magyarországi autonom róm. kath. egyházat teljesen képviselni» s immár jogosan fogja szervezni az autonómiát.

[54] Kónyi, VI. 224. skk.; Szemnecz, 52. skk.

Különös érdeklődésünkre a javaslat indokolása tarthat számot: «A kath. autonomia az *egész kath. egyházat* illeti. A róm. kath. egyház pedig a róm. kath. vallást követő egyháziak és világiak összesége. *Ezen összeségnek van joga az autonomiát megállapítani* s annak jogait gyakorolni, ma, miután azt egész összeségében nem teheti, képviselet által kell gyakorolnia». A «vegyes tanácskozmány» résztvevőit a magyar katolikusság nem választás útján küldötte oda: tehát nem tekintheti magát a magyar katolikus egyház képviseletének s így nem határozhat. Ime, a liberális képviseleti elv alkalmazása egyházi vonatkozásban!

Deák Ferenc indítványa általános helyesléssel találkozott. Csupán Perczel Miklós szólt hozzá s vele szóhoz jutott a megjelent világiak radikális szárnya. Mindenben helyesli Deák indítványát azt az egyet kivéve, hogy kivette a szervezendő autonómia hatásköréből a dogmát, liturgiát, a papság fegyelmi és nevelési ügyét.[55]

Erre a hercegprímás határozottan kijelentette, hogy a püspöki tervezet első §-a világosan kijelöli azt a hatáskört, amelynek keretén belül az autonómiának mozognia kell — s a kijelölt határon túl, a papságnak fenntartott tevékenységi körbe a püspökök a hívőket be nem engedhetik. Ezt tőlük kívánni nem lehet, hiszen a püspökök mindent megtehetnek, csak azt nem, hogy megszűnjenek katolikus püspökök lenni. Kérte Deák Ferenc indítványának elfogadását, ami egyhangú helyesléssel, vita nélkül meg is történt.[56]

Ezzel a vegyes tanácskozmány véget is ért.

MINT A MOZGALOM minden jelentősebb szakánál, a vegyes tanácskozmány után is meg kell vizsgálnunk a **közvélemény** állását.

Az ortodox-katolikus álláspont tükre a *Religio*. Ez szemethúnyva Deák indokolása s a tagadhatatlan veszélyek fölött, csak a sikert látja s ezt örömmel könyveli el. Örvendve állapítja meg, hogy a tanácskozmánnyal az autonómia ügye oly stádiumba lépett, amelyet a meghívólevél alapján «alig lehetett volna sejteni».

Deák véleményével mindenki tisztában volt — írja a *Religio* — csak azt nem lehetett sejteni, hogy tanácsát a püspöki kar minden ellen-

[55] Rel. 1868. II. 242. [56] U. o.

vetés nélkül azonnal elfogadja. A *Religio* is ajánlotta a rákényszerítés látszatának elkerülését, «de — úgymond a lap — ily széles bázisú módozatra, minő most fogadtatott el, őszintén szólva még gondolni sem akartunk. Örvendünk, hogy több történt, mint reményleni mertük; ekkép a világiak meggyőződhetnek, hogy a clerus az engedményezésben kész a legszélső határig menni». Optimizmusában azt várja, hogy minél nagyobb a világi elem, annál nagyobb a remény a hatáskör iránti fogalmak tisztulására.[57]

Ez is érdekesen mutatja, hogy a Pollák János szerkesztette *Religio* szakított az intranzigens Palásthy Pál harcias liberálisellenes irányával. Ez azonban nem jelenti azt, hogy feltétel nélkül odaadta magát a liberalizmusnak. Deák egyik beszédében lándzsát tör a «szabad egyház a szabad államban» elv mellett s ekkor Pollák János megjegyzi, hogy e beszéd eszméi «sok vallási kérdések megoldására előre vetik, nem tudjuk, árnyukat-e vagy fényüket».[58]

Az *Idők Tanuja* szerint a vegyes tanácskozmány «igen szerencsésen, bölcsen és a magasztos ügyhöz illő méltósággal megtartatott». Azt írja, hogy nem is várt mást, mint egységes és békés megnyilatkozást s az élek erős letompításával Perczell radikális indítványát «váratlan s bizonyára csak egy kis elhamarkodásból tett észrevételnek» minősíti.[59] Hetekkel később azonban bevallja, hogy a legkomolyabb ellentétek fenyegettek s a szakadást mint villámhárító Deák Ferenc akadályozta meg.

«A legkomolyabb összeütközéstől lehetett tartani . . . A világi elem egyes helyeken mint ellenséges tábor állt az egyházival szemben.» Mikor azután Deák «varázsszavai» elhangzottak és elfogadásra találtak a püspöki kar részéről, «a kedélyek mindenütt lecsillapodtak, az egyházi és világi elem közti kölcsönös idegenkedést bizalom kezdi felváltani». Ez a «békülékeny hangulat» «jó és erős alapja» lesz az autonómiának.[60]

Legjobban diadalmaskodott a liberális-katolikus tábor. Büszkén hirdetik: «A *Független Lapok* elvei, programmja jutott egyhangú, ellenmondás nélküli érvényre a nm. püspöki kar előtt az autonomiában».[61] Azt kívánja, hogy most már az általuk «elfogadott» s ezzel «sanctionált» elvek alapján, amelyeket Deák hirdetett s amelyek a *FL* elvei, szülessék meg a magyar katolikusok egysége!

«Nincs többé ok, mely szétválasztaná a katholikusokat az egységben . . . A püspöki kar szövetkezett a szavadelvű világiakkal, megnyitá előttük az egyház csarnokait . . .»[62] «Főpásztoraink nyilatkozata után

[57] Rel., 1868. II. 233.
[58] U. a. 283.
[59] IT, 1868. okt. 3.
[60] U. a. nov. 17.
[61] FL, 1868. okt. 31.
[62] U. a. okt. 3.

szünjön meg minden aggodalom ; fogadjuk el mindnyájan azon elveket, melyeket ők elfogadtak . . . És most fátyolt a multra, feledvén a villongásokat, lássunk újra a munkához.»[63]

A liberális. közvélemény egy része *érdektelenül* megy el a tanácskozmány mellett. Egyes lapok, így a *Pesti Napló* is, szószerint közlik Deák Ferenc beszédét, esetleg a prímását is, minden különösebb kommentár nélkül.[64] A hallgatás azonban korántsem semmitmondó: hiszen minden olyan lépésnél, amely az egyházi részről, vagy annak érdekében történt, ez oldalakról élénken reagáltak.

Már erős egyházellenes hangokat hallatt a *szélsőliberális és zsidó* közvélemény. A *Pester Lloyd* hatalmas cikkben[65] szószerint közli a prímás és Deák beszédét, amelyhez bő kommentárt fűz. Szerinte az *autonómia örve alatt a főpapság még erősebben akarja kiterjeszteni befolyását:* nevezetesen az egyházi vagyonra és az iskolaügyre is. Fenn akarja tartani régi kiváltságos állását s mikor «hatalmi körét messze túl akarja terjeszteni az egyházi élet természetes határain,» hamis pénzzel fizet. A világiaknak juttatandó befolyás ugyanis csak látszólagos, hiszen nem hihető, hogy a magas klérus engedményeit úgy tette volna, hogy ne volna biztos a dolgában. Az ellenséges indulattól fűtött, cinikus hangú cikk végén a kormányhoz történik figyelmeztetés, hogy inkább álljon résen s őrizze meg azokat az értékes javakat, semminthogy maga segédkezzék a klérusnak abban, hogy azokat az «autonomia nagy batyujába» pakolja be . . .

A cikkíró szerint az autonómia-mozgalom zászlaja alatt harcoló liberálisokra csalódás vár. Ugyanis a mozgalom célja nem az, amiért ők küzdenek, hanem oly szervezet megalkotása, amelynek segítségével a klérus a lelkekre még jobban kiterjesztheti hatalmát. A többi felekezetekkel való egyenjogúságra hivatkozás tetszetős érv ugyan, mélyebbre tekintve azonban kitűnik «a soha és sehol sem ismert mozgalomnak egész kultúrtörténeti szörnyűsége». A protestánsok autonómiáját az tette történelmileg jogossá, hogy az állam egy más vallás szolgálatában irtóhadjáratot folytatott ellenük — de most a katolikusok ellen nem ez folyik, csak az, hogy az állam a felvilágosodottsággal kötött szövetséget és a parlamenti többséghez igazodik. A felvilágosodott állam nem fog az egyháznak segédkezet nyujtani törekvéseiben, hanem ellenkezőleg, igyekszik majd túlkapásait megszüntetni. A prímás beszédéből úgy látja, hogy a hangsúly a jogok átvételén van, a híveknek nyujtandó befolyás csak a «látható ellenszenvvel» adott ár. Attól tart, hogy a klerikális befolyás nagy mértékben fog érvényesülni a közönyös középosztály passzivitása miatt s így «az alacsony népre és feudális ariszto-

[63] Fl, 1868. okt. 10.
[64] PN, 1868. okt. 2.
[65] PLl, 1868. okt. 4.

kráciára támaszkodó klérus» korlátlanul fog uralkodni az iskolán is. Végül cinikusan megjegyzi, hogy az egyház különválási törekvéseinek örül — de a kívánatos teljes «separatio a thoro et mensa» esetén az állam nem engedheti meg, hogy a 800 éves házasságot felbontó «házastárs» olyan javakat is elvigyen magával, amelyek nem az övéi, hanem amelyeket az állam «a feltétlen bizalom napjaiban csak háztartási gondviselésére bízott».

E cikknek keresztény radikális körökben is megvolt a visszhangja. A *Századunk*, amely az októberi tanácskozmány mellett elég közönyösen ment el, nagyjából magáévá teszi a cikkíró véleményét. A vegyes tanácskozmányról csak rövid tudósítást ír és megjegyzi, hogy «ha a cultuszminiszter nem engedi majd a kérdést elaltatni, *mi tőlünk világiaktól sok függ*, hogy most nagyobb érdekeltség által azt, ami most lehetővé van téve, meg is valósítsuk».[66] Ez tehát a balra tolódás lehetőségének világos felismerése, amit a radikális oldal megnyugvással vesz tudomásul. A püspöki álláspontról még nem esik szó. Mikor azonban a PLl azt írja, hogy itt burkolt klerikális hatalmi törekvésről van szó, a *Századunk* e felfogást azonnal magáévá teszi. «Kétséget nem szenved, hogy az eddigi jelenségek szerint a terv nem más. S mert ez kétségkívüli, azért oly nagy fontosságú az egész mozgalom . . .» Ezzel kapcsolatban sürgeti az *összes felekezeti iskolák megszűntetését*, s a szorosan vett katolikus kultusz-javak átadása s az ismert *radikális reformok* után képzeli csak el az autonómia «liberális és méltányos szellemben való megoldását».

«. . . mert . . . oly nagy fontosságú az egész mozgalom, azért kell minél előbb megszüntetni a tanügynél minden felekezetességet. Ha fenntartjuk a protestáns és zsidó felekezeti iskolát, be nem látjuk, hogy mint lehet megtagadni ezt a katholikusoktól. S ekkor egy ugrással a 17. században vagyunk. De ha megszüntetjük általában a hitfelekezeti iskolákat, a roppant közalapítványi javak az állam kezelése alá jutnak, nem egy hitfelekezet, hanem a közhaza javára. A szorosan cultusjavak azonban kétségkívül megilletik a katholikusokat. Ha a protestans és zsidó szabadon kezelheti egyházi vagyonát, szabadon választhatja papjait, akkor kétségkívül a katholikust is megilleti e jog. Számítsuk ehhez a kath. főpapság politikai jogosultságának megszüntetését, s előttünk van az autonomia kérdésének liberális és méltányos szellemben való megoldása. Ajánljuk gondolkozásra.»[67]

Protestáns részről érdeklődés kíséri az októberi tanácskozást, amelynek jelentőségét nem ismerik félre s elvi szempontból világosan ítélik meg Deák beszédét. A katolikus

[66] Sz-k. 1868. okt. 2. [67] U. a. okt. 6.

autonómia eszméjével kapcsolatban már eleve megállapították, hogy tekintettel a katolikus és protestáns egyházszervezet különbségére s az eltérő dogmatikai alapra, protestáns értelemben vett autonómiáról, illetve amint ők mondták: «valódi értelemben vett autonomiáról» *szó sem lehet.*[68] A mozgalom történetével foglalkozva, az *októberi fordulatot döntő jelentőségűnek* tartják.

A PrEIL cikke a mozgalom történetét a Sybilla-könyvek történetéhez hasonlítja. Úgy látja, hogy a kiindulás Erdélyben történt s hibáztatja is ezt. Szerinte a protestáns többségű Erdélyben számíthatott a kevés engedményt nyujtó püspöki tervezet a legkevésbbé az elfogadásra. Az erdélyi gyűlés a püspöki álláspont vereségével volt egyértelmű. «E vereségből — írja — meggyőződhetett a magas clerus, hogy a sybilla könyveiből három elégetett, s a megmaradott hatért mégis ugyanazon árt kell letennie, ha bírni akarja».[69] Az októberi tanácskozmányon a püspöki kar előterjesztette kész javaslatát, amely megszavazva azonnal fejedelmi megerősítést s így törvényerőt nyert volna, de a tervezet felolvasására se került a sor, «mert felállott Deák Ferenc s egy pár udvarias szólam után felragadott a hat sybilla könyvből hármat, tűzbe dobá, s a megmaradott hármat oda nyujtá a megrémült püspököknek, kívánva érte ugyanazon árt, melyért még 1867 elején mind a kilencet meg lehetett volna venni» . . .[70] Deák után Perczel Móric, «a derék kuruc generális megfújja a riadót». Deák bölcs mérséklete kizárta a dogmát, liturgiát stb. és Perczel ezeket is az autonómia körébe kívánja vonni. «Ekkor ütött a tizenkettedik óra . . . Perczel az utolsó három könyvet is a tűz felé tartotta s ha a clerus rögtön föl nem ajánlja a Deák által követelt árt, a világiak alkalmasint már ott . . . vele szavaznak. A prímás ijedten ugrott fel, megragadta az utolsó három sybilla könyvet és — felajánlotta az árt, elfogadta Deák indítványát, mely végzetszerűvé lehet a hierarchiára nézve, ha valaha oly nagy érdekeltség támadhat a magyar kath. hívekben, hogy minden következkezését kifejtsék. A püspökök az adott körülmények között nem tehettek jobbat. Hiszen később talán kedvezőbbé válhatott az idő s ha nem, úgy a minél messzebb halasztandó teljes meghasonlás az egyháziak és világiak közt már most bekövetkezett volna.»[71]

Az előállott veszélyes helyzet mellett világosan felismerik *Deák érvelésének* katolikus szempontból kifogásolható voltát, protestáns ízét. Deák szavaiban felismerhető «sok eretnekség, és pedig alap eretnekség, mert az egyház hivatalos fogalmának tagadása s protestans, vagy . . . humanisticus fogalmának keresztülvitele . . .» Idézik a *Religiót,* amely megállapítja, hogy az egyházban a hatalom felülről jön lefelé s nem fordítva.[72]

[68] PrEIL 1868, 1291.
[69] PrEIL 1869, 196.
[70] U. a. 198.
[71] PrEIL 1869, 227. sk.
[72] U. a. 225.

AZ OKTÓBERI «vegyes tanácskozmány» **jelentőségét** abban látjuk, hogy az autonómia-mozgalom új szakát nyitja meg. *Most kapcsolódik be elhatározó módon a világi elem.* A gondolat felvetésénél, a megvalósítás sürgetésénél s Eötvösön keresztül a megvalósítás módjának kitervezésénél a világi elem már eddig is szóhoz jutott. A döntő irányítás azonban a püspöki kar kezében volt. Most már az irányításban is szerepet kért és kapott a világi elem.

Hiba volna ezen felületesen tovasiklani. Érdemes közelebbről szemügyrevenni: mi az az érvelés, amellyel e döntő szerepet magának kikövetelte? S melyek voltak azok a szempontok, amelyek a magyar episcopátust a döntő engedményre bírták?

A döntő érv a liberális többségi elv volt. Deák érvelése szerint a katolikus autonómia az egész kat. egyházat illeti. Minthogy a katolikusok összességében túlnyomó a világi elem: ennek az autonómia megállapításában s jogai gyakorlásában is túlnyomó szerepet kell juttatni. A jogok gyakorlásában a püspöki tervezet már kétannyi számban szerepelteti a világiakat: e többségi elvet most az autonómia megalkotásánál, az egész szervezet létesítésének kiindulópontjánál kívánja érvényesíteni Deák. Ezzel kapcsolatban azután oly megoldást javasol, mely a kényszer látszatát s ezzel a bizalmatlanság előidézését elkerüli.

Természetes, hogy az egész érvelés a *katolikus egyház lényegét teljesen félreismerő liberális eszmevilág szülötte.* Ez az eszmevilág a vele rokon, mert demokratikus szervezetű protestáns egyházkormányzattól kölcsönzi az eszmét[73] s értetlenül elsiklik az alapvető, lényegbevágó elvi különbség: az arisztokratikus és demokratikus elv különbsége fölött, mert nincs és érzéke híján nem is lehet tisztában annak dogmatikai alapjával. A dogma szerint ugyanis «az egyházban maga Jézus Krisztus állandó és eltörölhetetlen különbséget rendelt a hívők és előljárók között».[74] A kormányzó egyház a hatalmat Szent Péteren és az apostolokon keresztül közvetlenül kapta Krisztustól s azt az apostolutódok, a püspökök szakadatlan sora közvetítésével az egyházi rend szentségében származtatja tovább. A kormányzó egyháznak tehát, mint Aschenbrier is megállapítja,[75] a kormányzásban «nativ» joga van, a hívek, a kormányzott egyház tagjai e jog részeseivé pedig csak engedmény útján lehetnek. Nem így van a demokratikus szervezetű protestáns egyházaknál.

[73] V. ö. Aschenbrier, 87. sk.
[74] Dogmatika, II. 267.
[75] Aschenbrier, 87.

Amennyire nyilvánvaló volt tehát Deák érvelésének katolikus szempontból helyt nem álló volta a püspöki kar előtt, olyan kétségtelen volt az is, hogy ez a felfogás a *világiak széles rétegének felfogása.* Úgy látszott tehát, hogy ennek engedni kell, hiszen végeredményben — ha helytelen indokolás alapján is — csak olyasmit követel, ami magában véve nem ellenkezett a katolikummal, hogy t. i. az autonómia megalkotásánál minél szélesebb réteg jusson szóhoz. Hiszen a megalkotandó szabályzat érvényre emelkedése Róma, az apostoli király, a püspöki kar és a magyar törvényhozás hozzájárulásától függött, tekintet nélkül megalkotóira.

De volt még egy tekintet, amely Deák katolikus szempontból helytelenül indokolt, de elvileg nem helytelen indítványának feltétlen és azonnal való elfogadását javallotta a püspöki karnak. Perczell Miklós személyében szóhoz jutott ugyanis a radikális elem, amely a dogmát és liturgiát is az autonómia hatáskörébe akarta vonni, hogy ismeretes egyházreform-törekvéseit érvényesíthesse. Az ilyen szélső radikális, veszélyes törekvések kikapcsolására igen alkalmas volt a liberális közvélemény széles rétegeit képviselő Deák javasolta egészséges középútra lépni. Simor számára tehát az egyetlen lehetőség az volt, hogy elfogadja Deák Ferencnek feltétlenül becsületes szándékkal odanyujtott jobbját a magyar püspöki kar nevében.

A közhangulat nyomására s «ad maiora mala evitanda» a püspöki kar tehát oly irányba volt kénytelen engedni az autonómia-ügy fejlődését, amely már *kívül esett hatalmi körén.* A világi elem döntő szerepet kapott az irányításban. Érthető, hogy azok a püspökök, akik már eddig is úgy érezték, hogy elmentek a lehetőségek végső határáig és azt szerették volna, hogy a tanácskozmánnyal akár jobbra, akár balra eldőljön az autonómia ügye, legkevésbbé sem könyvelték el győzelemnek a vegyes tanácskozmány eredményét. Hiszen a további kényszerű engedmények lehetősége, a katolikummal csak névleg rokon, de lényegileg teljesen idegen elemek szóhoz jutása az irányításban nagyon is félő volt. E püspökök — a magyar episcopátus nagy része — felfogását tükrözi, mint már ismételten, *Zalka* János győri püspök visszaemlékezésében a kilencvenes évekből. Az agg püspök így jellemzi a tanácskozmányon történteket: «Azon voltunk akkor, hogy irányt adjunk az egyháztörvény alapján, mely szerint az egyházi hatalom fölülről jön le, nem pedig alulról fölfelé . . .» *Deák* Ferenc «alulról fölfelé dolgozandó bizottságot indítványozott s *az ügy a püspöki kar kezéből*

kisodortatott. Egyik püspök felkiáltott: Sedán».[76] Az 1897-i püspöki kar véleménye szerint pedig — amelynél természetesen Zalka értesítései döntő súllyal estek a latba — «a vegyes tanácskozmány ez egész ügynek *más fordulatot* adott. *A politikai alkotmányosság formái jutottak ott érvényre*».[77]

Mindent összefoglalva, az autonómia-eszme hármas változatára utalással azt kell megállapítanunk, hogy a vegyes tanácskozmánnyal azért állott be döntő fordulat a mozgalom történetében, mert a végső irányítás a püspöki kar kezéből «kisodortatván», *tág lehetősége nyílott* annak, hogy a mozgalom az eszmei síkon fokozatosan *balra tolódjék el.*

[76] Győr Püsp. Ltár, Fasc. Autonomia 1869—II. (Az agg főpap rapszódikus feljegyzéseibe itt nyilvánvaló tévedés csúszott be: ez a felkiáltás akkor még nem hangozhatott el, hanem csak az 1871-es kongresszuson, valószínűleg valamelyik lesújtó szavazással kapcsolatban; de mindenesetre jellemző a püspöki kar hangulatára 1868-ban.)

[77] A magyar püspöki kar válasza az autonómiai szervező kongresszus huszonhetes bizottságának. Év és h. n. 5. l.

VIII. FEJEZET.

A liberális befolyás erősödése.

SZERVEZKEDÉS A SAJTÓFRONTON: AZ «AUTONOMIA» ÉS A «MAGYAR ÁLLAM» MEGINDULÁSA. — A HAZAI LIBERÁLIS-KATOLICIZMUS ESZMEVILÁGA 1869-BEN. 1. VALLÁSI TÉREN: TÖRTÉNETI FEJLŐDÉS. KÜLSŐ ÉS BELSŐ ELHATÁROLÁS. A RÓMÁHOZ VALÓ VISZONY. REFORMTÖREKVÉSEK. 2. EGYHÁZPOLITIKAI TÉREN: EGYHÁZ ÉS ÁLLAM VISZONYÁNAK ALAKULÁSA. A VÁLÁS. A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ KÖVETELÉSEI ÉS IGÉNYEI ENNEK KÖVETKEZTÉBEN. SZABAD EGYHÁZ ÉS AUTONÓMIA. LIBERÁLIS KATOLICIZMUS VAGY KATOLIKUS LIBERALIZMUS? — A VÁLASZTÁSI SZABÁLYZAT. BARKÓCZY SÜRGETÉSE. A HALOGATÁS POLITIKAI OKAI. A SZABÁLYZAT FOGADTATÁSA A KÖZVÉLEMÉNY RÉSZÉRŐL. AZ EGYHÁZI ÁLLÁSPONT. LIBERÁLIS-KATOLIKUS KRITIKA ÉS MESTERKEDÉS. A KÜLSŐ KÖZVÉLEMÉNY ÉLES BÍRÁLATA; VALLOMÁSUK. — A VÁLASZTÁS ELŐKÉSZÍTÉSE: SZERVEZKEDÉS. AZ ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐK BEAVATKOZÁSA. A VÁLASZTÁS ELRENDELÉSE: A PÜSPÖKI KAR UTASÍTÁSAI. A KÉPVISELŐK MOZGALMÁNAK ERŐSÖDÉSE. KIÉLEZŐDNEK AZ ÉRZELMI ELLENTÉTEK. A LIBERÁLIS-KATOLIKUS SAJTÓ FORRADALMIASODÁSA. — A VÁLASZTÁSOK LEFOLYÁSA. RÉSZVÉTLENSÉG ÉS TILTAKOZÁS. A PRÍMÁS VÁLASZA A KÉPVISELŐKNEK. AKCIÓJUK ÁLLANDÓSÍTÁSA; A LAPALAPÍTÁS. AZ ÚJONNAN BEKAPCSOLÓDÓ VILÁGI ELEM FELFOGÁSA AZ AUTONÓMIÁRÓL.

AZ OKTÓBERI «vegyes tanácskozmány» az autonómia-mozgalmat rövid ideig *nyugvópontra* juttatta.[1]

[1] E fejezet kizárólagos forrása a sajtó. Az irodalom az itt tárgyalt háromnegyedéves időszakkal (1868. október—1869. június) nem foglalkozik, részint, mert külső nevezetesebb esemény nem fűződik hozzá, részint, mert a sajtó nélkül a kérdés nem is tisztázható. *Schwicker* Henriknek, az események egyik szereplőjének elfogult és irányzatos történeti áttekintése (Die Katholiken-Autonomie in Ungarn. Pest, 1870.) foglalkozik ezzel az időszakkal, röpirata azonban csak szemléletének jellemzésére használható. Azért kell ez ismeretlen időszakkal részletesebben foglalkoznunk, mert a közvélemény alakulása és az eszmei fejlődés szempontjából jelentős. A liberális befolyás erősödése, a liberális-katolikus sajtó pálfordulása: nyílt ellenzéki, forradalmi hangja és a liberális világi elem intenzívebb bekapcsolódása következményeiben jelentős mozzanat és ezért részletes tárgyalást igényel. Végül alkalmasnak látszik

Liberális-katolikus oldalon az elért siker erőteljes **szervezkedés** megindítója lett. A mozgalom hordozói eddig ez oldalon az alsópapság köréből kerültek ki leginkább. Az októberi siker felkeltette az érdeklődést s most törekvés indul meg a világi elem nagyobbmérvű bekapcsolására. Deák Ferenc döntő felszólalása erre a legjobb propaganda volt.

A *Független Lapok*at átszervezik. *Autonomia* néven indul meg újra s most már nemcsak az alsópapság lapja, hanem azé a katolikus világi elemé is, amely főcélul az autonómiának liberális szellemben való megoldását tűzte ki céljául. A név is mutatja, hogy a figyelem homlokterébe kizárólag az autonómia ügye került. Az *Autonomia* megindulása előtt hangoztatja Zoványi, hogy az új lap Deák Ferenc jóváhagyásával jelenik meg, aki — szerinte — szükségesnek ítélte egy autonómiával foglalkozó független katolikus lap megindulását. Zoványi igen alkalmasnak látja a pillanatot. «A szabadelvű közvélemény jobb hangulatban van a kath. érdekek iránt. Az autonomikus mozgalom érdeklődést kelt a világiakban is. Katholicizmus és szabadelvűség compatibilitása be van bizonyítva. A politikai jogegyenlőség a vallási szabadságot biztosította. Az államtól elvált egyház híveinek közös anyjává, kegyeltjévé, oltalmazottjává lett.»[2]

Az *Autonomia* nem egyházi lapként, hanem «kath. irányú politikai lap»-ként indul. A beharangozó cikkben Zoványi «határozott katholikus szellemet» és «nyilt, leplezetlen szabadelvű irányt» ígér. Az *Autonomia* «határozottan szabadelvű ujság leszen !» Ugyanis Zoványi a *Pesti Hirnök*re és az *Idők Tanujá*ra célozva azt állítja, hogy «feudál-aristokrat politikája kath. lapjainknak megvetést szerzett a szabadelvű haladás nemzeténél; túlzásig orthodox egyháziassága visszahatást a papság kebelében(!)».[3]

Az új lap legfőbb célkitűzése a liberális autonómia-eszme propagálása. Hiszen az «októberi tanácskozmány csak a képviselet alapelvét mondatta ki, a szervezet alakját, a tényezők jogkörét nem formulázta.» Ebben az irányban kívánja a lap «a magyar katholikusok millióinak jogos óhajtását, érzületét szabadelvű irányban kifejteni, azt továbbra is képviselni, s annak független kifejezést adni . . .» A programm, amelyről azt írja, hogy végeredményben nem más, mint «a kath. világi hívek

e nyugalmi időszak a liberális-katolikus eszmevilág rendszeres vizsgálatára is.

[2] FL, 1868. nov. 4.

[3] U. a. dec. 9.

túlnyomó többségének képviselete, s az exigentiák színvonalára helyezett keresztülvitele az 1848-iki Emlékiratnak» hármas irányú. 1. «Óvni és védeni fogja az egyházi joghatóság elévülhetlen tekintélyét és igazait»; 2. «védeni és oltalmazni fogja az alsópapság érdekeit és jogos igényeit az autonómiában»; 3. «hű támasza és szószólója lesz a hívek méltányosság és korszellem követelte józan befolyásának és képviseletének».[4]

Az autonómiával kapcsolatban a mozgalom további során bőven lesz alkalmunk tapasztalni, hogy az *Autonomia* a *Független Lapok* örökét teljesen átvette s képviselte a liberális-katolikus álláspontot. Látni fogjuk, hogy az elkövetkező időszak harcai, vitái s külső tényezők befolyásakép a lap hangja változik, felfogása egyre nyiltabban szembekerül a hivatalos egyházi álláspontal. Megítélésénél tehát különbséget kell tennünk a rövidéletű — mintegy féléves — lap első és utolsó hónapjai között.

Politikai tekintetben az *Autonomia* természetszerűleg a Deák-párt felé orientálódott. Ezért szemrehányások is érték az ellenzéki érzelmű szabadelvű alsópapság részéről. Zoványi a Deák-párt politikájában látta a szabadelvű reformok végrehajtásának lehetőségét s ezért lelkesen támogatta — nem titkolta azonban, hogy a középbaloldallal való fúzió s a «reakcionárius» jobboldali elemek kikapcsolásának híve.

Zoványi már csak azért is ragaszkodik a 67-es alaphoz, mert az interconfessionális viszonyok az 1848 : XX. t.-c. alapján rendezendők szerinte. Ennek halasztása a katolicizmusnak nagy kárára van. «Újabb közjogi discussiók a reformok, de egyszersmind a kath. ügy rendezését is háttérbe szorítanák.» Tehát ahhoz a párthoz kell csatlakozni, «mely megállva a közjogi viták meddő tusái után» itthon rendezni akarja ügyeinket. «De e párt azonkívül úgy mutatta magát, mint szabadelvű. Nem a feudalis elemeit értjük a jobboldalnak. Jóllehet a feudalisok reactionarius befolyása, ha néhol érezhető is volt, az sem állandónak, sem általánosnak nem mutatta meg magát. Nem mutatta jelesül az októberi vegyes kath. értekezleten, hol a szabadelvű autonomia zászlaját maga Deák Ferenc ragadta kezébe, a katholikusok millióit teljesen megnyugtató álláspontal. Sajnáljuk, hogy szabadelvűségről szólván, az ellenzéket még elismeréssel sem szerencséltethetjük. Sehol sem tüntette fel magát a társadalmi kérdésekben, mint szabadelvű . . .»[5]

Mikor az 1869-es fővárosi választások az ellenzék győzelmét hozták, szóbakerült már a fúzió gondolata. A *Századunk* és az *Ungarischer Lloyd*, azaz a szélső radikális orgánumok hangoztatják annak a szükségességét, hogy a közjogi szervezkedés mellőzésével szabadelvű haladó párt alakuljon. Zoványi ekkor így ír: «A középbal erőt és életet csak a szabadelvűbb jobboldali elemekkel való frigyben talál.» Ez ellensúlyozhatja

[4] Az *Autonomia* programmja FL, 1868. dec. 9.

[5] Au, 1869. ápr. 14.

csak a szélsőbal bomlasztó hatását. Viszont a jobboldal jövőjét és szilárdságát a kebelében levő reakcionárius és feudális elemektől való megtisztulása s a «józanabb ellenzék erőivel való megújulása... által érheti el. *A nemzet nem közjogi vitákat, hanem üdvös javításokat vár* a törvényhozástól s azon párté lesz a hazai közvélemény, mely első fogja a szabadelvű reformok zászlóját kezébe ragadni.»[6]

Az *Autonomia* megindulása kedvezően hatott a jobboldali erők összefogására. Végre létrejött az *Idők Tanuja* és a *Pesti Hirnök* régóta várt egyesülése is és megszületett a jobboldali katolikus sajtóorgánum: a *Magyar Állam.*

A lap programmját megindulásakor kifejtette. Politikai tekintetben szintén a 67-es alap mellett szögezi le magát s a vallásszabadság elvével zászlaján kívánja a nemzet többségének vallását «a divatos téveszmék s ellenséges sugallatok által kiválóan üldözőbe vett katholikus egyházat s annak e hazában eskü és törvény által biztosított jogait és függetlenségét bárhonnan intézett aggressio ellen a legkitelhetőbb erővel megóvni.» E programm «természetes corollariumának» vallja, hogy mint az autonómia szervezési munkálatainak «hiteles közlönye» az autonómiának minél célszerűbb és minél gyorsabb létrejöttén fáradozzék.[7]

A ortodox-katolikus álláspont hivatott képviselője, a *Religio* örömmel üdvözli a két «nagy napilapot... mindegyik kath. irányú, mindegyik a nagy kath. érdeknek szentelve, mindegyik az autonomiát sürgető, mindegyik a kath. statusnak organumja». A kettőt összehasonlítva «két csoportnak, nem mondjuk pártnak, közlönyét» látja a két lapban. Szerinte a *Magyar Állam* «a szélső jobb, a másik a szélső jobbtól eltérő, de azért nem szükségkép oppositionális bal, hanem amarra nézve némileg praeterpositio; az egyik talán csillogó aristocrata, a másik szerénykedő democrata; és mindegyik könnyen elvének kísértéseibe, veszélyeibe is eshetik.»[8]

A HATVANKILENCES ÉV nyugalmi idejében jutott idő **a magyar liberális-katolicizmus eszméinek** részletesebb és rendszeres kifejtésére, a magyar társadalom körében való propagálására. Ezek az eszmék nem újak, a *Független Lapok* autonómiai küzdelmei során vezércikkekben és levelekben, hol nyiltan, hol

[6] Au. 1869. ápr. 1. V. ö. Sz-k, 1869. ápr. 2., 3., 8. etc.
[7] MÁ, 1868. dec. 16.
[8] Rel. 1869. II. 377. skk.

a sorok mögül állandóan felbukkantak. Most azután, amikor elcsitult a küzdelem, az *Autonomia* hasábjain Zoványi Mihály tollából közönségünk behatóan megismerhette a hazai liberális-katolicizmus eszmevilágát. Őt kell nekünk is hazai viszonylatban reprezentatív egyéniségként megszólaltatnunk. 1867—1869 folyamán ő a mozgalom legtevékenyebb harcosa, szervezője, irányítója és teológiailag legképzettebb képviselője. 1869 második felében és a 70-es években Hatala veszi át szerepét, aki teológiailag kétségtelenül képzettebb elme. Az ő szereplése azonban már a Vatikánum körüli szenvedélyes harcok idejére esik. Ezért úgy tűnik fel, hogy alkalmasabb a nyugodtabb idők higgadtabb írásait megvizsgálnunk.

Zoványi Mihály «Egyházi liberalismus» c. cikksorozatában[9] találjuk meg a liberális-katolicizmus analizisét gyökereiben és történeti fejlődésében, továbbá az álláspont és programm részletes kifejtését.

A fejlődést vizsgálva az egyháztörténelemre utal s ezt hívja tanuságul annak bizonyítására, hogy jóllehet az egyház Péter apostol utódaiban a közvetlenül Istentől rendelt hatalmat tiszteli s ennek engedelmeskedik, mégis már «az apostolok idejétől fogva megvolt a vallásos alázat s alárendeltség mellett a vallásos, tiszteletteljes, de éber ellenőrködés, a conservativismus mellett a liberalis szabad szellem . . .»[10] Az engedelmesség nem okvetlenül jelent teljes passzivitást. A tekintély szükségesebb az egyházban, mint bárhol, de nem fölösleges az ellenőrzés, meg kell lennie a vonzó és taszító erőnek: «ez pedig a kormányhoz húzó conservativismus s a tőle el, s látszólag ugyan ellene, de valóban javára működő szabad érzület—liberalismus; az egyik merő tisztelet, helybenhagyás a felsőség iránt, a másik a tisztelet mellett egyúttal gyakorlata saját azon jogának, hogy esetről esetre megtehesse jegyzéseit, javaslatait és sürgetéseit az iránt, mi jobb is lehetne, sőt kellene lennie . . .»[11]

«E liberalismust maga Krisztus inaugurálta épp azáltal, hogy az ó egyház tekintélyei által elkövetett visszaéléseknek ellenében megkezdette a nyilt szót, az erélyes cenzurát. Ha az ő tőle kívánt vallásosság és egyháziasság nem lenne több, mint merő igenlés minden iránt, mi felülről jő: oly példát nem adott volna.»[12]

Szent Pál példájában és az egész zsinati életben annak

[9] Au. 1869. febr. 17—márc. 10.
[10] U. a. febr. 17.
[11] U. a. febr. 18.
[12] U. o.

bizonyítékát látja Zoványi, hogy az igazi keresztény szellemnek az alázaton és engedelmességen kívül az igazságérzetből fakadó bátor kritika is alkateleme. Szerinte a tapasztalás az egyházi élet nagymérvű hanyatlását mutatta, mihelyt hosszabb ideig nem tartottak zsinatokat. Ebben arra talál igazolást, hogy «nem lehetett Krisztus szándéka a centralis hatalmat az alárendelt egyháztagok felvilágosító, gyámolító, figyelmeztető és — ellensúlyozó közremunkálásától függetlenné tenni; nem lehetett szándéka a tekintély fölállításával elnyomni a szabad nyilatkozatot.» Ennek szabad gyakorlása a középkorban talán elejét vehette volna a reformációnak . . . «Ebből is kitűnik a szabadelvűségnek azon jogosultsága az egyházban, mint egy oszlopnak a templomban, mely társával együtt tartja a boltozatot.» Elismeri azonban Zoványi, hogy nem lehet a liberális kritika jogát korlátlanul gyakorolni, mert abból izgatás és felbomlás következhetik.[13]

A történelmi fejlődés és jogosultság vizsgálata után Zoványi a politikai liberalizmussal való azonosság vádját utasítja vissza. A politikai liberalizmus alig egy évszázados multú, míg az egyházi egyidős a kereszténységgel. Annak más a tárgya: az állam, ezé: a vallás és az egyház. Az vallásnélküli, «mi ellenben — mondja Zoványi — csak a katholika hitért buzgunk, s törekvéseinkben ennek isteni szabályaihoz hívséggel ragaszkodunk.» Van azonban közös mozzanat a kettő között. «Mindkét irány bőkezűséget, bőkeblűséget jelent, szabad, emelkedettebb gondolkodást, előítéletektől nem korlátolt érzületet s ebben mindkettőnek ellentéte a conservativismus.» Nem szégyenli Zoványi a párhuzamot a politikai liberalizmusnak az alacsonyan lévőket felemelő, sorompókat eltüntető emberbarátisága miatt sem. Sőt, rokonszenvét sem tagadhatja meg bizonyos vonatkozásban: «Meg kell róla vallanunk, hogy isteni Mesterünk egyik főtana, a ‚testvériség és egyenlőség' — az ő erélye nélkül a státusokban polgári érvényre tán még századokig sem vergődött volna.»[14]

Zoványi sajnálkozik, hogy a politikai liberálisok a katolicizmusnak többnyire ellenfelei, de ezt, valamint az általuk felidézett forradalmat «nem az ő rossz akaratukból, mint inkább az akkori papság reactionarius ellentörekvéseiből» magyarázza.[15]

A szabadkőművességgel való kapcsolat

[13] Au. 1869. febr. 18.
[14] U. a. márc. 6.
[15] U. o.

vádja ellen tiltakozik. «A szabadkőművességgel semmi közünk... Ha és amennyiben igaz, hogy a positiv kereszténység, főleg a kath. egyház ellen tör: kötelességünknek ismerjük ellene csatarendbe állni.» Visszautasítja azt a vádat is, mintha a liberális-katolikusok hazai viszonylatban a 48-as demokratikus vívmányokat — parlamentáris rendszer, felelősség stb. — akarnák az egyházi életbe átültetni. «Minket mint katholikusokat isteni positiv szabályok kötnek; de amennyire nem: mi is a legjobb belátásunkat követjük és bevonjuk sánczaink közé a kath. intelligentiát.»[16]

Miután így Zoványi a politikai liberalizmussal és más egyházellenes mozgalmakkal szemben elhatárolja a liberális-katolicizmust és megállapítja viszonyát azokkal: most meghúzza azt a belső határvonalat is, amely a liberális-katolikusokat a «conservativ-katholikusoktól», «érdekkatholikusoktól» elválasztja. A különböztetés: «Mi csak a mi értelmünkben vett katholicizmusnak lehetünk föltétlen védői!» Van ugyanis Zoványi szerint «eszményi, Krisztusi katholicizmus és van érdek katholicizmus. Az első sem több, sem kevesebb: az Úr Péteren épített egyházánál, ezt eredeti szent lényegében s isteni alakjában gondolva. Az érdek-katholicizmus ezen felül az egyház előnyeit, politikai kiváltságos állását, világi túlsúlyát a katholicizmus lényeges és nélkülözhetetlen kellékeiül tekinti.»[17]

«Nekünk a katholicismus csak Jézus hitgyakorló intézete, mely Péter apostoli kara (Szentlelke) alatt áll. Czélja Jézus szellemét, megváltási malasztját megóvni s terjeszteni. Eszköze a tanító egyház tanítási, papi és kormányzati jogaival. Tárgya az egész emberiség. Az időfolytában benne képződött földi haszonnal, fénnyel, hatalommal járó viszonylatok, érdekeknek nem vagyunk, nem lehetünk a priori is ellenségei; de ellenezzük azokat annyiban, amennyiben az Úr szellemével, az egyház czéljaival, s a vallás igaz fensőbb érdekeivel tapasztalás útján ellentétben látjuk. E tekintetben nem is tehetünk róla, nem is törődünk vele, ha némelyek katholicitásukat gyanusítják.»[18]

Zoványi nagy öntudatossággal és harciassággal képviseli a túlsó oldallal szemben a liberális-katolikus álláspontot. Mikor az a szemrehányás éri, hogy negatív irányzata által az egyházellenes szabadkőművesség malmára hajtja a vizet, visszafordítja e vádat: «Azoknak malmára senki jobban nem hajtja a vizet, mint önök, midőn tarthatatlan állapotokat támogatnak, nevetséges dolgokat a vallás sugárkörével öveznek, visszaélések... védelmezésével az egyház ellenségeinek kezét tele rakják

[16] Au. 1869. márc. 6. [17] U. o. [18] U. o.

fegyverekkel.» Nagy önérzettel hangoztatja: «... a katholicizmust senki jobban nem szereti, mint mi, csakis azért vagyunk liberálisok, mert katholikusok; de mi a katholicizmust tisztának, elvszerűnek, következetesnek s így tiszteletet parancsolónak óhajtjuk.» Nem elégszik meg kizárólag az «értelmetlen tömegek bámész tiszteletével», hanem a művelt világéra is pályázik, ezt pedig a katolicizmus «nem mint papi érdekek dúsan kamatozó intézete, hanem mint Istenhez vezető, embernemesítő» intézmény érdemelheti ki. «Azt óhajtanók, mind a künn, mind a bennlakókra nézve, hogy mindenki érezze, miszerint nálunk csak Krisztus a főérdek; miszerint a katholicizmus a kereszténység tiszta telje, s más semmi; miszerint itt csupán az Úr igáját, mely könnyű és kedves s nem többet raknak a halandóra.»[19]

Mi a liberális-katolikus álláspont Rómával szemben? Mint igazi katolikusok az egyház fejét természetesen a római pápában tisztelik. Hódolatuk azonban nem zárja ki a distinkciót: «Nemcsak, hogy mindent nem helyeslünk, a mit valaha pápák tettek, vagy hivatalnokai által tenni engedtek: hanem jelenleg is föntartjuk magunknak az itészet jogát, egy és más római tényt vagy állapotot illetőleg». Így például helytelenítik a Syllabust, IX. Pius több intézkedését. Ezt azonban nem tartják összeférhetetlennek a fiúi engedelmességgel. «Azáltal, hogy megérett eszű, s tapasztalásaik által nagykorú fiak atyjok nézeteit és eljárását mindenben nem helyeslik, mert nem helyeselhetik: még pártütőkké nem lesznek.» A liberális kritika még nem jelent szakítást vagy lázítást.[20]

Rómával szemben Zoványi tovább különböztet: A pápa iránti engedelmesség és hódolat tudatában «nagy különbséget teszünk szentséges Atyánk és a római kúria között... Ez nem Péter utóda, hanem segédje...» A kongregációkat pedig nagyrészt fölöslegeseknek tartja a kor szükségeit tekintve.[21]

E két distinkción túl még tovább megy Zoványi s a pápához fűző köteles engedelmesség szálát is megvékonyítja. Feltételes engedelmességet hangoztat. Hivatkozik Szent Ignácra, aki az áldozópapokat kéri, hogy egyezzenek a püspökkel, mint a citera húrjai. «Áll; de csak azon föltétel alatt, ha hogy előljáróink előbb egyeznek Krisztussal; mert ha ez szembetünőleg másként van: nem velök, hanem Krisztussal kell egyeznünk... Krisztus az egyház harmóniájának Alfája.» A pápa és püspök

[19] Au. 1869. márc. 9.
[20] U. o.
[21] U. o.

csak akkor követelhet a papságtól és hívektől teljes engedelmességet, ha ezen alaphanggal teljes harmóniában van. «Feltételes lehet tehát csak engedelmességünk az Úr helynökei iránt, nincs itt absolutismusnak, annál kevésbbé despotismusnak helye; csak Isten s Fia absolutok, ők követelhetnek határtalan hitet, engedelmességet.»[22]

Természetesen érte az efféle tanokért Zoványiékat a forradalmiság vádja. Ezt azzal utasítja vissza, hogy a liberális-katolicizmus éppúgy elutasítja a végletekig újító radikalizmust, mint a csökönyösen ragaszkodó maradiságot s a kettő között helyezkedik el. «A két szélsőség között mi középállást foglalva a gyakori félreértetés minden félelme nélkül öntudatosan és szilárdan küzdünk az egyház eredeti és valódi értékei mellett, s midőn határozottan visszautasítjuk a tant, mely a vallási érdekek védelmének ürügye alatt az egyházat minden, még társadalmi befolyástól is megfosztani akarná: másrészt nem helyezhetjük az egyház nagyságának súlypontját a világi érdekek, hatalom és politikai befolyásban.»[23]

A liberális-katolicizmus nem marad passzivitásban: a kritikával meg nem elégedve elvei érvényrejuttatására törekszik. Ez nem más, mint az egyház átformálása liberális elvek szerint, más szóval: az egyházreform. A hangoztatott cél mindig az egyház és a modern társadalom kibékítése. A reform művét egy új zsinattól várja. «A trienti zsinat — olvassuk az *Autonomia* hasábján — 305 év előtt bevégeztetett, de a reform ügye ezzel bevégezve nincs . . . az új zsinatra roppant munkarész vár. S ez röviden: a kath. egyház és vallás korszerűsítése; kibékítése a jelen társadalommal.»[24] E sorok megjelenése után egy hónappal pedig az 50 éves jubileumát ünneplő pápa tiszteletére írt ünnepi cikk a pápától reméli a szabadelvű reformokat. «. . . százszoros lesz a harmónia, kivétel nélkül meghódítja a kath. világot, midőn a szabadelvű reformok fölött fogunk «Te Deum»-ot mondani, melyek a vatikán aggastyánjának kormánya alatt születnek . . . Óhajtjuk, hogy IX. Pius atyánk is halhatatlan legyen — s halhatatlansága koronájában minél előbb ott ragyogjon a legszebb, legfényesebb gyémánt, az egyházat, az emberiséget regenerálandó szabadelvű *egyházreformok* nagyszerűségében.»[25]

A liberális-katolicizmus nevében három területen hirdeti meg a reformot Zoványi.

[22] Au. 1869. márc. 9.
[23] U. o.
[24] U. a. márc. 3.
[25] U. a. ápr. 11.

Az első az egyházi vagyon. Jogi és erkölcsi lehetetlenségnek tartja azt a törevést, amely erőszakkal akarná elvenni a főpapi vagyont s azt fölosztani. Ellenben biztosítani kívánja, hogy az egyházi vagyont az alapítók szándéka szerinti szent és jótékony célra fordítsák «Isten, Krisztus, az egyház igazi becsülete, vallásunk legszentebb érdekei azt kívánják: hogy a világ szemeláttára fordíttassék csakugyan minden papi jövedelmi fölösleg arra, amire illik.» Kötelességévé kívánja tenni minden papnak, hogy az állásának illendően fedezett szükségletein túl fennmaradó összeget egyszersmindenkorra ajánlja fel s kezelését engedje át egy vegyes bizottságnak. Nagy gondja van e reformra, azért, mert szerinte «ez legjobban bizonyítaná, hogy egyházunk nagyjait Jézus szelleme, az igazság s szeretet sz. lelke inspirálja.»[26]

A főpapság és alsópapság viszonyában is reformot követel Zoványi. Az alsópapság feltétlen alárendeltségét elvileg helyesnek, sőt szükségesnek tartja. Ebből következik, hogy az alpapság nem működhetik püspökének akarata ellenére, különben joghatóságát, állomását, jövedelmeit elvesztheti. Az elvileg helyes viszony gyakorlatilag a jelenkorban lesz lehetetlenné. «A mai állapot, bár kedvence a püspöki karnak, tarthatatlan! A reformok tömege kiáltó korszerűség! Ezt legjobban érzi . . . s legbuzgóbban óhajtja az alpap. Itt tehát püspökével nem érthet egyet.» Ha bírál — püspökével jut ellentétbe, s jövőjét kockáztatja, ha pedig hallgat — lelkiismeretével. Zoványi levonja a következtetést: egyházi törvényt kell alkotni, amely az alpapnak «állását biztosítsa, ha püspökeivel tán nem is ért egyet mindenben — mi a lényeghez nem tartozik.»[27]

A harmadik reform-terület a papi nőtlenség kérdése. A kötelező papi nőtlenség törvényének megszűntetését kívánja a gyenge emberi természetre való hivatkozással. Szembetűnő elvcsusztatással azt cáfolja Zoványi, hogy a házasság lealázza a papi rendet, s hangoztatja szentségi mivoltát. Bizonyos botrányos állapotokra való hivatkozással kívánja eltörölni a kötelező coelibatust: «mi a becsületesebb, a tisztes házasság, vagy a jelen statusquo?»[28]

Amikor Zoványi ezeket a bántó, disszonáns hangokat hallatja, eszméinek forradalmiságával, indítékainak tisztulatlanságával szükségkép bizalmatlanságot kellett keltenie vezető egyházi körökben csakúgy, mint az egyháziasabb gondolkodású és konzervatív szellemű papság körében.

[26] Au. 1869. márc. 10
[27] U. o.
[28] U. o.

Az eddig ismertetett liberális-katolikus tanítások a vallás, az egyház síkján mozognak. Mozgalmunk szempontjából nem kevésbbé érdekesek azok az elvek és elképzelések, amelyek az egyház és állam viszonyát érintik. Alapelv és jelszó e téren: Szabad egyház a szabad államban. Ezt tűzi homlokára s taglalja részletesen Zoványi másik cikksorozata az *Autonomiában.*

Alig van ország, állítja Zoványi, ahol a Cavourtól Róma ellen, de Montalemberttől Róma mellett kiadott jelszó oly általános lelkes elfogadásra talált volna, mint hazánk. Oka ennek az a sajátságos helyzet, hogy míg 1848 óta megszüntek az egyház rendi kiváltságai, addig még függetlenségre és önállóságra saját ügyeiben nem tett szert. «E helyzet anomáliája nem csak az alkotmányépítésnek áll útjában, hanem visszahat a haladási kérdésekre is, nyugtalanítja a polgárok lelkiismeretét . . .»[29] Ezért nagy a vágy hazánkban az újonnan formulázott «maxima valósítása után, melytől a közszabadság biztosítékait, a szabadelvű haladás emeltyűjét reméli a polgár; lelkiismeretének szabadságát, vallásos életének fejlődését, s az önkéntes erkölcsök terjedését várja a hívő!»[30] Látjuk e szavakból, hogy a cavouri elvnek itt némileg más a színezete, mint montalemberti alkalmazásban. Nem kizárólag az egyházi érdek s a hívő aggódása sugallja, hanem államérdek és polgári aggodalmak is, sőt ezek elsősorban.

Érdekes történeti visszapillantás keretén belül vezeti le az új elvet. Kiindul az állami és egyházi élet középkori szoros egymásbafonódásából, nem tagadja meg a szokásos liberális ellenszenv-nyilvánításokat VII. Gergelytől és VIII. Bonifáctól, viszont lelkesen köszönti a francia forradalmat, amely kiragadta a királyok és hatalmasok kezéből a «mennyország kulcsait» — hogy azután az abszolut királysághoz hasonló túlzásba esve, a papság polgári alkotmányában újra összezavarjon mindent, ami állami és egyházi, emberi és isteni, hogy a papságot újra az állam szolgájává tegye, az egyházat függésbe hozza immár kiváltságok nélkül . . . «A középkori investiturahárcok képe merül fel megújultan egész terrorismusával»[31] — ez a legrosszabb, amit liberális ajkak valamilyen korról elmondhatnak. Ekkor jött a megváltó 1848, a nagy szétválasztó és széjjelválasztotta az összebonyolódott világi és lelki érdekkört. Mert mi is 1848 főjelentősége Zoványi szerint? A kérdésre ő felel: «Az isteni és emberi, a világi és lelki, a vallási és poli-

[29] Au. 1869. febr. 26.
[30] U. a. febr. 26.
[31] U. a. márc. 5.

tikai, az egyházi és állami dolgok elvi és gyakorlati elkülönítésében; az állam és egyház tettleg megkezdett szétválasztásában! A kiváltság és befolyás kötelékei, melyet a hűbéri korszak fűzött egyház és állam közé, elhullottak a szabadság érintésén. Egyedüli kapocs a kettő között — a közszabadság lett. Kimondatott, hogy az egyháznak csak szabadság kell, hogy virágozzék».[32] Boldogan jelenti ki az új világot: «Mint fognak viszonylani állam és egyház egymáshoz? fogják mondani a jövőben: sehogy. *Össze nem tartoznak. Elváltan élnek egymás mellett szabadon*».[33]

Zoványi büszkén hangoztatja, hogy a magyar főpapság azonnal fellépett a szabadság igényével: «Örök dicsősége lesz a magyar papságnak a kezdeményezés, mely jelszóvá, sőt mintává lett az osztrák, porosz és többi német püspöki karra nézve».[34]

Az elválást kimondották. «Mint osztalékos mostohá testvér pörölte ki az állam köz-területéről volt frigyesét, az egyházat, s mielőtt ez összeszedte volna magát, hogy tulajdonába vonuljon, ellenében a kormányok és parlamentek exequálták a hozott rendeleteket.» Az események rohanó fejlődése nálunk is túlszárnyalta az egyházat. Most a magyar katolikus egyházon a sor, hogy miután az állam elvált tőle, elvben is és gyakorlatban is: követelje vissza azon jogait és birtokát, amely az övé, de amely még az állam kezei között van, mert még vissza nem adta. «Mert azt sem a jogelvek, sem a szabadság fogalma nem tűri, hogy míg az állam a lelki hivatás és vallási dolgok terére szorítja az egyházat, ő maga mint eddig, szabad kezekkel gazdálkodjék a felekezeti jogok birtoklásában.» Zoványi az államtól visszakövetelni mindazon egyházi ügyek kezelését és befolyásolását, amelyek addig a kormányhatalom gyámsága alatt voltak, minden iskolai és alapítványi vagyon s az egyházi javak szabad birtoklását és kezelését, továbbá az oktatás- és nevelésügy önálló intézését.[35]

Az egyház számára visszakövetelt jogok között szerepelnek olyanok is, amelyek az apostoli királyt illették meg, mint legfelsőbb kegyúri jogok, amelyeket azelőtt dicasteriumai útján gyakorolt, ezután pedig kultuszminisztériuma útján kíván gyakorolni. Zoványi megállapítja, hogy «az apostoli jogoknak oly politikai közegek által való gyakorlása, mely mint felelős parlamentáris miniszterium mobilizáltatik, tehát akath. államférfiúra is átruháztatik — sem az apostoli jogok czéljával, sem az egyház szellemével össze nem egyeztethető». Nem tudja

[32] Au. 1869. márc. 7.
[33] U. a. márc. 12.
[34] U. a. márc. 7.
[35] U. a. márc. 12.

a király akaratát, hogy mily jogokat akar megtartani s ily úton gyakorolni, de előre kijelenti, hogy «az apostoli király ebbeli elhatározása egy hajszálnyit sem csökkenthet a kath. egyház azon *egyedül következetes és jogos* követeléséből, hogy mindazon egyház-ügyek, melyek eddig a politikai dikasteriumok vagy a felelős cultusministerium által gyakoroltattak: ezután az autonom kath. egyházra ruháztassanak vissza». Az iskolai és vagyoni ügyeken kívül a főpapi kinevezések körüli jogokat is az autonóm testület számára követeli hármas jelölés alakjában, azzal a hozzátétellel, hogy az apostoli király nem tetszése esetén kívánhatja más három egyházi férfiú jelölését is.[36]

Mindent összefoglalva, Zoványi megállapítja, hogy «az autonomia okszerű és megfelelő szervezete által egységbe hozott, testületileg élő, befolyásának és jogainak tudatára ébredő, vallási szabadságát értő kath. státusnak az államhatalom irányában való felállítása lehet csak azon parancsoló tekintély, mely képes leszen a szabad államtól a szabad egyház minden szükséges jogait és föltételeit törvényszerűleg biztosítani. .... *Míg tehát az autonom képviselet a kath. egyházat az állam irányában nem képviseli, mindaddig a szabad egyház reánk nézve hiú óhaj marad*».[37]

Az új lapnak az autonómiával kapcsolatos elgondolásai nem térnek el a *Független Lapok*ától s a mozgalom további során, a választási szabályzat bírálata, az előkészítő kongresszus előtti szervezkedés kapcsán úgyis tárgyalásra kerülnek, ezért itt bővebb kifejtésük mellőzhető.

Csupán a lap első heteiben napvilágot látott egyik érdekes megállapítását kell idéznünk — azt, amely a liberális részen szokatlan megértéssel ismeri fel, hogy miért hordozta magában az egész akkori autonómia-mozgalom az ítéletét: «Oly autonomia, mely csupán jogászkodási érdekek czéljából adatnék, a hitéletet sérti, az egyházias érzületet elöli s a «meum» és «tuum» köré tereli az önző szenvedélyek ártalmas viszálykodását ... *Nincs eset reá, hogy a hitéletnek ezen előző megtermése nélkül* az egyházi érdeklődés és testületi szellem fölébredhetne s *őszinte és tartós autonomiát alkothatnának* az állammali differentiák békés kiegyenlítésére».[38]

A liberális-katolikusok részéről is elhangzott tehát az a megállapítás, amelyet Palásthy már rég hangoztatott.[39] Hogy csak ilyen ritka, szinte fehér holló-számba ment az az egy-két egyhá-

[36] Au. 1869. márc. 14.
[37] U. a. márc. 16.
[38] U. a. jan. 8.
[39] V. ö. 73. l.

ziasabb szellemű vagy legalább az egyház s a katolicizmus iránti megértésről tanuskodó nyilatkozat — szemben épp a francia liberális-katolikusokkal — csak erősíti azt a felfogásunkat, hogy *nálunk inkább csak katolikus liberálisokról lehet szó s nem liberális-katolikusokról.* Hogy a FL és az Au. táborát mégis liberális-katolikusnak nevezzük, azért történik, hogy elkülönítsük az autonómia-mozgalomban résztvevő számos katolikus vallású liberális világitól, országgyűlési képviselőktől, mint pl. Ghyczy Kálmán, Horváth Döme és társai. Ezekben a katolikus liberálisokban hasonlíthatatlanul kevesebb katolikum volt, mint akár Zoványiékban, akár Eötvös Józsefben.

AZ OKTÓBERI tanácskozás után néhány hónapon át — mint említettük — szélcsend állott be. A közvélemény nagyobb része megelégedett az elért eredménnyel és bizakodással nézett a fejlemények elé. A következő feladat volt a választások megejtése a püspöki kar által kidolgozandó szabályok alapján. Erre a **választási szabályzatra** várt a közvélemény. Az első hetekben nagy csendben —, de két hónap mulva már innen-is, onnan-is türelmetlen hangok sürgetése hangzott el.

A legerőteljesebb felszólalás, mely ezért nagy feltűnést is keltett, Báró Barkóczy Mihályé volt. Nyilt felhívása a radikális *Századunk*ban jelent meg, de több lap, így az *Autonomia* is átvette. Barkóczy csalódásának ad kifejezést, hogy az autonómia remélt gyors megvalósulása helyett tespedés állott be, s a választási szabályok megállapításával kapcsolatban megakadt ügy «ismét hónapok óta pihen». «De éppen ezen oknál fogva az ügy további halogatást nem szenvedhet és azoknak, kik annak kezdeményezését elvállalták, önmagok és híveik iránti kötelességök félretéve minden kicsinyes érdekeket, a legnagyobb eréllyel mindent elkövetni, hogy azon egyetemes gyűlés mielőbb létrejöjjön». Barkóczy nem vádol és nem gyanusít senkit az ügy szándékos késleltetésével, de nyiltan kimondja, hogy a választási szabályok megalkotása nem oly nehéz feladat, hogy azt ne lehetett volna már rég nyélbeütni.[40]

Barkóczy arra figyelmezteti az illetékeseket, hogy bekövetkezhetnek oly események, amelyek az autonómia ügyét «egészen háttérbe szoríthatják» s bár «még most önmagunk kezében van adva az elintézés lehetősége, ki állhat jót, nem fog-e az abból ki-

[40] Au. 1869. jan. 14.

sodortatni és más tényezők által elintéztetni». A késedelmeskedés csak az ellentétek kiélezésére alkalmas. S most jő a fenyegetés: Most még «a dolog természete szerint a kezdeményezés felülről jöhet, de ha alant a bizalom csökkenni fog, itt leszünk kénytelenek az ügyet felkarolni, és ott keresni annak megoldását, honnan sikert várhatunk». Azt kéri ezért az illetékesektől, siettessék az autonómikus gyűlés mielőbbi összehívását, hogy az még az országgyűlés megnyitása előtt megkezdhesse működését, mert «ettől magára az ügy rendezésére nézve igen sok függ».[41] Erről az erőshangú felszólításról írják protestáns részről, hogy «második és igen erős kisérlet volt a sybilla könyvek elégetésére».[42]

Barkóczy levelét az *Autonomia* átvette annak jeléül, hogy ezzel azonosítja magát. Különben is már három héttel előbb írta: «Attól tartunk, hogy a lassuság és halogatás az ügyek bonyodalmát erősíti s a megmenthetők máris csökkent számát devalválja».[43]

Néhány nappal Barkóczy levelének közzététele után a püspöki kar a kultuszminiszter útján a király elé terjesztette a választási szabályokat, aki azokat január 28-án jóváhagyólag megerősítette. A szabályzatot Eötvös már a következő napon megküldötte a prímásnak.[44] Mégis csak három hónap mulva következett be a félhivatalos közzététel a *Magyar Állam* útján.

Önként felvetődik a kérdés, miért halogatta ennyire a püspöki kar az egyre erősebben sürgető közhangulat ellenére a szabályok közzétételét? Ha már amúgyis elhatározta magát, minden jogos aggály ellenére az autonómiára, opportunus volt-e egyáltalában a halogatás? Hiszen a sürgetés már-már szélsőséges izgatásig fajult s csak mérgesítette a helyzetet. A hosszú halogatást utóbb is erősen felhasználták, mint majd látni fogjuk, hangulatkeltésre a püspöki kar ellen. Lehetetlen, hogy a püspöki kar ezt akkor nem látta világosan — a különböző nyilatkozatokból akarva nem akarva látnia kellett — s így kellett, hogy alapos oka legyen a kihirdetés elhalasztására.

Amikor a választási szabályzat napvilágot lát a *Magyar Állam* hasábjain, az addig mindig türelmetlenül sürgető *Autonomia* sajnálkozik ugyan a késedelem miatt, de mindjárt hozzáteszi: «Kérjük, szavainkat ne magyarázza senki félre. Úgy tudjuk, hogy nem a nm. püspöki karon mult végkép ez a mulasztás, oka annak *más tényezők* befolyásában is sarkallik».[45]

[41] Au. 1869. jan. 14.
[42] PrEIL 1869, 228.; v. ö. 137. l.
[43] Au. 1868. dec. 23.
[44] 13/1869. VKM eln. sz. a.
[45] Au. 1868. ápr. 2.

E «más tényező» csak a kormány lehetett, s indoka nyilván a Deák-párt súlyos politikai érdeke volt, amely megkívánta, hogy a szabályzat ne lásson napvilágot az országgyűlési választások lezajlása előtt. A szélső baloldal szemében úgyis szálka volt a Deák-párt konzervatív szárnya.[46] Mint minden összetételében nem egységes politikai mammutpárt esetében, most is az ellenfél leghevesebb támadásait a vele poláris ellentétben álló, legszélsőbb párttöredék ellen irányította. S a kifejezett, vagy hallgatólagos védekezés ilyenkor mindig az, hogy e szélső párttöredék nem fejezi ki az egész párt szellemét és irányát. Ez természetes, hiszen ellenkező esetben, ha a vezetőség ezekkel azonosítaná magát, pártjának másik, vagyis az ellenpárthoz közelebb álló szárnyát annak ölelő karjaiba taszítaná.

Az autonómia-ügy felkarolása Eötvöshöz fűződött s annak új irányt az októberi vegyes tanácskozáson Deák szabott. A párt legsúlyosabb vezető egyéniségeinek az ügyben való érdekeltsége tehát kétségtelen volt. Viszont ezek jól látták, hogy a püspöki kar óvatos, a szélsőséges elemek megválasztását lehetőleg kiküszöbölő választási tervezete a baloldalon, de a Deák-párt nagy részében is nagy felzúdulást fog kelteni. Súlyosbította a helyzetet, hogy a tervezet ellen jogilag semmi kifogást nem tehetett a kormány, mert az teljesen Deák Ferenc elfogadott indítványa szerint jött létre. Deáknak ugyanis csak két követelménye volt: hogy először egy választási szabályzat kidolgozására hivatott gyűlés hivassék össze a püspöki kar kidolgozta ideiglenes választási szabályzat alapján (tehát nem követelte, hogy a püspöki kar mások véleményét kikérje); másodszor, hogy a kétharmad többség a világi elemé legyen. A püspöki karnak teljes mértékben jogában állott a kért engedménynél tovább nem menni s a biztosítékok lehetőségét kihasználni. Viszont az is kétségtelen, hogy ha jogilag nem is tehettek kifogást, a választási szabályzat Deákékat nem elégítette ki, mint majd látni fogjuk, hozzá közelálló képviselők erősen támadták; egyedül a konzervatív szárny lehetett a szabályzattal megelégedve.

Ebből tehát világos, hogy a választási szabályzat időelőtti megjelenése módfelett megnehezítette volna a Deák-párt helyzetét az országgyűlési választási harcban. Nagyon valószínű, hogy az autonómia elleni küzdelem közeledést hozott volna

[46] «Azon *átok* mellett, mely *az ó conservativek szövetsége* által nehezedik a Deák-pártra, egy politikailag jelentékeny ellenzék hiánya az, mely egész parlamentaris életünknek hamis irányt szab» — írja a *Századunk*, 1868. okt. 7.

létre Ghyczyék és a Deák-párt baloldali elemei között. A bomlás megakadályozása, a politikai hegemónia megtartása a Deák-pártnak oly súlyos érdeke volt, hogy erre való tekintettel a kormány az autonómiai választási szabályzatot a prímás íróasztalfiókjában kívánta hevertetni hónapokon keresztül.

Nem ide tartozik annak részeletes boncolgatása, hogy mi lett volna a távolabbi következménye, ha a szabályzat kipattanása elősegítette volna a szellemek oszlását? Ez a dualisztikus kor második évében a túlzottan kidomborított közjogi ellentétek tompításával s világnézeti szempontok hangsúlyozásával talán más irányba tereli a választásokon a pártalakulást. Hiszen egy nagy, elvi alapon álló liberális párt gondolata már itt is, ott is felmerült.[47] Ha a felvetett kérdésre bajos is felelni s nem is a mi feladatunk, felvetése mégis tanulságos, mert választ ad egy másik, minket érdeklő kérdésre:

Érdekében állott a püspöki karnak, hogy a kormány kívánságát teljesítse s így maga ellen ingerelje a liberális közvéleményt s így megnehezítse az ügy megvalósítását? Feltétlenül. A politikai helyzet ugyanis az autonómia szempontjából különben csak romlott volna. Eddig, ha a közhangulat nem is volt megfelelő, a kormányra a püspöki karnak mégis volt Eötvösön, néhány jóindulatú, mérsékelt liberálison s a konzervatív Deák-párti szárny tagjain keresztül befolyása. Ezzel a szélsőséges liberális befolyást némikép távoltarthatta, ellensúlyozhatta. Ha azonban az új pártalakulás után a konzervatív elemektől ment, erős liberális párt többségre s így kormányra jut — az autonómia-mozgalom radikalizálódása és ezzel sorsának megpecsételése kétségtelen. De semmiféle más egyházi érdek sem

[47] V. ö. 143. l. E gondolat sugallta a következő sorokat is: «A pártküzdelmek a modern országokban a modern eszmék és az általános jólét értelmében dőlnek el; nálunk a personal-unio kérdésében oszlik fel minden. Ugyan hol áll tulajdonképen az ellenzék? A Deákpárt conservatív velleitásának ellenébe a maga feudalis tömbjeit állítja. Vajjon Ghyczy és Tisza liberálisabbak-e Deáknál és Eötvösnél, vagy conservatívebbek Somssichnál és Zsedényinél? Mi nem tudjuk. Irányadó köreinknél hiányzik a politikai elvek alapja s azért az ország újjáalakításában meg lehet különböztetni személyeket, de nem pártokat. A Deákpárt bevett egyházakért és hitfelekezetekért küzd, mialatt a bal a megyei autonomia s a népiskola felekezeties marottjai mellett kardoskodik. Ultramontán, conservativ és feudalistikus mozgalmat láttunk már eleget — de hogy melyik oldalon ülnek a liberalisok, a szabadság és haladás barátai, azt nem fogjuk megtudni az országgyűlési tudósításokból». Sz—k, 1868. okt. 7.

javalhatta a püspöki karnál a kormány esélyeinek gyengítését és egy erősebb liberális irány elősegítését.

Az országgyűlési választások lezajlása után tehát napvilágra került a püspöki kar választási szabályzata.[48]

Tartalmilag a következőkben ismertetjük: 1. Az előkészítő gyűlés feladata lesz «rendszeres választási módot kidolgozni, mely szerint a r. k. egyház egyetemének szervező gyülekezete egybehívassék. (!)» Tagjai a megyéspüspökök, a pannonhalmi főapát és egyházmegyénkint választott papi és világi küldöttek. — 2. Egyházmegyénkint 1—1 papi és több világi küldött vesz részt a gyűlésen, ezek számát egyházmegyénkint a szabályzat pontosan megállapítja (átlag 4, összesen 103). — 3. Aktív választójoga van «minden nagykorú, önálló, tisztességes keresetmódú ker. kath. férfiúnak, ki az egyház és iskola iránti tartozását teljesíti»; passzív választójoga minden 30 évet meghaladó írni-olvasni tudó választónak. — 4. A papok püspökükhöz címzett zárt levélben szavaznak képviselőjükre. — 5. A világi követeket esperes-kerületenkint választják. Az esperes plébániák szerint tűzi ki a választást «s összehíván a plébánosok és helybeli kath. elöljárók által eleve összeírt és a tartandó választásról kellőleg értesített községbeli választókat, ugyancsak a községbeli kath. elöljárók s plébános közreműködése mellett szavazattöbbséggel annyi követet jelöltet ki, ahány azon egyházmegyére esik». — 6. A választás élőszóval vagy írásban történik. — 7. A választási jegyzőkönyvet kerületenkint az egyházmegyei kormányhoz terjesztik fel. — 8. A szavazatok felbontását és összeszámlálását a püspök vagy helyettese által két papi és öt világi tagból összeállított bizottság végzi. — 9—11. A prímás, miután a választás eredményéről értesült, kitűzi a gyűlés időpontját. A választási szabályzat királyi megerősítésre szorul.

A választási szabályzat fogadtatása a közvélemény részéről — sajtókommentárok és kritikák tükrében — érdekes és tanulságos.

A hivatalos egyházi felfogást most a *Magyar Állam* képviseli. Ez közli a szélsőbaloldali sajtó bosszúságára a szabályzatot is. «Az autonomia ügye — írja kommentárjában — tehát, melyért a katholikus egyház s a magyar nemzet katholikus többsége, Szent István birodalmában s apostoli király fővédnöksége alatt, a mostoha idők korcs szellemével szemben küzdeni kénytelen, — hála Istennek már napirendre került». A késedelemre vonatkozólag, ami a másik oldalról oly sok kifogás tárgya, így nyilatkozik: «Csak helyeselnünk lehet azt, hogy ez ügy az országgyűlési választások bevégzése után hozatik szőnyegre s ez által a politikai izgalom belevegyülése az autonomia

[48] Nyomtatásban található a püspöki levéltárakban. Közölte a MÁ, 1869. ápr. 1.

kérdésébe elháríttatott». A különböző liberális törekvésekkel szemben ismét hangoztatja a helyes katolikus álláspontot a mozgalom célja tekintetében: «Az autonomia kérdése nem tűr pártokat. A magyarországi katholikus hitrokonoknak az autonomia megszerzése és biztosítéka körül csak egy főcéljuk s érdekök lehet, az t. i., hogy a katholikus *egyház, iskola és vagyon sértetlenségét s független önkormányzatát az állam és a parlament irányában* a törvény védelme alá helyezzék». Majd visszautasítja az idegen beavatkozást s azt a vádat, amely a főpapi kart a hívek irányában szűkkeblűséggel vádolja.

«Az önkormányzat gyakorlatának módja s a világi hívek jogos befolyásának köre és határa a katholikusoknak tisztán belkérdése, melyhez az antikatholikus sajtónak legkevésbbé lehet szava. A magyar clerus már ősi traditióknál s alkotmányos érzelmeinél fogva sokkal emelkedettebb, semhogy a világi hivek helyes igényeinek kielégítésén, az egyház változhatlan alapelveinek határai közt kételkedni lehetne.»

Közli a *Magyar Állam* azt is, hogy a választások napját csak a püspöki kar tanácskozása után fogják megállapítani, amire csak az országgyűlés megnyitása alkalmával kerül a sor. Reméli, hogy pünkösd után megtörténnek a választások s az autonómia ügye az év folyamán tető alá kerül.

Félő volt, hogy a dolgok ily lassú menetét az országgyűlés nem fogja türelmesen kivárni s még az autonómia létrejötte előtt szőnyegre terítik a vallásalapok vagy egyházi iskolák ügyét. Most Eötvöst régi ígéretére figyelmezteti burkoltan a püspöki karhoz közelálló sajtó: «Miután . . . a kath. autonomia eszméjének mielőbbi valósítását cultusminiszterünk maga leginkább sürgeti, önként értetődőnek tartjuk s teljes bizonyossággal hisszük azt, miszerint ezen autonomia létrejötteig sem ő exja maga nem hozand a parlamentben szőnyegre, sem mások által szőnyegre hozva nem pártoland olyan indítványokat, melyek a katholikus egyháznak akár vallási, akár anyagi viszonyaira vonatkoznak».[49]

A *Magyar Állam* ezúttal híven tükrözi a hivatalos egyházi álláspontot: bírálat nélkül közli a szabályokat, helyesli kihirdetésük időpontját, jogfenntartással él a lassú eljárásból eredhető hátrányokkal szemben, visszautasítja a külső beleavatkozást, világosan megszövegezi az autonómia egyházias szellemű célkitűzését és megvédi a püspöki kart a különböző vádakkal szemben.

[49] MÁ, 1869. ápr. 1.

Teljesen hasonló a *Religio* állásfoglalása, ami a maga egészében inkább csak a sorok közül érezhető ki, amennyiben kifejezetten csak a különböző hozzászólásokat bírálja. A szabályzat pontjaival részletesen nem foglalkozik, de örömmel fogadja, mikor azok eredeti alakjukban s a liberális oldal indítványozta értelmezések visszautasításával kerülnek hivatalosan kihirdetésre.[50]

A szabályzatot ért liberális és radikális kifogásokat és hozzászólásokat visszautasítva már erős aggodalmaknak ad kifejezést.

«... megdöbbentő, midőn gáncsoltatik az, hogy a leendő előkészítő gyűlésnek tagjai az ország kath. püspökei; gáncsoltatik pedig leginkább azon alig qualificálható oknál fogva, mivel, mint mondatott, a püspökök akadályozói voltak mindenkor a reformnak ... A kath. egyházat és a reá bármikép vonatkozó viszonyok rendezését józanul a püspökök közbejötte s közreműködése nélkül képzelni is alig lehet; az egyház és annak minden ügye annyira egybe van forrva nálunk a püspöki hatalommal, hogy ki ezt mellőztetni óhajtja, a vallási érdekek, az egyházi viszonyok rendezésében: vagy nem ismeri az egyház természetének megfelelő lényeges szervezeti fokokat, és azért az autonomiához tulajdonkép nem is szólhat, vagy akaratának tisztaságában, minden esetre pedig helyes irányában méltán kételkedhetni».

«Ha a főpapok annyi concessioja után is a számaránya nézve — vonja le a *Religio* szerkesztője a következtetést — még oly bizalmatlanság üthetné föl vészes fejét a hívők körében, hogy azoknak az ily tanácskozmányokból vagy egész, vagy részletes kizáratását óhajthatnák: *akkor nem értünk még meg az autonomiára, és jobb volna meg sem kezdeni azt, mi biztos romlására lehetne* rövid idő alatt a legszentebb ügynek, nagyobb romlására kétségkívül, mint volt az eddigi korántsem dícsérendő járszalagon való vezetése az egyház... ügyeinek...»

Érthetetlennek tartja a *Religio* azt is, hogy miért szólnak bele «kívülállók» a katolikusok ügyeibe, mikor ezek sem szólnak bele a másába. Azt sem érti, hogy miért érdekli a papi képviselők választása a híveket. «Minden ilyen túlságos ellenőrködésnek, féltékenységnek hátterében a bizalmatlanság vagy uralgási vágy áll, mely ha már most is ily aggodalmakban nyilatkozik, bizony *kevés kilátást mutat a jóra*, minek elérése czéloztatik.» Figyelmeztet arra is, hogy «*kétélű fegyver* az, melyet az autonomia nyujt, melyet ha összhangzatos kezek forgatnak, Sion falainak biztonságot szerezhet; de ha egyik tényező a másik kezéből akarja kicsavarni, mindkettőn mély sebet ejthet».[51]

Az *Autonomia* sajnálkozással állapítja meg, hogy az októberi tanácskozás óta hat hónapnak kellett a szabályzat elkészüléséig eltelnie, bár tudja, hogy ez nem a püspöki karon múlott,

[50] Rel. 1869. I. 280. sk. [51] U. a. 242. sk.

mindazonáltal szívesebben vette volna, ha az autonómiai választás megelőzhette volna az országgyűlési választásokat. Örömmel üdvözli a világiak kétharmadnyi arányát. Legfőbb követelménynek azt tartja, hogy a további halogatást elkerüljék.

«Nehezen vettük, és úgy tudjuk, a kath. ügy kárával történt, hogy a mult évi októberi vegyes értekezlet után hat egész hónapra volt szükség, hogy ezen magában rövid választási elaboratum megszülethetett s a legfelsőbb szentesítéssel díszesíthethetett.»[52]

Egy országgyűlési képviselő tollából csakhamar éles kritika jelenik meg a választási szabályzattal kapcsolatban. Elismeri ugyan, hogy a világiak a papsággal szemben kétszeres számban vesznek részt a szabályzat értelmében, de úgy tartja, hogy «ezen érdemét a választási munkálatnak igen apasztják a kiviteli módozat hiányai». A papság választási formáját «autonomiaellenes»-nek tartja, mert különválasztja a világiakétől, de egyoldalúnak is, mert míg a világiak választásába befoly a papság (plébános, esperes), addig fordítva nincs úgy. Nem nevezheti szabad választásnak azt, amikor a papság névvel aláírt levél útján szavaz: «abban minden elfogulatlan ember egyetért velem, hogy a papság ilykép erkölcsileg kényszerítve van az egyházfő előtt a legkedvesebb és legóhajtottabb személyre adni szavazatát». A világiak szavazásánál viszont az esperes, plébános és helyi kat. elöljárók jelölése rendíti meg bizalmát. Ezek ugyanis, mint «az egyházi hatalom közegei» szoros összefüggésben állnak a «központi egyházhatalommal», utasításaikat innét veszik, természetes tehát, hogy «legjobb akaratuk és meggyőződésük dacára» olyanokat kénytelenek választásra ajánlani, «kik talán meg fognak felelni az egyházfők akaratának és intencióinak minden kérdésben, de az alkotmányos életre törő és célszerű javításokat kívánó kath. nép érdekeit és igényeit képviselni soha sem fogják».[53]

Az *Autonomia* táborának aggodalmai tehát elsősorban a szavazás felülről történő befolyásolása ellen irányulnak. A lap nem marad meg a meddő kritikánál, hanem bonckés alá veszi a javaslatot és apróra megvizsgálja, hol lehet a szigorú értelmezés alól kibuvót, szabadabb mozgási lehetőséget biztosító tágabb értelmezést találni. Ezt meg is találja: 1. A papi szavazásra vonatkozólag arra a megállapításra jut, hogy a «zárt level» fogalma nem zárja ki a névtelen levél lehetőségét: ezért arra buzdítja a papságot, hogy idegen kézzel írott, névtelen levéllel

[52] Au. 1869. ápr. 2. [53] U. a. ápr. 4.

szavazzon az espereskerületi coronákon, ahol a levelek számát könnyen ellenőrízni lehet. 2. Hibáztatja, hogy az egyházmegyéket nem osztották fel választókerületekre. Ilymódon nehéz lesz egységesen megállapodni megfelelő számú jelöltben és nagy szerepe lesz a jelölésnek, ajánlásnak. Azonban itt felhívja a figyelmet arra, hogy a plébánosi ill. esperesi jelölés még nem okvetlenül jelenti azt, hogy nem lehet más jelöltekre is szavazni, az ugyanis «csak útmutatás, nem absolut parancs». Azt ajánlja, jöjjenek össze községenkint vagy kerületenkint a papok és világiak «értelmesebbjei» (értsd: a liberálisok), tartsanak szemlét a «megbízható» (vagyis hasonló felfogású) katolikus világiak fölött, állapodjanak meg a nevekben és körözzék egyházmegyénkint.[54]

Érdekes, hogy az *Autonomia* ezeket nem önálló értelmezésének tekinti, hanem egyszerűen a püspöki kar szándékainak egyedül lehetséges értelmezését akarja benne bemutatni s így a védő szerepét játssza a püspöki tekintély mellett az erős baloldali kritika ellenében, azt «félremagyarázatnak» minősítve. Így pl. a papság szavazásával kapcsolatban — ez érintette legerősebben a szabadelvű alsópapság táborát — kiemeli, hogy «egyetlen szóval sincs érintve» a kötelező névaláírás, a zárt levél «vulgo csak pecsétes levelet jelent, mely lehet anonym», majd így folytatja: «Igy értették és így értik ezt nm. püspökeink, így értik azon katholikus világi urak is, kik mint a mult októberi vegyes kath. conferentiának tényezői, az egész kath. autonomiának sorsa fölött döntöttek».[55] Talán nem elvétés, hogy e mondatnak második, a kat. világi urakra vonatkozó részét húzza alá, hangsúlyozza a szerkesztő, enyhe figyelmeztetésként, hogy a püspöki karnak tulajdonított értelmezés nemcsak az övé, hanem azoké is, akiké volt és lesz most is a döntő szó az autonómia körül.

A választási szabályok szigorú értelmezése tehát nem lévén az *Autonomia* táborának ínyére, érdekes mesterkedéshez folyamodtak. Először teret engedtek a bíráló hozzászólásoknak, s bőven idéztek más lapok kritikáiból is. Ezután «megvédték» a püspöki kart: azaz felvetettek egy szabadelvűbb, *tágabb értelmezést* — tulajdonképpen indítványt — mondván, hogy csak ez lehetett a püspöki kar szándéka, nincs tehát igazuk azoknak, akik reakcionáriusnak nevezik a püspöki javaslatot. Valójában tudták, hogy a püspöki karnak nem azonosok a szándékai az övékével, de a felvetett értelmezéssel meg akarták építeni a

[54] Au. 1869. ápr. 7. és 8. [55] U. a. ápr. 7.

hidat a visszavonulásra a püspöki kar számára, egyszersmind némileg ki is kényszerítve ezt a visszavonulást azzal a lappangó fenyegetéssel, hogy ha nem így lesz, akkor a püspökök menthetetlenül magukra zúdítják a reakcionáriusság vádját.

Világos ez többek között az *Autonomia* egyik későbbi cikkéből is. Ebben először felveti a kérdést, hogy sikerült-e a vitás pontok «helyes értelmezése» útján a «támadások élét megtompítani» s a püspöki kar «intentióinak tisztasága ellen emelt kételyeket eloszlatni és a reactionarius, absolutistikus tendentiák gyanujának odiumától» a püspököket felszabadítani s a kérdéses pontok értelmezése által a tervezet «szerzőinek szándéklatait megközelíteni?» Arra való tekintettel, hogy ellenmondás nem hangzott el, e kérdésre igenlő választ ad önmagának. Meggyőződése, hogy a józan észből levezetett értelmezései «a dolog természetével éppúgy, mint a püspöki kar intentióival kell, hogy harmoniában legyenek.»

Saját mentésének kétes értékét azonban legjobban azzal ismeri el, amikor hangoztatja, hogy a majd összeülő gyűlés az új választási szabályzat megalkotásánál ne vegye át változatlanul a régit, hanem dolgozzon ki egy «helyes» választási törvényt, amelyet «alkotmányos szabadelvű alapra kell fektetni», mert a réginek «hiányait és . . . módosításainak szükségét az idő ki fogja mutatni». Figyelmeztet, hogy minden idő- és erővesztegetést kíméljenek meg, amivel egy újabb «elhibázott alapokra fektetett választási törvény» járna.[56]

A külső liberális közvélemény tolmácsolóját a *Pester Lloyd*ban és az *Ellenőr*ben találjuk meg. Az előbbi a szelídebb, az utóbbi az erősebb hangokat hallatja.

A *Pester Lloyd* azt a feltevést kockáztatja meg a püspöki kar szándékaival kapcsolatban, hogy a hosszú halogatás célja az országgyűlési választás kibőjtölése volt. A püspöki kar most, miután a «conservativ-ultramontán elem lényeges erősbülését reméli» már elő mert állani az autonómia ügyével. Ami magát a szabályzatot illeti, eleve feltételezhető volt, hogy a papi befolyás számára legalább egy kis utat nyitva fog hagyni. «Várakozásainkat azonban ezirányban túlszárnyalták ; nem szűk utcákat, hanem nagy, széles országutakat hagytak nyitva a püspöki befolyás számára.» Bár az októberi határozat értelmében megvan a világiak kétharmad többsége, mégis bő gondoskodás történt arról, hogy oly világiak kerüljenek oda, akik a püspöki kar határozataira «egyszerűen igent fognak mondani». E célt szolgálja a választás technikai megoldása : az egyházmegyéket nem osztják fel kerületekre és a választásokat «együttesen s a papságnak közreműködése, másszóval pressziója mellett» fogják nyélbeütni. Ami a papok választását illeti, hivatkozik a kat. klérus

[56] Au. 1869. ápr. 15.

szervezetére és fegyelmére, s ezért lehetetlennek tartja, hogy olyanra szavazhassanak, aki a püspök tetszését nem bírja.

Majd liberális részről szokatlan s eddig külső részről csak protestáns egyházi körökben tapasztalt világos látással jelenti ki, hogy mindez nem kifogásolható. Ellenére volna a katolicizmus lényegének, hogy az egyházi ügyek demokratikus módon intéztessenek. A «Non vos me elegistis, sed ego elegi vos» elven «nyugszik a katolikus egyház szervezete, minden hatalom, minden fény egy központból sugárzik itt szét.» Nehezen hihető, hogy ez az elv s «egy ezredéves történet egy tollvonással egészen megfordítható volna.»

De csakhamar lehull a megértés álarca, hogy elővillanjon a valódi ellenséges arc: mégis csak *lehetséges ily fordulat, egy «az egész társulatot alapjában felduló» erőszakos forradalmi tény útján*, amely óriási küzdelmekbe kerülne és nagyszerű megrázkódtatásokkal járna. E nélkül semmiféle mélyreható reform nem remélhető, «csak a régi papi mindenhatóságra néhány képviseleti foszlányt fognak ráaggatni.» Itt azonban megáll: meggondolandónak tartja a nagy küzdelmek felidézését hazánkban, oly időben, amikor «a felvilágosodásnak az egyház felszabadítására vezető szelleme a tömeget még alig érintette.» Ily körülmények között aligha tartja célszerűnek «kényszerű okok nélkül a felekezeti zelotizmust szabadjára bocsájtani.»

Mindent egybevetve a PLl megítélése szerint «az, amit kath. autonomiának neveznek, vagy *merő játék, szemkápráztatás*, újabb palást a régi félholt testre: vagy első lökés a szellemek azon mozgalmára, amelyről a kezdeményezők valójában még nem is álmodtak és amely csakhamar fejükre fog nőni, bármilyen magasan hordják is azt.»[57]

Az *Ellenőr* a választási szabályokat legkevésbbé sem találja olyanoknak, hogy azok alapján az ügy «a szabadelvűség értelmében a kor követelményei szerint intéztetnék el.» Meg is indokolja álláspontját: «Az egész választási ügy a papok kezében lesz; a papok tetszésére bizatik a választás miképpeni keresztülvitele, már pedig jaj az olyan gyülekezetnek, melynek alakítására a papok egész befolyásukat felhasználhatják.» Különösen fáj az *Ellenőr*nek, hogy a főpapok mind «helyet kapnak» a gyűlésben, «épp azok, akik eddig mindig a legnagyobb akadályai voltak a célszerű reformoknak.» Azt tartja, hogy ha az ügy «nem lesz egyéb, mint túlsúlyban papok és püspökök konferentiája,

[57] PLl, 1869. ápr. 3.

úgy kár is lesz összehívni, mert ott leszünk ahol eddig voltunk.» Minden a régiben fog maradni. Csodálkozva kérdi, hogy a kultuszminiszter vajjon «így véli-e az autonomia ügyét Magyarország *szabadelvű népeinek óhajtása szerint* elintézni?»[58]

Mint látjuk az *Ellenőr* egészen tipikus liberális szemszögből vizsgálva a kérdést, nem egyházi ügynek tekinti azt. Bírálatában egyedüli zsinórmértéke a szabadelvű polgárság óhajának megfelelő kor- és célszerű reform megvalósíthatása. Olyan szabályzat, amely ezt kizárja, nem lehet megfelelő.

A legradikálisabb álláspontot most is a *Századunk*ból ismerhetjük meg. Természetesen kifogásolja mindazt, amit a liberális kritika kifogásolt és ahhoz hasonlóan, szinte szószerinti egyezéssel állapítja meg, hogy a szabályzat szerint a többség ugyan a világiaké, «de az egész oly szűkkeblű, oly annyira fentartja a clericalis befolyásokat, hogy a terv csakis csalékony játékszernek tűnik fel.»[59] A *Századunk* még az előzőkön túlmenően azt is kifogásolja, hogy nem a kultuszminiszter, hanem a püspökök hirdetik ki a választási szabályokat, ők tűzik ki a választás napját s adják az utasításokat, «szóval egyedül ezek rendelkeznek ez ügyben.»[60] Vagyis itt már nemcsak anyagi, hanem alaki szempontból is kifogás tárgya a papi közreműködés. S ez a radikális elgondolásból, amely az egész ügyet kizárólagosan állami ügynek tekinti, logikusan következik.

Ennek az álláspontnak megfelelően természetesen csak elutasítás illetheti az autonómia hierarchikus berendezését.

«Röviden szólva: az egész autonomiai ügy úgy van fémjelezve, mint a magasb hierarchiától adott kegyelem, s a curiósumig terjedő gondossággal őrködnek a felett is, hogy általa s benne minden eddigi szabadalmaikat jövőre is biztosíthassák.»

Majd igen jellemzően így folytatja: «Ha vallási dolgok, dogmákról volna szó, eszünk ágába sem jutna, hogy a püspök urak eljárására a világi híveket figyelmeztessük. *A valláshoz semmi közünk.*(!) Itt azonban *nagyon is világi dolgok*, tömérdek alapítvány és nagy vagyonról van szó, továbbá arról, hogy az clerus világi vonatkozásaiban helyesb viszonyok hozassanak be. Hogy ezeket is mint ‚vallásiakat' akarják elconfiscálni, és a maguk czéljaira kizsákmányolni: ebből áll a tréfa.»

Le is vonja a radikális konkluziót: «A teendő ezzel szemben világos és határozott. A világi hívek s nevezetesen az orsz. képviselőknek első teendője: a *püspökök minden eddigi munkála-*

[58] *Ellenőr*, 1869. ápr. 2.
[59] Sz—k, 1869. ápr. 4.
[60] U. a. máj. 8.

tát megsemmisíteni, s a választásokat megakadályozva, az egész ügyet új alapokra fektetni.»[61]

MIG A VÁLASZTÁSI szabályok bírálgatása, boncolgatása tart, már meg is indul lassankint a **választás előkészítése.** Láttuk, hogy az *Autonomia* nem maradt meg a meddő bírálásnál, hanem igyekezett a választási szabályzat tágabb, szabadabb értelmezését ráerőszakolni a püspöki karra.[62] Ugyanekkor megkezdi a választásra a liberális-katolikus tábor megszervezését.

Először is összefogásra buzdítja a szabadelvű érzelmű papságot és a világiakat megfelelő jelöltek kiszemelésére s megválasztására. Nem titkolja, hogy a függetlenség és felvilágosultság a főkövetelmény szerinte.

A világi követek legyenek «független, önálló s igazságos»[63] férfiak, akiknél épp a függetlenség megóvása érdekében fontos, hogy anyagi képességük is legyen.[64] A papi jelöltek számára ezeket a követelményeket állítja föl: «Rangkór által nem vezetett egyenes jellem, az egyházi helyzet színvonalán álló felvilágosult értelem, az igazért élni, halni tudó szív, szóval oly egyéniség leszen kívánatos, mely az általa képviselendő alsópapságnak óhajtásait, érdekeit, bajait, nyomorúságait nem csak ismeri, de azoknak kellő kifejezést adni tud is, akar is.[65]

Igen ajánlatosnak tartja, hogy a megválasztandók személyében papság és világi elem állapodjék meg. Hogy itt csak a liberális elemek összefogására céloz, világos abból, hogy másfelől óva inti a papságot attól, hogy mint plébánosok, illetve esperesek a világiak választásánál befolyásukat érvényesítsék. Hangsúlyozza, hogy «e tér egészen a világiaké» s annak a reményének ad kifejezést, hogy a papság «ismerve hatáskörének korlátait, minden olyan actiótól tartózkodni fog, mely csak színét is viselhetné a *nyomásnak*, vagy erkölcsi kényszernek.»[66] Felveti azt a gondolatot is, hogy alkalomszerű volna a katolikus országgyűlési képviselők megválasztása, így Esztergom-megye számára mindjárt ajánlja is Deákot és Ghyczyt.[67] Egymásután jelennek meg az *Autonomia* hasábjain a jelöltajánlások, részben vidéki jelölőgyűlések határozataként. Liberális országgyűlési képviselők mellett papok szerepelnek, de itt már nagyobb árnyalati különb-

[61] Sz—k, 1869. máj. 8.
[62] V. ö. 162. l.
[63] Au. 1869. ápr. 6.
[64] U. a. ápr. 17.
[65] U. a. ápr. 6.
[66] U. a. ápr. 17.
[67] U. o.

ségeket találunk : így Hatala, Antonovics, Kuti (később gyakran visszatérő liberális nevek) mellett szerepel Pollák János[68] és Körmöczy Imre is.[69] A világiak sorában pedig említi Horváth Mihály nevét s bár feltételezi, hogy ez esetleg nem vállalná, mégis kívánatosnak tartja, hogy az 1848-as kezdeményező vállalja a jelöltséget, hogy «ha szükség, visszavezetni segítse» a mozgalmat a 48-as alaphoz.[70]

Április végén összeül az újonnan megválasztott országgyűlés. Mikor a trónbeszéd a belső reformokra hívta fel a figyelmet, az *Autonomia* ezzel kapcsolatban azt a gondolatot veti föl, hogy az autonómia lényeges pontja lévén a belreformoknak, a katolikus képviselők tömörüljenek. Horváth Mihályt ajánlja kezdeményezőnek és vezetőnek. A tömörülés formájául egy «szabadelvű kör» alakítását ajánlja, amelynek tagjai pártkülönbség nélkül az országgyűlési katolikus képviselők. E szabadelvű kör létrejöttében az autonómia biztosítékát látná.[71]

Másnap már konkrét feladatul tűzi a képviselők elé az autonómia ügyének felkarolását. Eddig nem tanusított nyiltsággal tör pálcát a püspöki kar és eljárása fölött, bár névleg nem említi őket. Hangoztatja, hogy október óta az autonómia kérdése «egy vonallal sem haladott előbbre a cselekvés terén». Deák Ferenc akkori nyilatkozata nyomán elkészült a választási szabályzat. Ennek «formája ugyan színre megtartá az ott kimondott képviseleti számarányt, de *maga a kivitel szelleme azt merően illusoriussá teszi*, visszatérés az a reactio útjára.» «Tétlenség, huzavona vett tért ismét a kath. ügy körül, annak belátthatatlan horderejű kárával. *Nincs más hátra mint, hogy a kath. autonomia ügyét országgyűlésünk kath. tagjai vegyék kezükbe.*» Kijelenti, hogy ehhez a képviselőknek joguk van, az autonómia ugyanis egyházi külügy, másrészt kötelességük is, mert a magyar kat. egyház helyzete az 1848 : XX. t.-c. óta rendezésre vár. Hangsúlyozza, hogy «nem a szervezeti kivitel szerepe az, mely tisztelt képviselőinkre vár», mert ezt a kongresszus fogja megvalósítani, «de e kongresszus nem jöhet létre, hacsak a törvényhozások kebelén belül egy általános és egyetemes actio nem történik.»[72]

Ez a felhívás egyértelmű a nyilt bizalmatlansági votummal a püspöki karral szemben : elfordulás tőlük, az egyház hivatott vezetőitől az országgyűlési képviselőkhöz — nem annyira mint

[68] V. ö. 92. l.
[69] V. ö. 75. l.
[70] Au. 1869. ápr. 22.
[71] U. a. ápr. 27.
[72] U. a. ápr. 28.

katolikus világiakhoz, hanem mint a politikai törvényhozótestület tagjaihoz.

Az *Autonomiá*ban felvetett eszme visszhangra talált. *Horváth Döme* képviselő kezdeményezésére több katolikus országgyűlési képviselő megbeszélésre gyült össze május 2-án. (Ekkor még a május 1-én kelt s a választásokat elrendelő pásztorlevél még nem volt ismeretes.) Horváth Döme indítványára kimondták, hogy az autonómia ügyét nem viszik az országgyűlés elé, csak sürgetőleg akarnak hatni a főpapságra, hogy a rég vajudó kérdés végre megoldást nyerjen. Horváth ezért három indítványt terjesztett elő: 1. Menjen küldöttség a hercegprímáshoz, hogy tájékozódjék az autonómia ügyének állása felől és sürgesse meg azt; 2. a kat. képviselők igyekezzenek odahatni, hogy az előkészítő gyűlésre megválasztassanak vagy legalábbis más buzgó és *szabadelvű* férfiak megválasztását segítsék elő; 3. válasszanak állandó bizottságot, hogy ez közvetítőül és kapcsolatul szolgáljon egyrészt a kat. képviselők és a főpapság, másrészt a kultuszminisztérium és a kat. képviselők között. A két utóbbi pont megvitatását egy héttel elhalasztották, az első pont értelmében határozatot hoztak és a küldöttség fel is kereste a hercegprímást.[73]

A liberális sajtó örömmel üdvözölte ezt a mozgalmat. A *Magyar Állam* is mint «kedves hírt» közli, amely szerinte a püspöki kar számára is bizton örvendetes lesz, csupán annak az óhajának ad kifejezést, hogy a főrendiház katolikus tagjait is vonják be a tanácskozásokba miután az egyház híveit «sem rang, sem politikai sorompó nem választja el.»[74]

Amikor a küldöttség felkereste a hercegprímást, megkapták tőle a választásokat elrendelő közös pásztorlevelet. Ezt a *Magyar Állam*nak ugyanaz a száma közli szószerint, amely a képviselők mozgalmáról hírt adott. Nagy örömmel jelenti, hogy a körlevél megállapította a választások idejét is, azzal a végső határral, hogy az előkészítő kongresszus tanácskozásait legkésőbb június 20-ig megkezdhesse.[75]

A május 1-én kelt közös pásztorlevél,[76] amelyen

[73] Au. 1869. máj. 4.; Rel. 1869. I. 288.; v. ö. Schwicker, 61. sk.
[74] MÁ, 1869. máj. 2.
[75] U. o.
[76] A nyomtatásban megjelent és minden püspöki levéltárban megtalálható pásztorlevelet közli többek közt: Rel. 1869. I. 299. sk., Au. 1869. máj. 8. Névszerint: Simor János hercegprímás, esztergomi érsek; Bartakovics Béla egri érsek; Haynald Lajos kalocsai érsek; Ranolder János veszprémi, Peitler Antal váci, Bonnáz Sándor csanádi, Fogarassy

aláírókként «az országgyűlésen együtt lévő érsekek és püspökök» szerepelnek — természetesen névszerinti részletezéssel is — nem volt érdektelen. A már ujságban is közölt választási szabályzatot közli szószerint és azokhoz utasításokat is fűz.

Ezek az utasítások pótolják a szabályzat bizonyos hiányait, s a különböző értelmezést megengedő pontjait világosan kifejtik. Igy a szabályzat a választói jogosultság megállapítása kapcsán «egyháziakról» beszél — az utasítások pontosan megmondják, hogy «minden szerzetes és világi áldozár» bír választói képességgel. Legfontosabb az utasításoknak az a pontja, amely az *Autonomia* szabadelvű értelmezésével, vagy inkább indítványával szemben félreérthetetlenül leszögezi, hogy a papság nem szavazhat névtelen levélben. «A szavazás a szavazó által alá írt és zárt levélben történik, mely az egyház megyei hatósághoz küldetik . . .» Több pont szabályozza a világi követek választását is. Itt már a pótképviselők választásáról is történik intézkedés. Elvi szempontból a többi pont nem lényeges.

A legtöbb megjegyzést azonban a körlevél bevezetése idézte fel a liberális oldalon. A bevezetésben ugyanis a püspöki kar hivatkozik az októberi vegyes tanácskozmány határozatára, amely reá bízta az előkészítő gyűlés választási szabályzatának kidolgozását. E szabályzatot a püspöki kar — az alább következő szöveg szerint — kidolgozta és jóváhagyás végett az apostoli király elé terjesztette, aki január 28-án kelt elhatározásával megerősítette. A kultuszminiszter pedig már január 29-i átiratával megküldötte a hercegprímásnak. Vagyis ezzel nyilvánosságra került, hogy a jóváhagyott szabályzat két hónapig a prímási irodában volt, amíg a *Magyar Állam*ban nyilvánosságra nem jutott. Akkor még nem volt világos, hol akadt meg a szabályzat. Most azután kívülálló liberális és radikális körök éles támadásokat intéznek e miatt a püspöki kar ellen. A liberáliskatolikus sajtó hallgat erről, mert tudta a már ismertetett, püspöki karon kívül álló okokat.

A püspöki körlevél, nevezetesen az eredeti álláspontot változatlanul képviselő utasítások azt mutatták, hogy a püspöki kar felelősségének tudatában minden *erős kritika és fenyegetés ellenére sem volt hajlandó szabadelvű módosításokba belemenni* s ezzel a mozgalmat a korszellemmel kacérkodó reformtörekvések lejtőjére engedni.

Mihály erdélyi, Biró László szatmári, Jekkelfalusy (!) Vincze fehérvári, Zalka János győri, Perger János kassai, Lipovniczky István l. sz. nagyváradi és Kovács Zsigmond «kegyelmesen kinevezett» pécsi püspök.

A körlevél hatására a liberális képviselők mozgalma megerősödött. Újabb tanácskozásra gyűltek össze, most már többen, mintegy nyolcvanan. Az első összejövetelen jobbára a katolikus Deák-párti képviselők jelentek meg, most már több balpárti is résztvett az értekezleten, sőt Ghyczy Kálmán vitte a szót. Néhány főrend és két papképviselő is megjelent.[77]

Az értekezleten Ghyczy Kálmán nagy beszédben bírálta a javaslatot. Kifogásának tárgya körülbelül ugyanaz volt, amit a tervezet sajtóvisszhangja során liberális részen, legnagyobb részletességgel az *Autonomia* hasábjain ismételten olvashattunk. Különösen azért szállt síkra, hogy az egyházmegyéket osszák fel választókerületekre s ezekben 1—1 jelöltre szavazzanak.

Indítványára a gyűlés memorandumot terjesztett a prímás elé. Ezt *Horváth Dömével* és *Ghyczy Kálmánnal* az élükön hetvenen[78] írták alá.

A memorandum a már ismert indokolással, hogy az autonómia ügyének sikeres megoldása csak akkor remélhető, ha az a hívek «közmegnyugvásával» találkozik, a prímás figyelmét a választási szabályoknak néhány oly pontjára hívja fel, amelyek a hívek *választási szabadságának «gyakorlatát részint nehezítik és korlátozzák, részint . . . lehetetlenné teszik»*, gátolják, hogy a hívek a gyűlés «megalakításának módozatában megnyugvást találjanak», végül az autonómia életbeléptetéséhez «annyira *szükséges általános bizalmat is megingathatják*».

Ezért kifogásolják a papok választására vonatkozó utasítást, amely kizárja a névtelen szavazást. Lehetetlennek tartják, hogy ez «ne nehezítse, és így ne korlátozza a választási szabadságnak gyakorlatát» azon papokra nézve, akiknek bizalma fölöttesei előtt nem kívánatos egyénben összpontosul. Kérik a coronákon való titkos szavazást.

Kérik az egyházmegyék körzetekre osztását, mert ellenkező esetben a több megyére kiterjedő nagy egyházmegyék jelöltjeit mindenütt nem ismerhetik: tehát vagy saját vidékükről valóra szavaznak, de így még a relatív többség is nehezen érhető el, vagy pedig az ajánlott jelöltekre fognak szavazni. De «az ilymódon történő választások sok esetben nem lesznek a választó világi hívek bizalmának kifolyásai, s a megválasztottak nem a választásra jogosultaknak, hanem *azoknak lesznek választottai, akik által ajánltattak*».

A módosítások végrehajtását azzal kérik, hogy az autonómia kezdeményezése «minden érdekelteknek közmegnyugtatásával» történhessék.[79]

A képviselők küldöttségét *Simor János* hercegprímás barátságosan fogadta s megígérte, hogy az emlékiratban foglaltakat jóindulatú megfontolás tárgyává fogja tenni.

[77] Au. 1869. máj. 11.
[78] A neveket lásd Rel. 1869. I. 325.
[79] Rel. 1869. I. 304. és Au. 1869. máj. 13.

Láttuk,[80] hogy az októberi vegyes értekezlet előtt is megbeszéléseket tartott a liberális világi elem és az értekezleten szervezetten lépett fel. E fellépésnek Deák Ferenc adott súlyt és sikerre is vezette. Most újra s nagyobb számban szervezkedtek s olyan irányba akarták terelni a dolgok fejlődését, mely eredeti szándékaiknak megfelelt. Jogalapot erre nehezen lehetne találni. Hiszen a püspöki karra bízta a vegyes értekezlet épp Deák Ferenc indítványára a választási szabályzat kidolgozását s egy szóval sem kötötte ki, hogy abba a világi elemnek beleszólása legyen, már azért sem, mert amúgyis csak az előkészítő értekezlet választási szabályzatáról volt szó, s a végleges szabályokat ez az értekezlet amúgyis a világi elem túlnyomó közreműködésével volt hivatva megalkotni. A képviselők beleszólásának nem is jogi vonatkozásban van jelentősége, hanem épp abban, hogy a kérdést a jogi síkból s a higgadt, tárgyilagos megfontolások világából — ha nem is célzatosan, hanem akaratlanul — az érzelmi síkba, a személyi kérdések, ellentétek és ellenségeskedés világába engedte siklani. Ez a következményekből világos. Hogy az előértekezleten szinte ellenségesen farkasszemet néző pártok állanak szemben s az ellentét papság és hívek, a liberális érzelmű alsópapság és a főpapság közt kiélesedett, amit épp a képviselők mozgalmán nekibátorodott *Autonomia* radikalizálódása mutat szembetűnően : az közvetve mind e jóhiszemű, de eleve sikertelenségre kárhoztatott képviselői akciónak távolabbi következménye. Sikertelenségre kárhoztatta az a tény, hogy amíg egyfelől a jogalapot nélkülözte, addig másfelől nem számolt a püspöki kar tekintélyének kérdésével: azzal t. i. bajosan volt összeegyeztethető, hogy egy kikötés nélkül reábízott s öt hónappal azelőtt lezárt, királyi szentesítéssel megpecsételt, már nagyjából egy hónapja ismeretes és a végrehajtásra kihirdetett választási szabályzaton 80 világi — s nem is lehetne mondani, hogy teljes számban egyházias multtal bíró — képviselő kérésére változtasson.

Az érzelmi következményeket ez akció, mint mondottuk, *közvetve* idézte elő. A *közvetítő a liberális, sőt ezúttal a liberális-katolikus sajtó* volt. Ez élezte ki a helyzetet. Ugyanis oly magasztalással kísérte az akciót, annyira méltányosnak és szinte elutasíthatatlannak tüntette fel, elfogadását annyira biztosnak hirdette, netáni elutasítását oly erős, bár burkolt fenyegetésekkel kísérte, a sokáig késő választ oly türelmetlenül sürgette, —

[80] V. ö. 126. l.

hogy amikor néhány hét mulva tagadó válasz érkezett: a kirobbant érzelmi ellentéteket már nem lehetett elsimítani. Az egyik félnek nem tetsző választási szabályzat alapján folyó választási mozgalom erre igazán nem volt kedvező légkör.

Az *Autonomia* vezércikkben méltatta, vagy inkább magasztalta mind tartalmi, mind alaki szempontból a képviselők emlékiratát. «Hang, ildom és valódi kath. szellem» szempontjából példaadónak mondja, «semmi túlhajtást, semmi követelést» nem lát benne, sőt hasztalan keresi benne azt a «bátrabb modort» is, amelyet «talán egy ország törvényhozói még a nm. püspöki karral szemben is követhettek volna», amint ezt külföldi példák mutatják. Az aláírók mint «egyszerű katholikusok» az «alázat és tisztelet» álláspontját foglalták el és a püspöki kar felé «a közeledő lépést bizalommal bizalomért» tették meg.

E hangulatkeltés után felveti a kérdést, hogy lehetséges-e a választási szabályzat módosítása és igenlőleg felel erre, mert a püspöki kar, szerinte, útmutatásaiban több lényeges változtatást eszközölt rajta máris. Majd következtet: «... ha ily beható módosítások dacára sem az alap, sem a lényeg feladva, de csak sértve sincs, önként következik, hogy a kath. képviselők által sem fog a választási szabályzat célján és szellemén sérelem üttetni».

A módosítások elfogadása a püspökök részéről «záloga azon nyilt és semmi utógondolatnak még csak árnyékát nem tűrő szándéknak, mely a nm. püspöki kart az autonomia ügyében, egyedül az egyház érdekeinek javáért vezérli». Viszont a módosítások megtagadása, ha végleg nem is csüggesztené el a világiakat, «de bágyasztaná azok rokonszenves bizalmát, s *itt-ott megerősíteni látszanék* a közvélemény által nem egyszer adott nyilatkozat valóságát, hogy *a nm. püspöki karral transigálni, egy úton haladni nem lehet*».[81]

Az emlékiratra nem jött mindjárt válasz. Közben a sajtó egyre élesebb hangokat hallatott. Különböző találgatások, rosszindulatú gyanusítások, riasztó hírek kaptak lábra. Esetleg csak azért, hogy pár nap múlva megcáfolják, — de némi fullánk csak maradt vissza. Igy pl. az *Autonomia*, bár célzatos ráfogásnak minősíti, mégis légnek röppenti a rémhírt, hogy a püspöki kar a választásnál nem a hívek, hanem a községek számbeli többségét fogja számítani, tehát több falu leszavazhatna egy várost is.[82] Bár ezt pár nap múlva «őszinte örömmel» cáfolja,[83] az ilyesmi mégis csak arra volt jó, hogy a késői időpont s a képviselőknek adandó válasz késlekedése miatt amúgyis ingerlékeny liberális körök hangulatát még jobban mérgesítsék. Kívülről már azelőtt is vádolták a püspököket a szándékos halogatással, most már katolikus, sőt papi szerkesztés alatt álló lap is egyre nyiltabban hallat főpap-ellenes hangokat. Először a türelmetlen-

[81] Au. 1869. máj. 14.
[82] U. a. máj. 15.
[83] U. a. máj. 16.

ségnek még tompított kifakadásai, azután burkolt fenyegetések bukkannak elő itt is, ott is. Mikor a választási időpont meghatározása egyre késik s már a liberális indítványok, értelmezések mellőzését lehetett sejteni, közvetlen a pásztorlevél megjelenése előtt már így ír az *Autonomia:*

«Az fáj nekünk, hogy *tisztelt főpapságunk — akarjuk hinni — a jóhiszemű tétlenség ugyanazon veszélyes ösvényén jár,* mely az 1789-diki francia aristokratiának sírját ásta. Mindig csak szép szavak hangzanak felülről, de semmi tett, semmi életerős munkásság.

Azért értelmetlen a főpapság e téreni magatartása, mert *ingadozó.* Jelentené ki, hogy egyáltalán nem akar a körülményekkel megalkudni s ignorálja a létező bajokat, a régi úton, a régi hibákon akar ezúton is haladni. Ez ildomos, egyenes, illő eljárás lenne.

De *a folytonos kapkodás, határozatlanság,* s ebből folyó *semmitevés* rontja, apasztja belátásuk, jóakaratjok iránt a bizalmat.

Ma még a helyzet urai lehetnek. Ragadják meg két karral az ügyet, de vigyék bátor szívvel óhajtott eredményre.

A holnap nem lesz övék már!»[84]

Ez a hang eddig ismeretlen volt még a liberális-katolikus sajtó hasábjain is. Az *Autonomia,* amely megindulászkor az egyházi tekintély megóvását, védelmét ígérte s nagyobbára az alsópapság s az egyház ügyeinek intézésébe belekapcsolódni kívánó hívek lapjaként indul: ezzel a hanggal azt árulja el, hogy félretéve a köteles tekintélytisztelet elemi formáit, szinte *ultimátumszerűen* rákényszeríti a püspöki karra liberális indítványait, — amelyeket már eleve is burkolt fenyegetéssel, kényszerítéssel kísért — azzal, hogy holnap már késő lesz!

Amikor, mint láttuk, a püspöki kar állhatatos határozottsággal kitartott az eredeti választási szabályok mellett, s látnivaló volt már a képviselők akciójának sikertelensége, az *Autonomia* ezt írja:

«A legjobb akarattal sem állíthatná senki, hogy magasabb egyházi körökben valami különös rokonszenvvel viseltetnének ezen egyházi mozgalom iránt. Azt sem mondhatja senki, hogy az eddig történtek önként, minden külkényszer nélkül jöttek volna folyamatba. Sőt, az élesebb szem még ma is észreveszi, hogy *a püspöki kar nemével a bizalmatlanságnak halad* lépésről-lépésre, lassan, fontolva, s hogy csakis az ügynek oly igen érett volta teszi lehetetlenné a megakadást és megakasztást. Ez mind világos, nyilt dolog.»[85]

Előbb még az ingadozás vádja s ultimátum — most már ennek eredménytelensége után kétségbevonják a püspöki kar

[84] Au. 1869. ápr. 30.
[85] U. a. máj. 29.

jószándékát, sőt rosszhiszeműséggel s a megakasztásra irányuló törekvéssel vádolják. Ebből levonták a konzekvenciát: ha a püspöki kar nem akarja az autonómiát, az alsópapság és hívek megvalósíthatják azt *nélkülük, sőt ellenük*, ha kell. Két hosszú cikk foglalkozik ezzel a kérdéssel: «Szabadna-e a másodrendű papságnak, ha másképen nem lehet — *a püspökök nélkül is* felkarolni az autonomiát?» A válasz igenlő.

A kérdést arra az esetre teszi fel, hogyha a főpapok «továbbra is az eddigi vészthozó késlekedést folytatnák». A cikkíró szerint «első tekintetre úgy látszik, hogy nem»-mel kell a kérdésre felelni. Hiszen az alpapságnak nincs a püspöktől független papi hatalma. De «bebizonyítja», hogy «csak látszólag tilos» az autonómia felkarolása a püspökök akarata ellenére. Ugyanis Deák Ferencre hivatkozik: az autonómia körébe nem tartozik semmi lelki, belső vallási ügy. Viszont az Úr Krisztus «csak azokban kebelezett bennünket — írja a cikkíró — tagokul apostolai testületébe, melyek az ő vallása, egyháza lényegét, a tőle adott lelki hatalom gyakorlását, szóval az egyház belső és senki mással nem is közölhető ügyeit illetik». Hivatkozik az apostolokra, akik egyideig kiosztották a lábaikhoz rakott alamizsnát a szegényeknek, de «nem sokáig folytatták ezen külön népi megbizatás folytán kapott autonomikus jognak (!) gyakorlását» s azt hét választott férfiúra bízták. Sem Krisztus, sem az apostolok kara «nem érdekelte magát az egyház földi ügyei iránt» — mondja a cikkíró s következtet ebből is arra, hogy «nem lehet ősi, lényeges, Istentől nyert kizárólagos joga» a püspököknek az, amit az autonómia kezelni akar. Az alpapságnak tehát szentségeket osztogatni a püspöktől függetlenül nem szabad, «*lelki vezérletökben meg kell nyugodnunk, de ezeken kívül minden jóra szabadok vagyunk*» — nyugtatja meg magát zagyva okfejtése tanulságakép a szerző.[86]

Más cikk azt igyekszik bizonygatni, hogy az autonómia nem protestáns elv s mivel az Úrtól a püspökökre «nem minden egyház-ügyre» adatott hatalom, vannak oly ügyek, mint a püspök- és lelkészválasztás, alapítvány és iskolaügy, amelyekben a nép a püspökkel «coordinált lényeges factora» az egyházi törvényhozásnak, mint «országunkban a koronás király s kormánya az országgyűléssel»[87]

Érdekes viszont, hogy ilyen értetlen, nevetségesen laikus és botor hangok mellett megértő, okos hangok is hallatszanak ugyanezen az oldalon. Igy a most ismertetett cikk során is. Elismerik bizonyos szempontból a püspökök aggodalmainak jogosultságát: a megválasztottak jórésze csak névleges és nem valóságos katolikus lesz. Ha nem így volna, akkor a többségi elv nyomán nem támadhatna kár. «De hát úgy, amint jelenleg állanak a dolgok? Bízhatni-e csak legkevésbbé is abban, hogy a

[86] Au. 1869. máj. 16. [87] U. a. máj. 21.

püspöknek nem mondom túlbuzgó követelései, hanem a legalaposb s jogosult kívánatai tekintetbe vétetnek?» Most ne zavarjon bennünket a magát soha meg nem tagadó liberális attitüd, amely itt is fenntartással él a püspökök «túlbuzgó» követeléseivel szemben, — feltétlenül érdekes az aggodalom felvetése, amit még erősebben folytat: «*Sőt, mi haszna aztán az egyháznak az egész autonomiából,* ha minden kath., sőt keresztény elv megtagadása . . . jut uralomra a discussióban?»[88]

Az efféle józan, egyházias felismerések, mondjuk egyházi szempontból «lucidum intervallum»-ok, amelyek mégis csak élesen elkülönítik a liberális-katolikus sajtót a külső liberális sajtótól, hiszen időnkint csak felvetik az egyházi szempontokat is, nem akadályozzák az *Autonomia* táborát, hogy tovább szorgalmazza az ügy liberális szellemű megvalósítását — ha kell a püspöki kar ellenére is. Ha nem is oly mereven, értetlenséggel és oly nagy ellenséges indulattal, mint a radikálisok, de most már mégis nyiltellenzékévé lesz e lap a püspöki karnak az autonómia kérdésében.

Önmagát lovalja bele a mind élesebb ellenzéki szerepbe és hangnembe, miután már köztudomású lett, hogy a képviselők által kért módosítások nem találtak meghallgatásra, sőt az eredeti szabályok szerint már megindult a választás. Ennek során a hivatalos egyházi állásponttal szemben nyiltan ellenzéki álláspontot hangoztat. Egy-egy egyházmegye hivatalos jelölését átveszi a *Magyar Állam*ból s a nevek felsorolása után megjegyzi: «gyönyörű kompánia!» Természetes, hogy a hivatalos jelöltek nagy része konzervativizmusáról s nem liberalizmusáról volt ismeretes. Ezért az *Autonomia* megjegyzi: «Bizonyos homogeneitása a polgári és politikai multnak, iránynak és elveknek figyelembe lenne veendő itt is.»Majd többször ismétli, hogy a hivatalos esperesi jelölés csak irányítás, nem követelés.[89]

Miután így az *Autonomia* nyiltan szembekerül a hivatalos egyházzal, sorsa mint katolikus lapnak szükségkép meg volt pecsételve. A MÁ szerint a prímás megtiltotta, hogy címére küldjék a lapot. Ezt az *Autonomia* cáfolja, de már azt beismeri, hogy a szombathelyi püspök visszaküldte a lapot.[90] Természetes, hogy a püspökök visszaküldték s nem vállaltak közösséget azzal a lappal, amely már a püspöki tekintélyt is kikezdte.

[88] Au. 1869. máj. 21.
[89] U. a. máj. 30.
[90] MÁ, 1869. máj. 29., Au. máj. 30.

KÖZBEN MEGINDULTAK a választások. A lapokban állandóan jelennek meg jelentések az ajánlásokról. Az *Autonomia* első hasábjai nap-nap után a liberális jelöltek névsorát közlik s különböző választási előkészületekről, megbeszélésekről, később pedig a választás eseményeiről számolnak be.

A választások lefolyását nagy részvétlenség jellemzi. Budán például 53 szavazó jelenik meg a választáson.[91] A hitközönynek ebben a korában, amikor nemcsak zsidók választottak keresztény komákat, hanem keresztelésnél zsidókat kértek fel a keresztszülői tisztségre, s erre egyházi lapban határozott elítélő szót sem találunk, ezen nincs mit csodálkozni.[92] S hogy a választásokon még ennyi részvételt is tapasztalhatni, szintén nem vallási motívumokkal magyarázhatjuk. A radikális sajtó felszólítást közöl, hogy minél többen jelenjenek meg a választás színhelyén, de csak azért, hogy a választási szabályok és eljárás ellen tiltakozásukat jelentsék be.[93]

Igy az említett budai választás alkalmával a megjelent 53 választó közül többen hibáztatják a választási szabályzatot, indítványozzák, hogy a kultuszminiszterhez írjanak fel annak módosítása érdekében. Petíciójukban ezt írják: «Mi a választási szabályokat nem tartjuk olyanoknak, melyek szerint a magyarországi katholikusok többségének valódi meggyőződése, önálló független akarata és érzelmei nyerhetnének kifejezést,» amit azzal indokolnák, hogy papi befolyás érvényesül, holott szerintük az autonómia jelenti a papság eddigi befolyásának a hívekkel való megosztását, s mert lehetetlennek tartják, hogy egy 20.000 lélekszámú városi plébánia szavazata csak annyit nyomjon a latban, mint egy 4—500 lélekszámú falusi plébániáé stb.[94] A választás színhelyén nagy vita indul meg a püspöki kar eljárásáról. Hazman budavárosi polgármester nemcsak érvekkel, hanem gúnnyal is harcol a választási eljárás ellen. Végre a szavazásra kerül a sor: ekkor az 53 közül 22 óvást emelve kivonul és a bentmaradó 31 választó leszavaz a 8 esztergommegyei képviselőjelöltre, akik között olyan súlyos nevek szerepelnek, mint Eötvös József br., Deák Ferenc, Ghyczy Kálmán, Apponyi György gr., Szlávy József.[95]

[91] Au. 1869. jún. 6.

[92] A *Religio* vegyes hírei közt jelent meg e rövid hír: «Már nem csak keresztények lesznek komákká a körülmetéltetésnél, hanem a zsidók is keresztszülőkké! A fővárosban ily keresztelés történt, gondoljuk a kellő cautelák mellett». 1869. I. 304.

[93] Sz—k, 1869. jún. 3.

[94] Sz—k, 1869. jún. 9.

[95] Au. 1869. jún. 6.

Nem akarunk e budai választás alapján általánosítani. Bár nem az egyedüli ilynemű eset,[96] mégis az ország túlnyomó részében, falusi plébániákon, csendben folytak a választások.[97] Mégis jellemző, hogy egy polgári többségű választási kerületben, közel az előkészítő gyűlés színhelyéhez, milyen mértékű és szellemű volt az érdeklődés az autonómiai ügy iránt.

Pesten több katolikus választó a radikális sajtó hasábjairól felszólítja a város katolikus választóit, hogy tiltakozzanak a választási szabályzat ellen. Szerintük a választási szabályzat és a végrehajtása «egyaránt azon világos szándékát árulják el a clerusnak, hogy az ország kath. lakosainak választási jogát kijátsszák. Ezért alkottak oly rendszert, mely a szabad választást lehetetlenné teszi, ezért viszik a választási ügyet oly titokban, hogy még a főváros lakóinak legnagyobb része sem tudja, miszerint már előestéjén áll a választásnak». Közlik, hogy a Belvárosban jún. 10-én, a Lipótvárosban 11-én, egyebütt 13-án lesz a választás (e felszólítás jún. 5-én kelt). Lehetetlennek tartják, hogy úgy történjék Pesten is, mint Budán, ahol többezer katolikus nevében a plébános «31 belső embere» választott. Pest a magyar intelligencia gyúpontja, elsőnek kell tehát lakosságának tiltakoznia szabad választási jogának igazságtalan csorbítását nem tűrve a rájuk «octroyált congressus illetékessége ellen».[98]

Kassán 204 választópolgár a kanonokplébános választási elnökhöz írt levelében tiltakozik a választási eljárás ellen, bejelentve, hogy választani nem fognak. Indokolásul arra hivatkoznak, hogy «nemcsak névleg, hanem a maga valójában» megalapítandó autonómiában reménykedtek; meggyőződésük szerint azonban a püspöki választási szabályzat alapján «a világi elem befolyása illusoriussá válik, pedig éppen az autonom szervezés azért látszik eszközöltetni, hogy a világiak befolyása biztosíttassék. Illusoriussá válik pedig azért, mert a választások mindenütt az igen tisztelt papság által és az ő kisebb és nagyobb erkölcsi befolyása mellett vezettetnek és eszközöltetnek». A választáson ténylegesen állítólag 176 egyén vett részt.[99]

Pozsony város kat. választói közül többen a kultuszminiszterhez írnak fel, közvetítését kérve az apostoli királynál, «hogy a püspöki kar által kidolgozott, az egyoldalúság jellegét viselő választási szabályok hatálya, és az ezek alapján megindított választási eljárás felfüggesztessék». Kérik továbbá a minisztert, «vegye önkezébe az ügyet, ... nemcsak egyházi személyekből, hanem szabadelvű, felvilágosodott világiakból is alakítandó bizottmány által új választási szabályokat kidolgoztatni oly irányelvek szerint, hogy az előkészítő gyűlésre történendő választásoknál a hazai intelligenciának az azt megillető befolyás biztosíttassék».[100]

[96] Kassán, Pozsonyban, Dárdán, Szentendrén is lásd Sz—k, 1869. jún. 3., 13., 18.

[97] Schwicker állítása szerint 5—6000 lélekszámmal bíró községekben 60, 27, 17, 15, 12 stb. szavazó választott; irányzatossága és elfogultsága azonban óvatosságra int ez adatokkal szemben. Schwicker, 75.

[98] Sz—k, 1869. jún. 6.

[99] Sz—k, 1869. jún. 18.

[100] U. a. jún. 13.

Látnivaló mindezen nyilatkozatokból, hogy a liberális és radikális sajtó cikkeihez[101] hasonlóan, amelyek a szabályzatot bírálták, a választók magatartásában is megfigyelhető két mozzanat. Az egyik az autonómia-eszme liberális megfogalmazása, amely a lényeget a világiak javára történő részleges hatalomátengedésben látja. A másik a klérus iránti ellenszenv, ami a választásokkal s a képviselői akció — vagyis a világi elem beavatkozásának — sikertelenségével még jobban kiéleződött.

Az *Autonomia* helyteleníti külső tényezőknek azt az álláspontját, hogy a katolikusoknak csak azért kell minél nagyobb számban a szavazáson résztvenniök, hogy tiltakozzanak. Úgy tartja, hogy e helytelen felfogás oka a tájékozatlanság. E miatt pedig a hivatalos egyházi tényezőket hibáztatja, akik sem szóban, sem írásban nem nyilatkoznak a választásokkal kapcsolatban. Szerinte a lelkipásztorkodó papságnak az egyházi hatóságoktól utasítást kellett volna kapnia a hívek felvilágosítására, a papság nagyrészénél pedig nagyobb lelkesedés kellene az ügy iránt.[102] Hogy az *Autonomia* itt milyen felvilágosításra gondol, bővebben nem magyarázza. Az ő felvilágosító tevékenysége, mint láttuk, abban nyilvánult meg, hogy hangoztatta: a hivatalos jelölés nem kötelező, lehet, sőt ajánlatos a hivatalos egyházi jelölttel szemben más, szabadelvű jelöltre, esetleg névszerint ajánlottjaira szavazni. Ez viszont bajosan volt a papságtól elvárható.

A választók sztrájk-mozgalmát azért is helyteleníti az *Autonomia*, mert szerinte azok enélkül is megóva láthatták volna érdekeiket a képviselők memoranduma révén. A világi hívek elkeseredésének főokát épp abban látja hogy a képviselők mindezideig «még csak formális válaszra sem méltattatának»; ha az idő rövidsége a kért módosítás teljesítését nem is engedhette meg, «egy bizalmas szó» a főpapság ajkáról megnyerő és megnyugtató lett volna.[103]

«Eltekintve azonban még ezen sajnálatos mulasztástól is — írja az *Autonomia* e válasz késedelmezésével kapcsolatban — őszintén bevalljuk, nem látjuk eléggé indokolva a passzivitást», melyet egyesek a választásokkal szemben követnek. Deák és Ghyczy részvételében mindenki elég biztosítékot láthat. «Jogosan feltehető, hogy oly határozatba sem Deák, sem Ghyczy belenyugodni, azokat nevükkel támogatni nem fognak, melyek akár az ország közvéleménye, akár a katholikusok jogos érdekei ellen (sorrend!) volnának. Azt nem is említve, hogy ily törekvések

[101] V. ö. 163. l. [102] Au. 1869. jún. 8. [103] U. a. jún. 4.

magától a magyar püspöki kartól is egészen távol állanak.»[104] E fogalmazáshoz nem kell bővebb magyarázat: önmaga megmondja, hogy a magyar liberális katolikusság, mind világi, mind az alsópapság körébe tartozó elemeit tekintve, már eléggé nyiltan Deákban, Ghyczyben látta vezérét, érdekeinek képviselőjét, szószólóját, a hivatalos egyházi vezéreknél inkább, sőt esetleg velük szemben is.

Simor János hercegprímás válaszát épp egy nappal azelőtt írta meg a képviselői emlékiratra, sorait Horváth Döméhez intézve, hogy a késedelmezést kárhoztató fenti sorok az *Autonomiá*ban megjelentek. A válasz örvendetesnek tartja az autonómia iránti érdeklődést és tisztázza a püspöki kar eljárását. Hivatkozik arra, hogy a püspöki tervezet egy évvel azelőtt megjelent és nyilvános bírálat tárgya volt. A vegyes tanácskozmányon pedig megvitatás alá bocsájtotta azt a püspöki kar. De a vegyes értekezlet, amelynek az aláírók közül többen tagjai voltak, a püspöki karra bízta az előkészítő gyűlés választási szabályzatának kidolgozását. A prímás *sajnálatosnak tartja,* hogy a képviselői emlékiratban foglalt kifogások *nem tétettek meg akkor,* amikor a szabályok jóváhagyva a sajtó útján tudomásra jutottak, amikor az országgyűlés megnyitására összegyült püspöki kar Pesten együtt volt, hanem hat héttel később, amikor a választásokat kihirdették és foganatba vették. Mindazonáltal a prímás megígéri, hogy az előkészítő gyűlésnek, a végleges választási szabályok megállapításakor az emlékiratot különös figyelmébe fogja ajánlani, tekintettel arra, hogy — amint azt a prímás többekkel való megvitatás után megállapítja — a folyamatban lévő szavazást már feltartóztatni nem lehet. Végül kéri Horváth Dömét, adja tudtul szóbeli előzetes nyilatkozatával összhangban lévő válaszát képviselőtársainak. Majd mind a saját, mind püspöktársai nevében kéri, nyugtassa meg őket, hogy a püspökök a szervezendő autonómiai intézmény «állandó sikerének s üdvös hatásának nélkülözhetetlen feltételét és alapját egyedül a *kölcsönös őszinte bizalomban*» keresik, s míg a klérus «az egyház *változhatlan szerkezetének határai közt*» a világi hívek vallásos buzgalmának a lehető legszélesebb munkakört engedni kész, addig ezek részéről «vallásos hűségre, testvéri támogatásra, s jogérzetre és méltányosságra egyenlő bizalommal számít.»[105]

[104] U. o.

[105] Rel. 1869. I. 379 sk. *Schwicker* célzatos írásában (i. m. 67—72.) hazugsággal vádolja meg a prímást, amikor hathetes késést emleget

A prímás válaszának higgadt és komoly, jóindulatú, de határozottságot eláruló hangja már nem tudta elsimítani a felborzolt kedélyeket a liberálisok körében. A válaszra való várakozás és a választások, mint láttuk, csak mérgesítették a helyzetet és szenvedélyeket keltettek. Az *Autonomia* egyre balra kanyarodó pályája mutatja s egyúttal elő is segítette ezt.

A képviselők tehát nem álltak meg félúton s akciójukat más irányban folytatták. Kelletlenül beletörődtek a megváltozhatatlanba s most már azon voltak, hogy az előkészítő gyűlésbe belekerülő liberális érzelmű világi elemet felfogásuk szerint irányítsák s a nagyobb közvéleményt is befolyásolják, hogy ennek nyomása is érvényesüljön az előrelátható konzervatív többséggel szemben. Vagyis ha felülről már nem lehetett a liberális többséget lehetővé tenni: a kisebbséget kellett egységesen irányítani s tevékenységét a külső közvélemény támogatásával hatékonyabbá tenni. Erre a közvélemény-irányító munkára a sajtó látszott a legalkalmasabbnak. Az *Autonomia* már nem felelt meg e célnak, hiszen túlnyomóan az alsópapság lapja volt s olyan szélsőségessé vált, hogy helyzete tarthatatlan lett.

Az előkészítő kongresszus előtti napokban ezért felhívás jelent meg[106] az *Autonomiá*ban és több liberális lapban, amelyben több képviselő s más értelmiségiek a sajtó ügyében értekezletet hívnak össze. Előre is bocsátják, hogy mivel az autonómia ügyében «a közvélemény hazánkban kellőleg tájékozva s felvilágosítva nincs»; másfelől mivel «az ország erkölcsi és szellemi emelkedésére nézve épen úgy, mint culturai magas érdekeinél fogva ezen nagy kérdésnek helyes megoldása mindenek fölött kívánatos és a helyes megoldást csak a közvélemény határozott irányban megállapodásától lehet remélni», szükségesnek látják az autonómiával összefüggő kérdések «tisztázásának előmozdítása s a közvélemény helyes irányban fejlesztése végett a saj-

hiszen a püspöki körlevél máj. 1-i keltezéssel jelent meg, s máj. 12-én a képviselői memorandum már a prímás kezei között volt. Csakhogy a prímás a sajtóban való közzétételt említi, mely március 27-i kelettel történt, ápr. 1-én. Április hóban, mint láttuk, a sajtó bőven megvitatta a kérdést, sőt az emlékirat kifogásai az *Autonomia* hasábjain április első heteiben igenis elhangzottak. Ekkor a püspöki kar Pesten tartózkodott. Lehet, hogy akkor még azért nem léptek fel Ghyczyék, mert azt hitték, hogy az *Autonomia* liberális értelmezései elfogadásra fognak találni. Viszont májusban már a püspökök hazautaztak s a választási előkészületek (kihirdetés stb.) megkezdődtek.

[106] Pest, 1869. jún. 16-i kelettel.

tóban egy oly organumról gondoskodni, a mely kizárólag e tárggyal foglalkozván, a nagy feladatnak megfelelni igyekezzék.[107]

E felhívást nemcsak képviselők írták alá s a gyűlésen is résztvettek mások: ügyvédek, orvosok, kereskedők, iparosok és fiatalság — az *Autonomia* állítása szerint.[108] Megbízható adatunk a résztvevők számáról nincs.

A gyűlésen ismét *Horváth Döme* elnökölt. Az autonómia kérdése került szóba. A közfelfogást ez ügyben Szilágyi Virgil fejezte ki a legvilágosabban: «Én részemről meglehetősen tisztában vagyok ezen kérdéssel, és azt gondolom, hogy az *autonomikus mozgalom célja nem más, mint a világiak befolyását* — még pedig kimondom nyiltan és őszintén — *túlnyomó befolyását az egyház világi ügyeinek kezelésében biztosítani.*»

A jegyzői tisztet ellátó Hoffmann Pál egyetemi tanár, országgyűlési képviselő indítványára határozatilag kimondották, «miszerint szükségesnek látják, minden törvényes eszközök által odahatni, hogy a kath. autonomia ügyének kérdése akkép oldassék meg, miszerint az *szabadelvű alapokon, valóságos autonomiává* fejlesztessék», továbbá, hogy ebben az irányban a közvélemény irányítását sajtó útján előmozdítsák. E célra állandó bizottságot alakítottak.[109]

Egy hét múlva Horváth Mihály elnöklete alatt új értekezlet volt a sajtó ügyében.[110] *Horváth Mihály* új lap megindításának szükségességét fejtegetve melegen emlékezett meg az *Autonomia* c. lapról és szerkesztőjéről, «ki az elégördülő számos akadályok daczára is törekedett feladatát, a szabad törekvések képviseletét illetőleg sikeresen megoldani.» Miután az új lap megindítását kimondották, kiküldöttek egy öttagú bizottságot,[111] hogy lépjen Zoványival érintkezésbe az új lap programmjának megbeszélésére, egy kilenctagú bizottságot pedig, hogy az anyagiakra vonatkozólag tegyen javaslatot. Mindkét bizottságban helyet foglalt Prileszky Tádé, aki e kérdésben egyre nagyobb szerepet kezd játszani.[112]

E kezdeményezés nyomán született meg, már az előkészítő

[107] Au. 1869. jún. 18.
[108] U. a. jún. 22.
[109] U. o.
[110] Június 26-án.
[111] Horváth Mihály, Kovács Lajos, Szilágyi Virgil, Hoffmann Pál, Prileszky Tádé.
[112] Au. 1869. jún. 29.

kongresszus megnyitása után, a *Szabad Egyház* c. lap. Ezzel következő fejezetünkben foglalkozunk.

Szilágyi és Hoffmann fenti nyilatkozataiban a már jól ismert liberális autonómia-eszme nyer kifejezést: túlnyomó világi befolyás és szabadelvű irány. Az a világi elem, amely ezt az eszmét kívánta megvalósítani, alig egy évvel előbb Deák Ferenc személyében már új irányt szabott az autonómia-mozgalomnak. Most ez az elem megszervezetten állandó befolyást kíván gyakorolni a mozgalom irányára, ami a *Szabad Egyház* hasábjain sikerül is majd neki.

Mielőtt az autonómia-mozgalom ez újabb szakára térnénk, vessünk még — Szilágyi és Hoffmann rövid nyilatkozataival be nem érve — még egy pillantást arra a programmra, amellyel ez az új csoport a küzdelemnek szervezetten nekiindult.

Prileszky Tádét, egyik vezérüket kell meghallgatnunk. A mozgalomba való bekapcsolódásakor írt programmszerű cikkében az autonómia körét illetőleg azt az elvet állítja föl ő is, hogy mindaz a befolyás, amelyet az állam gyakorolt, a híveket is megilleti, de már hangsúlyozottan idesorolja ez elvi megállapítás alapján a papi hivatalok betöltését a vagyon- és iskolaügyön kívül. Érdekes distinkciója a «valóságos» és a «nem valóságos» autonómia. Az elsőért küzd a szabadelvű irányzat, amely «igazságos, méltányos és szabadelvű alapokon» kívánja megszervezni, «figyelembe vevén a haladó idők követelményeit, oly szervezetet akarnak építeni, mely a kor elveivel, a szabadság vívmányaival megegyez, s tisztelve a folyton hódító democratiát, a kereszténység egyenlőségi és testvériségi nagy eszméinek diadalt akar szerezni az egyházi társadalomban». A másik irány «inkább fictitius, mint valódi autonomiát kíván. A világi elemnek a papsággali egyesülésében a régi kiváltságok, formák, állapotok körülsáncolását keresi, mintsem azok okszerű reformját. A lehető legszűkebb körre szorítván az autonom testület hatáskörét, a papi befolyás túlsúlya által paralysált és mozgásában neutralizált assistentiát kiván inkább a világiak részéről, mint tényleges jogokat és tevékenységet». Pedig Prileszky szerint a valódi autonómia a túlsúlyú világi elemnek jogkörét «nem csak a consultativ, hanem az administrativ és executiv térre» is kiterjeszti vagyoni, iskolai és kinevezési ügyekben.[113]

A reform gondolatát erősen hangsúlyozza. «Ami roskatag, amit az idő vasfoga már megemésztett, azt reformok által pótolni,

[113] Au. 1869. jún. 25.

helyettesíteni kell az egyház külületében is. Harmóniába kell behoznunk a fejlődő kultura, az előre haladott tudomány, a kivívott szabadság érdekeit mindazzal, ami az egyházban emberek által alkottatott idők folyamán a társadalom szükségeire».[114]

A főpapsággal kapcsolatban érdekes a megnyilatkozása. Arra a kérdésre, van-e oka a főpapságnak az autonómia ellenzésére, nem-mel felel. A főpapság bizalmatlanságát az autonómiával szemben nem tartja általánosnak. «Ha kevesen is, de vannak közöttük» — írja — akik «az autonomiában menekülésünk egyedüli révpartját látják». Annak a hitének ad kifejezést, hogy az autonómia fejlődésével a főpapság bizalmatlansága egyenes arányban fog oszlani. Hangoztatja a nagy vallási érdekeket, mint a papi és világi elem közelítése, a hitközöny eloszlatása, az egyházi vagyon megmentése, s azt, hogy ezen érdekeknek «a főpásztorok szívéhez kell, hogy legközelebb feküdjenek». Célozva arra, hogy a nagy, hazafias tetteivel szerzett «áldásos nymbus a főpapság halántékán már halványulni látszik», erre is az autonómiában keres orvoslást: «Csak az autonomia lesz képes visszaszerezni a magyar papság elveszett népszerűségét, a kath. vallásügyek iránti érdeklődés gyümölcsét. Csak az autonomia fogja visszahelyezni az egyházat a tisztelet és dicsőség azon magaslatára, melyet annak elhagynia szabad sohasem lett volna, de melyet nem elvei, dicső tanai, hanem szolgáinak hibái, intézményeinek korszerűtlensége által vesztett el».[115]

Prileszky most ismertetett felfogása *nagyjából megegyezik azzal, amit eddig a liberális-katolikus világiak elgondolásaként más felfogásokkal szemben elhatároltunk:*[116] szabadelvűsége mellett jellemzi a laikus szemlélet, a politikai és más profán szempontok aggály nélküli érvényesítése egyházi téren.

Itt is szerepelnek a haladó idő követelményei, a korral való harmóniára törekvés; szerepel a kultúrális cél: közműveltség, iskolaügy; majd a hitközöny s a klérus és laikus elem közti szakadék megszűntetésének szükségessége. A háttérben a liberalizmusnak a supernaturaliákkal szembeni értetlen, racionalista álláspontja: a hitközönyt a jognélküliség okozta — jogokat kell tehát adni s lesz hitélet, összhang papság és hívők között.

A világiaknak a papsággal az egyházi külügyekben való egyenlő jogú és közös intézkedése itt a fődolog. Nem érdektelen, hogy Prileszky csak a közös intézkedésre keres a történelemből

[114] U. o. [115] U. a. jún. 29. [116] V. ö. 112. l.

jogalapot. Meg sem kíséreli, hogy a világiak egyenjogúsítását évekkel alátámassza. Ezt magától értetődőnek veszi: miként a politikai életben is megszűntek a rendi kiváltságok s a demokrácia vívmányaként érvényesül az egyenlőségi elv — gondolja nyilván — az egyházban sem lehet másként, főleg, ha külügyekről van szó.

A papság hibáztatása, elmarasztalása is merő liberális szemszögből történik. Hatalmi túlterjeszkedés vagy az ehhez való ragaszkodás a vád ; ez szerepel a vallási hátramaradottság okaként is. Jozefinista, racionalista szellemű papképzésre, teológiátlan szellemre, a papi kinevezéseknél az egyházi szempontot elnyomó politikai szempontokra nem történik utalás. Csak a hatalomhoz való ragaszkodás az oka minden bajnak ; logikusan gondolták tehát panaceának azt az autonómiát, amelyenek főismérve a hatalom részleges — egyenjogú — átengedése volt. Csak ez az autonómia helyezheti vissza az egyházat a tisztelet s dicsőség magaslatára . . .

Láttuk, hogy Prileszky tudatosan elkülöníti felfogásától, a «valóságos»-nak nevezett autonómia fogalmától azt, amelyet reakcionáriusnak, fiktívnek mond; vagy, hogy saját terminológiánknál maradjunk : az egyházias autonómia-eszmétől. Felismerhető, hogy burkoltan a püspöki kar többségének álláspontját azonosítja ezzel. De elvárja, hogy a főpapság mind az egyház, mind jól felfogott saját érdekében a «valóságos» tehát liberális autonómiáért küzdjön, ebben és csak ebben számíthat a világiak közreműködésére. Szinte fölényesen nyugtatja meg őket : aggodalmaik el fognak oszlani, mihelyt az autonómia fejlődni fog. Mindenesetre diktálja az irányt a főpapságnak.

A liberális világiak szervezett csoportja tehát a liberális autonómia-eszmével zászlaján az iránydiktálás igényével kapcsolódik bele az autonómia-mozgalomba. Az előkészítő kongresszus, a mozgalom szembenálló irányzatainak első nyilt erőpróbája tág teret nyujt nekik az érvényesülésre.

IX. FEJEZET.

Az első erőpróba: az előkészítő kongresszus.

MEGINDULÁSA: AZ ÉRDEKLŐDÉS HIÁNYA. PRÍMÁSI MEGNYITÓ. BÉKÉS HANGULAT ÉS ELNAPOLÁS. A «SZABAD EGYHÁZ» ELINDÍTÁSA. CÉLKITŰZÉS ÉS AUTONÓMIKUS ÁLLÁSFOGLALÁS. LIBERÁLIS IRÁNYA. AZ EGYHÁZ ÉS ÁLLAM SZÉTVÁLÁSÁNAK MEGÍTÉLÉSE MINDKÉT OLDALON. A VÁLASZTÁSI SZABÁLYZAT ÉS BÍRÁLATA. — A KONGRESSZUS VITÁJA: ÁLTALÁNOS VITA. KUTI LIBERÁLIS OPPOZÍCIÓJA; HANGULATKELTÉS. BESZÉDÉNEK HÁTTERE ÉS HATÁSA. SCHLAUCH ÉS PALÁSTHY AZ ORTODOX-KATOLIKUS ÁLLÁSPONT VÉDELMÉBEN. A RÉSZLETES VITA. DEÁK ERÉLYES FELLÉPÉSE NYOMÁN SZABADELVŰ SIKEREK. — A GYŰLÉS MÉRLEGE A KÖZVÉLEMÉNY TÜKRÉBEN: LIBERÁLIS-KATOLIKUS SIKER. A KÜLSŐ KÖZVÉLEMÉNY BIZALMATLANSÁGA, FENYEGETÉSEI. EREDMÉNY: KOMPROMISSZUM ÉS BALRA TOLÓDÁS.

AZ ELŐKÉSZITŐ[1] KONGRESSZUS első ülésszaka[2] a nyári időszak következtében nem folyt le a nagy érdeklődés jegyében. A képviselők $^2/_3$-ad része sem jelent meg s létszámuk a gyűlés folyamán egyre csappant.[3] *Simor János* hercegprímás 1869. jún. 24-én nyitotta meg az első gyűlést. Megnyitóbeszédében[4] utal arra, hogy egy eddig példátlan intézmény, epochális eszme megvalósításáról van szó. Hangsúlyozza, hogy a feladat: ezt az egyház «szellemével s változhatlan elveivel» összhangzásba

[1] Az előkészítő kongresszus történetét eddig nem dolgozták fel. Aschenbrier, Szemnecz és Melichár megelégszenek a prímás megnyitóbeszédének közlésével s a gyűlés lefolyásának egy lapon való legrövidebb ismertetésével. Az elvi ellentétekre, az eszmei fejlődésre s a közvélemény alakulására nem is mutatnak rá. Mindezeket a sajtó alapján kellett feltárni. Az akkori hangulatra vonatkozólag a vatikáni zsinat előkészületeivel kapcsolatban Concha előadására támaszkodom; magának a zsinatnak hatásaival a következő fejezetben forrásszerűleg foglalkozom.

[2] V. ö. MÁ és Au. 1869. jún. 26—30.

[3] 152 képviselő közül megjelent 97; 34 egyházi (49 közül) és 63 világi (103 helyett). V. ö. Rel. 1869. II. 3. skk.; Aschenbrier. 90. sk.

[4] Szószerint Rel. 1869. II. 4. sk.

hozni, melynek elengedhetetlen feltétele a kölcsönös bizalom. Ezért a püspöki kar nevében biztosítja a világiakat, hogy «azon határokon belül, melyeken túlmenni hatalmában nincsen, velök az egyház és iskola érdekére vonatkozó munkát, befolyást, felügyeletet s elhatározásokat a legnagyobb készséggel megosztja» s elvárja, hogy «azok a rokonindulattal nyujtott jobbot hasonló szeretettel, bizodalommal és nyiltsággal viszonozzák». Miután így a legfőbb irányelveket leszögezte s a kongresszust megelőző bizalmatlan légkört eloszlatni igyekezett, a gyűlés tárgyát kizárólag a választási szabályok megvitatására korlátozza, nyilván, hogy ezzel az elvi kérdések fölötti elkerülhetetlen vitának elejét vegye. Végül védelmébe veszi a gyűlés alapjául szolgált választási szabályzat loyális elkészítését; a korhatárt, mely minden teljeskorú katolikusnak lehetővé tette a választást. Felhívja a figyelmet, hogy a parlamentáris módszertől elütő s az egyház szervezetéhez simuló választási szabályzatról van szó, «mely a plébániai választások által a választási jog gyakorlatára jogosultaknak a legszélesebb téren, a legkényelmesebb s legköltségtelenebb részvételt biztosítja».

A sokat támadott szabályzat védelme, a püspöki kar tiszta szándékaira való hivatkozás a bizalmatlanság eloszlatását célozta s ez valóban sikerült is. Bár az *Autonomia* panaszolta eleinte a papság és világiak elzárkózását, az előzetes zárt tanácskozásokat,[5] de már a következő napokban örvendetes vegyülést tapasztalt.[6] A választási szabályzat elkészítésére Apponyi György 18-as bizottság (12 világi és 6 egyházi) megválasztását javasolta. Ennél a bizalomnak általában eléggé egyhangú megnyilvánulását lehet megállapítani.[7]

A viharos előzmények után természetesen nem maradt mindvégig meg a zavartalan összhang: a negyedik gyűlésen a liberális-katolikus párt már hallatta szavát. *Kuti Márton*, székesfehérvári plébános, a *Független Lapok* táborának egyik legrégibb harcosa szólalt fel. Minthogy szerinte az egyházi érdek sérelme nélkül «a haladó kor követelményeinek, a kultúra igényeinek is megfelelő» autonómia vezethet csak sikerre, fontosnak tartja, hogy a képviselők memorandumába foglalt szabadelvű kívánalmakat vegye figyelembe a 18-as bizottság, s ezért

[5] Au. 1869. jún. 27.

[6] U. a. jún. 29.

[7] A neveket ld. Rel. 1869. II. 5.; természetesen az intranzigenciájáról híres Palásthy kapta a papi képviselők között a legkevesebb szavazatot.

ajánlja, hogy a bizottság számára állapítsák meg a követendő irányelveket s szabjanak záros határidőt. Indítványát rövid vita után szavazásra tették fel s egyhangúan elvetették. — Ezzel a gyűlést a választási szabályzat elkészítéséig *elnapolták*.[8]

A gyűlés elnapolása korántsem jelentette az érdeklődés hanyatlását az autonómia iránt. Amíg a bizottsági tárgyalások szűk körben folytak, addig a mozgalom a társadalmi téren fejlődött tovább. Az országgyűlési képviselők, akik májusi gyűlésükön[9] elhatározták állandó belekapcsolódásukat a mozgalomba s ennek intézményesítésére lap megindítását vették tervbe, most valósággá érlelték tervüket. Július első napjaiban felhívást bocsájtottak ki a magyar katolikus közönséghez s ebben bejelentik a Szabad Egyház c. napilap megindítását. Felhívásukból kitűnnek indítékaik, célkitűzésük s megismerhetjük álláspontjukat az autonómiával kapcsolatban.

Úgy tartják, hogy az egyházi téren tervezett átalakulás «nemcsak az egyházi élet fejlesztésére, hanem magának az összes kath. társadalom emelésére is» nagy horderővel bír, vele szemben tehát «vétkes apathia volna közönyös tétlenségben maradni».[10] Ezért határozták el megtartott értekezleteiken, hogy a cél érdekében kifejtendő tevékenységnek határozottan körvonalazott tért mutatnak, a szellemi mozgalomnak biztos irányt szabnak és az önkormányzatra vonatkozó eszméknek és az érveknek szabatos kifejezést adnak. Az új lap feladata tehát az autonómia mivoltának, körének és céljának ismertetése, a vele kapcsolatos kérdések tisztázása lesz. Leszögezik álláspontjukat az autonómia kérdésében: ez az 1848-as alap. Teljesen a *Független Lapok* és az *Autonomia* frazeológiáját átvéve hivatkoznak a püspöki karra, de itt mindig az 1848-i püspököket értik. «Mi a magyar püspöki kar nyilatkozatában az egyházi önkormányzatra nézve, valamint óhajtásaink ébresztőjét és útmutatóját, meggyőződéseink támaszát, úgy jogos kívánalmainknak is teljes kifejezését találjuk. Mi megnyugszunk a főpásztori szellem bölcsességében és emelkedettségében, mely 1848-ban . . . nyilatkozott . . .» Szószerint idézik az Emlékirat három megállapítását s ezekben három elvet látnak lefektetve: «a felekezeti álláspontot, másszóval a szabad egyházat a szabad államban; a képviselet elvét, az egyház nem szorosan vallási ügyeinek kormányzatában» s azt az elvet, hogy a vegyes tanácsok befolyásukat «mindenre kiterjesztendik, mi a lelki hatalom körén kívül áll». E három elvben látják az autonómia lényegét. Ez szerintük nem más, mint a «kath. egyház függetlensége az államhatalomtól s a kath. hívek összességének aránylagos részvéte az egyház minden világi ügyeinek intézésében». Újra az Emlékiratra hivatkozva követel a protestánsokkal egyenlő terjedelmű autonómiát, az oktatás és vagyonügy kezelése mellett «az egyház-főnököknek az államhatalomtól független választását» s általában «önálló intézkedést» és «független rendelkezést» az egyház

[8] Au. 1869. jún. 30.
[9] V. ö. 168. l.
[10] Au. 1869. júl. 6.

ügyeiben. A főkegyúri joggal szemben álláspontjuk szintén az Emlékiraté. A politikában semleges, de «határozottan szabadelvű s hazafias» irányt tűznek a SzE elé.[11]

Az új lap az *Autonómia szellemi utóda s örököse:* annak előfizetői változatlanul kapták továbbra a *Szabad Egyház*at. Zoványi Mihály, hogy mentesítse az új lapot az *Autonomia* forradalmisága miatt természetszerűleg ellene zúduló haragnak tehertételétől, teljesen a háttérbe vonult.[12] Nem kétséges, hogy itt nemcsak név- és szerkesztőváltozás történt: Zoványi elsősorban a szabadelvű alsópapság képviselője volt, a *Szabad Egyház* pedig a szabadelvű világi elemnek lapja lett. S bár egész más hangon indult meg, mint az *Autonomia* befejezte, ezzel már eleve adva volt a balratolódás lehetősége.

A *Szabad Egyház* tehát megindult. Első számában[13] egészen röviden így fogalmazza meg célját: «Az egyház szabadsága, függetlensége az államnak minden nem jogos befolyásától, nemkülönben: a papok és világiaknak, az egyház és iskolaügyek kezelésébe és kormányzatába való befolyása». Liberális irányát jelzi, hogy a lelkiismereti szabadság és az ebből folyó vallásegyenjogúság elve alapján áll, mint a jogállam: tehát az előző címén szabad rendelkezést, az utóbbi címén egyenlő védelmet követel az államtól; másfelől befolyást az alsópapságnak és a világiaknak a 48-as Emlékirat szellemében, mert annak eszméi «*szabadelvűek is, katholikusok is*».[14] Talán nem véletlen, hogy a szabadelvűség van első helyen.

Ez a lap vezérmotívuma; s épp ez lett — mondhatni — a végzete is. A túlzó liberalizmus vitte később az ellenzékiség természetes sodrán kívül a külső események és hangulat kényszerítő hatására az egyházellenes táborba. Eleinte azonban

[11] Au. 1869. júl. 6. és SzE 1869. júl. 15. A lap szellemi vezérkara: Horváth Mihály, Hoffmann Pál egyet. tanár és képviselő, Kovács Lajos és Prileszky Tádé képviselők; szerkesztők: utóbbi és Hatala Péter dr., a Pázmány-egyetem hittudományi karának tanára.

[12] Au. 1869. júl. 14. Conchával szemben, (aki szerint Zoványi lapját 1869. júl. 15-től új név alatt folytatta) azt kell tartanunk, hogy Zoványi visszavonulása nemcsak látszólagos volt. A SzE nyilván szabadulni akart az Au. tehertételétől. A burkolt visszavonulás leleplezésével a MÁ sem maradt volna sokáig adós. De a dolog természeténél fogva is, az új, békülékeny atmoszférában az *Autonomia* májusi forradalmiságának teljes megtagadásával, Zoványi elejtésével indulhatott csak meg a *Szabad Egyház*. Hogy azután Hatala még többre ragadtatta magát később, mint Zoványi, ezen nem változtat.

[13] Nem a tulajdonképeni 1. szám, hanem «Mutatványszám», júl. 15.

[14] U. o.

egyházellenes irány még nem jellemzi, csak erősen szabadelvű hang — s még ez is valamivel mérsékeltebben, mint az *Autonomia* utolsó heteiben. Ott a püspöki kar nélkül is vállalkoztak a megoldásra, itt pedig a kölcsönös bizalom és együttműködés jegyében várják a megoldást. Azt is meg kell állapítani, hogy a *Szabad Egyház* sem a nemzeti egyház jegyében indult meg. Azt írja: «A magyar kath. autonomia nem elválás ama kősziklától, melyre Krisztus az anyaszentegyházat építette» bár hangsúlyozza, hogy a magyar kat. egyháznak megvoltak és megvannak a maga nemzeties sajátságai.[15]

Hatala mindjárt a SzE megindulása első napjaiban cikksorozatot indít.[16] Szóvá teszi az egyházalapok kérdését, az alsópapság anyagi helyzetét, az iskolaügyet, a kegyurasággal kapcsolatos visszásságokat; cikkeinek állandó refrénje: «Oly sürgős az autonomia....»

Míg a SzE a 48-as alapon felépülő szabadelvű autonómia eszméjét hangoztatja, a MÁ sajnálkozását fejezi ki: szerinte az Emlékirat «nem kötelező okmány, hanem kétségbeesett feljajdulás, melyet a márciusi napok terrorismusa sajtolt ki»; tiltakozik a felekezeti álláspontnak a «szabad egyház a szabad államban» elvvel való azonosítása ellen. Ezt veszélyes jelszónak tartja[17] s miután sem az egyház nem lehet el az állam nélkül, sem megfordítva, óv a mellette való kardoskodástól: «Quod Deus coniunxit, homo non separet».[18] Gyakran leszögezi a kat. álláspontot a püspöki jogkört illetőleg,[19] megállapítja, hogy a hívek sohasem saját jogok, hanem kiváltságképen részesedtek — többnyire feltételesen — az egyházkormányzatban s a püspöknek abszolut, minden megszorítást, körvonalazást kizáró vétójogot követel.[20]

Hatala ezzel szemben a SzE álláspontját leszögezve, látható rokonszenvvel fejtegeti az egyház és állam szétválasztása elkerülhetetlenségének gondolatát — bár a *Syllabus*ban elítélt tételt nem is vallja nyiltan magáénak.

Szerinte az újkori civilizáció egyik főfeladatául tűzte ki ez eszmét s megvalósítása, életbeléptetése «világtörekvés». Következménye egy más olyan alapelvnek, amelyet az újkori társadalom drága kincsének tart: s ez a lelkiismereti szabadság, amely viszont a polgári szabadság nélkülözhetetlen követelménye. Államvallásról «a szabadság új rendjében tehát nem lehet szó». Mivel a lelkiismereti szabadságból és a vallások egyenjogúságából következik az egyház és állam különválasztása:

[15] SzE, 1869. júl. 17.
[16] U. a. júl. 18, 20—22.
[17] MÁ, 1869. júl. 16.
[18] U. a. júl. 25.
[19] U. a. júl. 1., 13., 18., 30.
[20] U. a. júl. 30.

azok 1848-ban nálunk kimondatván, a magyar alkotmány «elvileg már szakított a felekezeti állam, az államvallás ősi, hagyományos theoriájával». Csak idő kérdése, hogy ennek az elvi szakításnak végső következését levonják.[21]

Nem osztja azok nézetét, akik azt hiszik, hogy az egyház az új rendben nem fogja betölthetni hivatását. A Szentlélek megszerzi a sikert az egyház szent fáradozásának, az állami támogatás helyébe pedig «a hívőknek a tanító egyház, a püspökök és papság körüli csoportosulása lép». Ez az autonómia. Meggyőződéssel vallja: «E cserében bizonnyára nem vesztünk. Csak emeljük fel a józan szabadelvűség alapjain az autonomia épületét s nekünk a lelkiismereti szabadság, a vallásszabadság... ártani nem fog».[22]

Egyház és állam elválásának liberális-katolikus oldalról annyiszor hangoztatott elvével szemben egyházi részről sem késlekedtek az egyházias és konzervatív álláspont hangoztatásával: «Mi nem óhajtjuk, hogy az állam elváljék az egyháztól, mert mind a két hatalom az Istentől azért rendeltetett, hogy az embert ideig és örökké tartandó czéljainak elérésére vezesse». Amint az ember földi és örökkétartó célja szorosan összefügg, «úgy kellene az államnak az egyházzal szoros összeköttetésben haladnia». A modern államtanok másként tanítanak és ezért az államok, köztük hazánk is 1848-ban, elváltak az egyháztól. «Nem marad tehát egyéb hátra, mint hogy magunkra hagyatva, saját ügyeinket mi vegyük kezünkbe».[23] Igy ír néhány héttel Hatala cikke után a *Religió*.

Az általános elvi megállapítások csakhamar újra az időszerű vitának adnak helyet. A SzE hasábjain már jóváhagyása előtt megjelenik a 18-as bizottság v á l a s z t á s i s z a b á l y z a t a,[24] s így ezután ez lesz a hozzászólások tárgya. Alapelvei: $^1/_3$-ad egyházi, $^2/_3$-ad világi tag, a püspöki kart kivéve képviseleti alapon, közvetlen választási rendszerrel. A papság képviseletében szerepel a püspökökön s a pannonhalmi főapáton kívül a káptalanok négy követe (érseki megyénkint 1—1), a világi és lelkipásztorkodó szerzetes papság 34 követe; a világiak képviseletében a kegyurak részéről választandó 4, és a legfőbb kegyurat képviselő 2 kiküldött, az egyházmegyékben a választók számarányához képest választott világi képviselők (132). A papképviselők választása titkos. Aktív választójog a 24-ik évhez, passzív választójog a 30-ik évhez s írni-olvasnitudáshoz volt

[21] SzE, 1869. szept. 26.
[22] U. a. szept. 29.
[23] Rel. 1869. II. 243.
[24] SzE, 1869. júl. 21., 22.; jóváhagyása után közli a MÁ, 1869. aug. 11.

kötve. A választókat összeíró bizottságok elnöke a helybeli lelkész.

E tervezetből azonnal látnivaló, hogy az előző püspöki választási tervezettel szemben — melynek alapján az előkészítő kongresszus ült össze — a főbb pontokban a *szabadelvű követelések figyelembevételével készült.* A szabadelvű irány tehát újra határozott nyereséget könyvelhetett el.

Ami a javasolt választási szabályzatban ellenkezett a liberális elvekkel, azonnal erős vita tárgya lett. A SzE hasábjain a szerkesztőség felszólítására egymásután látnak napvilágot a bírálatok, melyek mind az előkészítő gyűlésen folytatandó érdemleges tárgyalásra akarták a talajt előkészíteni s a közvéleményt szabadelvű irányban hangolni. Mindaz, ami az előkészítő gyűlésen kritika tárgyává lett,[25] már előzőleg részletes tárgyalást nyer a sajtóban.

A liberális kritika a bizottság javaslatában a mult és jelenkor eszméinek, feudalizmusnak és demokráciának, reakciónak és haladásnak látja vegyülékét és egymásra hatását.[26] S valóban kétségtelennek látszik — a bizottsági tárgyalásokról nincs forrásunk —, hogy a szabályzat a bizottság legkevésbbé sem egységes voltát tekintve (Palásthy Pál—Horváth Döme !) csakis kompromisszum eredménye lehetett. A kritika most a demokratikus irányt ellensúlyozó «feudalis elemek» kiküszöbölésére irányul. Ilyen volt a rendi képviselet (kanonokok, tanítórendek, lelkipásztorkodó papság, kegyurak) amit a modern parlamentáris formákkal nem találtak összeegyeztethetőnek, részint pedig épp a demokratikus irány ellensúlyozójának látták. Ezért kívánták a káptalani és kegyuri képviselet teljes eltörlését ;[27] a mérsékeltebbek, hogy a kanonokok ne legyenek az alsópapság részéről megválaszthatók, hanem azok is kebelükből választhassanak,[28] a szerzeteseket illetőleg a legkülönbözőbb javaslatok merültek fel ; csak abban egyeztek meg, hogy mind kiterjesztették a választói jogot : vagy minden szerzetes-áldozópapra, vagy rendházankinti cumulativ szavazattal, vagy a szerzetesfőnökök útján való képviselettel.[29] Ki-

[25] V. ö. Szemnecz, 59.
[26] SzE, 1869. júl. 25.
[27] U. a. júl. 25., okt. 7.
[28] U. a. júl. 29.
[29] A javaslat szerint a tanítórendeknek külön képviseletük volt, a lelkipásztorkodó szerzeteket a világi papsággal együtt képviselték, volna, a többi szerzetesnek sem aktív, sem passzív választójoga nem volt. SzE, 1869. aug. 5., 12., 15., 17. ; szept. 12. ; okt. 8.

fogás alá esett a megyéspüspököknek a káptalani helynökkel ipso iure való képviseltetése, sőt a pannonhalmi főapát képviseltetése is.[30] Végül talán legerősebben kifogásolták a világiak választásában a lelkésznek adott szerepet a kényszer elkerülése érdekében[31] és ismételten javasolták a képviselői napidíjak megszavazását, hogy a gyűlésre megválasztott képviselők közül a nagy vagyonnal bírók mellett a kisemberek is súlyos áldozatok nélkül résztvehessenek a kongresszuson, s az esetleg hosszúra nyúló bizottsági tárgyalásokon.[32] Nem nehéz észrevenni, hogy ezzel a demokratikus elvet akarták elsősorban szolgálni s a konzervatív főurakkal, nagybirtokosokkal szemben a szabadelvű alsóbb rétegek számára a kongresszusi részvételt biztosítani, illetve népszerűvé tenni.

OKTÓBER ELEJÉRE újra összeült az előkészítő kongresszus. Ülései október 7. és 13. között folytak le a főrendiház tanácstermében.[33] Az érdeklődés még a nyárinál is csekélyebb volt: a tagoknak még a fele sem jelent meg. A gyűlést megelőző előkészítő értekezleten oly kevesen jelentek meg (45), hogy még a gyűlés határozatképessége is kétségessé vált, ezért Deák Ferenc az elhalasztás gondolatát veti fel.[34] Az első ülésen a főpapság 11, az alpapság 14, a világiak 41 fővel voltak képviselve (hivatalos volt 25 főpap, 24 pap, 103 világi), vagyis 66-an 152-ből.[35] Később e szám némileg megnövekedett.[36]

A **vita** először általánosságban, majd részletesen a 18-as bizottság választási szabályzata körül folyt. Az autonómiát közvetlenül érintő elvi és gyakorlati kérdések kívülestek a vita körén. Igy a gyűlések kimerítő ismertetése nem feladatunk. Röviden meg kell azonban emlékeznünk a gyűlésen elhangzottakról, amennyiben elvi jelentőségűek, illetve amennyiben közvetve hatással voltak a mozgalom további alakulására. Ugyanis a kérdés részletesen foglalkoztatta a napisajtót — a közönyös és ellenséges lapok is elég részletesen írtak a meg-

[30] U. a. szept. 15., okt. 7.
[31] U. a. szept. 24., okt. 7.
[32] SzE, 1869. júl. 27., szept. 3.
[33] V. ö. MÁ, 1869. okt. 8—15.; SzE, 1869. okt. 8—14.; Rel. 1869. II. 243. sk—307. sk.
[34] MÁ, 1869. okt. 8.
[35] SzE, 1869. okt. 8.
[36] A legnagyobb létszám 77 volt, v. ö. 196. l.

valósulás felé közelgő mozgalomról, különösen Deák Ferenc aktív részvétele miatt — s így az előkészítő gyűlés nagyban hatott a közvélemény további alakulására, ez pedig ismét a mozgalom sorsára volt hatással.

A liberális-katolikus irány mindjárt az általános vita elején szóhoz jutott a mindvégig ellenzékieskedő Kuti Márton személyében. Ő már a 18-as bizottság kiküldése előtt tisztázni akarta az elvi alapokat[37] — s most felszólalásában[38] igazoltnak jelenti ki aggályait, mert a bizottsági javaslat nem helyezkedett elvszerűen a szabadelvű alapra. A tervezetben szerinte «a szabadelvűség részére úgyszólván csak concessiók tétettek» s egy-két lépés haladás mellett legalább ugyanannyi lépést lát hátrafelé. Úgy látja, hogy a katolikus világ döntő események előtt áll. El fog dőlni, vajjon visszanyeri elvesztett vezérszerepét, vagy az örvény felé halad: ha folytatja «végzetteljes harcát» amelyet «egy egyházi hatalmas párt», a «szabadelvűség és testvériség kérlelhetlen ellensége» indított a nevében. «Ne takargassuk a bajt, szóljunk nyiltan, valljuk be, mit az egész világ tud, hogy az összes kath. világ két nagy pártra, a modern állammal megalkudni kész szabadelvű pártra és a legjózanabb szabadelvűséget is állandóan perhorrescáló ultramontán pártra oszlik.» E tagadhatatlan ténnyel számolni kell, sőt állást kell foglalni a két párt között. Annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a magyar katolikusok gyülekezete «habozás nélkül a szabadelvű katholikusok álláspontjára fog helyezkedni». A javaslatnak is így kellett volna, «nem félig, hanem egészen, nem ingadozva, hanem határozottan».

Kuti beszédének tapsolt az egész liberális sajtó. Ünnepelte, hogy «az őszinte meggyőződés hangján szólalt fel a szabadság érdekében, és férfias bátorsággal veté oda a keztyűt az ellenfélnek (!), nem törődve vele, hogy az ellenfél ama hatalmas úr, kitől neki, a lelkésznek egész sorsa s jövője függ» — amint az aránylag mérsékelt *Pesti Napló* írta.[39] Kuti, amikor a rég hangoztatott érvek helyett — amelyekkel a liberális-katolikus sajtó, s ennek hasábjain ő is sokat foglalkozott — a világegyház várható eseményeire terelte a figyelmet, a maga szempontjából nem rosszul számított és nem is tévesztett célt.

A sajtó ugyanis, elsősorban a SzE külföldi tudósításai révén, igen élénken, sőt izgatottan figyelt fel a külföldi

[37] V. ö. 186. l.
[38] Beszéde szószerint: Rel. 1869. II. 244.
[39] PN, 1869. okt. 7.

egyházi eseményekre. A vatikáni zsinat előkészületei, a liberálisoktól jezsuita-ultramontán pártnak nevezett ortodox egyházi irányzat központosító törekvései világszerte izgalmat keltettek.[40] A tévedhetetlenség kimondásán kívül a Syllabus és a pápa világi hatalmának dogmatizálását rebesgették. A SzE szószerint közölte a Fuldában gyűlésező német püspöki kar körlevelét, mely a pápát védelmébe vette ugyan a gyanusítások, a párttörekvések vádja ellen, de megnyugtatja a híveket, hogy a zsinat nem fog «meggondolatlanul és elhamarkodva» oly határozatokat hozni, «melyek a fennálló viszonyokkal és a jelenkor követelményeivel szükségtelenül ellentmondásban állnának».[41] Ehhez járult még két izgalmatkeltő újdonság: Hyacinthe, a párisi híres karmelita szónok aposztáziája, amit szintén hosszasan teregettek a lapok, alig azután, hogy az őrült krakkói apácának, Ubrik Borbálának botránykrónikává dagasztott esete nyomán támadt, mesterségesen szított izgalom és szerzetesellenes uszítás elült.[42]

Mindezek figyelembevételével érthető, hogy Kuti szavai nem maradtak hatás nélkül. Beszéde után napirenden volt a püspöki kar és az autonómia körül érvényesülő egyházias irány magatartását «ultramontán-jezsuita» törekvések hazai megnyilatkozásaként feltüntetni — és ezzel a liberális közvélemény előtt megbélyegezni, népszerűtleníteni.

«Sajnáljuk a magyar klérust — írja *A Hon*[43] —, mely azon mozgalomnak engedett, mely Rómából megindult a vallás álczája és a szabadság köpenye alatt» és nem tör másra, mint «papi uralomra, nem az egyház ú. n. autonomiájára, hanem önmagának a polgári törvénytől és az államtól függetlenítésére, egy valóban papi statusnak a polgári statusban való megalkotására.» Felteszi a kérdést, miért hivatott össze a kongresszus? «A végett, hogy Magyarország kath. kongresszuson a római zsinatnak provinciális succursalisa legyen és a concordatum a kultuszminiszterben s magában a főclerusban találja közvetlen végrehajtóját, amaz az ultramontánokkal egyesült kormánypárt segélyével a secularisált nemzeti vagyont a főpapság holt kezére bocsátván, ez pedig azt a pápa bullái szerint kezelvén.» A *Századunk* egyenesen protestációként üdvözli Kuti beszédét: «Kuthy, egy kath. pap és plébános, a hercegprímás, az összes püspöki kar s annyi ultra-montán kitűnőség színe előtt tiltakozott az ultra-montán párt üzelmei ellen. Izrael «néma ebeinek» hunyászkodó szerepét a néma tiszta öntudat nemes fellobbanásával utasítá vissza, s a protestatio, mely csak az imént père Hyacinthe ajkai-

[40] Ez elnevezésekről és megítélésükről v. ö. 206. l. skk.; a vatikáni zsinattal és hatásaival részletesen a X. fejezetben foglalkozom.

[41] SzE, 1869. szept. 16, 17.

[42] Mindezekre v. ö. Concha, 250.

[43] A Hon, 1869. okt. id. SzE okt. 14.

ról bezúgta a világot, ma az eddig ismeretlen szónokban a mi múzeumunk termében oly ékes tolmácsra talált, ki a becsületes hazafias magyar alsóbb papság dicsőségére válik».[44]

E nagy hangzavarban kevés és hatástalan volt a *Religio* tiltakozása, amely udvariasan bár, de határozottan állást foglalt Kutival szemben: vakmerőség a részéről, hogy egyedül üdvözítőnek hirdeti saját felfogását, az ellenkezőt pedig az egyházra végzetesnek. Helytelenítette az ultramontanizmus említését, a törekvést «ennek cége alatt bizalmatlanságot kelteni» s fájdalmát fejezte ki, hogy egy katolikus pap az egyház ellenségeitől származó elnevezést használt. Telibe talált a végső intés Kuti felé: «a római pápának intéseit, figyelmeztetéseit megszívlelni — soha sem árt egy kath. papnak».[45]

A gyűlésen Kutival szemben, aki ugyan a javaslatot a szabadelvű módosítás reményében elfogadja, az ortodox-katolikus álláspontot Schlauch Lőrinc esperes-plébános és Palásthy Pál képviseli. *Schlauch* a szabályzatot védi meg.[46] Alaptétele, hogy mind a kat. autonómiának, mind az erre irányuló választási szabályzatnak «az egyház institutioi szellemében kell gyökerezniök». Ellenkezőleg vagy célt tévesztenének, vagy beláthatatlan bonyodalmakat okoznának. Bizonyítja, hogy az egyház szelleme távol van mind a tiszta demokráciától, mind a korlátlan abszolutizmustól, hanem mindkettőt egyesíti — így az autonómiának is e kettős jelleget kell visszatükröznie. Sem az autonómia, sem a választási szabályzat nem oldható meg tehát merőben az egyik irányban.

A konzervatív felfogás *Palásthy* hatalmas beszédében[47] jut legtisztább kifejezésre. Visszautasítja azt a gondolatot, hogy az egyházi alkotmányt az új eszmék jegyében kell átalakítani. Megállapítja, hogy az új «bölcselmi, államtani elméletek» lehetnek üdvösek az államban, de nincs helyük az egyházban, s amint a történelem mutatja, hogy az egyházat sohasem lehetett egy rendszernek, mint pl. az abszolutizmusnak kisajátítani, úgy az új eszméknek sem fog ez sikerülni. «Tegyen le tehát államtani elméleteiről, tegyen le ezek alkalmazhatóságáról mindenki, midőn e szervezkedési munkának küszöbére lép», mert amit sikerülne is államtani elméleteiből behozni, ez idegen elemként, az egyház szervezetével összeütközéseket okozva az

[44] Sz-k, 1869. okt. 8.
[45] Rel. 1869. II. 276.
[46] Beszéde szószerint: Rel., 1869. II. 250. skk.
[47] Beszéde szószerint: MÁ, 1869. okt. 10, 12.

autonómia égő sebévé fajulna s életerejét megbénítaná. «Legyen az autonomia bármily nagy kihatású kath. életünkre hazánkban... de törvényhozó, bizonyos bölcselmi, államtani elméletek, rendszerek szerint átidomító soha nem lesz.»

A részletes vita során mindazok a kifogások elhangzottak, mint előzőleg a sajtóban. Nagyobb vita a püspökök helyettesítése, a káptalanok, kegyurak, szerzetesek képviselete és a szavazóbizottságok egyházi elnökeivel kapcsolatban volt.[48] A szerzetesek kérdésén kívül *Deák Ferenc mindegyik jelentős kérdésben erős védelmezője volt a szabadelvű módosításnak*, de hangsúlyozta, hogy nem akarja túllépni jogkörének határát, s készséggel ismeri el az egyházi ügyekben a papság jártasságát; mellette Szilágyi Virgil képviselte legerősebben a világiak részéről a szabadelvű álláspontot. A püspöki kar részéről Haynald Lajos kalocsai érsek veszi védelembe többnyire az eredeti szerkezetet; a világiak részéről Apponyi György gróf, Zichy Nándor gróf, Bartha Béla, Konek Sándor, Gál János szólnak legtöbbet a javaslat mellett. Az *első napokban az ellenzéket minden kérdésben leszavazták.*

A többség azonban nem volt túlnyomó; a hangulat az ellenzéken egyre feszültebb lett. A harmadik ülésen már csak hajszálon múlott, hogy a kegyurak képviseletét elejtsék, — 33 szavazattal 34 szavazat ellenében vesztették el a csatát. Következő nap került tárgyalás alá a legtöbbet támadott pont: a választásoknak a helyi lelkész által történendő vezetése. Kuti a kényszer látszatának elkerülése érdekében ennek törlését kívánja: a pap szerepe csak a hívek összehívására terjedjen s azután azok válasszanak választási elnököt. Mikor Konek védi a szerkezetet, s épp a hívek s papság különválasztását akarja azáltal elkerülni, angliai példára hivatkozva, *Deákot elhagyja a türelme s hevesen kifakad* — ezzel a jobboldalon nagy megdöbbenést kelt: «Valóban nagyon nehéz e gyülekezetben tanácskozni, ha nyiltan, szabadon kimondjuk nézetünket, vagy anathémát mondanak reánk, mert benyúlunk az egyház belszervezetébe, vagy személyes térre viszik a kérdést és azt mondják, hogy bizalmatlanságot tanusítunk a püspöki kar vagy a plébánosok iránt, noha azok jobban megérdemlik... mint Anglia vikáriusai».[49]

[48] A szerzetesek, káptalanok, kegyurak külön képviseletét mint «szükségtelen és kasztszerű» megkülönböztetést ellenezte a liberális kisebbség; sőt ellene volt annak is, hogy a püspököt akadályoztatása esetén helynöke helyettesítse. MÁ, 1869. okt. 13.

[49] Beszéde szószerint SzE, 1869. okt. 13.

Szavaiból a napokon keresztül történt leszavaztatás keserűsége és az ellenzék hangulata csendült ki s egyúttal sejtetni is engedi későbbi félrevonulása okát. Erélyes fellépése, érvei megtették hatásukat: a szerkezetet úgy módosították, hogy a plébános összehívja a bizottságot, melynek tagja is, s elnökévé is választható, de nem hivatalból az.[50]

Ezután a jelenet után Deáknak és az ellenzéknek teljes békében még *több apróbb jelentőségű módosítást sikerült keresztülvinni.* Kuti utolsó indítványát a szervező kongresszus tagjainak díjaztatása ügyében Deák azzal ejteti el, hogy ez túllépné a gyűlés hatáskörét: mert bár elvben helyesli az eszmét, bajnak tartaná, ha a szervező kongresszus nem váltaná be az ígéretet.[51] A gyűlésnek több tárgya nem volt s így azt a hercegprímás okt. 13-án berekesztette, annak a reményének adva kifejezést, hogy a nyilt és loyális eszmecsere nyomán létrejött szabályzat általános bizalmat fog kelteni.[52]

A SAJTÓ különböző irányzatainak képviselői a **gyűlés mérlegét** különféleképpen állították föl. Először a gyűlésen megmérkőzött erők, utána pedig a külső nagy közvélemény képviselőit szólaltatjuk meg.

A katolikus sajtó az egész vonalon végeredményben sikert könyvelt el: kevesebbet az egyházias és konzervatív szelleműek, amelyek egyszersmind negatívumokat is voltak kénytelenek felpanaszolni, — több sikert a nagyobb megelégedettség hangján a liberális-katolikus sajtó. A *Religio* örömmel állapítja meg azt a kétségtelenül jelentős tényt, hogy a kongresszus békében tudta lefolytatni tárgyalásait s nem került szakításra sor, mint másutt.[53] A *Magyar Állam* úgy találja, hogy az eredmény sokkalta felülmúlta a hozzáfűzött várakozásokat, bár nincs vele teljesen megelégedve. Igy fájlalja a papi választmányelnökség elejtését és erősen támadja Kutit.[54]

A *Szabad Egyház* szerint az előkészítő gyűlés elvégezte feladatát s ha a képviselők nem is távoznak teljes megelégedéssel, mindenki megtalálhatja vigaszát: a konzervatívok az első, a liberálisok az utolsó napokon elért eredményekben. Bár az egész vonalon nem sikerült a gyökeres javítás, ha vannak

[50] MÁ, 1869. okt. 14.
[51] U. o., szemben Szemnecz-cel i. m. 59.
[52] MÁ, 1869. okt. 15.
[53] Rel. 1869. II. 276.
[54] MÁ, 1869. okt. 20.

hiányok is, a szabályzatban «három főelvet kellett mindenáron menteni s az meg lett mentve.» Ezek: a papság titkos szavazása, a világiak kerületenkinti (s nem plébániánkénti) szavazása és mentesítése a papi befolyástól. E nagy vívmányok mellett a kegyúri, káptalani, szerzetesi szavazatokat jelentéktelen engedményeknek tekinti. Végül nagy elismeréssel szól az elnöklő hercegprímás nagy tárgyilagosságáról, igazságosságáról és higgadtságáról s örömmel könyveli el azt is, hogy a szombathelyi és nagyváradi püspök többször az ellenzékkel szavazott.[55]

A liberális-katolikusok tehát sikert könyveltek el és joggal. Az új választási szabályzat a régivel egybevetve nélkülözte mindazokat az elemeket, amelyeket abban az előző választás alkalmával ezen az oldalon kifogásoltak. Igy tehát végeredményben az ortodox-katolikus irány egy fokkal újra engedett a liberálisok javára, vagyis újra egy lépés történt balfelé.

A külső nagy közvélemény azonban nem hatolt ennyire a dolgok mélyére s csak a kongresszus első napjainak konzervatív fölényét vette tudomásul s a Kuti által megpendített gondolatok jegyében, a már említett[56] szubjektív mozzanatok hatása alatt reagált. A *Pesti Napló* aggodalommal tekintett a gyűlés elé, mert a tagok választásában a kat. polgárság $^{9}/_{10}$-ed része nem vett részt. A kongresszus első tanácskozásai megerősítették abban a feltevésében hogy a szervező gyűlés választószabályainak megalkotása «az ultramontánok vágyainak megfelelően fog végbemenni.» Megállapítja, hogy «egy szilárdan organizált ultramontán párt létezik.» A szabadelvű elemeket hasonló szervezkedésre biztatja. Vezérül a «kath. egyház legkitűnőbb tagját, a szabadelvű katholikusok minden reményének horgonyát» ajánlja, akit a gyűlésről sikerült «kibuktatni» (Horváth Mihályra céloz, aki kibukott a csanádmegyei választáson).[57]

A szabadkőműves, radikális *Századunk* szintén igazoltnak látja aggodalmait. A küzdelmet már eleve eldöntöttnek veszi, hiszen «az ultramontán párt nagy sorával alig 8—10 felvilágosodott férfiú áll szemben.»[58] Egyébként nem tudja eléggé felhívni a közvélemény figyelmét *Deák Ferenc* parlamentáris csatájára «a legsajátosabb gyülekezetben s a legsajátságosabb küzdőfelekkel.»

Végre egy gyülekezet — írja —, ahol az emberek olyanoknak mutatkoznak, amilyenek valóban. «Itt nincs fenntartás, nincs közjogi

[55] SzE, 1869. okt. 15.
[56] V. ö. 194. l.
[57] PN, 1869. okt. 13.
[58] Sz-k, 1869. okt. 9.

alap, mely gátat szabhatna az egyéni meggyőződés nyilvánulásának; a küzdő felek egyszerűen liberalisok, conservativek», beszédben, szavazásban egyaránt. Az ellenzék leszavaztatását tartózkodó viselkedésüknek tulajdonítja s Deák erélyes fellépését nagyjelentőségűnek mondja. Ebből az egész államéletre kiható tanulság levonását ajánlja: a «conservativ urak iránti engedékenység egyjelentőségű az alávetéssel; míg a határozott frontfoglalás egészen más sikert tud felmutatni».[59]

A *Pester Lloyd*, amely mindvégig tudósításokat közöl a gyűlésről s látható rokonszenvvel kíséri Deák Ferencnek és elvbarátainak minden megmozdulását, a gyűlés epilógusaként érdekes cikket közöl egy kat. Deák-párti képviselő tollából: «Adhat-e az egyház igazi autonómiát?»[60] E cikk érdekesen világít rá a mozgalommal szemben eleve nem ellenséges érzelmű kormánypárti gondolkodásra: radikális autonómia-eszméjére, arra a meggyőződésre, hogy az elvi megvalósításnak megvan a lehetősége s egyszersmind arra a kétkedésre, amely az előzmények után a hazai mozgalmat kísérte, nem utolsósorban pedig arra a várakozásra, amely a végső megoldás hivatott végrehajtóját az államhatalomban látta.

Az autonómia igazi célját a «reformatio in capite et in membris»-ben látja. Erre elérkezett az utolsó alkalom a püspökök számára, hogy meggyőződéses és névleges híveiket egyesítve, segítségükkel az egyházat megerősítsék s az egyre jobban haladó korszellemmel összhangzásba hozzák. Ebben látja az egyedüli menedéket a végpusztulással szemben. E célnak megfelelően ítéli meg az autonómia mibenlétét. Nem tartja szükségesnek, de megengedhetőnek sem az állami jogok átruházását a püspökökre, mert a kormánybefolyás hatalmas eszköz arra, hogy a püspököket «az igazi» autonómia megadására bírja, másfelől, mert ellenkező esetben magának kell megvalósítania ezt; különben is a püspökökről a felségjogok a pápára szállnának át. A hívek nagyobbmérvű bevonása szerinte csak a dogma területén nem megengedhető. Ha egyéb területen sem akarják az ultramontánok ezt megengedni, nekik kell szegezni a kérdést: mikor élvezett a hierarchia korlátlan hatalmat a történelem folyamán? «Be kell tehát ismerni, hogy az egyház osztozott a hatalomban, tehát osztozhatik most is». Különben abba a látszatba kerülne, hogy minden hatalommal paktál, «csak a legjogosabbal, a néppel nem». A cikkíró ennek ellenkezőjéről van meggyőződve s ennek bebizonyítását tartja a század főfeladatának.

Korszellem és vallás nép és egyház összhangba hozását óhajtó liberális-katolikus vágyakat a legradikálisabb reformtörekvésekkel egyesítő elgondolás ez, amely végeredményben a szabadelvűség mellett az állami mindenhatóság elvét tiszteli sérthetetlenként. Fenyegetőleg mutat erre: Bármikép is alakuljon az autonómia-mozgalom további sorsa, «a katholikus intelli-

[59] Sz-k, 1869. okt. 12. [60] PLl, 1869. okt. 16.

gencia olyan feladatokat akar az autonomiával megvalósítani, amelyek a magyar mozgalomnál is régibb keletűek», s ha e mozgalom kudarcot vall, amit az előkészítő kongresszus után a cikkíró biztosnak tart, «akkor e feladatokat meg fogja oldani a XIX. század valóban mindenható tényezője : az állam . . .»

Míg tehát az előkészítő kongresszus, a szembenálló erők első nyilvános erőpróbája, kompromisszumra *vezetett, amely lényeges balratolódást jelentett,* addig a külső közvélemény egyéb körülmények folytán amúgyis egyházellenes irányban hangolva részint egyre fokozódó kétellyel tekint a megvalósulás elé, részint a mozgalmat irányító hivatalos tényezőkkel szemben ellenséges állást foglal el és fenyegetőleg mutat rá az állami beavatkozás végső fegyverére.

MÁSODIK RÉSZ.

X. FEJEZET.

Vatikánum és autonómia.

ÚJ KÜLSŐ HATÁSOK ALATT. A KÖZVÉLEMÉNY ÉRDEKLŐDÉSE ÉS EGYHÁZELLENESSÉGE. — A VATIKÁNI ZSINAT A HAZAI HATÁSOK SZEMPONTJÁBÓL: A KÜLÖNBÖZŐ IDEOLÓGIAI IRÁNYOK. AZ INOPPORTUNISTA ÁLLÁSPONT. A KÜZDELEM. AZ ULTRAMONTÁN ÁLLÁSPONT GYŐZELME ÉS SZENTESÍTÉSE. LAIKO-LIBERÁLIS ELKÉPZELÉSEK ÉS KRITIKÁK. AZ EGYHÁZI ÁLLAM ELRABLÁSA: AZ «INVÁZIÓ». — VATIKÁNUM, INVÁZIÓ ÉS A HAZAI KÖZVÉLEMÉNY: I. LEGNAGYOBB ÉRDEKLŐDÉS LIBERÁLIS-KATOLIKUS RÉSZEN. INFALLIBILITÁS ÉS AUTONÓMIA; HATALA TANÍTÁSA; AGGÁLYOK ÉS BIZAKODÁS; GÁT A CENTRALIZMUS ELLEN. A DOGMAKIMONDÁS ÉS INVÁZIÓ HATÁSA. — 2. A KÖZVÉLEMÉNY MÁSIK OLDALA: A RELIGIO AZ ULTRAMONTÁN ÁLLÁSPONT KÉPVISELETÉBEN. ÖRÖM A DOGMA, TILTAKOZÁS AZ INVÁZIÓ MIATT. A KÜLSŐ LIBERÁLIS KÖZVÉLEMÉNY ZSINATELLENESSÉGE; MEGTORLÁSOK KÖVETELÉSE. A DOGMA PROTESTÁNS MEGÍTÉLÉSE; VÁRAKOZÁSOK; UJJONGÁS AZ INVÁZIÓ MIATT. RADIKÁLIS ÖRÖMÖK ÉS ÓHAJOK. — VÁLASZTÁSOK RÉSZVÉTLENSÉG KÖZEPETTE. A GYŰLÉS SÜRGETÉSE. BARKÓCZY FELSZÓLÍTÁSA; A KÉPVISELŐK FELLÉPÉSE. — A KONGRESSZUS ELŐESTÉJÉN. ZAVAROS HANGOK A KÖZVÉLEMÉNYBEN: AUTONÓMIA A FŐPAPOK ELLENÉRE; KI AZ IGAZI KATOLIKUS? A KONGRESSZUS FELADATA A TÉVEDHETETLENSÉGGEL KAPCSOLATBAN. AZ AUTONÓMIA-ESZME HÁRMAS ARCULATA. — AZ AUTONÓMIA ESÉLYEI A ZSINAT UTÁN: A PRÍMÁS ÍTÉLETE. A PÜSPÖKI KAR NEHÉZ HELYZETE RÓMÁVAL, A KORMÁNNYAL ÉS A HAZAI KÖZVÉLEMÉNNYEL SZEMBEN. A MOZGALOM RÓMA SZEMSZÖGÉBŐL: ELLENTÉTES FEJLŐDÉS ESZMEI ÉS EGYHÁZKORMÁNYZATI VONATKOZÁSBAN.

AZ ELŐKÉSZITŐ KONGRESSZUS kidolgozta azokat a választási szabályokat, amelyek alapján az autonómia létesítésére hivatott szervező kongresszus összehívható volt.[1] Az

[1] A vatikáni zsinatnak mozgalmunkra gyakorolt erős hatására eddig tudtommal nem mutattak rá. Ennek megértése céljából röviden foglalkoznom kell a zsinattal, hogy a hatótényezőket és később lépten-nyomon előforduló elnevezéseket megvilágítsam. Kizárólag Butler kitűnő művére támaszkodom (v. ö. I[19].), mert a legmodernebb s teljes elfogulatlan-

autonómikus képviselők megválasztása volt csak hátra — s néhány hónap mulva, gondolták sokan, már bontakozóban lesz a magyar katolikus autonómia épülete. Mozgalmakról is elmondható: habent sua fata... Amikorra az autonómiai kongresszus összeülhetett volna, oly nagy események peregtek le az egyháztörténelem színpadán, oly mélyreható változások következtek be, hogy egész új helyzet állott elő. «Azon idő közé és a ma közé — írják a kongresszus előestéjén —, melyben nálunk az autonomicus mozgalom megindult... határkő gyanánt *két epochalis esemény* ékelte magát, mely két esemény a helyzetet teljesen megváltoztatta s eszméink egész akkori építményét sarkaiból forgatta ki. Egyik a csalhatlanság dogmatizálása. Másik a pápai uralom megtörése Rómában.»[2] Igy ír — az utolsó szavakon a liberalizmus félreismerhetetlen hangsúlyával a *Szabad Egyház.*

A két említett esemény közül a vatikáni zsinat és a vele kapcsolatos mozgalmak különösen nagy hatással voltak az autonómia kérdésének fejlődésére. Hiszen az autonómiai választásokhoz és egy új intézmény megalapozásához megkívánt nyugalmi légkörben állítottak szembe papságot és társadalmat, egyházat és államhatalmat s idéztek elő meghasonlást még az egyház kebelén belül is.

A hatásaiban és összefüggéseiben oly fontos zsinattal tehát behatóan kell foglalkoznunk.

Az európai közvélemény szokatlan érdeklődéssel fordult a vatikáni zsinat felé féléves tartama alatt — de már előtte s még utána is jóideig. A magyar sajtónak sem volt olyan lapja, amely szó nélkül ment volna el mellette, még az akkoriban oly divatos élclapok sem. De a katolikus napilapok, a *Magyar Állam* és a *Szabad Egyház* mellett csaknem hasonló mértékben közöl zsinati táviratokat, ellenzéki pamfletet csakúgy, mint dogmatikus határozatokat szószerinti folytatásos közlésekben a liberális és radikális, szabadkőműves és zsidó sajtó is.

Vajjon honnan és miért ez a nagy érdeklődés egy *vallásilag*

ságában több megértést tanusít a kisebbségi, s így a magyar álláspontal szemben is, mint Granderath alapvető, de bizonyos vonatkozásokban ma már túlhaladott műve, amelyet Butler is állandóan használt épúgy, mint a Granderath utáni irodalmat és forrásokat. Ilyen értelemben fogadta Butler művét a hivatalos magyar történeti kritika is (v. ö. Hermann E., Sz. 1935, 252. sk.) A magyar kapcsolatokra fontos Salacz értekezése (v. ö. 53. j.). Kútfőim a közvéleményre most is a napilapok, hírlapok és röpiratok; a püspöki állásfoglalásra pedig levelek.

[2] SzE, 1870. szept. 27.

teljesen közömbös korszakban? Hiszen köztudomású, hogy e korszak «a vallástól és mindennemű spiritualizmustól elhagyott materializmus»[3] kora volt. És ez nem pusztán utólagos tudományos megállapítás, hanem olyan tény, amely nagyon is benne élt a közvélemény tudatában. «A vallási dolgok iránti közöny ma művelt osztályokban nem kisebb — írja egyszer a kormány lapjának vezércikke —, mint egykor a classikus ó-korban, midőn az Egyptomból importált görög filozófia emlőin megtanulta az emberiség nem félni az isteneket.»[4] E felfogást osztják katolikus és protestáns részen egyaránt. A protestánsok egyházi lapja egyenesen ezt szögezi le: «Eltagadhatlan tény, hogy a specifikus vallási kérdések kevésbé érdeklik most népünk lelkületét, mint valaha; a papra mint lelkipásztorra alig van valami szükség; suffrage universel útján még talán azt is ki lehetne vinni, hogy a templomokat mind bezárják egy esztendőre.»[5] E hangok az infallibilitás körüli legnagyobb érdekeltség heteiben hallatszottak!

Nem vallási indítékok terelték tehát a figyelmet az infallibilitás felé, hanem a dogmakimondás valódi jelentőségének megsejtése, illetve a félelem az egyházpolitikában csakúgy, mint az állammal való kapcsolatok terén várható következményektől. Ezt csak növelte és szélsőséges megnyilvánulásokra ragadtatta a részben már gyűlöletté fokozódó ellenszenv a papsággal szemben. Magyar földön talán még soha annyi papságellenes pamflet nem látott napvilágot, mint ebben az időben.[6]

LÁTNI FOGJUK, hogy a **vatikáni zsinat** eszmei, személyi és hangulati szempontból erős hatással volt mozgalmunkra. Mielőtt az előidézett hatásokat vizsgálnók, röviden szemügyre kell vennünk azok előidézőit.

[3] Szekfű MT V, 529.
[4] PN, 1870. jún. 12.
[5] PrEIL 1870, 312.
[6] Például Heckenast G. 1870. évi termése: 1. Barátfülek. (Szent elmélkedések a papság vérszomja, az inquisitio gaztettei, az új syllabus káromkodásai és a zsinat egyéb botrányai felett.) Igazhívők számára írta Papramorgó. — 2. Coelibatus és polgári házasság. Irta Papramorgó. (Tartalom: 1. Gazdaasszony. Egyháztörténeti tanulmány. 2. Egynémely főtiszt. és nagyságos agyvelőnek, sajnos, aberrátiója a polgári házasság dolgában.) — 3. A kath. egyházi autonomia és veszélyei. Toldy Istvántól. (V. ö. 146. j.) — 4. Magyarország teendői a csalhatatlanság kimondása után. Irta Bocskay Brutus. (V. ö. 111. j.) — 5. Papi titkok. Közérdekű képes folyóirat. — A közvéleményben még évek mulva is tapasztalható izgalomra v. ö. Tomcsányi, 33.

Elsősorban a szellemi hatások érdekelnek bennünket, ezért vizsgálódásunk a zsinattal kapcsolatban először ezen a síkon mozog. Butler kitűnő műve pompásan érzékelteti, hogy micsoda szellemi mérkőzés volt a vatikáni zsinat: egymással szembenálló egyházpolitikai irányzatok küzdelme egymással, nemzeti jellegek és igények szembekerülése az egyház «katholikus», egyetemes jellegével és érdekeivel, végül a politikai világ beszüremkezése az egyház vallási világába.

Az egymással szembenálló és megmérkőző irányzatok — amelyeket nem is lehet tisztán egyházpolitikaiaknak nevezni, hiszen sok vitás kérdés már a dogmát súrolta — szélsőbalszárnyát a gallikanizmus[7] és az ultraliberalizmus[8] alkotta. Az előbbinek hazája, mint ismeretes, Franciaország, az utóbbié elsősorban Németország. A gallikán tan, amely az ú. n. gallikán cikkelyek elítélése után is virágzott a francia teológiai főiskolákon, sőt a forradalomig és a restauráció után újra hivatalos felfogásnak volt tekinthető, tagadta a pápa akár közvetlen, akár közvetett joghatóságát a világi hatalom fölött; azt vallotta, hogy az egyházi tévedhetetlenség csak a püspökök testületét illeti meg, nem egyedül a pápát és hirdette a «concilium supra papam» elvet. Eredetileg a gallikanizmus a fejedelmi abszolutizmus és nemzeti különállási törekvések eredménye, de a XIX. században már, úgylátszik, a rendszeres zsinatok követelésével szinte parlamentáris rendszert kíván az egyházban megvalósítani. A német ultraliberálisok az újabbkori egyházi centralizmus heves ellenzői, erős kritikát gyakorolnak a római kúriával szemben. Ez mindinkább gyűlölködéssé fajul a Syllabus óta, amelyet a modern állam és társadalom elleni merényletnek minősítenek. Döllinger, ez irány vezéralakja a zsinat előestéjén írt, könyvalakban is megjelent hirhedt cikksorozatában ádáz gyűlölettel támadja a pápák világi hatalmát, a kúriát, a jezsuitákat — nagy tudással az egyháztörténet legsötétebb lapjait egymásrahalmozva súlyosabb támadást intéz a pápaság ellen, mint bárki előtte, mert könyve bőséges forrásanyagot nyujtott évtizedeken keresztül az egyházellenes támadásokhoz.[9] Nem kell külön hangsúlyozni, hogy ez az irányzat volt a pápai tévedhetetlenség kimondásának leghevesebb ellenzője és, hogy a magyar radikális és liberális körök csakhamar innen kölcsönzik fegyvereiket.

Gallikán szemszögből az Alpokon túl, ultra montes ural-

[7] BL, 30. sk. [8] BL, 89. sk. [9] BL, 92. sk.

kodott az a felfogás, amely elméletben és gyakorlatban velük szöges ellentétben védelmébe vette a pápaság jogait. Innen a név: ultramontanizmus. Róma már a hitújítókkal szemben kényszerült a pápa jogainak megvédésére, pontos körülírására. *Bellarmin* fejezte ki legvilágosabban Róma álláspontját: Az egyház kormányformája monarchisztikus. A primátus Szent Pétert és utódait iure divino illeti meg, nemcsak iure ecclesiastico. Igy a pápát az egyház kormányzásában abszolut hatalom illeti meg és így hozhat — s csakis ő — lelkiismeretben kötelező egyházi törvényeket. Hatalma tehát lelki téren közvetlen (potestas directa), világi téren közvetett: csak a természetfölötti érdek szempontjából illeti meg, vagyis arra és annyiban terjed ki, ami és amennyiben a lélek üdvével összefügg (potestas indirecta).[10] Ennek az elvnek gyakorlati következményekép ismeri el Bellarmin a pápának azt a jogát, hogy alattvalóit felmentheti hűségesküjük alól, s a világi fejedelmet leteheti, ha az alattvalók lelki üdvössége úgy kívánja. Ez a tan volt a liberális korban a legtöbb támadás tárgya.[11] Már Bellarmin is tanította, hogy a pápa hit és erkölcs dolgában tévedhetetlenül tanít; fölötte emberi fórum nem ítélkezhetik, tehát még egyetemes zsinat sem. Az egyetemes zsinatok határozatainak is csak a pápai megerősítés kölcsönzi a tévedhetetlenséget.[12]

A szélsőjobboldalt a neoultramontánok[13] képviselték. Főképviselőjük Veuillot Lajos, a L'Univers köre és az

[10] A vatikáni zsinat korában a *hivatalos* egyházi felfogás a «*potestas indirecta*» tekintetében *lényegesen szűkebb körű* Bellarminénál: Az egyházat megilleti a jog, hogy megállapítsa akármelyik állami törvénnyel kapcsolatban: megegyezik-e, vagy ellenkezik a természeti vagy isteni törvénnyel? Antonelli pápai államtitkár hivatalos magyarázatából tűnik ez ki, amellyel a francia kormány aggodalmait kívánta eloszlatni. Ld. részletesebben BL, 250. skk.

[11] *IX. Pius maga cáfolta meg* azt az állítást, mintha a pápai tévedhetetlenségnek köze volna az excommunicatiós decretumokhoz, vagy a fejedelmek letételét kimondó bullákhoz. A pápák ezt a jogot IX. Pius szerint nem isteni jog alapján gyakorolták — még közvetve sem —, hanem *iure humano: a nemzetek és világi fejedelmek közmeggyőződése alapján*, amellyel azok a pápát ismerték el a legfelsőbb fórumnak. A jelenkor viszonyai lényegesen különböznek az akkoriaktól — írta IX. Pius — s így csak rosszakarat vonhat párhuzamot a két helyzet között, azzal az átlátszó célzattal, hogy a világi fejedelmeket a pápa ellen izgassák. Civilta Cattolica 1871, 485. Id. BL, 28. sk.

[12] BL, 39. skk.

[13] Butlernek ez az elnevezése a legújabb német egyháztörténeti rendszerezésben is elfogadásra talált. (Kirsch-Veit IV 2, 117.)

angol teológus: W. G. Ward. Ezek szélsőséges teológiai nézeteket vallottak: a tévedhetetlenség a pápának kijáró, bentlakozó adomány (infallibilitas inhaerens). Bellarmin tanításán túlmenően, világi vonatkozásban annyira kiszélesítették a pápa hatalmát, hogy az már a potestas directa határán járt. Veuillot — igaz, ujságíró volt s nem teológus — azért kívánta a tévedhetetlenség dogmatizálását, hogy az a pápai tekintélyt minden lelki és világi hatalom forrásának jelentse ki. A zsinat előestéjén a L'Univers émelygőssé váló s már szinte bálványimádássá fajuló tiszteletben részesíti a pápát (így pl. reá alkalmazva a Veni Sancte himnusznak a Szentlélekre vonatkozó sorait).[14] Ward pedig szinte határ nélkül kiszélesíti a tévedhetetlenség körét, idesorozva az összes pápai bullákat, encyklikákat, s a Syllabust «kétségtelenül tévedhetetlen» tanításnak minősítette.[15]

A pápai tévedhetetlenség kérdésében tehát a gallikanizmus a tagadás álláspontjára helyezkedett, a neoultramontánok túllőtek a célon — az ultramontán felfogásként ismertetett tanítás pedig a dogma kimondása óta a hivatalos egyházi, ortodox-katolikus tan. De a dogma kimondása előtt eretnekség nélkül hirdethette bárki az ezzel ellenkező tanokat is. A mai egyháztörténetírás éppen abban látja a *vatikáni zsinat jelentőségét, hogy ezt a Bellarmintól megfogalmazott és Rómában azóta is állandóan hirdetett tant tette meg kizárólagosan jogosult katolikus tanítássá* s a vele ellenkező gallikán tant, mint eretnektanítást az egyházból végleg kiküszöbölte.[16]

A zsinaton azonban nemcsak e tan hirdetői, túlzó kiszélesítői és tagadói állottak egymással szemben, hanem az a tekintélyes tábor is, amely hitte ugyan a pápa személyes tévedhetetlenségét, de ennek dogmatizálását nem tartotta időszerűnek.

[14] «Pater pauperum, dator munerum...», vagy egy más himnuszban «Rerum Deus tenax vigor» helyett «Rerum Pius tenax vigor» stb. BL, 68.

[15] BL, 57. skk.

[16] BL, 41. Éppen ezért lehet, sőt kell Butler felfogása szerint a vatikáni zsinattal s a megelőző időkkel kapcsolatban az *ultramontán elnevezést* használnunk, ha egyáltalán meg akarjuk jelölni a gallikanizmussal ellenkező irányt s követőit. Bár e név eredetileg gúnynév, mégis a zsinat idején számos követője is használta, nemcsak az ellenfelek. A zsinat utáni időkre már nem alkalmazható: amit takar, már hivatalos katolikus tanítás lett, miként a niceai zsinat után az «athanasianismus». (BL, 41.) Butler álláspontját Veit is osztja s követi a Kirsch—Veit-féle egyháztörténetben, nincs tehát semmi okunk arra, hogy e polgárjogot nyert elnevezést ne vegyük át.

Ezek az «inopportunisták» elsősorban a liberális-katolikusok közül kerültek ki.[17] Két vonatkozásban tekintettek aggodalommal a definiálás elé. Káros hatásától tartottak egyfelől az egyház és a pápa, másfelől az egyház és állam viszonylatában. Úgy vélték, hogy ha a dogma következtében az egyházi tekintély az egyház fejében fog összpontosulni, akkor az egyház mérsékelt monarchiából abszolut monarchiává fog alakulni, amelyet korlátlan hatalmú feje ellenőrzés nélkül irányít. Attól tartottak, hogy a dogma a hívek szemében leszállítaná a püspöki méltóságot: nem lesznek bírák, csak eszközei a legfőbb, egyetlen bírónak — de a hitletétemény legfőbb őrei sem, mert a pápa nélkülük is csalhatatlanul tanít. Egy püspök aggályait úgy fejezte ki, hogy tart tőle: «mint egyházfejedelmek jöttek s mint egy központi autokrata satrapái térnek majd vissza a zsinatról».[18] A másik aggály az állam és egyház viszonylatában jelentkezett: amennyiben az egyház oly politikai vonatkozású vallási elveket ítél el, amelyeket a modern államok elismernek, akkor az alattvalók lelkében összeütközés támadhat, választaniok kellene egyházhűség és államhűség között. Mások szerint az államok hadüzenetnek, az Unam Sanctam igényei felújításának veszik majd a dogmát. Elképzelhető, hogy a demokratikus államok püspökei mennyire aggódtak a Syllabus esetleges dogmatizálása miatt.

Ezeken a liberális aggályokon kívül az inopportunisták aggodalmának legfőbb tárgya az eretnekek és szakadárok visszatérése volt. Ezért *függetlenül liberális és konzervatív felfogástól* a nagy protestáns és görög-keleti tömbökkel rendelkező államok püspökei tartoztak bele (a franciákat kivéve) ebbe a táborba.[19] Moriarty ír püspök az inopportunista tábor egyik legtevékenyebb tagja hangoztatta, hogy hiszi a pápa személyes téved-

[17] A liberális-katolikus álláspont ismertetése a következőkben elsősorban a Correspondant 1869. okt. 10-i cikke, — akkor a francia liberális-katolikusok manifesztumának tartották (BL, 100. sk.) — és Doupanloup pásztorlevele (BL, 102. sk.) alapján történik.

[18] BL, 213.

[19] A tévedhetetlenség kimondásának pártolói között voltak első helyen a spanyolok (ideértve a délamerikaiakat is), az olaszok túlnyomó része, a belgák, a svájciak és lengyelek egy-egy kivétellel, a franciák s a németek egy része. Ezek között voltak az infallibilitás leglelkesebb harcosai. A német püspökök túlnyomó része azonban, az osztrákok szinte kizárólag, s a magyarok a dogmakimondás mellőzését kérték — mintegy félszázan, ehhez járult a francia püspökök többsége (36), az angolok és írek közül néhányan s több amerikai püspök. BL, 163. sk.

hetetlenségét s ezt mint teológiai tanár tanította is, de a lelkekért való aggódás, a szakadástól és titkos eretnekségtől való félelem nyugtalanítja éjjel-nappal. Arra hivatkozik, hogy az ellenkező oldalon, a dogma kimondásának sürgetői között vannak Itália, Spanyolország, Irország, Belgium, Délamerika képviselői, oly férfiak, akik sem a hitetlen és modern korszellemmel, sem az eretnekekkel még nem kerültek összeütközésbe.[20] *Simor*[21] szerint, aki a szakadárokat ismeri — márpedig neki alkalma volt őket jól megismerhetni — az tudja, hogy a keletiekkel való unió egyik legfőbb akadálya a római pápa joghatósági primátusa (primatus iurisdictionis). Aki a kisebb súlyt nem tűri, a nagyobbtól még jobban fog irtózni. De a görög-katolikusokat is veszély fenyegeti, mert a schizmatikus propaganda máris kihasználta az infallibilitást: izgatók szivárogtak át Magyarországba a szomszéd szakadár államból, hogy visszacsalogassák őket. Legveszélyesebbnek azonban a protestánsok miatt tartja országában a dogma esetleges kimondását: ha a primátust nem akarták elfogadni, még kevésbbé fogják a tévedhetetlenséget. A magyar püspököket tehát ezek a gyakorlati aggodalmak és megfontolások, nem pedig merő ellenzékiség vagy liberalizmus tartotta az inopportunisták sorában. Hiszen hazánkban katolikusok, protestánsok, görögkeletiek éltek egymás mellett békében. Ennek megzavarása, az egyházi és állami élet rendkívüli módon egybefonódott szálainak összekuszálása, egy vallástalan szellemű liberális társadalomnak felizgatása és az egyházellenes, egyházgyűlölő radikalizmus karjaiba taszítása alig okozhatott volna egyebütt súlyosabb aggályokat, mint a magyar egyházfők lelkében.

A zsinat lefolyásának rajza nem ide tartozik. De a kapcsolatok, hatások és analógiák keresése szempontjából érdekes a küzdelem végső eredményét, az erőviszonyok alakulását megtekintenünk, figyelemmel az érvényesülő befolyásokra.

A küzdelem először a dogma kimondásának kérvényezői és ellenzői között folyt. A zsinat elején aláírásokra körözött kérvényekben az erőviszonyok végső alakulása már előrevetette árnyékát: a mintegy 750 zsinati atya közül kb. 480 kérte a dogma kimondását, ezek között sokan felkiáltással, neoultramontán szellemben kiszélesítve a tévedhetetlenség körét.[22] A számbeli fölény megváltoztatására a kisebbség

[20] BL, 257.
[21] Beszéde: Mansi 52, 138—144.
[22] V. ö. Mansi 51, 650—86.

hatalmas agitációt fejtett ki s elsősorban a meggyőzés eszközével kívánt érvényesülni. Doupanloupról tudjuk például, hogy több titkárral dolgozott s fáradhatatlanul ontotta leveleit, cikkeit, röpiratait.[23] A nagy irodalmi harcra jellemző, hogy az egyik angol püspök különböző oldalakról 60 röpiratot kapott.[24] Hiába volt ez, hiába zúdította Döllinger álnéven írt leveleivel — a titkosság megsértése révén[25] szerzett adatok és jelentések mellett — támadásainak pergőtüzét a pápára, kúriára, a «jezsuita pártra»[26] az ő művüknek tulajdonítva az egész zsinatot, céljuk lévén a püspököket a «pápa lába alá igázni», hogy a «pápa uralkodjék a püspökök fölött, ők pedig a pápa fölött», hiába visszhangozta ezeket a vádakat és ráfogásokat, hiába terjesztette az egyoldalú tudósításokat az egész világ liberális sajtója, hiába volt a kormányok fenyegető állásfoglalása osztrák, bajor, francia és angol részről,[27] hiába sok püspök írásban vagy személyesen előterjesztett kérése a pápánál: az erős ellenhatás dacára most már soronkívül tűzi ki a pápa a kérdés tárgyalását.[28] Oly heves volt az ellenzés, hogy az engedés meghátrálásnak és gyengeségnek tűnt volna fel, ezért mondották az inopportunistákra: «Quod inopportunum dixerunt, necessarium fecerunt».[29]

Végül, mikor már a szövegezés megtörtént, arra irányult a kisebbség törekvése, hogy egy kis enyhítő módosítással tegyék lehetővé számukra is a dogma megszavazását, anélkül, hogy elvi álláspontjuk feladására kényszerülnének. Ilyen volt pl. az a betoldás, hogy a pápa tévedhetetlen tanításának egyik feltétele az egyházi hagyományra való támaszkodás, vagy mások szerint a püspökök meghallgatása.[30] A végső felvonás előtt ezt kérte kihallgatásán a kisebbség legkitűnőbb püspökeinek küldöttsége, közöttük *Simor János*, s (állítólag könnyek között, térdrehullva) a nagy Ketteler: de IX. Pius imponáló szilárdsággal megmaradt álláspontja mellett s a zsinat elé utasította a kérdést.[31] A próbaszavazáson 451 szavazatot adtak az

[23] BL, 256.
[24] BL, 292.[1]
[25] BL, 204. sk.
[26] BL, 205.
[27] V. ö. BL, 82. skk. és 243. skk.
[28] BL, 264.
[29] BL, 294.
[30] BL, 314. skk. V. ö. még a próbaszavazás után javasolt betoldásokat: «innixus traditioni ecclesiarum» vagy «certior factus de traditione catholica». BL, 359.
[31] BL, 361. sk.

eredeti tervezet mellett,[32] 88 szavazatot ellene[33] és 62 kívánt módosítást, 76-an tartózkodtak a szavazástól.[34] Az írásban benyujtott mintegy 200 módosítás között nagyjából egyenlő arányban szerepeltek az enyhítő és szigorító értelműek.[35] Végül is szigorító értelemben módosították a javaslatot s a kisebbség kérésével épp ellenkezőleg azt iktatták be, hogy a pápa a püspökök meghallgatása nélkül is tévedhetetlenül tanít.[36] A kisebbség teljes vereséget szenvedett: a legkisebb módosítást sem tudták elérni, sőt ami történt, az épp ellenkezőleg a többség legszigorúbb felfogású tagjainak nézetét képviselte, neoultramontán óhajokat teljesített.[37]

A súlyos érvek felsorakoztatása komoly vitákon, tiszteletreméltó egyházfők indokolt aggodalmai tehát époly kevéssé tudták a dolgok kialakulását befolyásolni, de a fejlődés irányát még a legkisebb mértékben sem megváltoztatni, aminthogy hatástalan maradt a szélsőséges demagógia, az ellenséges közvélemény vádaskodásai és a kormányok beavatkozása. Az ultramontán felfogás győzött, hivatalos állásponttá és tanítássá lett[38] — befolyást liberális és gallikán oldalról nem tűrvén, legföljebb neoultramontán irányban engedett kissé. A liberális-katolikus törekvések teljes kudarcát jelentette a zsinat. Gallikán és ultraliberális irányban pedig ünnepélyes tiltakozást és elitélést: egy emberként tiltakozott a zsinat az ultraliberálisok gyalázkodó pamfletjei ellen.[39] A dogma kimondása után pedig a személyes tévedhetetlenség tagadása egyértelmű lett az eretnekséggel.

[32] Közöttük Jekelfalussy Vince székesfehérvári püspök. Téves tehát Butler megállapítása, hogy valamennyi magyar püspök «non placet»-tel szavazott (i. m. 357); Mansi-nál megállapítható a felsorolásban: «Alba Regalensis episcopus: placet.» Mansi 52, 1251.

[33] Közöttük a többi magyar püspök. V. ö. Mansi 52, 1243. skk.

[34] BL, 356. sk.

[35] BL, 359.

[36] «Non autem ex consensu Ecclesiae». BL, 360.

[37] A végső szavazás előtt a kisebbség tanácskozásán Haynald hatására már elhatározta, hogy «non placet»-tel fog szavazni, de a később érkező Doupanloup rábeszélésére elállottak ettől, s távolmaradásukat határozták el. A pápának levélben írták meg indokaikat: fiúi kegyeletük nem engedi, hogy jelenlétében ellene szavazzanak oly ügyben, amelyet annyira szívén viselt. A levél aláírói között, akik hitet tettek hűségük és engedelmességük mellett («intemeratam fidem et oboedientiam profitemur») ott találjuk Jekelfalussy kivételével az összes magyar püspököket. (Mansi, 1325. sk.) Igy végül is 533 szavazattal 2 ellenében megszavazták a dogmát 1870. július 18-án; a magyar püspökök közül csak Jekelfalussy volt jelen (Mansi 52, 1344). BL, 365. skk. V. ö. Salacz, 401.

[38] BL, 41.

[39] BL, 360. sk.

Az egyházi centralizmus záróköve tehát ünnepélyes elhelyezést,[40] s az ultramontán álláspont szentesítést nyert Rómában néhány hónappal a magyar katolikus autonómiát szervezni hivatott kongresszus összehívása előtt. Egyelőre nem tekintünk arra, mennyire befolyásolták a római események a magyar katolikus autonómiát közvetlenül, a legilletékesebb tényezők, a Szentszék és a püspöki kar szempontjából. Előbb a közvetett hatást kell megvizsgálnunk : a vatikáni zsinat hatását a magyar közvéleményre. Arra a közvéleményre, amelynek döntő befolyása volt az autonómia-mozgalom további alakulására

Az előkészítő kongresszus tárgyalása kapcsán láttuk már,[41] hogy a zsinati előkészületek is éreztették már hatásukat a hazai közvéleményben. Csak fokozódott ez az érdeklődés a zsinat megnyitása után. Sajtónkat állandóan foglalkoztatja. A *Szabad Egyház* rendszeresen közöl zsinati tudósításokat. Az első hónapokban Hatalát küldte ki Rómába tudósítónak. Ezenkívül külföldi lapokból is közöl híreket : átveszi a *Times* megbízhatatlan értesüléseit és az augsburgi *Allgemeine Zeitung*ból Döllinger cikkeit. Tehát a hírszolgáltatás a legegyoldalúbb és legelfogultabb volt, hiszen Döllingerék alkották a legszélsőbb ellenzéket. Ezeket a híreket veszik át a többi liberális lapok is és ilyen szellemben «tájékoztatják» a magyar közönséget a zsinaton történtekről. Igy történhetett, hogy hazánkban a sajtón keresztül befolyásolt liberális közvélemény napilapokban, parlamentben, autonómiai gyűlésen ugyanazokat a hangokat hallatta az infallibilitás és a zsinati többség ellen, mint Európa más országainak zsinatellenes közvéleménye.

E ponton különösen szembeötlő a Vatikánum kapcsolata az autonómia-mozgalommal. Ugyanis az említett sajtóközlemények útján elterjedtek, általánossá lettek hazánkban azok a sajátságos laiko-liberális elképzelések és kritikák, amelyek az egyház spirituális jellege és hagyományokban gyökerező adottságai előtt értetlenül álltak s így a maguk profán elképzeléseit, politikai analógiákat igyekeztek az egyházba becsempészni, illetőleg ilyen formák hiányát kifogásolták. Ezek csak megerősítik és táplálják azokat a liberális törekvéseket, amelyek, mint láttuk, nálunk is a modern politikai kategó-

[40] V. ö. Kirsch-Veit IV. 2, 119.
[41] V. ö. 194. l.

riákat és elveket akarták az autonómiában és ennek révén az egyházban érvényesíteni.

Döllingerék például kifogásolták, hogy a pápa címzetes püspökökkel és apostoli vikáriusokkal «biztosítja magának a többséget», holott ezek sem területet, sem alattvalókat nem képviselnek. Eltekintve a tétel valótlanságától,[42] jellemző itt a parlamentáris elv érvényesítése. Nem egyházi részről hangzott el az a találó válasz, hogy a missziós területek (Kína, Japán, stb.) apostoli vikáriusai, akik hitükért mindig készen kell, hogy legyenek a vértanuságra, mennyivel kevesebb jogon vettek részt a zsinaton, mint például Ausztria vagy Magyarország jól javadalmazott püspökei?[43] Természetes, hogy ilyesmik iránt a liberális észjárás érzéketlen volt.

Kifogás alá esett a püspökök aránytalan nemzetiségi megoszlása is. Különösen a német liberálisok fájlalták, hogy az olasz püspökök túlnyomó száma mellett elenyésző volt a németeké.[44] A vélt sérelem alapja az a laiko-liberális elképzelés, amely a népképviseleti rendszer analógiájából kiindulva a püspökben a hívek képviselőjét látta.

Hasonló kiindulású volt Döllingernek sokszor hangoztatott felfogása : a püspökök az egyházmegyék képviselői lévén, híveik megbízottai s így nem a saját nézetüket, hanem küldőikét kell képviselniök. Ha eltekintünk is e felfogás önkényességétől, meg kell jegyezni, hogy alkalmazása visszafelé is elsülhetett volna : több francia kisebbségi püspök kénytelen lett volna — hívei felfogásához képest — a többséggel szavazni.

Szokatlan volt az az indítvány, hogy a püspöki szavazatokat az általuk képviselt hívek számaránya szerint mérlegeljék. A német egyházmegyék legtöbbje óriási kiterjedésű volt : a kölni érseknek több híve volt, mint a 16 angol és skót püspöknek együttvéve — sőt, ennek az elvnek elfogadása esetén a kölni érsek leszavazhatta volna az egyházi államnak mind a 60 püspökét is.[45]

Hogy a liberális felfogás mennyire beleférkőzött az egyházi rendbe is, talán legjellemzőbben mutatja Moriarty amerikai püspök esete. Ez Newmanhoz írt levelében a zsinat helyét alkal-

[42] Az adatok ugyanis rácáfolnak. Butler kerek számokkal nagyjában így mutatja be a zsinati atyák számarányát : 1870. januárjában 750 résztvevő közül 580 volt megyéspüspök, 60 püspöki joghatósággal rendelkező apostoli vikárius, 10 koadjutor, 36 címzetes püspök ; 64 nem volt püspök.

[43] Ollivier, id. BL, 212. sk. [44] BL, 210. [45] BL, 211.

matlannak ítéli a pápa jelenléte miatt. Ez megfosztja a zsinatot az alkotmányhozó hatalomtól («pouvoir constitutif») — írja — és így a zsinat nem lehet igazi alkotmányhozó gyűlés («une assemblée constituante») s a zsinati tagoknak nincs más hatalmuk, mint hogy vitatkozzanak, szavaljanak és tiltakozzanak.[46]

Ebben az összefüggésben is meg kell említeni Maret c. püspök indítványát: az egyházba beférkőzött bajok kiküszöbölésére tízévenkint egyetemes zsinatokat kell tartani. Ezeken azután az összegyűlt püspökök — akik az ő gallikán felfogása szerint a pápát leszavazhatták — majd döntenek az egyház ügyeiben.[47] Említettük, hogy ez tulajdonképen a parlamentáris rendszer bevezetésének az indítványa.

A külső liberális közvélemény értetlenségére pedig a *Debats* megjegyzése jellemző. A *Szabad Egyház* átvette és onnan idézzük: «A többség magatartása különös, a mennyiben ott is mutatkozik a vágy a felvilágosultaknál támaszt keresni, különben *alig hihető, hogy a szentatyákat a világ minden részéből egyedül a hit és igazság felkeresése gyüjtötte volna egybe*».[48] A liberális elképzelés a vatikáni zsinaton megjelent atyák 750 főnyi imponáló serege előtt csodálkozva áll meg s mivel a vallási indítékokat értetlenségében jelentéktelenek tartja, szükségszerűen feltételez más, profán indítékokat. *Csodálnivaló-e, hogy egy állami vonatkozásokkal összefonódott kérdést, mint a magyar katolikus autonómiát, szinte kizárólag politikai és más profán célkitűzések szemszögéből vizsgáltak?*

Mielőtt a Vatikánum hazai hullámveréseit vizsgálnók, röviden meg kell említenünk azt a másik mély benyomást, amely a világ katolikus és nem katolikus közvéleményét Rómából érte: 1870. szeptember 20-án az olasz csapatok megszállják Rómát.[49] IX. Pius könnyeit, amikor a támadó csapatok a Porta Piá-n rést ütöttek, valóban az egyház egyik legnagyobb megpróbáltatásán kelt szomorúság váltotta ki. Hiába emelt a pápa óvást a jogtalanság ellen, hiába bélyegezte meg az egyház birtokának elrablását — az október 2-i, szuronyok árnyékában megtartott népszavazás eldöntötte Róma sorsát s az egyházi államot egészen beolvasztotta a fiatal olasz királyságba. E veszteség s a pápa fogságával előállott visszás helyzet általá-

[46] BL, 265.
[47] BL, 99.
[48] SzE, 1870. jan. 20.
[49] Az egyházi állam elfoglalásának részletes leírását ld. Balanyi Gy.: A római kérdés. Bpest, 1929. 30—66. l. V. ö. Schmidlin, II. 86. skk.

ban a katolicizmus részvétét és sajnálkozását váltotta ki,[50] — liberális-katolikus részen az egyháznak bárminő formában jelentkező világi hatalma elleni idegenkedés s a zsinatot követő duzzogás miatt kevésbbé,[51] — az egyházellenes táborban pedig a káröröm és nekibátorodás előidézője lett.[52] E megszállást akkoriban inváziónak nevezték.

A VATIKÁNI ZSINAT iránt a legnagyobb érdeklődést a **hazai közvéleményben** érthetően liberális-katolikus részről tanusították. Érezhették, hogy a zsinaton uralkodó ultramontán-neoultramontán többség állásfoglalása merőben ellentétes az ő korszellemmel együtthaladni s az egyházat ezzel kibékíteni szándékozó törekvéseikkel s arra vezethet, hogy e törekvéseket a hivatalos egyház el fogja ítélni. A kívánt összhang és béke helyett ellentét és szakadás, vallási és állampolgári kötelességek lelkiismereti ütközése, eddig lelkesen vallott politikai nézetek hivatalos elítélése ijesztően rémlett fel előttük a látóhatáron.

A *Szabad Egyház* egyik vidéki olvasója felveti a kérdést, hogy megfér-e a katolicizmus a 19. század eszméivel, vagy kiengesztelhetetlen közöttük az ellentét ? «Róma mai fellépése felfogásainkat teljesen megzavarta, mert az állam és egyház jogfogalmaiban oly mélységes ellentétet tár fel, melyet áthidalni alig lehet. Mi az államban a kor vallása, meg kell tagadni az egyházban. A jó polgárnak ez idő szerint nemes értelemben vett democratának kell lenni, míg a jó katholikusnak az egyén jogosultságát abnegálni kell s az absolutismus szélső határáig menni».[53]

Világi felfogása szerint «maga a zsinat megalakulása nagyszerű tiltakozás a század uralkodó eszméi, mindazon hitelvek ellen, melyet egyházi dolgokon kívül minden politikai és társadalmi ügyekben vallunk». E sorok írója egészen laikus és politikai szempontokból bírálja a zsinat szervezetét, összeállítását. A katolikusok millióinak «csak legfelső olygarchiája» gyűlt ott össze s tanácskozási rendjét sem a testület maga, hanem annak feje szabja meg «határtalan önkénnyel» . . . Ha lehetséges a 19. században, hogy «egy halandó urává legyen kétszázmillió ember lelkiismeretének», ha lehetséges, hogy «az államon kívül létező hatalom a polgári és lelkiismereti kötelességeket megossza

[50] V. ö. 223. l. [51] V. ö. 221. l. [52] V. ö. 229. l.
[53] SzE, 1870. jan. 5.; v. ö. Concha, 261.

és egymás ellenébe állítsa», akkor nincs gondolatszabadság, akaratszabadság «s ekkor mire nekünk egyházi autonomia?»[54]

Igy ütközik a liberális autonómia-eszme a vatikáni zsinat törekvéseivel. Ezért kénytelenek kimondani ez oldalon az ítéletet: «. . . a magyar katholikus autonomia s azon értelmezése a katholicizmusnak, melyet a zsinat többsége látszik értelmezni, valóságos és világos megférhetetlenség».[55]

Prileszky Tádé elismeri az ellentétek fennforgását a koreszmék és a zsinat — valójában a liberális és neoultramontán tanok — között, s ő is azt tartja, hogy az «infallibilitás és syllabus szándékolt dogmatizáltatása negatiója lenne az egyéni meggyőződés és érzület jogosultságának lelkiismereti dolgokban, negatiója lenne a tudomány és bölcsészet igazságainak . . .» De aggodalomra mégsincs ok szerinte. A szabadelvű katolikus értelmiség álláspontját képviselve látja a zsinat bátor, jellemes, buzgó és tudós ellenzéke révén s ennek soraiban ott van a magyar főpapság is, «melynek zsinati álláspontja elég világos cáfolat» azokra az aggodalmakra, amelyek az autonómiát a zsinattól féltik. A zsinatot a világegyház érdekei vezetik, az autonómia pedig «speciális nemzeti érdeke a magyar egyházpolitikának, melyhez mint ilyenhez a zsinatnak semmi köze. A zsinat és a magyar kath. autonomia különvál», külön utakon haladnak. Az autonómiára nézve egyedül a magyar papság és világi elem az illetékes «s az egyedüli forum, melynek ebbe beleszólása lesz, a magyar törvényhozás. A zsinatnak, bármint határoz, a magyar kath. autonomia irányára, formájára s szervezésére semmi befolyása nem lesz».[56]

Hatala mint teológus foglalkozik az infallibilitás kérdésével. Előrebocsájtja, hogy tudományos tekintélyek már eldöntötték az opportunitás kérdését — éspedig tagadólag. Lenézően nyilatkozik az opportunisták táboráról. Ez szerinte «nélkülözi a tudomány dicskörét» s kitünőségei sem foghatók elleneikhez.[57] A tévedhetetlenség jegyeit pontosan körülírja a hivatalos zsinati előterjesztés alapján s megállapítja, hogy ha a tévedhetetlenség «a pápát csakugyan megilletné», akkor az is ugyanazon határok között mozog, mint az egyetemes egyház tévedhetetlensége.[58] Ez utóbbit természetesen hitték a pápa személyes tévedhetetlensége dogmájának ellenzői.

Mindezeket előrebocsátva azt vizsgálja, hogyan viszonylik

[54] SzE, 1870. jan. 5.
[55] U. o.
[56] U. a. jan. 6.
[57] U. a. márc. 27.
[58] U. a. márc. 29.

az infallibilitás a politikai viszonyokhoz? Az egyháznak általánosan elismerten nincs a tisztán állami ügyekre kiterjedő «direkt» joghatósága. Más kérdés az, van-e az egyháznak indirekt hatalma az állam felett oly értelemben, hogy ezt büntetés terhe alatt kényszeríthesse saját egyházi törvényeinek szükség esetén karhatalommal való érvényesítésére. Hatala errevonatkozólag közöl egy — állítólagos — Bellarmin és Suarez idézetet: «pontificem habere potestatem deponendi principes est de fide (Widdrington ellen)». Hatala szerint mások is «Bellarminnal és Suarezzel egyetértve egyenesen dogmának tartják az egyháznak az állam feletti ilyetén joghatóságát. Dogma lévén e tárgy... minden katholikus köteles volna mint Istentől kinyilatkoztatott tant... hinni, hogy az egyház legfőbb executiv organuma a pápa által leteheti a fejedelmeket és kormányokat, midőn ezek az egyház jogainak kárára működnek, s ezen esetben az alattvalóikat a hűségi eskütől fel is mentheti».[59] Hatala megjegyzi, hogy e tan hirdetői «egyúttal a legszélesebb körű egyházi absolutismusnak is előharcosai. Ők mindent a pápában concentrálnak, szerintök a pápa által közli Isten a csalatkozhatlanságot az egyházzal, sőt az egyház csalatkozhatlanságát elnyeli a pápa csalatkozhatlansága. Ez a legmerevebb ultramontanismus...»[60] Említ egyes túlzó ultramontán vezérférfiakat, (Veuillot és a Civiltà Cattolica köréből, vagyis a neoultramontánokat), akik szerint a pápa mint «doctor privatus» is tévedhetetlen. Hatala ezekkel szembeállítja az ultramontánokat. Hivatkozik Hergenrőtherre, akivel az infallibilisták nagy része nem dogmának, hanem csak biztos véleménynek (sententia certa) tartja a pápának a világi dolgok fölött indirekt hatalmát (potestas indirecta). «Ha tehát esetlegesen a pápa csalatkozhatlansága dogmatizáltatnék is, nem lehetne azt következtetnünk, hogy ezen egyházpolitikai rendszer szinte a dogmák közé soroltatott, mert az egyház csalatkozhatlansága mellett is ezen egyházpolitikai rendszer mint *nem dogma* létezik».[61]

«Sőt e rendszer a csalatkozhatlan pápa által alkalmazva sem nyerne nagyobb tekintélyt az eddiginél» nyugtatja meg olvasóit Hatala, «mert ezen egyház politikai tér, már túl esik a pápai csalatkozhatlanság határain épen úgy, mint nem tartozik az egyház csalatkozhatlanságának körébe». A tévedhetetlenségi tervezet kizárja az egyházpolitikai tért a tévedhetetlenség köréből. Hatala mindebből levonja a következtetést: «Ha

[59] SzE, 1870. ápr. 1. [60] U. a. ápr. 1. [61] U. a. ápr. 2.

tehát a vatikáni zsinat a pápai csalatkozhatlanságot a schema szövege szerint megállapítaná, *a csalatkozhatlanságot sem a disciplinaris, sem az egyházpolitikai téren elismerni nem tartoznánk*, hanem az eretnekség vádja nélkül hihetnők, hogy a pápa, valamint a disciplinaris, úgy az egyházpolitikai ügyekben is tévedhet . . .»[62]

Hatala azonban számolt azzal az eshetőséggel is, hogy a schemában érvényesülő ultramontán felfogással szemben a merevebb, vagyis mai terminológiával: a neoultramontán irányzat győzedelmeskedik, ezért így folytatja: «. . . ha pedig a Syllabus tételeiben *ezen egyházpolitikai rendszer is* dogmává nyilváníttatik, akkor *csak a disciplinaris* ügyekben marad fenn a tévedés eshetősége».[63]

Ez volt az a lehetőség, amelytől a liberális-katolikusok a legjobban féltek. A neoultramontán, szerintük «theocraticus» egyházpolitikai rendszer — vagyis a Syllabus megfelelő tételeinek — dogmaerőre emelése egyenlő volna a liberális-katolikus egyházpolitikai rendszer elítélésével. «. . . akkor csakugyan minden katholikusnak hinnie kellene, mint Istentől kijelentett igazságot, hogy a mai államrendszer elve, lelkiismeret és sajtószabadságával, a vallások politikai egyenjogúságával tévedés és rossz», viszont a teokratikus államrendszer a legjobb, «csakis egyedül ezt rendelte el az Isten». A liberális rendszernek elvben való elítélése — «gyakorlatilag nem volna keresztülvihető» — maga után vonná azt is, hogy minden katolikus «elvi ellenségévé lenne az alkotmányos modern politikának». De örökös harc forrása is lenne, mert a másvallásúak a «közszabadság elleni összeesküvőkül» tekintenék a katolikusokat, akik csak az alkalmat várják, hogy maguknak biztosítsák «a szabadság és uralom monopóliumát».[64] Súlyos aggály ez azok részéről, akik az egyház és modern társadalom kibékítését tekintették főfeladatuknak.

Bár a Syllabus dogmatizálásának gondja sötét árnyként ülte meg a liberális-katolikus tábor lelkét, erre az eshetőségre — különösen eleinte — *komolyan nem számítottak* s bizonyos derűlátással néztek a jövő elé. Láttuk Prileszky felfogását, hogy a zsinat nem érinti az autonómiát, mert a szabadelvű gondolatot a zsinaton kellőképen képviselve látja. A zsinat első hónapjában azt írja a SzE, hogy «a concilium sokkal kedvezőbb eredménnyel fog végződni, mintse ma általánosan hitték».[65] A liberális érzelmű alsópapság hangulata is bizakodó

[62] SzE, 1870. ápr. 3. [63] U. o. [64] U. a. ápr. 3. [65] U. a. jan. 9.

volt. Egy pozsonyi plébános szerint a katolikusoknak két ellensége van: a teljes nemtörődömség alapján álló «nihilisták» és az «ultramontánok», de «e párt jelenleg ártalmatlan, mert mint a dolgok ma állanak, *Róma Magyarországra többé nem veszélyes*».[66] Mikor 1870 januárjában a zsinati atyák szélső jobbszárnyán, a neoultramontán részen kérvényt köröztek aláírásra a tévedhetetlenségnek egyhangú felkiáltással való kimondása érdekében, a SzE kétkedésének adott kifejezést, hogy akad-e a 750 közül 100 aláíró,[67] míg az ellenzéket «valódi nagyhatalomnak»[68] tartja. Nagy elégtétellel veszi tudomásul a SzE, hogy a magyar püspöki kar a zsinaton az ellenzéken foglal helyet, sőt egyesek vezérszerepet visznek ott.

Nyiltan különböztet a SzE ultramontánok és liberáliskatolikusok között (többnyire a neoultramontánokat kell értenünk, ha a liberális részen ultramontánokat említenek, így itt is): Amikor radikális részen kijelentik, hogy nem lehet szabadságot adni a katolicizmusnak, mert az nemcsak vallás, hanem egyúttal «hierarchikus politikai rendszer» s a «jelenkori közszabadság negatiója»[69] úgy véli Hatala, hogy e «kifogás nem a katholicizmust, hanem annak úgynevezett ultramontán felfogását illeti».[70] Az «ultramontán párt jelenleg seholsem kormányképes» írja. Csak a zsinaton van e párt többségben, az ellenzék «a falakon kívül nem kisebbség» sőt, liberális felfogás szerint «a zsinati minoritás maga az egész Európa».[71]

Az infallibilitás és autonómia viszonyát a *zsinat későbbi folyamán másképp látják*, mint eleinte. Úgy látják, hogy a «merev ultramontanizmus» (neoultramontanizmus) értelmében véve a tévedhetetlenséget, lehetetlen az autonómia, hiszen az erős központosítás után a püspöknek is kevés jut — «az alpapságnak és a híveknek semmi». A szelidebb ultramontanizmus megengedi az autonómiát «nagylelkűségből», vagyis iure delegato. A merev ultramontanizmustól nem kell félni, mert az nem bírja a többséget — «a szelidebb ultramontanizmus ellen a liberális katholikus elem tömörülése szükséges . . . A nyolcmillió katholikus magyarban, azoknak az autonomiábani tömörülésében látom én azon elpusztíthatlan gátat, melyen ama szabadságellenes centralisatio hullámai visszaütődnek» írja Hatala.[72]

A zsinati események kapcsán erősödő egyházellenes hangulat

[66] SzE, 1870. jan. 15.
[67] U. a. jan. 16.
[68] U. a. jan. 19.
[69] U. a. júl. 10.
[70] U. a. júl. 12.
[71] U. a. máj. 13.
[72] U. a. ápr. 10.

az országgyűlésen is éreztette hatását. Gyakran emlegetik a szekularizációt. Ez egyre hangosabbá teszi az autonómia sürgetőit: «az idő fogy, az események rohanva fejlődnek s a dolgokat és eseményeket túlszárnyalják s oly állapotokat teremtenek, melyekben már az autonomia kevés fogna lenni. Ma egy gyorsan adott korszerű autonomia mindenkit kielégítene, megnyugtathatna, holnap talán a fejlődő viszonyok tovább érő vágyakat és törekvéseket támaszthatnak.»[73] Egyre türelmetlenebb hangok hallatszanak. «A várakozás ideje lejárt, tenni kell, tenni haladék nélkül.»[74] «A centralisatio ellen csak egy gátat látunk, az autonomiának mielőbbi létesítését.»[75]

Tehát az autonómia sürgetésében szerepeltek ilyen elképzelések: Még gyorsan meg kell szervezni az autonómiát, mielőtt a centralizmus érvényre jutna az egyházban s ezt megakadályozhatná, hogy azután épp e várból lehessen a centralisztikus törekvéseknek ellenállni. «A hozandó zsinati határozat kétségkívül nagy befolyással leendene autonomiánk szervezésére.» Ez a nagy befolyás a «centralisatio érvényre törekvése lehetne csak . . . Legkevésbbé sem vagyunk hajlandók autonomiánkat a centralisatiónak áldozatul odavetni . . . És ezzel motiváljuk az autonomia mielőbbi szervezését. *Nekünk gát kell a centralisatio túlcsapongásai ellen. Ez csakis az autonomia helyes szervezkedésében lesz feltalálható. Mi leszünk az eleven sorfal, melyen a csalatkozhatlanság kiséretében netán mutatkozó centralisatio erőlködése megtörik.*»[76]

Ez az oppozíció elment a végső határig, de meg kívánt maradni az egyház keretén belül. A nyilt szakításra uszító, schismát ajánló radikálisok felé azt kiáltja: «Ezt tenni nem fogjuk soha!»[77] «A hitegység, az apostoli székkeli közösség nem azonos a centralisatióval. Jogokról, önállásról, mennyire a kath. egység határain belül lehetséges, lemondani teljességgel nem óhajtunk.»[78]

Az a sürgöny, amely a tévedhetetlenség kimondását jelentette, villámcsapásként hatott a *liberális-katolikusokra.* Bármily lesujtva fogadják is, végleges állásfoglalásukat a zsinat kisebbségétől teszik függővé. A liberális sajtóban említett megtorló intézkedések ellen tiltakoznak. «Mindazonáltal komoly valóság — írja Hatala a SzE-ban —, hogy egyház-politikai téren is komoly harcz előestéjén állunk».

[73] SzE, 1870. május 4.
[74] U. a. május 21.
[75] U. a. május 25.
[76] U. a. jún. 23.
[77] U. a. ápr. 10.
[78] U. a. jún. 23.

Ha a tévedhetetlenség a Syllabus tételeire is kiterjed, ha tévedhetetlen tanítás lesz az, hogy a pápa leteheti a világi fejedelmeket, akkor senki sem fogja hinni, hogy ez a katolikusok részéről csak elméleti tanítás, ami megfér a modern alkotmányosság gyakorlati elfogadásával, hanem «mindenki azt fogja feltenni — mondja Hatala —, hogy iparkodni fogunk elveinknek... érvényt szerezni, saját kath. hitfelekezetünk uralmának megállapítására a többiek felett!... És itt van a folytonos harcz forrása, egyház és állam, egyház és modern közszabadság között. Eddigelé csak ultramontán theoriának neveztük azon elveket, mint lényegesen eltérőket megkülönböztettük, s azt állítók: az ultramontán felfogás mindenesetre folytonos gyanut ébresztő, elvi ellenkezésénél fogva a közszabadság embereinél. Ha a csalatkozhatlanság dogmájában az ultramontán felfogás canonizáltatik az egyházban, akkor a dolgok más színt öltenek s *azon felfogás nem párt többé az egyházban, hanem az egyház hivatalos tanítása.*»[79] Ez másszóval azt jelenti, hogy ugyanakkor elveszti létjogosultságát a liberális-katolikus elgondolás, hiszen most már minden oly tanítás, amely szembenáll a hivatalos egyházi tanítással: nem katolikus tanítás többé! A liberális-katolikusok alól a tévedhetetlenségi dogma kihúzta a gyékényt, választani kellett tehát kettő között: az egyház vagy a liberalizmus iránti hűség között. Az előbbihez mély hit és alázat kellett azok részéről, akik eddig harciasan vitték az ellenkező oldal zászlaját. Nem csoda, ha a hitközöny és lelki laposság világában, sokan akadtak, akik e kettő híján megmakacsolták magukat nálunk is — a német ultraliberálisok mintájára — és kimondták a gőgös szót: non serviam.

A *Szabad Egyház* augusztus 10-i vezércikke, bár előrebocsátja, hogy hivatalos nyilatkozatot nem hallott, annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy «a magyar fő- és alpapság roppant majoritását egyetlen meggyőződés hatja át, és ez: a Rómában proclamált infallibilitás tana nem lehet a katholikus egyház dogmája». Hivatkozik egyes főpapok nyilatkozatára, amelyet hazatérésükkor tettek, kiemelve Haynald állítólagos szavait, amelyek értelmében a püspökök a megkezdett iránytól nem fognak eltérni, «sőt határozottan azt fogják továbbra is követni».[80] Az ilyen nyilatkozatokból erőt merítve mondja ki a *Szabad Egyház* cikkírója: «*Igen, mi a négy folyam és a három bércz katholikusai a vaticani zsinatot és határozatait soha sem ismerhetjük el*». A dogma el nem fogadásának megokolására a Döllingeréktől állandóan emlegetett mozzanatokra történik hivatkozás:

«... sohasem ismerhetjük el, nem először azért, mert az annyira szükségelt szabadság hiányzott, a curia minden módot elkövetett, hogy

[79] SzE, 1870. aug. 6. [80] V. ö. PN, 1870. júl. 27.

az ő officialis és missionarius püspökei, kik senki, vagy alig néhány lélek hitének tanui, szabadon ne nyilatkozhassanak, és az oppositio tagjai, meggyőződésük őszinte kijelentéseiért mindenféle bosszantásban részesüljenek; nem azért, mert június 13-án a szó tettleg megvonatott tőlök; továbbá azért sem, mert dogmatikai döntvényekhez nem officialis vagy gyönge elöregült püspökökből álló egyszerű majoritás, hanem az összes zsinat unanimis consensusa kell!»[81]

E sorokra a *Religio* hasábjain megjelent a válasz, amely kiemelte, hogy Simor János hercegprímás visszaérkezésekor a főkáptalan és az esztergomi papság jelenlétében «nyilt kifejezést addott abbeli meggyőződésének, miszerint a római *vatikáni zsinat e határozatának magát alávetni mindenki tartozik*». «... kiemelé, miszerint az isteni gondviselés műve volt, hogy a kérdés így fejtetett meg s nem másképen. És azért valamint erélyesen tiltakozék azok szeretetlensége ellen, akik a kérdés eldöntése előtt az ellene szóló püspökök igazhitűségét és tiszta szándékát gyanusítani merték, holott csak benső meggyőződésből és a kath. hitérti buzgalmukban szóltak; másrészt nem kevésbbé erélyesen tiltakozott azoknak vakmerősége ellen is, kik, miután a zsinat határozott, annak végzéseit elfogadni vonakodnak.»[82]

Az egyházi állam elvesztése liberális-katolikus részen nem keltett mélyebb benyomást. Már amikor veszélyben forgott, eleve különböztetnek a pápa egyházi és világi hatalma között, kiemelvén, hogy a világi hatalom teljes elveszte sem csorbítaná a pápa lelki hatalmát.

«... elenyészik-e végkép a pápa világi fejedelemsége, az a jövő titka ... De annyi bizonyos, hogy ha a pápa szuverenitása csak a vatikáni palotára szorulna is, az csak is a világi hatalom bukását jelezné s nem a pápaság szellemi uralmának enyészetét egyúttal. A pápaság mint világi hatalom már rég óta tagadhatlanul hanyatlásnak indult; a szentatya világi kormánya kültámaszra szorult, mert azt önmagában nem találja. A pápa szellemi hatalma a hívők önkénytes szellemi hódolatában áll, melyet bár mily nyers erőnek megakadályozni ép úgy nincs hatalmában, mint nincs tehetségében azt előidézni.»[83]

A Venti Settembre hírét hűvösen fogadja, s ezt meg is indokolja, amikor a közvéleményről megjegyzi, hogy az egyházi állam elfoglalását a tévedhetetlenség kimondása miatt kiséri közöny mindenfelé — sőt, megkockáztatja azt a megjegyzést, hogy a világi hatalom elvesztése már rég üdvös lett volna.[84] Nyilván úgy gondolták, hogy a világi hatalmától megfosztott

[81] V. ö. 212. l.
[82] Rel. 1870. II. 117.
[83] SzE, 1870. aug. 28.
[84] U. a. szept. 22.

pápa a tévedhetetlenség kérdésében engedékenyebbé vált, illetve a nagy centralizáció megakadt volna. A történelem azóta rácáfolt erre is.

A VATIKÁNUM és a magyar közvélemény viszonyát a liberális-katolikusokkal kezdtük, mert ebben a vonatkozásban mutatkozik legjobban a zsinat befolyása az autonómia-mozgalomra.

A tévedhetetlenség kérdésében a magyar sajtó jobbszárnyát a *Religio* alkotta. Nyilt sisakkal állott ki az ultramontán álláspont mellett. A neoultramontanizmusnak Magyarországon nem igen volt talaja; lehet, hogy a papság buzgóbb tagjai között voltak, akik hajlottak feléje, de a hírlap- és röpiratirodalomban nem látjuk ennek nyomát. Ez egymaga is szomorúan jellemzi a liberális kor egyházi viszonyait. Hiányzott az a szárny, amely a nagyonis meglévő ellenkező véglettel szemben, ellensúlyként hozzájárult volna a komoly egyházias értelemben vett vallásosság kialakítására. Az az irányzat hiányzott teljességgel, amely ha túlzásra is ragadtatta magát, a legtiszteletreméltóbb, mert a legmélyebbrenyúló lelki gyökerekből táplálkozott. Azért is oly színtelen e kor vallási képe: hiányzik belőle a legtüzesebb szín, a legmélyebb, szinte szenvedélyes vallásos lelkület, a hitből élő harcias temperamentumé. Palásthy nagyon magában érezte magát, s elhallgatott — szólása e hiányt pótolta volna.

A *Religio* régi magyar püspökök és zsinatok tanításából idéz és kifejti a tévedhetetlenség tanát. Az időszerűség kérdésének kimondását a zsinatra bízza. Nem akar elébevágni, de elárulja álláspontját: «Nekünk csak . . . óhajtani, kérni s, hogy végleg kimondassék, imádkozni szabad; . . . hogy végleg elhatároztassék, ez a mi imádságunk!»[85] Mikor megtámadják, mert a püspöki kar antiinfallibilista s a *Religio* szerkesztője «lapját az infallibilitás védelmével tömi meg», ez azt válaszolja, hogy a püspöki kar álláspontjáról hivatalosan nem értesült, a napilapok közléseit pedig óvatosan fogadja; különben is, ha Magyarországon a politikai lapoktól az élclapokig minden lap a tévedhetetlenség ellen ír, kell, hogy «audiatur et altera pars».[86] Később, mikor a püspöki kar álláspontja tudomására jutott s a *Magyar Állam* egyik napról a másikra inopportunista lett,

[85] Rel. 1870. I. 84. sk. [86] U. a. 77.

mint a *Religio* írja: «salto mortalet» csinált, változatlanul kitart eredeti álláspontja mellett s tovább hirdeti — mint írja: «míg a zsinat nem határoz, vagy a szerkesztő főpásztora őt a szerkesztéstől ... kegyelmesen fel nem menti».[87] Májusban folyt az opportunitás vitája s püspöki karunk köztudomás szerint az inopportunitás mellett foglalt állást. A *Religio* most már, változatlanul hirdetvén az infallibilitást, nem fejezi ki többé nyiltan óhaját az opportunitás kimondását illetőleg, hanem udvariasan hallgat. Arra a kérdésre: alkalomszerű-e hogy e tanítás dogma legyen? szerinte «a feleletet azok lelkiismeretére kell hagyni, kik a dolgok helyzetét állásuknál fogva ismerik; a többinek kötelessége hallgatni».[88]

A dogma kimondása után először csak szűkszavú jelentést látunk a vegyes hírek rovatában: «Az egyetemes zsinat negyedik ünnepélyes ülése július 18-án tartatott meg, melyben a Constitutio dogmatica de Ecclesia Christi kihirdettetett».[89] A következő számban már közli első helyen szószerint, latin nyelven a dogmatikus konstituciót — megjegyzést most sem fűz hozzá. Majd a vidéki levelezők tollából közöl a lap utóhangokat a zsinattal kapcsolatban — s ezek már leplezetlenül elárulják a kihirdetés fölötti örömet. Az egyik ilyen cikk hangulata két idézetben csendül ki: «Te Deum laudamus» — «Roma locuta, causa finita.»[90]

A dogma kihirdetése után másfél héttel a szerkesztő már kilép tartózkodó álláspontjából, amelyet addig köteles tapintat indokolt s egyrészt természetesnek tartja a liberálisok és egyházellenesek duzzogását, másrészt kijelenti, hogy «a ki katholikus akar maradni, a zsinatot egyetemesnek fogja elismerni, határozatainak hódolni» ha nem, ám lássa. Keserűen jegyzi meg, hogy csak az osztrák-magyar kormány készül rendszabályokra, bár ettől jót is vár: «Csak nyomjátok az egyházat, azzal felköltitek a bundaként alvó katholikusokat».[91] Rövidesen félreértések elkerülése végett azt is tisztázta a lap, hogy a zsinaton kihirdetett dogma minden katolikust kötelez minden külön kihirdetés nélkül is. Ezzel azokat a naív liberálisokat akarta kijózanítani, akik járatlanságukban azt hitték, hogy a hazánkban ki nem hirdetett dogma lelkiismeretben nem is kötelezi a híveket.[92]

Az egyházi állam elfoglalása mély benyomást gyakorolt

[87] Rel. 1870. I. 237.
[88] U. a. 348.
[89] U. a. II. 56. E szám kelte: júl. 23.
[90] U. a. 69.
[91] U. a. II. 66.
[92] U. a. 96.

az egyházi közvéleményre. A *Religio* Róma erőszakos elfoglalását az ököljog legújabb tényének, az európai erkölcsi érzék süllyedése fokmérőjének mondja. «Lehetetlen, hogy az első benyomás alatt elmondjuk mindazt, amit érzünk», — írja a hír vételének első pillanatában.[93] Később, a meglepetés alól felocsúdva már kemény szavakat hallat a «felvilágosodott és haladott» liberalizmus ellen, amelynek egyetlen vívmánya a zsidóemancipáció volt. Ugyanaz a liberális közvélemény, amely nagyonis indokoltnak találta Franciaország, Anglia és Szardinia beavatkozását az orosz-török háborúba a török védelmében, most természetesnek ítéli az egyházi állam hadüzenet nélkül való elfoglalását, a pápa megrablását.

«Annyira sülyedtünk-e már mi katholikusok, hogy nem is érezzük, nem is értjük, mi követtetik el rajtunk, ellenünk? Annyira meghidegült-e már bennünk a katholikus önérzet, annyira tudatlanok volnánk, hogy nem fognók fel, mi az a pápa minekünk? . . . Úgy látszik, nem értünk mi már semmit; ez a szabadkőművesi elzsidósodott liberalismusnak legfényesebb műve, hogy a katholikus öntudatot végkép kiirtá szívünkből; ekként sikerült neki pokoli régóta előkészített terve, a kereszténységet maguk a keresztények által tönkre tenni!»[94]

Az események világánál döbben rá az egyházi közvélemény a magyar katolicizmus szomorú helyzetére, amelyet az «elnyomottság» nevével jellemez a *Religio* és ezért súlyos vádiratot intéz a liberalizmus, a magyar katolikusok s a kormány ellen.

«Nyom bennünket a liberalismus nemzette azon álszégyen, mely tiltja vallásosnak, még csak általános keresztény értelemben véve is a szót, annál kevésbbé pedig katholice vallásosnak mutatkozni; elnyom azon félénkség, hogy ne mondjam gyávaság, mely nem mervén a minden vallásos mozzanatot félremagyarázó, gúnyoló, sőt üldöző liberalismusnak terrorismusával daczolni, visszavonul és elhallgat; elnyom bennünket s hallgatásra kényszerít rendezetlen állapotunk, szétszórtságunk, a találkozási pontok és ügyes, elszánt . . . vezéreknek hiánya.» E szétszórtság és vezérnélküliség kétszeresen káros «midőn a clubboké és társulatoké a hatalom», amikor az ellenfél erős, fegyelmezett «s ördögi ügyességgel vezérlett tömör sereget» alkot, amely az egész világon egy célra törekszik. Elnyomja a magyar katolikusokat a pártoskodás szelleme, amely egyeseket «annyira elvakítani képes, hogy Rómának elnyomását több mint közönnyel, azaz örömmel nézik» továbbá a kormányok «minősíthetlen magatartása» amely a pápa szorongattatását közönyösen nézi és inkább a szabadelvű sajtó tapsaira pályázik.[95]

A *Magyar Állam*ban most sem találjuk a tiszta és következetes ortodox-katolikus álláspont érvényesülését. Egyik napról a másikra (ápr. 12.) saltot csinálva[96] az inopportunitáson is

[93] Rel. 1870. II. 200.
[94] U. a. 205. sk.
[95] Rel. 1870. II. 206.
[96] V. ö. 223. l.

túlmenőleg a személyes tévedhetetlenség ellen ír. Elég zavarosan középutat hangoztat a minden tévedhetetlenséget elvetők és a túlzó infallibilisták között.

«Egyik semmiféle csalatkozhatlanságot nem akar elfogadni; másik ellenben határtalan lelkesedéssel fogad el minden erre vonatkozó mozzanatot. A szélsőségeket kerülni kell, miért szükség, hogy mind magunk tájékozódjunk, mind másokat tájékozzunk, legfőképen pedig, hogy mindenkivel megértessük, miszerint midőn püspökeink a pápa személyes csalatkozhatatlansága ellen vannak, nincsenek annak *elsősége* és az *egyház* csalhatatlansága ellen, sőt az egyháznak azon eredeti szerkezetét védelmezik, mely magától Jézus Krisztustól származott, ki nem *egyedül* Pétert, hanem az összes apostolok testületét tette a hitigazságok csalhatatlan bíráivá és hirdetőivé.»[97]

E magyarázat azért zavaros némileg, mert az egyház tévedhetetlensége ellen nem merült fel ellenvetés, a zsinati ellenzék balszárnyán levők is csak a pápa személyes tévedhetetlenségét tagadták.

A tévedhetetlenség kimondásának hírére a *Magyar Állam* ekkép kesereg: «Egyelőre vége mindazon szép reménynek, melyet a *Magyar Állam* is oly gondosan ápolt, hogy végre is meg fog találtatni a kiengesztelő mód, a közmegegyezésre vezető formula... Hosszú idő kell, míg az egyház teljes nyugalma és békéje újra felvirul. Proh dolor, proh dolor! mit kellett megérnünk...»[98]

A külső liberális közvéleményt képviselő lapok is nagy érdeklődéssel foglalkoztak a vatikáni zsinattal továbbra is. Célzatos és egyoldalú híreiken kívül közölték a «Zsinat utolsó órája» c. izléstelen iratot, amelyet a zsinaton ünnepélyesen elítéltek. E lapok leplezetlen helyesléssel kísérték az ellenzék szereplését, bár vérmes reményeket nem fűztek hozzá. A «felvilágosodott» XIX. század és a «sötét» középkor, a demokrácia és abszolutizmus harcát látták a zsinati küzdelmekben.

A *Pesti Napló* már régóta hirdeti, hogy IX. Pius hatalmi törekvései mellett eltörpülnek VII. Gergely, III. Ince és VIII. Bonifácéi. A pápai hatalmat tetőpontjára akarja emelni, hiszen a dogma kimondása után «az ultramontánok meggyőződése szerint a hit és erkölcs dolgában semmi korlátot nem ismerő hatalom birtokosává válik» a pápa. Eltekintve attól, hogy liberális értetlenségében nevetségesnek tartja, hogy éppen az «annyiszor tévedett» IX. Pius mondja ki a tévedhetetlenséget, nagy jelentőséget ennek tulajdonképen csak *politikai következményeiért*

[97] MÁ, 1870. júl. 1.

[98] U. a. júl. 23.

tulajdonít. «. . . sok bajt, főkép az egyház és állam között gyakori surlódást idézend elő, miután az eddig is uralkodó r. kath. egyház csalhatatlan földi fejének égi nimbusától bátorítva, az államhatalommal dacoló követeléseit még magasabbra felcsigázni el nem mulasztaná».[99]

Közvetlenül a dogma kimondása előtt írta a *Pester Lloyd*, hogy a küszöbön álló «katasztrófa» bekövetkeztével a kat. hit és egyházkormányzat lényeges változást fog szenvedni. Nem elszakadást, de bizonyosfokú önállóságot kíván minden nemzet számára a világi hívek nagyobb bevonásával. A magyar katolikus autonómiát «*egészen új színezetben*» látja az infallibilitás világánál: ez fogja megadni a lehetőséget «egy magyar nemzeti egyház alakítására». Kérdésesnek tartja, hogy a magyar főpapság az autonómiai kongresszuson utólag elfogadja-e (!) a dogmát, vagy megmarad-e szilárd álláspontja mellett? Ha így lesz, akkor a tévedhetetlenség az egyházi élet terén «uj, szabadabb irányzat elősegítője lesz» hazánkban.[100]

A várható politikai küzdelmek és a nemzeti egyház gondolata felvetésének hangulati előkészítése után az ellenzék amúgyis kétkedéssel kísért küzdelmének kudarcát látva a dogma kimondása után a legellenségesebb hangnemet üti meg a liberális sajtó.

Radikálisabb hangok azonnal a *legsúlyosabb megtorlást:* a Rómától való elszakadást követelik. A kormánypárt lapjában egy «tekintélyes kat. író» névtelenségébe burkolva olvassuk: «A pápával, . . . valamig ezen apostol és egyháztagadó követelést el nem ejti, — mi *a régi közösségben nem maradhatunk*».[101] A liberális közvélemény azonban — nem igen törődve, hogy a szakadás révén az egyház tagjaiban megfogyatkozik-e vagy sem — praktikusabbnak ítélte azokat a fegyvereket, amelyeket az állam használhat fel az egyház ellen. Így a *Reform* c. lap azonnal *a placetum felújítását* sürgeti, a *Pester Lloyd* azonban nem kívánja e «középkori rozsdás fringia» alkalmazását, hanem sokkal hatásosabbnak tartja az állam hatalmának puszta fitogtatása helyett annak érvényt szerezni: kiragadni az egyház kezéből mindazokat a jogköröket, amelyek az állam szuverenitása alá tartoznak (iskola, születési és házassági anyakönyvezés, egyházi bíráskodás) s megvonni az összes közjogi kiváltságokat. A «csalhatatlan pápa szolgái» ne üljenek többé a magyar törvényhozásban, amelyet «egyoldalú egyházi álláspontjuk»

[99] PN, 1870. ápr. 10. [100] PLl, 1870. júl. 15. [101] PN, 1870. júl. 23.

szempontjából befolyásolnak, de ne vegyenek részt a koronázási szertartáson sem. A *Pester Lloyd* megkockáztatja még azt a feltevést is, hogy maguk a püspökök óhajtják a placetumot, hogy ne hirdethessék ki azt, amit nem szívesen hirdettek volna ki — nem akarnak «a csalhatatlan pápa szolgái» lenni. Ezért ki is fejezi aggályát: ha az állam a klérussal szövetkezik, akkor ez megtartja az oroszlánrészt, az állam pedig a rövidebbet húzza. «Róma részéről az államhatalmat nyilvánvaló *kihívás* érte s mégis úgy látszik» panaszolja a *Lloyd*, hogy a *kormány inkább szövetkezik a klérussal, a helyett, hogy «a modern eszmékkel szövetkezve megadná a méltó választ a kihívásra»* az állam, társadalom és humanitás védelmében.[102] Tehát schisma, placetum, az állam laicizálása a liberális sajtó válasza a tévedhetetlenség kimondására.

A tévedhetetlenség kérdése érdekelte a protestánsokat is. Érthető, hogy e kérdést nem tudták azzal a tárgyilagossággal vizsgálni, mint az autonómiát. A tárgyilagosság, vagy legalábbis a megértésre törekvésnek és az elfogultságnak sajátos összetevődése jellemzi azt a megállapításukat, hogy az infallibilitás beleillik a katolikus tanrendszerbe — «*csak oly képtelenség, mint a többi dogma* . . . Nekünk protestánsoknak képtelen bíz ez, de a másik tábor szempontjából tekintve talán nem annyira». Sőt nem is tartozik a legnagyobb «képtelenségek» közé: «Megvallom — mondja a protestáns teológus-cikkíró — sokkal inkább el tudnám hinni, hogy a pápa csalódhatlan, midőn hosszas megfontolás, a különféle vélemények meghallgatása és egybevetése után nyilatkozik», mint azt, hogy a katolikus pap «képes Krisztusnak testét és vérét naponként reprodukálni».[103]

A zsinat «a 19. század legnagyobb eseménye». «Az emberiség józan esze és erkölcsi önérzete iránt — írja a *PrEIL* — soha a legvadabb despota nem tanusított oly határtalan megvetést, mint most a római zsinat . . . *Róma megüzente az utolsó nagy hadat az emberiségnek* s rövid idő alatt kénytelen lesz minden katholikus színt vallani». Világosan felismerték ők is: «Az ultramontán és szabadelvű katholikus kifejezések július 18-a óta elvesztették régi jelentésöket, mert azon tétel, t. i. a pápa állása az egyházban,

[102] PLl, 1870. aug. 5. «Der Staat ist auf die eklatanteste Weise von Rom aus provoziert worden; statt aber der Provokation entsprechend Stellung zu nehmen und sich mit den modernen Ideen zum Schutze des Staates, der Gesellschaft und der Humanität zu verbinden, scheint man ein Zusammengehen mit den Klerus zu vorteilhafter zu finden . . .»

[103] PrEIL, 1870. 249.

mely a két nagy pártot különválasztotta, többé nem vitás kérdés, hanem dogma által van szabályozva».[104]

«A dogmával szemben — folytatja a PrEIL — a római egyházban nem lehet más jog, csak a feltétlen hit s illetőleg engedelmesség, s épen azért, kik a pápa csalhatatlanságát nem hiszik, habár minden egyebet hisznek is, oly eretnekek, mint én, ki az egész római dogmatikát a józan ész ellen intézett képtelen attentatumnak tartom. Még eddig lehetséges volt a szabadelvű elemeknek az egyházban maradni; de mihelyt az egyház a kérdéses ellentét fölött hivatalosan nyilatkozott, *nincs más lehetőség, mint az egyházból kilépni.* Hogy nagyszerű vallási mozgalom előestéjén állunk, melyben új egyházak fognak alakulni, s régiek átalakulni vagy elenyészni, azt most már nem csak hiszem, . . . hanem tudom.» Sok függ a protestánsok állásfoglalásától. «Velünk van rokonszenvével azon elem, melyet eddig szabadelvű katholicizmusnak neveztek, de most már a kath. egyházon kívül szorult . . .»[105]

A liberális katolikusok tehát az egyházból kiszorultak s a protestánsokkal rokonszenveznek . . . Ez a megállapítás, vagy inkább óhaj csendül ki a protestáns lap soraiból. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt a benne rejlő *fikciót* sem, amely a zsinati kisebbség valamennyi inopportunista püspökének álláspontját azonosítja az infallibilitást tagadó gallikán-ultraliberális felfogással. Márpedig nagyobb, mert elvi különbség választotta el ezektől, mint az ultramontán — s a zsinattal hivatalossá lett — álláspontól, amellyel egyformán hitt a pápai tévedhetetlenség tényében, csak ennek dogmaként való kimondását nem tartotta alkalomszerűnek. Ehhez a fikcióhoz való következetes ragaszkodás iratta le ezeket a képtelennek látszó sorokat is utóbb: «*Simor úr*, ki magát Magyarország prímásának címezteti, roppant terjedelmű tiltakozást tett közzé Róma elfoglalásával kapcsolatban. Vajjon *mi köze neki Rómához és a pápához*, miután ennek legfőbb dogmáját, melyen az egész pápai vallás alapszik, mint a zsinaton nyiltan mondá, nem hiszi?»[106] Nem kell itt bőven rámutatnunk arra a vaskos nagyításra sem, amely a tévedhetetlenséget «legfőbb dogmának» s a «pápai vallás» alapjának tünteti föl.

Már e sorok is mutatják, amire most bővebben kell kitérnünk, hogy az egyházi állam elfoglalása fölötti örömujjongásba a legkirívóbb hangok erről az oldalról vegyültek bele. Bár igaz, hogy a protestantizmus születése pillanatától természetszerűleg magában hordja a pápasággal szemben az antagonizmus szellemét, mégis érdekes, hogy IX. Pius erős centralizmusa milyen

[104] PrEIL, 1870. 881. sk.
[105] U. a. 883. sk.
[106] U. a. 1365.

erős hangulati reakciót váltott ki. Talán ott lappangott mögötte a felismerés, hogy e centralizmus következményeiben milyen jelentős lesz a katolicizmus megerősödése szempontjából, de jellemző arra a gyenge magyar katolikus egyházi életre is, amely e hangot szinte ellenmondás nélkül tűrte.

«Róma szabad lett!» — írja a *PrEIL* — s a pápák, ha nem is először, de valószínüleg utoljára elvesztették világi trónjukat. A pápaság «a legmerészebb eszközhöz nyúlt, . . . mely ha meg nem menti, romjai alá temeti. Betetőzte a római dogmarendszer épületét, létrehozta a legmerevebb külső egységet; hajh, de a legnagyobb belső szétbomlás árán». Bekövetkezett a «felemelkedés végső állomása után» bámulatos gyorsasággal a bukás első állomása. «*Mi pedig áldjuk a napot, melyen az örökkévaló evangélium legnagyobb ellensége romlást szenvedett.* Nem a káröröm egy vén ember nyomorúsága fölött, hanem a nagy öröm az emberiség diadala fölött fogja el lelkünket. A pápaság megérdemelte sorsát, s az öreg Pius jobban minden elődénél. Róma szabad lett, a szabadság ügye diadalt ül, — ez a mi hálaadásunk oka.»[107]

A nagy várakozás, amelyet a tévedhetetlenség kimondásához fűztek hazai protestáns körökben, indokolja azt a *felháborodást*, amely *csalódásukban* urrá lett fölöttük, amikor híre járt, hogy a zsinati kisebbség túlnyomó része, így a magyar püspöki kar is elfogadja a dogmát, aláveti magát a zsinat határozatának. A kisebbségi püspökök magatartása csak ámítás volt «programmjukat és szerepeiket épp azon római jezsuiták készítették el, kik a majoritását». Most már hazánk művelt katolikusain a sor, hogy szervezkedjenek «a második római hadsereg ellen». A «magyar protestantizmusra is elkövetkezett a nagy idő, midőn az isteni gondviselés a haza sorsát kezeibe tette le. Nem kevés azon katolikusok száma», akik még bíznak a kisebbségi püspökökben, de ha ezek nemsokára nyiltan fellépnek «az új római jelszóval zászlójokon, végkép el fognak idegenedni egyházoktól, s az utolsó kötelék is elszakad szívökben, mely az ős egyházhoz kapcsolta . . .»[108]

A radikális tábor a *protestánsokhoz hasonló örömmel* fogadja a Venti Settembre hírét. Megfosztották a pápát világi hatalmától, «mellyel csak visszaélni tudott» és amely «politikai szempontból különben is épp oly visszaélés, oly abszurdum volt, mint minő a csalhatatlanság dogmája lelki s erkölcsi szempontból». Csodálkoznak e részen, hogy a pápaság idők folya-

[107] PrEIL, 1870. 1177. [108] U. a. 1435. sk.

mán «olyan hatalmas intézménnyé» nőtte ki magát s nem titkolják, hogy az egyházi állam elvételénél még többet óhajtottak: «Reánk, Európa népeire nézve természetesen *az lett volna a legnagyobb nyeremény, ha ezen intézményt valaha szétrobbantva, reformálva látnók*». Szomorúan panaszolják, hogy a papi hatalom hazánkban még mindig «törvényenkívüli vagy törvényfeletti érvényben virul»... «Ily nyűgök, ily ferde viszonyok közt jótékonyan hathat reánk, hogy egy ezredéves visszaélés fészke, mely nyűgeit ránk is kiterjeszté, Róma, a világi hatalom kezébe került. De viszont elmondhatjuk: quid hoc ad tantam sitim?»[109]

A legszélsőségesebb radikális felfogás képviselőjeként most is *Toldy Istvánt* tekintjük. Álnéven írt, gyűlölködő és alpári hangú röpiratában[110] egyenesen azt követeli, hogy Magyarország hivatalosan vonja meg az elismerését a római pápától s ezáltal kezdeményezze a pápaság intézményének megszűntetését. Szerinte ugyanis a csalatkozhatatlanság kimondása szentségtörés és őrültség, amit nyomonkövet a bukás: ugyanis a pápaság, mely a kereszténységet meghamisította, saját bűnei következtében erkölcsileg megszűnt létezni. Világi hatalma szűnőben van, Rómát elfoglalták az olaszok és a szabadság diadalával, a felvilágosultság terjedésével meg kell szűnnie annak az intézménynek, amely csak «a butaság aranykorában», a középkorban[111] vergődhetett hatalomra. Minthogy az egyház új dogmáival az állam ellen lázít, ez védekezni köteles: mégpedig nem a placetum negatív fegyverével, hanem a leggyökeresebb megoldással, a pápaság elismerésének megtagadásával. Ez Toldy szerint az egész emberiségnek, de még magának a kereszténységnek is érdeke — hiszen szerinte Róma meghamisította a kereszténységet — s egyuttal első lépése volna a liberalizmus és demokrácia szellemében végrehajtandó egyházreformnak, amely mint a 19. sz. egyik legnagyobb ténye világtörténelmi jelentőségre

[109] MU, 1870. szept. 23.

[110] Bocskay Brutus: Magyarország teendői a csalhatatlanság kimondása után. Pest, 1871. Heckenast G. kiad. (A röpirat megírásának időpontja 1870.)

[111] Történelmi szemléletét jellemezzék a következő sorok: (A VII. Gergelytől VIII. Bonifácig terjedő korban Európa első hatalmassága a pápa volt). «Győztek; és e korban kellett is győzniök. Ez par excellence az erőszak, a bűn, a terrorizmus kora Európában. Sodoma és Gomorha ezerszeres nagyságban feléledtek, a templom rablók barlangja lett, a vallás tolvajkulcs a papság kezében. E kor történelme egy nagy oltár az őrültség és erkölcsi sülyedtség számára. E cultus papjai a hierarchia, segédseregei a szerzetesek és a hűbéri aristokratia.» i. m. 57.

emelné a magyarságot. «A magyar törvényhozás feladata tehát, ha becsületére akar válni egy nemzet szabadságszeretetének s intelligentiájának, az, hogy: vonja meg elismerését a pápától, vagyis, hogy *Magyarországra nézve nyilvánítsa megszűntnek a pápaságot.*»[112]

Hangjának jellemzésére lássunk néhány szemelvényt: «Habemus papam falli nescium! ordítja Rómának minden renden lévő csőcseléke, s diadallal meghurcolja utcáján azt a hígvelejű bolondot, ki könnyelműen eljátszta az agg kora iránti tiszteletet s kit minden valamirevaló rendőrséggel biró országban az őrültek házába dugnának. Valamint Nagy Sándor egyszer megizente volt az athénieknek, hogy istenné levén ezentúl isteni tiszteletet követel magának, úgy a római pápa csuhában járó rabszolgái el fogják özönleni a világot, hogy hirdessék az ámuló füleknek, miszerint . . . IX. Pius, a jezsuiták e játékszere, *istenné avancirozott*, mert leveté azon, az emberi természettől elválhatatlan tulajdont, a gyarlóságot, mely óly mélyen gyökerezik minden halandó lényében, hogy írva vagyon, miszerint a legszentebb is hétszer botlik naponként! A római pápa tehát felettök áll a legszentebbeknek is. Isten mindenható, ő meg csalhatatlan. Ezentúl tehát a szentháromságnak egy negyedik egyenjogú tagja lesz, kit ugyanoly isteni tisztelet illet meg, mint a többieket. A keresztyén vallás nem látott 18 századon át nagyobb szentségtörést, az emberi ész a világ fennállása óta nem tapasztalt nagyobb őrültséget, mint melyet a zsinat napjainkban elkövetett, midőn egy bűnökben megőszült, ártatlanok vérével bemocskolt őrjöngőt az istenség attributumával ruházott fel.!»[113]

MIALATT RÓMÁBAN folytak a vatikáni zsinat tárgyalásai, idehaza lebonyolították az előkészítő kongresszuson kidolgozott választási tervezet alapján az autonómiai **követ-választásokat** (1870. februárjától kezdődőleg). Kevés érdeklődés kísérte. Nem is hasonlíthatjuk az előkészítő-kongresszusi választásokhoz, hiszen most a választási szabályok törvényessége ellen senki sem emelhetett kifogást, másfelől pedig a zsinat sokkal jobban érdekelte a közvéleményt. A választásokat az *érdeklődés hiánya* s a vontatottság mellett — amiért a sajtóban itt-ott el is hangzottak türelmetlen hangok — a *szervezetlenség* jellemezte. Különösen áll ez a papi követek választására.

A *Religio* szerkesztője kemény ítéletet mond e választásokról. «Az volt a papi választásoknál a legnagyobb baj, hogy előleges értekezleteket nem tartottak, egyes egyéneket fel nem állítottak, hanem csak szavaztak vaktában össze-vissza, mindenki saját ideáljára; mások minden elv nélkül liberálisra s ennek ellenkezőjére egyszerre. Minden megyében kellett volna egy bizottmányt alakítani, mely a jelölteket felállítsa s az egész megyében minden papnak tudtára adja, a keresztül-

[112] i. m. 116.

[113] i. m. 5. sk.

vitelt becsületes utakon eszközölje. De ez nem történt. Hagyatott minden a jó Istenre, hisz mundus se expediet, gondolják a legtöbben magukban. Sok nálunk a nembánom, az indolentia; de hisz meg is fogjuk adni az árát előbb-utóbb.»[114]

A szervezetlenség s a fent kifogásolt elhanyagolása a komoly elvi szempontoknak nagyban elősegítette a liberális befolyás érvényesülését. A választási agitáció során a jelöltek részéről nemcsak liberális, hanem igen radikális, sőt egyházellenes kijelentések hangzottak el — így pl. a papi vagyon szekularizálására vonatkozólag —, ami a felelős tényezőket igen súlyos aggodalmakba ejtette. Méltán aggasztotta a püspököket az is, hogy a papság körében a liberális elem nagy számban talált képviselőkre.

Jekelfalussy székesfehérvári püspök Rómából ír helynökének, *Pauer János* nagyprépostnak s kéri, tájékoztassa az autonómiai választásokról. Közben szerzett értesülései alapján a jogos felháborodás adja tollára a következő súlyos szavakat: «Annyit már észre veszek, hogy vannak kerületeim, melyekben a jobb rész egy voksot sem kapott. Vagy tehát alespereseim is megvannak veszve, vagy nem voksoltak! Ezen esetben gyanusak, amabban istentelenek! Aki nem mer színt vallani — annak az ő színe csak rosz (!) lehet! Méltóságos Úr! Ez így nem maradhat...»[115]

A lassan haladó választásokat kezdik sürgetni. Most hangzanak el a már ismertetett nyilatkozatok, amelyek a vatikáni események láttára kívánják a «gátépítést», míg «nem késő...»[116]

A SzE hasábjain egyre jelennek meg vidéki levelek, amelyek az autonómiai gyűlés összehívását sürgetik. Firtatták, hol a késlekedés oka? A püspöki karban? A kormányban? A világi elemben? S e lehetőségeket elutasítják azzal, hogy még a legelfogadhatóbb ok, a püspöki karnak s elsősorban a prímásnak Rómában szükséges jelenléte sem leküzdhetetlen akadály, hiszen a prímás is hazajöhetne néhány napra a gyűlés megnyitására s azután helyettesíthetné magát.[117] Elfogultságukban nem gondolnak arra, hogy az autonómia ügye sokkal jelentősebb volt, semhogy a püspöki kar csak úgy mellékesen, a minden idejét és figyelmét lekötő zsinat mellett, néhány tagjában képviselve részt vehetett volna a szervező kongresszuson. Igaz, hogy bizonyos körök épp azt szerették volna, ha a kongresszuson a püspöki kar nem nagyon képviseltette volna magát. Egyébként e tekintetben *ma már teljesen tisztázott a püspöki kar*

[114] Rel. 1870. I. 199. jegyz.

[115] Székesfehérvár Püsp. Ltár. 1561. A. (Pauer iratok.; kelt 1870. febr. 25.) [116] V. ö. 219. l. [117] SzE, 1870. máj. 14.

szerepe. 1870. ápr. 19-i kelettel Eötvös József kultuszminiszter közölte a püspökökkel Ferenc József «határozott akaratát», hogy mindazok, akik a zsinatról hazatértek, vagy még meg sem jelentek ott, «tüstént Rómába menjenek, a zsinaton legközelebb hozandó véghetetlen fontosságú elhatározásoknál személyesen részt veendők», hozzátéve, hogy «Ő felsége ezen legfőbb felhívásának minden halogatás nélkül» tegyenek eleget.[118]

A türelmetlen liberálisok közül *Barkóczy Mihály báró* veszi a kezébe a kezdeményezést. Elkeseredett hangon állapítja meg, hogy az autonómia ügye már 3 éve vajúdik s «végre a türelemnek is megvannak a maga határai».[119] Nyiltan hangoztatja, hogy «a bizalmatlanság és elidegenedés mindig nagyobb mérvben terjed, mindig erősebben nyilatkoznak azok, kik nem hiszik, hogy a főpapságnak igazi eltökélt szándéka van az önkormányzathoz járulni . . .» A napokban befejeződő választások elodázhatatlanná teszik az autonómiai kongresszus összehívását. Kéri a püspöki kart, gondolják meg, hogy nemcsak Rómába hívja őket kötelmük, de a magyarországi katolikusok iránt is van kötelességük és ezeknek annyiszor nyilvánított kívánságát nem kell — nem szabad figyelmen kívül hagyniok. «Ne engedjék meg, hogy a bizalom legutolsó szálai is elszakadjanak . . .» Még annak a terjedő balhiedelemnek is hangot ad, hogy Róma ellenzi az autonómiát s a kongresszust, ha túllépné hatáskörét, feloszlatja — de mindennek nem ad hitelt. Természetesen a zsinat utolsó, legjelentősebb szakában e soroknak nem szentelhetett a püspöki kar figyelmet. Egy hónap elteltével Barkóczy újból akcióba lép: felszólítja a Pesten lakó autonómiai képviselőket, hogy «lépjenek . . mielébb a cselekvés terére» s «erélyes felterjesztésben kérjék a herczegprímást a gyűlés összehívására».[120]

Ez meg is történt. Június 15-én harmincnál több autonómiai képviselő — köztük 3 pap — gyűlt össze gr. Cziráky János elnöklete alatt. *Szilágyi Virgil* indítványozta, hogy *kérjék felterjesztésben a hercegprímást, hívja össze azonnal az autonómiai kongresszust.* Bár egyesek meg akarták várni a legutolsó választások befejezésének időpontját s a püspökök hazatérését a zsinatról, mégis elhatározták az emlékirat megszerkesztését, mivel a megnyitó gyűlés után a különböző bizottságok megalakulása és ülésezése következett volna, amihez a püspökök jelenléte nem okvetlenül látszott szükségesnek. Cziráky köz-

[118] Vác Püsp. Ltár. 2614/1870. Peitler Priv.
[119] SzE, 1870. máj. 15. [120] U. a. máj. 15.

vetítő indítványára az emlékirat ultimátumszerű élét letompították azáltal, hogy az összehívás napját megszabó legkésőbbi időpontot elhagyták.[121]

Az emlékiratban — Szilágyi Virgil és Horváth Döme szerkesztette — az aláíró autonómiai képviselők rámutatnak a törvényhozás felől fenyegető veszélyre : a küszöbön álló vallásügyi törvényjavaslat őszi tárgyalására, amikor «megtörténhetnék, hogy az állam . . . intézkedéseiben egyházunk egynémely érdekeire nem lenne kellő tekintettel addig, míg autonómiánk szervezésében meg nem mutattuk azon irányt, melyet e téren követni fogunk» — írják. Az autonómia szervezésének halasztásából tehát az a veszély származhatik, hogy az állam közös óhajtásaik ismerete és figyelembevétele nélkül dönthetne el nagyfontosságú egyházi kérdéseket. Továbbá, mivel az autonómia létesülésének a kölcsönös bizalom egyik alapfeltétele, szerencsétlenség volna, ha a hívek között «közönyösség vagy oly törekvés mutatkoznék, amely az egyháziakban bizalmatlanságot keltene». Majd jellemzően igy folytatják : «De bizonyára még sokkal nagyobb bajok, bonyodalmak és nehézségek származhatnának abból», ha az összehívás halogatásából a világiak egy része «talán azon következtetést vonná, hogy az egyházi rend időt nyerve, valamely módon a világi hívek jogosult befolyásának érvényesülése elől kitérhetni vél». Tudják, hogy a főpásztorokat a kötelesség tartja Rómában — majd bántó vállveregetéssel megelégedésüket fejezik ki ellenzéki magatartásukért s éppen ezért bizalommal, ezen felbátorodva vallják, hogy a fennforgó viszonyok között meggyőződésük szerint «semmi ok sem volna elég nyomatékos arra nézve, hogy az autonómiát szervező congressus napjának kitűzése tovább halasztassék.». Mivel a halogatásból származó veszélyekért hallgatásukkal nem akarnak felelősséget vállalni, kérik a prímást, hogy a kongresszus összehívásának napját «mentül előbb tűzze ki».[122]

A hercegprímás július 2-án válaszol Rómából. Jelzi, hogy a zsinat berekesztése csak napok kérdése. Ezután haza fog térni és legott kitűzi a kongresszus összeülésének időpontját.[123]

MÁR CSAKNEM két hónap telt el a püspökök hazatérése óta. A **kongresszus előestéjén** vagyunk. A közvélemény lassankint megtudja, hogy a püspöki kar egy percig sem gondol további ellenzéki álláspontra vagy tiltakozásra, mint a liberális közvélemény szerette volna, hanem az egyedül lehetséges álláspontra kíván helyezkedni : a zsinaton ünnepélyesen kihirdetett dogma engedelmes elfogadásának álláspontjára. Ez érthető módon szítja az elkeseredés hangulatát — az egyházellenes nagy közvélemény részéről — a «győzedelmeskedő» Róma ellen. E hangulatra jellemző, hogy egy pesti tanítógyűlés elnöki

[121] SzE, 1870. jún. 16.
[122] U. a. jún. 21.
[123] U. a. júl. 13.

székéből elhangzik két indítvány: a hitoktatást vegyék el a papságtól, illetve végkép mellőzzék a közös iskolákban.[124] Az egyházellenes hangulat hangos helyesléssel, diadalmaskodó kárörömmel vesz tudomást — mint láttuk — az egyházi állam elfoglalásáról.[125] Egy hónappal előtte már nyiltan kifejezi a SzE egyik cikkírója gyanuját a «naponkint szerzett» adatok, értesülések alapján, hogy «egyenesen a papi elem az, amely a hercegprímásnál minden módon ellensúlyozni törekszik a világiak azon igyekezetét, mely a congressus haladéktalan összehívásának eszközlésére van hivatva».[126] A római bevonulás után felszabadult indulatok már nyiltan szembefordulnak a főpapsággal és papsággal, hirdetvén, hogy a kényszer útjára kell lépni s az autonómiát így kierőszakolni a főpapság akarata ellenére is, illetve ellenük az államhatalomnál keresni orvoslást.

E hangot egy Nagy Béla nevű ügyvéd üti meg, akinek cikkét a SzE is «éles hang»-nak minősíti, de közli. A cikkíró úgy gondolja, hogy az autonómia «csak pressio hatása alatt» jöhet létre. «... ezen pressiónak magva meg van a katholikusok lelkületében; meg van azon elkeseredésben, melyre egyházi férfiaik és főpapjaik korszerűtlen magatartása, tehetetlensége és indolentiája által vezettetnek; de egyszersmind meg van azon biztos hitben, *hogy autonómiájukat ki fogják vivni, ha mindjárt főpapjaik személyes anyagi érdeke és akarata ellen is*». Majd fenyegetőleg hozzáfűzi: «És oly irány és szellem kezd a kath. értelmiség rétegében mutatkozni, mely elszántságában készebbnek vallja egyháza érdekeit *az állam kezébe* lerakni, mint az eddigi főpapi rendszer satnyító stabilismusában meghagyni».[127]

Természetesen ez még liberális-katolikus lapban is feltűnően szélsőséges hang volt. A lap ezért a következő számban helyre akarja hozni a hibát — ugyanakkor azonban sokkal súlyosabb helyzetet teremt, mert nem cikkírójának radikális hangját ítéli el, hanem kellő okosság és tapintat híján, sőt valószínűleg a zavarosban halászás szándékával a zsinat után előállott új helyzetre hivatkozik. Régen menthetetlen volt a halogatás, de most már indokolt, mert a zsinat és Róma elfoglalása új helyzetet teremtett. Azelőtt «csak a kath. magyar egyház külső, azaz világi ügyeinek rendezése jöhetett szóba. Akkor a kath. világ episcopatusa Róma szellemi hatalmának és világi uralmának oltalmában bízhatott. Ma az episcopatus Róma szellemi hatalmától megtagadva, annak világi uralma megtörve — minő kapcsolatban áll Rómával, ki az, ki megmondaná?» Azelőtt a püspöki tervezet igazi katolikus

[124] Rel. 1870. II. 133.
[125] V. ö. 229. l.
[126] SzE, 1870. aug. 20.
[127] U. o. aug. 23.

férfiak bevonását határozta el («adhibitis etiam viris saecularibus, attamen vere catholicis»), «*ma már mi kérdezzük a magyar episcopatustól, ki s mi közöttök s közöttünk a vere catholicus?* Róma definiált, a magyar episcopatus ellene tiltakozott. A felek mereven állnak elfoglalt álláspontukon». A vallás és a lelkiismeret nyugalmának érdekében tisztázni kell a helyzetet. «Ha Róma definitióját fogadjuk el, szemben állunk az új társadalom minden törekvéseivel s az állam áll ellenünk minden hatalmával. Ha Róma ellen tiltakozunk, ez áll ellenünk minden tehetségével.»[128]

Az új helyzetből levonja a következtetést. Róma döntése szükségessé tette annak megállapítását, ki a római katolikus. A kezdeményezés a püspöki karé. «Mindenekelőtt az *egységet kell a felekezetben helyreállítani*, mielőtt felekezeti rendezésről szó lehet.»[129]

E sorok megjelenése katolikus lapban mindennél világosabban mutatja, hogy *milyen alkalmatlan időben* kellett a püspöki karnak a kongresszust egybehívnia, hogy megnemértés és rosszakarat a püspöki karnak amúgyis nehéz helyzetét mennyire méginkább megnehezítette, s a katolikus szellem hiánya milyen egyházellenes támadások árnyékát vetette előre. Hát még a külső liberális közvélemény!

Magától értetődik, hogy itt még erősebben követeltek az autonómiai kongresszustól nyilt színvallást a tévedhetetlenség ügyében. A német püspöki kar fuldai pásztorlevelében elismerte a vatikáni zsinat egyetemes voltát s ezzel az ott kimondott dogma kötelező erejét, viszont több német ultraliberális teológus nyilatkozatot tett közzé, követelve, hogy Olaszországon kívüli területen új, «valóban egyetemes» zsinatot hívjanak össze, mert a vatikáni zsinatot nem ismerik el annak s így a dogmát nem fogadják el. A *Pester Lloyd* lelkes örömmel közli ezt a hírt és elvárja a magyar katolikusoktól, hogy *hasonló módon tiltakozzanak*, és a német teológusokhoz hasonlóan utasítsák vissza egyesült erővel «a vallás és ész ellen elkövetett merényletet». Igen jó alkalom kínálkozik erre az autonómiai kongresszuson. A katolikus világiak választott képviselőinek mindenekelőtt «*kérdőre kell vonniok a magyar püspöki kart*, hogy mint gondolkodik a pápai tévedhetetlenséggel kapcsolatos római határozatok (!) felől. A papságnak erre vonatkozó nyilatkozatától függ majd a világiak további döntése». A német püspökök pásztorlevelük-

[128] SzE, 1870. szept. 27. [129] U. o.

ben «színt vallottak» s a nyilt ellenség mindig kedvesebb, mint azok, akik bizonytalanul ingadoznak két álláspont között s nem őszinték. «Elvárjuk tehát a püspöki kartól» — írja a *Lloyd* —, hogy a kongresszus megnyitásáig határozzon. Magyarország művelt katolikusai sem fogják elmulasztani, hogy «egységes felfogásban határozott útra lépjenek». «Szabad nép és a pápai csalhatatlanság hite egymással nem fér meg.»[130]

Ezekkel a hangokkal szemben, amelyek a zsinat óta előállott új helyzet kiélezésével azzal próbálkoztak, hogy a magyar *püspöki kart Rómával szembeállítva* megnyerjék liberális és radikális törekvéseiknek, Hatala felemeli a szavát. De nem elvi, hanem célszerűségi okokból teszi ezt. Hiszen a *Religio* is tiltakozik s milyen másképp hangzik ez. Szószerint hozza a *Lloyd* cikkének legnagyobb részét s e megjegyzést fűzi hozzá: «Valóban iszonyú látni, mint leckézteti egy hitetlen lap püspökeinket és szorítja arra, hogy hit dolgában színt valljanak».[131] *Hatala* tisztán célszerűségi, taktikai okokból kívánja a nyilatkozat mellőzését, nehogy a dogmatikai viták elodázzák, vagy a bajok elmérgesítésével s az ellentétek kiélezésével lehetetlenné tegyék az autonómiát. Ezért *óva inti a kongresszust attól, hogy a tévedhetetlenség kérdésével foglalkozzék.* Tisztában van a dogma egyházpolitikai és társadalmi következményeivel, tudja, hogy «a csalatkozhatlan pápa csalatkozhatlan Syllabusa» ellenkezik a modern alkotmányossággal és, hogy a «dogmatikai infallibilitásnak a disciplinaris ügyekre is van oly hatása, mely teljes egyházi centralizációra és minden specifice nemzeties jelleg eltörlésére, az egyes egyházak önállóságának kockáztatására vezethet». Mégis ennek ellenére sem tartja szükségesnek, hogy a tévedhetetlenség kérdését a kongresszuson szóbahozzák. Itt csak annyiban szabad a dogmákkal foglalkozni, hogy a határozatok ne ellenkezzenek ezekkel. «A congressus nem inquisitio, melyben egymást nyilatkozatokra szorítsuk. Sem a püspök a laikusokat, sem ezek amazokat.» A dogma elfogadása lelkiismereti kérdés s amint senki sem firtatja, hogy a böjtöt megtartja-e a másik, úgy a dogma elfogadását sem lehet és szabad firtatni.[132]

Hatala célja az új helyzetben felmerült elvi nehézségeknek struccszerű figyelmen kívül hagyásával, via facti megkisérelni a liberális szellemű autonómia megvalósítását. Hiszen miről van szó? «. . . a szabad polgárzat postulatumát ,semmit rólunk,

[130] PLl. 1870. szept. 28.
[131] Rel. 1870. II. 216.
[132] SzE, 1870. okt. 4.

nélkülünk' egyházi téren is, amennyire a katholicizmus alapelvei megengedik» érvényesíteni. A papság és a világiak befolyása iskola, vagyon, hivatalok betöltése terén független a tévedhetetlenségtől. «Nem választhatunk-e püspököt, papot, akár csalhatlan a pápa, akár nem?» A Syllabus ellenkezik a modern szabadság fogalmával. «Hadd ellenkezzék, mi a közszabadság tényleges alapjára állunk s ezen rendezzük autonomiánkat.» Az infallibilitás kaput nyit a centralizációnak és az önállóságot elnyeléssel fenyegeti? «Azért kell mielébb megalapítanunk az autonomiát, hogy az infallibilitás kiséretében netán jelentkező túlcsapongásoknak *erős gátul* szolgáljon.» Ez azonban megtörténhetik a tévedhetetlenség említése nélkül is, ezért «a congresszus *bátran napirendre térhet* az infallibilitás fölött».[133]

A KÜLSŐ KÖRÜLMÉNYEK alakulása után meg kell tekintenünk az **autonómia-eszme fejlődését,** közvetlenül a megvalósítását célzó kongresszus összeülése előtt. Megállapítható, hogy a már előbbiekben ismertetett irányok továbbra is megmaradnak egymástól való éles elkülönítettségükben. A különböző irányok a küzdelem előestéjén külön-külön felvonultatják érveiket és eszméiket az autonómia körül. Az ellentéteket minden eddigi szakasznál jobban meg tudjuk állapítani.

Az egyházias irányt az «Irányzatok a katholikus autonomia ügyében» c. röpirat képviseli, álláspontját ez körvonalazza. A cél e szerint is: az egyház függetlenségének biztosítása. Ezért az első teendő az állammal való viszony törvényes rendezése.[134] Itt Körmöczy álláspontját teszi magáévá, sőt tovább megy, s még a felsőházi tagságot sem tekinti jogalapnak a püspökkinevezésre gyakorolt befolyás számára; amint a főurak is a születéssel eo ipso főrendekké lesznek.[135] Leszögezi, hogy az autonómia önkormányzat s nem öntörvényhozás; megállapítja az ellenkező felfogással szemben, hogy az «egyházszerkezetünk általában véve leginkább a monarchico-aristocratiaihoz hajlik».[136] Hangsúlyozza, hogy a jogok és befolyás megállapítására egyedül az apostol-utódok, a püspökök illetékesek. A püspök átadhatja, delegálhatja az átruházott hatalmat másra is, «csakhogy az illetők a joghatóság átengedett részét az átengedő nevében gyakorolni tartoznak.»[137] Az alpapság és világiak

[133] SzE, 1870. okt. 4.
[134] «Irányzatok a katholikus autonómia ügyében.» Pest, 1869.
[135] U. a. 10. [136] U. a. 15. [137] U. a. 18.

csak jogátruházás, engedmény, elnézés révén jutottak jogaikhoz ;[138] ezért figyelmeztet a kat. és prot. autonómia közti lényeges különbségre.[139] A lényeg az, hogy az állam által gyakorolt összes jogokat visszaköveteli az egyház számára a nélkül, hogy a legkisebb egyházszervezeti változtatásra gondolna.

A liberális álláspontot *Szilágyi Virgil* röpirata[140] fejti ki a világi szabadelvű felfogás árnyalatában, az alpapság liberális-katolikus álláspontját pedig *Zoványi Mihály* röpirata.[141]

A liberális célkitűzés eltéréseit Szilágyi szemlélteti. Szerinte nem az egyház függetlenítése a cél. Azt, hogy az egyház mit akar az autonómiával, azzal a másik kérdéssel világítja meg: «mit akarunk az államéletben az alkotmányosságra és politikai önkormányzatra irányzott törekvéseinkkel?»[142] Azt tartja, hogy «a katholicismus szelleme nem ellenkezik a tiszta demokratia elveivel» s szerinte e téren katolicizmus és protestantizmus között nincs különbség.[143] Az autonómiával «az emelkedett hitnek, a korszellemnek és szabadságnak egy közös oltárát»[144] akarja felállíttatni. A két nagy célt abban jelöli meg, hogy 1. «iskoláinkat az előrehaladott műveltség s a polgári társadalom fokozott igényeinek színvonalára emeljük és a népoktatás gyors rendezéséről gondoskodjunk», 2. «a világi hívek és az egyház papjai között helyreállíttassék az a viszony, mely a kereszténység demokratikus elveinek megfelel . . .»[145] Ezek eléggé mutatják, hogy mindenütt profán szempontok, demokrácia, korszellem, szabadság stb. szerepelnek elsősorban s nem az egyházi érdek. Egyébként tartalmazza a többi, már ismertetett liberális elvet: mérsékelt egyházreform, világi többség, püspökkinevezés és választás kiegyenlítése stb. — Zoványi felfogása nem különbözik a FL-ban kifejtett álláspontjától.

A radikális felfogást *Toldy István* röpirata képviseli. Programmját röviden így foglalja össze: «tétessék a kath. egyház függetlenné az államtól, de csak akkor, ha veszélyességének eszközeitől megfosztatott, s bensejében alkotmányos és

[138] U. a. 20.
[139] U. a. 21.
[140] *Szilágyi Virgil:* A katholikus autonomia kérdéséhez. Pest, 1869.
[141] *Zoványi Mihály:* Kisérlet a katholikus egyházi autonom-szervezet megoldása iránt. Pest, 1870.
[142] Szilágyi, i. m. 1.
[143] U. a. 2.
[144] U. a. 8.
[145] U. a. 11. sk.

demokratikus alapon újjászerveztetett».[146] Hogy melyek az autonómiával feltétlenül együttjáró reformok Toldy elgondolásában, a *Századunk* hasábjairól ismeretesek. Tiltakozik az államjogoknak a főpapságra hárulása ellen, azoknak a hívőkre kell szállniok. Az autonómia értelmét az «abszolutizmusról az alkotmányoságra való átmenetben» látja.[147] Elgondolásának lényege, hogy a papság hatalmát egyedül a dogmára korlátozza, minden egyébről (iskola, vagyon, egyházfegyelem) a nép határoz, mely a papságot választja s ezáltal közvetve még a vallás belső ügyeire is befolyással van. Jellemző még e felfogásra, hogy az egész kérdés rendezésére az államhatalmat tartja illetékesnek.

Az itt ismertetett három röpiratból látnivaló, hogy az autonómiai kongresszus előestéjén is megvoltak azok a szembenálló irányzatok, melyek az autonómia kérdésének érdemleges tárgyalása óta végigkísérhetők. Láttuk, hogy a püspöki tervezet kritikája kapcsán jelzett[148] *éles elvi ellentétek megmaradtak, sőt kiéleződtek.* S ha a szélső radikális felfogástól eltekintünk is, mint amely tevőleg nem szólt bele az autonómia-mozgalomba, a liberális és az egyházi álláspont között is éles elvi különbség forgott fenn; hogy csak három mozzanatra utaljunk: 1. az egyházi álláspont teljesen kielégítőnek tartott olyan autonómiát, mely nem érintette az egyházszervezetet; sőt, ennek változtatására nem is volt hajlandó; 2. hallani sem akart a korszellem, demokratikus eszmék stb.-hez való igazodás szükségességéről; 3. vallotta, hogy a híveket legföljebb jogátruházás, engedmény révén lehet befolyáshoz juttatni. Itt azután az elvi álláspontot kiegészítette az a jogos aggodalom, mellyel a hívek révén érvényesülhető liberális befolyást távoltartani igyekezett.

UTOLJÁRA, de nem utolsósorban a **püspöki kar és Róma** szempontjából kell vizsgálnunk a vatikáni zsinat után előállott helyzetet az autonómiával kapcsolatban. Már első pillanatra, az előzmények után, a tények logikája eleve is megállapíttatja, hogy a zsinatról hazatérő püspököknek az autonómia ügye soha nem jöhetett volna rosszabbkor, aminthogy megfordítva is: az autonómia szempontjából sem volt alkalmatlanabb idő a zsinat utáni hónapoknál.

Az eddigiekből kitűnt, hogy a püspöki kar elejétől kezdve nem minden aggodalom nélkül kezelte az autonómia kérdését; fokozta ezeket az októberi tanácskozás után előállott

[146] *Toldy István:* A katholikus egyházi autonomia és veszélyei Pest, 1870. [147] U. a. 17. [148] V. ö. 110. skk.

helyzet, amely a balra eltolódás lehetőségeit hozta magával: ez a liberális befolyás erősödése után s ennek eredményekép az előkészítő kongresszuson be is következett.

Mármost a helyzetet súlyosbította a zsinat tárgyalásai folyamán terjedő egyházellenes hangulat. Láttuk a közvélemény hangjából, hogy mennyire nekibátorodtak a balrahúzó erők. Főpap- és egyházellenes lázítás napirenden volt. Szinte csodálnivaló, hogy a püspöki kar mégis próbálkozott. *Simor János* hercegprímás megjövendöli, hogy ilyen körülmények között az autonómiából semmi sem lesz, — de mégis megkísérli.

Rómából írja 1870. márc. 21-én Török Jánosnak: «Az autonomikus választások ma holnap be fognak fejeztetni, s én a gyűlést kihirdetni s megtartatni akarom, ámbár *meg vagyok arról lelkemben győződve, hogy az autonomiából Magyarországban semmi sem lesz.* Hol olyan követek választatnak meg, kik azt ígérik meg a népnek, hogy elfogják (!) a papok jószágát koboztatni s hol oly törvények készülnek, mint az Eötvös-félék, ott *autonomiáról szó sem lehet.* A tapasztalás megfogja (!) mutatni, hogy sejtelmem nem csalt, *de rajtam ne muljék a panaceának megkísértése!*»

Az érdekes levél szól a jogtalan sürgetésről és rágalmakról is, amelyekkel a püspöki kart illették római időzésük miatt. «Arra kérem tehát Tekintetes urat, miszerint a kibocsátványt a gyűlés kihirdetése végett föltenni s nekem ide Rómába megküldeni szíveskedjék. Szilágyi Virgil ráfogásai tudvák előttem. Micsoda katholikus az, ki még azt sem akarja tudni és felfogni, hogy a katholikus püspök esküdt kötelménél fogva tartozik a zsinaton jelen lenni, s nem szabad neki onnan elmaradni, ha a világ ezt úgy magyarázhatná, mintha schismát akarna létre hozatni. De a mi jelenlétünk itt szükséges is . . .»[149]

A püspöki kar Rómából, a zsinat befejeztével, nehéz és kínos küzdelmek és helyzetek átélése után jött haza. Ezeknek emléke csakúgy rája nehezedett, mint a féléves távollét alatt felgyülemlett egyházkormányzati hátrálékok gondja. *Fölötte nehéz volt a helyzete három viszonylatban.*

Először Rómával szemben. Mint a kisebbség más püspökei, akik azonnal nem vetették magukat alá a döntésnek, magukon érezhették Róma rosszaló tekintetét. A dolog természetéből folyik, hogy a kisebbség megítélése Róma részéről súlyosabb volt akkor, mint később. Még Granderath munkája is mennyivel más megítélést mutat, mint a legújabb történetírás.[150]

[149] Nemz. Múz. Levélanyag. [150] V. ö. 1. j.

Tehát bizonyos történeti távlat kellett ahhoz is, hogy Rómában a kisebbség megítélése enyhüljön. Igaz, IX. Pius tudott nagylelkű lenni: sorra bíborosi kalapot adományozott a kisebbség kiemelkedő tagjainak, így Haynaldnak is kevéssel utóbb. De ettől függetlenül tény, hogy ismételten sürgette a magyar püspökök részéről az elfogadási nyilatkozatot.

Már októberben ír a pápa a prímásnak: szép, hogy kifejtette magyar nyelven az infallibilitás tanát, most már hirdesse is ki, cselekedettel is mutassa meg hűségét s ezzel mutasson jó példát püspöktársainak.[151]

November hónapban a pápa kihallgatáson fogadta Jekelfalussy Vince püspököt, akit az egyik kongregáció consultorának nevezett ki s fájdalmasan nyilatkozott a magyar püspökök késlekedése miatt, mikor mások, így pl. az erős ellenzéki Maret is alávetette magát. Kifogásolta, hogy a magyar püspöki kar nem foglalt egységesen állást ez ügyben.

A kihallgatás leírása során írja Jekelfalussy: «Fájdalmasan nyilatkozott, hogy a Pesten együttlevő Magyar Püspöki Kartól mindekkoráig semmi értesítést se kapott az Infallibilitas Pontificia eránt, — holott már Maret, Sziriai püspök is nyilvánította az eránti hódolatát és megtörhetetlen ragaszkodását a Római Szent Szék eránt. Többször tudakolta tőllem tegnap, mit gondolok Collegáimról e tárgyra nézve? és én egyenesen kimondám, hogy én naponta várom az ő hozzájárulásukat, miután Hazánk Prímásában, a legbuzgóbb apostoli szellemet működni tudom, *ez* mint mondám, *csak üdő kérdése lehet!* Ő Tölle hallám tegnap, hogy Roskoványi, nyitrai püspök e tárgyban már nyilatkozott e napokban, és így — mint Ő mondá — non fuit res collegialiter decisa! mi feletté mély bánatját eléggé észre lehetett vennem.[152]

Ismeretes,[153] hogy 1871. májusában a bécsi nuncius több magyar püspöknek[154] továbbította Antonelli bíborosállamtitkár sürgető sorait: jelentsék Rómának a zsinat határozatához való hozzájárulásukat s hirdessék ki a decretumokat hivatalosan egyházmegyéjükben. A pápai államtitkár a püspöki méltósággal járó kötelességekre is hivatkozott, hozzátéve, hogy az illető

[151] Esztergom Prím. Ltár, Cat. A. (Simor halála után fiókjából került elő!) Óhajtja . . . «ut exemplo quoque huius observantiae ei [sc. populo] praeluluceres, iamque non modo diserte profiteris adhaerere te dogmaticae Conc. Vaticani definitioni de Const. Eccl. Rom. Pont. Primatu et infallibili magisterio, verum etiam haec omnia ei credenda proponeres et venerabiles fratres tuos ad idem perficiendum excitares. Scis enim exempla et facta potiora esse verbis . . .» 1870. okt. 31.

[152] Székesfehérvár Püsp. Ltár, Pauer iratok 1561. A.

[153] Salacz Gábor előadásából: A vatikáni zsinat és a placetum. (Klebelsberg Évk. IV. Bp., 1934. 392. skk.)

[154] Haynald, Lipovniczky és Szabó. Salacz, 422.

püspökök az elfogadással és kihirdetéssel «jóváthetnék eddigi kevésbbé dícséretre méltó eljárásukat is.» Más püspököket e rosszaló sorok továbbítása nélkül csak a nuncius szólított fel az államtitkár levelére való egyszerű hivatkozással. Peitler János váci püspököt pedig maga IX. Pius szólítja fel a váci egyházmegyéről küldött hivatalos jelentésre adott válaszában.[155]

E levelezés 1871. nyarán folyt le s mikor a magyar püspökök válaszukban kivétel nélkül elfogadják a zsinat határozatait és erről értesítik a Szentszéket, — legkésőbb 1871. szeptember 15-én Haynald, — a pápa megnyugvással vette ezt tudomásul.[156]

Ez azonban már jóval az autonómiai kongresszus lezajlása *után* történt. 1870. őszén és 1871. tavaszán, az előkészületek és a *kongresszus idején a helyzet még tisztázatlan volt* s a püspököknek Róma neheztelése közepette kellett az autonómia megalapozásához hozzáfogniok. Ha pedig figyelembe vesszük azt, hogy a megalapítandó intézményt az erdélyi protestáns analógiákból való kiindulás mellett az a tény sem fémjelezte, hogy még a volt kisebbség püspökei közül is többen aggodalommal néztek eléje, ez már elég volt ahhoz, hogy Rómában a legnagyobb óvatossággal kezeljék a kérdést, ha már eleve pálcát nem is törtek fölötte.

Ez utóbbi nem történt meg. Jekelfalussy leveléből tudjuk azt is, hogy milyen nagy érdeklődéssel kísérték Rómában az ügy fejleményeit.[157]

Nehéz volt a püspöki kar helyzete a kormánnyal szemben is. Eötvös utolsó, vallásügyi törvényjavaslata elhidegítette a közte és a püspöki kar között levő viszonyt. A placetum pedig nagy elkeseredést okozott a kormánnyal szemben egyházi körökben.[158]

Nehéz helyzete volt a püspöki karnak a hazai közvéleménnyel szemben is. Még fél évvel azelőtt bántó vall-

[155] Salacz, 422.

[156] U. a. 424. sk.

[157] «Hogy Méltóságod — írja Pauernek — az Autonomia ügyében helyettem Széket foglalt, nem is kétlem ; de igen sajnálom, hogy az ottani dolgok, és körülmények eránt nem tudósíttattam, mert az itteni kérdésekre hirtelen felelni képtelen valék ; pedig *az itteni Tekintélyek, menynyire érdeklődnek ezen Ügy eránt ? az kimondhatatlan !* — Szeretném, megvallom, tudni azt is : mennyire volt Méltóságod az említett Autonomia ügyével megelégedve? mert egyéni ítéletét tisztelni tudom.» (Székesfehérvár Püsp. Ltár, Pauer iratok 1561. A.)

[158] A placetum után a kormánnyal szemben előállott helyzettel kapcsolatban *Salacz* értekezésére utalok. (V. ö. 153. j.) Eötvös és a püspöki kar viszonyára v. ö. Simor idézett levelét (241. l.).

veregetés és gyanús tömjénezés a zsinaton való ellenzéki szereplés miatt. Utána gyanúsítások és rágalom. A zsinatról visszatérve egyenesen gyűlölködő fogadtatásra találnak, mikor kitűnik, hogy alávetik magukat a zsinat határozatainak. (Azt, hogy ez a kormányra való tekintettel Róma irányában expressis verbis még jóideig nem történt meg, senki sem tudta.) Az éles ellentétek miatt úgyis nagy vitákra volt kilátás. Ehhez nyugodt, szenvedélymentes, higgadt légkör kellett volna. Ezzel szemben izgatott légkör, nagy többségében ellenséges indulatú közvélemény várta az autonómiával próbálkozó püspöki kart.

Ezek *az ellentétek szinte áthidalhatatlanoknak, ezek a nehézségek szinte megoldhatatlanoknak* látszanak. De mélyebb megfontolások alapján állíthatjuk, hogy ha mégis akadt volna egy újabb Eötvös József, akiben meg lett volna a tehetség, kitartás és szívósság megkísérelni a lehetetlent s az akadályokat kiküszöbölte, az ellentéteket valamely kompromisszum áthidalta volna, Róma akkor sem adta volna, nem adhatta volna meg a szentesítést 1871-ben a magyar katolikus autonómiának.

Erről győz meg bennünket az a meggondolás, amely a kérdést a vatikáni zsinat történetének ismeretében eszmei és egyházkormányzati vonatkozásban Róma szemszögéből vizsgálja.

Láttuk, hogy a Vatikánum az ultramontanizmus tanítását szentesítve és hivatalossá téve, kifejezetten elítélte a gallikanizmust és ultraliberalizmust, indirekte pedig a liberális-katolicizmust. Ha mármost a zsinat utáni Róma szemszögéből nézzük a magyar katolikus autonómia-mozgalom addigi eszmei fejlődését s akkori képét, sivár látvány ötlik szemünkbe: Az ultramontán felfogást soványan képviselte egy papi közlöny, amely felfogásban nem mindig egyezett a püspöki karral s az ennek támogatását élvező napilapokkal, és a közvéleményben különösebb táborral nem dicsekedhetett. A mozgalom legfőbb hordozója a liberális-katolikus réteg volt, a külső, de a mozgalom fejlődésére csak hatással lévő nagy közvélemény pedig túlnyomóan radikális, illetve vatikánumi terminológiával: ultraliberális volt. A mozgalom fejlődése eddig állandó távolodást mutatott az egyházi álláspontól és közeledést a liberálishoz; a befolyásoló tényezők közül mindig jobban és jobban a liberális tényezők jutottak erőhöz. Az amúgyis radikális szellemű közvélemény pedig a vatikáni zsinat alatt és után teljesen átvette az ultraliberális szólamokat, vádaskodásokat — vagyis oly szellemben kívánta kísérni, külső visszhangokkal befolyásolni a

szervező kongresszust, amelyet a zsinat egy emberként ünnepélyesen elítélt! Míg tehát a világegyházban eszmei síkon a fejlődés kétségtelenül *jobbfelé* mutat, addig a magyar katolikus egyházban, jelesen az autonómia-mozgalomban megfordítva: erős *balra* kanyarodás következett be, és oly befolyások s tényezők számára nyiltak kapuk, amelyek még erősebb balratolódást eredményeztek volna.

Engedhette volna Róma, a hajthatatlan szilárdságú IX. Pius ily környezetben, ily tényezők által, ilyen szellemi behatások közepette mélyreható egyházi újítások létrehozását? Az a IX. Pius, aki hajthatatlan maradt Doupanloup, Ketteler, Simor és más nagy egyházfők kérésével, könyörgésével szemben — engedett, engedhetett volna *Simor és püspöktársai aggodalmai ellenére* akár a magyar kormánynak, akár a liberális szellemű határozatot hozó kongresszusnak? Ezt *erkölcsi lehetetlenségnek* kell tartanunk.

Egyházkormányzati szempontból, mint láttuk, a vatikáni zsinat a XIX. századi egyházi *centralizmus* betetőzését jelentette. Ugyanekkor az autonómia létesítését partikularisztikus törekvések követelték. Itt az ütközés, az elvi ellentét oly nyilvánvaló, hogy nem kíván bővebb kifejtést.

A vatikáni zsinat pápája sohasem szentesítette volna az autonómiát![159]

[159] A Vatikánum további belejátszása mozgalmunkba ki fog tünni még a kongresszusi beszámoló során. Lásd XI. fejezet. (Különösen 288. és 304. l.)

XI. FEJEZET.

A kongresszus.

I.

A KÖZVÉLEMÉNY A KONGRESSZUS ELŐESTÉJÉN : AGGODALMAK EGYHÁZI KÖRÖKBEN. A LIBERÁLIS-KATOLIKUSOK ÓVATOSSÁGA. LIBERÁLIS KÉTKEDÉS. RADIKÁLISOK REFORMTERVEI ; MATERIALISTA SZEMLÉLETÜK. PROTESTÁNS TILTAKOZÁS. — A KONGRESSZUS MEGNYITÁSA. A BIZOTTSÁGI TÁRGYALÁSOK. A 27-ES BIZOTTSÁG TÁRGYALÁSAI : IRÁNYELVEK, HATÁSKÖR, SZEMÉLYI ÜGYEK ÉS EGYHÁZI VAGYON. KEDVEZŐTLEN FOGADTATÁS A KÜLSŐ KÖZVÉLEMÉNY RÉSZÉRŐL. — A KODIFIKÁCIÓS 9-ES BIZOTTSÁG TÁRGYALÁSAI. A KONZERVATÍV ÉS LIBERÁLIS ÁLLÁSPONT ELLENTÉTE. MESSZEMENŐ BIZTOSÍTÉKOK. A VAGYONI KÉRDÉS : EGYHÁZI JAVADALMASOK ÉRTEKEZLETE ; FŐPAPI AGGÁLYOK ; ÁLDOZATVÁLLALÁS ÉS JÖVEDELEMBEVALLÁS. A VAGYONI KÉRDÉS FÜGGŐBEN HAGYÁSA. A KRITIKA PERGŐTÜZE. — A 27-ES BIZOTTSÁG ÁLTALÁNOS VITÁJA. A PÁPAI SZENTESÍTÉS KÉRDÉSE. AZ EGYHÁZI VAGYON TELEKKÖNYVI ÁTIRATÁSÁNAK KIMONDÁSA ; A PÜSPÖKÖK TILTAKOZÁSA. A KISEBBSÉG KUDARCA A TOVÁBBIAKBAN. — A SZEMBENÁLLÓ PÁRTOK ÉS VEZÉREIK : HAYNALD LAJOS ÉS BARTAL GYÖRGY. DÖNTÉS ELŐTT.

A VÉGRE ÖSSZEÜLŐ autonómiai kongresszus elé innen-is, onnan-is más és más várakozással tekintettek.[1] Nem érdektelen ezeket a **várakozásokat** egymással szembeállítani. S ha még megvizsgáljuk a konkrét célkitűzéseket, az egyes irányok előtt lebegő, megvalósításra váró autonómia-eszmét : akkor az előző fejezetben vázolt külső hatások után megítélhetjük, hogy belső okok következtében milyen kilátások kecsegtették az összeülő kongresszust.

[1] A XI. fejezet kútfői : a kongresszusi hivatalos napló Günther kiadásában (I³.) ; a bizottsági tárgyalásokra a hírlapi tudósítások ; a hivatalos kongresszusi irományok ugyancsak Günther közzétételében (II. rész) ; a közvéleményre az eddig is használtak ; végül néhány levél. A feldolgozások ezek közül a naplót és az irományokat használták s ezek alapján a kongresszus nyilvános tárgyalásai ismeretesek. Szemnecz számos szószerinti részletet közöl belőlük. Ezért behatóbban kell foglalkoznom az eddig nem ismert bizottsági tárgyalásokkal; végül itt is a közvéleménnyel.

Az ortodox-katolikus közvélemény bizonyos aggodalommal nézett a gyűlés elé. Érezték, hogy a vatikáni zsinat utáni légkör legkevésbbé sem alkalmas a nagyfontosságú kérdés megtárgyalására, az új egyházi intézmény megvalósítására.[2]

Azt akarják itt, hogy az összegyűlő autonómiai képviselők ragadják meg az alkalmat és első teendőjük legyen, hogy tiltakozzanak a jogtalan beavatkozások, különösen a placetum ellen. Ha valami, akkor 8 millió katolikus törvényes képviseletének «erélyes tiltakozása lehet alkalmas erkölcsi súly a törvény által kimondott vallásszabadság elvének hamis mérlegén; csak ez gyakorolhat üdvös pressiót a nyeglék fanatikus tömegére és a kath. jogok tiprásán kárörvendő kormány férfiaira; csak ily tiltakozás aegise alatt vívhatjuk ki autonomiánk szabadságát!» Jellemző, hogy felfogása szerint már csak azért is kell tiltakozni, hogy ne foghassák a kongresszusra: semmit sem csinált![3] Egyebet tehát nem igen vártak jó irányban a kongresszustól konzervatív egyházi körökben.

A liberális-katolikus tábor, mint a Vatikánummal kapcsolatban láttuk, tudatlanra véve a számára előállott új helyzetet, illetve azzal nem törődve, via facti rendezni akarta az autonómia ügyét.[4] «Jelenleg az autonomikus önkormányzat (!) szükségét az egyházi téren az államnak az egyháztóli elválása indokolja» — írja Hatala.[5]

Arra a kérdésre, hogy milyen értelemben várják az autonómiát, így felel: Nem olyat, «melyben az eddigi állami kezekben levő hatalom és vagyon a hierarchiára ruháztatnék csupán s az alpapság és hívők egyeteme maradna in statu quo». Lehetetlennek tartja, hogy «ugyanazon egyén polgárilag nagykorú, tehát önrendelkezésre képesült és jogosult is legyen, egyházilag pedig kiskorúnak tekintessék s az absolutismus járszalagján — a rólunk nélkülünk elv szerint — vezettessék». Hangsúlyozza, hogy a megfelelő autonomiának «a hatalom és vagyon jogszerű megosztásán kell alapulnia», kiemelve azonban, hogy ez a hatalom csupán az egyház «külső, világi vonatkozású ügyeire irányul».[6]

E részen is tiltakoznak a külső liberális közvélemény azon törekvései ellen, hogy a kongresszus dogmatikus kérdésekben állást foglaljon (a tévedhetetlenség elleni tiltakozás, elszakadás Rómától), illetve, hogy a dogmák körébe vágó vagy legalábbis egyházfegyelmi újításokat (liturgikus nemzeti nyelv, papi nőtlenség eltörlése stb.) eszközöljön.

[2] A *Religio* az autonómia fontos kérdésének tárgyalását «*más időkben*» szerette volna látni. Rel. 1870. II. 242.

[3] U. a. 243. [4] V. ö. 237. l. [5] SzE, 1870. okt. 22. [6] SzE, 1870. okt. 22.

«Egyetlen józan és őszinte barátja sem ajánlhatja a congressusnak, hogy az egyház belügyeit, tanait és szervezetét illető kérdésekbe bocsájtkozzék. Ezen a téren egyetlen főpap, egyetlen pap, de egyetlen katholikus sem követhetné ezt és a találkozás első pillanatában lehetetlenné tétetnék azon nagyszerű reform, melynek hatása hazánk culturai és politikai jövendőjére mérhetlen befolyást fog gyakorolni.»[7]

Kissé részletesebben kell megtekintenünk a külső közvéleményben kétségtelenül többséget képviselő liberális sajtó állásfoglalását.

A külső liberális közvélemény is vajmi kevés várakozással tekintett a kongresszus elé. Az igények és lehetőségek, a szembenálló érdekek és célkitűzések oly ellentétét, a megoldandó kérdés oly nehézségét látták, ami a mindenkit kielégítő megoldást szinte eleve lehetetlenné tette. Az autonómia lényegét ők az egyház és állam kettéválasztásának gyakorlati keresztülvitelében látták.[8]

A szétválasztásnak a liberális felfogás[9] szerint az államtól kell kiindulnia s az autonómiai kérdés rendezésének egyik fő-nehézségét épp abban látják, hogy Magyarországon e kettéválasztást «megfordított irányban kezdeményezik . . . Az állam még nem nyilatkozott, hogy melyek ama jogosítványok, mikre igényt tart, s melyik azon tér, melyet az egyháznak szervezkedésre átenged».[10] Volt olyan felfogás is, amely a kettéválasztás csattanó példáját épp az egyházi állam elvételében látta s ezért azt hangoztatta, hogy a kongresszusnak lehetetlen ettől helyeslését megtagadnia. S mivel Simornak a kongresszus küszöbén közzétett tiltakozása világosan mutatta, hogy egyházi körökben erre legkevésbbé sem gondolnak, felvetik a szerintük egyedüli lehetőséget : a kongresszus vagy helyesli — a prímás dezavuálásával — a római helyzetet, vagy tagadja ennek jogosságát, ezzel egyúttal megtagadva saját létalapját is.[11]

A liberális várakozások lefokozása nem utolsósorban a kongresszus *személyi összetételének* következménye. Egy pillantást vetve a névsorra megállapítják, hogy lehet várni «zivataros vitákat, talán még nagy scénákat is, de üdvös, gyakorlatiasan liberális határozatokat alig». Úgy vélik, hogy a kongresszuson

[7] U. a. okt. 20.

[8] PLl, 1870. okt. 26.

[9] Érdekes liberális felfogást hallunk itt az egyház és állam viszonyáról. «. . . az egyház uralkodott az államon, de viszont tűrnie kellett, hogy az állam sok esetben az uralom látszatát igényelje magának». PN, 1870. okt. 29.

[10] U. o.

[11] PLl, 1870. okt. 26.

«két véglet fog találkozni. Az ó conservativ és a szélső radikál».[12] Ezek összeütközésétől pedig legföljebb nagy izgalmak várhatók, nem pedig nyugodt, eredményes határozathozatal.

Bizonyos ellenmondást is látnak e részen a kongresszus tagjai és célja között: konzervatív és arisztokratikus elemek akarnak demokratikus célokat megvalósítani. De nem látják a világi elem szólásszabadságát sem biztosítva.

«Sajátosb gyűlés hazánkban még alig volt együtt, a minő a kath. congressus. Liberális czélzatokat akarna követni, s conservativ urak állanak élén, az egyház külszervezetének democrat alapon szervezetét czélozná, s összeállítása a legaristocratikusabb elemeknek adja a túlsúlyt.»[13] «Milyen gyűlés, milyen tanácskozási és határozási szabadság az, hol az egyik fél mintegy megkötött kézzel át van szolgáltatva a másiknak, s hol nincs kevesebbről szó, hogy annak kizárólagos jogai, annak hatalma, annak birtoka felett történjék szavazás, kivel szemben a másik megkötött kézzel áll?»[14]

A tartós megegyezés alapföltétele liberális felfogás szerint az, hogy «a néhány radicál férfiu a conservativ urak befolyása alól emancipálva közös eljárásban állapodjék meg». Tanácskozásaikat főelvként az a meggyőződés vezesse, hogy a kongresszus feladata «nem az, hogy az egyház befolyását az azt meg nem illető téren körülbástyázza, hanem csakis az, hogy a tulajdonképeni megillető működési kört körülírva, ezt azon belül teljesen szabaddá tegye».[15]

De ha már az egyház kezdeményez, akkor elvárják tőle azt az «emelkedett álláspontot», hogy mondjon le a hitfelekezeti oktatásról és azt az «elfogulatlanságot», hogy «belátná az egyház bizonyos politikai jogosultságának káros hatását az állam és egyház közötti határvonalak összecserélésére». Követelik a tanügyi célokat szolgáló alapítványok kezelésének állami ellenőrzését, mert azok közvagyont alkotnak. A nemzeti nevelés számára fogják azokat mindenkor számonkérni, s erejükhöz képest tiltakozni fognak minden olyan kísérlet ellen, amely azokat renddeltetésüktől elvonva «nem a közhaladás, hanem az obscurantismus és a hitfelekezeti szűkkeblűség számára akarná értékesíteni».[16]

A kongresszusnak e negatív teendői, az élvezett jogokról való lemondáson kívül még *pozitív feladatai* is vannak. Ezek legelseje: «az egyház decentralizáltassék». Értik ezen most is a papválasztást, az egyházi vagyon arányosítását stb. Végül, mind-

[12] PN, 1870. jún. 12.
[13] U. a. okt. 29.
[14] U. a. jún. 29.
[15] PN, 1870 okt. 29.
[16] u. o.

ezen reformok után az egyház törekedjék arra, hogy a meghagyott szűk körben, a «szoros lelkiekben» teljes szabadságot és önrendelkezést élvezzen.[17]

Természetesen liberális részről *nem tápláltak sok reményt* óhajaik teljesülése irányában. Úgy látják, hogy a mozgalom irányítóit eddig sem az «elfogulatlan kritika, modern felfogás, az emberiség s az előhaladás nagy ügyének önzetlen szeretete» vezette s lépésüket a kongresszuson nem a «cultura és közhaladás» érdekei fogják irányítani, hanem oly egyházi szervezet létrehozatalát célozzák, «melynek középkori stylje a század nagy áramlatával szemben a legviszásabb anachronismust alkotná». de úgy találják, hogy «ily műre hasztalanul pazarolja bárki is az erejét ; hisz míg csak az alapokat is lerakja — mint a római csalhatlanságot az invasio — túlszárnyalják azt az események !»[18]

A római invázióra való célzás igen gyakran visszatérő szólammá lett s eléggé mutatja, hogy miért tartották az egyházon kívül álló körök igen alkalmasnak a kongresszus időpontját. Azt hitték, Rómát az utolsó csapás meggyengítette s a vatikáni zsinaton elfoglalt merev álláspontja feladásra készteti, a kompromisszumos politika vizeire hajtja. Másfelől a zsinattal kapcsolatban felkeltett egyházpolitikai érdekeltség társadalmunkban nem ígérkezett kedvezőtlen talajnak az autonómiai tárgyalások számára — egyházellenes szemszögből tekintve a dolgot —, a hangulat pedig ugyanilyen szempontból a legkedvezőbb volt minden ellenzéki, egyház és főpapság ellen irányuló akcióra.

«A kath. egyház összesége az infallibilitási tan proclamálásában csak az imént győződött meg arról, hogy az ultramontán párt erőlködése mily végzetesen kész profanálni a meggyőződéseket. Másrészt a pápa világi hatalmának bukása a hatalom legkonokabb aspiránsait is meggyőződheté, hogy az égre való hivatkozás nem menthet fel az emberiség jogos aspiratióival való kiegyezéstől.» A pillanat tehát egyház és állam függő kérdéseinek rendezésére «oly kedvező, hogy ismétlődését már azért is hasztalan fogjuk várni», mert ha, nem intézik el a kérdést, «a fejlődő viszonyok a csomók kettévágását fogják követelni».[19]

Milyen hangulatban, mily várakozásokkal nézett a kongresszus elé a radikális oldal? Most ennek képviseletében nem Toldy Istvánt, hanem egy materialista szellemű protestáns ujságírót szólaltatunk meg : *Hollós László*, aki Kossuth lapjában, a *Magyar Ujság*ban fejtette ki nézeteit, néhány nap-

[17] PN, 1870. okt. 29.
[18] u. o.
[19] u. o.

pal a kongresszus megnyitása előtt. Felismeri, hogy az autonómián mást értenek itt is, ott is, következésképp mást és mást várnak tőle.

«Az autonomiához könyörög a káptalan nyomása alatt nehezen lihegő plébánosi kar, attól várja sorsának javulását a káplánsereg, attól várja a nép természetszerű jogainak helyreállítását, iskoláinak javítását sok mással egyetemben, attól várja a szabadelvű sajtó az egészséges valláserkölcsi irányzat megtestesítését — és hogy az ellentét teljes legyen, a kath. autonomiától várja a magyar főpapság hatalmi túlkapásainak törvénnyel leendő szentesítését és jogtalanságainak ünnepélyes installációját.»[20]

Mindebből megállapítja, hogy az «autonomia» szó «kétélü fegyver, mellyel javítani is, de gyógyíthatlanul rontani is lehet, ha alkalmazása nem helyesen történik» s ezért megmondja, hogy ő mit ért autonómián, következésképp mit vár tőle.

«Az ‚autonomia' szó helyesen értelmezve azt jelenti, hogy mindazon jogok, melyeket egyházi, iskolai és vallásos alapítványi ügyekben eddig az államhatalom gyakorolt a hyerarchikus egyházra, ezentúl átszármaztassanak a népre; szűnjék meg létezni azon kapocs, mely eddig az állam és hyerarchia közt létezett, az állam maradjon meg saját jogkörében s az egyházi ügyekbe semmiféle módon be ne avatkozzék. Miután pedig azon jogok, amelyeket az állam gyakorolt eddig a főpapság által a kath. egyetemre, nevetségesek (sic), csekélyek azon hatalmi jogokhoz képest, melyeket a főpapság bír a katholikus néppel szemközt — az autonomia gondoskodjék arról, hogy ne csupán az államhatalom jogai, hanem a főpapságnak közigazgatási és törvényhozási hatalma is átszálljon a kath. népre — hogy más szavakkal *a kath. autonomia vessen véget a hyerarchia absolutizmusának.* — Ez az autonomia a mi értelmezésünk szerint — írja Hollós — s *ezt várjuk mi* az autonomikus kérdés rendezésétől.»[21]

Ezen óhajokkal szemben szomorúan látják ezen az oldalon, hogy a főpapság nem hajlandó jogairól lemondani, sőt az államnak az egyházi téren gyakorolt jogaira tart igényt az autonómia, — de a radikálisok szerint a maguk — számára.

«... a főpapság szeretne szabadulni az állam kötelékei alul. Ők kézzel-lábbal magukra vállalnák az állam azon jogait, melyeket eddig az egyház irányában gyakorolt, de arról, hogy ők viszont lemondanának az állam irányában gyakorolt bizonyos privilégiumokról, vagy hogy az államtól visszanyert hatalmat a néppel megosztanák, hallani sem akarnak. Azaz másszóval, akarnak ők is autonomiát, mely függetlenítse őket egyháziakban az államtól, de nemcsak, hogy a kath. nép irányában gyakorolt hatalmi jogaikról lemondani nem hajlandók, sőt ellenkezőleg e hatalmat szaporítani akarnák azzal is, amely az autonomia megvalósítása által rájuk az államtól visszaháramlik.

[20] MU, 1870. okt. 21. [21] U. o.

Ez az autonomia az ő értelmezésük szerint — s ezt várják ők az autonomikus kérdés rendezésétől.»[22]

A radikálisok a főpapságnak nemcsak «közigazgatási és törvényhozási» jogait akarták megnyirbálni, hanem a belső egyházi életbe nyúló *reformra* törtek most is.

A *Magyar Ujság* «tetszetős reformeszméket» hangoztat a kongresszus működéséhez fűzött várakozásakép: «... terjesztessék ki a népfönség egyházi térre is, a község maga válassza meg papjait, a kerület espereseit, a megye püspökét. Bírjon az egyház szervezeti kérdéseiben is döntő befolyással és képviselői alapon maga a nép; szerveztessenek világiakból egyháztanácsok, ezek intézkedjenek egyházi pörös ügyekben, őrködjenek a papneveldék fölött, a nép a congresszusokon a papság számához viszonyuló egyenes arányban vegyen részt...»[23]

A papság hatalmát politikai téren visszaszorító s az egyház életét radikális szellemben megújítani kívánó törekvést, amit szerettek «egyházi decentralizáció» néven emlegetni, úgy tűntették fel, hogy ezt a vallás érdeke, sőt elsősorban ez követeli. Ezt azzal indokolták, hogy az egyházi szervezet, mely különösen hazánkban államot alkotott az államban, semmikép sem felel meg a vallás érdekeinek, mert hatalmi szervezetté lett, amely többé nem szolgálja a vallás érdekét.

«A vallás érdeke az első és egyedüli szempont, melyből a papságnak — ha átka helyett áldása akar lenni az emberiségnek — mindenkor és minden körülmények között kiindulnia kell. De ennek a mi egyházszervezetünk annyira nem felel meg, hogy ellenkezőleg a hatalmi érdekek süppedékében egészen elveszti a czélt. A paposkodás nálunk, hol ‚szent' királyaink oly dús jövedelmekkel látták el az egyházat, minden más törekvés nélkül egyszerű mesterség, melyből kényelmesen és jól megélni s honnan egy kis igyekezettel (de minővel!) kényelmesen fölemelkedni lehet. Becsületes, avagy gazlelkű pap egyaránt megkapja a maga állomását, rátukmáltatik a szegény nép nyakára, s kivételes helyzeténél fogva lelkipásztor helyett a nép rabszolgatartója lesz igen sok esetben. Mert ezt így kívánja az egyház szervezete, mely egy összefüggő sorozata a hyerarchia láncszemeinek.»[24]

Mindebből levonva a végkövetkeztetést: «*Ez a szervezet így nem maradhat*, — ezt a külön államot sem az állam, sem a nép nem tűrheti a maga kebelében. *Ide decentralisatiónak minden kímélet nélkül alkalmazott kése kell!*»[25]

Hogy a vallás érdekének hangoztatása mennyire értékelendő, kitűnik abból, ha kissé utánanézünk e radikálisok *vallási fogalmainak*. Az idézett sorok írója ugyanabban a cikkében, amelyben

[22] MU, 1870. okt. 21.
[23] U. a. okt. 23.
[24] MU, 1870. okt. 21.
[25] U. o.

a vallás érdekében követeli az egyház decentralizációját hitvallást is tesz — a materializmus mellett.

«Nem igyekszünk azon általánosan ismert igazságot bizonyítani, hogy a vallás igen sokszor politikai eszköz gyanánt szerepeltetett; a biblia, mely írott örök parancs gyanánt tukmáltatott az emberre: kebelre, tudományra egyaránt, egyszerű irodalmi emlék; hogy a szent írás azon tétele, mely Péterre, mint kősziklára alapítja az ‚egyházat' és amit e szó helyett sokkal igazabban lehetne alkalmazni, a pápaságot — koholt s magából a bibliából is csalhatatlanul be lehet bizonyítani, hogy szent Péter maga Rómát, mint annak püspöke soha nem is látta» — noha a hierarchiára ebből is «rá lehetne mondani az anathemát; —

de az előhaladott természettudomány lebilincselő eredményeivel szemközt kérdhetnők: ki, mi hát az a legfelsőbb ‚személyes lény', kinek a földön helytartóra, szolgákra, apostolokra, néphóhérokra, világi uralomra, chassepotokra, püspökökre, szentszékre, egyszóval egy organikusan szervezett és mindent átható földi uralomra van szüksége?

Az isten üres tábla, melyen nem áll egyébb, mint mit magad írtál rá! — mondja a bódult emberelmét megkapó őszinteséggel a nagy Luther.»[26]

E *durva materializmus* papjai kívánták tehát megreformálni az egyházat autonómikus rendezés címén s az állam és vallás érdekei megmentésének ürügye alatt. Elvakult cinizmusukban e «hit» terjesztését is kívánják szolgálni, amikor megjegyzik, hogy a hercegprímás «valóban jobb szolgálatot tenne a valódi morálon alapuló catholicizmusnak, ha bigott agitatio helyett Feuerbach, Colbe avagy Bűchner természettudományi munkáiból adatna egy-egy példányt minden autonomikus képviselőnek».[27]

Meg kell azonban említenünk, hogy e részen sem hittek abban, hogy a kongresszus teljesítené a radikális várakozásokat. Elismerik, hogy azok az *utópiák világába* tartoznak, sőt még az országgyűlésben sem bíznak s reményük horgonyát csak a népbe vetve fenyegetnek . . .

A fentemlített reformeszmék után írja a MU: «De tudjuk jól, ezek mai körülményeink között még utópiák — egytől egyig s az autonomia szó a sok szép beszéd után úgy fog értelmeztetni, ahogy a főpapság óhajtja . . .» Azt is megengedi, hogy ha az országgyűlés elé fognak majd kerülni a kongresszus «megdöbbentően retrograd» határozatai, akkor az «magasabb politikai szempontból (értsd a választási befolyást és más egyebet) szokása szerint szavazást és napirendre térést fog sürgetni». «De lesz-e, lehet-e a congresszus működésének gyakorlati eredménye a korkívánatszülte reformok nélkül a községek merev magatartásával szemközt? Nem maradt-e a nép kezében ezerféle neme a fegyvernek, mellyel nemcsak a szabadságellenes törekvéseket visszaverhesse, de sőt

[26] U. a. okt. 23. [27] U. o.

erélyesen sürgesse a szükséges reformokat is? Valóban jó lesz ultramontánjainknak e thema fölött egy kissé gondolkozni.»[28]

Láttuk már, hogy protestáns részen úgy ítélték, hogy a katolikus autonómia nem egyeztethető össze a katolicizmussal, tehát nem valósítható meg, vagy ha megvalósítható, nem lesz katolikus — most, a kongresszus előestéjén felemelik *tiltakozó szavukat* az ellen, hogy a szabadelvűség jelszavával maga az állam növelje a hierarchia hatalmát. A botránykő tehát itt is az, ami a radikálisoknál.

«Soha a hierarchia nagyobb diadalt nem aratott, mintha a szabad eszmék ellen századokig folytatott makacs harca után amaz eszmék nevében korlátlan hatalommal ruháztatnék fel... Mert, hogy teljes erélyességét visszanyerje ma a hierarchia, semmi egyébre nincs szüksége, mint arra, hogy az absolutismus szövetségében szerzett kincseit és messzeható befolyását minden ellenőrködés nélkül szabadon felhasználhassa és Róma érdekében érvényesíthesse. Legyünk tehát óvatosak s ha Cavourt akarjuk követni elveiben, legyen bátorságunk követni őt tetteiben is, vagy hagyjunk békét a gyökeres reformoknak. Mindenesetre ne nagylelkűsködjünk s ne akarjuk ott kezdeni a dolgot, ahol más nemzetek végezték.

Azt hiszem üdvösebb dolog a szabadelvűség ellen vétve a szabadságot megmenteni, mint megfordítva, szabadelvűsködni és nemzetet s szabadságot együtt veszélybe dönteni.»[29]

A protestánsok egyházi lapja a kultuszköltségvetés vitájával kapcsolatban az autonómiára is kitér és csodálkozását fejezi ki, hogy a római központosítás korában hazánkban autonómiáról beszélnek, még hozzá a szabadelvűség jelszavával a liberalizmust elítélő egyház emberei.

«Csudálatos jelenség, hogy midőn Róma isteni jogra alapítja türelmetlenségét s a szabadelvűségnek még a nevét is átok alá veti: ugyanekkor magyarországi bajvívói egyszerre csak azzal lepik meg a bámuló világot, hogy a vallásügyi kérdések liberális felfogásában a legszélső radikális szabadkőművesen is túlmennek; s midőn a pápaság a világiaké és az alsóbb clerus után most a püspökök jogait is confiscálni készül, magyar lovagjai a világiakkal közösen gyakorlandó autonom kormányzásról beszélnek az ország házában.»

Fenntartva régi felfogásukat, amely szerint az egyház valóságos autonómiát nem adhat, amíg római kíván maradni, megállapítják, hogy az autonómiával a «clerus nem mást szándékszik elérni, mint hogy régi jogait egészen megtartsa s újabban némi befolyást nyerjen oly ügyek intézésére, melyeket eddig befolyásától függetlenül intézett az állam». Helytelenítik az országgyűlési képviselők beavatkozását, hogy «tanácsot oszto-

[28] MU, 1870. okt. 23. [29] PrEIL, 1870. 201. sk.

gatnak», milyen autonómiát létesítsen a «római egyház», amelynek ez «kizárólag . . . belügye s a törvényhozásnak nincs más teendője, mint kimondani, hogy az autonomia minőségétől teszi függővé azt, hogy milyen viszonyban legyen jövőre a római egyház az állammal, s míg az egyház régi szervezetén nem változtat, az állam sem érzi magát hivatva a suprema inspectio régi módját, a placetet megváltoztatni».[30]

De jelentkezik itt még egy később gyakran visszatérő hang is: elutasítása a katolikus autonómia jogalapjaként a vallásegyenlőségre és a protestáns autonómiára történő hivatkozásnak. Nem látnak itt hasonlóságot, hanem inkább döntő különbséget.

«Ha létezik oly egyház, mely semmiféle külföldi hatalomtól nem függ, melynek kormányzói az állam egyszerű polgárai közösen, mely az állammal a hatalom fölött nem versenyez és nem is versenyzett soha sehol, s ezenkívül még szegény és kevés számú is, kétségkívül más viszonyban lehet az államhoz, mint azon egyház, mely fölött egy külfejedelem korlátlan és csalhatlan hatalommal uralkodik, melyet közelebről egy dúsgazdag kaszt kormányoz absolut hatalommal s kormányából az állam polgárai teljesen ki vannak zárva, mely az állammal a hatalom felett elvből versenyez folyvást és versenyzett mindig és soha fel nem adta, sőt a nevezetes 21 kánonban erőteljesebben mint valaha kimondta azon elvet, hogy ő felette áll a világi hatalomnak s ezenkívül még gazdag és nagy számú.» Ez a felismerés nem engedte a protestáns egyházakra «még legszomorúbb napjaiban sem» a placetum alkalmazását, szemben a katolikus egyházzal, amellyel szemben azt alkalmazták.[31] (Megjegyzendő, hogy hasonló megkülönböztetést liberális-katolikus oldalon is tettek, pl. Eötvös[32] is.)

A következmény szerintük mindebből ez: «Ha a mi bölcs honatyáink az ország nyugalmát a római clerus érdekeinek feláldozni nem akarják, nem szoríthatják azt egy kalap alá a többi társulatokkal; mert a cleruson kívül minden más társulat elismeri az állam felsőségét, s míg a clerus ezen kivételes álláspontján megmarad, az államnak ugyan nincs joga azt álláspontja megváltoztatására kényszerítni, de *van joga, sőt elengedhetlen kötelessége olyan kivételes rendszabályokat alkalmazni* ellenében, melyek által fennállását és nyugalmát biztosíthatni véli».[33]

A KONGRESSZUST 1870. október 26-án nyitotta meg Simor János hercegprímás. Megnyitójában annak a reményének adott kifejezést, hogy minden autonómiai képviselőt ugyanaz a nemes szándék lelkesíti: az autonómiát úgy

[30] PrEIL, 1870. 205. skk.
[31] U. o.
[32] V. ö. 62. l.
[33] PrEIL, 1870. 205. sk.

szervezni meg, hogy az egyház minden rendű tagját és hívét szorosan fűzzék egymáshoz, továbbá, hogy az egyház sérthetetlen szerkezete kijelölte határokon belül a világi képviselet az egyházi és iskolai ügyek körében oly befolyást nyerjen, hogy ez jogainak gyakorlására s kötelességeinek teljesítésére buzdítsa. A határok és hatáskör megjelölése után kívánta, hogy az autonómia a belső béke, a kölcsönös bizalom ápolója legyen. A katolikus autonómiában hazánk katolikusainak újabb biztosítékot kell nyerniök mind a vallásszabadság biztosítására, mind az egyházi és iskolai vagyonnak kezelésére, mind pedig egyházi és iskolai önkormányzásuk függetlenségére «oly mérvben, mely *az apostoli király legfőbb véduraságán kívül semmi más jogos beavatkozást nem ismer*, mint azt, melyet mint államszükséget minden más vallásfelekezet elfogadni tartozik». Ez az élénk helyesléssel kísért kijelentés nyilvánvalóan válasz volt mindazoknak, akik állandóan az állami beavatkozással fenyegetőztek. A szabadelvűek felé szánt gesztus volt a hivatkozás arra, hogy az új intézmény a lelkipásztorkodás szükségeinek kielégítésén kívül kell, hogy «a világ szellemi haladásának is színvonalán álljon» s hogy az autonómia remélhetőleg a katolicizmus, a haza, a trón és «a szabadság» védelmét emelni fogja. Utalás történt még a nehéz állapotokra s európai eseményekre is, amelyek közepette a kongresszus munkájához fog s amelyek más nemzetek sorsára is befolyással lehetnek.[34]

Az első ülések adminisztrációs ügyekkel teltek el. November 3-án, a 7. ülésen 27 tagú bizottságot választottak az autonómiai szervezet javaslatának kidolgozására. Erre az időre a kongresszus tárgyalásait elnapolták.

A kongresszus tárgyalásainak tehát *két fő szakasza* van : a bizottsági tárgyalás és a nyilvános vita.

A **27-es bizottság** tárgyalása csaknem harmadfél hónapot vett igénybe. E tárgyalások során két fázist különböztetünk meg : az előkészítő albizottsági, és a tulajdonképeni bizottsági tárgyalásokét.

Először ugyanis egy háromtagú albizottságot küldenek ki (tagjai voltak Bíró László szatmári püspök, Zichy Nándor gróf és Szilágyi Virgil) a megtárgyalandó ügyek sorrendjének megállapítására. Ez az albizottság leszögezi, hogy az autonómia hivatása lesz az államnak 1848 előtt gyakorolt jogait átvenni s hangsúlyozza, hogy az önkormányzat megállapítandó

[34] Günther, 1. sk. (V. ö. Szemnecz 61. sk.)

szerkezetének «a kor társadalmi fejlődésével összhangban kell lennie».[35] A hivatalos álláspont most szögezte le magát első ízben 1848 óta e liberális elv mellett.

A sorrend, amelyet az albizottság megállapított, a következő: 1. személyi, 2. nevelési, 3. anyagi, 4. szervezeti ügyek. Ezek után pedig az önkormányzaton kívül még azoknak a mozzanatoknak a megállapítását is szükségesnek tartja az albizottság, amelyek az egyház és állam viszonyára vonatkoznak. Mindez az apostoli király elé terjesztendő a végett, hogy «a jogok biztosítása és jogos igények kielégítése érdekében törvénybe iktattassék.»[36]

Ezután újból összeült a 27-es bizottság, hogy az említett sorrendben hozzáfogjon az irányelvek lefektetéséhez. E megbeszélések főcélja az volt, hogy a kodifikációval megbízandó 9-es bizottság tagjainak megválasztásakor már tisztázott legyen a választandók felfogása az autonómiával kapcsolatban.

Az eszmecsere során állítólag[37] felmerült az a gondolat is, hogy a 3-as bizottság pontjai helyett az 1868-as püspöki munkálat sorrendjében tárgyaljanak. De ezt elvetették, mert egyfelől megállapítást nyert, hogy amikor az készült, az autonómikus törekvés «sokkal szűkebb térre szorítkozott», mint amennyire a kongresszus idején már magának a püspöki karnak nézete szerint is az autonómiának ki kell terjednie, másfelől pedig Haynald Lajos tévesnek minősítette azt a felfogást, hogy «az úgynevezett püspöki elaboratum» a püspöki kar tervezete. Elmondotta e munkálat létrejöttének történetét és kijelentette, hogy ez «tulajdonképen azon nézeteknek felel meg, amelyeket a kath. autonomia körére és szervezetére nézve báró Eötvös József maga és néhány nagytekintélyű világi katholikus részéről nyilvánított».[38]

Alig fogtak hozzá a tárgyaláshoz, éles vita indult meg a hatáskör tekintetében. *Bartal György* ugyanis a 27-es bizottság nov. 19-i ülésén az egyházfegyelmi és liturgikus ügyeket is az autonómia hatáskörébe akarta vonni olyképen, hogy azok körül a kongresszusnak, mint az autonóm egyház törvényes képviseletének kérvényezési joga legyen. Igy az istentiszteleti nyelv kérdésében is.[39]

A személyi ügyek kapcsán[40] a főpapi állások

[35] MÁ, 1870. nov. 19.
[36] U. o.
[37] A SzE értesülése szerint.
[38] SzE, 1870 nov. 19.
[39] SzE, 1870 nov. 22.
[40] Tárgyalásuk nov. 21-én.

betöltése körül egységes volt az elvi álláspont: a kormány előterjesztési jogát az autonómiai szerv vegye át. A lelkészkedő papságot illetőleg a bizottság véleménye megoszlott. Egy rész teljesen a püspök kezébe kívánta választásukat letenni. Mások felfogása szerint ez esetben «oly térre sikamlik autonomiánk, melyen az megszűnik valóság lenni», épp ezért a népet akarták itt befolyáshoz juttatni. Végül is ez a szabadelvűbb álláspont győzött: elhatározták, hogy a kiküldendő bizottság oly módozatot igyekezzék kitalálni, hogy ez a népnek önkormányzati befolyását az egyházi állások betöltése körül biztosítsa.[41]

Az egyházi vagyon körüli vita[42] már jelentős eltérést árult el a püspökök és a világiak felfogása között. Mikor u. i. a bizottság a püspöki kar szavát óhajtotta hallani az egyházi vagyon kérdésében, *Haynald* kijelentette, hogy a püspökök még nem tárgyaltak ez ügyben, mert az a nézetük, hogy először a 27-es bizottságnak kell megállapítania, hogy melyek lesznek azok a kiadások, amelyeket az autonómia útján kell majd fedezni, továbbá azt, hogy milyen jövedelmi források (alapítványok stb.) fognak az autonómia rendelkezésére állani ezek fedezésére, mert a püspöki kar csak akkor fogja tudni, hogy az ő áldozatkészségére mennyiben lesz szükség. Hangsúlyozta Haynald, hogy a püspöki kar, mint a multban, a jövőben sem fog visszariadni az áldozatoktól s az említett adatok beszerzése után azonnal értekezni fog, hogy mit és mennyit adjon az autonómia költségeinek fedezésére.[43]

E nyilatkozat erősen lehűtötte a kedélyeket. A bizottság egy része remélte, hogy a püspöki kar kész javaslattal jön, s hogy nemcsak az autonómikus költségvetés esetleges hiányait kívánja fedezni, hanem az egyházi vagyon egy részét az autonómia rendelkezésére bocsátja. Az egyik liberális bizottsági tag[44] gúnyosan azt az indítványt tette, hogy a vagyoni kérdésben halasszák el a tanácskozást arra az időre, amikor «az episcopatus elérkezettnek látandja az időt» a nyilatkozásra.[45]

Most a mérsékeltebbek nevében *Szilágyi Virgil* emelkedett szólásra. Nem akar a püspöki kar nyilatkozatának elébevágni s azt türelmesen megvárja. De szerinte az a nyilatkozat nem függ semmiféle adatok beszerzésétől, mert szerinte nem arról van szó, hogy a püspöki kar mennyit áldozzon a más forrásból nem fedezhető autonómikus költségek fedezésére. Hanem szó van annak a

[41] SzE, 1870. nov. 23.
[42] Nov. 23-án.
[43] SzE, 1870. nov. 25.
[44] Gajzágó Salamon.
[45] SzE, 1870. nov. 25.

kulcsnak megállapításáról, amelynek arányában a nagyobb egyházi javadalmak bizonyos része az autonómikus pénztárba fog befolyni. Nem fontos Szilágyi szerint, hogy egyéb forrásokból mi fedezhető, mert bármennyire rúgjanak is az autonómia jövedelmei, azokat «igen hasznosan és gyümölcsözőleg» fogja felhasználhatni. Végül sajnálkozását fejezte ki, hogy a püspöki kar — bár elismeri a zsinattal kapcsolatos s egyéb nagy egyházkormányzati elfoglaltságait — még eddig nem határozott e kérdésben s így akaratlanul is oka az autonómia újabb halogatásának. E nyilatkozat nem tévesztette el a hatását. *Bíró László* szatmári püspök azonnal Esztergomba utazik, hogy a prímással megtárgyalja az ügyet. Hiszen köztudomású volt, hogy Szilágyi a mérsékeltebbek közül való. Mikor a szélsőségesek szekularizációt, a liberálisok nagy többsége pedig legalább commasatiót követelt, akkor ez a hozzájárulási kulcs éppen nem látszott kedvezőtlen ajánlatnak.[46]

A bizottsági tárgyalások napvilágra jutott eredményei, a kongresszus «nyitánya» a külső liberális közvéleményben elég kedvezőtlen fogadtatásra talált. A szélsőséges hangok mellőzésével halljuk Prileszky Tádét a *Szabad Egyházban*. Azt kérdi, hogy milyen folytatása és befejezése lesz annak az autonómiának, amelynek bevezetését, nyitányát «egy merész negatió» homályosítja el s mely «azzal kezdi működését, hogy megtagadja az önkormányzat lényegét, életét, fogalmát s a valóság helyett fictióval táplálja a katholikusok várakozását, kigúnyolván ezek jóhiszeműségét?!»

A 27-es bizottság magatartása «az egy bátor és férfias felszólalás kivételével» el tudta-e nyomni a követelések szavát, amelyek «a levegőt betöltik, minden ajkon élnek s valósításukat a tények szigorával követelik?» Elhallgatott-e a bizottsággal a commassatio s saecularizatio eszméje, mely «a sajtóban, az irodalomban folyton él és majd az autonomiához, majd az államhoz fordul, hogy jogát követelje?» Figyelmezteti a bizottság «ultramontánjait, hogy ne feledjék, miként művök fölött a congressuson kívül még egy szigorú és döntő forum ítélete fog határozni. Ez a parlament.» Nem hihető, hogy a világon akadjon oly törvényhozás, amely a társadalom «haladási és szabadsági alapérdekeivel ellenkező» autonómiát becikkelyezzen. Ha győz «az ultramontán törekvés a congressus kebelében», a katolikusoknak nem marad más hátra, mint hogy jogaik s érdekeik rendezését, autonómiájuk sorsát «ott keressék . . . ahol az a haladás és jogellenes támadásokkal megbénítva nincsen : az államnál?!»[47]

Igen élesen világítja meg a helyzetet, hogy ilyen hangú cikk

[46] SzE, 1870. nov. 25. [47] U. o. nov. 27.

láthatott napvilágot katolikus lapban a kongresszusi tárgyalásokkal kapcsolatban, mindjárt eleinte, amikor még arra sem lehetett hivatkozni, hogy a türelmetlenség indokolja e hangot. E megfélemlítő fellépés valószínűleg azt a célt szolgálta, hogy már eleve befolyásolja az egyházi vezető tényezők állásfoglalását, s a tárgyalások menetének eleve irányt szabjon. A *Magyar Állam* visszautasítja Prileszkynek «nem illő, árulással határos fenyegetését». Nincs joga az államhoz appellálni — úgymond —, mert a választás alapján összeülő kongresszus kisebbsége küzdhet az érvek fegyverével, de végeredményben köteles magát a többség akaratának alávetnie.[48]

Közben sor került a kodifikációs 9-es bizottság megválasztására is. Tagjai lettek: Haynald Lajos, Veszely Károly, Pados János a papság és Sennyei Pál br., Apponyi György gr., Horváth Döme, Bartal György, Zichy Nándor gr. és Szilágyi Virgil a világiak részéről. Ennek az albizottságnak feladata volt annak a részletes javaslatnak elkészítése, amelyre a 27-es bizottság nagy taglétszáma miatt nem vállalkozhatott. A javaslat elkészítése előtt megszövegezte a 27-es bizottság azokat az irányelveket, amelyek az addigi eszmecserében kialakultak s amelyeket a 9-es albizottságnak tiszteletben kell tartania.

E főelvek: «*a)* hogy a kath. autonomia a maga jogosultságát különösen az 1848-ki XX. t.-c. 2-ik §-ból is származtatja, mely minden bevett hitfelekezetnek önállóságát, szabadságát és önkormányzatát biztosítja.

b) Hogy a király apostoli jogait csorbítatlanul föntartandóknak tekinti.

c) Hogy az egyházi kegyurak jogai sértetlenül maradjanak ugyan, de ezek szabályozásának szüksége is kimondatott.

d) Hogy az autonomiai közegek megállapításánál a választások mindkét formája, t. i. a közvetett és közvetlen, érvényt nyerjen.

e) Hogy a tan- és nevelésügy a legalsóbb oktatástól kezdve a legfelsőbbig az autonomia hatáskörébe tartozzék.

f) Az egyházi és iskolai szükségletek fedezéséről szóló kérdés, miután Haynald Lajos érsek ő exciája azt nyilvánította, hogy a püspöki kar épen most folytatja a tanácskozást afölött, hogy azon áldozatokat, melyeket a legfőbb javadalmasok az egyház és iskola javára eddig közvetlenül hoztak, ezután mikép gyakorolja közvetve is: e püspöki tanácskozás befejezéseig függőben hagyatott.»[49]

A 9-es bizottság azonnal megkezdte tárgyalásait. Egy hónapnyi megszakítással január 21-ig tartottak. Kevés hír szivárgott ki róluk — s ezek az arisztokratikus és demokratikus, konzervatív és liberális törekvések erős küzdelmeiről szóló

[48] MÁ, 1870. dec. 3. [49] MÁ, 1870. nov. 26.

tudósításokká dagadtak a liberális sajtóban. A külső közvélemény túlnyomó többsége nagyrészt a bizottság kisebbségének, Bartal Györgynek és Horváth Dömének demokratikus törekvéseit pártolta.

Most is kézzelfoghatóan megmutatkozott a szembenálló felek közötti mély, elvi ellentét. *Wenckheim László* báró cikkében tévedésnek tartja «azt az irányt, mely jogokat követel, mely fennálló jogokat megtámad, mely liberális és demokratikus szellemben óhajtja önkormányzatunkat megalapítani». Sőt ezen továbbmenve így ír: «Katolikus elveinkkel ellentétes eljárásnak tartom fennálló jogok megtámadása és tagadásával megalapítani önkormányzatunkat... *Be nem tudom látni, mi czélból kelletik önkormányzatunknak liberális demokratikusnak lenni Magyarországban*». E helyett azt kívánja, hogy az egyház az állammal szemben legyen független, vegye kezelésébe mindazt, amit a kultuszminiszter kezel. El akarja érni az autonómiával a papság és tanítóság becsületes, gondtalan megélhetésének biztosítását, az egyházi jövedelemnek katolikus célra fordítását. Évenkint «saját bajainkról és ügyeinkről szervezve akarunk tanácskozni — fűzi hozzá Wenckheim —... addig nem távozunk, míg mindezeket katolikus egyházunk megnyugtatására ki nem eszközöltük.»[50]

A *Szabad Egyház* nem késett a válasszal e sorokra, melyeket szerinte «aristocratiko-hierarchikus uralom egyrészt, jognélküli meghunyászkodás és fizetés»[51] másrészt jellemez. Ebből nem kérnek. Wenckheimnek nem kell demokratikus autonómia — úgymond a SzE —, «*mi ellenben kimondjuk, hogy nekünk meg nem kell aristocratikus autonomia*... A cél kivívni az aristocratico-reactionarius törekvések ellenében a közművelődés jogát a democratikus szellemű autonomia megállapítása által».[52]

A 9-es bizottság valóban igen óvatosan, *messzemenő biztosítékokkal* körülbástyázott autonómiát dolgozott ki. Legjelentősebb volt a közvetett választás biztosítéka. Ez az első püspöki munkálatban is szerepelt már. E közvetett választás megfosztotta volna a népet közvetlen befolyásának, autonómikus részvételének még a tudatától is. Ezért most is e pont körül volt leghevesebb a vita: Sennyey Pál br. maga döntötte el a kérdést elnöki szavazatával. Lett is utána olyan felzúdulás, hogy — mint látni fogjuk — ezt az álláspontot kellett az összeülő 27-es bizottságnak a leghamarább feladnia.

[50] MÁ, 1870. dec. 16.
[51] SzE, 1870. dec. 24.
[52] SzE, 1871. jan. 3.

Szintén óvatosság diktálta azt is, hogy a 9-es bizottság tervezete még az így közvetve választott kongresszus rovására is nagy hatalomhoz juttatta a 9 tagú igazgató-tanácsot. Érthető okból: így gondolta ellensúlyozhatni az esetleg káros befolyás alá kerülő országos gyűlést. Viszont tekintve, hogy az igazgató-tanácsban a főpapi és főúri elem lett volna túlsúlyban, ez az intézkedés is nagy ellenkezést váltott ki.

Közben a püspöki kar is megtárgyalta a vagyoni kérdést.

Már novemberben felmerült a püspöki kar értekezletén annak a gondolata, hogy az egyházi vagyonnal kapcsolatban beszerzik a szükséges adatokat egy olyan munka számára, amelynek a megtámadott jogok és fenyegetett érdekek megvédése lett volna a feladata. Haynaldot bízták meg az adatok beszerzésével. E gyűjtés meg sem indulhatott még, amikor a vagyonügy a bizottságban terítékre került.

Ezután a munkálat szerkesztésének tervét úgylátszik elejtették — csak az adatokat kérő *nyomtatványlapok*[53] tanuskodnak róla — és december 13-ra *a püspöki kar összehívta Budára az egyházi javadalmasokat* az egyházi vagyon kérdésének megtárgyalására.

Az értekezleten a püspöki kar tagjain kívül a birtokos rendi apátok, prépostok és a káptalanok követei voltak hivatalosak. Az értekezlet egyhangúan kimondotta az áldozatkészséget az autonómiai szükségletek fedezésére, illetve amennyiben erre az addigi közös jövedelemforrások elegendők nem volnának, a hiány pótlására saját jövedelmükből vállaltak, tehetségükhöz képest, hozzájárulást.[54]

[53] A nyomtatvány Kalocsán készült «Pesten, 1870. nov. 6.» keltezéssel: «Az ez idő szerint Pest-Budán egybegyülekezett püspöki kar a veszélyekkel szemben, melyek az egyház birtokait hazánkban talán már a közel jövőben fenyegethetik, időszerűnek látta egy oly sürgetősen készítendő munkálatról gondoskodni, mely a megtámadott jogok és fenyegetett érdekek védelmére eszközöket nyujtani fogna». (Kalocsa, Érs. Ltár, Fasc.: A kath. alapokat kezelő bizotts. iratai.)

[54] A jegyzőkönyv tanusága szerint: «A jelen volt Érsekek, Püspökök, Apátok, Prépostok és káptalani képviselők egyhangúlag kinyilatkoztatták: mikép a Catholica Egyház egyházi, és az Egyházzal elválaszthatlan kapcsolatban álló Cathol. iskolák szükségeinek fedezéséhez, illetőleg — a mennyiben az azon szükségek fedezésére fenn álló alapok és segéd források jövedelmei elegendők nem lennének — azoknak pótlásához, saját jövedelmeikből a szervezendő Cathol. authonomia útján is, tehetségük szerint járulni, és e czélból minden tőlök kitelhető áldozatokat hozni készek és elhatározottak». (A jegyzőköny az 5745/1870. prímási körlevélhez mellékletként csatolva.)

Az értekezlet nem vállalkozhatott az egyénenkint hozandó áldozat mértékének megszabására, mert többen nem voltak jelen, s ezeknek nevében nem érezték magukat feljogosítva a kötelezettségvállalásra és a káptalani kiküldöttek sem rendelkeztek általános felhatalmazással. Ezért ebben az ügyben elhalasztották a határozathozatalt, de hogy az áldozathozatal mértékének megszabásánál ne az egyéni tetszés vagy önkény érvényesüljön majd a jövőben, bizottságot küldöttek ki, hogy ez a következő értekezletig a szükséges adatokat beszerezze a hozzájárulási kulcs megállapításához, erről tanácskozzék s majd tanácskozásairól előterjesztést tegyen.[55]

A hercegprímás, mint a kiküldött bizottság elnöke haladéktalanul felszólítást intézett a püspökökhöz, megküldve a vagyonügyi értekezlet jegyzőkönyvét, hogy a csatolt rovatos kimutatást kitöltve, jövedelmeikről beszámoljanak, s kérte, hogy egyúttal áldozathozatali szándékuk módját és mértékét is nyilvánítsák ki.[56]

A vagyoni értekezlet *határozata nem aratott osztatlan tetszést a főpapok között*. Abban az egyházellenes hangulatú világban, amikor a szekularizációval való fenyegetés napirenden volt, a jövedelmek pontos feltárása — bármennyire is történt ígéret arra nézve, hogy a bizottság szigorúan bizalmasan kezeli az adatokat — maga is veszélyesnek tűnhetett fel, nem is szólva a jövedelmek részleges átengedéséről egy olyan autonómia részére, amelynek sorsa még bizonytalan, döntő intézése pedig már rég nem a püspöki kar kezén volt.

[55] Az értekezletre vonatkozólag a jegyzőkönyvön kívül v. ö. Bíró László alábbi, 1871. jan. 11-i levelét Bartakovics egri érsekhez.

A bizottság tagjai a hercegprímás elnöklete alatt Bíró László szatmári püspök, Lévay Sándor nagyprépost az egri, gr. Forgách Ágoston c. püspök az esztergomi, Krajcsik János a nyitrai káptalan kiküldöttei és Simon Vince csornai prépost.

[56] «Midőn . . . a tanácskozmány jegyzőkönyvének másolatát szíves tudomásul vétel végett ide zárom, szerencsém van egyszersmind egy kimutatási tabellát is hozzá mellékelni, azon megkereséssel, miszerint annak rovatait hova hamarább betölteni, és azt hozzám vissza oly felvilágosító nyilatkozattal küldeni méltóztassék, melyből a testületekre nézve az egész testületnek, mind egyes tagjainak (a termesztmények beszámítása mellett) tiszta jövedelme kitűnjék, s mely magában foglalja a javadalmazottak azon szándékát, hogy mily módozat szerint lennének hajlandók *az autonomia útján* egyházi és iskolai célokra s illetőleg a kimutatandó hiány fedezéséhez járulni? s ez esetben hányad részét lenne kész tiszta jövedelmének felajánlani?» — kérdi a prímási körlevél. Esztergom, Prím. Ltár, 1870. dec. 20, 5745/1870 sz. a.

Ezért — mint általában az autonómia ügyében, úgy e kérdéssel kapcsolatban is — voltak, akik elhamarkodottnak tartották a lépést és a megelőzés helyett inkább a kivárás politikáját akarták követni az egyházi vagyon-ellenes törekvésekkel szemben. Mások jogi szempontból emeltek kifogást, s hangoztatták, hogy az autonómiának nincs joga őket megadóztatni. Viszont a jobb belátás mégis azt sugallta, hogy kár jogokra hivatkozni a közvélemény kényszerítő erejével szemben. Ezen a ponton is érvényesült az a már eddig is követett álláspont, amely a kényelmes kivárás helyett a nehezebb, de kockázatossága mellett is sikerrel kecsègtető megelőzést választotta.

Bartakovics Béla egri érsek, aki nem volt jelen a tanácskozáson, a prímáshoz írt levelében helytelenítette a hozott határozatot s veszélyesnek minősítette a pontos adatok közlését. Álláspontját közölte suffraganeus püspökeivel is.

«. . . teljesen igaza van Exczellentziádnak — válaszol neki *Perger János* kassai püspök[57] — miszerint, mi, *magunk előbb kötözzük kezeinket, mielőtt az ellenfél, kezeit ránk tette volna.* Nagy fatumunk, hogy conferentiánknak temperatora nincs, azon zivataros és rohanó tanácsok ellenében, melyek, — a lábaink alatti mélységek és örvények felett csak úgy könnyedén siklanak át, de, egyúttal mindent magukkal sodornak. Alig hiszem, hogy jó vége legyen mindennek.» Perger elküldi az egri érseknek a prímáshoz küldött jelentése másolatát s hozzáfűzi : «Mint Exczellentziád kegyelmesen észrevenni fogja, én bizonyos határig, a kassai püspökség birtokállása és jövedelmeinek részletezésébe, bele ereszkedtem ; hanem a rovatos ívet nem töltöttem be, a birtok alkot-részeiről nem nyilatkozom. Vonakodtam ezt tenni, ugyan azon okoknál fogva, melyeket Exczellentziád kegyelmes soraiban előhoz». Mégis megemlítette jövedelmeinek mennyiségét, hogy «midőn majd el fog jönni az időpont az önkénytes ajánlatok tevésére, ne kívánják a kassai püspöktől, miszerint az — a gazdagabbak sorába álljon, és tőlle nem tellő áldozatok hozatalára szóllíttassék».

Bíró László válaszában[58] így ír : «Ha Exczellencziádhoz az értekezletben szerencsénk lett volna, a mint én igen buzgón óhajtottam, nem lett volna ezen nyilatkozatra szükség s talán másképp határoztunk volna». Majd részletesen beszámol az értekezletről, megindokolja a kulcs megállapításának szükségességét s így fejezi be : «Az is mondatott : ne adjunk semmit, mert az autonomiának *nincs joga* minket megadóztatni — s ez igaz, de van egy hatalom, mely nagyobb az autonomiánál, s ez *a közvélemény, s papjaink zúgása,* melyet csak Bismárk csendesítheti le (sic) ! Valamit tennünk kell, — ha pedig teszünk, járjunk el igazságosan, ne bízzuk az áldozathozatalt a szeszélyre !»

Más püspökök válaszából — bár némi biztosítékok természetes megkövetelése mellett — a szíves áldozatvállalás

[57] Kelt 1871. jan. 9. (Eger Érs. Ltár, Fasc. Autonomia — 1896.)
[58] Kelt 1871. jan. 11. (U. o.)

készsége csendül ki azzal a nyugalommal párosulva, amely nem tart a jövedelem nyílt bevallásától.

Peitler Antal váci püspök megírja[59] a primásnak, hogy átlagos évi jövedelme 165.501 frt, amelyből a rendes adó, egyházmegyei, kegyúri kiadások, terhek stb. levonásával tiszta jövedelemnek marad 53.034 frt. A hozzájárulási arány megállapítására, nézete szerint, két mód kínálkozik. Az első módozat szerint a püspökség szükségleteinek fedezésére a tiszta jövedelemből fenntart 25.000 frt-ot s a maradó 28.034 frt 20, 30, 40, 50 százalékát felajánlja a kívánt egyházi, iskolai stb. célokra. Feltételei: *a)* «Az autonomiai kongresszus állapítsa meg s számlálja elő az alapokat s egyéb forrásokat, melyek a kath. ügy segélyézésére elsősorban hivatvák; hogy azok évi jövedelmét egybe vetve megtudhassuk, míly pénzösszeget kelljen az egyházi rendnek előteremtenie, hogy a kitűzött cél eléressék». *b)* A világi urak is járuljanak bizonyos, habár, csekély pénzösszeggel a segélyösszeghez. *c)* A váci püspök által nyújtandó segély elsősorban egyházmegyéje szükségleteire fordíttassék s csak a fennmaradó összeg más megyék szükségleteire, mert ezt kívánja az igazságosság s az ájtatos alapítók szándéka. *d)* Az így nyújtandó segélyt *önkéntes* ajánlatnak kell tekinteni, tulajdonjogának teljes épségben tartása mellett, a nélkül, hogy az utódra kötelezettség hárulna.

A másik módozat az volna, hogy a javadalmas mondjon le tiszta jövedelmének feléről vagy egyharmadáról a magyar katolikus egyház javára — de ezt csak akkor tartja eredményes megoldásnak, ha a tiszta jövedelem 40—50.000 frt-ra rúg.

Peitler inkább az első módozatot ajánlja, részint mert az utóbbi szerint nem maradna a nagyszámú szükségletekre, jótékonysági célokra, egyházi és iskolai egyéb kiadásokra elég pénzösszeg, részint, mert az egyházi uradalmak kezelője, ha tudná, hogy a jövedelem fele vagy kétharmada az egyházi pénztáré, teendőit lanyhábban és kevésbbé gondosan végezné.

Ranolder János veszprémi püspök[60] a kitöltött kimutatást megküldi a primásnak, levelében egyszersmind «kijelentvén abbeli szándékomat — írja — a kérdéses módozatra nézve, hogy én *lehetőségig bő, de szabad adakozás útján* volnék hajlandó egyházi s iskolai célokra s illetőleg a kimutatandó hiány fedezéséhez járulni. Ugyanezen alkalommal megemlítem, hogy én részemről azon 38.485 forinton fölül, melyet már 14 éven át a Ferencz József nevet viselő s mindkét főhatalom által ünnepélyesen megerősített alapítvány érteményében valóban autonomikus czélokra fordítottam, szegény egyházmegyém szükségleteire veszprémpüspöki jövedelmemből évenkint még 6000 forintot kívánnék Isten segítségével felajánlhatni s mindenkorra biztosítatni; miről bátor leszek utóbb főmélt. Herczegségedhez részletes felterjesztést intézni.

Eszerént a veszprémi püspöki jövödelemből autonomikus célokra évenként 44.485 frt fogna fordíttatni. — Az ebbeli számadásokat bárki jogosult és illetékes, akár ellenőrködve meg és áttekintheti».

Alig futottak be ezek a levelek Esztergomba, még az

[59] Fogalmazata Vác Püsp. Ltár, 156/1871. Act. priv. Peitler 171.

[60] A levél Budán kelt 1871. jan. 24. Fogalmazata Veszprém Püsp. Ltár, Fasc. 1871. 449. sz.

összes kimutatások nem is állhattak rendelkezésre, január 26-án a 27-es bizottság újra megkezdte tanácskozásait. Az egyházi vagyon ügye pedig az adatok feldolgozásáig s egy újabb értekezlet összehívásáig, amely a hozzájárulási kulcs tekintetében dönteni lett volna hivatva, függőben maradt. Épp ezért voltak, akik aggódva néztek a bizottsági tárgyalás elé.[61] Amint a fejlemények mutatták is, az ügyet nem lehetett tovább függőben hagyni s a bizottság egész más irányban döntött, mint ahogy a püspöki kar kezdeményezte.[62]

Alig ült össze a 27-es bizottság, hogy a 9-es albizottság javaslata alapján megalkossa az autonómiai tervezetet, a kritika pergőtűz alá vette s követelte, hogy a «reakcionárius» «látszat-autonomia» tervét elvetve, egészen új tervezetet alkossanak.

A radikális, szélsőséges hangú kritikákat újból mellőzve lássuk a SzE bírálatát : A 9-es bizottság többsége «az önkormányzat mázával leplezett aristocratico-hierarchikus tendentiákat érvényesített művében» s így az elaboratum «önkormányzati szempontból nagyszerű ámítás». A negyedfokú közvetett választással a kongresszust «gyökerében elölte.» A többség «nagy mérvben alkalmazta a centralisatio eszméjét és igen kényes természetű, lényeges dolgokat központosított» a főpapokból és főurakból álló igazgató-tanács kezébe.[63]

«Be fog-e menni a csapdába a kath. intelligencia? — kérdi a SzE hasábjain egy vidéki cikkíró. — A politikai szabadság eszméje ébreszté fel, hosszas álmából, az egyházi szabadság gondolatát. És azok, akik politikai tekintetben érettek, nem fogják megengedni, hogy egyházi ügyekben gyermekül tekintessenek.» Azt mondták, az autonómia célja az érdekeltség felkeltése — s a közvetett választással, a főúri igazgató-tanács kezébe összpontosított hatalommal akarják a népet befolyáshoz juttatva érdekeltségét felkelteni ! A javaslat tehát «amellett tanúskodik, hogy az illető urak nem is akarnak autonomiát, csak a tények kényszerének hatása alatt határozták el magukat nagy nehezen tenni valamit, de mégis úgy, hogy az ne legyen autonomia». Ezért a 27-es bizottságra «azon feladat vár, hogy azon elaboratumból töröljék ki mindazt, ami az autonomia fogalmával ellenkezik, hogy páczolják be mumiának azon

[61] *Apponyi György* gróf jan. 22-én azt írja Haynaldnak, hogy sajnálja a bizottságnak 26-ra történt összehívását, «mert a bizonyos ügynek függőben tartása a 27-es bizottság tanácskozásaira, illetőleg azok eredményeire csak károsan folyhat be ; és a mi a 27-es bizottság körében készülni fog, alig lesz többé javítható a plénumban. Meglehet, hogy csalódom. Adja a jó Isten !» Kalocsa Érs. Ltár, Haynald-levelek.

[62] A jan. 30-i bizottsági ülésen, v. ö. 268. l.

[63] SzE, 1871. jan. 27.

munkálatot, írják reá ‚fuit' s zárják el a múzeumba tanuságul: *hogy milyen ne legyen az autonomia*».[64]

A 27-ES BIZOTTSÁG mellőzve az általános vitát — hiszen az alapelvek megállapítása kapcsán beható eszmecserét folytatott már általánosságban — mindjárt rátért a **bizottsági részletes vitára.**

Az önkormányzat hatáskörének tárgyalása során elvi jelentőségű vita volt.[65] *Bartal György* azt kívánta hangsúlyozni, hogy a pápai szentesítésre nincs szükség. Javasolta, hogy helyette a főkegyúri szentesítést iktassák a szövegbe («... az apostoli királynak, mint főkegyúrnak szentesítésével életbe lépendő önkormányzat ...»). *Bíró* püspök ezzel szemben ellenindítványt nyujtott be, amely a római pápa szentesítését kívánta. Hosszas vita után, amelynek során megállapították, hogy a szentesítésről amúgyis külön kell majd intézkedni a végső szakaszban és minthogy nem látszott «általános katholikus szempontból elfogadhatónak, hogy az indítvány intenciója szerint a római szék elfogadó nyilatkozata kizárassék», elvetették mindkét indítványt.[66]

A hatáskör megállapítása során Haynald indítványára a hittani, egyházfegyelemi és egyházkormányzati ügyek mellett a liturgiát is kivették az autonómia hatásköréből. A hatásköri vita során jellemzően szólta el magát Bartal György: «... midőn egyrészt biztosítani akarja az autonomia jogait a világi hatalom ellenében, másrészt ugyan ezt óhajtja *a legfőbb egyházi hatalom ellenében is*».[67]

A demokratikus törekvések egyházba csempészésének e nyilt színvallása érthető nyugtalanságot váltott ki nemcsak a papi, hanem a konzervatív világi képviselők között is. Bartal módosításait nagy szótöbbséggel elvetik. A kudarc ellenére is, vagy talán éppen azért mindinkább Bartal Györgyöt tekintik az autonómiai ellenzék vezérének.

Január 27-én a bizottság a vagyon-ügyet tárgyalta. A 9-es albizottsági javaslat szerint a kat. javadalmasok birtokában ill. kezelésük alatt lévő vagyon és a vallás- és tanulmányi alapok a magyarországi kat. egyház tulajdonát alkotják; de míg a javadalmasok javadalmaiknak «hitbizományszerű haszon-

[64] SzE, 1871. jan. 27.
[65] U. a. jan. 26.
[66] U. a. jan. 28.
[67] U. o.

élvezetében és birtokában a megállapítandó korlátozások mellett megmaradnak», addig a kormány kezén levő vallási és tanulmányi alapok «további kezelés végett az önkormányzat rendelkezésére átvétetnek».

Horváth Döme módosítást ajánlott: az egyházi javak, beleértve a szerzetek birtokait, illetékmentesen telekkönyveztessenek az egyházra, továbbá «a magasabb egyházi javadalmak birtokosai» csak «éltök fogytáig» maradjanak meg javaik haszonélvezetében. Erős vita következett: Schlauch esperes még a bizottsági javaslatot is sokallotta, s a status quo-t kívánta fenntartani. Mindazonáltal a telekkönyvi átiratás gondolatával annyian rokonszenveztek, hogy Horváth Döme ezirányú módosításának sorsát csak az elnöki szavazat pecsételte meg. A kérdést mégsem lehetett a napirendről levenni: a többség az átiratás gondolatával megbarátkozott s az ügy beható tárgyalását a következő ülésre halasztotta. Ekkor, január 28-án *Bíró László* szatmári püspök kérte a telekkönyvezés elhatározásának elhalasztását, vagy új vita elrendelését, mert nézete szerint a javadalmas főpapság ehhez a határozathoz a hozzájárulást nem adhatja meg. Bartalék tiltakoztak, végül is 12 szavazattal 9 ellen elhalasztották az ügy tárgyalását.[68]

A rákövetkező ülésen — jan. 30. — azonban a szatmári püspök kijelentette, hogy miután magánbeszélgetések révén meggyőződött a többség határozott álláspontjáról, a meddő viták elkerülése végett *visszavonja indítványát.* Leszögezi azonban, hogy e *telekkönyvezésbe a maga részéről bele nem egyezik.* Nyilatkozatához csatlakozott a főpapság másik két jelenlevő tagja, Haynald érsek és Pankovics püspök is. Ezután a bizottság abban állapodott meg, hogy a telekkönyvezés módozatait «a törvényhozás eziránti rendelkezésének kinyerése után» az országos kat. gyűlés fogja megállapítani.

Az autonómiai pénztár jövedelmeinek megállapítása sem ment símán. A javaslat ugyanis idesorozta az alapok, az interkaláris jövedelmek s a tanítórendek jövedelmi fölöslege mellett a magasabb egyházi javadalmasok által fizetendő évi járulékot, «mely a mostani javadalmasokra — mondotta a javaslat — velük egyetértőleg, utódaikra nézve pedig a jövedelmek aránya szerint az országos kat. gyűlés által fog megállapíttatni». Haynald indítványozta, hogy e pontnál a szentszéki jóváhagyás kikérésének szükségét iktassák be, azonban ezt elvetették s helyette

[68] SzE, 1871. jan. 30.

Szilágyi Virgil indítványát fogadták el, amely az apostoli királynak, mint főkegyúrnak szentesítését kívánta meg e kérdésben.[69]

Haynaldék jól tudták, hogy a Szentszék semmiesetre sem egyezhetik bele oly megoldásba, amely az egyházi vagyon kérdésében egy világi többségű gyűlésnek engedi a döntést, végső fokon pedig csak a királyi szentesítést kívánja. Viszont oly erős volt a közvélemény követelése, s oly gyakoriak a szekularizációval stb. való fenyegetések, hogy e tekintetben a konzervatív világiak nem tudták a püspöki álláspontot fedezni és egyezményes megoldást kerestek.

A bizottsági tárgyaláson e *«baloldali vívmány» után több kudarc következett.* A lényegesebbek közé tartozott, hogy nem tudták a közvetett választás elvét áttörni. A püspöki kinevezéseknél is hajótörést szenvedett az a törekvésük, hogy a királynak felterjesztendő 3-as jelölést az autonómiai gyűlés végezze a püspöki kar és az egyházmegyei gyűlés meghallgatása alapján. Kisebbségben maradtak Bartalék a tanügyi kérdésben is, ahol nem sikerült az országos gyűlés számára a legszélesebbkörű (papnöveldékre is kiterjedő) befolyást biztosítani, valamint elvetették a kérvényezési jog gondolatát is az autonómia körén kívül eső ügyekre vonatkozólag. Az utolsó két ülésen a kisebbség már nem is állott elő azokkal a módosításokkal, amelyek összefüggésben voltak már előzőleg leszavazott indítványaikkal. Igy a tervezetet csekély stiláris módosításokkal február 4-re véglegesen letárgyalták.

A 27-es bizottság tehát nagyjából — az egy vagyoni kérdést kivéve — a 9-es albizottság kidolgozta tervezetet fogadta el. Tárgyalásairól már részletes jelentések jelennek meg a SzE-ban és tájékoztatják a nagyközönséget. Liberálisok és demokraták, a radikálisokról nem is szólva, csalódottan állapíthatták meg, hogy a 27-es bizottságban nem változott meg az arány: kisebbségben maradtak. Az erős összecsapások, a szinte állandó szavazással való döntések csak *kiélezték a helyzetet.* Lassankint már két szembenálló párt néz farkasszemet, az akkori elnevezéseket átvéve: a többség és a kisebbség.

Az elsőnek tulajdonképeni szellemi vezére Haynald Lajos. Nemcsak azért, mert a püspöki kar legtehetségesebb tagja és tevékenyebb, lenyűgözőbb erejű egyéniség Simornál, hanem azért is, mert a prímás az elnöki székben — s tegyük hozzá: a legnehezebb pillanatokban is fölényes nyugalommal

[69] SzE, 1871. febr. 1.

és előkelő felsőbbséggel vezetve a tárgyalást — a dolog természeténél fogva pártok fölött kellett, hogy álljon. Havnald eddig is védte püspöktársaival szemben mint Eötvös legjobb megértője az ő tisztult liberális-katolikus álláspontját. Mikor a kongresszuson kitűnik, hogy a kisebbség az eötvösi tisztult liberális-katolikus gondolattól eltávolodott, s egészen laikoliberális álláspontot képvisel, sőt időnkint radikális hangokat is hallat, akkor a püspöki méltóság és felelősség tudatában elszántan védi az egyház tekintélyét, érdekeit és jogait sértő liberális autonómiai elképzelésekkel szemben — tehát balfelé — azt az egyházias autonómia-eszmét, amelyet előbb társaival szemben — tehát jobbfelé — kellett megvédelmeznie és képviselnie. Ő, aki Eötvössel szívesen közvetített megegyezéseket, most hajthatatlan maradt. Látta, hogy más eszmevilág, egy értetlen, és idegen kategóriákkal dolgozó világ akar belenyúlni a közel kétévezredes hagyományoktól megszentelt isteni alapítású szervezetbe. Őrizte a Rubikont, amelyről az akkori közfelfogás szerint mondotta, hogy «azon túl nem megyünk».

Pedig át akarták törni ezt a Rubikont. Bartal György volt ennek a törekvésnek a vezére. Tehetséges, erős logikájú, élénk szellemű férfiú, kitűnő szónok. A bécsi Theresianumban szívta magába a jozefinizmus szellemét, politikai szereplésében pedig a liberalizmussal jegyezte el magát végérvényesen. A természetfölöttiek iránt érzéketlenül, racionalista értetlenségében, bár jóhiszeműen s javítani akarva közelített a XIX. század liberális és demokratikus eszméivel az egyházhoz. Magatartásán megérzik az ősi ellenzékiség szelleme is, amelynek tüzét egyházi vonatkozásban a Vatikánum, illetve a nyomában támadt liberális hangulat csak szította, s amelynek folyománya a törekvés : a magyar egyházat felszabadítani Rómával szemben. Legfőképen jellemzi Bartalt és híveit a politikai liberalizmusnak elömlése mindenen : egyházi kérdéseknek is jogi, politikai szempontból való kezelése, a korszellem jelszavával való állandó változtatási törekvés hagyományos intézményeken és formákon, ellenállhatatlan gyűlölet mindennel szemben, ami a hierarchia fogalmával csak távoli kapcsolatban van.

Mint majd látni fogjuk, Bartal táboránál megismétlődik a vatikáni zsinat kisebbségének, illetve külső liberális ellenzékének az a törekvése, amely teljesen politikai analógiákat akar megvalósítani egyházi téren és mindent ebből a szemszögből ítél meg : pl. «alkotmányos» küzdelemnek minősíti az «abszolutista» hierarchia jogainak csorbítását stb.

A magyar katolikus egyház hivatott vezérkara, a püspöki kar világosan felismerte a kongresszus jelentőségét s annak a küzdelemnek fontosságát, amelynek küszöbén állottak. Ugyanis jól tudták, hogy az ügynek vagy jobbra, vagy balra, de *végérvényesen el kell dőlnie.* Mert ha az autonómiai szervezet terve elkészült és a kormány elé került, akkor azon már nincs módjában változtatnia, hanem — tetszik, nem tetszik — annak reánézve terhes pontjai épp úgy kötelezők, mintha szerződött volna az állammal.

E felismerés sugallta aggódás csendül ki *Bíró László* szatmári püspök leveléből, amellyel érsekét, *Bartakovics Bélát* a kongresszuson való személyes megjelenésre kéri. Kérését ezzel indokolja : «Nagy fontosságú tárgyak forognak kérdésben, de maga az autonomia ügye is azon ponthoz jutott, hogy *jobbra vagy balra el kell dőlnie,* mert ha most kibocsátjuk kezeinkből a szervezetet, s átadjuk azt Ő Felségének és kormányának, többé hátrálnunk nem lehet, eddig csak alkudozás volt az egész, de már most szerződéssé válik, melyen többé nem változtathatunk. Itt az a szerencsétlen infallibilitás is, mint azt Excellencziád igen találólag nevezni szokta, itt a placetum s az invasio, mely tárgyak iránt az egész katholikus világ mozog, csak mi tespedünk, — itt az ideje, hogy tisztába jőjjünk ezen tárgyakra nézve is. — Ne hagyja Exczellencziád alázatos szegény koldus suffraganeusait vezér nélkül.

Bartal Györgynek a pesti lapokban megjelent czikkeiből, de magából a kisebbség javaslataiból is át méltóztatik látni, hogy ezek az urak nem akarnak kevesebbet, mint oda vinni a dolgot, hogy a hierarchiának ők adjanak kéztől kenyeret, s az által bilincsben tartsák, tekintélyét lerombolják — s a Kyriarchiát megállapítsák. *Ki kell lépni a sírkra s eldönteni a harcot jobbra vagy balra.*»[70]

Igaz, hogy az autonómia ügyének döntő intézése már az októberi vegyes tanácskozmány óta nem volt a püspöki kar kezén, — de még mindig ott volt egy hatalmas, negatív fegyver : *a vétó, a kongresszusról való kivonulás fegyvere.* Ez végső esetben végérvényesen megakadályozhatta volna egy elfogadhatatlan autonómia létrehozatalát. El is volt tökélve a püspöki kar arra, hogy élni fog e jogával, ha a kisebbség illetéktelenül átcsap a vallási térre.[71]

[70] Kelt 1871. febr. 20. Eger Érs. Ltár, Fasc. Autonomia — 1896.

[71] *Kubinszky Mihály,* a kalocsai főkáptalan autonomiai követe 1871. március 12-i levelében beszámol a kongresszusi eseményekről. Irja, hogy a kongresszuson «tarka dolgokat hallottunk (Kállay Ödön s Bartal urak részéről), hála Isten, okos beszéd is fordult elő (Majer Károly és Szilágyi által).

Mi fejlődik ki — nem tudjuk. A püspökök tegnap részben consternáltattak. Hiszem, hogy jobb fordulatot vesz az ügy.

Különben, *a mint a püspökök a határvonalat átlépni látják, távozni fognak, s mi természetesen velök*». Kalocsa Érs. Ltár. Fasc. Autonomia Catholica.

2.

A KONGRESSZUS VITÁJA. PRÍMÁSI MEGNYITÓ. AZ ÁLTALÁNOS VITA. I. SZILÁGYI VIRGIL. A KISEBBSÉGI FELFOGÁS KÉPVISELŐI: BARTAL GYÖRGY; HORVÁTH DÖME; HATALA PÉTER. RADIKÁLISOK: HORÁNSZKY NÁNDOR ÉS KÁLLAY ÖDÖN. AZ UNIKUM. — 2. A TÖBBSÉG VEZÉRSZÓNOKAI: HAYNALD LAJOS, PERGER JÁNOS ÉS SENNYEI PÁL BÁRÓ. BARTAL ÚJABB FELSZÓLALÁSA. A VITA LEZÁRÁSA. SZAVAZÁS. A SZÁMARÁNY VIZSGÁLATA. — A RÉSZLETES VITA. A TERVEZETEK S A VÉGSŐ SZÖVEG EGYBEVETÉSE AZ ELSŐ PÜSPÖKI TERVEZETTEL: NAGY ELTÁVOLODÁS A KIINDULÁSTÓL. ALKUDOZÁS. A KISEBBSÉG TILTAKOZÁSA. — A KONGRESSZUS MÉRLEGE A KÖZVÉLEMÉNY TÜKRÉBEN: ORTODOX-KATOLIKUS ÍTÉLET. A TÖBBSÉGI HIVATALOS LAP MEGELÉGEDETTSÉGE. LIBERÁLIS-KATOLIKUSOK BIZALMA AZ URALKODÓBAN ÉS AZ ORSZÁGGYŰLÉSBEN. A KÜLSŐ LIBERÁLIS KÖRÖK ELUTASÍTÓ ÉS ELLENSÉGES ÁLLÁSPONTJA. RADIKÁLIS VISSZAUTASÍTÁS. — A MI MÉRLEGÜNK: LÉNYEGES ELTOLÓDÁS BALRA; AZ ELLENTÉTEK KIÉLEZŐDÉSE; LIBERÁLIS-KATOLIKUSOK ÉS RADIKÁLISOK EGYÜTTFUTÁSA; AZ EGYHÁZELLENES HANGULAT FOKOZÓDÁSA. A KONGRESSZUS NAGY TANULSÁGA.

1871. MÁRCIUS 9-én a régi képviselőház folyosóin izgatottan gyülekeznek az autonómiai képviselők. Kezükben két nyomtatott tervezet. Az egyik a 27-es bizottságé, a másik a kisebbségi javaslat. Mindkettőt hivatalosan adták ki.

A döntő mérkőzés első napja nem készületlenül virradt a szembenálló pártokra. Előzőleg már külön-külön értekezleteken tárgyaltak a többségi és kisebbségi tervezet hívei. Oly éles volt az ellentét, oly kilátástalannak látszott a megegyezés, hogy a többségi «párt» indíttatva érezte magát a közvetett választás elvi álláspontjának feladására. Ugyanis ez volt a túlsó oldal, sőt a nagy közvélemény szemében is a legnagyobb botránykő. A többségi «pártértekezleten» a hangulat nyomása s a mérsékeltebbek közvetítése után Sennyei Pál báró visszavonta azt az elnöki szavazatát, amellyel a közvetett választás javára billentette a szavazatok mérlegét a 9-es albizottságban. Igy határozatilag kimondották a közvetlen választás elvét.

Simor János hercegprímás az új ciklus megnyitóbeszédében hangsúlyozta, hogy az autonómia ügye a végső döntés szakába lépett. Előterjeszti mindkét munkálatot azzal, hogy

elnöki helyzete nem engedi meg azok bírálatát vagy egybevetését. Újból hangoztatja, hogy oly probléma megoldása áll előttük, amelyre irányadó példát hiába keresnének. Majd a következő súlyos szavakat mondja:

«A sikernek szerintem három feltétele van: hogy autonómiai szervezkedésünk, *mellőzve minden politikai rendszer utánzását, a kath. egyház szervezetének keretében maradjon; hogy felséges urunk és királyunk apostoli fővédnöki jogai sérthetlenül fentartassanak,* hogy törekvéseinkben azon magasztos kath. irány önérzete vezéreljen bennünket, mely a catholicismust hazánkban 8 századon keresztül képessé tette arra, hogy szt. István birodalmának legtartósabb oszlopa... legyen».

Akiknek volt fülük a hallásra, megérthették, hogy az első két szempont hangoztatása magában hordotta a kisebbségi munkálat halálos ítéletét. — A prímás beszédével megnyitotta a két javaslat általános vitáját.

Az **általános vita**[72] során elsőnek Szilágyi Virgil[73] szólalt fel. Kiemelte, hogy az egyház alapelveit tiszteletben kell tartani és nem szabad jogait megsérteni. Attól várja hazánkban a kat. vallás erősödését, hogy «nem döntjük le — úgymond — azon instituciókat, melyeken mint alapzatokon a magyarországi kat. egyház érdekei nyugszanak, hanem javítani törekszünk azokat s összhangzásba hozzuk a szabadság és kor szellemével». A többségi tervezetet bizonyos módosításokkal elfogadja a tárgyalás alapjául.

Miután így a többségi felfogás alaphangját megadtuk, alkalmasnak látszik, hogy előbb a **kisebbség** felfogását vegyük behatóan szemügyre, mert a többségi szónokok a javaslatot épp velük szemben vették védelmükbe s így beszédeik megértéséhez amazok ismerete szükséges.

A kisebbség vezérszónoka Bartal György.[74] Mielőtt a kisebbségi javaslat elvi ismertetésébe fogna, a többségi tervezetet jellemzi. Azt tartja, hogy ezt a minden újítástól való ösztönszerű félelem, az esetleges veszélyek túlzott nagyítása, s a kilátásba helyezett előnyök lekicsinylése jellemzi. Meggyőződése, hogy a püspöki kar az autonómiát azért sürgeti, mert azt hiszi, hogy Róma aggályait a világi hívek befolyásának elkerülhetetlen tágításával kapcsolatban ennek óvatos körülírása által leküzdheti. Igy akart a két oldalról fenyegető veszélyek, Scylla és Charybdis között a legszűkebb mérték alkalmazásával átjutni.

[72] A beszédeket szószerint közli Günther (47. skk.), részint szószerint, részint kivonatosan az «Értesítő a kath. congressusból» (Melléklet a MÁ-hoz); megjelent 22. szám, márc. 5—ápr. 2., valamint a *Szabad Egyház* megfelelő számaiban. Kivonatosan, szemelvényekkel ismerteti Szemnecz is, de gyakran igen tökéletlen módon, csak külsőséges szempontból válogatott szemelvényekkel, eszmei visszaadásra nem is törekedve (Szemnecz, 61—151.).

[73] Günther, 56—59.

[74] U. a. 62—70.

Ezzel szemben azt tartja, hogy az egyik szirt megkerülésének szerfölött való megkönnyítése a hajót a másik szirthez sodorja — de azt is bevallja, hogy épp az ellenkező szirtre óhajt gondosabb tekintetet vetni : a világiak befolyásának határt szabva, a határvonal irányát — úgymond — «mi *nem a legf. egyházi hatalom beneplacitum-ában, hanem hazai közjogunk rendíthetlen alapjaiban*, általunk el nem mozdítható praemissáiban, és a magyar kath. egyháznak azokon nyugvó, egyházjogilag tagadásba nem vehető kiváltságos állásában keressük éppen a római szentszék folytonos terjeszkedéseinek áramlata ellenében».

Méltányolja «ellenfelei» kiindulását, már csak azért is, mert a többségi munkálat is nyújt valamit az alsópapságnak és híveknek, de *nem oszthatja álláspontjukat*. Három okból. 1. Javaslatuk nem szabad egyházat, hanem az addigi világi korlátoktól felszabadult hierarchiát alkot a szabad államban, ettől pedig a magyarság «vallásos és politikai geniusa» mindig idegenkedett. 2. A hierarchia kizárólagos hatalmát nem tudja összeegyeztetni sem a kereszténység ősi, tiszteletreméltó hagyományaival, sem az újkor szabad intézményeivel s anakronizmusnak tartja, hogy a szabad egyház modern elvét oly intézményre alkalmazzák, amely a középkor feudális világába illeszkedik szervesen. 3. A hierarchia «Rómából nyert s reá nézve majdnem ellenállhatlan impulsus folytán» állást foglalt a modern kor eszméivel és törekvéseivel szemben, s ez a «legutóbbi concilium vészteljes döntvényei folytán ugyanazon eszméknek legélesebb negatiójává, sőt kárhoztatásává fajult, melyek a polgárosult államok intézményeinek általános elfogadott alapjait, a jövő reformok egyedül helyes kiindulását képezik». E klerikális álláspontot nemcsak hogy nem helyeselheti, hanem «vallásos és polgári» kötelességének tartja, hogy minden erejéből küzdjön ellene.

A kisebbség előtt lebegő tulajdonképeni cél nem a magyar katolikus egyház külső szabadsága (függetlenítése), hanem «benső szabadsága», ezért főtörekvésük «a minden oldalra kielégítő, s összeforrasztó *belreform*». Érzi e törekvés nagy nehézségét azzal a «hatalommal szemben, melynek merev hajthatlansága előtt a Lamennaisok és Montalembertek fenkölt szelleme megtört». A megvalósítandó autonómia «magasabb értéke» szerinte az, hogy példaképül szolgáljon világszerte. Minthogy a kor fiai és a klerikális irányzat között éles az ellentét, reméli, hogy sikerül e példa megvalósítása mindenütt, s biztosra veszi, hogy csakhamar szövetségre lépnek azok, akik az egyetemes kereszténység, különösen pedig a katolicizmus tanait «a salakjaitól megtisztult modern polgárosodás irányzatával» igyekeznek összhangzásba hozni magának a kereszténységnek érdekében, hogy a legveszélyesebb ellenfélből a leghatalmasabb szövetséges váljék.

A kisebbség bevallott főtörekvése a belső reformra irányulván, noha helyesli, hogy az autonómia hatásköréből kizárták a dogma és liturgia kérdését, mégis «*korlátlan kérvényezési jogot*» követel e téren. Hivatkozik arra, hogy a modern alkotmányok még «helotáikat» sem fosztják meg e jogtól, továbbá, hogy demonstrációkra, eszmék terjesztésére mindenkinek és mindenféle vonatkozásban alkalom adatik s tudtával a zsinatok sem tagadták meg a hívektől, sőt szakadároktól a kérvényezés jogát. Ezért a vallás «legszentebb érdekében» követeli a szabad vitának és a korlátlan kérvényezésnek jogát, remélve, hogy az az egyházi hatalom, amely nem hallgatta meg azokat, akik a kor eszméit képviselték

s nem volt figyelemmel a közhangulatra sem, végül is meg fogja hallgatni híveinek törvényes képviselőit, hacsak nem akarja magát híveitől teljesen elszigetelve a «nyáj nélküli pásztor szomorú sorsára juttatni!»

A hatáskör tekintetében ellentét mutatkozik a két munkálat közös szilárd pontja, az apostoli király *főkegyúri joga* körül. Bartal szerint a többségi megoldás e jog leglényegesebb részének teljes feladását jelenti. Erre a kongresszus nem jogosult, de még az egyedül illetékesnek tartott parlament sem, hiszen ennek részéről is «politikátlan eljárás» volna a jogfeladás. Bartalék szemében a főkegyúri jog egyik főjelentősége az, hogy a magyar kat. egyház «Rómától függetlenségének sarkalatos alapja». Ha ezt a magyar törvényhozás feladná, kiadná alattvalóinak «a szentszék nyomasztó intézkedései ellenében való megvédésére szolgáló leghatalmasabb fegyverét». Ezzel vétene az ősök politikája, az állambölcseség legelemibb szabályai ellen s hálára csak Rómában találna, amely a lelkiismereti téren törekszik korlátlan hatalomra, ezzel kárpótolván magát az elvesztett világi hatalomért. A főkegyúri jog szempontjából tehát egyedül a kisebbség álláspontja a helyes, amely azt «a kiváltságos állást», melyet a főkegyúri jog nyújt a magyarságnak Rómával szemben, továbbra is egész kiterjedésében fenntartja, s e jog gyakorlását a főkegyúr jóváhagyásával az önkormányzat hatáskörébe utalja.

A főkegyúri jog fenntartását azért is szükségesnek tartják, mert tudják, hogy Róma sohasem fog az önkormányzat szerveivel közvetlen érintkezésbe bocsátkozni. Már pedig Bartal is elismeri, hogy vannak oly tárgyak, különösen a külső fegyelemhez tartozó ügyek, amelyekre feltétlenül szükségesnek tartja a Rómával való kapcsolatot.

S itt érkezett el Bartal ahhoz a ponthoz, amelyről nyiltan bevallja, hogy a többség és kisebbség között fennforgó *«elvi ellentétek legélesbike»*, amikor kimondja, hogy «nem oszthatjuk azon felfogást, mintha e tárgyak végső elintézése ama mindenesetre sajnálandó esetben, ha a szentszék beleegyezése önként elnyerhető nem volna, az utóbbi nélkül is eszközlésbe ne vétethetnék». Egyházjogilag kielégítően indokolja ezt szerinte az a tény, hogy e tárgyakra a főkegyúri jog kiterjedt, a százados gyakorlat erre a bizonyság s ezért *a pápai beleegyezés «nem képezhet azok elintézésére nézve szükségszerű előzményt»*.

A kisebbség tehát így akarta elkerülni Scyllát — a Szentszéket. Hátra volt még Charybdis. Hogy *a magyar törvényhozás* beleegyezését elnyerhessék, vagyis azt a szirtet is megkerüljék, melyre az ellenfelek nem eléggé ügyeltek, oly «szilárd szervezetet» és oly «intensiv hatáskört» javasoltak, hogy ez nemcsak a számbeli világi többség révén biztosítja azoknak a túlnyomó befolyást, hanem magábanvéve is kezeskedik arról, hogy azok jogaikat és kötelességeiket az egyház és társadalom javára fogják gyakorolni, illetve teljesíteni. Ezzel indokolja Bartal a közvetlen választások, a képviselők díjazása, a papi és szerzetesi nevelés, valamint a vallásoktatás feletti ellenőrzés stb. követelését.

A két legfontosabb gyakorlati kérdésben, az egyházi vagyon és tanügy vonatkozásában Horváth Döme[75] fejtette ki a kisebbség álláspontját.

Az *egyházi vagyont* illetőleg helyesli, hogy a többség az újbóli telek-

[75] Günther, 157—166.

könyvezés álláspontját elfogadta, de kifogásolja, hogy az egyházi javadalmasokat egyszersmindenkorra — s nem úgy, mint a kisebbség: csak az akkor birtokban lévőket — meghagyja javadalmuk hitbizományszerű haszonélvezetében. Ezzel a többség az autonómiának anyagi forrásait «már előre nagyon is szűken gyümölcsözővé s többé gyökeresen meg nem javíthatóvá teszi» és remélhető jótékonyságát «kellő anyagi erő hiányában egyelőre megzsibbasztja». *Hogyan fog így az autonómia rengeteg anyagi áldozatot és beruházást is igénylő feladatának megfelelni?* Horváth azt is felhozza, hogy a jövedelmek megoszlása igen aránytalan, gazdag egyházmegyék és búsás jövedelmű stallumok mellett vannak szegény egyházmegyék és megélhetést alig biztosító stallumok, de ezen túl egyenesen «szánandó, pirulást érdemlő helyzet» a szegény káplánoké, akik négy évi tanulmány után «8—10—15 évi barangoló káplánkodásra és rendesen 60 frt biztos jövedelmre» számíthatnak, ami nemcsak művelődésre, de még álláshoz illő ruházkodásra sem nyújt lehetőséget. Ennek a helyzetnek orvoslása, papi nyugdíjintézetek, iskolák stb. alapítása mind pénzt igényel. Az egyházi javadalmakon kívül az autonómia más segédforrásra nem számíthat. Felvethető tehát a kérdés, hogy az autonómia kellő anyagi erő hiányában óriási feladatának mily forrásokból és mi úton-módon fog eleget tehetni?

Kifogásolja még az egyházi birtokok csekély jövedelmezőségét. Elismeri, hogy helyenkint nem így van, de azt állítja, hogy $^{9}/_{10}$ részben az egyházi birtok «mind nemzetgazdaság tekintetéből, mind közvetlen egyházi gyümölcsöztetés szempontjából igazán selejtes jövedelmeztetési állapotban találtatik». Ennek okát részben abban találja, hogy a püspökök stallumaikba rendszerint idősebb korukban jutnak, többnyire súlyos adósságokkal a jelentős díjfizetések s költségek miatt, ezért beruházásokra nemigen telik.

Horváth szerint ezért a kisebbség álláspontja a helyes: *a kongresszus ne döntsön* az egyházi javak jövendő birtoklásának és kezelésének kérdésében. Ezt a majd összeülő autonómikus gyűlésre bízza, csak azt kötvén ki, hogy a javadalmasok azontúl is díszes állásukhoz mért független ellátásban részesüljenek.

A tanügyre térve elégtétellel állapítja meg Horváth, hogy a kisebbség a többséggel szemben a vallásoktatásra és a papi s zárdai nevelésre is kiterjeszti az autonómia hatáskörét. E jogot az 1715. évi LXX. t.-c. s több királyi rendelet, továbbá hosszas joggyakorlat biztosítja az apostoli főkegyúrnak. Ez tehát most az autonómiára száll. Érdekesen akarja ezt a maga felvilágosodási, racionalista szempontjaival is alátámasztani: Sajnálatos tapasztalás tanusítja, hogy a papok «még mindig csakis az egyháznak, de nem az életnek nevelnek». Megérti, hogy a középkorban «csupa böjtölés és imádkozás kedvéért» alapítottak kolostorokat, de az újkorban csak «humanitási» vagy nevelési célokból történhetik ez, tehát a szerzeteseknek sem a holt, hanem az élő világgal kell érintkezniök. Még inkább a világban élő világi papoknak, akiknek nagy ember- és életismeretre van szükségük. Tehát a tanrendszer ellenőrzése s a kellő ellensúlyozás felette szükséges.

Mereven elfoglalt liberális álláspontján megmaradva látatlanra veszi a tényeket s tagadásba veszi, hogy a katolicizmus a tekintélyi elven alapszik. Különben is szerinte «ma már nagyobb és biztosabb tekintélyt ad az általános műveltség» s mivel ettől a «felvilágosodott

katolicizmus» elválaszthatatlan, ezért a fősúlyt arra kell vetni. A tekintély tehát nem a meghatalmazással rendelkező papságnak járván ki, a papokat a jogegyenlőségből következőleg a kisebbség ugyanolyan fegyelmi eljárásnak veti alá, mint a világiakat. Azt tartja, hogy az újkorban a jogegyenlőség elvének «botrányos megsértése nélkül» nem lehet államot alkotni az államban. Nem dogmatikus kérdésben az újkorban csak a megbízással rendelkező testület illetékességét ismerik el.

A placetum jogát is védelembe veszi, Haynald kijelentésére, hogy ez anomália, azt feleli, hogy ez elméletileg lehet így, de a gyakorlatban sokszor szükség lehet ilyesmikre is. Fájlalja, hogy a király alkotmányos szokásjogon nyugvó jogát a magas klérus és arisztokrácia ellenében a kisebbségben ülő világiaknak kell védelmezniök.

A kisebbségi javaslat katolicitását teológusuk, Hatala Péter[76] vette védelmébe. Kiindulva a legújabbkori változásból, amely az egyházat az államhatalom helyett hívei védelmére utalja, részletesen kifejti, hogy a világi elemnek jogokat kell adni, s e téren idézve XVI. Gergely pápa egyik állítólagos mondását: engedékenységben le kell szállni a pokol kapujáig. A határ kitűzésénél, az át nem léphető Rubicon megállapításánál a történelem tanuságát kell figyelembe venni. Bármely intézmény *katolicitásának próbaköve* Hatala szerint: az egyháztörténet. Ha valamely intézmény «az ős katholikus világban, az apostoli korban dívott», akkor senki sem mondhatja, hogy az nem katolikus. Tiltakozik az ellen, hogy a katolicitás egyetlen mértékéül az akkori usust, az akkori kánonjogot vegyék. Azoknak, akik az ő több befolyást engedő álláspontjukra azt mondják, hogy ellenkezik az egyház hagyományos elveivel, azt feleli, hogy van «újabbkori és régibb» hagyomány. «Én megengedem — folytatta — az újabb datumu chronologiának hagyományos katholicitását de ismét követelem azt is, hogy megengedtessék a régi chronologiájú katholicitásnak hagyományos jellege». Nem engedi egyik munkálat katolicitását sem kétségbevonni. A különbséget csak abban látja, hogy a «kisebbségé jobban visszatér a régibbhez, ... a többségé közelebb áll az új canonjoghoz».

Gúnyosan taglalja, *milyen befolyást enged az új kánonjog* a világi elemnek: «Joga van templomba járni, joga van a szentségekben részesülni, joga van pappá lehetni, joga van patronatust gyakorolni az egyházban, joga van végre az egyházi szertartásokhoz és az egyházi szertartások szerinti eltemettetéshez. Ezek a modern, az újabb canonjog szerint a laicus elem jogai». Azt tartja, hogy ezzel a kánonjoggal a kézben nem lehet az intelligencia, vagyis azon elem felé közelíteni, amely politikában és sajtóban egyaránt vezet. S mivel ez vezet, az autonómiában az értelmiségre van legszögesebb gondja s ezt csak úgy véli megnyerhetőnek, ha *annyi befolyást enged neki, amennyit «intelligens állapota követel*, menynyit az egyházi ősi katholikus, apostoli gyakorlat megenged» s amennyi a magyar király főkegyúri joga alapján mindenkit megillet. Pázmány e főkegyúri jog védelmében mondotta, hogy Szent István azon feltétel alatt («eo pacto») alapított püspökségeket, hogy neki az apostoli jogokat megadják — tehát a híveknek is «eo pacto, tudniillik a hozzájárulás, a támogatás miatt adassanak meg azon jogok, melyeket az egyház egykoron a fejedelemnek megadni jónak látott».

[76] Günther, 101—107.

Hatala történeti visszapillantást vetve a főkegyúri jogra, arra sorakoztat fel példákat, hogy voltak oly terjeszkedési törekvések, amelyek elé gátat emelt a magyar törvényhozás. Zsigmond, Hunyadi János példájára, Mátyás állítólagos nyilatkozatára utal a hármas kereszttel kapcsolatban, s mindebből megállapítja, hogy őseink a pápa iránti minden tiszteletük mellett saját jogaikat is megvédték. Hatala is óhajtja, hogy *az egyház fejének adjuk meg a kellő tiszteletet*, de ugyanakkor «*saját jogainknak is kérlelhetlen védői* legyünk. Megadjuk mindenkinek a kellő tiszteletet, de kívánjuk, hogy velünk is így történjék». Tehát nem lát sem tiszteletlenséget, sem jogsérelmet abban, ha bizonyos biztosítékokat keresnek «oly terjeszkedések irányában, melyek egykor megtörténtek, s melyek ennélfogva ismét megtörténhetnek» sőt, ezt jogos eljárásnak tartja.

Végül arra a bírálatra vonatkozólag, hogy a kisebbségi javaslat az egyház jogait csorbítja: *elismeri, hogy a tanítóegyház «hatalmát gyengíti», de nem nyúl annak elidegeníthetetlen jogaihoz.* Az egyházat a maga egészében értve, a többségi javaslat gyengíti azt. Ugyanis nem elégíti ki az intelligencia s általában a hívek igényét, «oly hézagot teremt az ecclesia docens és ecclesia discens között, mely hézag nem az erősbülésnek, hanem a gyengülésnek lesz az okozója», viszont a kisebbségi javaslat a tanuló egyháznak «adván legalább annyit . . . a mennyiről el lehet mondani: ez még autonomia, összeforrasztja mindkettőt, egy testté tömöríti, hogy legyen egy test, egy lélek, egy egyház az úr Jézus Krisztusban».

E három szinte egymást kiegészítő beszéd eszmei tartalma nagyjából teljesen egyezik a már eddig ismételten tapasztalt liberális-katolikus megnyilatkozásokkal. De nem kell azt gondolnunk, hogy a liberális-katolikus autonómia-eszme képviselői mellett hiányoztak a radikális elgondolások hívei. Voltak a kisebbség tagjai között ilyenek is, akik tehát keveselték, mert túl enyhének tartották a kisebbség követeléseit, de szavazatukkal mégis azt támogatták, mert közelebb vitte a kérdést az általuk remélt megoldáshoz. Együttműködtek a többiekkel, mint pl. a legújabb idők parlamentáris életében a kommunisták a szociáldemokratákkal.

Csaknem mind egyetértettek abban, hogy nem tartják az autonómiai kongresszus megalakulását törvényesnek. Felfogásuk egyik határozott képviselője, Horánszky Nándor[77] szerint a törvényhozástól, illetve *a kormánytól kellett volna a kezdeményezésnek kiindulnia.* Igaz, hogy a tervezet utólag is becikkelyezhető, de mivel a választások ellen sokhelyütt óvást emeltek, a kongresszust tisztán a katolikus egyház «hívei többségéből eredettnek és közvéleménye hű kifejezőjének» nem tekintheti.

Horánszky szerint a «valódi és jól felfogott» autonómia életbeléptetéséhez mindenekelőtt arra van szükség, hogy az egyház «*necsak az állam, hanem Róma befolyásától is függetleníttessék* és ezáltal annak kizárólagos intézkedési joga a kormányzat tekintetében biztosíttassék». Ismételten hangoztatja, hogy önkormányzatról nem lehet ott szó, ahol annak működésére idegen érdekeknek befolyást engednek. Ennek bizonyítására azt a kérdést veti fel, hogy mi történne, ha egy szép napon

[77] Günther, 77—79.

Rómában kijelentenék, hogy az autonómiát csak abszolutisztikusan lehet kezelni s a híveknek befolyást juttatni nem szabad? Horánszky megengedi, hogy nyilatkozatában a kongresszus «schismatikus, eretnekségi törekvéseket lát», de ő «ily elszakadást csak a hitbeliekre nézve» tud elképzelni, viszont úgy hiszi, hogy senki sem tekinti ide tartozónak az egyház kormányzatát.

Második követelése az, hogy Róma után *az államtól is függetlenítsék* az autonómiát, vagyis adják fel a főkegyúri jogot. Ennek további fenntartásában nem lát mást, mint az államvallásnak újabb kiadását, hiszen e jogok azonosak voltak a magyar király azon jogaival, amelyeket «mint az állam feje gyakorolt», amit az a tény támogat, hogy az 1848 : XX. t.-c. 3. és 7. §-a szerint e jogokat a felelős miniszter útján gyakorolja.

Kállay Ödön[78] szerint sem lehet «szabad egyházat megillető autonomiáról» szó, amíg fenntartják a főkegyúri jogot, sőt ezzel a politikai hatalom káros befolyását megörökítik. A katolikusoknak nincs szükségük «ügyesen diplomatisáló püspökökre, sem politikai érdemek által felemelkedettekre, sem XIV. Lajos korabeli udvaroncz abbékra», hanem olyanokra, akik a rájuk bízottak lelkiüdvösségével törődve, a hit, erkölcs és lelkipásztorkodás terén tűnnek ki s jutnak hivatalukhoz. Elismeri, hogy a főkegyúri jogot Szilveszter pápa adományozta Szent Istvánnak, de azt nem, «hogy e hatalom vallásunk alapítója mondataiból bármiképen kimagyarázható légyen». Azt is kétségtelennek tartja, hogy amíg lesz főkegyúri jog, addig a többi felekezetekkel lehetetlen elhitetni, hogy nincs uralkodó vallás. «Csak *a kegyúri jog megszűntével* lesz a pap egészben vallásunknak visszaadva», csak akkor remélhető, hogy a papok «távol a politikai mozgalmaktól», a tapasztalt erkölcstelenség s napról-napra növekvő romlottság ellen felléphessenek.

Minden radikális programm tartozéka, az *egyházreform* sem hiányzott Kállayék elgondolásából: «Másfél ezer éves visszaéléseket határozottan el kell törölnünk, ha megnyugvást akarunk».

Az *egyházi vagyon* terén Kállay megkülönböztetése még a liberálisokat is megdöbbentette. Kétségbevonta ugyanis a magyar katolikusok kizárólagos jogát azon egyházi birtokok fölött, amelyekhez a középkorban királyi adomány útján jutottak. «*Én e birtokokat tisztán katholikus birtokoknak egészben el nem ismerem.*» A királyok által nem saját magánbirtokból adományozott birtokok «Magyarország összes kereszténységét illetik, mert az ország közvagyonához joga a polgárnak nem a hitből meríthető s az, hogy a polgár vallását megváltoztatja, a közöshözi jogának elenyésztét ésszerüleg nem eredményezheti», ezért kell kiválasztani a katolikusokat megillető részt e birtokokból s csak ahhoz lesz a katolikusoknak joguk. E kérdésben az országgyűlésnek lesz «kétségtelen hozzászólása».

A többségi tervezet vagyonügyi határozatait keményen bírálja. «Megdöbbentőleg» hatott reá, hogy a klérus, ahelyett, hogy birtokait a magyar kat. egyház rendelkezésére bocsátotta volna, hogy ezzel a «secularisatio áramlata ellen» biztosítsa, inkább meg akarta kezei között tartani, «hogy országszerte elösmert rossz gazdálkodása által e birtokból fél, vagy egyharmad hasznot húzzon . . .» Ez csak a szekularizációt segíti elő, s a közvélemény nem azokat fogja elítélni, akik e birtokokat meg akarták menteni, hanem azokat, akik ezt lehetetlenné tették.

[78] Günther, 59—62.

A klérussal, a hierarchiával szemben a radikálisok így a liberálisoknál is *élesebb hangot* ütnek meg. Nyíltan hangoztatják az elnöklő hercegprímás és az egész püspöki kar füle hallatára, hogy az autonómia célja nemcsak a világiak jogos igényeinek kielégítése, hanem hogy a klérus igényeit «rendes medrébe visszavezessék». Azt, hogy a gyűlések és bizottságok elnökségét a tervezet a papságnak ítélte meg, «túlzó illemességnek» minősítik, s mivel az autonómia «nem foglal magában sem szorosan vallási, sem szorosan papi dolgokat», azt tartják természetesnek, hogy az elnökség «csakis a paritás elvén alapulhat». «Hagyjuk az ily czopfokat — figyelmeztet Kállay — s gondoljuk meg, hogy mikor az illemességet túlozzuk, az által egy egész osztályt sértünk meg illemileg és jogilag.»

Azt is hangoztatják többször ez oldalon, hogy rokonszenvüket inkább élvezi az állam, mint a hierarchia. «Sokan vagyunk ez országban — mondotta a harcias, radikális *Perczel Miklós* —, kik *inkább eltűrjük még egy darabig a jelen* (állami) *gyámkodást, hogysem azt egy mással, még kevésbbé kívánatossal váltsuk fel,* de elveszítsük azon egyetlen alapot, melyre támaszkodhatnánk, midőn lelkiismeretünk violentatiója kísértetik meg.»[79]

Nem annyira a tartalom, mint a *forma, stílus és hang szempontjából* tartozik hozzá a kongresszusról alkotandó kép teljességéhez az a felszólalás, amelyet ott is nyiltan «u n i k u m»-nak minősítettek hallatlan modortalansága és vakmerősége miatt. *Majoros István*[80] beszéderől van szó. A «szabadság, egyenlőség és testvériség» jelszavával intézett kirohanást a papság ellen. Először azért támadja, hogy «jól érezte magát» az abszolutizmus korában és csak alkotmányos időkben szorgalmazza az autonómiát, hogy jogait és hatalmát, amelyet «az abszolut kormány alatt annak tett szolgálataiért bírt és gyakorolt», most tovább gyakorolhassa. Továbbá a szabadság és egyenlőség elvével nem tartja összeférhetőnek, hogy 6—7000 papot félannyi kongresszusi tag képvisel, mint a 8—9 millió világit. Az autonómia szervezése terén az első lépés az volna szerinte, hogy a hierarchiát szorítsák arra a jogkörre, s vezessék vissza ahhoz a rendeltetéséhez, melyet isteni és emberi törvények a számára kiszabtak; a hívek pedig a «hierarchia túlkapásai alól» szabadítsák ki magukat és nyerjék vissza saját jogaikat. Majd nekitámad a katolikus iskoláknak. Általános ténynek jelenti ki, hogy azokban «a gyermektől nem kívántak mást, csak a káté és biblia tudását» s ahol községiekké lettek a felekezeti iskolák, megváltozott a helyzet. A főpapság felé fordulva ki is jelenti: «Azért ne méltóztassanak gondolni, hogy az állam semmi joggal sem vehetné el az iskolákat az önök kezéből; különösen ha folyton úgy kezelik, mint kezelték ez ideig». Az egyházi javadalmasokat is figyelmezteti, hogy ne tekintsék birtokaikat csupán saját ellátásukra valónak, mert talán nincs messze az idő, amikor «az állam, mint egyedül illetékes tulajdonos kezébe veszi s felhasználandja azokat a közművelődésnek és polgárosodásnak bizonnyára kihatóbb áldásaival, mint az eddigi birtoklók, kik e tekintetben semmit sem tettek». Igy a káptalanok, amelyek egykor hiteles helyek szerepét töltötték be, de a jelenkorban «nincs czéljok, létezésöknek nincs értelme, dolguk azon a kis ilyen-olyan breviarium, imádságon kívül semmi», ezért ő eltörlendő-

[79] Günther, 148.

[80] U. a. 196—200.

nek tart minden káptalant, «úgy az egyház, mint a társadalom heréit», javaikat pedig művelődési célokra fordítaná. Mikor azt kifogásolja, hogy kevés görögkatolikus jelent meg s Papp-Szilágyi nagyváradi g. sz. püspök közbeszól, hogy «Itt vagyok én», gorombán válaszol a püspöknek: «Látom a püspök urat, ki a hierarchia részéről van itt és saját magát képviseli, de azokat, akik a híveket képviselnék, nem látom itt...» A testvériség jelszavával figyelmezteti a főpapságot keresztényi belátásra, hogy míg 3—400.000 frt. évi jövedelemmel rendelkezik «s kéjlakokban lakva szép mulatságos életmódot folytat», addig számtalan szegény plébános «rongyos csizmában és foltos reverendában jár». Ismételten derültséggel félbeszakított beszédét újabb derültség közepette ezzel fejezi be: «... vajha szállna már magába a főtiszt. clerus s szervezné ez autonomiát úgy, mint előadni szerencsém volt, a szabadság, testvériség és egyenlőség alapján!» Ellenkező esetre pedig, ha valamilyen «félszeg felekezeti intézményt» hoznak létre s azt esetleg államcsínnyel szentesittetik a törvényhozás megkerülésével, megfenyegeti őket: «még ernyedetlenebbül fogunk küzdeni ellenökben és hitsorsosaink közreműködésével minden mesterkedéseinek visszatorlására fel fogjuk használni minden erőnket».

Majoros beszéde ily részletesen nemcsak a kép teljességéért kívánkozott ide. Ha elgondoljuk, hogy az ott ülő püspökök és egyházias érzelmű világiak agyában e beszéd folyamán biztosan felmerült a gondolat: ha ebben a díszes gyülekezetben lehetséges ez a hallatlan hang és modor, akkor a szervezendő autonómia egyházközségi, espereskerületi, egyházmegyei gyűlései mennyivel több alkalmat és lehetőséget fognak nyujtani az ehhez hasonló tisztulatlan indulatok kirobbanására, mennyi lehetőséget az egyházi tekintély sárbarántására, megcsúfolására — akkor meg kell értenünk, hogy *már ott és abban az órában feltétlenül többeknek ki kellett magukban mondaniok az autonómia ítéletét.*

EZEK UTÁN lássuk a **többség** vezéregyéniségeit, akik az ortodox tan és egyházias felfogás képviseletében kiemelkedtek a többi szónok közül. Különösen három beszéd tűnik ki. A vita elején Haynald, a közepén Perger és záróakkordként Sennyei beszéde. A legkitűnőbb vitázót, Haynald Lajost[81] az ellenzék vezérszónokával, Bartal Györgygyel szemben állították ki. Beszéde — Horánszky és Kállay egy-egy tételének cáfolatától eltekintve — nem is volt más, mint fényes válasz Bartal beszédére.

Horánszkyval szemben megállapítja az *autonómia viszonyát Rómához.* Mivel a pápa az egyház feje, őt az egyháztól elválasztani annyi lenne, mint «fejetlenné tenni az egyházat». Ezért az autonómiát csak az egyház egész szervezetére való figyelemmel lehet megállapítani, annak pedig alapköve a római pápa elsősége. Róma befolyásától ne féljen senki még a zsinatra való tekintettel sem, mert az autonómiára «bármily oldalról is tekintjük a mult zsinat tetteit», ezeknek káros befolyása nem lehet. A dogmatikus vitákat már azzal is elhárítja, hogy az autonómiának az iskolaügy és alapítványok körül oly rengeteg teendője lesz, hogy nem is telne ideje ezekre. A szentesítésre vonatkozólag megjegyzi,

[81] Günther, 79—89.

hogy azt nem fogják megtagadni, de szüksége is van erre az autonómiának, ha egészen katolikus alapra fektetik. Bartalnak arra a kijelentésére, hogy a püspöki kar *szűkkörű befolyás* juttatásával igyekszik Róma aggályait eloszlatni, azt feleli, hogy a Bartal vázolta alapokra fektetett autonómia iránti aggályokat a püspöki kar nem tudná eloszlatni, annál kevésbbé, mert az ő tervezetük az autonómiát «*a kath. alapról elmozdítani és idegen alapon felépíteni igyekszik*». Bartalnak a Szentszék «folytonos terjeszkedéseire» vonatkozó vádjaira azt feleli, hogy épp az autonómia érdekkörébe eső területeken (püspökkinevezés, iskola, vagyonügy) nem kíván Róma több befolyást, mint azelőtt. Felszólítja Bartalt, mutasson fel oly tényt, amely Róma folytonos terjeszkedési vágyát árulja el. Arra a megállapítására, hogy az őskeresztény hagyományokkal ellenkezik az egyház korlátlan hatalma, kijelenti és bebizonyítja, hogy ha Amerikában s Belgiumban jogos is lehetne-e panasz, nem az hazánkban, ahol az egyház az állami gyámkodás miatt nem rendelkezett kizárólagos hatalommal. Sorra bizonyítja, hogy sem az iskola, sem a kinevezések, sem az alapítványok kezelésében nem volt a magyar püspöknek kizárólagos hatalma, beleszólása. Leszögezi tehát, hogy ha van kizárólagos egyházi hatalom, ez oly téren van, amely nem az autonómikus működés tere, ezen pedig nincs olyan, hogy ellene az autonómiának annyira fel kellene vérteznie magát.

Legerélyesebben tiltakozik a *kérvényezési jog* követelése ellen, amelynek bevallott célja a belső reform, nyomatéka pedig a nyáj nélküli pásztor sorsával való fenyegetés. A kérelmezés örve alatt veszélyes fegyvert akarnak az egyházba csempészni: komoly és határozott felszólalásokkal kényszeríteni az egyházi hatalmat dogmatikus, liturgikus stb. határozatok teljesítésére. Ez pedig a tanuló egyházat a tanító egyház fölé állítja, s «viciálja a kath. egyház alapelvét, tanát és szervezetét». Püspöktársainak viharos helyeslése és tüntetése közepette jelenti ki, hogy szívesen távozik a főrendiházból «legutolsó ispánja szerény lakába» s lemond minden dicsőségről, «de azon jogomhoz — úgymond —, mellyel bírok az egyház kormányzatában, Jézus apostol utódjai tanítókarában, ahhoz ne nyúljon senki!»

A *főkegyúri jog* védelmében azt hangoztatja Haynald, hogy lehetséges, játszhattak közre politikai okok is a kinevezéseknél, de nem tapasztalta ennek káros hatását: ez püspöktársai politikai önállóságát, függetlenségét vagy kötelességteljesítésüket sohasem befolyásolta.

Bartal követelésére, hogy az autonómia *Rómától függetlenül* határozzon bizonyos vonatkozásokban (mint pl. új egyházmegyék, szerzetalapítások vagy az ünnepek megtartása), azt válaszolja, hogy *ilyen követelésekkel még protestáns államok sem állottak elő*. Azok is Rómával egyezkednek az egyházmegyék határainak megállapítása tekintetében stb. Szerzetalapításokba az egyesülési törvény szabályai megtartásának ellenőrzésén túl épp úgy nem szólhat bele az állam, aminthogy az ünnepek megülését sem teheti lelkiismereti kötelességgé, illetve nem menthet fel ez alól, legföljebb ad karhatalmat megülésük kikényszerítésére, vagy sem. Itt tehát az autonómia befolyásáról sem lehet szó.

Végül kikel *a «legnagyobb jogtalanság, a jognak negatiója», a placetum ellen*. Amikor bárki minden előzetes cenzúra nélkül kinyomathat bármit tetszése szerint, akkor egyedül az egyházat, «mely mindenkor leghívebb szövetségese volt az államhatalomnak» akarja ez gátolni. De ha már

gyakorolni akarja a kormány e jogát, ám tegye, megvannak hozzá az eszközei, de a katolikus autonómia «az ő poroszlója ne legyen!»

Beszédét *vallomással* fejezi be, ha meghatalmazás nélkül, de egyszersmind társai nevében is: «kimondhatatlan nagy fontosságúnak» tekintik az egyház vagyonának, fényes helyzetének kérdését, s kötelességüknek tartják ezt megóvni és megtartani. De túl mégsem becsülik. S nincs köztük senki sem, aki elhatározhatná magát, hogy apostoli és egyházkormányzói kötelességeinek és jogainak háttérbe szorításával «túl drága áron» vásárolja meg ennek a minden tekintetben nagy, de sohasem legfontosabb érdeknek biztosítását. Ha az «idők calamitásainál fogva» az egyházat ki is forgatják birtokából, pozíciójából, *meg fog tudni felelni hivatásának «a legmostohább körülmények közt is, míg az egyház szervezete épen tartva, annak kormányzati joghatósága alúásva nem lesz.* De a legnagyobb vagyon, a legfényesebb positio . . . sem képesítené» a püspököket tisztjök betöltésére, ha az egyház «Krisztus által alapított szervezete megsértve, az egyházkormányzati hatalom sarkaiból kiforgatva lenne».

Haynald hatalmas beszéde magával ragadó volt. Rövid ismertetése a főbb gondolatok visszaadására törekedett s nem érzékeltethette a mély benyomást, amelyet keltett. De a hallgatók hatása alatt állottak, mert érezték a szónok nagy szellemi fölényét és pompás dialektikáját, amellyel pontról-pontra, tételről-tételre cáfolta Bartal állításait. A jelenlévő püspökök állandó helyeslése, s a leglényegesebb pontnál teljes azonosításukat kifejező nyilt tüntetésük csak élesebben aláfestette és nyomatékozta azt a határozott «non possumus»-t, amelyet Haynald erélyesen vetett oda azoknak, akik az isteni alapítású egyház szervezetét meglazítani, a tartó oszlopokat: a püspöki hatalmat alapjaiban aláásni szándékoztak.

A püspöki kar mégegyszer és még élesebben hallatta szavát az általános vita folyamán. Hiszen Haynald szavai után is kellett ismételten hallgatniok, mint akarja a kisebbség ő ellenük s Róma ellen az autonómiát, illetve ennek örve alatt az egyházreformot megvalósítani a korszellem jelszavával ajkán. Ezzel szemben a többség világi tagjai is ismételten rögzítették álláspontjukat. A *szabadelvűségről és korszellemről* pl. *Barta Béla* azt mondta, hogy általánosságban nincs kifogása ellene, «csakhogy e firmának — folytatta — az autonomia katholikus jellegét feláldozni nem akarom. Célom nem reformálni az autonomia által az egyházat, hanem az autonomiát az egyház alapszervezetébe beleilleszteni.»[82] Még a régebben liberális szellemben működő *Zichy Jenő gróf* is kijelenti, hogy «kész vagyok . . . inkább autonomia nélkül megmaradni, mint azt oly alapban elfogadni, mint azt a kisebbségi javaslat kívánja, mert ez által hitünkben a szakadás előidéztetnék».[83]

A püspöki kar másik tiltakozása Perger János[84] kassai püspök ajkáról hangzott el. Őszintén elmondotta, hogy az autonómikus kezdeményezés külföldön is egyházi körökben «megdöbbentő figyelmet» keltett, kételkedést váltva ki, hogy beilleszthető lesz-e az egyház szervezetébe, s hogy az akkori izgatott légkörben működése zavartalan lehet-e, túlkapásoktól mentes-e — s mindezen aggályokra a püspöki kar azt felelte, hogy «tenni kell valamit». *A kongresszus vitája azonban az*

[82] Günther, 101.
[83] U. a. 182.
[84] U. a. 166—175.

aggályokat igazolta. Igazolták az elhangzott követelések, a felvetett eszmék — de, teszi hozzá Perger, «én még reménylek, mondhatnám reményem ellen». Sajnálattal állapítja meg, hogy milyen nehéz helyzetbe hozták egyes szónokok a püspöki kart vallási nézeteik nyilvánításával. Csak fájdalommal hallgatta azokat végig, mert állításaik a katolikus tanításba ütköztek és vádakat rejtettek magukban a hierarchia ellen. A püspöki kar «öntudatának egész tisztaságában» kezdeményezte az autonómiát, arra azonban nem számított, hogy midőn híveit meghívja a magyar katolikus egyház világi vonatkozású ügyeinek átvételére, akkor «szemrehányások záporával találkozzék . . . isteni eredetű hierarchiai állása alapjaiban feszegettessék», hogy a szentszéktől való függést sérelmezzék, dogmatikus kérdéseket boncolgassanak stb.

A kisebbség óhaja oly autonómia, amely a «szabadság legnagyobb mértékét biztosítja». Ezzel szemben azt válaszolja, hogy nem ez a főszempont, hanem *az egyetlen eligazító szempont a krisztusi alapítású egyház isteni szervezete.*

Cáfolja Perczel állítását, hogy a hierarchia nem az őskereszténységgel egykorú intézmény, visszautasítja a vádat, hogy a pápaság nem tett eleget az erkölcsi süllyedés megakadályozására. Kéri általában képviselőtársait, «ne rettegjenek» attól a pápai széktől, amelynek «most nincs egy talpalatnyi földje», de amely a török veszedelem idején súlyos anyagi áldozatokat hozott hazánkért s ezért most, elesettségében «a szánakozó fiúi szeretet tárgya s nem a félelemé». Majd Hataláék felé fordulva hangoztatja, hogy az a politika fosztotta meg birtokától, amely «zászlójára e szavakat tűzé: szabad egyház a szabad államban; de amely megtagadta, meghazudta egyúttal ezen elvet, mert az egyház szabadságát saját államában letiporta». Tévednek tehát, akik azt állítják Hatalával, hogy a püspöki kar e jelszóval bontotta ki az autonómia zászlaját, mert az zászlajára ezt írta: «Krisztus isteni egyháza az ő sérthetlen szervezetében és bizalom kath. híveink irányában, kikkel az egyház világi vonatkozású ügyeinket kormányozni akarjuk». Óhajtja az egyház szabadságát és függetlenségét, de azt a válópört, melyet az állam indított, részint kivihetetlennek tartja a millió szál miatt, amellyel a két hatalom összefügg, részint az államra nézve károsnak. Ketten úgy függnek össze, mint test és lélek, amelynek elválása halált idéz elő. Sajnálja, hogy a válást az állam kezdeményezte s ezzel előidézője lett oly törvényeknek, amelyek egyaránt felháborítják «a különböző felekezetek lelkiismeretét», mint pl. a közös iskolák törvénye, amely egyik felekezetnek sem kell.

A *placetum* ellen erős szavakkal kel ki. Az a «bizalmatlanság votuma az egyház ellen» s ha ezt katolikusok szavazzák meg saját egyházuk ellen, az «igen mélyen lesujtó tény». A zsidó synedrion és Nero, Diocletianus Rómája mondott az evangéliumra «non placet»-et s e vérrel írott non placet-eket nem ismerte el soha az egyház, úgy most sem fogja az elvnél fogva: opportet prius oboedire Deo, deinde hominibus. De hálátlanság is az állam részéről azt az egyházat placetum-mal sújtani, amely az ifjúságot neveli, az erkölcs őre, a szeretet hirdetője, alamizsna osztogatója az államban. Pogány, mohamedán, ortodox és protestáns államokban nincs placet-jog saját egyházuk ellen, elszomorító, ha katolikus államban szorgalmazzák. De nagy méltatlanság is: ha istentagadó és egyházgyalázó iratok terjesztése megengedett, akkor az ilyeneket visszautasító, ezekre válaszoló főpásztori levelek placet alá esnek!

Perger beszédének leghatásosabb része az volt, amikor a kisebbség szemére olvasta, mi mindent követelnek: a hierarchia abszolutizmusának megtörését, placetumot, kérvényezési jogot, reformokat stb. — s mikor a püspöki kar mindezt nem adhatja meg, mert nem független a Szentszék irányában, s az egész szervezkedést annak jóváhagyása alá kell terjesztenie, kérdik, hogy akkor *miért ül itt a püspöki kar s minek tanácskozik*? «És mindezeket mondják azon püspököknek, kik bizalommal mentek híveik elé, mondják kath. autonomiai képviselők, egy kath. autonomiai gyűlésben, melynek egész más a feladata» és pedig egyedül az, hogy az 1848 : 20. t.-c. után előállott «rendezetlen helyzettel szemben megtalálják a módot, a magyar kath. egyháznak . . . házi és családi ügyeit rendezhetni». Vagyis a kezdeményezett autonómia életbeléptetése. Ezért vesz részt a kongresszuson a püspöki kar — fordult Perczel felé, aki ezt számonkérte —, «azért ülünk itt, hogy gondoskodjunk arról, miszerint ez autonomia katholikus correct elveken alapíttassék . . . és végre itt vagyunk azért, hogy a kisebbséget megkérjük, megnyerjük, miszerint segítségünkre lenne a magyar kath. egyház híveinek részére közreműködésükkel, valódi kath. autonomiát életbeléptetni».

Perger végül reményének ad kifejezést, hogy a «közös anya támogatásában» egymásra fognak találni s Isten kegyelméből helyre fog állni az egység és egyetértés. «De ha ezen reménységünk füstbe megy, bánatos szívvel visszavonulunk e térről, elhagyjuk azt püspöki kötelességeink folytán . . .»

Perger Jánosnak határozottságot eláruló, szent haragtól átfűtött s komoly aggodalmakat sejtető szavai elevenre tapintottak, és ítéletet mondottak ki. A kisebbség több tagja ezért szemrehányást is tett a következő napokban, azt mondván, hogy oly álláspontot foglalt el az autonómia kérdésében, amelyre ráillik a dantei Inferno felírása.

Az általános vita végén a többségi javaslat védelmében a megértő, higgadt bölcs, a közszeretetben álló Sennyei Pál bárón[85] szólalt fel. Hatalmas beszéde konciliáns modorban összegezte a vita eredményeit, hogy ezzel az ellentéteket tompítva, a részletes vita nyugodt légkörét biztosítsa.

A vitára visszatérve megelégedéssel állapítja meg, hogy az egyetlen unikumszámba menő felszólalástól eltekintve mindkét részről férfias nyíltsággal és határozottsággal képviselték a nézeteket. Nem a szakadást, hanem az egyetértést keresték. A *szakadás* akkor következett be — úgymond —, «midőn mindkét részről kénytelenek voltunk elismerni, hogy *meggyőződésünk választ el*» s ebben ő csak *sajnálkozásra lát okot, de veszélyt nem*. Megnyugvással veszi a kisebbség részéről annak biztosítását, hogy katolikus alapon állanak s ezen kívánnak megmaradni. Ebben támpontot lát a további tárgyalásra. Bejelenti, hogy a kisebbség indítványozta közvetlen választás egyhangú elfogadásra számíthat, és a kisebbségi munkálat «részrehajlatlan» és «előítélet nélküli» tanulmányozását ígéri, hogy a részletes tárgyalás során annak pontjai közül az elfogadhatókat elfogadhassák — de ugyanezt kéri a kisebbségtől is a többségi munkálat irányában.

Előrebocsátja, hogy nem lehet az autonómia világi vonatkozásai, világi törvényekben gyökerező eredete miatt kizárólag egyháztörténeti

[85] Günther, 200—211.

érveket felhozni, amint ezt a kisebbség tette ősegyházi hivatkozásaival, hanem szerinte «*egyedül a jogtörténet világi vonatkozása lehet irányadó*». Továbbá kétségbevonja azt a tételt, hogy az autonómia az állam teljesjogú örököse az egyház körül gyakorolt jogok terén — amint ezt Hataláék hirdették, — mert amint a vármegye, város, egyesület stb. bírhat önkormányzattal, de az állam szuverenitását a maga körébe nem vonhatja, úgy a katolikus autonómiánál is az egyházi és világi hatalom szuverenitásának jogköre szabja meg azokat a határokat, amelyeken belül kell maradnia.

Ezután méltányosan kijelenti, hogy nem lehet egyik javaslatra sem azt mondani, hogy az egyik klerikális, a másik antiklerikális, az egyik kiterjeszteni, a másik megdönteni akarja a hierarchia hatalmát. Tapintatos tartózkodással fogalmazza meg a különbséget: «Az eltérés köztünk csak abban áll, hogy a kisebbség némely gyenge, habár elismerem, nem gyengédtelen *torlaszokat kíván emelni arra nézve, hogy azok védelmeül szolgáljanak* a világi befolyás azon gyenge csemetéjének számára, melyet most experimentum gyanánt az autonómia keretébe kívánunk beleilleszteni». Méltányolja ezt, hiszen a világi elem most megkísérelt befolyása ápolást, védelmet igényelhet «azon nagy és megállapodott hatalom irányában, mely már létezik és in possessorio van», de a többség úgy vélte, hogy *e védelmi állás elfoglalása «nem szükséges és mert nem szükséges, veszélyes»*. A védelmi állás a küzdőtért jelöli ki előre, már pedig nem erre, hanem egyetértésre van szükség, az erők egyesítésére, összetartásra.

A kérvényezési joggal kapcsolatban csak röviden érinti a már ismert elvi ellenvetéseket s inkább *gyakorlati lehetetlenségét* mutatja ki. A kérvényeket a püspöki karhoz kívánják intézni, pedig az tagja a testületnek. Jogi lehetetlenség, hogy egy testület tagjai egy részéhez kérvényt intézzen — különösen, ha vita során előzőleg esetleg le is szavazta. A kérvényezési jognak jogilag csak akkor volna értelme, ha a püspöki kart éppúgy, mint az uralkodót a parlamenttel szemben, fejedelmi állás illetné meg szentesítési és feloszlatási joggal. Továbbá tagadja azt, hogy a hitélet emelését szolgálná, mert a nép buzgóságát bizonyosan nem az fogja felébreszteni, ha képviselői a főpapokkal teológiai vitákat folytatnak.

Sennyei elutasítja azt a lehetőséget, hogy az autonómia — épp a kérvényezési jog révén — közvetítő legyen *egyház és állam* között. Kérvekéri a képviselőket, hogy *zárják ki az autonómia köréből e két hatalom kapcsolatait*, ha azt akarják, hogy béke uralkodjék s az autonómia megfelelhessen feladatának. «A magyar állampolgár polgári kötelessége és vallási lelkiismerete még konfliktusban nincs: adja az ég, hogy ne is legyen soha!»

E minden oldalról zajos helyesléssel kísért megállapítása után az *egyházi vagyon* kérdésére tér át. Fontosnak tartja, hogy aki saját jogait tiszteletben kívánja tartatni, az maga is tisztelje azokat, ezért furcsa megkezdése volna a gondnoki tevékenységnek, ha azt a jogot, amelyet a törvény elismert és biztosított, a gondnok sértené meg. Leszögezi, hogy a többség munkálatának irányzata kizárja a kisajátítást, «a commassatiót», s örömmel állapítja meg, hogy ezt a kisebbség sem akarja, a különbség csak az, hogy a *többség a javadalmasok hitbizományszerű haszonélvezetét biztosította az utodókra is, a kisebbség pedig nem*. A többségi

tervezet a jog biztosítása mellett azonban biztosít gondnoki ellenőrzést is, s azt is, hogy bizonyos jövedelmi hányaddal járuljanak hozzá a javadalmasok az autonómia költségeihez. Megfelelője ez annak, hogy a nép «általános terheltetését» is számításba kell venni a költségek fedezésére.

A commassatióval kapcsolatban is elmondja véleményét. Bármenynyire is fokozzák a javadalmasok jövedelmeit, az egyház minden osztályának legnagyobb buzgósága és önkéntes áldozatkészsége nélkül az autonómia anyagi kötelezettségeinek megfelelni nem fog. «Commassáljuk a javakat és elöltük az áldozatkészséget csiráiban.» Senki sem fog alapítványt tenni, ha nem biztos annak érinthetetlenségében.

Azoknak is felel, akik a főpapság vagyonával annak hatalmi állását akarják elvenni. Csalódásnak minősíti azt a felfogást, hogy a főpapság lelki hatalma vagyonától függ. Politikai és társadalmi szempontból meg van győződve arról, hogy a főpapság vagyoni és politikai állása az alkotmány és nemzeti ügy szempontjából üdvös hatású volt s ezért a jövőben is csak kárral nélkülöznék. Arra, hogy a püspökök lelki hatalma nem a vagyontól függ, az amerikai püspökök példájában lát bizonyságot.

Visszautasítja azt az állítást, mintha Magyarországon *ultramontán párt* volna. A «tudomány szempontjából» nem ismeri el Hatalának azt a meghatározását, amely az «egyházban levő conservativ áramlattal» azonosítja az ultramontanizmust. Elismeri azonban, hogy van az egyházban ultramontán[86] áramlat, de csak ott, ahol lelkiismereti összeütközés támad a vallási és állami törvények teljesítése esetén s mivel ez hazánkban nincs így, az ultramontanizmusnak «tudomány által elfogadott» meghatározása értelmében kijelenti, hogy «Magyarországban ultramontán párt nincs is».

A *főkegyúri joggal* kapcsolatban az őt annyira jellemző elfogulatlansággal megállapítja, hogy *egyik tervezet álláspontját sem tartja kivihetőnek*. A főkegyúri jog a fejedelem személyes, elidegeníthetetlen, átruházhatatlan joga és az újabb alkotmány szerint az uralkodó fejedelmi jogait a felelős kormány által gyakorolja. Nem tudja elképzelni, hogy e jog gyakorlását mi módon fogják átruházhatni az autonómiára. Őszintén megmondja, hogy e téren csak Kállay álláspontját tartja logikusnak, aki teljesen feladja e jogokat, bár nem osztja felfogását. A többség és kisebbség álláspontja között elvi különbséget nem lát. Az egyik részben, a másik teljesen kívánja a jogok átruházását az autonómiára, a kivitel elé tornyosuló nehézségek tehát azonosak.

Sennyei végül is összefoglalóan megállapítja, hogy a többségi elgondolású autonómia «*hatásköre szerényebb*, mint némelyek képzelik». Szerény az állam irányában, amelynek szuverenitását nem sérti, az egyházkormányzat irányában, mert jogkörébe nem avatkozik, de szerény eszköznek találja az autonómiát az is, aki egyházi reformokra gondol. A szellemi érintkezés és bizalom, az erkölcsi szolidaritás azonban — úgy véli — a «szűk határokat erkölcsi úton is a fejlemény szükségeihez képest

[86] Láttuk már a *Szabad Egyház* cikkeiből, hogy Hataláék is, mint a külföldi ultraliberálisok «ultramontán» jelzővel — bár néha a «merev» vagy «túlzó» jelző hozzáadásával, de gyakran anélkül — a neoultramontán felfogást illették. Igy Sennyei is a neoultramontánokra gondol (e név akkor ismeretlen volt) ebben az összefüggésben.

kitágíthatja». Aki meg van győződve arról, hogy még a szűk keretek között is biztosított befolyás az iskola, vagyon, papok és püspökök választása körül vitathatatlanul üdvös hatású lesz és arról is, hogy a mindezekben való szellemi együttműködés az egyházi életnek «egy újabb aeráját fogja megnyitni», az véleménye szerint e szerény határokkal is megelégedve elfogadja a többség munkálatát.

Sennyei után Bartal[87] másodszor szólalt fel s kijelentette, hogy a kisebbség változatlanul fenntartja álláspontját, mert a hallott érvek meg nem ingatták, sőt nézeteik helyes voltáról még jobban meggyőzték őket. A «mérsékelt védelem» jogával kíván élni. Igy a vészteljesnek mondott zsinati döntvények okozta felháborodással kapcsolatban megjegyzi, hogy az «megingatott hitemnek éles feljajdulása volt» annak a hitnek, amely a parábola szavaival kész hegyeket elmozdítani, «*de Istennek legszebb adományán, saját józan eszén erőt venni nem képes*». Nem tartotta kikerülhetőnek, hogy «élénken ne pártolják» a *legtöbb magyar főpap állásfoglalását a zsinat «legkihívóbb tárgyában»*. «Ugy tudtuk» — folytatta Bartal —, hogy hitszabály csak az lehet «quod semper, et ubique et ab omnibus creditum» s a majorizálás alkalmazott rendszere «hallatlan a kath. egyház történetében». Majd így folytatta: «*Sajnálattal* látjuk, hogy az ecclesia docens épp azon tagjai, kiknek ajkán függött minden bizalmunk, *rendre meghajolnak a katholicismus ama legflagránsabb megsértése előtt*, melyet a zsinat tönbbsége elkövetett, de ne vegyék önök rossz néven, ha mi állhatatosan megmaradunk a mellett, minek megdönthetlenségét épp saját főpásztorainktól tanultuk». Hangoztatta még, hogy az encyklikák, a Syllabus tételei az állami vagy egyházi törvényekkel való összeütközés alternativáját jelentik. Cziráky grófnak azon kijelentését, hogy az egyház nem tart vissza senkit, aki tanaival egyet nem ért, reméli, hogy nem a kisebbségre vonatkoztatta. De ha valaki ezt tenné, annak erélyesen veti oda Babics kanonok szavaival: «Nem az önöké, uraim, a kath. egyház, közös miénk az . . . amelyből magunkat *holmi szabályellenesen megalkotott újabb tanok el nem fogadásáért bárki által kiutasíttatni nem engedjük soha!*»

A kisebbség részéről helyesléssel kísért nyilatkozat, amely oktalan és makacs kihívással újra az infallibilitás kényes kérdését dobta bele a vitába, nyilvánvalóan megzavarta azt a nyugodt légkört, amelyet Sennyei higgadt és mérsékelt szavai teremtettek. Ezenkívül azonban Bartalnak ezek a szavai *világosan mutatják a Vatikánum erős kihatását az autonómiai tanácskozásokra*. Az áthidalhatatlan elvi ellentétek eme éles légkörében eredményes tárgyalásra, új egyházi intézmény alapjainak lefektetésére gondolni sem lehetett.

Az általános vita *Szilágyi Virgil* elvi szempontból újat nem mondó zárószavával március 21-én, a 17. ülésen ért véget.

Vitazáráskor 163 igazolt képviselő közül 150 volt jelen. A 27-es bizottság többségi tervezetének elfogadása volt a szavazás tárgya: igennel szavazott 96, nemmel 54 képviselő.[88]

[87] Günther, 211—215.

[88] A szavazásról ld. Günther 218. sk. A feltüntetett névsor hiányos, mert csak 94 név szerepel a többség és 52 a kisebbség részéről. A 94

Nem érdektelen ennek a **számaránynak** közelebbi vizsgálata.[89] A többség 96 szavazata felerészben volt papi és felerészben világi szavazat. A kisebbség 54 szavazata között csak 3 papi szavazat volt s 51 a világi képviselőké. A világi elem tehát nagyjából egyenlő arányban oszlott meg a többség és kisebbség oldalán. Vegyük még hozzá, hogy a többség világi képviselői között 23 fővel volt a természetszerűleg konzervatívabb arisztokrácia képviselve, viszont a kisebbség világi tagjainak több mint egyharmada (19) országgyűlési képviselő volt. Vitathatatlan tény, hogy a külső közvélemény túlnyomó többsége a kisebbség oldalán állott. Továbbá amint Concha megállapítja,[90] politikai szempontból a többség világi vezérférfiai (gr. Apponyi György, br. Sennyei Pál, gr. Cziráky János, Majláth György) egy letűnt politikai kornak képviselői voltak, viszont a kisebbség az akkor uralkodó politikai közvélemény híveiből állott. Világos tehát, hogy ha az egyházi síkról — ahol a püspöki kar egyöntetű állásfoglalása minden kétséget kizáró módon beszél — átvisszük a kérdést a társadalmi és politikai síkba — márpedig épp Sennyei is megállapította, hogy az autonómia nem merőben egyházi kérdés volt —, akkor egyáltalában *nem beszélhetünk a többségi álláspont fölényes győzelméről.*

Ezt természetesen nem azért állapítottuk meg, mintha a korszellem és előzmények figyelembevételével nem tekintenők magától értetődő dolognak. De a ténynek csak szemébe kell néznünk.

A *szavazati arány tehát nem fejezi ki a nagy közvélemény megoszlását az autonómia kérdésében.* Ebből önként következik az, hogy egy tágabb keretű választás esetén — és a többségi tervezet is tágabbkörű választást írt elő, mint amelynek alapján maga a kongresszus összeült — *egy újabban összeülő autonomikus országos gyűlésen,* vagy méginkább a megyei és egyházközségi gyűléseken, ahol az arisztokrácia képviselete kisebb lett volna, *az arányszám erősen balra tolódott volna el s a többség sokhelyütt nagyon kétessé vált volna.*

többségi szavazatból épp 47 a papság és 47 a világiak részéről leadott szavazat.

[89] A szavazatok megoszlását vizsgálja a névtelenül megjelent, irányzatosságtól nem mentes röpirat: A kath. autonomia és az 1871. szervező kongresszus két pártja. 1897. Magyar-német szöveg. «Irta az 1871-iki Congressus egyik tagja».

[90] Concha, 264.

AZ ÁLTALÁNOS vität követő szavazás után azonnal megkezdődött, és a 24. ülésen, március 29-én fejeződött be a **részletes vita.**

Elvileg újat a részletes tárgyalás nem hozott. Kis módosításokkal a 27-es bizottság többségének javaslatát fogadták el végleges szervezeti szabályzatnak. Egy lényeges pontban került be a többség helyett a kisebbség rendelkezése : az, amely a közvetlen választás elvét mondja ki. Továbbá még egy más lényeges pontban engedett a püspöki kar az álláspontjából : s ez az egyházi vagyon kérdése. A telekkönyvezést a bizottsági tárgyalás folyamán kimondták, noha eredetileg a püspökök tiltakoztak ellene, de a közhangulat nyomására engedtek, bár tiltakozásukat jelentették be. E két ponton tehát balratolódást állapíthatunk meg.

Érdekes a bizottsági tervezeteket (a többségét és a kisebbségét) a végleges szöveggel és az 1868-as püspöki munkálattal egybevetni. Első pillantásra látszik, hogy *hatalmas eltávolodás történt a kiindulóponthoz viszonyítva :* olyannyira, hogy a végleges tervezet sokkal közelebb áll a kisebbség liberális elképzelésekből kiinduló javaslatához, mint a püspöki eredeti álláspontoz ! Az 1868-as püspöki munkálat kisebb hatáskört ad a főegyháztanácsnak, mint az 1871-i az országos gyűlésnek — holott az előbbiben egyenlő arányban ültek papok és világiak, ez utóbbiak pedig vagy hivataluknál fogva, vagy többszörösen közvetett választás útján kerültek be.

Példának hasonlítsuk össze az említett tervezetek néhány fontosabb rendelkezését :

Az itt következő egybevetésben rövidség kedvéért *A* jelöli a 27-es bizottság többségének, *B* pedig a kisebbségének javaslatát, *C* a kongresszuson megszavazott szabályzatot, *D* pedig az 1868-as «püspöki munkálatot».[91] *Látni fogjuk : C jobban hasonlít B-hez, mint D-hez !*

Önkormányzati szervezet.

A B C	*D*
«Az önkormányzat különböző fokozatain tanácskozó s határozási joggal felruházott, illetőleg a végrehajtás eszközlésére rendelt következő testületek és közegek szerveztetnek : *a)* Az országos kat. gyűlés és a melléje ren-	«A katholikus vegyes egyházi tanácsok három rendbeliek, úgy mint : *a)* egyházközségi, *b)* egyházmegyei tanácsok, *c)* egy országos főegyháztanács, mely utóbbit, mint közigazgatási és

[91] *A :* Günther II, 72 skk ; *B :* u. a. 87. skk ; *C :* u. a. 107. skk ; *D :* Forster, 141. skk.

delt végrehajtó közegek. *b)* Minden egyházmegyében az egyházmegyei gyűlés és az egyházmegyei tanács. *c)* Minden esperességben az esperes-kerületi tanács. *d)* Minden plébániai hitközségben az egyházközségi gyűlés és tanács. (5. §.)

végrehajtó hatóság állandóan képvisel az egyházi főbizottság, s illetőleg végső fokozatban az ötszemélyes főbb egyházi bizottság.» (3. §.)

«A magyarországi kat. egyházat általában érdeklő ügyekre nézve legfőbb önkormányzati hatóság az országos kat. gyűlés, mely rendszerint Pesten, évenkint egyszer tartja üléseit.» *(A.* 8. §., *B* és *C* 7. §.*)*

A legfőbb önkormányzati szerv az országos főegyháztanács.

Az országos gyűlés tagjai *a)* érsekek, megyéspüspökök, pannonhalmi főapát; széküresedés vagy akadályoztatás esetén a helynökök; *b)* a jászói és csornai prépost, a zirci apát, a kegyesrendiek és a minoriták rendfőnöke; *c)* az egyházmegyék 36 (37) papi küldötte (részletezés szerint); *d)* az egyházmegyék 132 (134) világi küldötte (részletezés szerint). *(A.* 9. §, *B.* és *C.* 8. §.)
A. papok és világiak számaránya mindhárom szabályzatban 1 : 2 (66—132 fő)!

A főegyháztanács tagjai: az érsekek, püspökök, a pannonhalmi főapát, illetőleg káptalani helyettesek, a székeskáptalanok küldöttei, a jászói és csornai prépost, a zirci apát, a kegyesrendiek főnöke, az egyházmegyék papi küldöttei, a királynak, mint legfőbb kegyúrnak 10 küldöttje, a kegyurak küldöttei, a pesti egyetemnek megválasztott küldöttje, a kat. alapok jogi képviselője, az alapítványi ügyigazgató, az állandó kat. egyházi főbizottságnak két egyházi és két világi tanácsosa, a főpénztárnok és számtanácsos. (75. §.)
A papok és világiak számaránya 1 : 1 (72—72 fő)!

A, C: Az országos gyűlés határozatának végrehajtását az igazgatótanács és az igazgató osztályfőnökök eszközlik, illetőleg ellenőrzik.
Az igazgatótanács elnöke a prímás, tagjai: 9 igazgató tanácsos (3 pap, 6 világi) és 3 igazgató osztályfőnök. Az igazgató tanácsosokat az orsz. gyűlés háromévenkint választja, az osztályfőnököket az igazgatótanács egyszersmindenkorra kinevezi; ezek fizetést is húznak. (29—31. és 44. §.)
B: Nagyjából ugyanígy; de az igazgatótanács elnökét választják, a tanácsosok napidíjat és utazási költségeket kapnak, végül az osztályfőnököket a tanácsosok meghallagtásával az orsz. gyűlés választja. (32—34. és 46. §.)

A főegyháztanács szervezi a főegyházi bizottságot, amely mint közigazgatási és végrehajtó hatóság osztályokra van felosztva.
Végső fokon, mint legfőbb igazgatási és végrehajtó szerv képviseli a főegyháztanácsot az ötszemélyes főbizottság, amelynek elnöke a prímás, aki mellé a főtanács egy papi és három világi tagot választ. (1., 81. és 84. §.)

A: «Az egyházmegyék papi és világi képviselői háromévi időszakra választatnak.» (10. §.) «Az egyházmegyei gyűlés választja az országos kat. gyűlésbe az egyházmegye papi és világi képviselőit, titkos szavazattal, általános szótöbbséggel.» (58. §.) Tehát *közvetett* a választás.

B: «Az egyházmegyék papi és világi képviselői háromévi időszakra, *közvetlen* választás útján és a világiak választókerületenként választatnak.» (9. §.)

C: «Az egyházmegyék papi és világi képviselői ötévi időszakra választatnak és mindenkor újra választhatók.» Mind a papi, mind a világi képviselők választása külön választókerületek szerint *közvetlenül* történik. (9—10. §.)

«Az egyházközségi tanácsok befolynak ugyan az egyházmegyei tanácsok alakításába, de nem közvetlenül, hanem *csak közvetve,* a közbeeső alesperes-kerületi választó testületek által; tudniillik az egyházközségi tanácsok választják az alesperes-kerületi választókat, ezek pedig az egyházmegyei tanács azon tagjait, kik választás útján lesznek azokká.» (5. §.)

Az önkormányzat hatásköre általában, továbbá vagyoni és iskolai téren.

A B C

B: «Ezen *őfelségének, az apostoli királynak, mint a magyar kat. egyház l. f. kegyurának szentesítésével életbe lépendő* önkormányzat hatásköre, a személyi kinevezési ügyekben, a köznevelés terén, a katolikus egyházi és iskolai javak és alapítványok tekintetében s általánfogva a magyarországi kat. egyház összes ügyeiben kiterjed mindazokra, mik a szoros értelemben vett hittani, egyházkormányzási s *benső* egyházfegyelmi dolgok körén kívül, az egyházi s világi híveket közösen érdeklik.» (2. §.) A dőltbetűs rész nem szerepelt az *A*-ban és nem is került be a *C*-be sem; a többi szöveg közös mindháromban.

D

«A vegyes egyházi tanácsok célja: A katholikus templomi, ájtatos alapítványi, kegyes intézeti s iskolai vagyon s tanügyre való felügyelés, azok kezelése és ellenőrzése.» (1. §.) (A hatáskör e munkálatban az egyes szervekkel kapcsolatban van körvonalazva.)

B: «A katolikus magasabb egyházi javadalmasok és javadalmas szerzetek birtokában, illetőleg kezelésök alatt levő összes javak, a katolikus vallási, tanulmányi és egyéb kat. alapok a magyarországi kat. egyház tulajdonát képezik és ehhez képest, az illető telekkönyvek illetékmentes kiigazítása eszközlendő. — A magasabb egyházi javadalmak jelen birtokosai,

A főegyháztanács hatásköre: «*a)* az első ülésezés alkalmával szervezi az állandó egyházi főbizottságot; *c)* átveszi a magyarországi kath. anyaszentegyház vallás, iskolai, egyeteme ösztöndíj stb. alapjait, melyek eddig a kir. kormány kezelése, alatt állottak; *f)* az alapítványi jószágokat kezeli is;

azon javadalmaknak őket megillető haszonélvezetében, a fennálló korlátozások közt éltök fogytáiglan meghagyatnak. — Az államkormány kezei közt levő kat. vallási, tanulmányi s egyéb alapok, további kezelés végett az önkormányzat rendelkezésére átvétetnek.» (4. §.)

C: «A katolikus magasabb . . . tulajdonát képezik.» mint *B* alatt, egy szó beiktatásával: alapok és *alapítványok* . . . «Az egyházi javadalmasok, ezen javadalmaknak őket megillető hitbizományszerű haszonélvezetében és birtokában, a jelen szervezetben megállapított korlátozások mellett megmaradnak, — az államkormány kezei közt levő kat. vallási, tanulmányi s egyéb alapok azonban további kezelés végett az önkormányzat által, céljok szerinti rendelkezésre átvétetnek . . .» (4. §.)

A, C: «A hazai kat. egyház által fenntartott különböző fokozatú s szakbeli alsóbb s felsőbb iskolákra és világi növeldékre nézve a tanrendszert — az állami törvények rendeleteinek figyelemben tartása mellett — megállapítja. Ez iránybani rendelkezései a vallásoktatásra és a szoros értelemben vett papi s zárdai egyházi nevelésre azonban ki nem terjednek. A tanárok és tanítók állását, úgy képesítésük feltételeire nézve, valamint az anyagi ellátás tekintetében szabályozza.» (15. §.)

B: Az 1. mondatban e beiktatással: «a tanrendszert, úgy az egyházi s világi növeldéknek nevelési rendszerét . . .» A 2. mondat: «rendelkezései azonban a vallásoktatásra és a papi és zárdai nevelésnek szorosan vett egyházi tanulmányaira csak annyiban terjedhetnek ki, amennyiben ezt az apostoli király helybenhagyásával ellátott egyházi rendeletek megtartásának szükséges ellenőrzése követeli.» (16. §.)

g) átveszi az összes katholikus oktatás és nevelésügyet; *h)* az oktatás és nevelés rendszerét meghatározza és ellenőrzi; *p)* tanácskozásaiból kizáratnak: *aa)* a kath. hit és erkölcstan, *bb)* az egyházi szertartás, *cc)* az egyházi kormányzat szervezete, *dd)* az egyházi közfegyelem tárgyai, *ee)* a papi intézetek belszervezése, *ff)* az egyházi javadalmakra vonatkozó egyéni tulajdonjog bárminemű korlátozása.» (80. §.)

A főegyházi bizottság «mint közigazgatási és végrehajtó hatóság osztályokra fölosztva vezeti az összes tanügyet, kezeli az alapítványokat és alapítványi jószágokat és elintézi az egyházi hatóságoktól fölterjesztett idevonatkozó ügyeket». (81. §.)

A különböző viták során ismételten előfordult, hogy a helyzet kiéleződött a konzervatívabb többség és a liberálisabb

kisebbség között. *Hatala* szerint az egész kongresszus nem volt egyéb, mint az egyházi és világi elem alkudozása a «do ut des» elv alapján.

Kétségtelen szerinte, hogy «a jelenlegi congressus az egyház két elemének, a papi és világi elemnek egymássali alkudozása a végből, hogy a jogkört, melyben egyik is, másik is, teljes egyenlőséggel mozoghat, hogy ezen közös terrenumot, hol ecclesia non praecedit, hanem coordinált hatalom... A mostani congressus azon arena, melyben arról van szó: ‚do ut des'. Az egyházi elem a főpapság és alsó klérus az egyik paktáló fél: a világi elem a második.» Két ajánlat a tárgyalás alapja.

Az egyiket «a papi elem vette kezébe s azt mondja: Ime az engedmények non plus ultrája! A második okmányt a világi elem tartja kezében s azt állítja: Im igényeinknek minimuma!

De a világi elem kettévált, a kisebbik fél a papi elemhez csatlakozott, t. i. azon negyvenhárom képviselő, ki az ötvenre menő papi tagokhoz csatlakozott. A többség tehát azon ötvenkét világi, kik a kisebbség pártján állanak!»

Hatala ebből azt a következtetést vonja le, hogy a katolikus milliók nevében tehát inkább jogosult ez az 52 világi szólani. Úgy hiszi, a többség a helyzet súlyát érezve igyekszik egyezkedni. A kisebbség pedig fogadja: «Küzdeni fogunk minden ponton erélyesen, habár a sikerre való kilátás nélkül».[92]

A részletes tárgyalás befejeztével 12 tagú bizottságot választottak, hogy ez az autonómiai szervezetet a királyhoz, mint a magyarországi kat. egyház fő kegyurához, megerősítés és törvényes szentesítés végett fölterjessze, illetve ennek kieszközlésére a szükséges lépéseket megtegye. A bizottság feladatává tették, hogy majd az önkormányzati választásokat kellő időben kiírja és megtegye az előmunkálatokat az államkormány kezelése alatti kat. alapok és alapítványoknak a kat. autonómia rendelkezése és kezelése körébe való átvételére, végül, amennyiben szükségesnek mutatkozik, a kongresszusnak újból való összehívására. Bartal azt indítványozta, hogy a bizottság kötelessége legyen a felelős kormány elé terjeszteni a tervezetet mindazon pontoknak becikkelyezése végett, amelyek országgyűlési eldöntést igényelnek, — de indítványát elvetették.

A 12 tagú bizottság 8 világi tagja közé megválasztották a kisebbség részéről Bartal Györgyöt és Horváth Dömét. *Bartal* ekkor nyilatkozatot olvasott fel a kisebbség nevében: vázolta a kisebbség törekvéseit, s mivel azok hajótörést szenvedtek és a létrehozó szervezetet megfelelőnek nem tartják —

[92] SzE, 1871. márc. 25.

a bizottsági tagságot, Horváth Döme nevében is, visszautasította. Végül annak a reményének adott kifejezést, hogy a kongresszus «még érdemileg nem fejezte be feladatát, és . . . *még egyszer összefövend reconsiderálni a nézetünk szerint ki nem elégítő művet* . . .»[93]

Rámutatott a két fél között fennforgó elvi ellentétekre. Hivatkozott az általános vitára, amelyben a kisebbség szónokai megvilágították: milyen alapokra kívánják fektetni az autonómiát abból a célból, «hogy az mindenek előtt a *hazai közjogunk* elutasíthatlan igényeinek, a *kor kívánalmainak, szükségleteink* roppant tömegének megfeleljen s ily módon a vegyes vonatkozású egyházi ügyekben biztosíthassuk a *világi hívek túlnyomó befolyását a nélkül*, hogy ez által egyházunk benső szervezetének lényege, fennállása megingattassék. Az általános vitatkozások eredménye elütött bennünket ezen kiindulástól».

Remélték, hogy a részletes tárgyalás alkalmával, ha nem is mindent, de annyit legalábbis el tudnak érni, hogy a 27-es bizottság javaslatából «mindazon pontok eltávolíttassanak, melyek küldőink érzületével, jogos igényeivel közvetlenül ellenkeznek, s a jövő kifejlés elé könnyen mellőzhetett akadályokat gördítenek». Fájdalommal kellett tapasztalniok, hogy «mérsékelt törekvéseikben» is hajótörést szenvedtek, tehát a tervezetet nem szavazhatták meg. Végül annak a reményének ad kifejezést, hogy a többség meg fog győződni, hogy a kisebbség kételyei és ellenvetései nem voltak alaptalanok.

Bartal szavai félreismerhetetlenül rámutatnak a liberális autonómia-eszmére, amely először a közjog, azután a korszellem, majd a világiak túlnyomó befolyásának indítékaira és kritériumaira hivatkozik — egyházi érdeket csak negative érint: hogy t. i. ne sértse az egyházi szervezetet.

Világos ellentétét látjuk a hercegprímás zárószavaiban: «Mi *nem akarunk egyebet, mint hazánkban a kath. anyaszentegyháznak szabadságát és függetlenségét biztosítani*; nem akarunk egyebet, mint a kath. híveknek kiképzésén és emelésén munkálkodni: egyháziak és világiak egyesített erővel, az ország külön terheltetése nélkül. Lehetetlen, hogy ezen szent, ezen hazafiúi törekvésünktől akár a józan közvélemény, akár a döntő befolyással ellátott körök az igazságot megtagadják, hogy nekünk ezen törekvésünkben igazságot ne szolgáltassanak».[94]

A KONGRESSZUS befejezte működését. Mint előbb, most is a **közvélemény tükrében** próbáljuk a gyűlés mérlegét megtekinteni.

Kezdjük a Religio-n. Az általános vitát lezáró szava-

[93] Günther, 364. skk. 368 sk. és II. 106. [94] U. a., 392.

zás küszöbén arról ír, hogy ha létrejön az autonómikus szervezet, akár a bizottsági javaslat szerint, akár annak némi módosításával, a magyar kat. egyház «roppant változáson fog keresztülmenni és a keresztény katholika egyház terén mint egy új növény fog feltűnni, melynek párját még eddig a katholikus világban nem lehet találnunk. *Lesz belőle magyar egyház*». Csak az a kérdés, hogy ebben a «rögtönzött szervezetben» a világ katolikusai «el fognak-e minket majd Krisztusban testvéreiknek fogadni és ismerni» s kérdés, hogy e szervezettel «el fog-e szentatyánk, a szentséges római pápa majd bennünket fiainak fogadni és ismerni?»[95]

Tiltakozik a *Religio* a papság elleni bizalmatlanságról tanuskodó kétszeres világi számarány ellen. Érdekes, hogy ezt eleinte nem ellenezte, sőt a kívánságok hatására kívánatosnak ítélte, de az új közhangulatban már veszélyesnek láthatta s ezért előállott azelőtt elhallgatott elvi aggályaival. Kérdi, hogy «mit akar ez az erőszakoskodás» az egyházban? «Vagy talán az egyház ügyét az egyháziaktól féltik?» Hol van az a bizalom és kegyelet, amellyel a hívek Isten szolgáival szemben szoktak a kat. egyházban viseltetni? «Mit akar minálunk és miközöttünk ez a democratikus uralgás? *Ilyen nemét a hierarchiának és katholicizmusnak még eddig a világ nem ismerte és kétlem, hogy a jövőben is elfogadjon!*»[96] Igaz, csak világi vonatkozású ügyekben következhetik be a többségi döntés, de ki a megmondhatója, hogy hány szálon függnek ezek az ügyek össze a tanító egyházat megillető lelki ügyekkel? Igaz az is, hogy a tanító egyház «különböző időben kisebb-nagyobb befolyást engedett a híveknek vagy a világi hatalom képviselőinek ; de nem ismerte el, el nem ismerheti, hogy a ‚suffrage universell' forrás, melyből a híveknek akár csak a világi vonatkozású ügyek elintézésére való joguk fakad»[97] az egyházban. Végül figyelmezteti a magyar egyházat «democratizálni vágyó urakat», hogy a kat. egyház alkotmányát «maga Krisztus Urunk alapította meg, melyen emberi okosságnak nem szabad semmit nyesegetnie . . .»[98]

A kisebbségnek Rómával szemben elfoglalt álláspontja is elég ahhoz, hogy ne bízzék az üdvös eredményben.

«Ma, midőn az egész katholikus anyaszentegyházban, Amerikában csak úgy, mint a németek s slávok, a pápának nemcsak egyházi hatalma, legfőbb tantekintélye előtt hajolnak meg, de vetekedve tanácskoznak

[95] Rel. 1871. I. 177.
[96] U. o.
[97] U. a., 193.
[98] U. a., 177.

azon eszközökről is, melyek által a bitorlók és fosztogatók ellenében világi fejedelemségét megmenteni, illetve visszaszerezni lehetne, Magyarországban a katholikusok congressusának egy harmada újra és újra Róma irányában is biztosítandó autonomiáról beszél és a csalhatatlan tanító egyház határozatait mint vészteljeseket visszautasítja. Ily körülmények között legalább is szabad az üdvös eredményekre vonatkozólag kételyeknek helyt engedni.»[99]

Konzervatív-katolikus részen jól felismerik azt az erős balra eltolódást, amely a mozgalom során — mint megállapítottuk — az eredeti elgondolással szemben bekövetkezett. «Még 1867-ben báró Eötvös József a hercegprímáshoz intézett levelében hangsúlyozza azt, hogy az autonómia szervezetét, organismusát megállapítani az episcopatus dolga. *Mily óriási távolságra állunk ma amaz álláspontról!* Ki tudja, még egyszer 4 év alatt hova jutunk?»[100]

A *Religio* a kongresszuson elhangzottak hatására egészen határozottan megkockáztatja azt a kijelentést, hogy amilyen páratlan az egyházban az autonómia ügye, olyan példátlan az egyház 19 évszázados történetében az is, hogy katolikus férfiak, mikor katolikus ügyben akarnak tanácskozni, «oly lelkülettel lépjék át a tanácstermet, mely régen meghasonlott már az egyház összes tanítványával, magával az egyházzal, mint isteni intézménnyel, azért a helyett, hogy támogatására jönnének, inkább megdöntésére gyűlnek össze».

Kétségtelennek tartja, hogy «idegen ember, ki a gyűlés kath. jellegéről értesítve nem volt, bevezetve a tanácsterembe, megítélhette volna ugyan, hogy ott kath. ügyek elintézéséről van szó, de azt határozottan tagadta volna, hogy mindazok, kik ez ügy elintézésébe befolynak, valóban katholikusok is ; ez szigorú, de igazságos ítélet lett volna, bármennyire is esküdjék is Bartal György utolsó beszédjében, hogy ő katholikus akar maradni, bármily erősen állítsa is Perczel Miklós, hogy ő jó katholikus. Ez nézetünk általában a gyűlésről . . .»[101]

A többség hivatalos lapja, az *Értesítő* képviselte egymagában a megelégedett hangot.

Megállapítja, hogy a 27-es bizottság álláspontjának képviselése — az *Értesítő* részéről — sajtóban is, a gyűlésen is, erős támadásokra adott okot. Ezt azonban a kat. szolidaritás és öntudat felébresztése szempontjából már egymagában is kielégítő eredménynek tartja. A gyűlésnek van «gyakorlati eredménye: a katholikus egyház önkormányzati szervezete meg van immár állapítva. Megvan az önkormányzat kerete».

[99] Rel. 1871. I. 193. sk.
[100] U. o. 194.
[101] U. o. 208.

Ennek az alapnak letételével az autonómia ügye olyan lépést tett előre, «melyet meghiúsítani, következményeitől elütni sem a rövidlátás, sem a rosszakarat többé nem lesz képes».

A többség viselkedését a kisebbséggel szemben lovagiasnak minősíti. Természetesen túlzó az a megállapítása, hogy «minden egyezkedési kísérlet . . . a többségtől indult ki s többnyire a többség részéről való engedményre vezetett . . .» Megnyugvással állapítja meg, hogy a «surlódások szakadásra nem vezettek».

«A congressus munkálata az egész gyűlés műve, és egységének kifejezése — úgymond az *Értesítő*. Nem zavar meg ez állításban az, hogy a minoritás két tagja a bizottságba lett választásukat el nem fogadták. Az az ő magán dolguk, vajjon következetlenségnek tartották volna-e : kiviteléhez járulni azon műnek, mely részint az ő részvétükkel, szavazataikkal, részint pedig általuk ajánlott compromissumok fölvételével jött létre. A meglévő alap kiépítése a 12-es bizottság feladata.[102]

A Szabad Egyház-ban *Hatala* azt írja, hogy a kongresszus csak «*egyelőre*» fejezte be munkálkodását, «mert a végleges megállapodáshoz még *a congressuson kívüli faktorok, a fejedelem és az országgyűlés is nélkülözhetlenek*». Csak a jövő fogja megmutatni, milyen lesz ezek ítélete, «annyi azonban most is bizonyos, hogy ezen faktorok ítélete dönteni fog a congressusi többség munkálatának élete vagy halála fölött».[103] Jellemző, hogy pap létére szóval sem említi a döntő tényezők között a római pápát ! Szószerint közli a SzE azt a nyilatkozatot,[104] amellyel Bartal a 12-es bizottságtól való távolmaradását indokolja és a kisebbség elutasító álláspontját kifejti.

A Pesti Napló a kongresszust kívülről szemlélő liberális felfogását ismerteti, amelyet e két szóval jellemezhetünk : *elutasítás és harc*. De tartalmaz érdekes mozzanatokat is.

Előrebocsátva, hogy a kongresszusi iratok rendeltetése csakis az lehet, hogy valamelyik levéltárban «ad acta tétessenek», megállapítja, hogy a kongresszus «első színterét képezé oly elemek szerepjátszásának, melyek az alkotmány helyreállítása óta a közélettől duzzogva félrevonultak. E méltóságos és nagyméltóságú urakat csak olykor a főrendiházban láttuk, de ott is némán . . .» Ezeket hozta össze a katolikus autonómia. Művük a létrehozott szervezeti szabályzat. Erősen hiszi, hogy ott kifejezésre jutó meggyőződésüket «ismert szívósságukkal» fogják megvalósítani akarni. Ennek pedig örülni kell bizonyos okokból : «Államéletünkben az eszmék természetes küzdelme, egyensúlya ismét helyreállítva lenne. A közjogi pártviszály

[102] *Értesítő*, 1871. ápr. 2.
[103] SzE, 1871. ápr. 1.
[104] V. ö. 294. l.

elvesztené érdességét, s helyét más gyümölcsözőbb eszmesúrlódás váltaná fel». Bár örül, hogy így a közjogi küzdelmek helyébe világnézetiek lépnek, egy percig sem titkolja, hogy e küzdelemben a túlsó oldalon fog harcolni. «Mind e tekintet . . . legkevésbbé sem gátolhat abban, hogy *a rendelkezésre álló összes erőnkkel küzdjünk* ez urak első befejezett ténye, a létrejött *congressusi határozat ellen.*»[105]

A kongresszusi munkálat általános irányát úgy jellemzi, hogy az nem más, mint «az *állami befolyás teljes megsemmisítése* a kath. egyházra nézve, s e *befolyásnak a hierarchia kezében való központosítása,* oly hierarchia kezében, mely egy külföldi főtől függ, aki az állam polgáraival, lelkiismeretök hatalmával korlátlanul rendelkezik». E hierarchikus befolyás a szabályokban «a legleleményesb raffinirozottsággal» van minden ügyben biztosítva. Ily autonómiai szervezet «államot állapítana meg az államban» s a legveszélyesebb következményekkel járna. Épp ezért «alkotmányos magyar kormány, magyar törvényhozás ily műhöz sohasem adhatja megegyezését».[106]

Felveti mégis a kérdést, hogy a magyar kormány «mint fog a dolgozattal elbánni?» Megkockáztatja a feltevést, hogy a halogatás taktikáját fogja követni, de hozzáfűzi: «Bármint forgassuk . . . a dolgot, a kormány nem kerülheti el a színvallást» és minél gyorsabban, minél erélyesebben jár el Pauler, «annál nagyobb szolgálatot tesz a közügynek» s a magyar katolikusoknak. A berekesztett kongresszus érdeme pedig az lesz, hogy megmutatta, «milyen az autonomia, mely egyáltalán elfogadhatlan».[107]

A Pester Lloyd epilógusa leszögezi, hogy a kongresszus az egyházi vonatkozású kérdéseket *ultramontán-klerikális szellemben* intézte el, mindazonáltal a vagyonügy kérdésében nem mondhatta ki a döntő szót. Ez a törvényhozás feladata lesz. Naivitásnak minősíti a püspöki kar álláspontját, amennyiben — a kongresszus «feudális-klerikális» többségére támaszkodva — már teljhatalommal felruházottnak érezve magát arról beszél, hogy jövedelmének hányadrészét fordítja az autonómia költségeire. Részletesen kifejti, hogy a püspökök birtokaikat világi kötelezettségeik fejében is kapták — pl. határvárak fenntartása, bandériumállítás, pénzügyek ellenőrzése, örökös főispánság, kancellária terhelte a prímást — és merőben

[105] PN, 1871. márc. 31.
[106] U. o.
[107] PN, 1871. márc. 31.

főpásztori mivoltában soha ekkora birtokokat nem kapott volna. A káptalanok pedig mint hiteles helyek voltak államilag javadalmazott intézmények. Az államegyház megszűntével a főpapság sok tehertől szabadul. Ezek viszont az államra szakadnak: *a méltányosság és az államérdek egyaránt követeli tehát az ellenszolgáltatást az egyház részéről.*[108] Az állam kötelessége arról gondoskodni, hogy az egyházi vagyon az «autonomia kulturális céljai és a közjó»[109] érdekében használtassék fel.

Ebből a szempontból résen kell lennie az államhatalomnak a kongresszusi többség munkálatával szemben. Államgazdasági tekintetből nem tűrhető, hogy oly nagyjelentőségű birtokok, az ország területének $^1/_{20}$ része ezentúl is oly «felelőtlenül» és «oktalan gazdálkodással zsákmányoltassék ki».[110] A klérusnak nincs meg a gazdálkodáshoz a képesítése, másfelől a birtoklásban való folyamatosság és az üzemi tőke hiánya miatt nem lehet jövedelmező az egyházi birtok. Ezért a birtokkérdésben már államgazdasági tekintetből is csak a kongresszusi kisebbség megoldási tervezete jön tekintetbe, mert az a különböző érdekekre figyelemmel van.

A *Pester Lloyd* annál is inkább kötelességének mondja a kisebbség minden módon való erkölcsi támogatását, mert úgy tartja, hogy a közvélemény, ha tehetné, a történtek után óriási többséggel a kisebbség oldalán nyilvánulna meg. Úgy látja, hogy míg a kisebbségi tervezet a politikai és gazdasági intézményeinkkel szépen összhangba hozható, addig a többségi tervezet nem előre, hanem hátra visz. Minthogy a reakció és az ultramontanizmus hulláma európaszerte magasba csap, kétszeres kötelesség itt résen lenni, s megmutatni, hogy az a küzdelem, amely a kongresszusi teremben jobbra dőlt el s most kint megkezdődik — korántsem dől el végleg a többség javára!

A legszélsőségesebb hang újra *Toldyé*. Cikkeinek — álláspontját kifejezetten nem osztva — a *Pesti Napló* ad helyt, azzal a célzattal, hogy hasznos, «ha az e tárgyat megvitató journalistikai concertben a szélső radicalis felfogás is képviselve van». Mindazonáltal nem érdektelen, hogy a kormánypárt lapjában e cikkek napvilágot láthattak.

[108] PLl, 1871. ápr. 1.

[109] «Für Kulturzwecke der Autonomie und rationell für das Wohl des Allgemeinen . . .» U. o.

[110] «auch ferner in so unverantwortlich irrationaler Wirtschaft ausgebeutet . . .» U. o.

Toldy először blaszfémikus módon hivatkozva Szent Péter háromszoros Krisztus-tagadására, utal arra, hogy a zsinaton opponáló magyar püspökök egymásután hirdetik ki a csalhatatlanság dogmáját. Majd Haynaldot Szent Pálhoz hasonlóan kiemeli, mint «kiben az elme rendkívüli képessége s a magas műveltség ereje a meggyőződés és lelkesedés hatalmával párosulnak». Vizsgálja «*Haynald és társai*» felfogását az állam és társadalom irányában.

Az állammal szemben elfoglalt álláspontnál erősen kifogásolja, hogy a kegyúri jogokat a miniszterek kikapcsolásával s «a püspökök közbenjöttével» akarják végeredményben gyakoroltatni. «Valóban nagy mértékét a vakságnak teszik fel főpapjaink, ha azt hiszik, hogy e terv jelentősége nem fog felismertetni. Haynald úr és társai e tervben a királyt elválasztják az alkotmányos állami hatóságoktól . . .» Vakmerőségnek minősíti, ha ezt a tervet «az 1848-as alapra visszatérő törvényhozástól és az alkotmányra megesküdt királytól akarják szentesíttetni».

De még az alkotmány megvédése sem tartja vissza Toldyt attól, hogy eredeti elgondolását : az egyházreform gondolatát megvalósítva lássa. «Van egy eset — úgymond —, melyben a nemzetnek e jogról le kellene mondania. Ha a katholikusok képesek maguknak egy *szabad egyházszervezetet* alkotni, melyben ők kormányozzák magukat, nem pedig püspökeik, akkor joguk van követelni az állam kegyúri jogainak megszűnését, — de akkor ily jogokat többé a király sem gyakorolhat. Hanem mindaddig, míg csak oly *carrikaturája áll előttünk a szabad egyháznak*, minőt a püspökök akarnak és pedig akarnak nemcsak a világi hívek zöme, de az alpapság nagy részének is ellenére, mindaddig, míg a trón sem adja fel kegyúri jogait : addig a nemzet sem mondhat le rólok.»

Ami a vagyonügyet illeti, az a felfogása, hogy az autonómiai szabályzat határozatait a szekularizációtól való aggodalom sugallta, mert ezt az 1848. XX. törvénycikk hallgatólagosan kimondja — ezért az állam ez elvitathatatlan jogának feladását jelentené, ha szentesítenék.

«A többségi javaslat 4. §-a látszólagos ártatlansággal így szól : ‚A k. e . . . javak a k. e. tulajdonát képezik'. A ki a kath. egyházi viszonyok iránt érdeklődik, tudja, hogy az 1848 : XX. törvényczikk meghozatala óta a püspöki kart azon aggodalom lepte meg, hogy a törvényben az egyházi javak saecularisatiója hallgatag ki lévén mondva, azt az országgyűlés bármikor végrehajthatja. Ha már most a törvényhozás a szándékolt autonomiai tervezetet szentesíti, ezzel úgy mellesleg, de világosan feladta az államnak egy másik elvitázhatlan jogát, az államegyház javait saecularizálni . . .»

Toldy szerint «*határozottan ellenséges*» az az álláspont, amelyre «Haynald és társai» az állammal szemben helyezkednek. «Azon főpapság, mely századokon át híve volt az idegen absolut

kormánynak s csak akkor lépett vele oppositióba, midőn az a nemzet javára tett valamit, most félreérthetlenül bevallja, hogy *az alkotmányos állammal ki nem békülhet*... S ily körülmények közt azt hiszem, igazságtalanságot követnénk el a törvényhozás iránt, ha feltennők annak lehetőségét, hogy helybenhagyásával szentesítse ezt a nyilt conspiratiót, mely hazánk érdekei és szabadsága ellen szövetik.»[111]

A többségnek a hívekkel szemben elfoglalt álláspontját vizsgálva Toldy leszögezi, hogy nem lehet szó az egyház belső szabadságáról «anélkül, hogy a hivők papjaikat ne válasszák, ... ha nem a hivők döntenek az egyházszervezeti kerdésekben ...» De nem lehet szerinte az egyház szabad, «ha nem maga intézkedik az egyházi fegyelem ügyeiben ... ha ki van zárva a liturgia ügyeiben való határozástól ...» Ez természetesen demokratikus értelemben veendő: amint állami tekintetben az állampolgárok összesége alkotja az államot, úgy itt a hivők összeségére kell gondolni. Nem tekinthető az egyház szabadnak, ha szolgái, vagyis papjai anyagilag nem tőle — vagyis a hívektől — függnek.

Toldy nem sok különbséget lát a két tervezet között: csak azt a két mozzanatot, hogy csak a most élő javadalmasok haláláig tartja lekötve az egyházi vagyont s kérvényezési jogot enged a kisebbségi javaslat. Egyébként az a véleménye, hogy «liberális szempontból tekintve alig éri meg a tintát, mely leírására pazaroltatott».

Haynald ünnepélyes kijelentésére, hogy egyházkormányzati jogairól nem hajlandó lemondani, azt válaszolja, hogy pedig épp erről van szó: «... mi részünkről, valljuk meg őszintén, miszerint épen ennek kell megváltoznia, ha egyházunkat bensőleg szabaddá akarjuk tenni. *A hierarchia hatalmát kell megtörni*, véget kell vetni az absolutismusnak egyházi ügyekben, melyet csak még visszataszítóbbá tesz az, hogy az abszolutizmus gyakorlói viszont rabszolgai engedelmességgel tartoznak Rómának, mert püspöki teljhatalom és egyházi szabadság épp úgy kizárják egymást, mint absolutismus és parlamentarismus».

«Az eddigiekből is kitetszik, miszerint is püspökeink, ha egyáltalán volt és van komoly szándékuk az autonomia létrehozatala körül, e szándék nem más, mint egy látszólag alkotmányos szervezet segélyével biztosítani magukat az egyházi vagyon birtokában, a nélkül, hogy a valóságban hatalmukat a hívekkel megosztanák.»

[111] PN, 1871. márc. 24.

Toldy annak a reményének ad kifejezést, hogy aminő «sértő és lealázó» a magyar katolikusokra a püspököknek ezen szándéka, épp oly határozottsággal fog ez részükről visszautasításra találni s a képviselők «nem fogják szentesíteni azon szemfényvesztő játékot, mely e tervezetben az egyházi szabadság nagy eszméjével folyik».[112]

MINDEZEK UTÁN a tények hideg mérlegelésével próbáljuk meg mi a **kongresszus mérlegét** felállítani.

a) A kongresszus gyakorlati eredménye a többség elfogadta tervezet. A megszavazott tervezet már bizonyos módosítások és megalkuvások eredményét mutatja az eredeti többségi tervezettel szemben. Kétségtelen, hogy túlnyomó részében a 27-es bizottság többségének tervezete lett a véglegesen elfogadott szöveg. De nagyon fontos számba vennünk, hogy két alapvető jelentőségű kérdésben: a közvetlen választás és az egyházi vagyon telekkönyvi átiratásának kérdésében már a bizottsági tárgyalás során a püspöki kar kénytelen volt eredeti álláspontját feladva liberális irányban engedni.

Az egyházias és liberális autonómia-eszme küzdelmében tehát egy külső, látszólagos vagy inkább pyrrhusi győzelem után azt kell megállapítanunk, hogy ismét *lényeges eltolódás történt balra.*

b) A különféle autonómia-eszmével zászlaján egymással küzdő két tábor ellentétei *nem tompultak, hanem inkább jobban kiéleződtek.* A sokszor minden katolikus szellemet nélkülöző laiko-liberális felszólalások érthető ellenszenvet keltettek és ellenhatást váltottak ki, nem is szólva sok nyilt Róma- és főpapellenes kirohanásról, amelyek a hangulatot nagyon elmérgesítették. Láttuk továbbá, hogy a kisebbség alkudozásnak fogta fel a dolgot, Hatala szerint: do ut des — ilyen esetben a jogtalan követelések elutasítása természetszerűleg keltett az egyik félben méltatlankodást, a másikban csalódást.

A kisebbség oldalán liberális-katolikus és radikális elemeknek együttfutása nem érdektelen mozzanat. Ha visszapillantunk a mozgalom kiindulásához, itt éles elvi különbségeket, eltéréseket látunk. Mennyivel távolabb láttuk pl. egyházhűség tekintetében a liberális-katolikusoktól a radikálisokat, mint azoktól az ortodox-katolikus

[112] PN, 1871. márc. 25. A radikális visszhangra még v. ö. Hollós László cikkét MU, 1871. április 1.

felfogást. Bár közben is, mint pl. az *Autonomia* utolsó idejében tapasztaltunk bizonyos forradalmiságot, merész hangot e részen, de utána visszavonulás és revízió történt. A *döntő fordulatot*, gondolom, a *Vatikánum* idézte elő. Hiányozván magyar liberális-katolikusainkban az igazi katolikum,[113] a katolicizmus benső átélése, mint a franciáknál, a tények logikája : sajátmaguk belelovalása az ellenzékiségbe, s kellő lelkiség és alázat hiányában (gondoljunk Montalembert magatartására a pápai elítélés után) a megalázkodásnak szinte lehetetlensége idegenítette el őket a katolicizmustól. Nem arra volt gondjuk, hogy miként vonuljanak vissza, miként rendeljék felfogásukat az egyház ítélete alá, hanem a kérdést hogyan lehetne a placetum mögé bújva megkerülni. Az első reményekben csalódva — a püspökök alávetették magukat, a kihirdetés elmaradása ellenére is kötelezett lelkiismeretben a dogma —, s azt látva, hogy errefelé nincs kiút, még egy *utolsó kísérletként az autonómiában próbáltak gátat alkotni* Róma ellen. *Ezért léptek azután szövetségre* az összes ultraliberális, radikális elemekkel oly tervezet érdekében, mely e célnak megfelelt volna. Azt kell látnunk beszédeikből, hogy felfogásuk mindinkább lehántva azokat az egyháziasabb elemeket, amelyek azelőtt árnyalatilag a liberális-katolikus egyháziak autonómia-eszméjét megkülönböztette a világiakétól, papoké és laikusoké egyaránt, e táborban mindinkább lacizálódik, radikálisabb lesz. Már kevesebb választja el a radikális felfogástól, mint az ortodox-katolikustól, különösen abban az alapvető vonatkozásban, hogy a döntő szót nem Rómától, hanem az államtól várják. De a radikális külső közvélemény hangos helyeslését is éppúgy felhasználják, mint a radikális képviselők szavazatait. Együttműködésük, amit a szocialista-kommunista együttműködéshez hasonlítottunk, erősen megbélyegző liberális-katolikusainkra. Innen is magyarázható az a *minden előbbinél mélyebb elvi és érzelmi szakadék*, amely a többség egyházias szellemű világi tagjait is, a főpapokról nem is szólva, immár elválasztotta tőlük.[114]

[113] V. ö. 144. l. skk.

[114] Méltánytalanság volna, ha nem írnók hazai liberális-katolikusaink javára, hogy a Vatikánum s a kongresszus utáni izgalmak elültével lecsendesedtek s nem adták oda magukat, nagy általánosságban az ókatolikus mozgalomnak. Bartal félévvel a kongresszus után írja Haynaldnak, plébánosát pártfogolva, az elmúlt kongresszusi ellentétekről, hogy ez «már csak a közelmultnak emléke és Excellenciád reménylem elégtétellel tapasztalta, hogy az autonomicus kisebbség minden ó catholicus mozgalmaktól tartózkodott és ezzel megmutatta, hogy in praxi jobb a theóriájánál». Kalocsa, Érs. Ltár, Haynald-levelek, 1871 nov. 8.

c) Ha már a szembenálló két fél ellentétei kiéleződtek, még fokozottabban áll ez az egyházias autonómia-eszmét képviselő konzervatív kongresszusi többség és a külső közvélemény viszonyára. Ez szinte egyértelműleg fordult a többség, vagy mint mondták, a hierarchikus törekvések ellen. A kongresszuson a kisebbség oldalán igen csekély mértékben volt képviselve a radikális elem. De a külső közvélemény, vegyük tekintetbe a protestánsokat, zsidóságot és a szabadkőműveseket, nagy tömegeiben radikális volt. A kongresszusi viták, a kisebbség leszavazása egyre jobban ingerelte ezt a külső közvéleményt a többség, de különösen a főpapság ellen. Az amúgyis erős *egyházellenes hangulat egyre jobban fokozódott.*

d) Az előbb megállapított tényeket egybevetve nem kétséges, hogy az autonómia megvalósulása esetén igen súlyos helyzet állhatott volna elő — vagyis más szóval: a megszavazott autonómiai tervezet abban az időben további *erős radikálizálódás lehetőségeit* hordta magában. A közvetlen választás révén a $^2/_3$ többséggel rendelkező világi elem soraiban döntő súlyra vergődtek volna radikális és a katolikumtól nagyon távol álló elemek. Tisztulatlan indulatok kitöréseinek, Róma- és főpapellenes izgatásoknak, forradalmi reformtörekvéseknek színterévé válhatott volna egy-egy autonómikus gyűlés. Mint láttuk, a kongresszus ebből is adott valami ízelítőt.[115]

Legnagyobb jelentősége épp ez: világosan megmutatta, hogy a 70-es évek magyar katolikusai még nem alkalmasak, az idő pedig éppen a legalkalmatlanabb az autonómia megvalósítására.

[115] V. ö. 280. l.

XII. FEJEZET.

Holtponton.

GHYCZY KÁLMÁN INTERPELLÁCIÓJA ÉS ELŐZMÉNYEI. A HIVATALOS EGYHÁZI ÁLLÁSPONT SZILÁGYI VIRGIL RÖPIRATÁBAN: A VILÁGI HÍVEK BEFOLYÁSA; A TÖRVÉNYELLENESSÉG VÁDJA; A KORONA JOGAINAK MEGSÉRTÉSE; A JAVADALMAK ADOMÁNYOZÁSA; AZ EGYHÁZI VAGYON ÉS AZ ALAPOK KÉRDÉSE. — AZ INTERPELLÁCIÓ ÉS A KÖZVÉLEMÉNY. 1. LIBERÁLIS-KATOLIKUS FELFOGÁS: HATALA GHYCZY ELFOGULTSÁGÁRÓL; AZ AUTONÓMIA HIÁNYZÓ ELŐFELTÉTELÉRŐL; A KISEBBSÉGI JAVASLAT AJÁNLÁSA. — 2. A KÜLSŐ KÖZVÉLEMÉNY. LIBERÁLIS VISSZHANG: ÁRNYALATI KÜLÖNBSÉG; PAULER MEGFENYEGETÉSE. POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEKET VÁR A LIBERÁLIS, RADIKÁLIS ÉS PROTESTÁNS KÖZVÉLEMÉNY. — A KONGRESZSZUS MUNKÁLATÁNAK FELTERJESZTÉSE AZ URALKODÓHOZ. A FELIRAT. ÖRÖM KATOLIKUS RÉSZEN. LIBERÁLIS VÉLEMÉNY. A KÉRVÉNY SORSA. A MOZGALOM HOLTPONTRA JUT. TREFORT NYILATKOZATA. — MIÉRT HOLTPONTON? KIFEJEZETT VAGY HALLGATÓLAGOS MEGEGYEZÉS? AZ ILLETÉKES TÉNYEZŐK ÁLLÁSPONTJA: 1. A KORMÁNY; 2. A KIRÁLY, MINT FŐKEGYÚR; 3. A PÜSPÖKI KAR; 4. A SZENTSZÉK. EGYIKÜK SZÁMÁRA SEM KÍVÁNATOS AZ AUTONÓMIA.

ALIG ZAJLOTT le az autonómiai kongresszus, még egyszer, utoljára felviharzottak a kedélyek az autonómia körül — hogy azután, a mozgalom holtpontra jutván, évekig csend álljon be.[1]

Ezt a vihart **Ghyczy Kálmán** 1871. április 3-i interpellációja[2] idézte elő:

«Tekintetbe véve, hogy a legközelebb tartott katholikus egyházi kongresszus nem azon módon alakult, melyet törvényeink hasonló esetekre nézve megszabtak, s hogy az általa megállapított egyház-

[1] A XII. fejezet kútfői: a parlamenti napló (Zeller, v. ö. I[4]), hírlapok és röpiratok, levéltári anyag. Az irodalom Ghyczy és Irányi interpellációjával s a kérvény visszaküldésével foglalkozik. A közvélemény vizsgálatával itt is kellett foglalkoznunk, valamint bővebben kitérni a holtpontrajutás okainak vizsgálatával. E tekintetben eligazító volt az 1897-es püspöki kar véleménye s Lepold Antal értekezése.

[2] Zeller, 831. skk.

önkormányzati szervezet, úgy amint tervezve van, fennálló törvényeinkbe ütközik, s csak ezeknek megváltoztatásával lehetne bármely részben foganatba vehető; kérdem

Szándékozik-e a kormány a legközelebb tartott katholikus kongresszus által megállapított egyház-önkormányzati szervezetnek részben, vagy egészben foganatba vételét megengedni előbb, mintsem az országgyűlés jóváhagyása alá terjesztetnék.»[3]

Másnap *Zichy Nándor* gróf interpellált,[4] s megkérdezte a kultuszminisztert, hogy fog-e Ghyczynek mielőbb válaszolni, hogy a «felhozott tények helyreigazítása által» a magyar katolikusságot megnyugtassa, különösen olyan irányban, hogy az 1848 : XX. t.-c. 2. §-a biztosította jogegyenlőség és viszonosság alapján a katolikusoktól sem fog az önkormányzati jog megtagadtatni. Visszautasítja a törvénytelenség vádját: utal arra, hogy az első lépést Eötvös tette meg, és tagadja azt, hogy a kongresszus meg akarta kerülni az országgyűlést. Viszont a kongresszusi tervezetnek az országgyűlés elé való terjesztését megvárandónak tartja, s fölöslegesnek minősít minden elébevágást — aminő pl. Ghyczyé is volt, aki már az ügy érdemleges tárgyalásába bocsátkozott s azt a maga egyoldalú álláspontjáról ismertette.

Pauler Tivadar kultuszminiszter április 22-én adta meg a választ.[5] Ghyczy interpellációjának indokolására, amely a kongresszusi munkálat fölött tört pálcát, nem tért ki, minthogy a munkálatot hivatalosan még nem terjesztették a minisztérium elé. De visszautasította a törvénytelen megalakulás vádját s megvédte mind elődjének eljárását, mind a kongresszus törvényességét. A jövőt illetőleg az önkormányzati jogot az 1848. évi XX. t.-c. értelmében a katolikus egyházra nézve is elismerte. Amennyiben a szervezés által fennálló törvények és törvényes gyakorlaton alapuló viszonyok megváltoztatása céloztatnék: foganatbavétele előtt a törvényhozás jóváhagyása szükséges, tehát a kormány, mihelyt az ügy elébe kerül, megvizsgálja és a szerint jár el.

Pauler válaszát Ghyczy tudomásul vette, Zichy Nándor gróf pedig megnyugvással vette azt tudomásul.[6] A miniszter válaszával az ügy érdemileg elintézést nyert és le is került a Ház napirendjéről. Azonban nem egyhamar ültek el azok a hullámok, amelyeket a nagy közvéleményben vert.

Ez érthető, ha tudjuk az előzményeit. A kongresszus

[3] Zeller, 843.
[4] U. a., 845. skk.
[5] U. a., 855. skk.
[6] U. a., 800. v. ö. K. Török, 42.

elnapolása után — mint láttuk — a közvélemény éles kritika alá vette a kongresszusi munkálatot. Láttuk, hogy egyre hangoztatták az *országgyűlési beavatkozás* szükségét, sőt azt is, hogy a kisebbségi munkálatot kell a törvényhozásnak elfogadnia. A hangulat láttára az autonómia sorsának intézésére hivatott 12-es bizottság arra az elhatározásra jutott, hogy nem beszéd keretében terjesztik a király elé a munkálatot, hanem memorandumot szerkesztenek s ebben fejtik ki álláspontukat, mert — mint Apponyi György gróf a prímáshoz írt levelében[7] megindokolta: «már is a törvényhozás szükséges beavatkozása iránt hírlapilag a legferdébb állítások terjesztetnek».

A *közhangulatot* érdekesen jellemzi *Apponyi György* a Ghyczy interpellációját megelőző napon:

«Többnyire nem szükséges Herczegségedet figyelmeztetnem azon borzasztó hangulatra, mely napirenden van minden — és különösen hivatalos lapjainkban; mit állítanak nem kevesebb mint az, hogy a törvényhozás pontonkint fogja vizsgálni megállapodásainkat és, hogy a kisebbség munkálatát fogja helyben hagyni. Ehhez nem kell kommentár; — de bizonyos az, hogy annál fontosabb lesz a 12-es bizottságnak felterjesztése és más részről, hogy . . . a rossz sajtónak lehető ellensúlyoztatása nélkülözhetetlennek mutatkozik.»[8]

Apponyi Majláth Györgygyel, Cziráky Jánossal, Sennyei Pállal és Szilágyi Virgillel tanácskozott. Arra jutottak, hogy épp az ellenséges sajtó ellensúlyozására s a közvélemény helyes irányítására röpiratot kell kiadni. Apponyi vállalta az ügy megszervezését 5 frt-os részvények kibocsátásával.[9]

«Addig is saját veszélyemre — írja Apponyi a prímásnak — egy kis röpiratot szerkesztetek, mely a congr. többség álláspontját népszerű modorban megismertetni, a kisebbség tévtanait cáfolni, a kifejezett országgyűlési omnipotentiát pedig ab absurdum deducálni fogja; az első röpirat és minden utóbbi csak szigorú vizsgálat után fog kibocsáttatni.» Az ügyet a prímás előzetes jóindulatába ajánlja.[10]

Röviddel Ghyczy interpellációja után Apponyi újra ír a prímásnak s kifejti előtte, hogy elengedhetetlenül szükséges volna a 12-es bizottságnak a miniszter válaszába befolynia. Félőnek tartja ugyanis, hogy a miniszter, aki a bizottság kiküldéséről nem tud és a többségi munkálatot sem ismeri, tévesen fogja föl a többség álláspontját. Ezért kéri a prímást, bizalmas levélben kérje a minisztert, hogy az a bizottságot hallgassa meg ez ügyben. Egyébként, tekintettel a röviddel

[7] Kelt Pesten, 1871. ápr. 2. Esztergom Prím. Ltár, Cat. D. fasc. Autonomia a. 1873/1871. sz. [8] U. o. [9] U. o. [10] U. o.

azelőtt vázolt közhangulatra, őszintén megmondja a prímásnak: «... nem rejthetem el azt, hogy az Interpellatio által előidézett fordulatot válságosnak tekintem».[11]

Ugyanekkor *Szilágyi*nak is ír hasonló értelemben s még erősebben nyomatékozza álláspontját.[12] Megemlíti azt is, hogy nézete szerint az interpelláció elég bő anyagot nyujt egy röpiratra s épp ezért, miután visszatér Grácból, ahol a húsvéti ünnepeket tölti, komolyan fog foglalkozni ezzel a kérdéssel.

Szilágyi s a bizottság többi tagjai úgy látszik magukévá tették az eszmét, sőt Szilágyi Virgil vállalkozott is a röpirat megírására. Kéziratát megküldötte Apponyinak, aki csekély módosítást, illetve betoldásokat indítványozott.[13] Szilágyi ezeket figyelembe vette. A röpirat névtelenül jelent meg.[14]

Ghyczy interpellációja a közvéleményben erős benyomást keltett. Ezt vizsgálva, először a **hivatalos álláspontot** kifejtő röpiratot kell szemügyre vennünk. (A *Religio* csak említi az interpellációt, de nem foglalkozik vele.)

A röpiratban Szilágyi Virgil először Ghyczynek azt a vádját cáfolja, mintha a kongresszusi többség munkálata *nem juttatna elegendő befolyást* a világi hívek számára. Szilágyi ugyanis megállapítja, hogy az országos, egyházmegyei és espereskerületi tanácsok számaránya 2 : 1 a világiak javára, az egyházközségekben pedig számuk sokszorosan felülmúlja az egyházi akét. Ezzel szemben a protestánsoknál az arány 1 : 1. Ghyczy erre azt mondja, hogy nem ér semmit a túlnyomó szám, ha a «döntő befolyás» a papság kezén marad. Ez azt jelenti, hogy vagy az önkormányzat hatásköre csekély, vagy pedig azt, hogy a világiak részvételének nem lesz elegendő erkölcsi súlya.[15]

[11] Kelt Grác, 1871. ápr. 5. Esztergom, u. o.

[12] «Mihelyt Ghyczy K. úr interpellációját elolvastam és arról értesültem, hogy miként lett fogadva, azonnal arra a gondolatra jöttem, hogy a Minister úr válaszára a 12-es bizottságnak be kellene folynia; másküléonben a Minister Ur *eddigi passzivitásánál fogva*, a Congr. többség álláspontját és az ügy állását valószínüleg hibásan fogván fel, *válaszával az autonomia ügyét helyreállíthatatlan zavarba ejtheti.*» Kelt Grác, 1871. ápr. 5. Nemz. Múz. Ltár, Szilágyi Virgil Ltár.

[13] 1871. ápr. 21-én kelt levelében teszi meg észrevételeit a memorandumra vonatkozólag, amelyet szintén Szilágyi fogalmazott (v. ö. 321. l.) s e levélben található egy csatolt fogalmazvány, amelyen megjegyzések vannak egy röpiratra vonatkozólag. Nemz. Múz. Ltár, u. o.

[14] «Észrevételek Ghiczy Kálmán úrnak 1871. april 3-án a kultuszminiszter urhoz intézett interpellatiójára.» Pest, Sartori Károly bizománya. 1871.

[15] Észrevételek, 9. sk.

Ami a hatáskört illeti, Szilágyi megállapítja, hogy a kisebbség éppen azokon a pontokon szenvedte a legnagyobb erkölcsi vereségeket, amelyeken helytelenül az önkormányzati hatáskör bővítésére irányultak törekvései. Önmaga ejtette el azt a követelését, hogy az egyházi fegyelemre is kiterjedjen illetékessége, a placetum-jogot a részletes vitában már nem védelmezte. A petíció-jogról pedig minden gondolkozó magyar embernek be kell látnia, hogy ha annak címén a dogmatikus és liturgikus kérdések az autonómiai gyűlés «izgató s szétbomlasztó vitatkozásainak tárgyává» lesznek, akkor ez «könnyen kiszámítható következményeiben Magyarország határain belül nem a magyar nemzetiségnek szolgálna előnyére, midőn éjszakon, keleten és délen a pánszláv propaganda kezeibe egy újabb hatalmas izgatási fegyvert szolgáltatna». A katolicizmus erejének belső villongásokkal való gyöngítése egyúttal a nemzetiségeket összetartó kapcsok gyöngítését is jelenti. Szilágyi kifejezetten is utal az orosz pravoszláv propagandára.[16]

Ghyczy vádjának másik értelmezését, amely a világiak erkölcsi súlyát kevesli, épp önmaga zárja ki, amikor azt állítja, hogy ha a többségi tervezet életbelép, akkor az autonómia «mintegy... államot fog képezni az államban; és támaszkodva a vallásos érzület hatalmára, méhében hordhatja egy veszélyes rivalitásnak csiráját az állam és egyház között, mely utóvégre még az egyháznak az állam fölé emelkedését is eredményezheti». Ha Ghyczy valóban lekicsinyelné a túlnyomó világi elem erkölcsi súlyát, nem várna ily eredményt az autonómiától.[17]

Sokkal sértőbbnek találja Szilágyi Ghyczy másik vádját: a kongresszusi munkálat az ország törvényeibe és alkotmányába, a kormány, az országgyűlés, a király, a korona jogaiba ütközik.

A törvényellenesség vádjára azt feleli, hogy ebből logikusan következik: az egész addigi autonómikus szervezkedés törvénytelen s vagy mindent előlről kell elkezdeni, vagy az előkészítő gyűlés és a szervező kongresszus munkálkodását utólag kellene törvényesíttetni. Ghyczy egyiket sem kívánja, csak a tervezet országgyűlési tárgyalását, amivel annak törvényességét elismeri. Egyébként Szilágyi a mozgalom addigi fázisait ismertetve utasítja vissza a vádat: Eötvös kezdeményezett, a püspöki kar az ő és más tekintélyek véleménye szerint dolgozta át tervezetét, az októberi tanácskozáson

[16] Észrevételek, 10. skk.

[17] U. a. 12. skk.

Deák adott új irányt a mozgalomnak, az előkészítő gyűlés választási szabályzatát csakúgy mint a szervező gyűlését a király hagyta jóvá stb.[18]

A protestáns autonómiára való utalást — mintha ők önkormányzatukat csak az 1791. évi XXVI. t.-c.-ben megállapított intézkedés folytán szervezték volna, holott már előzőleg vallási szabadságukat békekötések és törvények állapították meg — Szilágyi azzal hárítja el, hogy a «protestánsok egyházilag szervezték önkormányzatukat, és időnkint módosították is ezen önkormányzatot, *mielőtt* az 1791 : 26. t. cz. megalkottatott volna». A keleti egyházra sem lehet hivatkozni : az ő önkormányzatuk megkezdésére vonatkozólag intézkedett a törvényhozás, a katolikusokéra nem.[19]

Mindezt összefoglalva Szilágyi azzal utasítja vissza Ghyczy vádjait, hogy «a katholikusok a felelős állami kormány ellenőrsége mellett, az apostoli magyar király alkotmányszerű megegyezésével, önmaguk kezdeményezték az autonomia megalkotását. Nincs törvény, a mely akár a katholikusok kezeit megkötné, akár a kormány eddigi eljárásának e tárgybani módozatait megszabta volna».[20]

A korona jogainak megsértésére Szilágyi részéről az első válasz gúnyos célzás Ghyczynek a korona védelmében szerzett «roppant érdemeire» s arra a «kitűnő buzgalomra», amellyel «pártjának élén a korona érdekeit folyton ápolja», ami szavainak «nagy súlyt» kölcsönöz a korona előtt . . . A vád : az autonómiai munkálat rendelkezése szerint az apostoli királynak a jövőben az önkormányzati hatóságokkal egyetértőleg kell a római szentszéknél a magyar kat. egyház érdekeit képviselnie azon esetekben, amelyeknél ez addig az államkormányzati közegek által történt ; ami Ghyczy szerint nem más, mint «megcsonkítása» a király jogának és «lealacsonyítása az állami külképviseletnek az egyik hazai hitfelekezet közvetítő közegévé». E vádra Szilágyi így felel : Ghyczynek is el kell ismernie, hogy vannak a magyar kat. egyháznak Rómában elintézést kívánó ügyei. Oly esetekben, amikor ez ügyek a tanító egyházhoz tartoznak, a közvetítő közeg nem lehet más, mint eddig : a püspöki kar, élén a primással. De a világi vonatkozású ügyek között vannak olyanok, amelyeket az önkormányzat hatáskörébe közvetlenül nem vonathatják ugyan, de hazai katolikusaink méltán megkívánhatják, hogy azok intézésébe közvetve

[18] Észrevételek, 15. skk. [19] U. a. 21. sk. [20] U. a. 22.

az apostoli király útján befolyást nyerjenek. Ilyennek mondja pl. egy új egyházmegye felállítását stb. Az ilyen ügyek volnának Rómában az autonómiával egyetértőleg intézendők.[21]

Szilágyi itt hivatkozik arra is, hogy az egyik kisebbségi módosítás ilyen ügyekben teljesen ki akarta kapcsolni a kormányt s az általa érvényesített addigi befolyást teljesen az országos kat. gyűlés és végrehajtó közegei kezébe akarta tenni. Ezt azonban a többség elvetette, hiszen nem lehet alkotmányos módon az apostoli király működését részben felelős kormányzati tényezők, részben egyházi kormányzati szervek közbejöttével elismerni.[22]

A többség álláspontja az volt, hogy Rómában a király képviselete nem lehet más, mint az államkormányzat diplomáciai képviselete. A korona keze nincs megkötve, csak a kormányé. Ennek keze pedig kötve van «általán véve mindazon ügyekre nézve, melyek intézésébe az állami, kormány befoly a nélkül, hogy azok sajátkép állami ügyek volnának». Példa gyanánt arra hivatkozik Szilágyi, hogy ha egy állampolgár más államnál követelést kíván érvényesíteni, a diplomáciai képviselet köteles ragaszkodni megbízásához s nem ajánlhat mást, pl. fizetést. Mivel a magyar kat. egyháznak Rómában elintézést kívánó ügyei szintén nem állami, hanem egyházi ügyek s e téren az apostoli királynak mint főkegyúrnak és a magyar kat. egyháznak érdekei azonosak, Szilágyi szerint «nagyon természetes, hogy az államkormányzati közegek az apostoli széknél nem tehetnek mást, nem járhatnak el más irányban, mint az önkormányzati joggal felruházott magyarországi kath. egyháznak a főkegyúr által elfogadott kívánalma szerint». Legföljebb egyet tehetnek: megtagadják a képviseletet oly ügyben, mely szerintük az állam érdekébe ütközik.[23]

Szilágyi ezután a f ő p a p i j a v a d a l m a k a d o m á n y o z á s a terén védi meg a kongresszus munkálatát. Csodálkozik, hogy Ghyczy szabadelvű létére helyteleníti a világiaknak e téren adandó befolyást, mert a király «elidegeníthetlen jogánál fogva egészen szabad akarata és tetszése szerint adományozza» a magasabb egyházi javadalmakat. Szilágyi visszafordítja az érvelést és kijelenti, hogy épp a fennálló helyzet jelenti a korona jogainak csorbítását, mert a miniszteri felterjesztés máris korlátozza a király adományozási jogát.[24]

[21] Észrevételek, 23. sk.
[22] U. a. 25.
[23] U. a. 26. skk.
[24] U. a. 28. skk.

Az autonómia célja tehát itt sem a király, hanem a kormány kezeinek némi megkötése: «Az... a mit elérni akarunk, már nem a korona jogának korlátozása, hanem elengedhetlen temperamentuma az állami kormány azon befolyásának, mellyel katholikus egyházi ügyben, épen ezen egyház érdekeinek rongálására visszaélést követhet el». Hiszen a vegyes felekezetű országgyűlésnek felelős miniszter «mindig az országgyűlés többségének akaratát képviseli, s egyik vagy másik hitfelekezet egyházi érdekeit ezen érdekek igen gyakori veszélyeztetése nélkül nem kezelheti».[25]

Majd az egyházi vagyon, az alapok és alapítványok kérdését veszi Szilágyi bonckés alá Ghyczy interpellációjában. Előrebocsátja, hogy egészen a kongresszus utolsó időszakáig «egy gondolat, egy nyugtalanító aggodalom, és mély gyökeret vert elővélemény ónsúllyal nehezedett a katholikusok érzületére». Az volt ugyanis az általános felfogás, hogy a püspöki kar végeredményben mindenben engedni fog, «de egy van, miben hajthatatlan marad, és az egy: a kezei közt lévő egyházi vagyon. Általános nézet volt, hogy az autonomia ügye ezen elbukik...» Az autonómia barátai őszinte aggodalommal, ellenei leplezetlen káröröммel gondoltak erre. És mégis az történt, hogy a kongresszus józan világi tagjai tudtak annyi bizalmat ébreszteni a püspöki karban, hogy az a kongresszusban «egy szó ellenvetés nélkül hozzájárult azon paragrafus megalkotásához, mely az egyházi javak tulajdonosául a magyarországi kath. egyházat nyilvánítja».[26]

Vagyis az egyháziak és világiak közös egyetértéssel mondották ki az összes egyházi javakra a magyar katolikus egyház tulajdonjogát.

Ghyczy ezt törvényellenesnek tartja: szerinte ugyanis a plébániai és templomi javak «sajátképeni főtulajdonosa» a kegyúr, a magasabb egyházi javadalmaké az állam. Szilágyi ezt balítéletnek minősíti, amit nem lehet törvényekre való hivatkozással alátámasztani. Az egyházi alapítványok és adományok örök időkre tétettek. «Sem az apostoli király, sem magános adományozó vissza nem vehet semmit, a mit akár magasabb, akár alsóbb egyházi javadalomnak örök időkre adományoztatott.» Ezek az adományok örök időkre egyházi vagyonná váltak, amelynek sem állaga, sem jövedelme fölött az adományozó többet nem rendelkezhetik. Ghyczy szerint tör-

[25] Észrevételek, 31.

[26] U. a. 33. sk.

vényeink értelmében az egyház ingatlan javaknak tulajdonjogon való birtoklására képességgel nem bír; de nem is lehet törvényeink szerint hitbizományszerű haszonélvezetnek tekinteni az egyházi javadalmasok birtokát. Szilágyi erre azt feleli, hogy ilyen törvényeket Ghyczy azért nem tud idézni, mert nincsenek — de ha volnának is, vallásos és hazafias kötelességnek kellene tartani a törekvést alkotmányos megváltoztatásukra.[27]

A katolikus vallási és tanulmányi alapoknak az autonómia kezelésébe való átvételét kimondani Ghyczy szerint egyértelmű a képviselőház határozatának célzatos semmibevevésével. Ez ugyanis elrendelte ezen alapok jogi természetének megvizsgálását. Szilágyi erre is megfelel: a képviselőház határozatával nem az összes alapok katolikus jellegét vonta kétségbe, hanem vizsgálatot rendelt az iránt, hogy azok közt melyek tekinthetők nem katolikus alapoknak. Ha netalán az alapok egy részére nem ismernék el a kat. egyház tulajdonjogát, a többire nézve a képviselőház is kénytelen lenne azt elismerni. Különben is «az alapok törvényes természetét — a bírói eljárások lehető eseteiről nem szólva — csak törvény által, de nem a törvényhozás egyik tényezőjének határozata által lehet jogérvényesen elhatározni».[28]

Egyébként Szilágyi hangsúlyozza, hogy a kongresszus egy pillanatig sem engedhetett kétséget e javak természetét illetőleg. «A kath. vallási és tanulmányi alapok a mi sérthetlen tulajdonunk. Ezt kérdésbe vonatni nem engedhetjük.» E javakat azelőtt nem a dicasteriumok kezelték, hanem a király, mint főkegyúr rendelkezése folytán a prímás elnökletével egy kat. bizottság. A felelős minisztérium, mint a dicasteriumok örököse e javak kezelésébe nem léphetett. «Ő felsége ezen kétségbevonhatatlanul tiszta kath. javak kezelésével egyelőre a kultuszminisztert bízta meg ugyan, de semmi sem természetesebb, semmi sem jogosabb, mint az, hogy ezen javak a katholikusoknak, mihelyt önkormányzati szervezetükben az átvételre illetékes közeget kijelölték — minden további csűrés-csavarás nélkül kiadassanak.»[29]

Szilágyi végül Ghyczynek az interkaláris jövedelmeknek a vallásalaphoz való «önkényes» csatolását bíráló téves megjegyzését igazítja helyre a történelmi adatok alapján és visszautasítja azt a vádat, mintha az autonómia egyházi adóval kívánná terhelni a kat. híveket. A tervezet ugyanis csak azt

[27] Észrevételek, 36. skk. [28] U. a. 38. skk. [29] U. a. 40. sk.

mondja ki, hogy amennyiben az egyházi és iskolai szükségletek az összes rendelkezésre álló jövedelmi források felhasználása mellett is csak a hívek egyenes hozzájárulásával volnának fedezhetők, akkor az «adóztatás mértékét» az országos kat. gyűlés fogja megállapítani.[30]

Összefoglalólag megállapítja Szilágyi, hogy Ghyczy és az őt üdvözlő kórus nem az önkormányzat tervezett mértékétől idegenkedik, «hanem magának az önkormányzatnak eszméje, s a katholicismus ellen akarja intézni hadjáratát». Fölöslegesnek tartja a kisebbség által gyakran emlegetett liberalizmusra való hivatkozást, mert szerinte a kongresszus két pártja között a «tulajdonképpeni különbséget nem a szabadelvűségnek kisebb vagy nagyobb mértéke teszi, hanem azokat egészen más tekintetek és részint politikai, részint társadalmi érdekek választják el egymástól».[31]

Ghyczy interpellációja «méltatlanul és igaztalanul megrohanja a congressus munkálatát». *Nem akar autonómiát adni — vagy ha igen, csak két feltétellel.* Ezek: az egyházi javak konfiskálása és az apostoli szék tekintélyének megtagadása.[32]

«A képviselő úr nyíltan kimondja, hogy míg a kath. egyházi javak birtokában vagyunk, és míg egyházunk legfőbb kormánya az ország határain kívül van: addig az állam rendelkezzék egyházunk világi vonatkozású ügyei fölött, addig a kormány a kath. alapítványokat ki ne bocsássa kezei közől. Tehát engedjük magunkat megfosztani javainktól, s e mellett tagadjuk meg a katholika vallást, és akkor aztán a lelkiismeret szabadságának és a vallás egyenlőségének szószólói kegyesen meg fogják engedni, hogy mi is szervezzünk önkormányzatot.

Ez már *több, mint jogainknak és érdekeinknek megtámadása.* Ez kigúnyolása a magyarországi katholikus nép vallásos érzületének, és vérig sértő kijelentése annak, hogy a katholikusok oly páriák e hazában, miszerint lelkiismeretök, egyházuk és vagyonuk fölött a politikai állam tetszése s belátása szerint rendelkezik».[33]

«*Ily bántalmazást a méltatlanság érzetével kell visszautasítanunk*» — kiáltja Szilágyi a kongresszusi többség nevében Ghyczy felé.[34]

A HIVATALOS ÁLLÁSPONT ismeretében lássuk, milyen fogadtatásban részesítette Ghyczy interpellációját a **közvélemény?**

Ha a liberális-katolikus tábor felfogására va-

[30] Észrevételek, 41—49.
[31] U. a. 50. sk.
[32] U. a. 52.
[33] U. a. 52. sk.
[34] U. a. 53.

gyunk kíváncsiak, akkor *Hatala* cikksorozatát kell szemügyre vennünk a *Szabad Egyház*ban.

Hatala is visszautasítja Ghyczynek ama állítását, hogy az autonómia sérti a király és az országgyűlés jogait. Természetesnek tartja, hogy mivel a katolikus vallás azelőtt államvallás volt, szükségkép oly pontokat is kellett az önkormányzatot szervező kongresszusnak érintenie, oly kérdések megoldását javaslatba hoznia, melyek az egyház és állam összefüggési vonalába esnek ugyan, de az önkormányzat létesíthetése végett okvetlenül módosítandók. Elfogulatlan embernek be kellene látnia, hogy az egész autonómiai tervezet nem más, mint részint petíció a királyhoz, részint javaslat az országgyűléshez. De úgy tartja Hatala, hogy Ghyczy «*elfogultsága*, a katholicismus iránti tagadhatlan, mert sokszor bebizonyult antipathiája nem engedett annyi világos látást», ami ennek belátásához szükséges.[35] Azt az állítást pedig, hogy a kongresszus meg akarta kerülni az országgyűlést, «szánalmasan nevetségesnek» minősíti, hiszen ismételten szóbakerült, hogy bizonyos pontok csak az érintett törvényeknek alkotmányos úton eszközlendő változtatása után léphetnek életbe.[36]

De van egy komoly oldala Hatala szerint Ghyczy interpellációjának. Az a kifogása nevezetesen, amely szerint nincs meg a katolikusok autonómiájához az *egyenlőség előfeltétele:* államjavakkal gazdagodott, feje a külföldön lakik stb. «Ez igen komoly ellenvetés — fűzi hozzá Hatala. Lehetetlen itt fel nem ismernünk az utalást a Syllabus, a csalatkozhatlanság által kanonizált Syllabus politikai s egyházpolitikai elveire. Tagadhatatlan, hogy ezen elvekben a modern alkotmányosságnak, tehát a magyar alkotmánynak is sarkalatos pontjai lettek kárhoztatva.» Ilyen pl. a lelkiismeretszabadság, melyet VII. Gergely pápa egyik bullájában, melyre a Syllabus vonatkozik, őrültségnek — deliramentum — nevez... Ide tartozik tehát Hatala szerint a lelkiismereti szabadság «gyakorlati érvényesülése», a vallásszabadság, a vallások politikai egyenjogúsítása, a klérus adómentességét és immunitásait kizáró közteherviselés és polgári egyenlőség. «Ezen elvi differencia végett» óhajtja Ghyczy, hogy az állam éreztesse a katolikusokkal szemben «fékező karját» s a legérzékenyebb ponton: a vagyoni kérdésben legyen kérlelhetetlen.[37]

[35] SzE, 1871 ápr. 12.
[36] U. a. ápr. 5.
[37] U. a. ápr. 13.

Hatala erre felveti a kérdést: célravezető intézkedés volna ez? És kereken nem-mel felel! Mert bár a többségi tervezet indokolja az aggályokat, ott van a kisebbségi tervezet, az elég biztosítékot tartalmaz a centralizációval szemben. «Ha Ghyczy úr fél a többség által elfogadott szervezettől: *ott van a kisebbség javaslata*».[38]

Szembeállítja a két javaslatot: a többségi a főigazgató tanács, azaz «három főpap és hat világi főúr kezébe összpontosít mindent» ami «veszedelmes szabadságellenes eszköz lehet» és «azon archimedesi ponttá válhatik, melyről a közszabadság, közegyenlőség ellen hathatós támadások intézhetők». Ezzel szemben a kisebbség javaslata decentralizál, s az egyházmegyékre, «tehát nem a hyerarchico-arisztokraciára, hanem a kath. közönség szélesb alapú képviseletére, az egyházmegyei gyűlésre fekteti a fősúlyt; az igazgató tanácsot is más elemekből alkotja, másképp, a szabadság eszméinek megfelelően viszonyítja a congressushoz». Amint a politikában is a megyék voltak az alkotmányosság védbástyái, a kisebbségi javaslat is az egyházmegyét képviselő szabadelvű értelmiségre támaszkodik. A kisebbségi tervezet tehát, «épen mert demokratikus, azonos a nemzeti szabadság formáival s nem ajánl oly eszközöket, melyekkel igen könnyű a visszaélés. És így a kisebbségi javaslat csakugyan képes eloszlatni Ghyczy úrnak ez irányban támadt aggályait».[39]

Ghyczy tehát ne azt kívánja, hogy a 8 millió katolikusnak a kormány ne adjon önkormányzatot, hanem azt, hogy adjon olyan önkormányzatot, mely «valódi önkormányzat» s amely elégséges biztosíték az egyensúly fenntartására, a közszabadság megőrzésére, vagyis *hagyja jóvá a kisebbségi javaslatot!*[40]

A külső közvélemény koncertjében még a *Pesti Napló* üti meg a legszelídebb hangot. «*Túlmerev álláspontnak*» tartja azt, amelyet Ghyczy elfoglal, amikor a katolikus autonómia akadályát abban látja, hogy a kat. egyház feje, akinek csalhatatlanságát kimondották, idegen — mert ellene megvéd a placetum; kár, hogy e hatékony fegyvert Ghyczy nem említette. A másik akadály: az egyháznak juttatott állami javak

[38] SzE, 1871 ápr. 14.

[39] U. o.

[40] U. o. Hatala még két cikkben foglalkozik a főkegyúri joggal és az egyházi vagyon kérdésével s mindkettő kapcsán bizonyítja, hogy a kisebbségi javaslat az alkotmányosság és szabadelvűség igényeinek jobban megfelelvén, eloszlathatja Ghyczy «skrupulusait». SzE, 1871. ápr. 15—16.

kérdése, megoldódik, ha majd tisztázódik a kérdéses javak jogi természete. «Örökös tévkörben forgolódunk... azért, mert az önkormányzati szervezkedés kérdéseit előbb kívántuk megoldani, mintsem a tulajdonjogi kérdés megoldva lett volna».[41]

E «színezetbeli különbözés» ellenére örömmel ismeri el a *Pesti Napló*, hogy Ghyczynek «a ‚quid iuris' tekintetében teljesen igaza van és az álláspont, melyet hangsúlyozott, ma annál fontosabb, mert egy töredék épen arra készülődik, hogy az állam e jogait a felelős kormányzattól elvonja és az államnak ezek fejében semmi viszontszolgáltatást ne nyujtson, sőt tőle törvényes, alkotmányos jogainak elvonásán kívül még a belső békét, a köznyugalmat is áldozatul kérje!» Úgy tartja tehát, hogy ideje lenne annak, hogy a kormány erélyes jogóvási nyilatkozatot tegyen — és erre a közoktatásügyi miniszternek «*ha akarja*», az interpelláció alkalmul szolgálhat. Majd erélyesen folytatja: «El is várjuk tőle a nyilatkozatot, még pedig mielőbb! Magunk is szerencsétlen politikának tartjuk, ha az államkormány nem várva be a dolgok természetes fejleményeit... hátráltató rendszabályokhoz nyúl; de itt a dolgok egyenesen törvényellenes fordulat felé hajlanak, és Pauler miniszter figyelmét nem kerülhetné el az, ha e napokban az ő kikerülésével a congressus küldöttsége Ő felségénél kinyerni törekednék azon törvényellenes határozatok sanctióját». Végül meg is fenyegeti a minisztert: «Az erélyes ‚quos ego'-nak hangoztatása tehát az államkormánynak önfentartási kötelességévé vált és a vallásügyi miniszter, ha ezt tenni elmulasztja, nem sokára oly helyzetben fogná magát érezhetni, melyben elmondhatná — nagyhét van, idézzünk a prófétákból — Izsaiással: ‚Vae mihi, *quia tacui!*'»[42]

A *Pester Lloyd* a parlamenti élet eseményének tartja Ghyczy interpellációját, amelyet hatalmas közjogi memorandumnak nevez és szerinte a Ház feszült figyelme, egyöntetű helyeslése, Deák világos szavai után *nem lehet kétséges a válasz:* az autonómia életbeléptetése az országgyűlés beleegyezése előtt nem történhetik meg. A *Pesti Napló*nál élesebben fenyeget: «Pauler dr. úr ezúttal egy pillanatig sem lehet kétségben mondanivalója iránt, ha egyáltalában még huzamosabb ideig abban a helyzetben akar lenni, hogy interpellációkra válaszolhasson».[43]

A *Reform* szerint sem fér kétség az interpellációra adandó válasz iránt. Ghyczy fellépését nagyjelentőségűnek tartja azért, mert «egy igen nagy és súlyos kő dobatott azon vizekre, melyek-

[41] PN, 1871. ápr. 5. [42] U. o. [43] PLl, 1871. ápr. 4.

nek fölszíne nyugodt volt» és az interpelláció «alkalmasint véget vet az aranjuezi napok azon kedélyességének, melyben a kongresszus többsége és organumai nem engedték magukat sem a kisebbség, sem a sajtó által zavarni». Míg az előbbi «felekezeti, autonomikus» s az utóbbi «tisztán politikai tekinteteket» érvényesített minden siker nélkül, addig «most a törvényhozóval áll szemben a kongresszus» s a parlament «egyik legélesebb elméje», aki maga is katolikus, kérdi a kultuszminisztert, megengedhetőnek tartja-e, hogy «mintegy országgyűlés, igazgatótanács és felelős végrehajtó minisztérium által szervezett állam alakíttassék az államban?»[44]

A törvényhozó e fellépésétől «pozitív eredményeket, nem ignorálható következményeket» vár. Az egyik a «klerikális párt» szervezkedése, érvényesülési törekvése a Deák-pártban ; a másik — a *Reform* által várt — következmény, hogy *siettetni fogja a balközéppel való fúziót.*

«Az első következmény mindenesetre az lesz, hogy a párt, mely itt művét megtámadva látja, *sorakozni, tömörülni* fog s elkezdendi híveinek fejeit megszámlálni s számba venni a *pártéletben* érvényesíthető értékét. A *klerikális párt* eddig a kormányt támogatta, kétségkívül nem plátói érzelmek alapján. A kormánytól s pártjától — eltekintve a netáni köszönettől, melynek csak gyengébb idegzetű szentimentális politikusok engednek szerepet a közéletben — koczkajáték lett volna a hasonló kezdeményezés mindaddig, míg garancziákat nem nyer azirán t, hogy közjogi pártellene nem fog az ő eddigi önkéntes szövetségesével megalkudni.

Hogy a klerikális párt a deákpártot eddig önzetlenül, hazafiságból és meggyőződésből támogatta, azt nem csak hisszük róla, de szívesen konstatáljuk is azon körülményből, hogy eddigelé jutalmat nem kapott, tudtunkkal nem is kért érte. S mentül inkább elmarad az idővel hátunk mögött a kiegyezés ideje, annál kevésbbé lehetend ilyetén jutalomról szó, s a deákpárt ma, midőn a baloldal vezére lép föl a klerikálisok tervei ellen, veszély és érdekeinek csorbája nélkül foghat kezet a kezdeményezővel, ki e kezdeményezés által előre lemondott azon tapsokról és szavazatokról, melyek, hogy a deákpártra danausi ajándékká ne váljanak, a Pauler által Ghyczy K. indítványára adandó választól függ.»[45]

A Deák- és Ghyczy-párt összefogásának szükségességére rámutattak és a katolikus politikai tömörülés lehetőségével számoltak protestáns részről is. Ennek «általános körvonalakban» való megtörténtét a kongresszusi szervezeti javaslattal veszik bizonyítottnak. Attól tartanak itt, hogy ennek beterjesztését a következő választásokig fogja az «ultramontán

[44] *Reform*, 1871. ápr. 3.

[45] U. o. A Deák-párt és Ghyczyék egyesülésének 1869. óta kísértő gondolatára v. ö. 143. sk. és 156. sk.

párt» elhalasztani, hogy ekkor nagy erőfeszítés árán súlyosbodjék a parlamentben. Így ha nem is juthat többségre, a mérleg nyelve lehet, és ha Deákék és Ghyczyék ki nem egyeznek, «egyik közülük kénytelen megalkudni a clerikalisokkal s akkor minden nyerve van». Ezért örömmel üdvözlik protestáns oldalon Ghyczy «bölcs taktikáját», amellyel már korán «ütközetre kényszerítette» a pártokat. Örömmel könyvelik el azt is, hogy az interpelláció tanusága szerint a *«római reactio többé nem számíthat hazánkban sikerre* . . . Az idő már rég eljött, hogy többé ne csak a protestantizmus mint felekezeti töredék védelmezze a hazát a római reactio ellen, hanem magok a kath. egyház derék világi tagjai is a sorompóba lépjenek».[46]

A radikális oldal is *tapsol Ghyczynek* és látható kárörömmel szemléli a hatást. A *Magyar Ujság* gúnyosan ír arról, mint bújnak össze Zichy Nándor gróf és Szilágyi Virgil a parlament folyosóján s mint javítja előbbi készülő interpellációját ;[47] majd jelenti, hogy a kongresszus testületileg készül a megadandó válaszra, hogy «megsúgja» Paulernak, mit feleljen Ghyczynek.[48] Hasonlókép nem él nélkül számol be arról is, mikép mondatják el a miniszterrel a Deák-pártban előző este a választ, mivel a párt nem bízott «új héroszában». A «főpróbán — írja a MU — a miniszter szóról szóra eldeclamálta a kínosan betanult szerepet. A claqueurök tapsoltak s végre a regisseur, Deák Ferenc is kifejezte megelégedését».[49]

Az autonómia-mozgalom hullámai így lassan *átcsaptak a politikai térre.* Szívesen felhasználták volna bizonyos oldalon a Deák-párt felbomlasztására és új liberális párttömörülés elősegítésére.

A KONGRESSZUSI MUNKÁLATOT, amint már eleve is tervezték, a tizenkettes bizottság vitte el **az uralkodóhoz.** 1871. június 12-én vezette a bizottság elnöke, *Simor János* hercegprímás a küldöttséget Bécsben a király elé s átnyujtotta egy felirat keretében a munkálatot. A király — a napilapok közlése szerint — e szavakkal vette át : «Kegyelmesen fogadom a kongresszus munkálatát s önök óhajaihoz képest, intézkedni fogok, hogy azt magyar kormányom tárgyalja».[50]

[46] PrEIL, 1871. 458. sk.
[47] MU, 1871. ápr. 5.
[48] U. a. ápr. 6.
[49] U. a. ápr. 21.
[50] PN, 1871. jún. 13.

A felirat,[51] amelyet *Szilágyi Virgil* szerkesztett, az autonómia-mozgalomra vetett rövid visszapillantás után rávilágít a munkálat alapelveire. Hangsúlyozza, hogy a kongresszusi többségnek meggyőződése az volt, hogy a király «egyházfőkegyúri jogának épségben tartása mellett csak oda kell törekednie, miszerint a főkegyúri jogok gyakorlásában» — amelyre nézve az érvényes törvények szerint egyedül felelős kormányának tanácsával él a király — «ezentúl a magyarországi kath. egyház minden irányban szabályszerű meghallgatást nyerjen». A szervezet nagyrészt oly rendelkezéseket tartalmaz, hangsúlyozza a felirat, amelyek nem érintik a főkegyúri jogot és az egyház s állam viszonyát. «Ezekre nézve — hangzik szószerint —, meggyőződésünk szerint, a katholikusok szabad és szabályszerűen nyilatkozó elhatározásán túl felséged legmagasabb *főkegyúri jóváhagyása elég lenne* ahhoz, hogy a magyarországi katholikusok saját ügyeiket legjobb belátásuk szerint kezelhessék. És egyházunk e részben soha sem engedhetne helyt az egyházon kívül álló tényezők olyszerű beavatkozásának, mely netán egyházunk jogait és érdekeit sértő feltételekhez akarná kötni önkormányzati szervezkedésünket vagy szervezetünk formáinak megengedhetősége fölött czélszerűségi szempontból akarna határozni.»

Ennek kijelentése mellett — úgymond — «teljes nyiltsággal elismerjük, és ezt kétségbevonni a congressusnak sem jutott eszébe soha, hogy vannak a munkálatnak nagy horderejű s igen lényeges rendelkezései, amelyek azon oknál fogva, mert az államkormányzati viszonyokat érintik, s általok a kormány befolyása egyházunk ügyeire nézve módosítást szenved, de azon oknál fogva is, mert némely törvények megváltoztatását teszik szükségessé, — *életbe nem léphetnek anélkül, hogy erre vonatkozólag törvényhozási intézkedések eszközöltetnének.* És ezen intézkedések tekintetéből a congressus nagy súlyt fektet arra, hogy a kath. egyház önkormányzati jogai becikkelyeztetvén, azáltal a magyarországi katholikusok teljes mértékben megnyerjék önkormányzatuk azon törvényes biztosítékát, a melynek birtoka a hívek megnyugvását és a különböző hitfelekezetek közötti békét nagy mértékben fogja előmozdítani».

E pontokat a felirat nem kívánja egyenkint megjelölni. Ezt a magyar kormány feladatának tartja, amelynek nem akar elébevágni, annak a meggyőződésének adva kifejezést, hogy az a «legnagyobb figyelemmel leend a magyarországi nyolc

[51] SzE 1871. jún. 14.

millió katholikusnak jogos érdekeire és jogérzetére épen úgy, mint az alkotmányos rend igényeire, a melyekkel egyházunk érdekei összeütközésbe nem jöttek, s meggyőződésünk szerint — hangsúlyozzák — nem is jöhetnek soha».

A bizottság végül a feliratban kérte, hogy amennyiben szükségesnek mutatkozik, legyen alkalma az ügy fejlődésének további fokozatain «újabb felvilágosítással» és «jogos igényei bővebb indokolásával» szolgálnia. A munkálatot pedig azzal a kéréssel terjesztik Őfelsége elé, hogy «a némely pontokra nézve szükséges *törvényhozási intézkedéseknek*, valamint a törvényszabta módoni *szentesítésnek alkotmányszerű eszközlése végett felelős kormányához utasítani* kegyeskedjék».

Az autonómiai tervezetnek a király elé terjesztését a katolikus közvélemény osztatlan tetszése kísérte és fellélegzés követte. «Végre, ha 10 hét mulva is, de most már félreérthetetlenül alkotmányos útra terelte a kérdést a magyar katholikus egyház feje, maga a prímás» — írja a *Szabad Egyház*.[52]

A liberális-katolikus oldal örömének rejtett okai vannak. Már találkoztunk azzal a törekvéssel e részről, hogy a törvényhozás és a kormány közbejöttével remélik annak «jóvátételét» amit a többség «elrontott». S azután arra a végső esetre, ha a törvényhozás elvetné az autonómiai tervezetet, már beugrásra készen kézben tartották a «közszabadság» elveinek jobban megfelelő kisebbségi javaslatot.

A SzE szerint a katolikus autonómiának politikai jelentőséget kölcsönzött az a körülmény, hogy a Syllabusban politikai rendszer kodifikáltatott, melyet «sokan . . . csalatkozhatlan tekintélyűnek hisznek», ami az autonómia ügyét «a nem katholikus honfiakra nézve is nagy horderejű kérdéssé teszi». Ezért a magyar törvényhozás és kormány, a «magyar közszabadság őrei», a «közszabadság fentartásának szükségénél fogva, arra vannak utalva, hogy a *katholikus autonomiának a nemzeti alkotmányos szabadság lényegével és alakjával homogeneitására* nagy súlyt fektessenek». Nem hagyhat tehát sem a törvényhozás, sem a kormány egyetlen «archimedesi pontot» sem, hogy arról «a reactio támadási kísérleteket tehessen a közszabadság ellen». Nem akar illetéktelen befolyásnak tért nyitni az autonómia körül, de mivel az nemcsak az egyház belügye, a politikai következmények miatt az állam jogosult annak megállapítására, «miként illeszthető bele a nemzeti közszabadság keretébe» az autonómia.[53]

[52] SzE, 1871. jún. 14. [53] U. o.

A külső liberális közvélemény is egyfelől megnyugvással veszi tudomásul a mozgalomnak alkotmányos útra való terelését, másfelől visszautasítja a felirat különböztetését, mely a munkálatnak csak egyes pontjaira nézve ismeri el az állam illetékességét.

Így a *Pester Lloyd* is. Minthogy az egész tervezet szervesen összefügg, azt a maga egészében kell a kormánynak és a törvényhozásnak felülvizsgálnia, — hiszen Ghyczy megállapította, hogy az egész oly elveken alapul, amelyek a király, a kormány és a törvényhozás jogait sértik. A mozgalomnak a kormány adta meg az első lökést, de azok, akik a mozgalmat olyan területre vitték, amely már nem állott a kormány szándékában, hálátlansággal fizettek vissza. «A munkálatnak törvényes és alkotmányos tárgyalásra bocsátásával *a kormány újra vitathatatlan ura lett a helyzetnek*, amelyet most már tisztáznia kell!» Hozzá is fűzi gúnyosan: azért, nehogy a 16. század küzdelmeinek felújítására kerüljön a sor — szerinte ugyanis a kongresszuson oly elemek érvényesültek, akik «méltán állíthatók egy sorba a 16. század harcos rendeivel, pedig a mi századunk más feladatok elé állít bennünket, mint amelyekkel őseink foglalkoztak». Hivatkozik a miniszter nyilatkozatára, hogy az operátum nem léphet jóváhagyás nélkül életbe — s megnyugvással állapítja meg, hogy akkor a tervezet «vagy a minisztérium, vagy a parlament levéltárában fog örök nyugalmat találni».[54]

Az autonómia-mozgalom e szakaszának utolsó mozzanata volt az 1871. június 12-i bécsi audiencia. Lefolyásáról bővebbet nem tudunk, mint amit az újságok szűkszavú jelentései közöltek.[55] Hivatalos feljegyzés a bécsi levéltárban az audienciáról nem maradt.[56] Másnap, vagyis június 13-án királyi leirat kiséretében azzal az utasítással küldötték vissza a feliratot a munkálattal együtt a magyar kultuszminiszternek, hogy érett megfontolás és az ügynek a minisztertanácsban való tárgyalása után véleményes jelentést tegyen.[57]

A tervezet ezzel *a kultuszminiszternek asztalfiókjába került és ott is maradt.* A minisztertanács nem foglalkozott az üggyel[58] s a kultuszminiszter sem küldött sem az 1871.,

[54] PLl, 1871. jún. 14.
[55] V. ö. 320. l.
[56] Dr. Salacz Gábor szíves közlése.
[57] Staatsarchiv, Kurrentbillet 35/1871.
[58] A kérdés nem szerepel az 1871. év mutatójában a tárgyalt ügyek között.

sem a következő évben semmiféle jelentést Bécsbe az ügyről.[59]

Hivatalos nyilatkozat a beadvány sorsáról 9 év mulva, 1880. november 24-én hangzott el *Trefort Ágoston* kultuszminiszter ajkáról. Mikor Irányi Dániel kérdezte interpellációjában: miért nem terjesztette fel a kultuszminisztérium a 9 évvel azelőtt készített kongresszusi tervezetet jóváhagyás végett a királyhoz s miért nem közölte esetleges kifogásait a kongresszussal vagy a képviselőházzal — a miniszter így válaszolt:

«Ha a t. képviselő ur emlékezik a kath. kongresszus által az önkormányzati ügyben kidolgozott javaslatokra, úgy tudnia kell, hogy ezen *javaslatok az apostoli király és a törvényhozás jogait mélyen érintik*; hogy nagyrészt forognak az alapok és alapítványok rendeltetése és kezelése körül, a kath. kongresszus ezen *alapokat és alapítványokat birtokba venni igényt formálván* és az azok feletti rendelkezési jogot magának vindikálván.

A t. képviselő úr tudja másrészt, hogy az alapok és alapítványok, különösen pedig *a vallás- és tanulmányi alapok jogi természetének kérdése egy bizottsághoz van utasítva*, amely, én reménylem, még ezen ülésszak vége előtt jelentését meg fogja tenni, minthogy, valamint a kormánynak, úgy a képviselőháznak, azt hiszem, egyaránt komoly szándéka, ezen kérdést egyszer tisztába hozni, felfogásom szerint tehát addig, míg ezen kérdés tisztázva nincsen, *a kath. kongresszus dolgozatára választ adni nem lehet*; mert javaslatait elfogadni nem lehet, ha nem akarunk a korona és a törvényhozás lényeges jogainak prejudikálni; elutasítani pediglen addig, míg ezen kérdés tisztázva nincsen, ezen javaslatokat szintén nem volna helyes, nem volna indokolható.»[60]

Az első szervező kongresszus tervezetének beadásával s a minisztériumnak visszaküldött tervezet megrekedésével a mozgalomnak az a szakasza, amelyet Eötvös József báró levele indított meg 1867-ben, *lezárult és a mozgalom jóidőre holtpontra jutott.*

A 80-as években, a kultuszköltségvetés évenkinti tárgyalásánál csak szórványosan került felszínre az autonómia ügye. Egy-egy ilyen megnyilatkozás a közvéleményben nem keltett különösebb megmozdulást. Még csak a hamu alatt parázsló tűz időnkinti fellobbanásáról sem igen beszélhetünk. A sajtóban a mozgalom teljes megrekedése kétségkívül megállapítható. Hanuy találó megállapítása szerint a parlamenti viták mindinkább a «publico-ecclesiastica területeiről az egyház és állam viszonyának más, *inkább magánjogi* természetű vidékeire (gyermekek vallása, polgári házasság)

[59] Dr. Salacz Gábor szíves közlése.
[60] Zeller II, 119. id. Hanuy, 27. sk.

terelték a figyelmet és ilyen irányban szültek egyházpolitikai reformokat» 1894- és 1895-ben.[61] Mikor az 1884, de főleg 1890 óta állandóan hangoztatott egyházpolitikai reform egyre időszerűbb lett, «a katholikus autonomia, mint a katholikusoknak kilátásba helyezett kompenzáció jelentkezik a Tisza Kálmánt 1890. év óta felváltó kormányok programmjában».[62] Igy került azután sor a képviselőház 1893. március 17-i határozatára, amely a kormányt utasította, hogy tegyen előterjesztést a királynál a szervező kongresszus mielőbbi összehívásának engedélyezése végett.[63] Ez már kétségtelenül a mozgalom következő szakaszának egyik jelentős eseménye — azé a szakaszé, amelynek legkiemelkedőbb mozzanata az 1897—1902. évi szervező kongresszus. A mozgalomnak ez a szakasza, amelynek bevezetője a 80-as évek tespedése, már egy másik tanulmány tárgyául kívánkozik.

VÉGEZETÜL MÉG egy kérdésnek kell a szemébe néznünk: **miért jutott holtpontra** a mozgalom? Pontosabb fogalmazásban: mi okból és milyen tényezők befolyása következtében rekedt meg az asztalfiókban az 1871. szervező kongresszus munkálata?

A kérdés második felében mintegy magától értődően benne lappang az a feltevés, hogy az autonómiai tervezet hosszú pihentetése nem lehetett véletlen műve, hanem az illetékes tényezők *vagy hallgatólagos vagy kifejezett megegyezésének* következménye. Először ezt kell tisztáznunk.

Arra, hogy az illetékes tényezők között az autonómia egyelőre való elejtésére *kifejezett megállapodás* történt volna, *semmiféle pozitív adatunk* nincsen.

Megemlítendő, hogy a hercegprímástól 1871. jún. 7-i kelettel jún. 9-én érkezett a V. K. M.-ba egy bizalmas természetű irat, amelynek a tárgyára vonatkozólag a mutatóban ϕ jelzés található, elintézés nincs és az irattárba nem érkezett.[64] A prímási levéltárban megállapítható, hogy a kongresszusi munkálatot küldötték át a királyhoz való felterjesztés előtt a miniszternek.[65] Arról, hogy ennek volt-e kísérő irata, említés nincs, fogalmazat még kevésbbé. Az a körülmény, hogy a minisztériumban ezt az iratot bizalmasan kezelték és kiemelték, holott a munkálat is, a felirat is a nagy nyilvánosság előtt a sajtóból köztudo-

[61] Hanuy, 29.
[62] U. a. 30.
[63] U. o.
[64] 820/1871. V. K. M. eln. sz. a.
[65] Esztergom, Prím. Ltár, Cat. D. 2675/1871.

mású volt, azt a lehetőséget sejtetheti, hogy a prímásnak esetleg bizalmas természetű kísérőirata volt az munkálat mellett az üggyel kapcsolatban. Ez a lehetőség azonban a fenti negatívumok ellen keveset nyom a latban, különösen ha figyelembe vesszük azt is, hogy a bécsi Kabinetsarchiv-nak sem kurrens, sem szeparált aktái, sem az ú. n. Korrespondenz-akták között nem szerepel Simornak ebből az időből semmi beadványa.[66]

Közvetlenül a kongresszusi munkálat felterjesztése után egyházi körökben nem is vártak gyors elintézést s a nélkül, hogy az ügyet elaltató megegyezésre gondoltak volna, a dolog természeténél fogva úgy látták, hogy a szervezeti szabályzat áttanulmányozása és jóváhagyása még hosszú időt vehet igénybe. *Nehiba János* kalocsai érseki helynök erre való hivatkozással sürgeti meg levelében érsekénél a káplánok fizetési kérdésének rendezését.[67] Pedig ezzel a kérdéssel eredetileg várni akartak az autonómia ügyének rendezéséig.[68] A fejleményeket illetőleg teljes bizonytalanság tetszik ki *Samassa J.* szepesi püspök 1871 június 30-i leveléből.[69] Erre még rátérünk.[70] De félévvel később sem történt még az ügyben semmi, amint *Zichy Nándor gróf* 1872 március 25-i Szilágyi Virgilnél érdeklődő sorai elárulják.[71]

Bizalmas természetű megegyezést lehet csak feltételezni, ezért ennek leginkább magánlevelezésben lehetne nyoma. Értékes nyomok tételezhetők fel *Haynald* levelezésében. Egy levele ismeretes előttünk ebből az időből: Szilágyi Virgilnek írja 1872. január 2-án[72]: «Amaz eszmékből, melyeket a mult évek fölszínre hoztak, e jelen év aligha többet meg nem fog érlelni. — Az *eszélyesség azt követeli*, hogy a kath. önkormányzati ügy az országgyűlési képviselők választása előtt előtérbe ne hozassék ; de azután hiszem, hogy jobbról s balról egyaránt sürgölni (!), sőt erőltetni is fogják ama *kényes ügy* megoldását».

Már ezek a nyilatkozatok is eléggé mutatják, hogy a püspöki kar és a kormány között aligha tételezhető fel megállapodás a kongresszus munkálatának elejtését illetőleg. *Simor János* hercegprímásságának idején erre később sem került sor. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy mikor *Vaszary Kolos* s a vezetése alatt álló püspöki kar 1894-ben kérte az uralkodót, hogy ne hagyja jóvá az 1871-i szabályzatot,[73] feltétlenül hivatkozott volna az akkori püspöki kar hasonló kérésére. Ellenkezőleg, a «változott viszonyokra» hivatkozással hangsúlyozottan letérni kívántak arról az elvi alapról,[74] amelyet Simor a munkálat 1871 június 12-i átadásakor az uralkodó előtt körvonalazott.[75]

[66] Dr. Salacz Gábor közlése.

[67] «. . . illo ex incidenti, quod revisio et adprobatio Actorum Congressus Catholici *facile in longius tempus differri* possit . . .»

[68] Kalocsa, Érs. Ltár, Fasc. Conf. Dioeces. 1871. júl. 24.

[69] Nemz. Múz. Ltár, Szilágyi Virgil Ltár.

[70] V. ö. 322. l.

[71] L. 69. j.

[72] U. o.

[73] Az 1894. ápr. 20-i püspöki értekezlet határozata. Ld. Vaszary Kolos 2996. sz. 1897. május 29-én Balatonfüreden kelt nyomtatott körlevelét (Győr Püsp. Ltár, Fasc. Autonomia 1869—II.).

[74] V. ö. a prímás 1895. okt. 1-i felterjesztését u. o.

[75] A 90-es évek püspöki karának eltérő felfogásáról v. ö. 324. l.

Nagyon valószínű, hogy a bécsi nuncius Rómába küldött jelentése beszámol az autonómiával kapcsolatban. Itt azután az ügy megrekedésének közelebbi okai bizonyára szerepelnek. A vatikáni levéltárnak azonban az 1848. utáni anyaga egyelőre még nincs nyitva a kutató előtt.[76]

A különböző feldolgozások a megrekedés okaival foglalkoznak ugyan — mint majd látni fogjuk —, de a kérdés megakadásának megállapodásszerű vagy más konkrét előzményét nem említik. Mindössze *K. Török Mihály* említi, minden forrás megnevezése nélkül, hogy a «kérdés megakadt a Szentszékkel folytatott tárgyalásoknál, de legfőként a kormány ellenállásán».[77] A Szentszékkel való semmiféle tárgyalásnak nem találtam nyomát a forrásokban. A legmegbízhatóbb feldolgozás, *Hanuy* műve, szóval sem említi ezt.

A valószínűség — úgy gondoljuk — a mellett szól, hogy *az autonómia ügye az érdekelt tényezők hallgatólagos megegyezésével aludt el.*

Miért? A probléma megoldásához közelebb visz, ha felvetjük a nyomozásoknál szokásos kérdést: Cui bono? Vagyis a mi esetünkre alkalmazva: melyik tényezőnek találkozhatott tetszésével, melyik számára tartogatott előnyt az autonómia 1871-ben megtervezett formájában? Ha úgy fogjuk találni, hogy egyiknek sem, — sőt, ellenkezőleg inkább helytelenítésükkel találkozott és vagy pozitív veszteséget, vagy legalábbis ennek lehetőségeit és veszedelmét helyezte kilátásba, akkor eléggé valószínűsítettük feltevésünket.

Lássuk az illetékes tényezőket sorjában. Ezek: 1. a kormány; 2. az apostoli király, mint főkegyúr; 3. a püspöki kar és 4. a Szentszék, amelynek ugyan nem kötötték ki jóváhagyását, mégis elképzelhetetlen lett volna az autonómia működése Róma beleegyezése nélkül.

1. A kormány álláspontjára utólag eléggé rávilágít Trefort nyilatkozata. A vallási és tanulmányi alapok ügye elintézetlen volt. Ezeknek az autonómia kezelésébe adásától, mint Hanuy is megállapítja, a kormány nyilvánvalóan idegenkedett.[78] Az autonómiai szervezet megalkotói pedig pillanatig sem hagytak kétséget azirán t, hogy ezekre az alapokra, amelyek vitathatatlanul az egyházat illetik meg, igényt tartanak. Továbbá a kérdés parlamenti tárgyalása a Deák-párt gyengí-

[76] Ismételten megpróbáltam Rómában a titkos levéltárban az 1871. évi nunciusi jelentések megtekintését, először magam, majd mások által. Mindkét esetben hivatalos úton, a Piaristarend egyetemes főnöke útján felterjesztett ilyenirányú kérésemet Montini biboros-államtitkár helyettes elutasította (1939. márciusában és áprilisában).

[77] K. Török, 54.

[78] Hanuy, 25.

tését — konzervatív elemeinek leválását — s a balpárttal való fúziót siettette volna.

2. A magyar katolikus egyház legfőbb kegyura, az apostoli király sem siettette a kérdést. A kongresszusi tervezet a főkegyúri jogot kétségtelenül megszorítólag érintette.[79] De ismeretes Ferenc József mély vallásossága, hithűsége, amely az első kongresszuson is megmutatkozó egyházellenes törekvéseknek nem kívánhatott kaput tárni. Amikor a püspöki kar 1894-ben kérte az 1871-es autonómiai tervezet elejtését, az uralkodó ennek készségesen eleget tett: az 1869-i. választási szabályzatot hagyta jóvá. Új szervező kongresszust hív össze s ez elé az 1871-i munkálatot azzal küldi vissza, hogy «azt a változott viszonyokra való tekintettel, valamint — úgymond — az Engem megillető *legfőbb kegyúri és felügyeleti jogok* s a *r. k. egyház szervezetének* szigorú szem előtt tartásával újabb megfontolás alá vegye és kellő módosítás után jóváhagyás végett újólag Hozzám terjessze föl».[80]

3. A püspöki kar állásfoglalását módunkban volt végigkísérni a mozgalom folyamán. Láttuk, hogy nem egy tagjának súlyos aggálya ellenére komolyan akarta az autonómiát, megértve a helyzet kényszerítő szavát. Az aggályok egyenes arányban növekedtek, azzal, amint a mozgalom sorsának irányítása «a kezéből kisodortatott», holott eredeti álláspontjáról több lényeges pontban letérve, részint Eötvös, részint Deák, részint mások hatására ismételten engedményekre kényszerült. Odafejlődött az ügy, hogy a szervező kongresszuson s utána az irányítást már csak a kulisszák mögött, a megbízható világi elem, elsősorban az arisztokrácia útján tudta érvényesíteni. Nyílt sisakkal álltak ki a porondra az egyházellenes törekvések képviselői. Ezért mondotta a prímás, hogy ilyen körülmények között az autonómiából semmi sem lesz. A kongresszusra már a kivonulás végső gondolatával ment be a főpapság és itt is kénytelen volt engedményekre, amelyek között legnevezetesebb a vagyon telekkönyvi átíratásába való kényszerű beleegyezés. Hanuy feltevésként kockáztatja meg, hogy a kongresszuson és visszhangjaként a képviselőházban elhangzottak kedvetlenítették el a

[79] Igaz, hogy a tervezet a főkegyúr jogának sértetlenségét kifejezetten elismeri. A kérdés jogi vonatkozása nem ide tartozik, mégis meg kell jegyeznünk, hogy *lényeges különbséget* látunk a főkegyúri jognak a mindenkor *elmozdítható miniszter*, avagy pedig az *autonómiai szerv* útján történő gyakorlata között.

[80] 1895. nov. 29-én. Idézi a 2996/1897. sz. prímási körlevél, v. ö. 73. j.

püspöki kart, mert ebben előjátékát látták az autonómikus gyűléseken várható hangzavarnak.[81] A kongresszussal kapcsolatban elmondottakból kitűnt, hogy ez a feltevés milyen indokolt.

Zalka János már idézett visszaemlékezéseiben[82] keserűen fájlalja, hogy a püspöki kar nem tudott érvényt szerezni az egyházi törvény szellemének, amely csak felülről lefelé, s nem alulról felfelé jövő hatalmat ismer. A vallás, a dogma, a liturgia, a papnevelés ügyét is hatáskörébe akarta vonni a világi elem egy része. Olybá vették az egyház szervezetét, «mintha *tabula rasa*» volna. «Sajgó szív[vel] láttuk — írja — a kimondhatlan tájékozatlanságot. Alulról fölfelé . . . *Ők akarták kiragadni a püspök-pálczát*, melyet se félelemből el nem dobunk, se erőszakkal kicsikarni nem [engedünk]».[83] Egyik levelében pedig ezt írja Steiner Fülöp székesfehérvári püspöknek: «Az 1870-diki tapasztalatok oly erős benyomással voltak rám, hogy nekem *örökre elment a kedvem* az autonomiától».[84]

Meggyőződésünk, hogy a kongresszuson merített tanulság: az. t. i., hogy a 70-es évek magyar katolikusai még nem alkalmasak az autonómiára, az idő pedig a legalkalmatlanabb volt erre — *egymagában elegendő* volt ahhoz, hogy a püspöki kar további magatartását megszabja. A magyar püspöki kar *a magyar katolikus egyház romlásának megakadályozására egyenesen kötelességét teljesítette*, amikor az autonómia ügyét abban az időben tovább nem szorgalmazta.

Minden más eltörpül e mögött. Így azok a külső jelenségek, amelyeket Hanuy is mellékesen említ, mint a görög-katolikus románok passzív rezisztenciája és külön autonómiára való törekvése, valamint a kat. vallásalap és tanulmányi alap ügyének eldöntetlensége.[85]

Súlyos kérdés volt az *egyházi vagyon* telekkönyvi átírásának ügye is. *Hanuy* szerint *ez is egymagában elegendő* ahhoz, hogy «a szabályzat életbeléptetését a püspököktől várni ne lehessen». Az egyházi jogszemélyekről — hangoztatja Hanuy — «az egyházvagyont így brevi manu az összes katholikusokra átiratni akarni

[81] V. ö. Hanuy, 25.

[82] V. ö. 139. l.

[83] Győr Püsp. Ltár, Fasc. Autonomia 1869—II. V. ö. VII.[76]

[84] Székesfehérvár Püsp. Ltár, Fasc. 5835. III. Kelt 1897. nov. 24-én.

[85] U. o. Bántóan hamis Szemnecz beállítása, amely a püspöki kart mulasztással vádolja az autonómia elhanyagolása miatt. Ezt Hanuy is visszautasítja (i. m. 28.[1]) Hasonlókép nevetséges az a megjegyzése, hogy a kir. patronatusra semmi sérelmet sem hozott volna az autonómia s a Szentszék egyetlen jogát sem sértette volna, ezért e két oldalról aligha törekedtek a mozgalom elaltatására. Szemnecz, 153.

kissé mégis túlsok volt az antiszekularizációs érzületből».[86] A különös veszély ismét az akkori közszellemben, a többséget képviselő világi elem felfogásában rejlett.

Végül a püspöki kar azért sem szorgalmazhatta az autonómiai tervezet elintézését, mert *félő volt*, hogy az országgyűlési tárgyalásokon *újabb engedményekre* fog kényszerülni a püspöki kar, sőt Damokles-kardként lebegett feje fölött az a lehetőség, hogy a kisebbség munkálata — mint a parlament liberális és demokratikus többsége előtt bizonyára rokonszenvesebb, — fog elfogadásra találni.

Ezek a fenyegető lehetőségek csendülnek ki, mint láttuk, Apponyi György gróf leveléből.[87] Még élénkebben mutatja, minő bizonytalanságban voltak a püspökök a tervezetnek a király elé való terjesztése után, *Samassa József* szepesi püspök levele Szilágyi Virgilhez.[88] 1871 június 30-án írja : «. . . igen sokszor visszakerülök azon ügyre, mely bennünket oly igen közelről érdekel és melyhez annyi remény és aggodalom kötve van . . . Kegyelt ügyünk sorsa, mint tudod, a kormány kezében van jelenleg és kétségtelen, hogy önkormányzatunk kielégítőleg helyes megállapítása lesz azon mód, melyet a kormány velünk szemben választani fog. Nem kétlem, ismerve az uralkodó eszmemenetet és felfogást, javaslatunkon *több lényes* (sic !) *módosítást* fog tenni. Ha igen quid tunc? Valjon ez esetben kell-e, hogy a Congressushoz fordulván, azt indokolt nézetei elfogadására felhívja? vagy pedig maga részéről azt befejezettnek tekinthetvén, egyenesen Őfelségéhez tehessen felterjesztést oly értelemben, miszerint további meghallgattatásunk nélkül az általa kifejtett nézetek alapján engedje meg az országgyűlési tárgyalásokat? Ha az utóbbi utat, mint tán szerinte alkotmányosabbat — mit mellesleg legyen mondva, nem osztok — fogja választani mi lesz akkor a teendőnk?

Továbbá az országgyűlés vagy elfogadja javaslatunkat, vagy nem. Első esetben — amit részint az itteni *ismeretes áramlat*, részint a *kormánynak ezermódú befolyása folytán remélnem alig lehet*, — de ha mégis, akkor e nem remélt esetben ügyünk, szerintem, megmentettnek tekinthető. — Ámde, ha az utóbbi eset áll be, ha t. i. a *kormány saját ellenkező javaslatát erőszakolja, mit kétségtelenül tenni fog*, mert annyit belátand, hogy e kérdésbeni veresége mulhatatlan bukását vonandja maga után. Ez itt Barátom, a második quid tunc? Lehet-e kath. többség ellenére az abszolut el nem fogadott alapon alkotott önkormányzatot rájok felerőszakolni?

Kétségtelenül nem. De tudod nálunk még igen sok lehetséges, mi másutt a lehetetlenség országába tartozik. Nem hiszed-e, hogy ekkor a nép félrevezetése — s megzavarására az agitátio minden eszközeit és rugóit mozgásba hozandván petitiók és ellenpetitiók által az ügy, sajnos, *compromisszióját s ha lehet, megbuktatását* veszik majd czélba? Hidd el elborul a lelkem, ha ezen nem lehetetlen, sőt tán igen valószínű esélyekre gondolok, s nem tehetek róla, hogy minél többet gondolkodom, annál reményvesztettebb vagyok.

[86] Hanuy, 25. [87] V. ö. 7. j. [88] V. ö. 69. j

Az ügy ilyetén felfogása mellett hiszem, szíves lész legalább kimenteni alkalmatlankodásomat nálad, midőn barátilag azon kéréssel felkereslek, lennél szíves szokott alaposság- s ügyszeretettel becses nézetedet azirán t, ha lehet, mielőbb velem közölni, mi volna a kormány teendője azon esetben, ha tőlünk eltérő nézetben talál lenni, hogy az ügy sorsa ne koczkáztassék, és mit kellend majdan nekünk tennünk azon esélyekkel szemben, melyeket fentebb jeleztem. Nem kétlem, hogy Te, k. barátom, azirán t rég tisztában vagy magaddal, de mivel én nem vagyok, és nagy súlyt fektetek véleményedre, ezennel felkérlek, légy szíves nézetedet, tán az ügy érdekében is, hovahamarább velem közölni.»

Igy, ekkora kétségek és bizonytalanság közepette tapogatózik *az egyházfejedelem egy világi férfiúnál* az egyházat mélyen érintő kérdésben!

4. A Szentszék álláspontját az autonómia kérdésében részint a nuncius nyilatkozatából[89] sejthetjük, részint kikövetkeztethetjük mindabból, amit az autonómia és a Vatikánum kapcsolatáról mondottunk. Akkor láttuk, hogy sem elvi, sem tárgyi, sem személyi indokok nem javalhatták Róma helyeslését egy liberális irányzatú, partikularisztikus intézménnyel szemben a centralizmust betetőző s a liberális-katolicizmust elítélő Vatikánum korában. Hiszen a kezdeményezők, a kisebbség tagjai, akik testületileg még nem is nyilatkoztak az új dogmának elfogadását illetőleg, maguk is veszélyesnek és aggodalmasnak tartják s felfedezik benne a protestáns analógiát.[90] A kongreszszuson elhangzott Rómaellenes kijelentések s a közvéleményben általános egyházellenes hangulat sem lehetett ismeretlen Róma előtt.

Róma ugyan — tudtunkkal — *1871-ben nem nyilatkozott* az autonómiáról. Minthogy azonban az autonómia kérdése elvi szempontból nagyjából egyértelmű a *világi híveknek juttatandó befolyás* kérdésével, *IX. Pius pápa felfogását* illetőleg nem szorulunk puszta feltevésekre. E vonatkozásban ugyanis eligazító IX. Piusnak az örményekkel kapcsolatban a konstantinápolyi apostoli delegátushoz 1870. február 24-én intézett *elvi jelentőségű* nyilatkozata: «A világi hívek gyülekezete maradjon meg saját feladatánál s ne avatkozzék bele semmi- képen az egyházi ügyekbe. *Feladatuk* az egyházban nem a tanítás, hanem a tanulás, *nem a kormányzás, hanem az engedelmeskedés*».[91]

[89] V. ö. 125. l.

[90] V. ö. 244. sk.

[91] «Laicorum coetus in officio suo maneat, neque in *ecclesiasticas res* se ullo modo immisceat . . . Eorum in Ecclesia est doceri, non docere, *regi, non regere.*» Idézi Tomcsányi, 64. Szerinte Róma feltétlenül az «egyházi ügyek» közé érti itt az *egyházi vagyon* ügyét is.

A magyar katolikus autonómia kérdésében, kútfőink tanúsága szerint csak a 90-es években nyilatkozott a Szentszék. Minthogy nincs okunk álláspontjának megváltoztatását feltételeznünk, talán nem lesz merészség ebből a 70-es évek római felfogására következtetést vonnunk.

Rampolla bíboros-államtitkár írta *Vaszary Kolos* hercegprímásnak a szervezendő autonómiával kapcsolatban: Szívesen veszi, hogy a püspöki kar az autonómiáról tanácskozik, de figyelmezteti őket, hogy szöges gonddal őrködjenek az egyház tekintélyének, szabadságának és a püspöki jogoknak sértetlenségén s legyenek résen az ellenséges törekvésekkel szemben, amelyek mind 1848-ban, mind 1870-ben (1871-ben) érvényesültek.[92]

Mikor *Vaszary Kolos* hercegprímás 1897-ben a püspöki kar tanácskozásai után megtette autonómiai előterjesztését, amely pedig jóval óvatosabb volt az 1871-i tervezetnél, de abban is szerepelt az egyházi joghatóság kettéválasztása lelki ügyekre és világi vonatkozású ügyekre (csak utóbbiakra engedve az autonómiának hatáskört), e megkülönböztetést Rampolla válaszában határozottan helytelenítette.[93]

A Szentszék álláspontja ugyanis az volt, hogy nem lehet a hierarchikus elvet áttörni s az egyház képviselete Magyarországon sem állhat a nép által választott világiakból, papokból és püspökökből, mert az egyház képviselete «magában az autonomiában is *kizáróan a püspököket* illeti meg».[94] Az, hogy a püspököket a többségi elv alapján a világiak leszavazhassák, a hierarchikus elvvel homlokegyenest ellenkezett s bizonyára 1871-ben ugyanolyan elítélésére talált Rómában, mint 1897-ben.

Egyébként Róma 1871-i álláspontját némileg azzal is próbálhatjuk megközelíteni, ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy az 1897-i magyar püspöki kar mikép vélekedett az

[92] 42.929/1897. sz. a.: «... «summam in eo ponant curam ut sarta tectaque maneat ecclesiae auctoritas, sacra eius libertas et antistitum iura in tuto collocentur: — adversantium molimina dimoveantur, qui *tum in Comitiis anni 1848., tum in Conventu a. 1870.*(!) *minus provide obrepserunt.*» 7489/1897. sz. prímási körlevél (található Székesfehérvár, Püsp. Ltár, 2081/1897. Fasc. 540.).

[93] Rampolla 1897 október 1-én kelt levelében írja: «Quae in litteris tuis exhibetur, determinatio negativa et positiva jurium, autonomiae committendorum, vel non, *minime probari potest*». Id. Lepold, 14.

[94] U. a. 15.

1871-es munkálatról. Szándékosan nem említettük ezt az imént az 1871-i püspöki kar állásfoglalásával kapcsolatban, mert ez a felfogások helytelen visszavetítése lett volna. De nyugodtan kiindulhatunk most abból a feltevésből, hogy az 1897-i magyar püspöki kar *feltétlenül enyhébben és megértőbben* ítélt elődei fölött, mint a fölöttük álló, elfogulatlanabb s a helyzetadta enyhítő körülményekkel kevésbbé ismerős Szentszék. Valószínűleg egy fokkal szigorúbbnak kell elképzelnünk Róma 1871-i ítéletét. Pedig az 1897-i püspöki kar ítélete is elég lesújtó.

Azt írják a pápa elé terjesztett beadványukban a 71-es tervezetről, hogy ennek értelmében a többségben lévő világi elem leszavazhatta volna a papságot. Oly jogokat engedett át a világi híveknek, hogy a magyar püspöki kar minden hatalmától megfosztva nemcsak befolyását, hanem még tekintélyét is elveszítette volna. Megjegyzik még a kép teljessége kedvéért, hogy e tervezetet a józanabb többség szavazta meg, azzal a még veszélyesebb tervezettel szemben, amelynek nagytekintélyű világi férfiak voltak a pártolói. Az 1897-es püspöki kar hangsúlyozza, hogy a maga részéről nem fogadhatja el a 71-es munkálatot, jóllehet kiemeli, hogy ahhoz annakidején az egész püspöki kar hozzájárult. Nem akarják elődeiket vádolni s megjegyzik, hogy eljárásuk, ha teljességgel nem is menthető, mégis magyarázatát leli az 1870. év eseményeiben.[95]

Igy ítélt az 1897-i püspöki kar — részben az 1870-es évekről beszámoló kortárs, Zalka János győri püspök tájékoztatásai alapján — az elődök elfogadta munkálatról.

Ha majd hozzáférhetővé válnak a vatikáni levéltár aktái, akkor bizonyára még erősebb bírálatokból fog kiviláglani Róma álláspontja a magyar katolikus autonómia kérdésében.

[95] «Elaboratum hoc ideo est memorabile, quia tunc totus episcoporum coetus assensum praebuit . . . Juxta hanc organisationem catholici *laici praevaluissent clero* partemque summi patronatus tam ad nominationem, quam ad bonorum et scholarum rem pertinentem ad se rapuissent. Organisatio haec autonomiae talia concessit jura, adversus quae *episcopatus Hungariae omni potestate destitueretur;* denique non solum potestatem influxumque verum paulatim etiam cunctam *auctoritatem amisisset.* In qua re notandum est, haec decreta a maioritate saniore emanasse, adversus quae *adhuc perniciosius* proiectum fuit elaboratum, quod catholici laici magna auctoritate gaudentes fulciebant. . . . Pro nostra parte non possumus approbare organisationem delineatam, ideoque eam acceptare non valemus. Non accusamus autem praedecessores nostros, quia in procedura eorum agendi rationem eventus anni 1870. *si non excusant,* tamen ut circumstantiae mitigantes explicant.» Székesfehérvár Püsp. Ltár, 2081/1897. Fasc. 540.

A magyar kormány, az apostoli király, a püspöki kar és Róma álláspontját ismerve, *természetesnek tűnik fel, hogy az autonómia ügyét, úgy amint azt az 1871. évi szervező kongresszus tervezete megvalósítani kívánta, egyik tényező sem viselte, nem viselhette szívén — így nem is vállalkozott reá egyik sem, hogy a megvalósuláshoz segítse.*

FÜGGELÉK.

Jegyzőkönyvek a magyar püspöki karnak az autonómia ügyében folytatott 1867—68. évi tárgyalásairól.

Alább közlöm az 1867—68. év folyamán az autonómia ügyében Budán tartott püspöki értekezletek fenmaradt, s jelenleg a Prímási Levéltárban őrzött jegyzőkönyveit. A jegyzőkönyvek túlnyomó részben igen jelentősek az autonómia szempontjából, ezeket szószerint közlöm (rendes szedéssel). Azokat a jegyzőkönyveket, illetve részleteket, amelyek a kérdésnek nem elvi szempontból jelentős, hanem mellékes, gyakorlati mozzanatait tárgyalják, rövid áthidalások pótolják (félkövér szedéssel). Szószerint közlöm még azokat a részleteket is, amelyek ha nem is közvetlenül az autonómiával foglalkoznak, de azzal kapcsolatos kérdéseket (pl. tanügy, concordatum, placetum) érintenek. A dőltbetűs szedéssel az eredeti szövegben található aláhúzásokra utalok. Minthogy a jegyzőkönyvek jórészét feldolgoztam értekezésemben, a jegyzetekben csak az elkerülhetetlenül szükséges magyarázatokra szorítkozom; szokás szerint külön a filológiai, formai és külön a tartalmi magyarázatot nyujtó jegyzetekben.

Protocollum Conferentiarum Episcopalium Budae in re autonomiae habitarum 1868.[a]

Esztergom Prím. Ltár, Cat. D., Fasc. «Autonomia a» N 91/secr. 1868.

1.[b]

VI.[c]

1867. október 19.

Elnök a hercegprímás.[1]

Jelen voltak az előbbiek.

Tárgy: Az új perrendtartási törvényjavaslatokban előforduló némely különösség; az iskolaügy.

[1. A győri püspök[2] felolvassa az új perrendtartási törvényjavaslatnak azokat a pontjait, amelyek egyházi személyekre vonatkoznak. A püspöki kar megteszi észrevételeit.]

[2.] Azután hercegprímás ő főméltósága[d] a *tanügyet* tűzé ki az értekezlet tárgyául.

Ő hercegsége a tanügy körül tett tapasztalataira támaszkodván följogosítva érezé magát azon szomorú vallomásra, hogy a *tanügyről sokan beszélnek*, de előmozdításán kevesen munkálkodnak. Ennek máskép kell lennie, ha azt akarjuk, hogy a tanügy virágzásnak induljon.

A nm. püspöki kar a katolikus tanügyet a *vegyes egyházi főtanács* kezébe akarja áthelyezni. Ezen áthelyezés nem csekély föladat; ha ezt megfejtenie sikerült, ideje lesz tüzetesebben intézkedni; addig a tanügy in «statu quo» megmarad ugyan, de ő hercegsége igen sürgeti, hogy a nm. püspökök addig is egész tekintélyök súlyával oda hatni

[a] Helyesen: 1867—68.

[b] Az akták arabs sorszámozása tőlem van az idézés megkönnyítésére. — Az 1. szám alatt azért szerepel két jegyzőkönyv, mert lemásolásukkor (1935 augusztusában) még a VI. számú jegyzőkönyv is hiányzott, s a VII. számú volt a legelső. A Függelék kinyomatása előtt, a lemásolt szöveg ellenőrző összeolvasása alkalmával (1940 szeptemberében) már a jegyzőkönyvek között találtam a valószínűleg máshol lappangó s közben előkerült VI. jegyzőkönyvet. Ekkor azonban az értekezés már tördelve volt s így már nem lehetett a régi sorszámozáson változtatni, mert erre tanulmányomban többször hivatkozom.

[c] Az I—V. jegyzőkönyv hiányzik.

[d] A következő gyakran visszatérő rövidítéseket feloldottam: Hgprímás, ő hge, ő fmlga, ő mlga, ő exja, pki kar, érs., p., kal(ocsai). Ezekre itt összefoglalóan utalok további hivatkozások helyett.

[1] Simor János. [2] Zalka János.

törekedjenek, miszerént a lelkipásztorok fontos és dicső kötelmeiket e téren is lelkiismeretesen s ügyszeretettel teljesíteni el ne mulasszák.

Ő hercegsége sajnálatát fejezi ki a népnek a tanügy iránti közönye, és valóban kárhozatra méltó igazságtalansága fölött, melyről az élet tanuskodik; a tanítókat nem fizetik, a gyermekeket az iskolából kifogják, vagy legalább a szorgalmas iskolajárásra nem szorítják, az iskolaépületeket elhanyagolják; rendkívül áldozatról, szeretetadományokról alig van példánk.

Kalocsai érsek[1] ő excellenciája két irányt jelele ki, melyre a világ hajlandó, de melyet a nm. püspöki kar el nem fogadhat, ú. m.

a) *közös iskolákat*, és mindazt, mi ezek felé tereli a honi ifiúságot,

b) *az iskolakényszert.*

Mind a kettőnek veszélyessége sokkal ismeretesb, semhogy azt hosszasban bebizonyítani szükséges volna. Ezek ellen tehát a nm. püspöki karnak küzdenie kell, egyaránt védelmezvén a családi nevelési jogot, mint az egyház jogát. E mellett midőn a nm. püspöki kar a tanügy emelésére tetemesen áldozik, más oldalról a szülékre is hatni minden áron törekedjék.

[Ezután részletekbe menő vita következik az iskolakényszerről és a népnevelési egyletekről; utóbbiak felkarolását — felekezeti és nem közös alapon — pártolják. A prímás egyöntetű állástfoglalást sürget; ennek érdekében a győri püspököt körlevél szerkesztésével bízzák meg.]

[3. Az anyakönyvezés nyelvéről. A püspöki kar a latin nyelv mellett kíván maradni.]

VII.

1867. október 20.

Elnök a hercegprímás.

Jelen voltak az előbbiek.

Tárgy: A népnevelési egyletekre vonatkozó utasítás a plébánosok számára. A kat. statusra vonatkozó jegyzőkönyv. A placetum és concordatum.

1. **[A népnevelési egyletekről.]**

2. Ezen tárgy befejeztetvén a hercegprímás fölszólítja a jegyzőt, hogy az *egyházi vegyes tanácsokra vonatkozó értekezletek jegyzőkönyveit fölolvassa.*

A pannonhegyi főapát[2] fölolvassa az I., II., III. értekezlet jegyzőkönyveit.

A kalocsai érsek ő excellenciája a jegyzőkönyvek tartalmát helyeslé, de belőlök azon meggyőződését szerzé, hogy az egyházi vegyes tanácsok körül megállapított pontok nem elegendők *az alapszabályok szerkesztésére*, melyeket pontról pontra kellend megvitatnunk. Hogy pedig ezt sikeresen meg lehessen tennünk, az előleges puhatolást ajánlja oly

[1] Haynald Lajos. [2] Sárkány Miklós.

férfiaknál, kik elég tapasztalattal és tekintélylyel bírnak arra, hogy véleményökben megnyughassunk.

Elfogadtatott.

3. Hercegprímás a *Placetum reg[ium]* ügyét említé föl, melyről hihetőleg előbb utóbb föl fog merülni a vita.

A nm. püspöki kar úgy vélekedék, hogy e tárgyat ügyes szakemberre kell bízni, ki az adatokat összeírná, melyeknek a fölmerülendő vita alkalmával hasznát lehessen venni, és Pauer J.[1] czímzetes püspököt és székesfehérvári kanonokot ajánlá ő hercegsége figyelmébe.

Ő hercegsége jegyzékbe vette.

4. Ezután a Concordatum[a] sorsára irányítá a nm. püspöki kar figyelmét.

A győri püspök ő méltósága a nyilvános vitát minden áron ki szeretné kerülni. Ő méltósága a Concordatumról azt tartja, hogy Magyarországban «non est lex publica», mely czím megkívánja, hogy a hazai törvénykönyvbe beczikkelyeztessék, mi a Concordatummal nem történt. Őméltósága igen kívánatosnak találja a magán utat, melyen e kényes természetű tárgyat elintézni lehetne.

Az erdélyi püspök[2] ő excellenciája kérdi, vajjon a Concordatum nélkül biztosítva vagyunk-e ős jogaink gyakorlatában?

A szombathelyi püspök[3] ő méltósága nem hiszi, hogy a Concordatum föntartható, melyről ő méltósága azt tartja, miszerént akkor, mikor megköttetett, helyes volt; de ma már megváltoztak a viszonyok, ezekhez a Concordatum nem illik. Lajthán túl nagy ostrom alá vétetett, s ő felsége, úgy látszik nem hajlandó, azt megvédeni. Magyarországban még kevesebb kilátás van arra; a Szent Szék ugyanis az országgyűléssel nem egyezkedik, más részről nagy kérdés támad, vajjon bír e a király joggal, hogy a Szent Székkel oly dolgokban egyezkedjék, melyekről az országos törvény rendelkezik.

A hercegprímás ő főméltósága a mult idők évlapjaira visszatekintvén hason esetet lát a linzi békekötés czikkeinek sorsában. Ezek a protestansoknak szabad vallásgyakorlatot biztosítanak, s bár a béke Magyarországon kívül köttetett, a magyar országgyűlés még is beczikkelyezte a hazai törvénykönyvbe és így honi törvényczikkek erejére emelte.

Ezen esetre hivatkozván talán nem eredmény nélkül kérhetnők a Concordatum beczikkelyeztetését?

A kalocsai érsek ő excellenciája azon külömbségre figyelmeztet, mely a linzi békekötési czikkek és a Concordatum közt létezik. Az előbbiek a protestansok számára új jogokat adnak és biztosítnak; a Concordatum csak azt mondja ki, hogy a r. k. anyaszentegyház az osztrák birodalomban ősi jogaival élhet.

[a] Az eredetiben felváltva nagy és kis kezdőbetűvel; minthogy ez név, amely egy meghatározott (t. i. az 1855-i osztrák) konkordátumra vonatkozik, egységesen nagy kezdőbetűt alkalmaztam.

[1] János. [2] Fogarassy Mihály. [3] Szenczy Ferenc.

Ő excellenciája inkább e téren akarna maradni; s az egyház ősi jogainak elismerését sürgetni, a nélkül, hogy a Concordatumot csak fölemlítenők.

A Concordatum neve oly gyűlöletes, hogy azt aligha megemlíthetnők a nélkül, hogy e gyűlöletet ellenünk zúdítanók. Azért ő hercegségének indítványát nem pártolja.

A szombathelyi püspök ő méltósága a Concordatum megkötésének ideiére s módjára nem örömest emlékezik. Kár volt ú. m. Concordatumot kötni; Magyarországban az egyház r. törvényekkel bírt, ezeket kellett volna régi épségökbe visszaállítani. Ámde a bécsi kormány a magyar egyházi törvényeket az országgal együtt akarta eltemetni; azért kötötte meg a Concordatumot Magyarországra is.

Hercegprímás ő főméltósága átlátja e körülmények jelentőségét, még is igen ohajtja, miszerént, ha a Concordatumot el kell ejtenünk, járjunk el tisztelettel. Ezen eljárást úgy kívánja a püspöki kar jó híre neve, mint a Szent Szék tekitélyének szentsége. Ő Szentsége megkötötte a Concordatumot, a püspöki kar aláírta. Mind a kettő érdekelve van!

A nm. püspöki kar czélszerűnek látja, hogy a Szent Szék magán úton világosíttassék föl ez ügyben; s reményli, hogy ő Szentsége a viszonyokhoz képest megnyugtatólag fog intézkedni.

Ezen tárggyal az értekezletek első köre befejeztetett.

[A következő gyűlés idejének kitűzése; az értekezlet berekesztése.]

2.

VIII.

1867. november 4.

Elnök a hercegprímás.

Jelen voltak az egri[1] és kalocsai érsekek, a szombathelyi, váci,[2] pécsi,[3] nagyváradi,[4] lugosi,[5] győri, csanádi[6] püspökök.

Tárgy: a magyarországi r. k. k. anyaszentegyháznak vegyes egyházi tanácsainak szervezése.

1. **[A hercegprímás megnyitja az ülést.]**

2. A kalocsai érsek ő excellenciája jelenté, hogy ő a nm. püspöki kar részéről nyert engedélyt arra használta föl, miszerént az addig egyházi vegyes tanácsok körül eddig megállapított elveket a vall. és közoktatási miniszter úrral közlötte; ki az eredményt nagy örömmel fogadá; a tervezett egyházközségi tanácsokat és az országos főtanács eszméjét igen helyeslé, de fájlalá, hogy a megyéspüspök székhelyén nem tanács, hanem csak választói testület terveztetik. Az egyházmegyei tanácsot a miniszter úr annál szükségesebbnek tartja, minthogy az kivált, ha benne legalább 6 elemi tanító által a tanító testület is kép-

[1] Bartakovics Béla.
[2] Peitler Antal.
[3] Girk György.
[4] Papp-Szilágy Ferenc.
[5] Dobra Sándor.
[6] Bonnaz Sándor.

viselve lesz, az egyház megyei népművelési egyletet is igen helyesen pótolhatja. A miniszter úr a kijelelt hiány pótlását sürgeté, mi ha megtörténik, hathatós pártfogását ígérvén, késznek nyilatkozék oda hatni, hogy a kat. egyház alapjait és a közép oskolákat saját kezelése alá vehesse.

A mi pedig az alapszabályok végleges megállapítását illeti, a miniszter úr a püspöki kar határozatait illetékeseknek ismeri el, s minden előleges vegyes tanácskozmányt fölöslegesnek nyilváníta, ú. m. melyek az ügy folyamát csak hátráltatnák a nélkül, hogy a szabályoknak nagyobb tekintélyt szereznének, mely állítás a gyakorlati viszonyok által eléggé indokoltnak látszik. A vegyes tanácskozások helyett a miniszter úr inkább a magánközléseket ajánlja, melyek által az egyes püspökök igen előnyösen fognák a tervezett intézkedéseket azon urakkal tudatni, a kiknek nézeteit ismerni jónak látják. E részben a miniszter úr is közreműködni ígérkezék magára vállalván Deák Ferencznek beavattatását, ki a kat. ügy iránt bizonnyára érdekelve van.

Végre a miniszter úr ígéri, hogy az országgyűlési tárgyalásokat úgy fogja intézni, hogy a vallásügyekre vonatkozó törvényjavaslatok csak akkor kerüljenek az országgyűlés elé, mikor a kat. egyházi tanácsok már megerősödtek és a kat. autonómia szabályozva leszen.

3. Ezen nagy értékű közlések után P[app] Sz[ilágyi József] nagyváradi görög szertartású kat. püspök ő méltósága emelt szót: Ő méltósága fájdalmát fejezé ki azon ösvény fölött, melyre a nm. püspöki kar lépett. Ő méltósága nem vala jelen, a határozatokat tiszteli, mert tisztelnie kell; de még sem mulaszthatja el kijelenteni, hogy a nm. püspöki kar veszélyes pályát nyitott meg, melyen nem fogja a népet a kellő határok közt megtarthatni. E pálya a kat. világban szokatlan, melyhez hasonló intézmény sehol sem létezik, s ő mlga fölöslegesnek tartja. A kat. elv szerint ugyan is a *papság kormányoz*, és a papság isteni tekintéllyel intézkedik; ő méltósága csak Istenben bízik, és nem fekteti reményét emberi találmányokba. A miniszter úr a k. anyaszentegyházat merő emberi intézménynek tartja, melyet szerinte csak emberi eszközökkel lehet föntartani; azért sürgeti az említett intézkedéseket, amelyek által demokratikus rendszer hozatik be a kat. egyház kormányzatába. Ő méltósága azonban úgy hiszi, hogy ezen rendszer a protestansok táborába való, ahol a nép a souverain. A kat. egyházban nincs a maga helyén. Sokan talán azt hiszik, hogy ezen engedélyek árán az egyházat a világgal kibékíthetjük; ő méltósága ezt nem hiszi; a világot kielégíteni nem lehet; sőt inkább attól tart, hogy ezen concessiók által a kat. egyház elleneinek régi vádjait erősítjük; ezen állítását igazolandó ő méltósága a szélső baloldali párt egyik úri tagjának nyilatkozatára hivatkozék, ki a jelen mozgalmakról értesülvén úgy fogta föl a dolgot, hogy *immár a kat. egyház is halad, mint a protestans;* s mivel a kat. egyház maga indul azon térre, hol eddig a protestansok állottak, következik, hogy az egyház eddig hibában volt. Mit várhat az egyház ezen iránytól, kérdi ő méltósága, melyet azon párt tapsol meg, mely a püspöki kart mindenéből kifosztani készül?

Hercegprímás ő főméltósága az imént kifejtett nézetek ellenében sajnálatát fejezé ki a fölött, hogy az előtte szóló méltóságos püspök úr nincs kellőleg értesülve. A nm. püspöki kar úgy mint ő hercegsége a kat. rendszer mellett harczol, melyért ha kell, halni is kész ; a tervezett engedélyek azonban egyedül a templom- és iskolajavak és a nevelésügy körül forognak, melyek eddig sem voltak a püspöki kar kizárólagos joghatósága alatt ; a püspök eddig sem volt dominus omnium rerum temporalium et spiritualium ; hiszen az egyházi és oskolai alapok tettleg a politikai kormány kezében vannak ; pedig a v[ilági] kormány igen veszélyes alakot ölthet ; ha pedig ez áll, akkor csakugyan tanácsosb, hogy az alapok a világi kormány helyett a tervezett vegyes tanácsok kezére bizassanak. Eddig a nm. püspöki kar két rendű tanácsot tervezett, úgymint az e[gyház]községi tanácsot, és a főtanácsot, az előbbi kezelné a templom- és iskolavagyont, a kegyes intézetek és ajtatos alapítványok ügyét, a másik átvenné a világi kormánytól azon ügyeket, melyeket ezelőtt az úgynevezett egyházi és iskolai bizottmányok kezeltek. Ámde ezekben a kat. anyaszentegyház constitutiója nem áll, ezt tehát a nm. püspöki kar nem veti el, midőn az említett ügyeket vegyes egyházi tanácsokra bízni szándékozik. Ő hercegsége nem látja át annak okát, mért ne lehetne a kat. híveket az egyház világi érdekeibe bevonni, melyekre nézve valódi hasznot hajthatnak. A mi az ő méltósága által idézett nyilatkozatokat illeti, ezekre ő hercegsége n[em] hajlandó súlyt vetni, mert szerzőik nem tudták, miről van itt szó ; ha helyesebben értesülnek, majd másképpen ítélnek. Végre ő hercegsége fölemlíté, hogy ily féle institutió, a minőt a magyarországi püspöki kar fölállítani szándékozik : Erdélyben már hosszabb idő óta létezik.

Kalocsai érsek ő excellenciája elismeri, hogy az új intézmény veszélyessé válhatik, de reményli, hogy helyes és üdvös ösvénybe terelhetjük. Külömben figyelmezteti a nagyváradi püspök ő méltóságát, hogy a veszélyek amúgy is megvannak már, s hogy a nm. püspöki kar éppen ezeket akarja elhárítani, midőn a vegy[es] egyházi tanácsokat életbe lépteti : S mit akar ezek által tulajdonképpen elérni? azt, hogy a mi eddig rosszul történt, ezután jól történjék. Tudjuk, mily hibák uralkodtak az egyházi vagyon kezelése körül az egyszerű falusi templomtól kezdve a nagyszerű vallás- és oskola alapokig, melyeknek rossz kezeléséből végtelen károk háramlottak az egyházi és közoktatási ügyre ; a püspöki kar úgy hiszi, hogy az egyházi főtanács által a károkat orvosolhatja, a világi híveket az egyházi érdekekbe bevonván, ezeket a szent és igaz ügy védőivé teszi, s így az egyház[i] közoktatás- és nevelésügyön lendíthet ; mindenesetre indokolva látja azon törekvést, mellyel a kat. egyházi alapokat a világi kormány kezéből kivenni szándékozik, csak azért is, mert a jelen politikai kormány lényegesen megváltozott ; s mivel éppen nem lehetetlen, hogy a vallás és közoktatási miniszterium nem kat. ember kezébe is kerülend.

Ami a kifosztásra czélszó[a] szavakat illeti, ő excellenciája nagyon

[a] sic !

jól ismeri a korszellem irányát; de azt is tudja miszerént ezt nem fogjuk megjavítani, ha semmit sem teszünk, sőt inkább a fosztogatásnak is elejét reményli vehetni, ha a világi hívek az egyházi alapítványokkal közelebbről megismerkedvén, azokat pártfogásuk alá [veszik][a] s ha a püspöki kar az egyházi szükségeket kellőleg méltányolván az áldozatoktól nem irtózik. Ő excellenciája kész jövedelmeit a szűkölködő paptársakkal megosztani, ezerszer inkább, semhogy a világi kormány prédájává váljanak.

4. **[A szabályozott püspökségekből származott alapokról.]**

5. **[Az Eötvös-indítványozta egyházmegyei tanácsok ügykörének megvitatása. A vita kevésbbé közérdekű részleteinek elhagyásával csak az alábbi elvi jelentőségű részletet közöljük:]**

A nagyváradi görög szertartású püspök ő méltósága az egyházmegyei tanácsokat nem ohajtja életbe léptetni. E részben hivatkozik a római Curiára, mely nézetét eléggé nyilvánítá az erdélyi oláhok azon folyamodása alkalmával, melylyel azok Rómától oly constitutiót kértek, melynek erejénél fogva a nép mindenütt képviseltetnék; tehát valóságos vegyes zsinatokat; de Róma nem engedte meg, és pedig azért nem, mert vissza élnének velek; Ő méltósága is Rómával tart, azért az egyházmegyei tanácsokat nem ohajtja.

Hercegprímás ő főméltósága ő méltóságát figyelmezteté, miszerént a nm. püspöki kar zsinatokat maga sem akar. Eddig csak egyházmegyei választó testületet tervezett, de az élet úgy látszik, többet, valóságos legislativ tevékenységet követel; ő hercegsége ettől sem fél, sőt inkább jót vár, leginkább a püspöki tekintély emelésére nézve. Ezen állítását indokolandó ő hercegsége hivatkozék a püspöknek jelen föladatára az elemi tanügy irányában. A püspök ú. m. jelen rendszer mellett alig egyéb mint oly közeg, melyen keresztül a levelek mennek. Ha ezentúl oly egyházmegyei tanács élén álland, mely az elemi tanügy körül véglegesen határozhat, mindenesetre határozottabb befolyással birand.

[Az egyházmegyei tanács jogkörének megállapításával a tanácskozás véget ér.]

3.

XI.[b]

1867. november 7.

Elnök a hercegprímás.

Jelen voltak az előbbiek.

Tárgyak: az egyházi tanácsok hatáskörének tüzetesb körülírása és az óvszerek.

1. **[A hercegprímás megnyitja az ülést.]**

[a] Ez a szó lapozás alkalmával kimaradt.

[b] A IX. és X. jegyzőkönyvet, ilyen szám alatt a következő feljegyzés pótolja: «Nov. 5. és 6. tartott értekezleteken a vegyes egyháztanácsok szervezetének szövege olvastatott és megállapíttatott. A szöveg külön íveken leírva lévén e helyt egyszerűen megemlítetik».

2. **[Az izgató levelekről, amelyek a kultuszminiszter állítólagos megbízásából gyűlések tartására biztatják a katolikus híveket.]**

4. **[A húsvéti iskolai szünidőről.]**

5. **[A hercegprímás a megállapított autonómiai alapszabályok kinyomatását és szétosztását óhajtja.]**

Kalocsai érsek ő excellenciája nem látja az eddig megállapított alapszabályokat annyira éretteknek, hogy több példányban szét lehetne azokat osztani. Ennek okát a tárgy természetében látja. Az alapszabályok ugyanis a tervezett egyházi tanácsoknak nagy mértékben demokratikus szervezetet adandnak, mely mint már többször mondva volt, nem csekély veszélyt rejt; minthogy könnyen megtörténhetik, miszerint a választás által fékezhetlen elemek kerülnék a tanácsok kebelébe, kik sok rossznak tényezőivé válhatnak, szükséges tehát, hogy mielőtt az alapszabályokat köztudomásra juttatnók, ellenszerekről gondoskodjunk, melyek a netán támasztandó veszélyt vissza torolhassák. Ily ellenszerek a legszabadelvűbb tartományokban (Schveiz, Norvegia) léteznek.

Hogy a tanácskozások saját hatáskörükön túl ne csapongjanak, elkerülhetetlenül szükséges előre meghatározni

1) miben véleményezhetnek csak? mit és hogyan határozhatnak el véglegesen?

2) szabad-e egyik tanácsból a másikhoz föllebezni?

3) mily viszonyban álljanak a tanácsok egymáshoz, milyenben a rendes egyházi hatósághoz?

4) mily úton szerezzenek érvényt határozataiknak?

Eddig a kir. apostoli felség volt az utolsó menedékhely, mely csakugyan szükséges is volt, daczára annak, hogy az ügykezelő tisztek jobbára conservativ jelleműek voltak.

A tervezett rendszerben, ha nem nagyobb, legalább akkora óvszerekre lesz szükségünk mint eddig; kérdés: folyamodjunk-e ezután is a király *vetojához?* vagy a püspök mint püspök bírjon-e *veto*-joggal? Ő excellenciája felkéré a nm. püspöki kart, hogy e pontokat beható tárgyalás tárgyává tenni szíveskedjék.

A nagyváradi görög szertartású püspök ő méltósága osztja az indítványozó érsek nézeteit; ő azt hiszi, a demokratikus engedmények, melyeket az alapszabályok kifejeznek, sokkal csekélyebbek, semhogy velök az illetők megelégedjenek azért attól tart, hogy az alpapság és nép ezen elégedetlenségének kifejezést adand, a miért is az óvszerek szüksége magától világos. Azután ő méltósága az egyes egyháztanácsokra térvén át, az egyházközségi tanácsok határozataira kimondatni ohajtá, miszerint a püspöki jóváhagyástól tétetnek függőkké!

A kalocsai érsek ezen határozatot nemcsak szükségtelennek, hanem veszélyesnek is tartá, mert bizonyos, hogy az egyházközségek eddig is bizonyos téren és bizonyos határig önállólag intézkedtek; miképpen lehetne tehát ezentúl minden határozatukat a püspöki jóváhagyástól függővé tenni? midőn az egyházközségek jogkörét kiterjeszteni ohajtjuk.

[A további vita során inkább gyakorlati, mint elvi jelentőségű

mozzanatok merültek fel az óvatossági intézkedésekkel kapcsolatban, de mivel a vélemények szétágazók voltak, a kalocsai érsek további gondolkodást ajánlott.]

II. Azután hercegprímás ő főméltósága áttér a föllebezés kérdésére, a nm. püspöki kar véleményét kérvén ki a fölött, vajjon tanácsos-e a fölebbezés gyakorlatát a különböző fokú egyháztanácsok körében megalapítani?

Kalocsai érsek ő excellenciája figyelmezteti a nm. püspöki kart, hogy a reformok korában élünk, melyeket az egyházi téren ép oly kevéssé lehet kikerülni, mint a politikai téren; fölemlíté b. Eötvös J. miniszter úrnak szavait, melyek azt sürgetik, hogy a község dolgaiban a község, a megyeiekben a megye, az országos ügyekben az ország határozzon. Ő excellenciája ezen szabályt helyesnek tartja, s minthogy az egyházközség valódi atyja és feje nem a plebanus, hanem a püspök, természetesnek találja, hogy az [egyház]községi tanácsnak azon határozatai, melyek az egyház-község ügyeire vonatkoznak, a megyés püspökhöz fölebbeztessenek; az országos jelentőségű ügyekben, minő a tanügy, a főegyháztanácshoz történjék a fölebbezés. Ezt ő excellenciája annál szükségesebbnek találja, minthogy eddig is azon esetekben, melyekben a község a püspöki ítélettel meg nem elégedett, a királyi helytartótanácshoz folyamodott.

[A föllebbezéssel kapcsolatos részletkérdések megvitatása következett ezután.]

Ő hercegsége ezután azon kérdéseket intézte a nm. püspöki karhoz: 1) mily jogkörrel ül a püspök az egyházmegyei tanácsban? 2) mily jogkörrel ül az összes püspöki kar a fő egyháztanácsban?

Ezen kérdések megfejtése mélyebbre ható és messzebb terjedő elmélkedést igényelvén ő hercegsége fölkérte a nm. püspöki kart, hogy a közeledő szünidő alatt bővebb megfontolás tárgyává tenni szíveskedjék.

A fönebb kijelelt kérdésekhez a kalocsai érsek ő excellenciája még a következőket is csatoltatni óhajtá.

3.) mily conservativ elemeket kellene s lehetne az egyházmegyei tanácsba venni?

4.) a fő egyháztanácsba a király mint fő kegyúr nevezzen-e tagokat? micsoda jogkörrel üljenek ezek a főtanácsban?

5.) a püspöki kar a fölséggel együtt bírjon-e *veto*-val?

6.) a püspöki kar isteni jogánál fogva mondjon-e vetót?

7.) e vetót felterjessze-e a királyi fölség elé?

A nm. püspöki kar e kérdéseket tudomásul vevén, ezúttal csak a 6. és 7. kérdésre felel és pedig *igenlőleg;* ha pedig ő a püspöki kar folyamodását figyelemre nem méltatná, akkor isteni jogánál fogva tiltakozzék.

Azon kérdésre: *fölvétessék-e ezen határozat az alapszabályok szövegébe?*

Kalocsai érsek ő excellenciája *igennel* szeretne felelni, de nem szárazon, hanem indokolva; jelentse ki a nm. püspöki kar, hogy az idők viszonyait, és a hívek óhajait megértvén kész ugyan megosztani híveivel az egyházi ügykezelést, de midőn ezt teszi, nem akarhat alkalmat

szolgáltatni arra, hogy az egyházi ügyek folyama saját meggyőződése és elveivel ellenkező irányba tereltessék; ezért föntartja magának az ünnepélyes tiltakozás jogát mind azon határozatok ellenében, melyek az egyház tana, elvei, szervezete és valódi érdekei ellen hozatnának.

A nm. püspöki kar ezen indítványt elfogadja.

[Az egyházi főbizottmány szervezete következik tárgyalásra.]

Alábbiakban 4—13. és 15—16. szám alatt közölt jegyzőkönyvek az autonómiai tervezet apró részletkérdéseit s az ezekkel kapcsolatos időszerű gyakorlati mozzanatokat tárgyalják. Némelyikük mindössze néhány sornyi és csak jelzi pl. hogy miről tárgyaltak, vagy hogy mit adtak át egy-egy bizottságnak tanulmányozásra és megtárgyalásra. Ezért ezeknél csak az értekezletek időpontját és tárgyát — ahol lehet, szószerint — jelzem; szószerint csak néhány elvi jelentőségű részletet közlök belőlük.

4.

XII.

1867. november 19.

Tárgyak: a pápai körlevél és segélyezési ügy.

A folyó ügyek kapcsán szóbakerülnek az előző ülésen említett izgató levelek. Eötvös rosszalja a nevében írt koholt leveleket. Közlik a Független Lapok szerkesztőjének[1] nyilatkozatát a lapban megjelent levelekkel kapcsolatban; ennek értelmében csak érdeklődést akart a lap iránt kelteni.

5.

XIII.

1867. november 20.

Tárgy: a katolikus sajtó ügye. Az Idők Tanuja, a Pesti Hírnök és a Religio számára 8150 frt. támogatást szavaz meg a püspöki kar.

6.

XIV.

1867. november 21.

Tárgy: az autonómiai tervezet.

Részletkérdések megtárgyalása.

7.

XIX.[a]

1867. november 27.

Elnök a hercegprímás.

Jelen voltak az előbbiek.

1. A jegyző fölolvassa az egyházi főbizottmányra vonatkozó alapszabályok 8. 9. 10. §§-t, melyeknek szövege véglegesen megállapítatott.

[1] Zoványi J. Mihály. [a] A XV—XVIII. jegyzőkönyv hiányzik.

2. Hercegprímás ő főméltósága az egyházi kinevezésekre fordítá a nm. püspöki karnak figyelmét, melyeknek újabb szabályozása annál szükségesebbnek látszik, minél bizonyosb, hogy az 1848-i törvény, mely az egyházi méltóságokra való kinevezések érvényességét a miniszteri ellenjegyzéstől föltételezi, sem az anyaszentegyház autonómiájával, sem ő felségének apostoli jogaival össze nem fér.

A nm. püspöki kar szem előtt tartván a dicső elődök nemes példáját, kik a magyar király apostoli jogait minden rendű megtámadások ellen védelmezék, ezen alkalommal is e jogok mellett nyilatkozik.

Midőn azonban e jogoknak föntartását ohajtja, ünnepélyesen kijelenti, miszerént az apostoli jogokat a római pápának ú. m. a ker. kat. anyaszentegyház fejének különös adományául tekinti, és óvatosan megkülömbözteti a király fölségi jogaitól, melyek az anyaszentegyház kormányzatára épp oly kevéssé terjedhetnek ki, mint nem terjednek a hit- és erkölcstanra. A *ius cavendi*-t ő felsége csak akkor vehetné igénybe, ha apostoli jogairól végképpen lemondana.

Az 1848-i törvények határozatát, a mennyire a püspökök, prépostok és apátok kineveztetésénél a miniszteri ellenjegyzést parancsolja, a nm. püspöki kar a rom. kat. anyaszentegyház ellenében sérelmesnek vallja, nemcsak azért, mivel a világi kormány a nem kat. vallásfelekezetek egyházi kormányára be nem foly, hanem főképpen azért, mivel a vallásfelekezetek polgári és politikai egyenjogosultságánál fogva a miniszteri tárcza nem katolikus egyén kezeibe is juthat.

A további teendőkre nézve a nm. püspöki kar következőkben állapodék meg.

A) Az 1848-törvény ...[a] cz. módosítását illetőleg eltöröltetését sürgetni fogja.

B) Egyelőre ő herczegségét kéri, hogy a kinevezési ügyek jogés czélszerű szabályoztatásának érdekében az apostoli király ő felségével értekezni kegyeskedjék.

C) Végre ohajtja, hogy ő fölsége apostoli jogainak gyakorlatában egyedül a nm. püspöki karnak tanácsával éljen, s a kinevezéseknél a miniszteri ellenjegyzést ne használja.

Ő herczegsége a nm. püspöki karnak ohaját szívesen vette, s azon reményét fejezte ki, hogy ő felsége az anyaszentegyház jogai iránt annyiszor tanusított méltányosságánál fogva a püspöki kar igazságos ohaját teljesíteni fogja. Különben ő herczegsége azon meggyőződését nyilvánítá, mely szerént a világi kormány kénytelenítve lesz mellőzni oly rendszabályt, mely a róm. kat. anyaszentegyház autonomiájára vonatkozó alapszabályokkal ellenkezik, hacsak az autonomiát lehetetlenné tenni nem akarja.

3. **[Szóba került még a népnevelési könyvtár ügye.]**

[a] Üresen hagyva; a XX. tc. 7. §-ára vonatkozik.

8.

XX.

1867. november 29.

Tárgy: a polgári házasság és az autonómia ügye.

A püspöki kar megbízást ad tudományos munka megírására a polgári házassággal kapcsolatban.

Tanácskozás az autonómiai vegyes tanácsokról (részletkérdések).

9.

XXII.[a]

1868. március 27.

Elnök a hercegprímás.

Jelen voltak: az egri, kalocsai érsek; a pécsi, veszprémi,[1] szombathelyi, váci, csanádi, fehérvári,[2] győri püspök és a pannonhalmi főapát.

A püspöki értekezletek negyedik szaka kezdődik. Tárgyalásra kerül Gr. Cziráky János, Gál János, Somssich Pál, Gr. Széchen Antal hozzászólása a püspöki kar autonómiai tervezetéhez. Ezután a hercegprímás közli Eötvös kívánságait: a világi tanácstagok számát ne az összes tagok felében, hanem kétharmadában állapítsák meg; továbbá az alapszabályokat fölterjesztés előtt vegyes gyűlésben állapítsák meg, «mely esetre a miniszter úr késznek nyilatkozik a kir. megerősítést kieszközölni, mire ellenkező esetben nem vállalkozhatnék». (1—5.)

6. A nm. püspöki kar ez óhajokra nézve következő pontokban állapodott meg:

1. Az önkormányzat czélja szorosan meghatározva,

2. a tanácskozások határvonalai tüzetesen kijelelve lévén,

3. a világiak nagyobb száma az egyházi tanácsokban nem árthat, azért szívesen beleegyezik, hogy az egyes egyházmegyékből a kegyúri követen kívül 4—4 világi követ küldettessék, föntartván azon pontot, mely szerint a főapáti egyházmegye 1 követnél többet nem küldhet.

4. A miniszter úr által sürgetett vegyes tanácskozmányra nézve bár nem látszik indokolva lenni, hogy arra éppen az országgyűlési tagok hivassanak meg, ú. m. *kik e végre semmi küldetéssel sem bírnak*, mindamellett az ügy érdekében látszik lenni, hogy a miniszter úr pártolásában részesüljön, azért a nm. püspöki kar a vegyes gyűlés megtartásától nem idegenkedik, azonban czélszerűnek látá, hogy az eddig megállapított szabályok a miniszter úrnak egyelőre is bemutattassanak és magán véleménye *írás*ban kikéressék.

7. [Bemutatják Schopper[3] kanonoknak a polgári házasságról írt, sajtó alatt álló művét.]

[a] A XIII. jegyzőkönyv hiányzik.

[1] Ranolder János. [2] Jekelfalussy Vince. [3] György.

10.

XXIII.

1868. március 28.

Tárgy: Az egyháztanácsokra vonatkozó alapszabályok ügye.

Az alapszabályokat felolvassák, kinyomatásukat elhatározzák. A hercegprímás felolvassa átiratát, amellyel az alapszabályokat a kultuszminiszternek előzetes áttekintésre felterjeszti.

11.

XXIV.

1868. március 29.

Tárgy: Az autonómia.

A prímást felkérik, hogy 30-án személyesen nyujtsa át Eötvösnek a püspöki kar átiratát. A placetum tárgyában készítendő és az iskolák rajzát egyházfelekezeti szempontból tárgyaló röpirat ügye. Az autonómiai vegyes gyűlésre meghivandó országgyűlési tagok kijelölése. A miniszter válaszáig elnapolják az értekezletet.

12.

XXV.

1868. június 16.

Tárgy: a vallás és közoktatási miniszter úr válasza azon levélre, mely mellett a kath. egyház autonomiájára vonatkozó alapszabályok vele közöltettek.

[A válasz két részből áll: az egyiket hivatalosan, a másikat mint az egyház hű fia küldi. Beható figyelembevételét határozták el.]

13.

XXVI.

1868. június 19.

Tárgy: a módosított autonómiai alapszabályok.

Az autonómiával kapcsolatos részletkérdések tárgyalása. Elvi jelentőségű mozzanat, hogy a szatmári püspök[1] indítványát: válasszák meg a főtanácsot és ennek legyen a feladata a szervezet megállapítása, — elvetik.

14.

XXVII.

1868. június 27.

Elnök a hercegprímás.

Jelen voltak: a kalocsai érsek; a pécsi, váci, erdélyi, nagyváradi g. sz., szatmári, győri s munkácsi[2] püspök és a pannonhalmi főapát.

[1] Bíró László. [2] Pankovics István.

1. **[A hercegprímás átadja magánhasználatra a kalocsai érseknek és az erdélyi püspöknek a kultuszminiszter levelét az autonómia ügyében.]**

2. **[Továbbá jelenti, hogy küldetésében eljárt és átadta a miniszternek a módosított szabályokat. Eötvös gyors választ ígért. A hercegprímás kéri a püspöki kart, legyen addig türelemmel és maradjon együtt.**

3. **[A kalocsai érsek felszólalásában e kérést elsősorban az erdélyi püspök]** irányában ismétlé annál inkább, mivel Erdélyben a kath. status kebelében sajnálatra méltó differentiák keletkeztek.

Az erdélyi püspök ő excellenciája a kal. érsek úrnak szíves fölhívását alkalmul használta föl a végre, hogy a nm. püspöki kar nyilatkozatát kérje ki azon magatartás fölött, melyet ő excellenciája az erdélyi k. status gyűlése alatt tanusíta.

Ő excellenciája akkor azon meggyőződésből indult vala ki, hogy vannak oly elvek, melyeket a kath. püspök sohasem tagadhat meg. Ezek az elvek vezérlették őt nyilatkozataiban, melyekre nem készülhetett, úgy beszélt a mint az Úr adta; mind a mellett ő excellenciája most is azt hiszi, hogy nem mondott rosszat, midőn azon indítványokra felelt, *melyeket hívei nem katholikus hanem valóságosan szabad kőművesi szellemben tettek.*

Ő excellenciája azonban épen nem szeretné, ha a magyarországi nm. püspöki kar az ő eljárását nem helyeselné; mert ő excellenciája a nm. püspöki karral együtt szeretne járni.

Ő excellenciája a mult alkalommal is az erdélyi egyháznak a magyarországi egyházzal való egységét sürgette, melyet azonban az erdélyiek csak föltételesen fogadtak el.

Ő excellenciája nem ellenzi, hogy a magyarországi püspöki kar által kidolgozott alapszabályok Erdélyre is alkalmaztassanak, de azt mégis óhajtja, miszerint a nm. püspöki kar ne engedjen meg oly dolgokat, a melyeket ő excellenciája elveinél fogva megtagadni szükségesnek látott. Pedig ő excellenciája úgy látja, hogy a nm. püspöki kar engedményei tovább mennek, mint menniök szabad volna; mert ha a világiak a püspököt leszavazhatják, akkor a püspök superintendenssé változott ki hívei előtt elveszti tekintélyét. Ő excellenciája megengedi, hogy vannak tisztán világi, vagyoni ügyek, de vannak oly vegyes természetű ügyek is, melyek alatt a dogma lappang.

Ilyen a tanügy, melyben még ha a világi hívek szótöbbséggel dönthetnek, bizony messze fognak menni. Ő excellenciája például azon tényt említé föl, hogy a kolozsvári lyceumi épületbe a jogakadémiát helyezték be és pedig vallásilag *közös* természetben. Midőn ő excellenciája ezen intézetben a vallásgyakorlatot elhanyagolva látta, fölszólítá a kormányszéket, engedné meg a Cultus rendeztetését, a kormányszék a tanácsnak adta át az ügyet véleményezés végett, s ime a *tanács* oda nyilatkozott, hogy a mit Ő excellenciája kér, fölösleges!

E nyilatkozat már a **Status** gyűlés előtt történt, de a gyűlés alatt ismételtetett.

Ez és ehhez hasonló tények idézték elő az ő éles nyilatkozatait és okozzák most is aggodalmait.

Ő excellenciája nem kételkedik azon, hogy a nm. püspöki karnak elvei az övéitől nem különböznek, de nem lévén még itt a gyakorlati alkalmazás, nem volt még alkalmuk *tapasztalni*, a jövő fogja csak megmutatni, *mit adhatnak!* Ha a hívek valódi hívek volnának, ő excellenciája sem félne nagy számtól, de most fél, mert ismeri a hitetlen kornak embereit. Különben a nm. püspöki karnak dolgozatától nem ijed el, s késznek nyilatkozik vele együtt menni s tőle el nem válni!

4. A kalocsai érsek ő excellenciája az erdélyi püspöknek átadván a min. úr levelét, fölkéri, hogy azt figyelmére méltatni szíveskedjék. A multra nézve ő excellenciája nem akar *ítélni*, mégis neki úgy látszik, mintha ő excellenciája az erd. püspök úr oly állapotot akarna elő állítani, mely idáig nem létezett.

Eddig a kormány intézkedett, ezután a kath. hívekre akarjuk átruháztatni az intézkedési jogot. Igaz, hogy a sikert nem tudjuk, de tennünk kell, mert a viszonyok úgy parancsolják. A király jogköre megváltozott, a kormány természete veszélyesbbé vált, s a kath. püspök éppen a kormánynál nem számíthat pártfogásra hívei ellenében, nem czélszerűbb-e, hogy a hívekkel egyetértve járjunk?

Ha ezeket be nem vesszük az önkormányzat szervezetébe, bizonyos, hogy sem javainkat, sem jogainkat ki nem adják! Ha pedig ott hagyjuk, a hol jelenleg vannak, nem válunk-e ügyünk és hivatásunk valóságos árulóivá, oly emberek kezében hagyván jogaink(at) és vagyonunkat, kik maguk vallják magukról, hogy *nem katholikusok?*

Ő excellenciája igen is átérzi, hogy ez új ösvényen nem haladhatunk aggály nélkül, de bizonyosnak tartja azt is, hogy ezen aggályok megszaporodnának, ha híveinkkel szakítanánk.

Ezen meggyőződés vezérlé a nm. püspöki kart, midőn az önkormányzati alapszabályokat szerkeszté! E meggyőződést tökéletes lelki nyugalommal követheté, s e szerint ő excellenciája is eljárhat.

Kéri ő excellenciáját, bízzék az isteni gondviselésben. A jó Isten bizonnyára fog támasztani a kath. hívek soraiban védőket a protestansok ellenében, kiktől félnünk nagy okunk van, mert rendezve vannak, s mert a kormánnyal minket csakugyan megronthatnak!

A nagyváradi püspök ő méltósága az erdélyi püspök ő excellenciájának aggodalmait nem osztja, nézete szerint az autonomia nem a püspök ellen szerveztetik, hanem inkább mellette; a püspök híveit in accidentalibus magához emeli, és ezáltal püspöki tekintélyét aligha veszélyezteti.

Herczegprímás ő főméltósága szintén az erdélyi püspök ő excellenciájának fölhívására visszatérvén elmondá, hogy ő excellenciájának Erdélyből küldött levelét jegyzőkönyvével és nyilatkozatával együtt köszönettel vette; ha eddig nem felelt, ez onnan van, mivel nem kételkedik, hogy az, a mi Erdélyben történt, önmagától is helyre igazodik. Az erdélyi püspök ugyan is a magyar orsz. püspökökre hivatkozhatik; ha nálunk az ügy szerencsésen sikerül, akkor az erdélyi püspök, ámbár nézete különbözött, alárendeli ítéletét a püspöki kar többségének, ha

nem sikerül, akkor ő igazolva van; ajánlja tehát a megnyugvást, és kéri, hogy Pesten maradni szíveskedjék.

Külömben ő herczegsége megemlíté, miszerént a kölni érsek az egyházi javak megvédésére hason intézkedésekkel fáradozik.

5. Váczi püspök ő méltósága indítványozza, hogy ő herczegsége a közeledő komoly napokra a távul levő püspököket áldornagyi tekintélyével hívja meg.

Mit ő herczegsége meg is ígért.

6. A vegyes gyűlés napjául július hó 14-e tűzetett ki.

7. Ő herczegsége áttért Pápa ő Szentségének *allocutiójára*, és fölolvasá azon helyet, mely a magyarországi püspöki karra vonatkozik; hol ő Szentsége azon óhaját fejezi ki, *hogy a magyar püspöki kar az ausztriai püspökök példája után indulva a Concordatum védelmére keljen.* Ő hercegsége úgy hiszi, hogy a szent atya nyilatkozata után a magyarországi püspöki kar csak kettő között választhat, t. i. vagy leszáll a küzdhomokra és a Concordatum védelmére kel; vagy nyilatkozatot nyujt be a szent atyához, melyben eddigi magatartásának okát adja. Ő hercegsége szerint az első lehetetlenség, a másik kötelesség.

A kalocsai érsek osztja ő hercegségének meggyőződését és az okadatoló nyilatkozatot annál szükségesebbnek tartja, mivel nem kételkedik azon, hogy a fölolvasott szöveg a magyarországi püspöki kar irányában nem egyéb atyai megrovásnál. Ő excellenciája elmondja nézetét az adandó nyilatkozat tartalmáról.

A nm. püspöki kar e pontokat helyeselvén fölkérte ő excellenciáját, hogy a nyilatkozatot szerkeszteni szíveskedjék. Azon kérdésre, fölemlítessék-e a válaszban a koronázási eskü? a nm. püspöki kar *igen*nel felel, de oly értelemben, hogy Magyarországban nem a Concordatum, hanem a hazai törvény biztosítja az egyház jogait, mely törvényre a király koronáztatása alkalmával megesküdött.

8. Az allocutio tárgyában a győri püspök kérdezé, vajjon kiadassék-e a szentatya beszéde szokott módon a főpásztori körlevelekben.

A nm. püspök kar oda nyilatkozék, hogy egyelőre nem, míg t. i. a fenebbi válasz el nem készül; magát a választ pedig nem tartá a nm. püspöki kar tanácsosnak a hívek tudomására juttatni; mert a világ ez által a püspöki kart könnyen ellentétbe hozhatná a szent atyával.

9. **[Bizottság kiküldése az elemiiskolai törvényjavaslat átvizsgálására. — Az ülés berekesztése.]**

15.

XXVIII.

1868. július 1.

Tárgy: A népnevelési törvényjavaslat és a Concordatum.

A népnevelési törvényjavaslat megbírálásával megbízott püspöki bizottság előterjeszti jelentését.[a] A püspöki kar meghallgatja, de határozatot nem hoz e tárgyban.

[a] A jelentés csatolva.

A kalocsai érsek felolvassa a pápa elé terjesztendő felvilágosító feliratot[a] a püspöki karnak a Concordatummal szemben elfoglalt álláspontjával kapcsolatban. A tervezett feliratot körözik a püspöki kar tagjai között, hogy észrevételeiket ráírhassák s azokat a kalocsai érsek az átdolgozásnál figyelembe vehesse.

A hercegprímás jelenti, hogy még nem beszélhetett a miniszterrel az autonómiai alapszabályok tárgyában s ezért az értekezletet elnapolja.

16.

XXX.[b]

1868. július 4.

Tárgy: Az autonómia.

[A szatmári és a győri püspök előadja a legújabb miniszteri nyilatkozat szerint átdolgozott önkormányzati alapszabályok szövegét. A pécsi és az erdélyi püspök] «aggodalmukat fejezték ki az egyháztanácsok világi tagjainak többségéből eredhető veszélyek miatt. A püspöki kar azonban kimondotta, hogy föltévén, hogy az egyháztanácsok az őket megillető körökön túl nem mennek, a világi tagok túlsúlyú hatalmától nem tart. A határokat az új szervezeti szöveg kellőleg fejezi ki, azért elfogadhatónak ítélték».

[Az önkormányzat ügyében tartandó vegyes értekezletről úgy határoztak, hogy ennek «az időviszonyok nem kedvezvén» elhalasztják arra az időre, amikor az országgyűlés ülésszaka újra megkezdődik.]

17.

XXXI.

1868. szeptember 26.

Elnök a hercegprímás.

Jelen voltak: a kalocsai érsek; a pécsi, szombathelyi, váci, székesfehérvári, szatmári, győri, kassai[1] püspök és a pannonhalmi főapát.

I. [A hercegprímás megnyitja a tanácskozást és üdvözli az értekezleteken elsőízben megjelenő kassai püspököt.]

2. Ő hercegsége az autonomiára vonatkozólag több rendbeli jelentést tőn jelesül

a) hogy a vegyes értekezletet okt. 1-ére tűzte ki;

b) hogy Deák Ferencz nagynevű képviselőt személyesen hívta meg az értekezletre, ki ez alkalommal az autonomiára vonatkozólag elismerésre méltó részvétet tanusíta;

c) hogy a vegyes értekezletre meghívott főurak közül többen megjelenésöket megígérték;

d) hogy a meghívott képviselők szeptember hó 27-én előleges

[a] Erről semmi közlés sincs a jegyzőkönyvben; mellékelve sincs.
[b] A XXIX. jegyzőkönyv hiányzik. [1] Perger János.

magán értekezletet fognak tartani, mely után tömegesen szándékoznak ő hercegségét meglátogatni és részvétöket nyilvánítani;

e) végre ő hercegsége sajnálattal jelenté, hogy a pápa Ő Szentségének bécsi követe[1] a keletkezőben lévő autonomiai szervezet iránt gyógyíthatlan bizalmatlansággal viseltetik, melyet ő hercegsége hajlandó azon ferde megítélések gyümölcseül tekinteni, melyekkel az autonomiai ügyet a lajtántúli-katolikusok illetik, bár a mi viszonyainkat éppen nem ismerik. Ő excellenciája a pápai követ is leginkább a lajtántúli fölfogások nyomása alatt állván, túlságosan elfogultnak látszik a magyarországi kat. mozgalmak iránt, melyeket határozottan nem helyesel.

A nm. püspöki kar ő hercegsége jelentéseit köszönettel tudomásul vette.

A pápai követ Ő excellenciájára vonatkozólag a kassai püspök ő méltósága megjegyzé, hogy vele hosszabb ideig társologván nézeteiről közelebb tudomást szerze. Ő excellenciája éppen nem titkolá azon ohaját, vajha a magyarországi püspöki kar a lajtántúli püspökökkel együtt kűzdene a Concordatum ügyében, sőt ismételten sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy a magyarországi püspöki kar a Concordatumot elejteni látszik, holott azt néhány püspök saját kezűleg alá is írta!

A kalocsai érsek ezen megjegyzést alkalmul használta föl azon nyilatkozatra, hogy akkor, mikor a Concordatum Bécsben megköttetett Magyarországon az alkotmány föl vala függesztve, a magyarországi püspökök tehát, ha minden törvény nélkül maradni nem akartak, kénytelenek voltak a Concordatumot elfogadni; manap azonban az ideiglenes viszonyok megszüntettek, és az ősi alkotmány visszaállíttatott, s a magyarországi püspöki kar éppen ezen alkotmány erejénél fogva nem hivatkozhatik a Concordatumra, hacsak önmagát és az egyházat számtalan bajba dönteni nem akarja!

Különben ő excellenciája mély sajnálatát fejezé ki azon nehézségek fölött, melyekkel az autonomia ügye sok helyt találkozik. Ő excellenciája megengedi, hogy az autonomia a kath. világban példa nélküli; de csak forma szerint, nem pedig lényegére nézve is; mert egyházi szempontból tekintve, *lényegileg mit sem foglal magában, a mi eddig már fön nem állott volna;* hiszen oskoláinkban és az egyházi közvagyon kezelési körében nem az egyház, hanem a világi hatalom intézkedik, melynek organumai közt van ugyan egy-két egyházi személy is, de ezek nem mint ilyenek működnek, hanem inkább, mint a politikai kormány által díjazott hivatalnokok intézkednek. Az autonomia értelmében a fennérintett ügyekben a kat. egyház fog intézkedni, a mennyiből a nm. püspöki kar és a papság híveivel együtt járand el, mit eddig egyik fél sem tehetett. Azon ellenvetésre, hogy eddig a kormány hivatalnokai az apostoli király nevében intézkedtek, ő excellenciája megjegyzé, miszerint a kormányforma változtával a kat. egyház és ő felsége kormánya közti viszony is megváltozott; eddig az apostoli király különös

[1] Falcinelli.

előjogánál fogva intézkedhetett; most a politikai hatalom oly kormány kezében van, mely maga magáról vallja, hogy minden hitfelekezeten kívül áll; ezért sem nem helyes, sem nem igazságos, ha a kat. iskolák és kat. egyházi közvagyon ezentúl is a politikai kormány kezében maradjon, annál is inkább, mert Magyarországban minden más hitfelekezet e téren saját belátása szerint önhatalmúlag intézkedik.

Ő excellenciája nézetét a nm. püspöki kar osztja.

3. E közben ő hercegsége biztos forrásból azon tudósítást meríté, hogy a vegyes értekezletre meghívott világi urak azon szándékot nyilvánították, miszerént az értekezleten, a helyett, hogy az autonomiai szervezet bírálatába bocsájtkoznának, egyszerűen a magyarországi kat. egyház összes híveire fognak hivatkozni, úgymint *kikhez egyedül tartoznék az autonomia szervezetét indítványozni és véglegesen megalapítani.*

Ezen közben jött körülmény alkalmul szolgált több rendbeli tapasztalat és megjegyzés közlésére, jelesül:

a) hogy Somssich Pál orsz. gyűlési képviselő úr azon kérdést szándékozik a vegyes értekezleten támasztani, vajjon *a világi rend jog v. csak kegyelemből van-e az értekezleten jelen?*

b) hogy Deák Ferencz oda nyilatkozott volna, miszerént ők mint világi hívek a sekrestyébe be nem kívánkoznak ugyan, de azon kívül, t. i. az iskola és az egyházi vagyon körül *túlsúlyú intézkedési jogot követelnek.* Az egyházi vagyon alatt azonban nem csak a közalapokat értenék, hanem a személyes javadalmakat is, melyeket az egyházi közczélokra lefoglalni s kezelni ohajtanának.

Ezen nyilatkozatok nem csekély aggodalmat ébresztének a nm. püspöki karban, melyet annál fájdalmasban kelle átéreznie, minél atyaibb szándékkal viselteték a hívek ohajai iránt a nélkül, hogy saját hivatását és felelősségét szem elől téveszthette volna!

A fenebb elősorolt pontokra vonatkozólag közmegegyezéssel határoztatott:

a) Somssich Pál kérdésére azon válasz adandó miszerint a t. cz. világi urak azért hivattak meg, hogy bölcs tanácsukkal a püspöki kar atyai szándékait gyámolítani szíveskedjenek. A püspöki kar a meghívott t. cz. urak iránt bizalommal viselteték, s azért kérelemmel járt hozzájok a nélkül, hogy kérelmét akár a joggal, akár a kegyelemmel hozta volna viszonyba.

A magyarországi katolikusok autonomiája még csak a jámbor óhajok között állván, mint egészen új, magában példa nélküli intézmény újból alakítandó; a kezdeményezést bizonnyára a legtermészetesben a püspöki kar teheti, s csak is ezt akarta, midőn az autonomiai szervezetre vonatkozó javaslatát előkészíté, szívesen beleegyezvén abba, hogy a szervezet körüli végmegállapodás a fő egyháztanács gyűléseig függőben tartassék.

E mellett a nm. püspöki kar föltette, hogy a kat. hívek a kat. egyház sarkalatos elveit, és a püspöki kar alapjogait tiszteletben tartandják.

b) A mi a t. cz. világi urak azon szándékát illeti, hogy mellőzvén az autonomiai szervezetre vonatkozó munkálatnak érdemleges tárgyalását a magyarországi katolikusok egyetemére akarnak hivatkozni; e szándék ellenében a nm. püspöki kar azon körülményre hivatkozzék, hogy az összes katolikusok is csak *bizonyos, előre meghatározott forma szerint s határozott czélra* gyülekezhetnek össze; az autonomiai szervezetre vonatkozó püspöki javaslat mind az egyiket, mind a másikat akkép határozza meg, hogy a szervezet egyelőre a magas kormány helybenhagyását megnyerhesse és a tárgyalásokat megkezdhesse. A vegyes értekezlet, ha egyébre nem terjeszkedik is, legalább a választási szabályokat kell, hogy figyelemre méltassa, ha általán autonomiai szervezkedést ohajt.

A mi a vagyonfölosztásra, vagy a mint tüzetesebben mondják, arányosításra vonatkozó, itt ott elejtett nyilatkozatokat, és a világi hívek egyéb állítólagos szándékait illeti, ezeket a nm. püspöki kar egyelőre tudomásul veszi; e mellett egy perczig sem haboz az autonomiai ügy további pártolásában és megalapításában előre haladni, mert habár nem egészen alaptalan azon félelem, hogy a világi elem itt ott a kellő korlátokon túl csapongván zavart idézend elő, a nm. püspöki kar saját öntudatára támaszkodván már most minden felelősséget elhárít magától, s az autonomiai kérdés fölmerülése óta mai napig folytatott munkásságára hivatkozván, saját igazolására történelmi szempontból következő pontokat kíván a jegyzőkönyvbe igtatni.

1. A nm. püspöki kar az autonomiai ügy fölkarolása által egyedül a katolikus érdekeket kívánta megmenteni és biztosítani.

2. Midőn a püspöki kar a kat. érdekek megmentésére ezen utat és módot karolá föl, az erkölcsi nyomás alatt állván másképen nem is cselekedhetett. A püspöki kar ugyanis meg van győződve arról, hogy ha az általános mozgalmak ellenében semmit sem tesz, akkor a katolika egyház magyarországi birtokait szintúgy elfogják kobozni, mint elkobozták más országokban, hol azok a kat. egyház czéljaira nézve végkép elvesztek. Ellenben, ha az autonomia megalapítása sikerül, nem csekély remény mutatkozik, hogy a kat. egyházi vagyon ugyan a kat. egyház czéljaira megóvassék.

3. Midőn a nm. püspöki kar az autonomia ügyét fölkarolá, egyelőre csak is azon tárgyakra kívánta azt kiterjesztetni, melyekre nézve az intézkedés elkerülhetlenül szükségessé vált, t. i. *a tanügyre és az egyházi közvagyonra*, mert ha e két tárgyat nem akarja ezentúl is a politikai kormány kezében hagyni, oly módokról kell gondoskodnia, melyek szerint mind a kettőt a politikai kormány kezéből átvehesse, és az egyház javára kezeltethesse.

4. A püspöki kar meg van győződve arról, hogy a kat. egyház Magyarországban szintoly intézkedési joggal bír, mint a hitfelekezetek saját körükben bírnak, különben az 1848. XX. t. czikknek a katholikusokra nézve nincs értelme!

5. Végre a mi a püspöki értekezletek folyamát illeti, a püspöki

kar azon öntudattal bír, hogy a tárgy komoly és kényes természete szerint egy részről óvatosan, más részről a hívek és a magas kormány iránti gyengéd figyelemmel törekedék előre haladni. Meg levén az iránt győződve, hogy az autonomia a magas kormány beleegyezése és támogatása nélkül életbe nem léptethető, kitűnő engedékenységgel teljesíté a magas minisztérium ohajait, mely maga részéről a püspöki kar irányában több ízben nemcsak elismerőleg nyilatkozott, hanem a hosszas eszmecsere által megállapított autonomiai szervezetnek a pártolást nemcsak ígérte, hanem biztosította is. Azért a püspöki kar azt hiszi, hogy a nm. miniszter urat adott szavára emlékeztetheti és a pártolásra fölkérheti.

3.[a] **[Az autonómiai tervezet néhány hibájának kijavítására felkérik a szatmári és a győri püspököt.]**

4.[b] Ő hercegsége felkérte a szatmári püspök ő méltóságát, mondaná el, mily eredménnyel értekezett megyéjében az autonomia ügyében?

Ő méltósága az eredménnyel megelégedését fejezé ki; különben a szathmár megyei papság ítélete szerint a szervezeti javaslat inkább sokat, mint keveset tartalmaz, jelesül az esperes-kerületi tanács föladatát kivihetlennek tartja.

Tudomásul vétetett.

5.[c] **[Mellékesen a «Religio» hasábjain megjelent czikkekről[1] történik megjegyzés, melyek az autonómiára vonatkozólag «a püspöki kar ellenében izgatni látszanak».**

A kalocsai érseket fölkérik, hogy a szerkesztőt[2] «nagyobb kegyeletre» bírja.]

6.[d] **[Segélyügyek. — Az értekezlet berekesztése.]**

18.

XXXII.

1868. szeptember 28.

Elnök a hercegprímás.

Jelen voltak az előbbiek és a csanádi püspök.

1. Ő hercegsége értesíti a püspöki kart, hogy a vegyes értekezletre meghívott világi urak szept. 27-én magán értekezletet tartván Deák F. indítványára köszönő feliratot intéztek hozzá, melyben egyúttal meg-[ig]érik, hogy az okt. 1-én tartandó vegyes értekezleten meg fognak jelenni.

Tudomásul vétetett.

2. Ő hercegsége további jelentésében megemlíté, hogy a fenebb jelzett magán értekezlet színhelyéről aggodalmat gerjesztő hírek érkeztek, melyek kevés reményt nyújtanak az iránt, hogy a meghívott urakkal az egyházi autonomia megalapításában egyetértőleg és eredményesen értekezhessünk.

[a] Helyesen 4.
[b] Helyesen 5.
[c] Helyesen 6.
[d] Helyesen 7.
[1] V. ö. 114. sk.
[2] Pollák János.

E hírek szerint a világi urak nagy része nem ismeri el a püspökök kezdeményezési jogát, s a benyújtott szervezeti javaslatot nem fogadja el kiindulási pontul; szerintük az egyház *coetus fidelium* kik közt a világiak összehasonlítlanul fölülmúlják a papok számát, kell tehát azok mellett legyen a hatási túlsúly s. i. t. A magánértekező urak abban állapodtak meg, hogy a püspöki kart föl fogják szólítani, miszerint más előterjesztést tegyen, mi módon lehetne oly tanácskozmányt összeállítani, mely megállapítaná a választási szabályokat azon gyűlés számára, mely hivatva és jogosítva vólna az autonomiai szervezetet megalapítani.

Ezen tényállás öntudata a püspöki kar tanácskozását azon teendők fele irányzá, melyek a világi urak nyilatkozatai által szükségesekké lettek.

A kalocsai érsek ő excellenciája azon ohaját fejezé, jelentse ki a püspöki kar, hogy a vegyes értekezlet nem terjeszkedhetik [ki] *elvi* kérdésekre, mi szerfelett messze vinné az értekezést a nélkül, hogy czélhoz vezetne; ő excellenciája szerint legczélszerűbb volna egyszerűen a gyakorlati térre lépni azon tényállásból indulván ki, hogy a magyarországi kat. anyaszentegyház közvagyona és tanintézetei tettleg a magas kormány kezeiben vannak, holott minden más hitfelekezet saját alapítványaival és iskoláival szabadon rendelkezik; ha tehát az 1848. XX. t. cz. a katolikusokra nézve nem illusio, kell, hogy oly intézményről gondoskodjunk, mely a kat. egyházi közvagyon és tanintézetek kezelésében a magas kormányt pótolja.

A püspöki kar maga részéről nyilatkozott, ha a világi urak az adott tervvel nem elégszenek meg; fölszólítandók, adjanak ők valami pozitív alapot; mely ha elfogadható, elfogadjuk; ha nem, ki fejtjük az okot mért nem fogadhatjuk el.

A kassai püspök ő méltósága nem sok jót remél ugyan, de még is úgy hiszi, hogy a püspöki kar fél úton meg nem maradhat, hanem kell, hogy az ösvényen végig járjon. Eddig a világi urak a szervezeti javaslat ügyében csak az eljárási mód ellen nyilatkoztak; véleménye szerint kényszeríteni kellene őket, hogy elvileg is nyilatkozzanak. Ha ez alkalommal kitűnnék, hogy a püspöki kar nem indulhat utánuk, jelentse ki, *hogy ők és a püspökök szakítottak!* Különben ő méltósága egyenesen az isteni gondviselés művének tekintené, ha az autonomiai szervezet, úgy a mint idáig fejlődött, soha életbe nem léphetne.

A szombathelyi püspök ő excellenciája azt indítványozza, hogy a püspöki kar a munkálattól (elaboratum) el ne álljon, hanem terjessze föl a magas kormányhoz, habár a világi urak nem járulnak is hozzá. Ha a kormány a püspöki kar javaslatát elveti, a püspöki kar a történelemre hivatkozzék, mely a püspöki kar mellett tanuskodik, hogy őszintén kívánta az egyetértést, ha ez létre nem jött, annak nem a püspöki kar az oka, hanem mások.

Ugyan ezen értelemben nyilatkozék a győri püspök ő méltósága is annál inkább, minthogy a püspöki kar eddigi működésénél mind a magas kormány, mind a világi hívek ohajai iránt a leggyengédebb

figyelemmel viselteték, és ettől vezéreltetve annyira ment, hogy tovább mennie már nem is lehet.

Az indítványok leginkább ezen nézet felé hajolván a püspöki kar a szervezeti javaslathoz való ragaszkodását fejezé [ki], a végleges határozatot azonban [azon] eljárástól teszi függővé, melyet a világi urak a vegyes értekezleten követni fognak.

Különben elérkezvén az országos ülés ideje, az értekezlet félben szakadt.

19.

XXXIII.

1868. szeptember 29.

Elnök a hercegprímás.

Jelen voltak az előbbiek és a veszprémi püspök.

1. **[A hercegprímás bejelenti, hogy találkozott a kultuszminiszterrel, aki helyreigazította Deák Ferenc elferdített nyilatkozatát.]** Azt elismerte, hogy Deák a püspöki javaslattal nincs megelégedve, de nem engedé meg, hogy Deák Ferencz magát az autonomiát akarná el vetni; a miniszter úr hamisnak mondá azon hírt, mely szerint D. F. a kat. egyházi közvagyont és a tanügyet ezentúl is a miniszter kezében akarná hagyni; mert D. F. a miniszter szerint csak annyit mondott, hogy «inkább a felelős miniszter intézkedjék, mint oly autonomia, minőt a javaslat sürget; mert a miniszter felelős, a püspöki kar nem!» Mintha a javaslott szervezet mellett egyedül a püspöki kar intézkednék!

A püspöki kar ő hercegsége jelentését tájékoztató tudomásul veszi.

2. Ezután ő hercegsége fölvette a tegnapi értekezlet bezártával elejtett tanácskozási fonalat, s újra föltette azon kérdést, *mily magatartást kövessen a püspöki kar a vegyes értekezlet alkalmával, ha ott a világi hívek az autonomia mellett nyilatkoznak ugyan, de a püspöki operatumot elvetik?*

A kalocsai érsek ő excellenciája e kérdésre vonatkozólag azt indítványozá, hogy ezen esetre új operatumot kellene kidolgoztatni, és pedig tisztán világiakból alakított bizottmány által, *melyben egy püspök se vegyen részt*, mert ha csak egy venne részt, már akkor a solidaritást nem lehetne kikerülni. A püspöki kar úgyis elég megnyugtató öntudattal bír, azon ténynél fogva, hogy az operatum megállapításánál számos világi úrnak, s különösen a V. és K. o. miniszter ő excellenciájának sugallmait követte. Ez oly tény, melyet a Miniszter úr maga bevall, és melyről sokan tudnak; azért a püspöki kar egész nyugalommal reá hivatkozhatik; mert habár a Miniszter úr mint a r. k. anyaszentegyház egyszerű híve akart nyilatkozni, még is bizonyos, hogy az ő nyilatkozata azért bírt oly fontossággal a püspöki kar előtt, mivel ő egyúttal miniszter is, ki ez időben az egyházi közvagyon és iskola ügy fölött intézkedik.

[A hercegprímás elfogadja az indítványt, kivéve azt a mozzanatát, hogy a püspökök tartsák magukat távol a bizottságtól. Erre nem lát okot,] hiszen a püspöki kar éppen a világi hívekkel kívánkozott tanácskozni,

midőn őket a vegyes értekezletre meghívta; ez által pedig azt tanusította, hogy a kérdés alatti *operatumot* nem tekintette *utolsó szó* gyanánt; mert ez esetben a vegyes értekezletnek semmi czélja sem volna. Ha pedig az operatum módosítható, akkor az erre vonatkozó tanácskozmányból a püspöki kar nem vonhatja magát végképpen vissza, mert a világi urak számos ügyben fölvilágosító befolyásra szorulnak, mely nélkül a hibát alig ha kikerülhetnék.

[A püspöki kar úgy határozott, hogy ha kérik, a szatmári és a győri püspököt küldik ki a bizottságba.]

Ő hercegsége a további eshetőségek szempontjából azon kérdést intézé a püspöki karhoz: hátha a világi urak kész operatumot terjesztenének a püspöki kar elé?

E kérdésre a válasz oda nyilatkozék, hogy az operatumot a püspöki kar vizsgálat alá vegye; ha elfogadható, elfogadja; ha nem, elveti.

Azon kérdésre, mi lészen a teendő akkor, ha a világi urak éppen nem akarnának határozni feleletül adatott, hogy akkor a püspöki kar saját operatumát terjessze föl a m. kormányhoz és kérjen királyi sanctiót. Ezt a püspöki kar annál jogosb önérzettel teheti, minél bizonyosb, hogy ezen autonomiát a kat. egyházi ügyek ez idei állapota követeli, sokan várva várják, s mert ha ez autonomia még sokáig elmaradna, a püspöki karra vetnék a hátráltatás vágyát.[a]

Azon kérdésre, mily utasítás adandó a vegyes értekezletre meghívott főrendiház-tagjainak,[a] kik az értekezleten a püspöki karral egyetértve ohajtanak szavazni, a püspöki kar azt felelé, hogy a főurak a püspöki operatum pártolására szólítassanak föl, mellyel legelőbb czélt érhetni.

A vegyes értekezlet alkalmával követendő eljárási szabályokul következő pontok fogadtattak el:

1) a püspöki kar tagjai, ha lehet, a világi urakkal vegyest foglaljanak helyt,

2) az értekezlet bizalmas hangon vezettessék,

3) az operatum keletkezésére vonatkozó történelmi adatok ezúttal ne említessenek föl.

[Végül a veszprémi püspök indítványozta az interconfessionális törvényjavaslat tárgyalását. A püspöki kar azonban elveti az indítványt. Ezután a következő értekezlet napjául október 1-ét tűzik ki, majd az ülést berekesztik.[b]]

[a] így!

[b] Több jegyzőkönyv nincs: október 1. a «vegyes tanácskozmány» napja volt. Lehet, hogy ezt kell a «következő értekezlet»-en értenünk, hiszen fentiekben a legapróbb részletekig megállapodtak az ott követendő eljárást illetőleg. Meglehet azonban, hogy még az 1-i vegyes tanácskozmány előtt tartott rövid megbeszélést a püspöki kar, de erről feljegyzés itt nem található.

PALAESTRA CALASANCTIANA

A PIARISTÁK DOKTORI ÉRTEKEZÉSEI AZ 1932. ÉVTŐL.

1. **Jeney János:** Garay János. Bp. 1932.
2. **Szimon Béla:** Kisfaludy Sándor írói köre. Bp. 1932.
3. **Gulyás János:** A podolini piarista kollégium története (1642—1710). Bp. 1933.
4. **Nyers Lajos:** A nádor bírói és oklevéladói működése a XIV. században (1307—1386). Kecskemét 1934.
5. **Klimes Péter:** Bécs és a magyar humanizmus. Bp. 1934.
6. **Magyar István:** Szana Tamás. Bp. 1934.
7. **Tiborc Lajos:** Andor József (Cyprián). Bp. 1934.
8. **Ongrádi József:** A piaristák irodalomtörténeti munkássága. Bp. 1935.
9. **Iván János:** A földbirtokreform és társadalmunk 1890—1914-ig. Bp. 1935.
10. **Dallos István:** Vasvár környékének felszíni formái. Bp. 1935.
11. **Mikos József:** A fehérvári keresztesek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék. Bp. 1936.
12. **Bojt Lajos:** A fejérvári őrkanonokság (custodiatus) gazdálkodásának története a XVII. század végétől 1833-ig. Bp. 1935.
13. **László Mihály:** Mernye és környékének geológiája. Bp. 1936.
14. **Papp László:** A hiteles helyek története és működése az újkorban. Bp. 1936.
15. **Gajtkó István:** A XVII. század katolikus imádságirodalma. Bp. 1936.
16. **Fekete Antal:** Gróf Széchenyi István vallásossága. Bp. 1936.
17. **Zsidi János:** Fejér György. Bp. 1936.
18. **Botár Csaba Imre:** A hazai Aspidiotus-fajok (Diaspidinae) elő- és középbelének bonctana. Bp. 1937.
19. **Gerencsér István:** A filozófus Pázmány. Bp. 1937.
20. **Gál István:** A kalocsai piarista kollégium története (1765—1860). Bp. 1938.
21. **Kolos István:** Gróf Mailáth János. Pécs 1938.
22. **Simon Sándor:** Clemens Alexandrinus és a mysteriumok. Bp. 1938.
23. **Dr. Gerencsér István:** A szerzetesség dogmatikai értelme. Bp. 1938.
24. **Magyar László:** A német munkásirodalom története. Bp. 1938.
25. **Kender József:** A Szent Lukács-fürdő tavának limno-biológiai vizsgálata. Bp. 1939.
26. **Gulyás István:** A XVII. század katolikus aszkétikus irodalma. Bp. 1939.
27. **Wittmann Ádám:** De discretione spirituum apud Dionysium Cartusianum. Debrecen 1939.
28. **Ákos István:** Veszprém városának és környékének növényföldrajza. Bp. 1939.
29. **Előd István:** Alkatlélektani kérdések és a katolikus erkölcstan. Pécs 1939.
30. **Hegyi Ferenc:** Pálóczi Horváth Ádám. Debrecen 1939.
31. **Maklári Lajos:** Morfogenetikai vizsgálatok a magyarországi baritokon. Szeged 1940.
32. **Bakonyi János:** Márkó (Telepítése és nyelvjárása). Bp. 1940.
33. **Török Jenő:** A katolikus autonómia-mozgalom 1848—1871. Bp. 1941.

KAPHATÓK A KALAZANTINUMBAN.
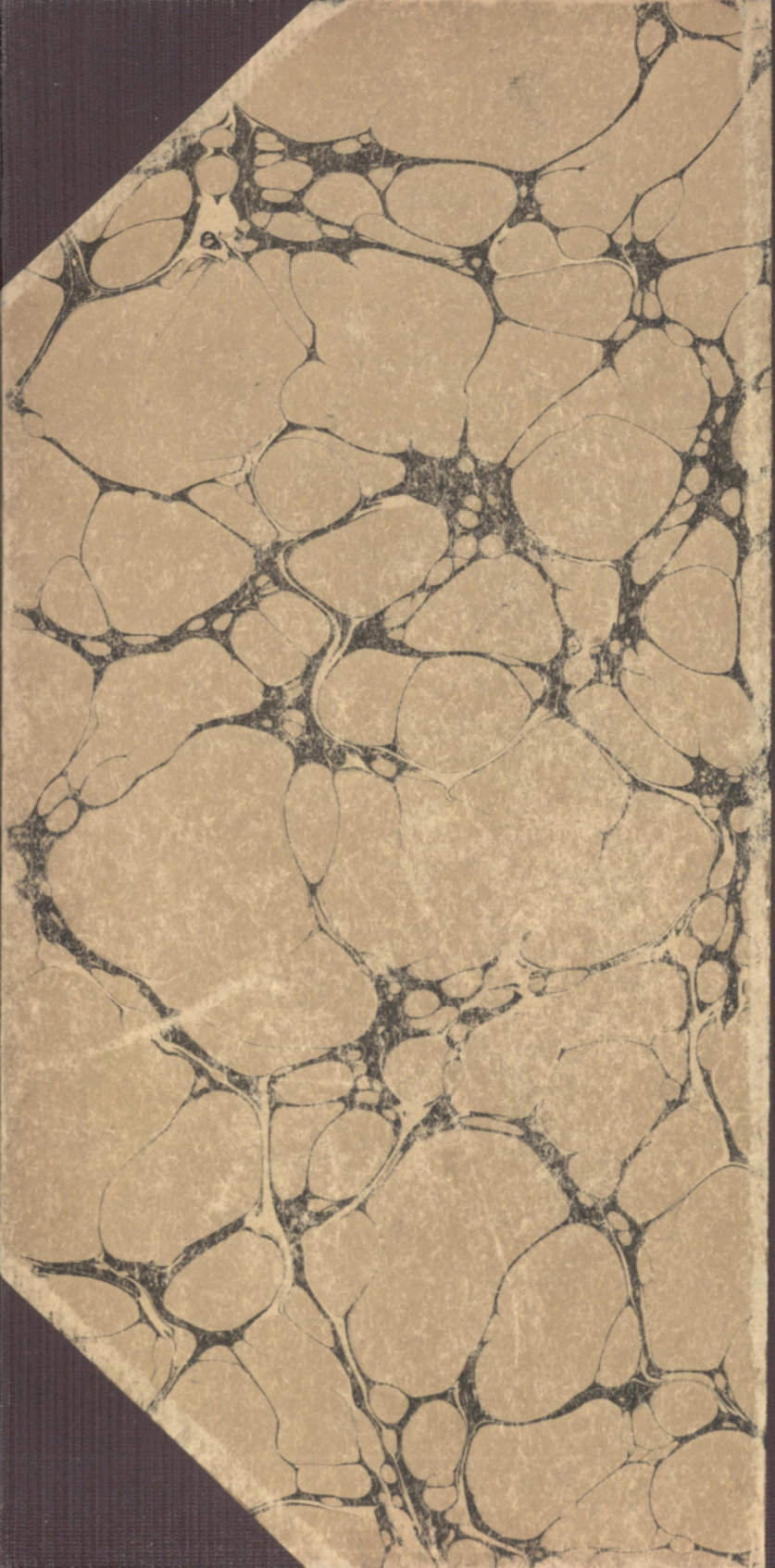
(BUDAPEST, IV., VÁCI-UTCA 33. — PIARISTÁK)